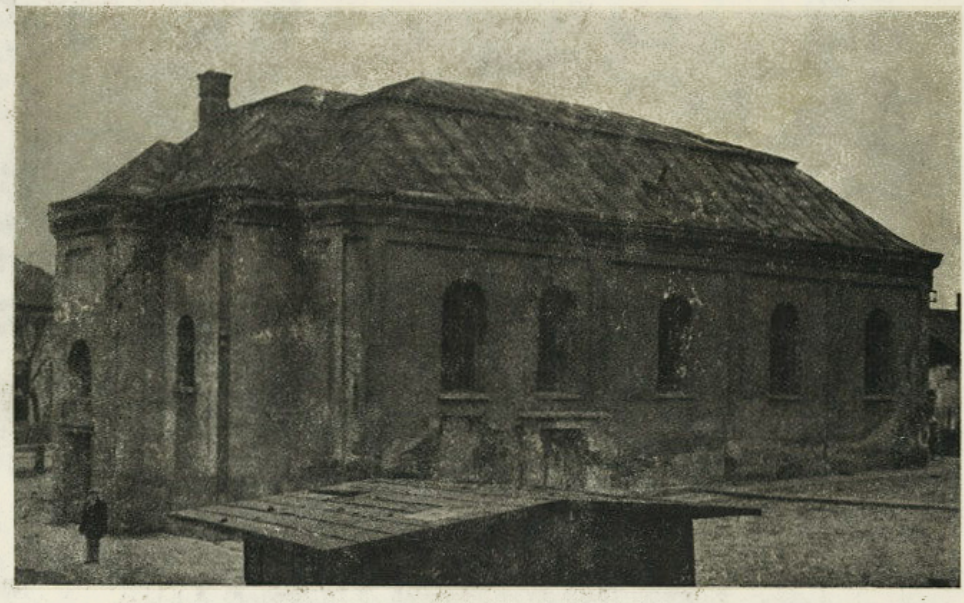
סֵפֶר דְּמְבִּיץ

הוצאת ארגון יוצאי דמביץ בישראל

תש״ך • תל־אביב • 1960

סֵפֶר דֶּמְבִּיץ

הוצאת ארגון יוצאי דמביץ בישראל

תש"ך • תל-אביב • 1960

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

הספר הזה יוצא לאור

ביזמתו של ועד אירגון יוצאי דמביץ בישראל

שנוסד בשנת תשי"א וחבריו הם: רוחמה בורנשטיין, יהודה גרינשפן, פרומה גרוסמן (סלומון), פנחס זומר, אקה (רבקה) זילברשץ, אשר סלומון, יצחק פרימן, רבקה שנקר, מטילדה שדליסקר, ראובן שדליסקר, חיים שנפס —

בעריכת דניאל לייבל.

„ספר דמביץ" מבקש לשקף את העיירה כהווייתה בלא משוא־פנים ובלא צנזורה אידיאולוגית, גם אין הוא מתימר שהגיע למיצוי הנושא. דיו אם הצליח להקים מצבת זכרון לערש ילדותנו ולחיי יהודיה שנכרתו על־ידי הצורר.

המאמרים והרשימות ניתנים בעברית או ביידיש, באותה לשון שבה נכתבו, פרט לפרק על תולדות הקהילה מראשיתה ופרק השואה המסיים, המובאים גם בתרגומם מעברית לאידיש.

דפוס קואופ' „אחדות" בע"מ, תל־אביב

ב ש ע ר

קהילה כדמבין, מעוטת אוכלוסין ומרוחקת ממרכזי העשיה וההשפעה במדינה, לעולם לא היה בכוחה לעשות היסטוריה בעצמה. לעולם חיתה את חייה בסתר המדרגה. בשעת ההברעות הגדולות לא היה קולה נשמע. אך אין לומר, שהיתה מובדלת, חלילה, מכלל האומה וגורלה. כל מה שעבר על יהודי המדינה כולה, לא פסח גם עליה, מה שרומם אותם רומם גם אותה, מה שהשפיל אותם השפיל גם אותה. במוקדם או במאוחר הגיעה אל הקהילה הקטנה ביותר גם השמחה וגם הצרה, שפקדו את אחינו בני ישראל בהבלים השכנים, מקרוב ומרחוק.

קהילה כזאת, שלא היו בסביבתה הקרובה אלא ישובי־כפרים עם משפחות יהודיות מעטות מפוזרות בין המוני המונים של אכרים נכרים, נשאה תמיד את עיניה אל הקהילות הגדולות שמחוצה לה — משם תצא התורה, משם תבואנה הבשורות הטובות, ואף הרעות, רחמנא ליצלן.

קהילה גדולה, אם פקדה אותה רעה, בין גזירה משמים היתה ובין גזירת השלטונות הנכרים, — היתה מאמצת כוח ואף מחשבה, לדעת במה וכיצד אפשר לבטל את הצרה המת־רגשת. תלמידי הכמים ואנשי מעשה היו מתכנסים לטכס עצה ולהתוות דרכי הצלה; שליחים בקיאים ומנוסים במלאכת השתדלנות היו נשלחים אל ראשי השלטונות להוכיח את צדקת היהודי הנרדף ולרכך את הגזירה במתנת־יד ואף לגולל בפניהם את מחאתם. ואם כבד המשא מנשוא לקהילה יחידה, נשלחו שליחי מצוה גם אל יתר הקהילות, קרובות ורחוקות, לשתפם במעשה ההצלה, אם בהשתדלות ואם בסיוע של ממון.

ולא כן הקהילה הקטנה, שקשריה עם הערים הגדולות והשלטונות העליונים מעטים ורופפים היו, אמצעיה שלה מעטים תמיד, ואף גדוליה רחוקים מחיי המעשה, והיא עצמה נתונה יום יום לשרירות לבם הבלתי מרוסן של תקיפים קטנים וגדולים, ללחץ ולבזה ולהרג.

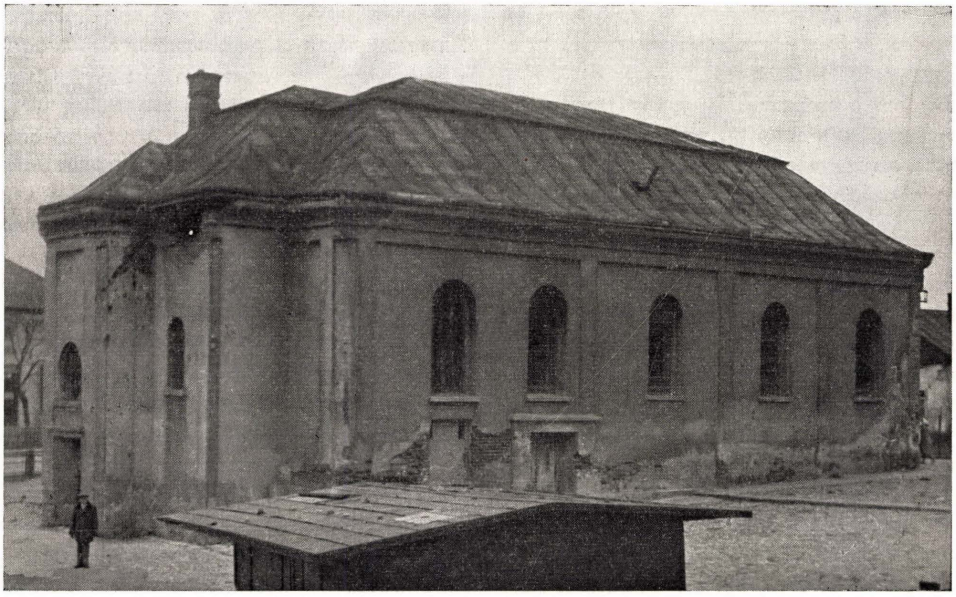
מי יתנה את כל יגון בדידותה של קהילה יהודית קטנה כזאת במשך מאות בשנים, בכל חשכת ימי הביניים, שנתמשכו לגבי היהודי עד סוף המאה השמונה־עשרה — ומי יתנה את כל הכוח והתפארת שבעמידתה של קהילה כזאת ככבשה בין זאבים, אשר כל כבודה פנימה: כלפי חוץ בזויים ונחשדים ונרדפים, כלפי פנים גאים ביחידותם, במלוא ההרגשה של אתה בחרתנו; עוטי ענוה כלפי העולם החיצון, שהכוח הגשמי עמו, וכנגדה בחדרי הלב גאווה: על המוצא האציל מאברהם יצחק ויעקב, על מתנות השכל והלב הרחום, על אהבת התורה ועל טהרת המשפחה וכמה מידות טובות של אחינו בני ישראל כנגד המוני אומות העולם, שבקרבם היו נחיתים.

יהודים אלה לא היו רושמים לזכרון את דברי ימיהם, ואם נמצא ביניהם אחד שהעלה על ספר את החשובים ביותר במאורעות זמנו — על פי רוב גזרות ושמדות או שרפות — לא ידעו הבאים אחריו לשמור על הכתובים. כמו שלא ידעו לשמור על ספרי זכויותיהם, קיומים בלשונם, אם מטעם הפריץ ואם מטעם המלכות והכנסיה. ספרי הזכויות האלה היו כתובים על פי רוב בלשון רומי, שהיתה קרויה בשפתם „גלחית", או בלשון עם הארץ, שרק מעטים ביותר ידעו לקראן. ומה יועילו הספרים באין כוח שיוכל לאלץ את נותן הזכויות לקיימן?

כך נשארו קורותיהן של מאות קהילות יהודיות קטנות במשך מאות שנים בלי זכר כלשהו, בלי יד ושם, אלא אם כן נתרחש בהן מעשה שזעזע את יהדות המדינה כולה ונרשמו הדברים בפנקסיהן של הקהילות הגדולות או בפנקס של ועד ארבע הארצות, שאף מהם לא נשמר אלא חלק מועט.

שפר מזלה של קהילתנו דמבין, ולא שפר. שפר מזלה, שלא נתרחש בה מאורע מרעיש עולם, אשר יכניסנה בין אותן הקהילות הקטנות, שנזקקו לרחמיהן ועזרתן של אחיותיה בפלין המעטירה כולה. ולא שפר — שאם כי היתה מן הגדולות יותר שבין הקטנות, לא נשתמר כל זכר ממנה עד סוף המאה השבע עשרה, בין בדפתראות של הגויים ובין בפינקסאות של היהודים, והרי אנו, הבאים להציב מצבה על הייה שנכרתו ע"י הצורר, לא נשאר לנו אלא לכלול את מרבית שנות קיומה בספר החיים הגדול ורב ההוד והיסורים של יהודי פולין וכל גלילותיה. מה שאירע ליעקב אירע ליוסף, ומה שאירע לקהילות של קרקא במערבה של דמבין ולובלין בצפונה, ופרמיסלא ולבוב במזרחה, אירע גם לדמבין, האחות הצעירה יותר שעל נהר הויסלוק, כך בחייה וכך במותה. אוי לנו, שידיעתנו בפרשת מותה של עירנו מרובה כל כך על ידיעתנו בפרשת חייה וגידולה. האם יביאנו, חלילה, קוצר הידיעה בפרשת ההתחלה, ופיזור הידיעות וקוצר הרוח ביתר הפרשיות, מלהציל עוד את שניתן להציל מזכרון החיים אתנו? התחלה חשובה לחישוף תולדותיה של קהילת דמבין ניתנה בספר הזה, מחקר ראשון פרי עטו של ההיסטוריון הנודע של יהודי גליציה, ד"ר נ. מ. גלבר, שתודתנו ניתנת לו בזה. ומי יתן ונכתב הספר הגדול של תולדות יהודי פולין בפרטיהן ופרטי פרטיהן ונגלו עוד במרתפי הארכיונות וספרים גנוזים עקבותיה של קהילתנו לזכר עולם, ויישפך אור מלא על קורותיה של קהילה זו, אשר אם בין הראשונות לא תימנה, לא אחרונה היתה בכתר השם הטוב של יהדות פולין, לעד ינון זכרה.

רניאל לייבל

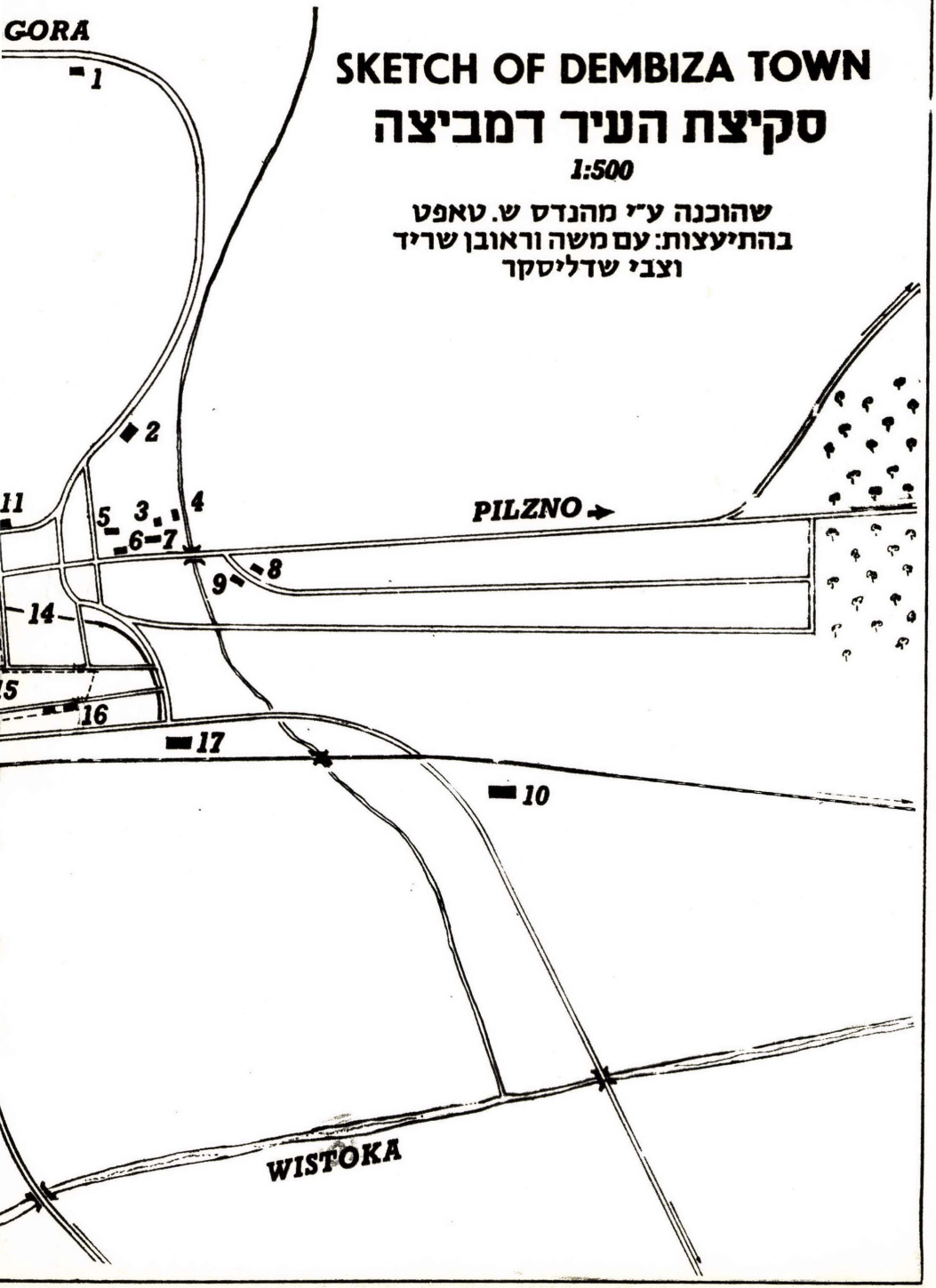

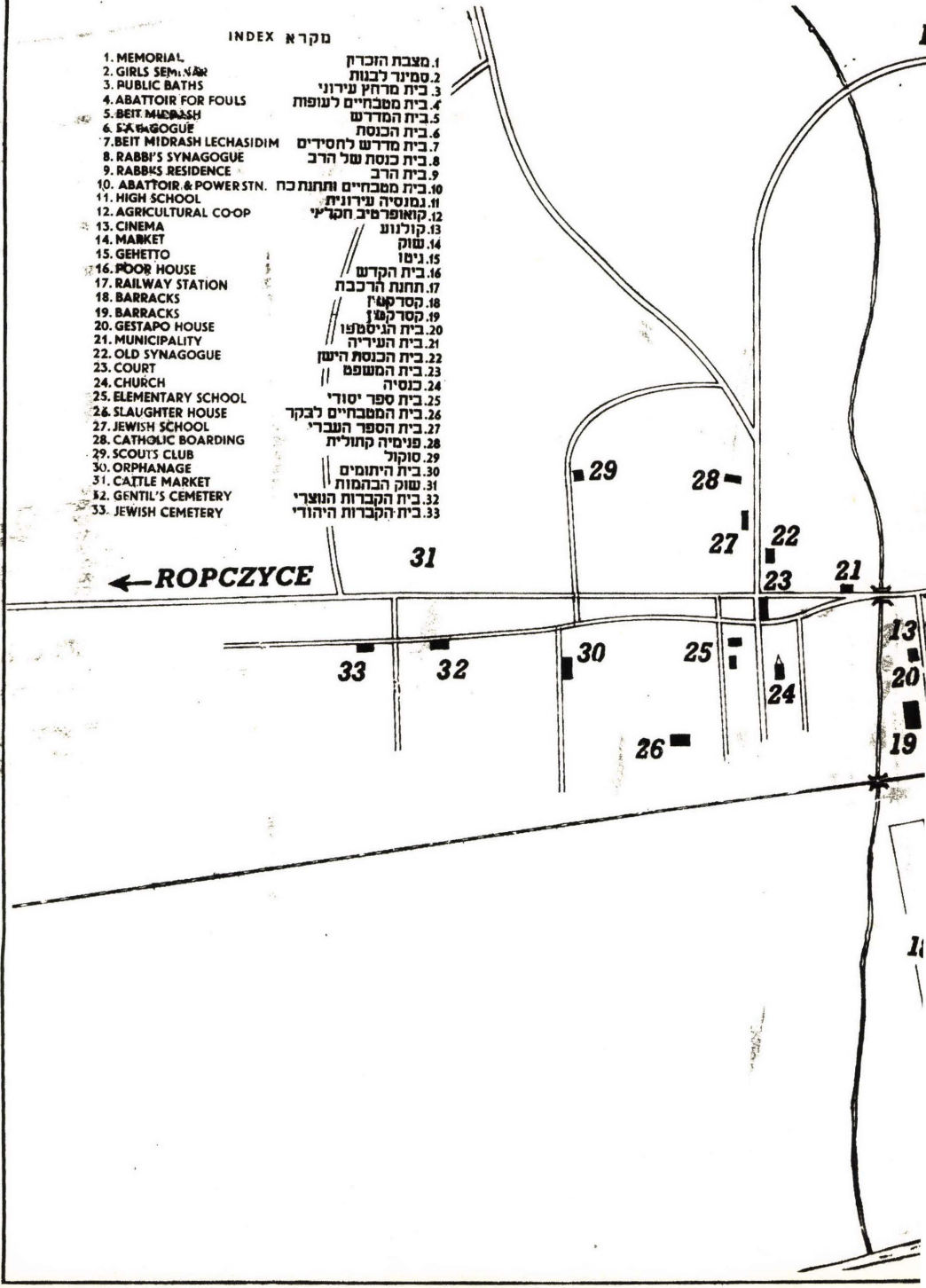
בית־הכנסת בעיר החדשה לאחר החורבן
די שול אין דער נייער שטאָט נאָכן חורבן

ד״ר נ. מ. גלבר

לתולדות היהודים בדמביץ

המקור העיקרי שממנו שאב מחבר המאמר הזה את רוב הידיעות על יהודי דמביץ לפני המאה ה־19, הוא אוסף של תעודות ארכיוניות, שנתפרסם בחוברות־הפרוגרמה השנתיות של הגימנסיה בדמביץ ע"י אחד ממוריה, פרופ' וירובק. במקורו של המאמר צויינו כל מראי־המקומות מן המקור הזה ומן המקורות המרובים האחרים בדייקנות המדעית הראויה, ברם מחמת קשיי ההדפסה ויתרנו על הבאתם כאן, ועם המחבר הנכבד הסליחה.

GORA
1
SKETCH OF DEMBIZA TOWN
סקיצת העיר דמביצה
1:500
שהוכנה ע"י מהנדס ש. טאפט
בהתיעצות: עם משה וראובן שריד
וצבי שדליסקר
2
11
5
3
4
6-7
PILZNO
8
9
14
15
16
17
10
WISTOKA

INDEX מקרא
1. MEMORIAL .1 מצבת הזכרון
2. GIRLS SEMINARY .2 סמינר לבנות
3. PUBLIC BATHS .3 בית מרחץ עירוני
4. ABATTOIR FOR FOULS .4 בית מטבחיים לעופות
5. BEIT MIDRASH .5 בית המדרש
6. SYNAGOGUE .6 בית הכנסת
7. BEIT MIDRASH LECHASIDIM .7 בית מדרש לחסידים
8. RABBI'S SYNAGOGUE .8 בית כנסת של הרב
9. RABBI'S RESIDENCE .9 בית הרב
10. ABATTOIR & POWER STN. .10 בית מטבחיים ותחנת כח
11. HIGH SCHOOL .11 גמנסיה עירונית
12. AGRICULTURAL CO-OP .12 קואופרטיב חקלאי
13. CINEMA .13 קולנוע
14. MARKET .14 שוק
15. GEHETTO .15 גיטו
16. POOR HOUSE .16 בית הקדש
17. RAILWAY STATION .17 תחנת הרכבת
18. BARRACKS .18 קסרקטין
19. BARRACKS .19 קסרקטין
20. GESTAPO HOUSE .20 בית הגיסטפו
21. MUNICIPALITY .21 בית העיריה
22. OLD SYNAGOGUE .22 בית הכנסת הישן
23. COURT .23 בית המשפט
24. CHURCH .24 כנסיה
25. ELEMENTARY SCHOOL .25 בית ספר יסודי
26. SLAUGHTER HOUSE .26 בית המטבחיים לבקר
27. JEWISH SCHOOL .27 בית הספר העברי
28. CATHOLIC BOARDING .28 פנימיה קתולית
29. SCOUTS CLUB .29 סוקול
30. ORPHANAGE .30 בית היתומים
31. CATTLE MARKET .31 שוק הבהמות
32. GENTIL'S CEMETERY .32 בית הקברות הנוצרי
33. JEWISH CEMETERY .33 בית הקברות היהודי
ROPCZYCE
29
28
27
22
23
21
31
33
32
30
25
24
26
13
20
19

ישוב כלשהו היה קיים בדמביץ כבר במחצית הראשונה של המאה הארבע־עשרה. בספרי החשבונות של דמי המעשר ואגורת פטרוס הקדוש, שנשתמרו בארכיוני הותיקאן ברומא, נזכרת הכנסיה שבדמביץ שלוש פעמים בשנים 1326—1328. המקום מתואר שם כמושב של דיקנאות בסביבת יערות — Decanatus de silvis sede Dambitia. משמע, שבימים ההם לא היה עדיין המקום מאוכלס ביותר.

רק בשנת 1358, כלומר לפני יותר מ־600 שנים, העניק המלך קאזימיר הגדול לאיש בשם שוינטוסלב, בעל המקום מלפני כן, את הזכות להקים על קרקעותיו עיר לפי המשפט הגרמני שנהג בעיר שרודה שבפולין המערבית (prawo średzkie). כראש העיר (advocatus, wójt), שלימינו עמדו שבעה יועצים (ławnicy), נתמנה שוינטוסלב, בעל המקום בעצמו, שנמסר לידיו גם כוח־השיפוט על אוכלוסי העיר. אותה שעה קיבלה דמביץ את הזכות לקיים יום־שוק פעם אחת בשבוע, ביום ד', והוא סימן מובהק לישוב עירוני.

ברם נראה, שהתפתחות העיר בתחילה לא התקדמה הרבה, שכן לא עברו ארבע־עשרה שנה, וב־10 ביוני 1372, מוסר שוינטוסלב את משרת הראש לאיש בשם מיקולאי, שהיה לפני כן ראש הכפר ליפין, על מנת שיסדר את העיר על פי משפט מַגדבורג הנוח יותר, ובכך הושוותה דמביץ ליתר הערים בפולין הקטנה. בהזדמנות זו הבטיח שוינטוסלב לתת לכל תושבי העיר ולאלה שיבואו להתיישב בה מגרשים פנויים תוך שחרור מתשלום למשך שבע שנים, וכן לפטור אותם משירותים ומן החובה להעמיד סוסים לרשותו של המלך ובני לווייתו ולצרכי פקידים הנוסעים מטעם השלטונות.

מכאן ואילך, כפי הנראה, התחילה העיר להתבסס, עד שכדאי היה לקנות את משרת הראש בכסף מלא, כפי שמעידה תעודת־מכר כזאת משנת 1441, בה התחייב יאַן מפודגרודז'ה לשלם לראש העיר הקודם פיוטר מקונאַרי 300 גריוונה במחיר הראשות בדמביץ, שאותה שעה כבר היו מסונפים אליה כפרברים הכפרים נאַגאַווצ'ינה, פוסטיניה, קודוקוב (גלובוקו־בה), סטאַשובקה וגומניסקו.

בשנים הללו גדלה העיר, קשריה המסחריים התרחבו כדי כך, שבשנת 1446 פנה תומש בילסקי אל המלך ולאַדיסלב השלישי, הוואַרנאי, בבקשה להעניק לדמביץ פריווילגיה נוספת: לקיים ירידים מיוחדים מלבד הירידּ השבועי. ואמנם הוציא נציגו של המלך, הקשטלן הקרקאי יאַן מצ'יז'ב, כתב־הרשאה מיוחד, שהתיר לדמביץ לערוך מלבד יום שוק שבועי בשבת, שישתתפו בו כל סוחריה — בין בעלי־חנויות ובין בעלי דוכנים —, גם שני ירידים שנתיים, שיבואו אליהם סוחרים מערים אחרות.

הקלות נוספות לתושבי העיר ניתנו על ידי בעלת־המקום, הגב' ידוויגה, בשנת 1470 בתעודה „לנצח נצחים", המחייבת גם את יורשיה להיזהר מלקחת ולהכריח את תושבי העיר לשירותים ציבוריים ולנתינות (pańszczyzna).

המשפחה שבבעלותה נמצאה העיר במאה הארבע־עשרה והחמש־עשרה נמנתה על המטה גריף (Gryfici), שהשתתף בקרב־גרונוואלד נגד אבירי הצלב, 15 ביולי 1410, בפלוגה מיוחדת משלו, ואחד ממשפחה זו, מיקולאי מדמביץ, השתתף בשנה ההיא בקרב־קורונובה, שבו הוכו אבירי־הצלב הגרמנים מכה מכרעת. וגם להלן העמידה משפחה זו כמה אנשים לתפקידים חשובים בחיי המדינה, כגון זביגניב קאַוונצ'ינסקי, מיקולאי ליאַטושינסקי, סטוסלאב לאַנגנסאַלצאַ ואחרים.

יהודים נזכרים בקשר לדמביץ בפעם הראשונה בהסכם שנחתם בין הכומר פיוטר ואדוני העיר יאַן פודגרודזקי בשנת 1471, שבו חוייבו תושבי העיר והסביבה, חוץ מ־יהודים ולא־קתוליים, לשלם מעשר לכנסיה. העובדה שאדוני־העיר עומד על כך, כי היהודים לא יחוייבו במעשר לכנסיה, מעידה כפי הנראה שכבר היו יהודים, אולי בודדים, בין יושבי דמביץ מלפני סוף המאה החמש־עשרה. אמנם ייתכן, כי בימים הרעים שבאו על העיר אחר־כך עזבו היהודים המועטים את העיר, כיון שמשנת 1471 עד שנת 1690, למעלה מאתיים שנה, אין עוד בתעודות זכר ליהודים.

בראשית המאה השש־עשרה נפגעה דמביץ קשה מפלישות הטטרים, ביחוד בשנת 1502, שגרמו לה הרס רב. בנוסף לכך פרצה בדמביץ בשנת 1504 דליקה גדולה, שהחריבה כמעט את כולה. התושבים נבצר מהם לקיים את התחייבויותיהם הכספיות כלפי העיר והמלכה, ודבר זה הכריח את אדוני העיר, יאַן מפודגרודז'ה וקתרינה מליאטושין, לפטור אותם לארבע־עשרה שנה מכל תשלום. גם המלך אלכסנדר שיחרר את תושבי דמביץ, בסיים שנתקיים בפיוטרקוב בחודש פברואר 1504, מתשלומי מסים ומדמי־משקאות לשנה אחת ומדמי־שכירות למשך שש שנים. ושוב שוחררו תושבי דמביץ העי־רונים ב־26 ביולי 1505 מכל המסים (ab omnibus exactionibus) למשך ארבע שנים.

מתחילתה עד המאה השמונה־עשרה היתה דמביץ בעיקר עיירה חקלאית. כמעט כל אחד מן העירונים היה מחזיק ברשותו מאדמות בעלי־המקום ומעבדן. לימים, ובעיקר במחצית השניה של המאה השבע־עשרה, התחילו בעלי המלאכה שבהם מתארגנים באומניות (גילדות, cechy), שבעיר פרטית כדמביץ היו זקוקות רק לאישורו של אדוני־המקום, אלא אם כן קיבלה אגודה על עצמה תקנון של אגודה בעיר ממלכתית, ואז היתה פטורה מאישור כלל.

אגודות אומנים אלה, שראשיהן היו נבחרים ע"י החברים, היו מקיימות בקרבן משמעת חמורה בענינים מקצועיים, כי־סייתיים וחברתיים כאחד, לפי תקנונות מפורטים למדי, שנש־רפו בדליקה בשנת 1660 ואושרו מחדש בשנים הבאות.

אומנית הסנדלרים אושרה מחדש על־ידי בעל־העיר ב־18 בנובמבר 1660. אומנית הקצבים בשנת 1690, אומנית האורגים בשנת 1691. במסגרת החיבור הזה מעניין ביחוד אותו סעיף שבתקנונה המאושר של אגודת הקצבים, הקובע את התשלומים שהיהודים חייבים לשלם לאגודה בעד שחיטת כל בהמה (לפי דיני השחיטה היהודיים) ומוסיף, כי אם היהודים לא ירשו לשחוט את הבשר שלהם באגודה, יהיו אסורים בהבאת בשר ממקום אחר. כיון שתקנון זה אושר ע"י אדוני־המקום, הרי שהיה לו תוקף של חוק, שחל גם על היהודים. אבל עיקר חשיבותו של סעיף זה בשבילנו הוא בעצם ההזכרה של יהודים ושחיטה יהודית — והיא הקובעת את התאריך הראשון לקיומו הוודאי של ישוב יהודי בדמביץ.

אשר לאגודת האורגים אפייני הוא, שחבריה הוזמנו ע"י בעלי־העיר במיוחד מגרמניה ומשלזיה, כדי לפתח את המקצוע, שאמנם היה מצוי במקום שנים רבות לפני כן. אגודה זו היתה קיימת עד ראשית המאה התשע־עשרה, אך נתפרקה עם ירידת המקצוע בעיירה.

בשנת 1655, עם פלישת השבדים, פרץ הצבא השבדי לעיר והרס חלק ניכר ממנה. ושוב פרצה בעיירה, בשנת 1660, דליקה גדולה, שבתוצאותיה נשארו תושבים רבים בלי קורת גג לראשם.

ודווקא דליקה זו נעשתה לנקודת מיפנה חשובה ביותר בתולדות העיר. אותם התושבים שהדליקה החריבה את בתיהם התחילו להקים להם בתים בדרומה של העיר בכיוון לכנסיה ע"ש ברברה הקדושה, המתוארת בתעודות שמלפני שנת 1655 כשוכנת extra oppidi — מחוץ לעיר. שטח המגורים החדש נקרא בתעודות oppidum Nova Dębica ומאז התחילה חלוקת העיר לשתים: העיר הישנה והעיר החדשה בצידה.

על רקע זה פרצו סכסוכים בין הכנסיה ובעל העיר קאזימיז' גלינסקי, שקיבל מאת הקאנוניקוס מיכאל מלודצקי הלוואות לסידור המגרשים בעיר החדשה ולא סילק את חובו. הכומר, שלא היה אהוד על הציבור, ביקש לשים ידו על הקרקע והבתים, אולם בשנת 1701 הושגה פשרה ביניהם ובסופו של דבר שוחררו המגרשים שבעיר החדשה מתשלום דמי־כנסיה (kościelne) ונשארו יחד עם הגגות ועם בית־החולים שע"י כנסית ברברה הקדושה בבעלותו של אדון־העיר.

אך שכך קמעא הריב הפנימי, פלשו השבדים לדמביץ שנית ושלישית בשנים 1702 ו־1705, ובפקודת הגנרל השבדי שטמבוק הוצתו ונשרפו בית־הכמורה עם בניני המשק של הכומר מיכאל מלודצקי וכן בתי־המגורים של אדוני העיר ויניארסקי וגלינסקי.

אמנם כאן המקום לשלב בתוך סיפור הדברים את הפרשה המיוחדת של התישבות היהודים בדמביץ התישבות של קבע.

מחוסר תעודות ומיסמכים קשה לקבוע בדיוק מתי התחילה פרשה זו. כנזכר למעלה מסתבר מהסכם שנחתם בשנת 1471, שיהודים בודדים היו מצויים בדמביץ כבר במאה החמש־עשרה, אך אפשר להניח בוודאות שישוב יהודי, מאורגן פחות או יותר, לא היה קיים בה עד המחצית השניה של המאה השש עשרה. כיון שדמביץ היתה כלולה בחבל (וויוודיות)' של סנדומיר, יש ללמוד מראשית התישבותם של יהודים בערים האחרות שבחבל גם על התישבותם של יהודי עיר זו. היות והקהילה העתיקה ביותר בחבל סנדומיר היתה זו של סנדומיר עצמה (1367), שלאחריה באה טרנוב (1445), ואילו יתר הקהילות נוסדו בשנים שבין 1501—1581 — לא נשגה, אם נשער, כי ישוב יהודי רצוף בדמביץ נתיסד גם הוא בתקופה הזאת, אם כי התעודה הראשונה, המעידה בוודאות גמורה על קיומה של קהילה יהודית ניכרת ומאורגנת בדמביץ (תקנונה של אומנית הקצבים משנת 1690, המטיל הגבלות על השחיטה היהודית, כנזכר למעלה) היא רק משלהי המאה השבע־עשרה. עד סופה של המאה הזאת היו היהודים בדמביץ מרוכזים יחד בעיר העתיקה. משהתחילה, אחרי הדליקה של שנת 1660, ההתישבות העירונית בעיר החדשה, החלו היהודים להשתקע גם בה, אף יסדו שם קהילה משלהם עם בית־כנסת ופרנס לעצמם, שנקרא Senior Synagogae novi oppidi Dembica (ראש קהילת היהודים של העיר החדשה דמביצה). שתי הקהילות שבדמביץ היו מאורגנות ככל יתר הקהילות היהודיות בפולין, שעמדו בראשן „ראשים (פרנסים) וטובים". בשנת 1712 היה ראש־הקהילה בעיר החדשה ר' לוי בר' יצחק, שנקרא בפולנית Lewek Isakowicz. בעיר העתיקה היה אז ראש הקהל ר' הרשל (Herszko).

שני השמות נשתמרו בצרור תעודות מיוחד במינו מהשנה ההיא.

ריבוי היהודים בעיר החדשה עורר חששות ואי־רצון בחוגי הכנסיה, ביחוד לנוכח הסכסוך בדבר קרקעות העיר החדשה שקם בשנת 1701 בין הכומר מלודצקי ואדוני העיר גלינסקי. כיון שאדוני־העיר הרשה ליהודים להתישב בעיר החדשה והכנסיה התנגדה, כנזכר, לבעלותו על הקרקעות שם, מצא לו, כפי הנראה, הכומר מלודצקי עילה להקשות על בעל הקרקע בהעלותו לפני שלטונות הכנסיה את ענין ריבוי היהודים במקום.

החשמן הקרקאי הנסיך קאזימיז' לוביאנסקי ציווה לבדוק את מצבן המשפטי של קהילות היהודים בעיר הישנה והחדשה, ולשם כך שיגר לדמביץ ועדת ביקורת מיוחדת, שתחקור ביחוד את ענין הקהילה בעיר החדשה, שהוקמה והתקיימה, לפי הטענה, בניגוד לחוקי־המדינה והסינודים, וגם נגד פסק־הדין של בית המשפט העליון. ואמנם קבעה הוועדה שיש להרוס את בית־הכנסת (בית המדרש?) בעיר החדשה ולמנוע בעתיד גם את חידושו.

אולם יהודי דמביץ לא קיבלו את הגזירה. בנוכחותו של פרנס הקהילה בעיר החדשה ר' לוי בן־יצחק, מסרו לחשמן הוועדה בשבועה, שהבית המדובר אינו בית־כנסת כלל, אלא בידיעת האפיסקופט שבקרקע הקימו בית פרטי למשרדי הקהילה ולדרשות (כלומר בית־מדרש) בלי שום התנגדות של הכנסיה והקתולים בעיר — נפרד ממקום מושבם של הקתולים, מחוץ לעיר העתיקה, וגם בהתאם לכתבי־הקיום של המלכים ושל בעלי־העיר. הקהילה הגדולה שסודרה במקום — בנפרד מהתושבים הקתוליים — יש לסבול אותה, כי כמו בעיר העתיקה הם משלמים את כל הנטל הכספי, מסים ותרומות והתשלומים הרגילים לכנסיה ולכמריה. לכן רשאים הם לבקש, שיותר להם להחזיק בבית ההוא גם בית כנסת שלהם.

באותו מעמד הופיע גם ר׳ הרשל, פרנס הקהילה שבעיר העתיקה, ודרש בשמה רשות לקיים את קהילתו מחוץ לזו שבעיר החדשה.

הענין הובא שוב לפני הוועדה, שחבריה היו האציל יאן נובאקובסקי וד״ר אלברט אולשובסקי, והיא החליטה לאחר משא ומתן, שלא לדעת היהודים: יהודי העיר העתיקה והחדשה כאחד חייבים להתאסף רק בבית אחד, ואם לא ימלאו אחר הצו הזה, ישאר בתקפו קנס בסך 50 טינפות, שהוטל עליהם לטובת המנזר שנשרף (בפלישת השבדים).

להלן קבעה הוועדה, שמספר התושבים הקתוליים בערים האלה (הישנה והחדשה) מועט, אולם מספר היהודים הולך וגדל, ולכן הם תופסים את כל המקומות ואת המסחר, שהיו צריכים להחזיק בהם הנוצרים. ולבסוף פקדה הוועדה על היהודים לסגור את בתיהם בשעת תהלוכות כנסייתיות ולא להופיע ברחוב אותה שעה, וכן לא למזוג משקאות ביום ראשון בשבוע וגם לא להעסיק בבתיהם שפחות נוצריות. כל זה באיום של קנסות חמורים.

בית־המדרש, כפי הנראה, לא נהרס.

עד שנת 1730 השתייכה קהילת דמביץ מבחינה ארגונית לגליל רישא (Rzeszów). מתוך תעודות מענין חלוקת מס־הגולגולת בין יהודי הגליל הזה מתברר, כי דמביץ עדיין היתה כלולה בתוך הגליל ושילמה את מיסיה יחד עמו. מהסכום הכללי של 10,930 זהובים שהוטל על רישא וסניפיה, שילמה דמביץ 500 זהוב.

בשנת 1730 חל שינוי בענין זה. אותה שנה נפרדו הקהילות רישא וסביבותיה, יחד עם ירוסלב, ולזמן מה גם דוברומיל, מגליל פרמיסלא, וקהילת דמביץ ניצלה את ההזדמנות הזאת להינתק מרישא, והיא שילמה את מסיה בנפרד. האפשרות להיבדלות זו הושגה אמנם בעזרתו של בעל־העיר, אך גרמו לה לא מעט מעילותיהם וסחיטותיהם של מנהיגי קהילת רישא בכספי־המסים. בחלוקת מסי־הגולגולת משנת 1734 מופיעה, איפוא, קהילת רישא עם סניפיה (z partykularzami) בסך 7.500 זהובים ויהודי־דמביץ לחוד בסך 500 זהוב כבת־חילה, וכן בשנים 1736 ו־1737: קהילת רישא עם סניפיה שילמה סך 7560 זהובים, ודמביץ לחוד 500 זהוב. ברם ניתוק זה לא נמשך אלא עד שנת 1738, שכן בשנה ההיא מופיעה דמביץ שוב ברשימת קהילת רישא: מסך 8034 זהובים של הגליל כולו הוטל על דמביץ סכום של 500 זהוב. אולם גם זה לא לאורך ימים. בשנה שלאחריה, 1739, מופיעה דמביץ שוב כקהילה עצמאית ולא כסניף של רישא. בשנה ההיא הוטל על רישא סכום של 8164 זהובים ועל דמביץ לחוד 500 זהוב.

משנת 1739 ואילך מופיעה דמביץ כקהילה עצמאית. בשנת 1753 היא משלמת מס גולגולת בסך 500 זהובים ויהודי רישא סך 7.693 זהוב. אולם בשנת 1756 נעלמת דמביץ מהרשימה ומופיעה רק קהילת רישא בסך 6753 זהובים. ואמנם מתברר מתוך תקציבה של קהילת רישא לשנה זו, ששוב היתה דמביץ כלולה בתוך גליל רישא.

במחצית השניה של המאה השמונה־עשרה השתייכה דמביץ העיר מבחינה אדמיניסטרטיבית למחוז פילזנו, שנמנה עם חבל סנדומיר. במפקד האוכלוסים, הראשון בפולין, שנערך בשנת 1764, כבר אחרי ביטולו של ועד ארבע־הארצות, נמנו בדמביץ 911 יהודים, אולם למעשה היה מספרם גדול הרבה יותר, כיון שיהודים רבים היו משתמטים מן המפקד מחשש נזק לעצמם או לקהילה. המיפקד בוצע בקהילות היהודיות ע״י ועדת ספירה, שחבריה היו הרב, פרנס־החודש והשמש. הוועדה היתה עוברת בעיר מבית לבית ורושמת את כל נפשות היהודים, גם אלה שלא היו אותה שעה בביתם. היהודים תושבי הכפרים נאלצו לבוא העירה ולמסור את מספר בני־ביתם. הרשימות נחתמו ע״י כל חברי הוועדה ואושרו, בערים המלכותיות ע״י הסטרוסטה ובערים הפרטיות, וכן בדמביץ, ע״י אדוני־העיר, ולבסוף הביאום הפוקדים לבירת החבל או המחוז לידי הממונים, שם הצהירו בשבועה, כי אמנם נכונות הן. טקס ההשבעה של חברי הוועדות היהודיות נעשה בבית־הכנסת. בכמה מקומות היו הרשימות נכתבות במקורן עברית, והתרגום לפולנית נעשה אחר־כך, מכיון שהפוקדים היהודים לא ידעו לכתוב פולנית.

מ־911 היהודים שנמנו בדמביץ, היו 573 בעיר ו־338 בכפרים שהיו מסונפים לקהילת דמביץ. בדמביץ (העיר) נמנו 135 (33%) ראשי משפחות, ומהם רק 33 שהיו עסוקים במקצוע ובעלי פרנסה: קמעונים 1, כובענים 3, שזרים 1, חייטים 7, צורפים (זהבים) 1, נחתומים 5, קצבים 7, פחח 1, גלב 1, כלי־זמר 1, מלמדים 4, חזן 1.

מכל המשפחות היו איפוא עסוקים רק 24.4% והם במסחר קמעוני 1 — 0.7%; במלאכה 25 — 18.5%; מקצועות חפשיים 7 — 5.2% (המספרים הובאו כאן מספרו של ד״ר רפאל מאהלר „יידן אין אַמאָליקן פוילן אין ליכט פון ציפערן״).*

על מקצועות היהודים בדמביץ מלמדת אותנו גם רש״מת מס־הגולגולת משנת 1764: 1 מוכרת גריסים, 1 חזן, 4 מלמדים, 1 כלי זמר, 1 שזר, 7 חייטים (מהם החזיק שוליות רק אחד), 3 כובענים, 1 צורף, 7 קצבים, 5 נחתומים, 1 פחח, 1 חובש.

מספר המועסקים והמפרנסים היה בלי כל ספק גדול הרבה יותר, אלא שהפוקדים לא רשמו, בכוונה תחילה, מקצועות כגון סוחרים, חנונים, מתווכים, מוזגים וכו׳ „מחשש עין הרע״. מפקד המקצועות, שאי אפשר כי שיקף את המציאות כמו שהיא, מוכיח שגם המספר הכללי של היהודים שבמפקד אינו המספר השלם, מפחד רדיפות ונגישות. יהודי דמביץ למודי־הנסיונות משנים שעברו משתדלים, ככל האפשר, למנוע מאת השלטונות ידיעה ברורה על מספרם ועסקיהם.

בשנת 1773 אירע בדמביץ מאורע שדיכא את בני־הקהילה עד היסוד: ביום 12 באפריל התנצרו בכנסיה הקתולית אצל הכומר מיקולאי ווינצ׳חובסקי בבת־אחת היהודיה סופיה, יעקב מאיורק (מאיר) ואשתו רחל ועמם עוד נערה, בתו של המוזג מכפר נאגאווצ׳ינה, שהוא עצמו נשאר ביהדותו. בתו קיבלה את השם אנטונינה־פראנציסקה־תרזה. סנדקי הטבילה היו: הקאנוניקוס, הנסיך אנטוני מיקולאי ראדזיביל, האצילה תרזה סטויובסקה, השופט יוזף יורדן סטויובסקי ופרנציסקה וולודק, אשתו של הרוונט וולודק.

---

* ד״ר רפאל מאהלר: יידן אין אַמאָליקן פוילן אין ליכט פון ציפערן, וארשה 1958, ע׳ 91, 119, 124, טבלה 11, 43.

אפשר לשער את דכאונם של יהודי דמביץ בימים ההם.

מפנה ניכר בהתפתחות העיירה חל בשנות השלושים של המאה השמונה־עשרה ביזמתם של אדוני־העיר פראנצ'יסק ביאָלינסקי ואשתו דורותה הנריאֶטה, שהעניקו לתושבים הנ־חות והקלות שונות, כדי לעודדם לבניית בתים במגרשים הפנויים שניתנו להם.

בשנת 1768 עברה דמביץ לבעלותו של הנסיך מיכאל רדז'יביל. בבית הנהלת העיר, בטקס מיוחד של שבועת אמונים, נתכנסו ראש־העיר ויועציו עם נכבדי־המקום וראשי־הכפרים בסביבה והושבעו למלא בנאמנות את תפקידם. ברם בשנה ההיא סבלה העיר ממעבר צבאות רוסיים, שחדרו לפולין כדי לתמוך בברית־האצילים (קונפדרציה) שנכרתה בראָדום, נגד ברית־הפטריוטים שנוסדה בעיר באר ושנמנו עליה גם האצילים הפטריוטים שבסביבת דמביץ וכמה מן העירוניים. המלחמה בין שני המחנות נמשכה עד שנת 1772 וקרבות עזים ביניהם התנהלו גם בסביבת העיר, ביחוד בסביבות גבעה שנקראה za okopem — „מאחורי הסוללה".

המלחמה בין שני המחנות פסקה עם חלוקת פולין הרא־שונה.

פולין חולקה בין שלוש המעצמות השכנות: רוסיה, אוסטריה וגרמניה. אותו חלק של פולין שניתן לאוסטריה, ובו גם דמביץ וסביבתה, נקרא מעתה גליציה. ב־29 בדצמבר 1773 כונסו תושבי העיר לטקס של שבועת אמונים לקיסרית מריה תרזיה בנוכחות השלטונות האוסטריים, ראש העיריה, נציג העיר החדשה ומזכיר העיר. מכאן ואילך היה גורלם של יהודי דמביץ כגורל היהודים בגליציה כולה. לכתחילה נכללה העיי־רה במחוז מישלניצה, אחר כך במחוז ריישא ולבסוף במחוז טרנוב. יחד עם כל יהודי גליציה נהנו יהודי דמביץ מהטבה כלשהי של המצב הכלכלי במדינה, אך יחד אתם סבלו מכל מיני „פטנטים" ו„דקרטים" של שלטונות אוסטריה, שביקשו „לחנכם" ולעשותם אזרחים נאורים של המונרכיה ההבסבורגית.

בשנת 1785 חוסל הארגון הארצי של הקהילות היהודיות, שהוקם לפי תקנון של מרים תרזיה בשנת 1776. ארגון ארצי של הקהילות לא הוקם עוד. רק נשארו בתפקידיהם פרנסי־הקהילות המקומיות. מלבד הקהילות בלבוב וברודי, שעמדו בראשן שבעה שבעה פרנסים, נקבעו ליתר הקהילות, ודמביץ בתוכן, הנהלות של שלושה פרנסים בלבד, שתפקידם היה לייצג את הקהילה בפני השלטונות, לדאוג לענייניה יחד עם הרב, לפקח על מירשם־לידות, נישואים ופטירות, ולגבות את מסי־הקהילה ו„מסי היהודים". הפרנסים היו תלויים בשלטון המחוז, שראה בהם מכשירים החייבים לשרתו לצרכיו בלבד. מלבד הפרנסים היו נבחרים עוד גבאי בית־הכנסת, גבאי־צדקה, שמאים ומבקרי חשבונות. בקהילת דמביץ לא היה רב אלא מורה הוראה, שקיבל משכורת שנתית בסך 20 פלורין, וחזן שמשכורתו היתה 15 פלורין. עומס המסים שהוטל על היהודים היה כבד מאד: מס סבילות Toleranzsteuer אחד מכל נפש, מס־הכנסה ורכוש לפי ההכנסה, ומלבד אלה מס־נרות, מס־נשואים ודמי תארים (כגון התואר „מורנו"), מלבד מסי־הקהילה (קרובקא), ואף הם בפיקוח השלטונות.

מזמן לזמן הוטלו מסים חדשים, כגון מס־איכסון (Quartier-steuer), במקום המצאת דיור לקציני־הצבא, מס־מגרש (Rustikalsteuer), חוץ ממס־בתים, מסי־צריכה ומסי־הכנסה. עומס־המסים הכביד מאד, ואחרי הנהגת התקנון של שנת 1789 הועלו עוד כל המסים הממלכתיים של היהודים.

ביחוד סבלו ממס־הנישואים. על רקע זה אירע בדמביץ מעשה, שהעסיק את השלטונות במשך שנים ממש ושימש אחר כך תקדים.

באוקטובר 1778 עמד היהודי זיינדל מטרנוב לשאת לאשה את הבחורה חנה מדמביץ. הכלה שילמה את מס־הנישואים בסך 20 פלורין, והנה מת החתן זמן קצר לפני החתונה. אי־לזאת ביקשה הכלה מאת השלטונות להחזיר לה את הכסף ששילמה או לקחתו בחשבון לכשתינשא בעתיד. סוף סוף הסכימה וינא להחזיר את הכסף או לרשמו על חשבון הבחורה בתורת תשלום לעתיד, לכשתרצה להינשא.

בתקופה ההיא נתרבו בין יהודי גליציה „בעלי הצעות", שהמציאו לממשלה כל מיני תכניות משקיות־כלכליות וביחוד פיננסיות. כוונתם של בעלי המצאות אלה היתה בעצם להשיג אפשרות להגיע לוינא באמתלא של הגשת תכניתם לשלטונות הגבוהים. וגם בדמביץ חי בימים ההם בעל הצעות כזה, ר' משה ווייץ. בשנת 1787 פנה לממשלה בוינא בהצעה, שהממלכה תקבל לידה את מסחר הדונג והשעוה כמונופולין — דבר שהיה הורס מיספר ניכר של סוחרים ועובדים יהודים. למזלם נדחתה ההצעה „המקורית" ע"י השלטונות.

דמביץ לא נוקתה גם ממלשינים שמסרו לשלטונות ידיעות על נישואים־בסתר ודרשו מהם את התשלום המגיע להם לפי התקנות בעד הלשנותיהם. מצד שני נרדפו המלשינים על ידי הציבור והם חזרו והתאוננו על כך בפני השלטונות ודרשו להתיר להם להימלט מפני רודפיהם לוינא. במקרה אחד הותר ליהודי ישראל קיסל לצאת לוינא. משהגיע לשם דרש מאת הממשלה דמי־כלכלה, כפיצויים על הרדיפות שנרדף בגלל שירותו לטובת הממלכה.

בשנת 1787 הוטל על יהודי גליציה לקבל, החל מינואר 1789, שמות משפחה גרמניים. מהימים ההם ידוע השם דמביצר גם בגליציה גופא וגם בארצות שבני־העיירה היגרו שם (יש להניח שגם אבות אבותיו של השופט העליון היהודי המפורסם בארצות־הברית של אמריקה לואי ברנדייס־דמביץ, מוצאם מיהודי דמביץ, שהתישבו בבוהמיה ואחד מצאציהם הגיע לאמריקה). השמות הגרמניים נועדו, לדעתם של השלטונות האוסטריים, לשמש גורם בתהליך הגרמניזציה והתבוללות של יהודי גליציה. בקשר לכך הוטל על הקהילות ועל אנשי־הסחר לנהל את ספרי החשבונות ואת רשימות הסחורות במחסנים בשפה הגרמנית דווקא, תוך איסור להשתמש לשם כך בעברית או ביידיש ואף בכתב עברי.

במסגרת התוכניות האלה ניגשו השלטונות בגליציה בשנת 1787 להקים 51 בתי ספר גרמניים ליהודי גליציה, לפי הצעתו של המשכיל הרץ הומברג. וגם בדמביץ נוסד בית ספר יהודי־גרמני כזה. כמורה נתמנה מאיר קורן, שנקבעה לו משכורת שנתית של 200 פלורין, פי עשרה ממשכורתו של המרא דאתרא. אמנם אין אנחנו יודעים, אם בית הספר החזיק מעמד

עד שנתחסלה כל רשת בתי הספר האלה בשנת 1806, בתיקי הארכיונים אין רמז לכך.

בשנת 1785, כאשר אלפי משפחות יהודיות נשארו בלא פרנסה בעקב הנהגת התקנון היהודי, פקד הקיסר יוסף השני בדקרט מ־16 באוגוסט 1785, להתחיל מיד ביישובם החקלאי של יהודים, במסגרת התכנית של 1400 משפחות יהודיות נתחייבה הקהילה בדמביץ להמציא את חלקה שלה, דהיינו שמונה משפחות יהודיות, שעמדו לקבל ארבע חלקות אדמה, ארבע רפתות וסככות, שמונה מערכות של כלי חקלאות, סוסים, שוורים ופרות. בביקורת שנעשתה בשנים 1796 ו־1804 נקבע, שבניגוד לכל יתר הקהילות בגליציה לא יושבה אפילו משפחה יהודית אחת מדמביץ, והקהילה נדרשה להמציא את המכסה של שמונה משפחות להתיישבות, שנקבעה לה בתכנית הממשלתית. אולם גם הפעם לא נענתה הקהילה לדרישה. הטעם לכך לא נתברר.

בשנת 1790 נתפס האציל טויובסקי שהחכיר בניגוד לחוק אחת מאחוזותיו ליהודי תושב דמביץ. שלטונות המחוז בטרנוב העניש את האציל על הפגיעה בחוק (gesetzwidrige Juden-pacht) בקנס של 100 פלורין ואת היהודי בהלקאה (10 מכות־שבט). האציל ערער על העונש, והשלטונות הקטינו את הקנס ל־50 פלורין. ברם ענשו של היהודי נשאר בתקפו.

ב־18 במארס 1788 פירסמה הממשלה הוינאית הוראה לגייס את היהודים לצבא בכלל שאר האוכלוסין. אולם כבר בשנת 1790 נתאפשר ליהודים להיפטר מחובת ההרשמה ולסלק תמורת השירות האישי סך של 30 פלורין מכל טירון. מצב זה נשאר עד שנת 1804, ושוב הוטלה על היהודים החובה להתייצב לגיוס כאחד עם הנוצרים. בשנת 1797 הציעו יהודי המחוז מישלניצה, שדמביץ היתה כלולה בו בימים ההם, ביזמתו של חוכר מס־הנרות, שלמה קופלר, כי הממשלה תקבל תמורת שהרורם מכל שירות צבאי 200 קנטר כסף או סכום של מיליון פלורין בכלי כסף ו־5000 פלורין.

על הצעה זו הודיע משרד המחוז למורה ההוראה בדמביץ, הרב ר' נתן לנדא, שכיהן במקום בשנים 1797—1809, אולם שלטונות וינא סירבו לשאת ולתת עם קופלר בענין זה, גם התנגדו להצעה מעיקרה, כיון שהיהודים דרשו להעניק להם את השחרור לפני שישולם הסכום המובטח.

בשנת 1788 נערך מפקד היהודים שבמחוזות גליציה. לצערנו אין ברשימות המפקד במחוז רישא כל פרטים על יהודי דמביץ, אלא סיכומים בלבד מהמחוז כולו.

מתקופת השלטון הפולני נמצאו בידי היהודים, על יסוד הפריבילגיות של ערים פרטיות, בתים ומגרשים בתוך העיר. אחרי הכיבוש האוסטרי נאסר עליהם לקנות בתים ממשלתיים וציבוריים, אולם הותר להם לקנות בתים ומגרשים בתוך הרובע היהודי בלבד, אם איסור כזה היה כלול בפריבילגיות של העיר. כאשר ניגשו השלטונות לשפר את טיב הבניה בגליציה, בדרישה שבתי היהודים יהיו בתי אבן דווקא, הוציאו ב־28 במארס 1805 דקרט מיוחד ששינה את המצב הקיים לא לטובת היהודים אלא לרעתם, שכן נאסרה עליהם כל קניה ורכישה של בנין או מגרש, שלא היה לפני כן בבעלותו של יהודי. אפילו בית שהיה קודם בבעלותו של יהודי ונמכר לנוצרי אסור היה ליהודי לקנותו, גם אם הקניה זיכתה את הנוצרי ברווח ברור. ברם יהודי דמביץ הצליחו למרות ההגבלות האלה לקנות בתים ומגרשים מידי נוצרים במספר ניכר, ובשנת 1824, כשפנו אל השלטונות בבקשה לאשר להם, כיוצא מן הכלל, את בעלותם על הבתים והמגרשים, העבירה הנציבות שבלבוב, בירת־גליציה, את בקשתם ללשכת־החצר בוינא, וזו נענתה לבקשה בחיוב, בהדגשה שאין זה אלא יוצא מן הכלל. אגב, פרט מעניין הוא, שבימים ההם התנגדו צדיקי החסידים לרכישת בתים ע"י יהודים, והצדיק ר' מנדל מרימנוב ראה בהיתרם של השלטונות לקניית בתים על־ידי יהודים תחבולה לקשור את היהודים לגולה ולקרבם לטמיעה (מנחם ציון, דף נ"ו—נ"ז).

תחת שלטונה של אוסטריה גדלה העיר והשתפר מצבה הכלכלי, שנהנו ממנו גם היהודים. נקשרו קשרי מסחר מתמידים עם כמה ממדינות המונרכיה האוסטרית־הונגרית וכבר במחצית הראשונה של המאה התשע־עשרה נוסדו בעיירה כמה מפעלים וסדנאות חדשים, בעיקר של יהודים: טחנות־קמח, מנסרות, בית־חרושת לגפרורים, בית־חרושת לסבון, ליציקת זכוכית, משרפות יין־שרוף. האוכלוסיה התפרנסה ברובה מתעשיה, מסחר ומלאכה, בעיקר של יהודים.

הבעלות על דמביץ עברה בינתים מידי משפחת הרדזי־בילים לידיו של הרוזן ראצ'ינסקי, שהקים את ארמונו בכפר זאוואדה, מהלך ארבע קילומטרים מדמביץ.

בשנת 1831 פרצה בדמביץ מגיפת החולירע, שגרמה סבל רב לעיר וּלאוכלוסיה, הנוצרים והיהודים.

בשנות הארבעים היו אוכלוסי דמביץ הפולנים ערים ביותר לתנועת השחרור הפולנית בגליציה ולא פעם התכנסו בה האצילים, עסקני תנועה זו, להתייעצויות סודיות, מאחר שמארגנה הראשי של מהפכת 1846, יאַן טיסובסקי, שהוכרז אח"כ כדיקטטור ברפובליקה של קרקא, היה גר בה עם משפחתו.

ברם משפרץ המרד בקרקא בשנת 1846, ובעידוד השלטונות האוסטריים קמה באותה שנה התמרדות האכרים נגד האצילים, בהנהגתו של האכר יעקב שלה, עם טבח אצילים במחוזות יאסלו, סאנוק, טרנוב, — עברו על יהודי דמביץ ימי חרדות ופחד, אם כי בדמביץ עצמה לא קרה דבר. יהודי העיירה ציפו כל הזמן בפחד ורעדה; מצד אחד שמא יבקשו בעלי־האחוזות האצילים להינקם מהם על חטא שהמוזג היהודי לוויק שטרן עמד לימינו של שלה ראש המרד. ומצד שני פחדו מפני האכרים שטענו כנגדם, כי עוזרים הם לאצילים בדיכוי האכר. עם זאת השבר במאורעות האלה שלטונם של בעלי האחוזות בסביבה, ולפרלמנט האוסטרי הראשון, שכונס אחרי מהפכת 1848 בוינא, נבחר מדמביץ האכר קאז'ימיז' וַאלצ'אק.

לעומת זאת לא ניכר ביותר בחיי העיירה רשמו של המרד הפולני בשנת 1863, אף על פי שהארגון הלאומי בגליציה המערבית עשה מאמצים למשוך את הנוער שבדמביץ לשורות המורדים.

קמעא קמעא השתפר מצבם של יהודי דמביץ, משניתן ליהודי אוסטריה בראשית המחצית השניה של המאה התשע־עשרה שיווי הזכויות הנכסף ובטלו החוקים המיוחדים, שנועדו למנוע את התרבותם ולדחוק אותם מחיי הכלכלה. תרומה

גדולה להטבת מצבם הכלכלי תרמה מסילת־הברזל על שם קארל לודביג, שחצתה את כל צפונה של המונרכיה ההבסבור־גית מוינא עד לבוב, ודמביץ אחת מתחנותיה.

הישוב היהודי, שמנה בשנת 1848 500 נפש, ובשנת 1865 הוכפל כדי 1000, נמנה במיפקד של שנת 1880 ב־2385 נפש, שהיוו 73,2% מכלל האוכלוסיה העירונית. אולם אטית הרבה יותר היתה ההתפתחות התרבותית־החברתית, מאחר שרובו המכריע של הציבור בעיירה נמנה עם החסידים או נזהר מבוא בריב אתם.

מהמחצית הראשונה של המאה התשע־עשרה התחילה להתפשט בדמביץ ובסביבותיה החסידות מיסודו של הצדיק ר' נפתלי צבי מרופשיץ (1760—1827), ובסופו של דבר נעשתה העיירה למטרופולין של החסידים, שלאחר מאבק העלו על כסא הרבנות אחד מנכדיו, ר' ראובן הורוביץ.

מתולדות הרבנות בדמביץ עד מחצית המאה השמונה־עשרה לא נשתמרה כל ידיעה שהיא. הרבנים הראשונים בדמביץ ששמם נזכר במקורות היו ר' שמואל ורבי אליעזר ממשפחת הורביץ, שכיהנו במחצית השניה של המאה השמונה עשרה. הם נמנו על משפחת הורוביץ המפורסמת, אך אין לערבבם עם בני משפחתו של הצדיק ר' נפתלי מרופשיץ, שקיבלו את השם הורוביץ במאוחר. משמת ר' אליעזר הורוביץ בשנת 1790 נתקבל כמורה הוראה ר' נתן לנדא הכהן, שכיהן ברבנות עד שנת 1809. אחריו נעשה מורה הוראה בדמביץ ר' שמואל העניך ממשפחת גווירץ, שכיהן עד 1820, ואחריו מילא את מקום הרב בנו הדיין ר' אליהו גווירץ. אחרי מותו היה כסא הרבנות פנוי במשך כמה שנים, ורק בשנת 1872 נתאפשר לר' ראובן הורוביץ להשתקע בדמביץ ולשמש בשני כתרים — של רב ואדמו"ר כאחד.

ממילא לא מצאה תנועת ההשכלה הד חזק בקרב יהדי דמביץ, שהמשיכה באורח החיים המסורתי. רק בראשית המאה העשרים החלה מסתמנת בקרב יהודי דמביץ התקדמות תרבו־תית בהיקף רחב יותר וכבר נמצאו בה משפחות שהעיזו לא רק לשלוח את בניהן לבית הספר הפולני הכללי אלא גם לגימנסיה, ובשנת 1907 למדו בה בין 406 תלמידיה 27 יהודים, שאמנם חלק מהם היו מחוץ לעיר.

לפי הוראת משרד הדתות והחינוך בוינא מיום 2 באפריל 1891 הוכרזה קהילת דמביץ, שהיתה כלולה במחוז הפוליטי רופצ'יצה, כקהילה עצמאית עם ועד־קהילה ומועצה. אולם קהילה זו, כבשנים הקודמות, כל דאגתה היתה נתונה לצרכי הדת בלבד, ולעולם לא יזמה שום דבר חידוש לתיקון מצבם הכלכלי והתרבותי של אוכלוסי היהודים המתרבים, שבינתים הלך ורע ורבים נאלצו לעזוב את העיירה מאין בה מקורות מחיה.

עוד לפני הנהגת חוק־הקהילות החדש, בשנת 1890, היתה קיימת ליד הקהילה קרן לעניים. הונה העצמי היה: מגרשים בשטח של 6 אקרים וקרן של 3000 גולדן באובליגציות.

הנהלת הקהילה האחרונה לפני מלחמת העולם הראשונה היתה מורכבת כלהלן: ר' מנדל מאהלר — יו"ר, ישראל שטורך — סגנו, חברי מועצה: יעקב טאוב, יונה גשווינד, הרש שולדנפריי, יעקב לישה, חיים אלסטר, משה זומר, אברהם קוס. מזכיר הקהילה היה יהודה טבל. מורה לדת ישראל בבית־הספר הכללי, שהיה מקבל משכורתו מהקהילה, היה משה וואלאך. תקציב הקהילה בשנת 1914 היה בסך 13.000 כתרים.

בפיקוחה של הקהילה היו פועלות גם חברה קדישא וחברת ביקור חולים, ובראשה מר יעקב טאוב. וכן היה קיים הקדש לעניים.

נצני הציונות בדמביץ התחילו להתגלות כבר עם ראשית התנועה בגליציה בשנות התשעים של המאה שעברה. אולם לחוגים רחבים יותר חדר הרעיון הציוני רק משנת 1907, כפי הנראה, עם הרושם הגדול של התסיסה שפשטה בקרב יהודי גליציה עקב מלחמת הבחירות לפרלמנט האוסטרי, שנב־חר אז בפעם הראשונה בבחירות כלליות.

בתולדות הציונות בגליציה נרשמה דמביץ ביחוד ע"י ועידת היסוד של הסתדרות הבחורים התלמודיים „השחר", שנתקיימה בה בחול־המועד פסח תרס"ח במלון בורנשטיין.

צו דער געשיכטע פון יידן אין דעמביץ

התחלות פון אַ יישוב אין דעמביץ האָבן עקזיסטירט שוין אין דער ערשטער העלפט פונעם 14־טן יאָרהונדערט. אין די ספרי־השבונות פון מעשר־אָפּצאָל און פּעטרוס־גראָשן, וואָס זענען אויבערגעבליבן אין די אַרכיוון פונעם וואַטיקאַן אין רוים, ווערט דריי מאָל, אין די יאָרן 1326—1328, דערמאָנט די קירכע אין דעמביץ. דאָרט ווערט דער פּלאָץ אָנגערופן Decanatus de silvis sede Dambitia, וואָס מיינט „דעקאַנאַט פון אַ וואַלדיקער אָרט אין דעמביץ". קלאָר, אַז די באַפעלקערונג דאָרט איז דעמאָלט נישט אויבעריק גרויס געווען.

ערשט אין יאָר 1358, דאָס הייסט מיט העכער 600 יאָר צוריק, האָט דער פּוילישער קעניג קאָזשמיר דער גרויסער געגעבן אַ געווירן שוויינטאָסלאָוו, דעם אייגנטימער פונעם אָרט, די פּריוילעגיע אויפּצושטעלן אויף זיינע בּאָדנס אַ שטאָט לויטן דייטשן רעכט וואָס האָט געאָלטן אין דער שטאָט ש ר אַ ד אַ אין מערב־פּוילן (prawo średzkie). אָלס ראש פון דער שטאָט (advocatus, wójt), וואָס האָט געהאַט צו זיין הילף זיבן ראָמענער (לאָוויניקעס), איז נאָמינירט געוואָרן שוויינטאָסלאָוו, דער אָרט־אייגנטימער גופא, וועמען ס׳איז אויך געגעבן געוואָרן די יוריסדיקציע איבער די שטאָט־באָווינער. דערביי האָט דעמביץ באַקומען דאָס רעכט אָפּצוהאַלטן אַ מאַרק־טאָג איינמאָל אין וואָך, אום מיטוואָך, וואָס עס איז אַ סימן מובהק פון אַ שטאָטישן יישוב.

עס וויזיט אָבער אויס, אַז תחילת האָט זיך די שטאָט נישט איבעריק אָנטוויקלט, וואָרום פערצן יאָר שפּעטער, דעם 10־טן יוני 1372, האָט שוויינטאָסלאָוו איבערגעגעבן זיין אָמט אָלס וואָיט אַ געווירן מיקאָלײַ, דעם פּריערדיקן ראש פונעם דאָרף ליפּין, ער זאָל איינאָרדענען די שטאָט לויטן מ אַ ג ד ע ב ו ר ג ע ר רעכט, וואָס איז באַקוועמער געווען, און דערמיט האָט דעמביץ זיך אויסגעגליכן מיט די איבעריקע שטעט אין קליין־פּוילן. ביי דער דאָזיקער געלעגנהייט האָט שוויינטאָסלאָוו צוגעזאָגט צו געבן ליידיקע פּלעצער אָלע איינווינער, און אויך די וואָס וועלן ערשט קומען זיך באָזעצן, אַן אָפּצאָל אין משך פון זיבן יאָר. און דעסגלייכן צו באַפרייַען זיי פון כלערלייַ דינסט און פון דער פּליכט צו שטעלן פערד אין רשות פונעם קעניג מיט זיין סוויטע און פּאָר באָאַמטע וואָס פאָרן אין שליחות פון דער מאַכט.

פון דעמאָלט אָן, וויזיט אויס, האָט די שטאָט זיך גענומען פאַרפוינדעווינען, אָזוי וויזיט אַז ס׳האָט זיך שוין געלוינט צו קויפן פּאָר גוט געלט דעם פּאָסטן פונעם וואָיט, ווי ס׳וויזיט אָזאָ פּאַרקויף־אָפּקט פונעם יאָר 1441, וווּ אַ געוויסער יאָן פון פאָדגראָדזשע האָט זיך מתחייב געווען צו באַצאָלן דעם פּרי־ערדיקן בירגער־מייסטער פּיאָטר פון קאָנאַרי אַ סומע פון 300 גרייווענע פאָר דער דעמביצער וואָיטשאַפט, צו וועלכער עס זענען דעמאָלט געווען אָנגעשלאָסן אָלס פירשטעט די דערפער נאָגאָוטשינאַ, פּוסטיניאַ, קאָדוקאָוו (גלובאָקאָוו), סטאָשווואָקאַ און גומניסקאַ.

אין יענע יאָרן איז די שטאָט אויסגעוואָקסן. אירע האָנ־דלס־באַציאונגען האָבן זיך אויסגעשפּרייט, אַזוי וויַיט אַז אין יאָר 1446 האָט טאָמאַש ביעלסקי, אַ באַרימטער פּוילישער מלוכה־מאַן, זיך בעוועגדט מיט אַ בקשה צום קעניג וולאַ־דיסלאָוו דעם דריטן פון וואַרנאַ, צו באַשענקען דעמביץ מיט אַ נייער פריוויילעגיע: צו קענען אָפּהאַלטן באַזונדערע ירידים אויסער דעם וואָכעדיקן מאַרק־טאָג. און באמת האָט דעם קעניגס באַפולמעכטיקטער, דער קראָקעווער שלאָסהאַר (קאָש־טעלַאַן) יאן פון טשישקאָוו, אַרויסגעגעבן אַ באַזונדער כתב, וואָס האָט דערלויבט דעמביץ איינאָרדענען אויסער דעם וואָך כעדיקן מאַרקטאָג אום שבת, וווּ ס׳האָבן געקאָנט אָנטייל נעמען אָלע סוחרים — סיי געוועלבנישקעס, סיי שרעגן־באָאיצער, נאָך צווויי ירידים אַ יאָר, צו וועלכע ס׳זאָלן קומען סוחרים פון אַנדערע שטעט.

וויייטערדיקע הנחות פּאָר די שטאָטישע איינווינער האָט געגעבן די אַרט־אייגנטימערין, פּאַני יאַדוויגאַ, אין יאָר 1470, אין אַ דאָקומענט פּאָר אָלע אייביקייטן, וואָס האָט מחייב געווען אויך אירע יורשים נישט צו נעמען איבערגוואָלט די איינווינער פון דער שטאָט צו עפּנטלעכן דינסט און פּאָנ־שטשינצע.

די משפּחה אין וועמנעס באַזיץ די שטאָט דעמביץ האָט זיך געפּינען אין 14־טן און 15־טן יאָרהונדערט, האָט געהערט צום שלאַכטישן שטאַם גריף (גריפּיטן), וואָס האָט זיך באַטיי־ליקט אין דער שלאַכט פון גרונוואַלד קעגן די קריַיץ־ריטער, דעם 15־טן יולי 1410, מיט אַ באַזונדערער אייגענער אָפּטיי־לונג, און איינער פון דער דאָזיקער משפּחה, מיקאָלײַ פון דעמביץ, האָט אָנטייל־גענומען אין דער שלאַכט פון קאָראַנאָוו. אין דעם אייגענעם יאָר, וווּ די דייטשע ריטער זענען ענד־גילטיק צעשמעטערט געוואָרן. און אויך שפּעטער האָט די דאָזיקע משפּחה געשטעלט אַ ריי מענטשן פּאָר וויכטיקע אויפ־גאָבן פון דער מדינה, ווי למשל זביגניעוו פון קאָוונענטאָוו, מיקאָלײַ פון לאָטאָשין, סטאָסלאָוו לאַנגענטאַלצאַ א. א.

יידן וועלן דערמאָנט אין שייכות מיט דעמביץ צום ערשטן מאָל אין אַ הסכם וואָס איז געחתמעט געוואָרן צווישן דעם גלח פּיאַטר און דעם שטאָט־פּריץ יאָן פון פאָדגראָדזשע אין יאָר 1471, אין וועלכן די איינווינער פון דער שטאָט און פון דער סביבה, אויסער יידן און נישט קאַטאָליקן, זענען פּאָר־פּליכטעט געוואָרן צו צאָלן מעשר דער קירכע. דער פּאָקט, וואָס דער שטאָט־אייגנטימער שטעלט זיך, אַז די יידן זאָלן נישט באַלייגט ווערן מיט מעשר־אָפּצאָל פּאָר דער קירכע, זאָגט

וויזט אויס עדות, אַז עס זענען שוין געווען יידן, אפשר ענ־ צעלע, צווישן די דעמביצער איינווויינער פֿאַרן סוף פון 15־טן יאָרהונדערט. עס קאָן, אמת, זיין, אַז אין די שווערע טעג וואָס האָבן זיך שפּעטער אַראָפּגעלאָזט אויף דער שטאָט האָבן די וויניציקע יידן פֿאַרלאָזט דעם פֿלאַץ, וואָרום פון יאָר 1471 ביזן יאָר 1690, העכער 200 יאָר, ווערן יידן מער אין קיין אָרט נישט דערמאָנט.

אין אָנהייב פונעם 16־טן יאָרהונדערט אין דעמביץ שווער באַטראָפֿן געווארן פון די טאַטעריש אָנפֿאַלן, בפרט אין יאָר 1502, וואָס האָבן זי שטאַרק חרוב געמאַכט. אויסער דעם איז אין דעמביץ אויסגעבראָכן אין יאָר 1504 אַ גרויסע שריפה, וואָס האָט זי כמעט אינגאַנצן צעשטערט. די איינווויינער האָבן מער נישט געקאָנט נאָכקומען זייערע פֿינאַנסיעלע פֿאַרפּליכ־ טונגען צו דער שטאָט און מלוכה, און דאָס האָט צעצווונגען די שטאָט־פֿריצים, יאָן פון פֿאַדגראָדזש און קאָטערינע פון לאָטאָשין, צו באַפֿרייען זיי אויף פערצן יאָר צייט פון יעדער אָפּצאָל. אויך דער קעניג אָלעקסאַנדער האָט באַפֿרייט די איינווויינער פון דעמביץ, אופן סיים, וואָס איז פֿאַרצ־ קומען אין פּיאָטרקאָוו אין חודש פעברואַר 1504, פון שטייער־ אָפּצאָל מיט צעטראַנק־געלטער און שכירות־געלט אויף זעקס יאָר צייט. אויך וויטער זענען די שטאָטיש איינווויינער פון דעמביץ באַפֿרייט געווארן דעם 20־טן יולי 1505 פון אָלע שטייערן (ab omnibus exactionibus) אויף פיר יאָר צייט.

פון איר ערשטן אָנהייב אָן ביזן 15־טן יאָרהונדערט איז דעמביץ געווען דער עיקר אַ לאַנדווירטשאַפֿטלעך שטעטל. כמעט יעדער שטאָטישער בירגער האָט געהאַלטן אין זיין רשות און באַאַרבעט שטיקער באָדן פון די שטאָט־אייגנטימער. מיט דער צייט, און דער עיקר אין דער צווייטער העלפט פונעם 17־טן יאָרהונדערט, האָבן די בעלי־מלאכות צווישן זיי זיך געמוען אַרגאַניזירן אין צינקן, וואָס אין אַ שטאָט ווי דעמביץ האָט מען דערצו געדאַרפט האָבן אַ באַשטעטיקונג פונעם אָרט־אייגנטימער, סיידן דער צעך האָט אָנגענומען די תקנות פון אַ צעך אין אַ קעניגלעכער שטאָט, און דעמאָלט האָט ער בכלל נישט געדאַרפט קיין באַשטעטיקונג.

אָזעלכע בעל־מלאכישע פֿאַרייניקונגען פלעגן היטן אין זיך אַ שטרענגע דיסציפּלין אין ענינים פונעם פּאַך, פון קירכ־ לעכן און געזעלשאַפֿטלעכן לעבן, לויט געוונ אויספֿירלעכע סטאָטוטן, וואָס זענען אין דעמביץ פֿאַרבליבן געווארן ביי אַ גרויסער שריפה אין יאָר 1660 און ווידער באַשטעטיקט שפּעטערע יאָרן.

דער שוסטער־צעך איז אויבראַנייס באַשטעטיקט געווארן דורכן שטאָט־אייגנטימער דעם 18־טן נאָוועמבער 1660. דער קייללער־צעך אין יאָר 1690. דער וועבער־צעך אין יאָר 1691. אין די ראָמען פון דער דאָזיקער אַרבעט איז באַזונדער אינ־ טערעסאַנט יענער פֿאַראַגראַף אין די בשטעטיקטע תקנות פונעם קיילער־צעך, וואָס שטעלט פעסט די אָפּצאָלן וועלכע די יידן זענען מחוייב צו צאָלן דעם פּאַריין פּאַר יעדער בהמה וואָס זיי שעכטן (לויטן יידישן דין), מיט אַ צוגאָב, אַז אויב די יידן וועלן נישט טאָרן בערענגן קיין פלייש פון אַן אָנדער אָרט. אַזוי ווי דער סטאָטוט איז באַשטעטיקט געוואָרן דורכן שטאָטישן פּריץ, איז קלאָר אַז זייענ באַשטימונגען זענען חל געווען אויך אויף די יידן. אַבער זיין עיקר־חשיבות פֿאַר אונדז איז אין דעם עצם דערמאָנען יידן און יידיש שחיטה — וואָס עס גיט די ערשטע דאָטע פֿאַר דער זיכערער עקזיסטענץ פון אַ יידישן יישוב אין דעמביץ.

וואָס שייך דעם וועבער־צעך איז כאַראַקטעריסטיש, אַז זייענ מיטגלידער זענען פֿאַרבעטן געווארן אַהער דורך דעם שטאָט־אייגנטימער ספּעציעל פון דייטשלאַנד און שלעזיע, כדי צו אַנטוויקלען דאָס פּאַך, וואָס האָט שוין דאָ געפונען אַן אָרט לאַנגע יאָרן פריער. דער דאָזיקער צעך האָט עקזיס־ טירט אין דעמביץ ביזן אָנהייב פונעם 19־טן יאָרהונדערט. ער האָט זיך אָבער אויפגעלייזט נאָך דער בהדרגהדיקער ירידה פונעם פּאַך.

אין יאָר 1655, בעת דער שוועדישער אינוואַזיע אין פוילן, איז שוועדיש מיליטער אַריין אין שטאָט און חרוב געמאַכט אַן אָנזעעוודיקן טייל פון איר. אין יאָר 1660 איז, ווידער, אויסגעבראָכן אין דעמביץ די אויבנדערמאָנטע גרויסע שריפה. איבער וועלכער אַ סך איינווויינער זענען געבליבן אַן אַ דאָך איבערן קאָפּ.

און דווקא די דאָזיקע שריפה איז געווארן אַ וויכטיקער וועגד־פונקט אין דער געשיכטע פון דער שטאָט. יענע איינ־ ווויינער וועמענס הייזער זענען צעשטערט געווארן אין דער שריפה, האָבן זיך אָנגעהויבן אויפשטעלן הייזער צו דרום פון דער שטאָט אין דער ריכטונג צו דער קירכע פון דער היילי־ קער באַרבאַראַ, וואָס אין די אָקטן ווערט געזאָגט, אַז זי גע־ פינט זיך extra oppidi — אויסער דער שטאָט. דער נייער וווין־שטח ווערט אין די אָקטן געפונען oppidum Nova Dębica, און פון דעמאָלט אָן האָט מען אָנגעהויבן טיילן די שטאָט אין צוויי־ען: די אָלטע שטאָט און די נייע.

אויף דעם דאָזיקן פּאָן זענען אויסגעבראָכן סכסוכים צווישן דער קירכע און דעם שטאָט־אייגנטימער קאַזשימיעזש גלינסקי, וואָס האָט באַקומען פון דעם קאָנאָניק מיכאָל מלא־ דעצקי הלוואות, כדי אייניצואָרדענען די בוי־פלעצער אין דער נייער שטאָט, און האָט די חובות נישט מסלק געווען. דער גלח, וואָס איז נישט געווען אָנגענומען ביי די איינווויינער, האָט געוואָלט לייגן אַ האָנט אויפן באָדן אָן אויף די הייזער, אָבער אין יאָר 1701 איז דערגרייכט געוואָרן אַ פשרה אָן צום סוף זענען די פלעצער פון דער נייער שטאָט באַפֿרייט געוואָרן פון צאָלן קירכע־געלט און זענען געבליבן אינאיינעם מיט די גערטנער און מיטן שפּיטאָל ביי דער קירכע פון דער הייליקער באַרבאַרע אין אייגנטום פונעם שטאָט־אייגנטימער.

אָבער קוים האָט זיך געשטילט דער אינעווייניקסטער סכ־ סוק. האָבן די שוועדן צום צווייטן און צום דריטן מאָל זיך אַרייngעריסן קיין דעמביץ אין די יאָרן 1702 און 1705, און אויפן באַפעל פונעם שוועדישן געגעראָל שטעמבאָק זענען אונטערגעצונדן געווארן די הייזער מיט די ווירטשאַפֿטס־בנ־ ינים פונעם גלח מלאָדצקי אינאיינעם מיט די ווינהייזער פון די שטאָט־אייגנטימער וויניאַרסקי און גלינסקי.

און דאָ טאָקע איז דער אָרט אַריינצופֿלעכטן אין דער

דערציילונג די באַזונדערע פרשה פון שטעטל־קער יידישער באַזעצונג אין דעמביץ.

צוליבן מאַנגל פון דאָקומענטן און אַקטן איז שווער פעסטצושטעלן גענוי ווען האָט זיך די דאָזיקע פרשה אָנגעהויבן. ווי מיר האָבן אויבן דערמאָנט, דאַרף מען דריגנגען פונעם הסכם וואָס איז געחתמעט געוואָרן אין יאָר 1471, אַז ענצעלע יידן האָבן זיך געפונען אין דעמביץ שוין פאַרן סוף פונעם 15־טן יאָרהונדערט. מען קאָן אָבער אָננעמען ווי זיכער, אַז אַ מער וויניקער אַרגאַניזירטער יידישער יישוב האָט דאָרט נישט עקזיסטירט ביז צו דער צווייטער העלפט פונעם 16־טן יאָרהונדערט. אַזוי ווי דעמביץ האָט זיך געפונען אין די ראָמען פון דער צאָזמערער (סאָנדאָמירער) וואָיִיִ־ווּאַדשאָפט, דאַרף מען אָפּלערנען פונעם אָנהייב פון יידישער באַזעצונג אין אַנדערע שטעט פון דעם ראַיאָן אויך לגבי דער באַזעצונג פון יידן אין דעמביץ. אזוי ווי די עלטסטע קהילה אין צאָזמערער קרייז איז געווען אין דער שטאָט צאָזמער גופא (1367), נאָך וועלכער עס קומט טאָרנע (1445), אָבער די איבעריקע קהילות זענען געגרינדעט געוואָרן צוויישן די יאָרן 1501—1581 — וועלן מיר קיין טעות נישט האָבן, אויב מיר וועלן זיך משער זיין, אַז אויך אַ שטענדיקער יישוב אין דעמביץ איז געגרינדעט געוואָרן אין דער אייגענער תקו־פה, הגם דער ערשטער דאָקומענט וואָס זאָגט עדות מיט אַ פולער זיכערהייט וועגן דער עקזיסטענץ פון אַן אָנזעהן־דיקער אַרגאַניזירטער יידישער קהילה אין דעמביץ (דער סטאָטוס פונעם קיילער־צעך פון יאָר 1690, וואָס לייגט אַרויף באַגרעניצונגען אויף דער יידישער שחיטה, זע אויבן) איז ערשט פון סוף 17־טן יאָרהונדערט.

ביזן סוף פון דעם דאָזיקן יאָרהונדערט זענען די דעמבי־צער יידן געווען קאָנצענטרירט אינאיינעם אין דער אַלטער שטאָט. ערשט נאָך דער שריפה פון יאָר 1660, ווען ס׳האָט זיך געמומען שאָפן די נייע שטאָט, האָבן זיך יידן אָנגעהויבן באַ־זעצן אויך דאָרט, און אפילו אויפגעשטעלט דאָרט אַן אייגענע קהילה מיט אַ באַזונדערער שול און אַן אייגענעם פרנס (פאָר־שטייער וואָס האָט אויף לאָטיין זעהייסן Senior Synagogae novi oppidi Dembica, — דער עלסטער פון דער שול אין דער ניישטאָט דעמביץ). די צוויי קהילות אין דעמביץ זענען געווען אָרגאַניזירט לויטן שטייגער פון די איבעריקע יידישע קהילות אין פוילן, וואָס אין זייער שפיץ זענען געשטאַנען „ראשים (פרנסים) וטובים״. אין יאָר 1712 איז דער ראש־הקהל אין דער ניישטאָט געווען ר׳ לוי בר׳ יצחק, וואָס האָט אויף פויליש זיך גערופן Lewek Isakowicz. אין דער אַלטשטאָט איז דע־מאָלט געווען ראש־הקהל ר׳ הערשל (Herszko).

די דאָזיקע צוויי נעמען האָבן זיך איינגעהיטן אין אַ גאַנץ אייגנאַרטיק בינטל אָקטן פון יענעם יאָר.

דאָס פאַרמערן זיך פון יידן אין דער ניישטאָט האָט אַרויס־געפֿופן זאָרג און אומרויל אין די קרייזן פון דער קירכע, בפרט אין אָנבליק פונעם סכסוך וועגן דעם באָדן פון דער נייַ־שטאָט, וואָס איז אויסגעבראָכן אין יאָר 1701 צווישן דעם גלח מלאָדעצקי און דעם שטאָט־אייגנטומער גלינסקי. אָזוי ווי דער פריץ האָט דערלויבט די יידן זיך זיך צו באַזעצן אין דער נייער שטאָט, און די קירכע, ווי ס׳איז שוין אויבן געזאָגט געווארן, האָט זיך געשטעלט קעגן זיין אייגנטום איבערן באָדן, האָט דער גלח מלאָדעצקי, ווי עס ווייזט אויס, געפֿינען די געלע־גנהייט צו מאַכן שווערקייטן דעם באָדן־באַזיצער אויפהיי־בנדיק פאַר דער קירכן־מאַכט די פראָגע וועגן דער פאַרמערונג פון די יידן אויפן אָרט.

דער קראָקעווער אָרציבישאָף פירשט קאָזשימיעזש לו־ביענסקי האָט באָפוילן בודק צו זיין די יורידישע לאָגע פון די יידישע קהילות אין דער אָלטער און אין דער נייער שטאָט און האָט צוליב דעם אַרויסגעשיקט קיין דעמביץ אַ ספעציעלע קאָנטראָל־קאָמיסיע, זי זאָל אויספֿאָרשן באַזונדער דעם ענין פֿן דער קהילה אין דער נייער שטאָט, וואָס איז אויפגעשטעלט געוואָרן און האָט עקזיסטירט, לויט דער אויפגעהויבענער טענה, אין קעגנזאַץ צו די געזעצן פון דער מדינה און פון די סינאָדן, און אויך קעגן דעם פסק־דין פונעם העכסטן גע־ריכט. און די קאָמיסיע האָט טאָקע פעסטגעשטעלט, אַז די שול (דאָס בית־המדרש) אין דער ניישטאָט דאַרף אַיינגעלייגט ווערן און אויף וויטער דאַרף מען נישט דערלאָזן אויפצו־שטעלן זי איבערנייס.

אָבער די יידן אין דעמביץ האָבן נישט אָננעמען די גזירה. אין דער אָנוועזנהייט פון דעם פרנס־הקהילה פון דער נייַ־שטאָט, ר׳ לוי בר׳ יצחק, האָבן זיי איבערגעגעבן דעם אַרצי־בישאָף אַ דעקלאַראַציע אונטער אַ שבועה, אַז דאָס הויז וועגן וועלכן עס רעדט זיך איז גארנישט קיין שול, נאָר מיטן וויסן פונעם קראָקעווער עפיסקאָפּאַט האָבן זיי אויפגעשטעלט אַ פריוואָט הויז פאַר די עמטער פון דער קהילה און פאַר דר־שות (דאָס מיינט אַ בית־מדרש) אָן קיין שום ווידערשטאָנד מצד דער קירכע און די קאָטאָליקן אין שכ׳אָט — אָפּגעטיילט פֿנעם ווויינארט פון די קאָטאָליקן, אויסער דער אָלטער שטאָט, און אויך אין הסכם מיט די פריווילעגיעס פון די מלכים און פון די שטאָט־אייגנטימער. די גרויסע קהילה וואָס איז דאָ איינגעאָרדנט געוואָרן — אָפּגעזונדערט פון די קאָטוילישע איינווינער — דאַרף מען טאָלערירן, ווייל אָקוראָט ווי אין דער אָלטשטאָט טראָגן זיי די גאַנצע געלט־לאָסט, שטייערן און מת־נות און די געווײַנלעכע אָפּצאָלן פאַר דער קירכע און אירע גלחים. דערביבער מעגן זיי בעטן, מען זאָל זיי דערלויבן צו האָלטן אין יענעם הויז אויך זייער שול.

באותו מעמד איז אויך אויפגעטרעטן ר׳ הערשל, דער פרנס־הקהילה פון דער אלטער שטאָט און געפֿאָדערט אין איר נאָמען דאָס רעכט אויפצוהאָלטן זיין קהילה אויסער דער קהילה פון דער נייער שטאָט.

דער ענין איז ווידער געבראַכט געוואָרן פאַר דער קא־מיסיע, וועמענס מיטגלידער עס זענען געווען דער שלאָכ־טשיץ יאָן נאָוואַקאָווסקי און ד״ר אַלבערט אַלשאָווסקי, און זי האָט נאָך אַ משא ומתן באַשלאָסן נישט ווי די יידן האָבן זיך געווונטשן. די יידן פון דער אָלטער און פון דער נייער שטאָט זענען מחוייב זיך צונויפצוקומען בלויז אין איין הויז, און אויב זיי וועלן דעם דאָזיקן באָפעל נישט פאָלגן, וועט בלייבן גילטיק דער קנס אין אַ סומע פון 50 טינפֿעס, וואָס איז אויף זיי אַרויפגעלייגט געוואָרן לטובת דעם קלויסטער

וואָס איז פֿאַרבראַכט געוואָרן (בעת דער שוועדישער אינוואַזיע).

ווייטער האָט די קאָמיסיע פעסטגעשטעלט אַז די צאָל קאַטוילישע איינוווינער אין די דאָזיקע שטעט (די אַלטע און די נייע) איז ווינציק, אָבער די צאָל יידן האָלט אין זיך וואָקסן, און דערביבער פֿאַרנעמען זיי אַלע ערטער אין דעם האַנדל, וואָס עס וואָלטן געדאַרפט האָלטן די קריסטן. און צום סוף האָט די קאָמיסיע באַפוילן די יידן צו האָלטן פֿאַרשלאָסן זייערע הייזער בשעת קירכלעכע פּראָצעסיעס און נישט ווייזן זיך דעמאָלט אין גאַס, און דעסגלייכן נישט איינשענקען קיין משקאות אום זונטיק און אויך נישט באַשעפֿטיקן אין זייערע הייזער קיין קריסטלעכע דינסטן. דאָס אַלץ אונטער דער דראָונג פון האַרבע געלטשטראָפן.

דאָס בית־מדרש איז, ווייזט אויס, נישט איינגעלייגט געוואָרן.

ביזן יאָר 1730 האָט די דעמביצער קהילה אַרגאַניזאַציע גהעהערט צום גליל רישא (Rzeszów). פון דאָקומענטן בנוגע דער פֿאַרטיילונג פונעם קאָפשטייער צווישן די יידן פון דעם דאָזיקן קרייז זעט מען, אַז דעמבין האָט נאָך אינגאַנצן גהעהערט צו דעם דאָזיקן קרייז און פלעגן צאָלן אירע שטייערן צוזאַמען מיט אים. פון דעם אַלגעמיינעם סכום 10.930 גילדן, וואָס איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף רישא מיט אירע אָפּצווייגן, האָט דעמבין געצאָלט 500 גילדן.

אין יאָר 1730 איז פֿאַרגעקומען אַן ענדערונג אין דער דאָזיקער לאָגע. אין יענעם יאָר האָבן די קהילות פון רישא מיט דער סביבה, זיצאַמען מיט יאַראָסלאָוו, און אויף אַ געוויסער צייט אויך דאָבראָמיל, זיך אָפּגעטיילט פונעם גליל פּרעמיסלע, און די דעמביצער קהילה האָט אויסגענוצט די דאָזיקע געלעגנהייט זיך אָפּצוריסן פון רישא און האָט באַצאָלט אירע שטייערן באַזונדער. די מעגלעכקייט זיך אָפּצוריסן איז טאַקע דערגרייכט געוואָרן מיט דער הילף פונעם שטאָט־אייגנטימער, אָבער גרם געווען דערצו האָבן נישט ווייניק מיסבריכן און אויספּרעסונגען פון שטייער־געלטער מצד די מנהיגים פון דער קהילה אין רישא. אין דער פֿאַרטיילונג פון די קאָפשטייערן פון יאָר 1734 ווייזט זיך דעריבער די קהילה פון רישא און אירע אָפּצווייגן (z partykularzami) מיט אַ סומע פון 7.500 גילדן, און די יידן פון דעמביץ באַזונדער מיט אַ סומע פון 500 גילדן ווי פֿאַר דעם, און דעסגלייכן אין די יאָרן 1730 און 1737: די קהילה פון רישא מיט אירע אָפּצווייגן האָט באַצאָלט 7560 גילדן, און דעמביץ באַזונדער 500 גילדן. אָבער די דאָזיקע אָפּזונדערונג האָט אָנגעהאַלטן בלויז ביזן יאָר 1738, וואָרום אין יענעם יאָר ווייזט זיך דעמביץ ווידער אין דער רשימה פון דער קהילה אין רישא: פון אַ סומע פון 8034 גילדן פונעם גאַנצן קרייז, איז אויף דעמביץ אַרויפגעלייגט געוואָרן דער סכום פון 500 גילדן. אָבער אויך דאָס האָט נישט לאַנג גערויערט. אַ יאָר שפּעטער, 1739, ווייזט זיך דעמביץ ווידער ווי אַ זעלבשטענדיקע קהילה און נישט ווי אַן אָפּצווייג פון רישא. אין יענעם יאָר איז אויף רישא אַרויפגעלייגט געוואָרן אַ סכום פון 8164 גילדן און אויף דעמביץ באַזונדער 500 גילדן.

פונעם יאָר 1739 און ווייטער דערשיינט דעמביץ ווי אַ זעלבשטענדיקע קהילה. אין יאָר 1753 באַצאָלט זי קאָפשטייער 500 גילדן און די יידן פון רישא 7693 גילדן. אָבער פונעם יאָר 1756 אָן פֿאַרשווינדט דעמביץ פון דער רשימה און עס ווייזט זיך בלויז די קהילה פון רישא מיט אַ סומע פון 6753 גילדן. דערביי זעט מען פונעם בודזשעט פון דער רישאער קהילה אין יאָר 1756, אַז דעמביץ איז ווידער געווען אַריינגענומען אין דעם גליל רישא.

אין דער צווייטער העלפט פון 18־טן יאָרהונדערט האָט דעמביץ די שטאָט אַדמיניסטראַטיוו געהערט צום קריין פּיל־זנא, וואָס איז געווען פֿאַרעכנט צום ראיאָן סאַנדאָמיר (צאָז־מער). בעת דער ציילונג פון די איינווווינער אין יאָר 1764, צום ערשטן מאָל אין פּוילן, שוין נאָך דער אויפלייזונג פונעם „ועד ארבע הארצות", זענען אין דעמביץ געציילט געוואָרן 911 יידן, אָבער פאַקטיש איז זייער צאָל אַ סך גרעסער געווען, ווייל אַ סך יידן פלעגן זיך אַרויסדרייען פון דער ציילונג מחמת מורא, אַז זיי אַליין אָדער די קהילה וועט דערפון ליידן. די ציילונג אין די יידישע קהילות איז פֿאַרגעקומען ביי דער פֿאַרמיטלונג פון אַ ציילונגס־קאָמיסיע צו וועלכער ס׳האָבן גהעהערט דער רב, דער פּרנס־חודש און דער שמש. די קאָמיסיע איז געאַנגעגן איבער דער שטאָט פון הויז צו הויז און האָט פֿאַרשריבן אַלע יידישע נפשות, אויך די וואָס זענען גראָד נישט געווען אין דער היים. די יידן פון די דערפער האָבן געמוזט קומען אין שטאָט און איבערגעבן די צאָל פון זייערע בני־בית. די ליסטעס זענען אונטערגעשריבן געוואָרן דורך אַלע מיטגלידער פון דער קאָמיסיע און באַשטעטיקט, אין די קעניגלעכע שטעט דורכן סטאַראָסטע און אין די פּריוואַטע שטעט, און דעסגלייכן אין דעמביץ, דורך די שטאָט־אייגנטימער. צום סוף זענען די ליסטעס געבראכט געוואָרן דורך די ציילער אין דער הויפּט־שטאָט פונעם ראיאָן אדער פונעם קרייז צו די באַזונדערע באַפֿולמעכטיקטע, מיט אַ דערקלערונג אונטער אַ שבועה, אַז די ליסטעס זענען טאַקע ריכטיקע. די שבועה־צערעמאָניע איז פֿאַרגעקומען אין שול. אין טייל ערטער זענען די ליסטעס געשריבן געוואָרן אין אַרי־גינאַל לשון־קודש, און שפּעטער איז געמאַכט געוואָרן אַ פּוי־לישע איבערזעצונג, וויבאַלד די יידישע ציילער האָבן נישט גע־קענט שרייבן פּויליש.

פון די 911 יידן וואָס זענען געציילט געוואָרן אין דעמ־ביץ, האָבן געלעבט 573 אין שטאָט און 383 אין די דערפער וואָס זענען געווען אָנגעשלאָסן אַן דער דעמביצער קהילה. פון די יידן אין שטאָט זענען געווען באַשעפֿטיקט אין פֿראָפעסיעס און פרנסה־געבער בלויז 33: קליינהענדלער 1, היטלמאַכער 3, פּאָמעראַנצירער 1, שניידער 7, גאָלדשמידן 1, בעקער 5, קצ־בים 7, בלעכער 1, באַרבירער און כלזמרים 1, מלמדים 4, חזנים 1.

פון אַלע משפחות זענען געווען באַשעפֿטיקט בלויז 24%, דערפון: אין האַנדל 1 — 0.7%, ביי מלאכות 95 — 18.5% — ביי פּרייַע פראָפעסיעס 7 — 5.2%. (די ציפערן זענען געבראַכט פונעם בוך פון ד״ר רפאל מאהלער „יידן אין אַמאָליקן פוילן אין ליכט פון ציפערן").

בית־המרחץ — דאָס באָד.

וועגן די פּראָפּעסיעס פון די יידן אין דעמביץ לערנען מיר אויך פון דער רשימה פון קאָפּשטייער פון יאָר 1764 : 1 גרויפן־פּאָרקויפערין, 1 חזן, 4 מלמדים, 1 כלי־זמר, 1 פּאָזאָמענטירער, 7 שנידער, (פון זיי האָט בלויז אײנער געהאַלטן לערן־יינגלעך), 3 היטלמאַכער, 1 גאָלדשמיד, 7 קצבים, 5 בעקער, 1 בלעכער, 1 באַלבירער.

די צאָל באַשעפטיקטע און פרנסה־געבער איז אַן אַ ספק געווען אַ סך גרעסער. די ציילער האָבן אָבער בכוונה נישט פּאַרשריבן אַזעלכע פּראָפּעסיעס ווי סוחרים, קרעמער, מעקלער, שענקער וכדומה „מחמת מורא פּאָר עין־הרע". די ציילונג פון די פּראָפּעסיעס, וואָס עס איז אוממעגלעך אַז זי האָט אָפּגע־שפּיגלט די ווירקלעכקייט ווי זי איז געווען, באַווייזט, אַז אויך די אַלגעמיינע צאָל יידן איז נישט פולשטענדיק, מחמת שרעק פּאָר רדיפות און שיקאָנעס. די דעמביצער יידן, אָנגע־לערנט פון דערפּאָרונג פון פריערדיקע יאָרן, באַמיען זיך ווי ווייט מעגלעך נישט צוצולאָזן די מאַכט צו קלאָרע ידיעות וועגן זייער צאָל און זייערע געשעפטן.

אין יאָר 1717 איז אין דעמביץ פּאָרגעקומען אַ געשעעניש, וואָס האָט די מיטגלידער פון דער קהילה באַטריבט ביז אין דער טיף: דעם 12־טן אָפּריל האָבן זיך געלאָזט שמדן אין דער קאַטויליישער קירכע ביים גלח מיקאָליי וויאָשטשכאָווסקי מיט איינמאָל די יידישקע זאָפּיע, יעקב מאַיאָרעק (מאיר) מיט זיין ווייב רחל, און מיט זיי אינאיינעם נאָך אַ מיידל, די טאָכטער פונעם שענקער אין דאָרף נאַגאָוויטשינאַ, וואָס ער אַליין איז געבליבן אין יידישקייט. די טאָכטער האָט באַקומען דעם נאָמען אַנטאַנינאַ־פּראַנטשישקאַ טערעזאַ. די קוואַטערס פון דער טבילה זענען געווען: דער קאַנאָניק, דער פּירשט אַנ־טאַני מיקאָליי ראָדזשיוויל, די איידלפּרוי טערעזאַ סטאיאָווסקאַ, דער ריכטער יוזעף יאָרדאַן סטאיאָווסקי אין פּראַנטשישקאַ וולאָדעק, דאָס ווייב פון דעם רעווענט וולאָדעק.

מען קאָן זיך אויסמאָלן דעם האַרצווייטיק פון די דעמביצער יידן אין יענע טעג.

אַן אַנזעוודיקער שינוי אין דער אַנטויקלונג פונעם שטעטל איז פאָרגעקומען אין די דרייסיקער יאָרן פונעם 18־טן יאָרהונדערט אַ דאַנק דער איניציאַטיוו פונעם שטאָט־אייגנטימער פּראַנטשישעק ביעלינסקי און זיין ווייב דאָראָטאַ, דורך פאָר־שידענע הנחות און פאַרגרינגערונגען, וואָס זיי האָבן געגעבן די איינווינער, כדי זיי צוצוגעבן חשק צו בוין הייזער אויף די ליידיקע פלעצער וואָס זיי האָבן געקראָגן.

אין יאָר 1708 איז דעמביץ אַריבער אין באַזיץ פונעם פירשט מיכאָל ראָדזשיוויל. אינעם הויז פון דער שטאָט־פאָר־וואָלטונג איז פאָרגעקומען אַ באַזונדערע צערעמאָניע, צו וועל־כער עס זענען צונויפגעבראַכט געווארן דער בירגערמייסטער מיט זיינע ראַטמענער און די וואָיטעס פון דער אומגעגנט. זיי אָלע האָבן אָפּגעגעבן אַ שבועה אויסצופירן געטרייע זייערע אויפגאַבן. אין יענעם יאָר האָט אַבער די שטאָט געליטן פונעם דורכמאַרש פון די רוסישע אַרמייען, וואָס זענען אַרײַנגע־דרונגען קיין פּוילן כדי צו שטיצן די פּריצישע קאַנפעדעראַציע

וואָס איז געשלאָסן געוואָרן אין ראַדאָם קעגן דער קאָנפע־
דעראַציע פון די פּאָטריאָטן וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין
דער שטאָט באָר און ס׳האָבן צו איר געהערט אי די פּאָטריא־
טישע שליאָכטע אין דער דעמביצער סביבה אי אַ טייל פון די
שטאָטישע בירגער. די מלחמה צווישן ביידע לאָגערן האָט זיך
געצויגן ביזן יאָר 1772 און שאָרפע קאָמפן צווישן זיי האָבן
זיך געפּירט אויך אין דער סביבה פון דעמביץ, בפרט אין דער
געגנט, וואָס האָט גהאָייסן „הינטערן אָקאָפּ״.

די מלחמה צווישן ביידע לאָגערן האָט אויפגעהערט מיט
דער ערשטער טיילונג פון פוילן.

פּוילן איז פּאָרטיילט געוואָרן צווישן די דריי שכנותדיקע
גרויס־מאַכטן: רוסלאַנד, עסטרייך און דייטשלאַנד. יענער
טייל וואָס איז געגעבן געוואָרן עסטרייך, און אין אים אים האָט
זיך אויך גפּונען דעמביץ מיט דער סביבה, האָט פון דעמאָלט
אָן גהאייסן גאַליציע. דעם 29־טן דעצעמבער 1773 זענען די
שטאָטישע איינווויינער צונויפגעבערענגט געוואָרן צו אַ גע־
טריישאַפט־שבועה דער קא״זערין מאַריאַ טערעזאַ, אין דערביי־
זיין פון די עסטרייכישע מאַכט־פאָרשטייער, פונעם בירגער־
מייסטער, פונעם פאָרשטייער פון דער נייער שטאָט און פונעם
שטאָט־שרייבער. פון דעמאָלט אָן איז דער גורל פּון די יידן
אין דעמביץ געווען פאַרבונדן מיטן גורל פון די יידן אין
גאַנץ גאַליציע. לכתחילה איז דאָס שטעטל איינגעשלאָסן
געוואָרן אינעם באַצירק מישלעניצע, דערנאָך אינעם באַצירק
ריישא און צום סוף אינעם באַצירק טאַרנע. צוזאַמען מיט אַלע
יידן אין גאַליציע האָבן די דעמביצער יידן געגאָסן פון אַ
געווויסער בעסערונג פון דער עקאָנאָמישער לאָגע אין דער
מדינה, אָבער צוזאַמען מיט זיי האָבן זיי געליטן פון כלערליי
„פּאָטענטן״ און „דעקרעטן״ פון דער עסטרייכישער מאַכט,
וואָס האָט זיך געמיט זיי צו „דערציען״ אין מאַכן פאַר אויס־
געקלערטע בירגער פון דער האַבסבורגישער מאָנאַרכיע.

אין יאָר 1785 איז ליקווידירט געוואָרן די לאָנד־אָרגאַני־
זאַציע פון די יידישע קהילות, וואָס איז אויפגעשטעלט געוואָרן
לויט אַ סטאַטוט פון מאַריאַ טערעזאַ אין יאָר 1776. קיין לאָנד־
אָרגאָניזאַציע פון קהילות איז מער נישט אויפגעשטעלט גע־
וואָרן. עס זענען בלויז גבליבן ביי זייערע אויפגאָבן די
פּרנסים פון די קהילות. אויסער די קהילות פון לעמבערג און
פון בראָד, ווו עס זענען געווען צו זיבן פּרנסים, זענען פאַר
די איבעריקע קהילות, און דעמביץ צווישן זיי, באַשטימט גע־
וואָרן פאַרוואַלטונגען פון בלויז דריי פּרנסים, וואָס האָבן
געהאַט פאַר זייער אויפגאָבע צו רעפּרעזענטירן די קהילה פאַר
די מאַכט־אָרגאָנען, צו זאָרגן פאַר אירע ענינים אינאיינעם
מיטן רב, צו האָבן די אויפזיכט איבער דער רעגיסטרירונג
פון געבורטן, חתונות און טויט־פאַלן און איינצומאָנען דעם
קהילה־שטייער און די „יידן־שטייערן״. די פּרנסים זענען
געווען אָפּהענגיק פונעם „באַצירקס־אָמט״, וואָס האָט אין זיי
געזען געצייג, וועלכע זענען מחוייב אים צו דינען אויס־
שליסלעך אין זיינע אינטערעסן. אין דער דעמביצער קהילה איז
נישט געווען קיין רב נאָר אַ מורה־הוראה, וועמענס יערלעכער
געהאַלט עס איז געווען 20 פלאָרין, און אַ חזן וואָס זיין יאָר־
געהאַלט איז געווען 15 פלאָרין. די שטייער־לאָסט וואָס איז
ארויפגעלייגט געוואָרן אויף די יידן איז גאָר שווער געווען:
אַ טאַלעראַנץ־שטייער פון איין פלאָרין פון יעדער נפש, הכ־
נסה־און פאַרמעגן־שטייער, און אויסער דעם ליכט־שטייער,
חתונה־שטייער אין שטייער אויף כיבודים (ווי אַ שטייגער
דער טיטל „מורנו״), אויסער די קהילה־שטיירן (קרובקע),
און אויך דאָס אונטער דער אויפזיכט פון דער מאַכט.

פון צייט צו צייט פלעגן ארויפגעלייגט ווערן נייע
שטייערן, ווי קוואַטיר־שטייער, אנשטאַט דירות פאַר די
אָפּצירן פונעם גאַרניזאָן, „רוסטיקאַל־שטייער״ — אויף בוי־
פלעצער, אויסער הויז־שטייער, קאָנסום־שטייער און הכנסה־
שטייערן. די שטייער־לאַסט האָט געדויקט, און נאָך דער
איינפירונג פונעם יידן־סטאַטוט פון יאָר 1789 זענען אַלע
מלוכה־שטייערן פון די יידן ווידער געפּעסערט געוואָרן.

בפרט האָבן זיי געליטן פון די חתונה־ שטייערן. אויף דעם
באָדן האָט אין דעמביץ פאַסירט אַ מעשה, וואָס האָט באַשפּע־
טיקט די מאַכט־אָרגאַנען אין משך פון יאָרן און האָט דערנאָך
געדינט אַלס פּרעצעדענט:

אין אָקטאָבער 1778 האָט דער ייד זיינדל פון טאַרנע
געוואָלט חתונה־האָבן מיט אַ מיידל חנה פון דעמביץ. די כלה
האָט אייגנטלעך דעם התונה ־שטייער אין אַ סומע פון 20
פלאָרין. מאַכט זיך, אַז דער חתן שטאַרבט אַוועק אַ קורצע
צייט פאַר דער חתונה. דערביבער האָט די כלה פאַרלאָזגט פון
דער מאַכט מען זאָל איר צוריקגעבן דאָס איינגעצאָלטע געלט,
אָדער פאַרעכענען עס וועגן זי וועט וועלן חתונה האָבן.
ענדלעך האָט מען מסכים געווען צוריקצוגעבן דאָס געלט
אָדער פאַרשרייבן עס אויפן חשבון פונעם מיידל אַלס איינגע־
צאָלט אויף דער צוקונפט.

עס האָבן זיך צו יענער צייט פאַרמערט צווישן די יידן
אין גאַליציע כל המינים „פּראָיעקטן־מאַכער״, וואָס האָבן
פאַרגעלייגט דער רעגירונג פאַרשידענע וויירטשאַפטלעך־עקא־
נאָמישע פּלענער און בפרט פינאַנסיעלע. בעצם זענען אַלע
בעל־המצאות אויסן געווען צו באַקומען די מעגלעכקייטן אָנ־
צישפאָרן קיין ווין מיטן אויסרייד, אַז זיי דאָרפן דערלאַנגען
זייער פּלאָן אין די הויכע עמטער. און אויך אין דעמביץ האָט
דעמאָלט געלעבט אַזאָ מין בעל־המצאה, ר׳ משה ווייץ. אין
יאָר 1887 האָט ער זיך געווענדט צו דער רעגירונג אין ווין,
מיט אַ פּארשלאָג, די רעגירונג זאָל איבערנעמען אין מאָנאָפּאָל
דעם האַנדל מיט וואַקס — אַ זאַך וואָס וואָלט צוגענומען די
פרנסה ביי אַן אַנזעעוודיקער צאָל יידן, סוחרים און אַנגע־
שטעלטע. צו זייער מזל איז דער „אַריגינעלער״ פאַרשלאָג אָפּ־
געוואָרפן געוואָרן דורך דער מאַכט.

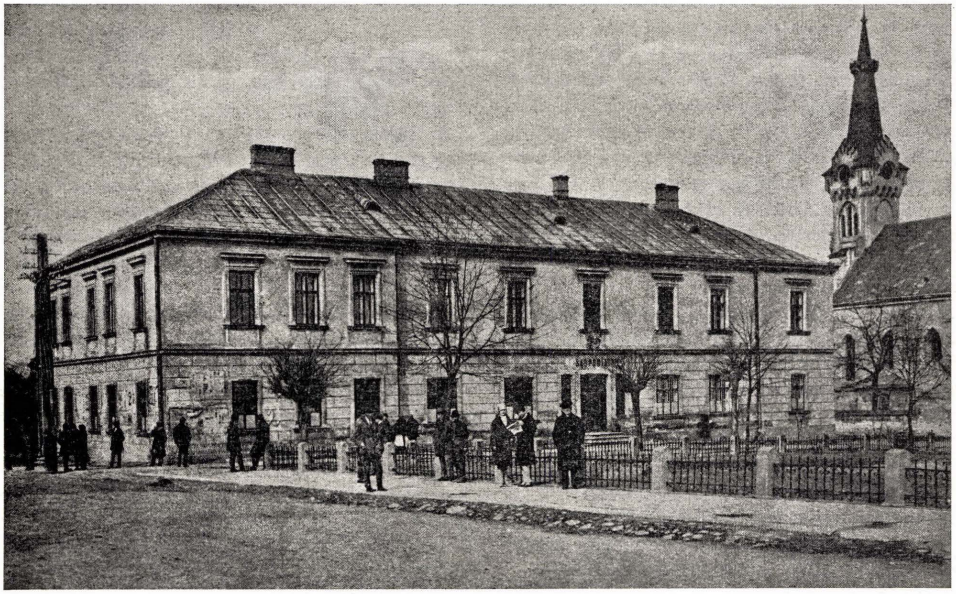
דעמביץ איז אויך נישט געבליבן פריי פון מוסרים, וואָס
פלעגן איבערגעבן דער מאַכט ידיעות וועגן צעהיימע חתונות
און פאַדערן פּין איר דעם אָפּצאָל וואָס קומט זיי פאַר די מסי־
רות. פון דער אַנדערער זייט זענען די מוסרים געווידפט גע־
וואָרן דורך דעם עולם און זיי, ווידער, פלעגן זיך דערויף
באַקלאָגן פאַר דער מאַכט און פאַדערן, מ׳זאָל זיי דערלויבן
עוקר זיין פאַר די רדיפות קיין ווין. אין איין פאַל איז דער־
לויבט געוואָרן דעם יידן ישראל קיסל ארויסצופאָרן קיין ווין.
אָן ער איז דאָרט אָנגעקומען, האָט ער געפאָדערט פון דער

רעגירונג זיין אויסהאַלטונג. אַלס אַנטשעדיקונג פאַר די רדי־פות וואָס ער האָט געליטן פאַר זיין דינען דער מלוכה.

אין יאָר 1787 זענען די יידן אין גאַליציע פאַרפליכטעט געווארן אָנצונעמען, פון אָנהייב 1789, דייטשע פאַמיליע־נעמען. פון יענער צייט אָן איז דער פאַמיליע־נאָמען דעמביצער באַקאַנט סיי אין גאַליציע גופא, סיי אין די שכנותדיקע לענדער, וווּ ס׳האָבן אָנגעשפאַרט איינציקע דעמביצער (מ׳דאַרף אָנעמען, אַז אויך די אור־זיידעס פון לואי בראַנדייס־דעמביץ, דעם באַרימטן יידישן אויבערריכטער פון די פאַריניקטע שטאַטן, האָבן געשטאַמט פון דעמביצער יידן, וואָס האָבן זיך באַזעצט

51 דייטשע שולן פאַר די יידן אין גאַליציע, לויטן פאַרשלאָג פונעם משכיל הערץ האָמבערג. און אויך אין דעמביץ איז געגרינדעט געווארן אַזאַ יידיש־דייטשע שולע. אָלס לערער איז נאָמינירט געווארן מאיר קאָך, פאַר וועלכן עס איז באַשטימט געווארן אַ יאָר־געהאַלט פון 200 פלאָרין, צענפאַכיק ווי דאָס געהאַלט פונעם מרא דאתרא. אמת, מיר ווייסן נישט, צי די שולע האָט אויסגעהאַלטן ביז צו דער ליקווי־דירונג פון דער גאַנצער שול־נעץ אין יאָר 1806. אין די אַר־כיוו־אַקטן איז נישטאָ קיין רמז וועגן דעם.

אין יאָר 1785, וועו טויזנטער משפחות זענען געבליבן

בית־המשפט בעיר הישנה — דאָס געריכט אין דער אַלטער שטאָט.

אין בעהמען און איינער פון זייערע אייניקלעך האָט דערגרייכט ביז אַמעריקע). די דייטשע נעמען האָבן לויט דער מיינונג פון די עסטרייכישע מאַכט־אַרגאַנען, געוואָלט דינען ווי אַ פאַקטאָר אינעם פראַצעס פון פאַרדייטשן און אַסימילירן די יידן פון גאַליציע. אין שייכות דערמיט זענען די קהילות און סוחרים פאַרפליכטעט געווארן צו פירן די ספרי־חשבונות און סחורה־פאַרצייכענונגען אין די לאַנגערן דווקא אויף דייטש, ביי אַ בפירושן פאַרבאָט צו נוצן דערביי לשון־קודש אָדער יידיש און אָפילו דאָס יידישע כתב.

אין די ראָמען פון אָט די פלענער איז די עסטרייכישע מאַכט אין גאַליציע צוגעטרעטן אין יאָר 1787 אויפצושטעלן אַן פרנסה איבער דער איינפירונג פון דער „יידן־אָרדנונג", האָט דער קאָיזער יאָזעף דער צווייטער אין אַ דעקרעט פון

אַן פרנסה אָדאָנק דער איינפירונג פונעם יידן־סטאָטוס, האָט דער קאָיזער יאָזעף דער צווייטער דעם 10־טן אויגוסט באַפויליז אָנצוהייבן באַלד מיט דער לאָנדווירטשאַפלעכער קאָלאָניזירונג פון די יידן. אין דער ראָם פונעם פלאַן צו קאָלאָניזירן 1400 יידישע משפחות איז די דעמביצער קהילה פאַרפליכטעט געווארן צוצושטעלן פאַר זיין־פאַר־וירקלעכונג אירע אָבט יידישע פאַמיליעס, וואָס האָבן געזאָלט באַקומען פיר חלקים באָדן, פיר שטאַלן און שאָפעס, אָבט קאָמפלעטן לאַנדווירטשאַפטלעכע כלים, פערד, אָקסן און קי. די קאָנטראָלע, וואָס איז געמאַכט געווארן אין די יאָרן 1796 און 1804, האָט פעסטגעשטעלט, אַז אין קעגנזאַץ צו די איבעריקע קהילות אין גאַליציע איז נישט באַזעצט געווארן אָפילו אירן אייניקע משפחה פון דעמביץ, און די קהילה איז

אויפגעפאָדערט געוואָרן צוצושטעלן די קוואָטע פון אַכט משפחות צום באַזעצן, וואָס איז איר באַשטימט געוואָרן אינעם פּלאַן. אָבער אויך דאָס מאָל האָט די קהילה נישט אויסגעפירט די פאָדערונג. די סיבה דערפון איז נישט באַקאַנט.

אין יאָר 1790 איז דער שלאַכטשיץ סטאָיאָווסקי באַשולדיקט געוואָרן, אַז ער האָט געגן דעם געזעץ פאַרדונגען אַ יידן איינס פון זיינע גיטער. די קרייז־הויפטמאַנסשאַפט אין טאַרנע האָט באַשטראָפט דעם שלאַכטשיץ פאַר פוגע זיין דאָס געזעץ („געזעצווידריגע יודנפּאַכט") מיט אַ קנס פון 100 פלאָרין און דעם יידן מיט מלקות (10 שמיץ מיט אַ רוט). דער פריץ האָט דערלאַנגט אַן אַפּעלאַציע געגן דער שטראָף, און די מאַכט האָט דעם קנס פאַרקלענערט אויף 50 פלאָרין. די שטראָף פונעם יידן איז גילטיק געבליבן.

דעם 15־טן מערץ 1788 האָט די ווינער רעגירונג פאַרעפנטלעכט אַן אינסטרוקציע צו מאָביליזירן יידן אין דער אַרמיי אינאיינעם מיט דער איבעריקער באַפעלקערונג. אָבער שוין אין יאָר 1790 איז די יידן דערמעגלעכט געוואָרן זיך צו באַפרייען פון דער רעקרוטירונג איינצאָלנדיק אָנשטאָט דעם פערזענלעכן דינסט אַ סומע פון 30 פלאָרין פון יעדן רעקרוט. אָט די לאַגע האָט אָנגעהאַלטן ביזן יאָר 1804, און ווידער איז אויף די יידן אַרויפגעלייגט געוואָרן די פליכט זיך צו שטעלן צו דער רעקרוטירונג אינאיינעם מיט די קריסטן. אין יאָר 1797 האָבן די יידן פונעם קרייז מישלעניצע, צו וועלכן דעמביץ האָט דעמאָלט געהערט, פאָרגעלייגט דער רעגירונג, אַ דאַנק דער איניציאַטיוו פונעם דאָרטיקן ליכטפאַכטער, שלמה קאָפּלער, זי זאָל אָננעמען פאַר זייער באַפרייונג פון אַלע מיליטער־דינסטן 200 צענטן זילבער אָדער אַ סומע פון אַ מיליאָן פלאָרין אין זילבער־געצייג און 5000 פלאָרין.

וועגן דעם דאָזיקן פאָרשלאַג האָט דאָס קרייז־אַמט צו וויסן געטאָן דעם מורה־הוראה אין דעמביץ, דער רב ר' נתן לאַנדא, וואָס האָט פאַרנומען דעם פּלאַץ אין די יאָרן 1797—1809, אָבער די מאַכט אין ווין האָט זיך אָפּגעזאָגט צו אונטערהאַנדלען וועגן דעם, און איז בכלל געווען געגן דעם פאָרשלאַג, ווייל די יידן האָבן געפאָדערט די באַפרייונג איידער עס וועט איינגעצאָלט ווערן די צוגעזאָגטע סומע.

אין יאָר 1788 איז דורכגעפירט געוואָרן אַ ציילונג פון די יידן אין די באַצירקן פון גאַליציע. צום באַדויערן איז נישטאָ אין די ציילונג־ליסטעס פונעם באַצירק רישא קיין שום ענצלהייטן וועגן די יידן אין דעמביץ, נאָר סומאַרישע ידיעות פונעם גאַנצן באַצירק.

פון דער תקופה פון פוילישער הערשאַפט האָבן זיך געפונען אין יידישע הענט, אויפן יסוד פון די פּריווילעגיעס פון פּריוואַטע שטעט, הייזער און פּלעצער אין די שטעט גופא. נאָך דער אָקופּאַציע דורך עסטרייך, איז די יידן פאַרווערט געוואָרן צו קויפן הייזער פון דער רעגירונג און פון עפנטלעכע אינסטיטוציעס, זיי האָבן אָבער געמעגט קויפן הייזער און פּלעצער בלויז אין יידישן קוואַרטאַל, אויב אַזאַ פאַרבאָט איז געווען אין די שטאָטישע פּריווילעגיעס. ווען די מאַכט־אָרגאַנען האָבן זיך גענומען אויסבעסערן די שיטה פון בויאונג אין גאַליציע מיט דער פאָדערונג, אַז די יידישע הייזער זאָלן געבויט ווערן דווקא פון שטיין, האָבן זיי אַרויסגעגעבן דעם 28־טן מערץ 1805 אַ באַזונדערן דעקרעט, וואָס האָט געביטן די לאַגע נישט לטובת די יידן נאָר לרעה, פאַרווערנדיק זיי צו קויפן און דערווערבן יעדן בנין, וואָס האָט פריער נישט געהערט צו אַ יידן. אַפילו אַ הויז וואָס האָט פריער געהערט צו אַ יידן און איז פאַרקויפט געוואָרן צו אַ קריסט האָט אַ ייד נישט געטאָרט קויפן, אויך ווען דער פאַרקויף האָט דעם קריסט געגעבן אַ קלאָרן רווח. דעמביצער יידן האָבן אָבער באַוויזן צו קויפן הייזער און פּלעצער אין אַן אַנזעעוודיקער צאָל, און אין יאָר 1824, ווען זיי האָבן זיך געווענדט צו דער מאַכט, מ'זאָל זיי אויסנאַמווייז באַשטעטיקן זייער אייגנטום איבער די הייזער און פּלעצער, האָט די שטאַטהאַלטעריי אין לעמבערג, די הויפּטשטאָט פון גאַליציע, אַריבערגעפירט זייער בקשה צו דער הויף־קאַנצעליי אין ווין, וועלכע האָט די בקשה באַשטעטיקט, אונטערשטרייכנדיק, אַז דאָס איז בלויז אַן אויסנאַם. אגב, איז אַן אינטערעסאַנטער פּרט, אַז צו יענער צייט זענען די חסידישע צדיקים געווען געגן קויפן הייזער דורך יידן, און דער צדיק ר' מענדל רימאַנאָווער האָט אין דער דערלויבעניש פאַר יידן צו קויפן הייזער געזען אַ תחבולה צוצובינדן די יידן צום גלות און דערנענטערן זיי צום אונטערגאַנג צווישן גויים (מנחם ציון, דף נ"ו־נ"ז).

אונטער דער עסטרייכישער הערשאַפט איז די שטאָט אויסגעוואַקסן און איר עקאָנאָמישע לאַגע איז בעסער געוואָרן, פון וואָס עס האָבן גענאָסן אויך די יידן. עס זענען אָנגעקניפּט געוואָרן שטענדיקע פאַרבינדונגען מיט אַ טייל מדינות פון דער עסטרייכיש־אונגאַרישער מאָנאַרכיע. און שוין אין דער ערשטער העלפט פונעם 19־טן יאָרהונדערט זענען אין דער שטאָט געגרינדעט געוואָרן אַ ריי נייע אונטערנעמונגען און וואַרשטאַטן, דער עיקר פון יידן: מילן, זעגן, אַ שוועבעלעך־פאַבריק, אַ זייף־פאַבריק, אַ גלאָז־גיסעריי, אַ בראָנפן־בריִיז. די באַפעלקערונג האָט געהאַט חיונה פון אינדוסטריע, האַנדל און מלאכה, דער עיקר פון יידן.

דערווייל איז דעמביץ אַריבער פונעם באַזיץ פון דער פאַמיליע ראַדזשיוויל אינעם באַזיץ פונעם גראַף ראַטישנסקי, וועלכער האָט אויפגעבויט זיין פּאַלאַץ אינעם דאָרף זאַוואַדאַ, פיר קילאָמעטער פון דעמביץ.

אין יאָר 1831 איז אין דעמביץ אויסגעבראָכן אַן עפּידעמיע פון כאָליערע, וואָס האָט גורם געווען שווערע ליידן דער באַפעלקערונג, יידן און קריסטן.

אין די פערציקער יאָרן זענען די פוילישע איינוווינער פון דעמביץ זייער וואַך געווען צו דער פוילישער באַפרייאונגסבאַוועגונג אין גאַליציע, און נישט איינמאָל זענען זיך די שלאַכטשיצעס, די טוער פון דער דאָזיקער באַוועגונג, צונויפגעקומען אין דעמביץ צו געהיימע באַראַטונגען, צוליב דעם וואָס דאָרט האָט געוווינט דער הויפּט־אָרגאַניזאַטאָר פונעם אויפשטאַנד, יאַן טיסאָווסקי, וועלכער איז שפּעטער אויסגערופן געוואָרן אַלס דיקטאַטאָר אין דער קראָקעווער רעפּובליק.

אָבער ווי באַלד ס'איז אויסגעבראָכן דער אויפשטאַנד אין קראָקע אין יאָר 1846 און ביי דער אויפמונטערונג פון די

עסטרייכישע מאַכט־אַרגאַנען איז אין דעם אייגענעם יאָר אויסגעבראַכן דער אויפשטאַנד פון די פויערן געגן די פרי־צים אין די באַצירקן יאַסלאָ, סאַניק, טאַרנע, אונטער דער אַנפירונג פונעם פויער יאָקוב שעלאַ — האָבן די דעמביצער יידן דאָס דורכגעלעבט שוועדע טעג פון פחד און מורא, הגם אין דעמביץ גופא האָט גאָרנישט פאַסירט. די דעמביצער יידן האָבן די גאַנצע ציים אויסגעקוקט מיט שרעק: פון איין זייט טאָמער וועלן די פריצים גוט־באַזיצער זוכן נקמה צו נעמען אויף זיי הלמאי דער יידישער שענקער לייבקע שטערן איז געווען די רעכטע האַנט פון שלאָ, דעם שף פונעם אויפשטאַנד. און פון דער צווייטער זייט האָבן זיי זיך געשראָקן פאַר די פויערן, וואָס האָבן געטענהט, אַז זיי העלפן דער שלאַכטע אונטער־דריקן דעם פויער. פֿונדעסטוועגן איז אין די דאָזיקע געשע־נישן איינגעבראַכן געוואָרן די הערשאַפט פון די גוט־באַזיצער אין דער דאָזיקער סביבה, און צום ערשטן עסטרייכישן פאַר־לאַמענט, וואָס איז געוואָרן קיין ווין נאָך דער רעוואָ־לוציע פון יאָר 1848, איז פֿון דעמביץ אויסגעקליבן געוואָרן דער פויער קאַזשימיעוש וואַלטשאַק.

אַנטקעגן דעם איז נישט איבעריק שטאַרק געווען אין לעבן פונעם שטעטל דער רושם פונעם פויליש אויפשטאַנד אין יאָר 1863, הגם די נאַציאַנאַלע פוילישן אַרגאַניזאַציע אין מערב־גאַליציע האָט געמאַכט אנשטרענגונגען אַריינצוציען די דעמביצער יוגנט אין די רייען פון די אויפשטענדלער.

צו ביסלעכווייז האָט זיך די לאָגע פון די דעמביצער יידן געבעסערט פון זינט די עסטרייכישע יידן האָבן אין אַנהייב פון דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט באַקומען די אויסגעבענקטע גלייכבאַרעכטיקונג און עס זענען אָפגע־שאפט געוואָרן די באַזונדערע געזעצן, וואָס זענען אויסן געווען נישט צו דערלאַנג זייער פאַרמערונג און אַרויסשטופן זיי פונעם עקאָנאָמישן לעבן. אַ גרויסן צושטייער פאַר דער פאַר־בעסערונג פון דער עקאָנאָמישער לאָגע האָט געגעבן די אייַ־זנבאַן אויפן נאָמען פון קאַרל לודוויג, וואָס האָט דורכגעשניטן דעם גאַנצן צפון פון דער האַבסבורגער מאָנאַרכיע פון ווין ביז לעמבערג, און דעמביץ איז געווען איינע פון אירע סטאַציעס.

דער יידישער יישוב אין דעמביץ, וואָס האָט אין יאָר 1848 געציילט 500 נפשות און אין דער פאָלקס־ציילונג פון יאָר 1865 ביי 1000 נפשות — כמעט טאָפלט, האָט אין דער פאָלקס־ציילונג פון יאָר 1880 שוין געציילט 2385 נפשות, וואָס האָבן באַטראָפן 73,2% פון דער גאַנצער שטאָטישער באַפעלקערונג. אָבער אַסך פאַמעלעכער איז געווען די קול־טורעל־געזעלשאַפטלעכע אַנטוויקלונג, וויייל די אַנטשיידנדיקע מערהייט פונעם עולם אין שטעטל איז געווען מיט די חסידים, אָדער געהיט זיך איינצוריייסן מיט זיי.

אין דער ערשטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט האָט זיך געגנומען פאַרשפרייטן אין דעמביץ און אין דער סביבה דאָס מין חסידות פונעם צדיק ר' נפתלי צבי פון ראָפשטשיץ (1760—1827), ביז דאָס שטעטל איז צום סוף אַליין געוואָרן אַ מעטראָפּאָליע פון חסידים, וואָס האָבן נאָך אַ שווער גע־ראָנגל אַרויפגעזעצט אויפן כסא הרבנות איינעם פון זיינע אייניקלעך, ר' ראובן האָראָוויץ.

וועגן דער געשיכטע פונעם רבנות אין דעמביץ ביז דער העלפט פון אכצנטן יאָרהונדערט האָט זיך נישט איינגעהיט קיין שום ידיעה. די ערשטע רבנים אין דעמביץ, וועמענס נאָמען איז דערמאָנט אין די מקורות, זענען ר' שמואל און ר' אליעזר פון דער משפחה האָראָוויץ, וואָס זענען געשטאַנען בראש פון דער קהילה אין דער צווייטער העלפט פון אָכ־צנטן יאָרהונדערט. זיי האָבן געהערט צו דער באַרימטער משפחה האָראָוויץ, אָבער מ'דאַרף זיי נישט פאַרבייטן מיט דער משפחה פונעם צדיק ר' נפתלי פון ראָפשטשיץ, וואָס האָט דעם נאָמען האָראָוויץ אין געשטאַרבן אין יאָר 1790, איז אויפ־אליעזר האָראָוויץ איז געשטאַרבן אין יאָר 1790, איז אויפ־ענגומען געוואָרן פאַר מורה־הוראה אין דעמביץ ר' נתן לאנדא הכהן, וואָס האָט געהאַלטן דאָס רבנות ביזן יאָר 1809. נאָך אים איז געוואָרן מורה־הוראה אין דעמביץ ר' שמואל העניך פון דער משפחה געווירץ, וואָס האָט געהאַלטן דאָס רבנות ביזן יאָר 1820. נאָך זיין טויט האָט פאַרנומען דעם פלאַץ פונעם רב זיין זון, דער דיין ר' אליהו געווירץ. וועג ער איז נפטר געוואָרן איז דאָס דעמביצער רבנות נישט געווען באַזעצט כמה שנים, אָן בלויז אין יאָר 1872 האָט ר' ראובן האָראָוויץ באַקומען די מעגלעכקייט זיך צו באַזעצן אין דעמביץ, סיי אַלס רב, סיי אַלס רבי.

ממילא האָט די השכלה באַוועגונג נישט געהאַט קיין אי־בעריק שנאַרקן אָפקלאַנג צווישן די דעמביצער יידן, וואָס האָבן זיך וווייטער געהאַלטן אָן דעם טראַדיציאָנעלן לעבנס־סטייגער. ערשט ביים אָנהייב פונעם 20־טן יאָרהונדערט האָט זיך געגנומען אָנצייכענען צווישן די דעמביצער יידן אַ קול־טורעלער פאַרשריט אין אַ ברייטערן פאַרנעם אָן ס'האָבן זיך שוין געפונען משפחות וואָס האָבן געהאַט דעם מוט צו שיקן זייערע קינדער נישט בלויז אין דער אַלגעמיינער פוי־לישער שולע נאָר אויך אין דער גימנאַזיע, אָן אין יאָר 1907 האָבן דאָרט געלערנט, צווישן 406 שילער, 27 יידן, וואָס אַ טייל פון זיי האָט געשטאַמט פון אויסער דער שטאָט.

לויט אָן אינספעקטאָר פונעם דערציונגס־אָן רעליגיע־מיניסטעריום אין ווין דעם 2־טן אַפּריל 1891 איז די קהילה אין דעמביץ, וואָס עס האָט געהערט צום פאָליטישן קרייז ראָפ־טשיץ, דערקלערט געוואָרן אַלס זעלבשטענדיקע קהילה מיט אָן אייגענעם קהילה־פאַרשטאַנד. אָבער די דאָזיקע קהילה, האָט ווי אין די פריערדיקע יארן, געזאַרגט אויסטליסלעך פאַר די רעליגיעזע באַדערפענישן און קיינמאָל נישט אַרויס־געווייזן קיין איניציאַטיוו צו פאַרריכטן די אַלץ ערגערע עקא־נאָמישע און קולטורעלע לאָגע פון דער וואָקסנדיקער יידישער באַפעלקערונג, און אַ סך זענען געווען געצוווּנגען צו פאַר־לאָזן דאָס שטעטל צוליבן מאַנגל פון פרנסה־קוואַלן.

נאָך פאַר דער איינפירונג פונעם נייעם קהילה־געזעץ, אין יאָר 1890, האָט עקזיסטירט ביי דער קהילה אַ פאָנד פאַר אַרעמלייט. איר אייגן־פאַרמעג איז געווען: פֿלעצער אויף אַ שכּח פון 6 אָקער אין אַ סומע פון 3000 גולדן און אַבלי־גאַציעס.

די לעצטע קהילה־פאַרוואַלטונג איז באַשטאַנען פון: ר' מענדל מאהלער — פאַרשטאַנד, ישראל שטאַרך — שטעל־

פֿאַרטרעטער: ראַט־מיטגלידער: יעקב טאוב, יונה געשווינד, הערש שולדנפריי, יעקב לישע, חיים אַלסטער, משה זאַמער, אברהם קאָס. קהילה־סעקרעטאַר איז געווען יודל טעוול. יידי־שער רעליגיאָנס־לערער אין דער אַלגעמיינער שולע איז געווען משה וואַלאַך. דער בודזשעט פון דער קהילה אין יאָר 1914 האָט באַטראָפן 13,000 קראָנען.

אונטער דער אויפזיכט פון דער קהילה האָבן געאַרבעט אויך אַ חברה קדישא און אַ חברה ביקור חולים, און בראש פון איר יעקב טאוב. דעסגלייכן האָט עקזיסטירט אַ הקדש פאַר אָרעמעלייט.

ערשטע שפּראָצונגען פון ציוניזם אין דעמביץ האָבן זיך אָנגעהויבן ווייזן ביים אָנהייב פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין די נייַנציקער יאָרן פונעם פאָריקן יאָרהונדערט. אָבער צו ברייטערע קרייזן, ווי עס ווייזט אויס, איז דער ציוניסטישער געדאַנק דערגאַנגען ערשט זינט דעם יאָר 1907. אַ דאַנק דעם גרויסן רושם פון דעם יוירונגס־פּראָצעס, וואָס האָט זיך אויס־געשפּרייט צווישן די יידן אין גאַליציע צוליב דעם וואַל־קאַמף צום עסטרייכישן פּאַרלאַמענט, וועלכער איז דעמאָלט צום ערשטן מאָל געקליבן געוואָרן דורך אַלגעמיינע וואַלן.

אין דער געשיכטע פון ציוניזם אין גאַליציע איז דעמביץ פאַרשריבן ספּעציעל דורך דער גרינדונגס־קאָנפערענץ פון דער לאַנדעס־אָרגאַניזאַציע פון בעלי־בתישע בחורים, „הסתדרות הבחורים התלמודיים „השחר", וואָס איז דאָרט פאָרגעקומען חול־המועד תרס"ח (1908) אין האָטעל באָרנשטיין.

הגמנסיה הממשלתית — די גימנאַזיע

עד מלחמת העולם הראשונה

סיפור הדברים שניתן במדור הזה ובכל הרשימות שבספר שאין עליהם חתימת מחברם מהווה כעין סיכום לדברים שבעל־פה, שהושמעו בשיחות עם בני דמבין, וכן לדברים שבכתב שלא היה בהם כדי מיצוי הנושא אבל פרטים רבים ביותר נמצאו חשובים למדי בשביל לשלבם בתיאור התקופה.

לתיאור עסקי הרבנות בדמבין הוסיפו ביחוד מזכרונות אישיים וממסורת הדורות הגב׳ פרל פאוסט ז״ל ומר יצחק פרימן שיח׳.

עיר ורבניה

על דמותה של הקהילה היהודית בדמביץ אפשר ללמוד גם מן העובדה שבמרכז העיר העתיקה — הכנסיה ומושבו של הכומר — לא היו בתי נוצרים כלל, ובין שורת החנויות היהודיות, שמאחוריהן עמד בית הכנסת עם המקוה, לא היתה כל חציצה מלבד דרך המלך ובנין בית המשפט, שהוקם במאוחר על המגרש שלפני הכנסיה.

חייהם של יהודי דמביץ בחומר וברוח לא היו שונים מחיי היהודים בכל עריה ועיירותיה של פולין הקטנה. לדיבורם היהודי, אמנם, היו כמה סימנים מובהקים של ניב מיוחד, וגם הוא מסימני ותיקותה של קהילה. אוצר המלים של לשון זו הזכיר בהרבה את לשונם של יהודי גליציה המזרחית, אולי סימן שהמתישבים היהודים הראשונים בדמביץ באו משם.

בזכרונם על דורות שעברו לא נשתמרה שום ידיעה על רדיפות מיוחדות כלפיהם מצד הרשות, ועלינו להודות להיסטוריון המצויין מר נ. מ. ג ל ב ר, שפתח בפנינו כמה שערים, שהיו סתומים בפנינו מדור־דור בפרשה זו (ע׳ בפרק הקודם).

יהודי דמביץ לא הצטיינו בעושר מופלג מעולם. עד ראשית המאה העשרים לא היה בעיירה אלא בית יהודי אחד של שתי קומות, והצפיפות בדירות היתה גדולה. במסחרם הסתפקו תמיד ברווח מועט. בכליון עינים היו מצפים המוני יהודים ליריד בארטל־מארק, שהיה מקור חשוב לפרנסתם, ורבים היו נוסעים לירידים בעיירות הסמוכות והרחוקות, להביא טרף לביתם.

העיר הישנה, שגבולה מצד מערב היה נחל סטאַשובקה, נעשתה כבר מראשית המאה השמונה־עשרה צרה מהכיל את הישוב כולו. יהודים התחילו להתישב גם מעברו השני של הנחל, לקנות מגרשים ולבנות בתים בעיר החדשה, שככר מרובעת גדולה במרכזה — היא ככר השוק. כל הבנינים שמסביב לשוק נבנו על־ידי יהודים. עד ראשית המאה העשרים לא היתה כאן, כמו שלא היתה בעיר הישנה, אלא חנות אחת של נוצרי, ואף זו — חנותו של סרדניצקי — יותר משהיתה חנות של מכולה, היתה מסעדה לקציני צבא אוסטריים ולפקידי השלטון הפולניים. בצד אחד של השוק התרכז המסחר בארי־גים ובצרכי הלבשה והנעלה — שורת בתים אלה נקראה „די צייל״ או „די פאַטשענע״. כאן נמשך לאורך הבתים כעין יציע מקורה, שתחתיו עמדו דוכני הסוחרים באריגים ובגדים, מטפחות צבעוניות, סרטים ושרוכים ושאר מיני סדקית. מאחורי השפע הצבעוני הזה התרכזה הדלות היהודית האפורה ודאגותיה יום־יום.

אורח חייהם של יהודי דמביץ, אף של האמידים, היה בדרך כלל צנוע ומתון. אף על פי כן היו הבדלים ניכרים בין הקצוות והיו כאלה שלא טעמו טעם בשר אלא אחת בשבת. דבר זה ניכר כלפי חוץ בארוחת הבוקר שילדי החדר היו מביאים אתם כדי לאכלן בשעת הפסקה: בני האמידים היו מביאים אתם לחמניות או כעכים מרוחים בחמאה, ואילו ילדי עניים, בעיקר מגרי הסימטאות, שתי פרוסות לחם ישן שנחרך על פחי תנור המבשל ונמרח בקצת שום מלמעלה. על יסוד זה התנהל מדי יום ביומו סחר־חליפין בין הילדים, כאשר עיניהם של אלה יוצאות מחוריהן למחצית כעך מרוח בחמאה, ובני האמידים מתאוים דווקא ללחם חרוך מרוח בשום...

איתה דלות יהודית שקיננה ב„קצווי הכרך״, בסמוך לבתי גויים ובשכנות אתם. היתה מנקרת אף את עיני הגויים, שתמהו לא פעם על דלותם האיומה של שכניהם היהודים, הניזונים מלחם יבש ומשום בלבד. אלה, השכנים הגויים, יש וידעו על הדלות היהודית יותר מאשר גבאי־צדקה יהודים. שכן ישראל ביישנים הם, והעוני, גם בדמביץ, נחשב לחרפה.

דעה מקובלת היתה בקרב האוכלוסיה היהודית, רובה ככולה, שהדלות והעושר מן השמים גוזרים עליהם, ואין עצה כנגד הגניות אלא חסדי־שמים. יהודים רחמנים הם ותומכי עניים, והעשירים בדמביץ, אמנם, היו מקיימים מתן צדקה, וגם בסתר, אף על פי כן כסבורים היו, שהעניים נוצרו בשביל שהם יוכלו לקיים מצוה זו. רעיון העזרה הקונסטרוקטיבית, רעיון הארגון לשם תיקון מצבן של השכבות הדלות לא חרג בדמביץ שלפני מלחמת העולם הראשונה מכלל גמילות־חסדים. הנדבה ניתנה כדי חיי־שעה בלבד.

דלות זו היתה מקור ההגירה לערים גדולות או לארצות הים, תחילה לגרמניה וללונדון, אח״כ, עם נעילת השערים לאנגליה, אל ארצות הברית. והיא שגרמה, על אף הריבוי הטבעי הגדול, להתמעטותם הבלתי־פוסקת של היהודים בדמביץ ב־70 שנה האחרונות.

עם זאת היתה דמביץ עיר של יראי שמים ולומדי תורה צנועים, שאמנם לא העמידו מקרבם גדולי תורה מפורסמים בעולם, אלא אם נמנה לכאן את הרב ר׳ חיים נתן דמביצר מקראקא, שהיה מגדולי התורה באמצע המאה התשע־עשרה ומחברם של ספרים רבים, אשר שמו וגם מסורת משפחתו מורים על מוצא אבותיו מדמביץ.

גם על דמביץ, כמובן, לא פסחה צמיחת החסידות. רבים מיהודיה היו מחסידיו של הצדיק המפורסם ר׳ נפתלי מרופשיץ, שרשתו היתה פרושה על כל הסביבה.

כאשר נתפנה כסא הרבנות בדמביץ עם הסתלקות הרב הקודם, ר׳ העניך געווירץ, ביקשו חסידי רופשיץ להכתיר כרב את ר׳ ראובן הורוביץ, בנו הצעיר של הצדיק ר׳ אליעזר

פינה בככר השוק — אָ ווינקל פון מאַרק.

מדז׳קוב ובן בנו של ר׳ נפתלי מרופשיץ. ברם, בין יהודי דמביץ היו מרובים חסידי הרבי ר׳ שלמה זלמן מוויאַלופוליה, גם היא עיירה סמוכה לדמביץ, והללו התנגדו לקבלת רב שלא מאנשי שלומם. המחלוקת נמשכה כמה שנים ומשום כך התנהלו עניני הרבנות על־ידי שני הדיינים: ר׳ יצחק, שהיה קרוי ר׳ איטשע זילברמן, ור׳ אלי׳ש (אליהו) גווירץ, בנו של ר׳ הענ׳ך גווירץ, הרב מאריה דאתרא האחרון בדמביץ לפני כיבוש הרבנות על ידי חסידי רופשיץ, כפי שמוכיחה מצבתו שנשתמרה עד ימי השואה בבית־הקברות אצל הגדר בנוסח:

אבן מקיר תזעק
וי על האי שופרא...
רב מאריה דאתרא.

ר׳ אלי׳ש היה משמש כדיין שלא על מנת לקבל פרס. פרנסה בריווח היתה לו מעסקיו הגדולים שהתנהלו על־ידי אשתו מרת חנה׳לע. בנו של ר׳ אלי׳ש היה הגביר ר׳ דניאל גווירץ, תקיף העיירה, אשר על פיו התנהלו כל עניני הקהילה, והוא החליט בלבו, כי כל עוד אביו, ר׳ אלי׳ש הדיין, חי, לא יעלה איש על כסא הרבנות בדמביץ. וכך היה. רק משמת ר׳ אלי׳ש גווירץ הסכים ר׳ דניאל לקבל כרב ואב״ד את ר׳ ראובן, בנו של ר׳ אליעזר מדז׳קוב. אמנם עברו עוד שנים אחדות עד שחסידי רופשיץ גברו על חסידי וויאַלופוליה, והצדיק ר׳ ראובן התישב בעיר.

הצדיק ר׳ ראובן

ב„ספר אהל נפתלי״ (למברג, תרע״א) מובאה שיחת הסיר־דים בדבר הדרך שבה הבטיח הרבי ר׳ נפתלי מרופשיץ את הרבנות בקהילת דמביץ לבני בניו אחריו, וזה לשונו: „פעם אחת בא הרבי ר׳ נפתלי מרופשיץ לק׳ דנביץ ושלח אחר הבעלי בתים וילדיהם ועשה סעודה גדולה לפניהם ונתן להילדים יין בעצמו ואמר: ‚המלאכים לא יכלו להעיז נגד משה רבינו עליו השלום במתן תורה מחמת שאכלו בסעודת אברהם זקנו. תדעו שאחד מזרעי יהיה רב פה׳ ועל ידי זה שנהנים אתם ממני לא תוכלו להרע לו׳. ואמר לילד אחד, שמו שניאור, ועוד שנים: ‚תזכרו זאת!׳ ואחר כך נסתבב׳ ששלושה הילדים הללו היו ראשי הקהילה׳. עד כאן.

בשעה שר׳ ראובן נתקבל כרב בדמביץ היה עדיין אברך צעיר. אף על פי כן הצליח לקנות את לבם של בני העיר. בחתונות היו נוהגים להביא לפניו בכרכרות את הכלות לפני שייכנסו לחופה כדי שיברך אותן, ולא עבר זמן רב והתחילו חסידים נוהרים אליו מכל גליציה המערבית להסב עמו אל השולחן ולשמוע לדברי תורתו.

על מידותיו והתנהגותו מספר הרב אברהם חיים שמחה בונם מיכלזון, מחברו של ספר „אהל נפתלי״, כי משנתו השתים־עשרה לא היה ישן בשבתות, אלא רוקד כנגד שבת מלכתא, וכשבא לדמביץ היו אנשי העיר מקיימים אצלו ד׳ משמרות לזמן ולרקוד עמו. גם בשבוע שמתה אמו הרבנית

עשה כך. ואמר להרב מיכלזון קרובו, שנוכח בעת מעשה: „כיון שמעולם אני מתנהג כך, אם לא אעשה בשבת זו, והיה זה אבלות שבפרהסיא". הדבר היה בשנת תרל"ב.

אשתו הראשונה של ר' ראובן, בתו של הצדיק ר' איסר מרוזוואדוב, מתה בצעירותה לאחר שילדה לו בן אחד, הוא ר' אלתר, שירש אחריו את כסא הרבנות. אשתו השניה, הרבנית דבורה'לע, לא היתה מגזע רבנים, אלא בת מאומצת של אחד מחסידיו. לאחר שנתאלמן ר' ראובן מאשתו הראשונה בא אליו אחד מחסידיו, עשיר מופלג ובעל נכסים רבים, ואמר: רבי, אלהים נתן לי הרבה נכסים וכסף אבל בנים לא נתן לי. לכן אימצתי לי את בת אחי. יקחנה רבי לאשה ואתן לו כל כספי ועשרי. ואמנם לקח לו הרבי לאשה את הבחורה דבורה'לע, שמלבד הכסף והנכסים שהביאה עמה, ילדה לו שני בנים ושלוש בנות.

ר' ראובן, שהיה בן תורה מובהק, לא עסק בכלל במשק ביתו, גם לא בניהול העניינים הצדדיים של האדמו"רות. בכל אלה עשתה הרבנית דבורה'לע, שנוסף על הנכסים שהביאה עמה עוד הוסיפה לקנות נכסים. בית מגוריו של ר' ראובן היה על־יד בית־הכנסת שבעיר החדשה. הרבנית קנתה קרקעות מעבר לנחל הקרוב, באותו מקום שבו נמצאה אחר כך חצר בנה הרב ר' שמואל, והשכירה אותן לגויים שכנים למרעה. לימים, לאחר שנסתלק ר' ראובן, מכרה מגרשים אחד אחד, כל־אימת שהצטרכה להשיא את הבנות והבנים.

בדין תורה היה ר' ראובן יושב כרגיל עם הדיין ר' איטשע, שלא היה מחסידיו ועומד על דעתו, ואמנם לא תמיד, היה השלום שורה ביניהם.

פעם אחת, בדין תורה שבו דרשו הצדדים פסק־דין נקי על פי התורה, והרב והדיין התנצחו זה עם זה בהלכה, דחף ר' ראובן את הדיין ר' איטשע בריתחת הוויכוח, עד שהלה התעלף והיה הכרח להובילו לביתו. ר' ראובן הצטער על כך מאד, אך לא היה לפי כבודו להתנצל, עד שהתערב ראש הקהל ר' דניאל גווירץ ותבע ממנו לפייס את הדיין, באיום שאם לא יפייס „יישלחהו תחת משמר לרוזוואדוב", שמשם בא. וגם להלן לא היה השלום שורה בין הראב"ד והדיין.

על כך מספרים: פעם אחת בא השוחט ר' לייבוש, אביו של ר' טוביה שוחט, לפני ר' ראובן בטענה נגד הדיין ר' איטשע שהתיר בהמה שהיה בריאתה גידול בצורת וו. שלח ר' ראובן לקרוא לדיין ותבע ממנו שיבטל את ההיתר. משסירב ר' איטשע לעשות כך, ציווה ר' ראובן להכריז בבתי הכנסיות, כי אלה שקנו מן הבשר הזה, ידעו שבשר טריפה הוא.

ר' איטשע שלא היה אוכל בשר בקר לעולם, משמע על הכרזת הרב, ציווה לקנות בשבילו בשר מן הבהמה ההיא דווקא ואכל ממנו. פרצה מחלוקת גדולה בעיר וראשי הקהל שלחו לשאול אצל רבה של לבוב, ר' יצחק שמלקס, בעהמ"ח של ספר „בית יצחק", והלה פסק כר' יצחק זילברמן ועוד פקד תענית על כל אלה שביזו את המאכל הכשר.

הדרך לתחנת־הרכבת — די באַן גאַס.

הרבי ר' אלתר

ברם, המחלוקת הזאת לא היה בה כלל כדי להמעיט את דביקותם של חסידי דמבין ברבם, ודבקות זו עוד הלכה וגברה, כאשר עם הסתלקותו של ר' ראובן ירש את מקומו בנו הבכור ר' אלתר, שנתמזגו בו תכונות הצדיק עם פיקחות מיוחדת במילי דעלמא.

תיאור מעניין על חכמתו והליכותיו של צדיק זה אנו מוצאים בספר „זכרונות מחיי" מאת מר יוסף מרגושס, שהכיר את הרבי ר' אלתר בשנות השמונים של המאה שעברה.

„באמצע החורף הגיע לרדומישלא הרבי מדמבין, ר' אלתר הורוביץ. במשך שבוע תמים היה הרבי אורחו של אבי־הוותיק ר' יודל שטיגליץ, שהיה מחשובי חסידיו, כיון שהיה נוסע עוד אל אביו ר' ראובן הורוביץ, נכדו של הרבי סבא, ר' נפתלי מרופשיץ.

מובן, שתיכף ביום בואו באתי אצלו לקבל פניו, גם נשארתי ברדומישלא לשבת וחזיתי בהליכות השולחן שלו. ושוב הייתי אצלו לפני שנסע לביתו, ומסרתי לו „פתק" (קוויטל) עם „פדיון", חמשה זהובים, טבין ותקילין.

ה„פתק" לא היה לי מה לרשום בו. אותה שעה לא הייתי עדיין סוחר ולא מוכר, גם בנים לא היו לי. על כן רשמתי ב„פתק" רק את שמי ושם וזגתי בצירוף שלוש מלים: „להצלחה ולבריאות הגוף".

את ה„פדיון" נטל הרבי מיד ושם אותו בכיסו. אבל את ה„פתק", אף על פי שקצר היה, קרא שתים שלוש פעמים, אחר כך אמר לי: — גם אתה צריך פתק?

לא הבינותי תחילה למה מכוונים דבריו. ברם, כשסחתי זאת אח"כ לאבי־חותני, חייך בהנאה ופירש את הדברים כהאי לישנא:

— כיוון שאתה אברך צעיר האוכל על שולחן חותנו ואינו עוסק בפרקמטיא, וילדים אין לך לפי שעה — במה יברכך?..

ואילו אני עצמי שמתי בדברים פשט אחר לגמרי. לדידי ידע ר' אלתר יפה ש„משכיל" אני ומ„קטני אמונה", ובכן מה אני משתטה ב„פתק"?

מהתם ואילך הייתי אצלו כמה וכמה פעמים. הוא נחשב לי יהודי פיקח מאד ועתים קרובות הייתי מתייעץ עמו בעסקיי, ותמיד הייתי מהנה אותו בסך הגון, אבל „פתק" שוב לא נתתי לו, והוא היה פיקח משידרוש זאת ממני. מאדם אחר ודאי היה תובע זאת.

הרב של דמבין, ר' אלתר הורוביץ, זכרונו לברכה, היה באמת יהודי יקר וחכם גדול במילי דעלמא. הוא היה בקיא בכל מיני עסקים, כאילו הוא סוחר מנוסה ביותר, ולא נמצא בין חסידיו אפילו אחד, שלא סיפר לו בפרטיות ובתכלית־הדיוק על מסחריו.

כל אימת שהיה חותני עומד בגמר איזה ענין היה מתייעץ עם הרב מדמבין, שנחשב לו ידיד נעורים נאמן. כשיצא חותני מזגורסק וחיפש לו אחוזה אחרת, נתכנס הרב מדמבין בדבר הזה ברוב ענין והציע לו כמה אחוזות לחכירה.

ר' אלתר, כאמור, ידען גדול היה במילי דעלמא ואפילו מבין גדול בסוסים...

בין חסידיו היה סוחר סוסים מרדומילשא, הרשל שמו. מסחרו גדול היה, תמיד בקרונות רכבת מלאים סוסים שהיה משלחם לפרייסין (ארבעה־עשר סוסים נטענים בקרון אחד). כיון שברדומישלא לא היתה תחנת רכבת וכפר צ'רנא לא היו בו הסידורים הנוחים לכך, היה הרשל מקיים תחנתו הראשית בדמבין.

הוא ועוזריו היו תרים בהרבה עיירות בירידים ואת הסוסים שקנו היו מוליכים לדמבין ומשם לפרייסין ברכבת.

כל אימת שהיה הרשל מוציא משלוח סוסים לפרייסין, היה נוהג לבוא תחילה אצל הרבי בדמבין, שיעניק לו ברכתו לעסק. בתורת פדיון היה משלשל לרבי סך זהובים כמספר הסוסים שהיה שולח אותה שעה לפרייסין, עתים ארבעים סוס ויותר מזה בשבוע.

אלא שהרבי מדמבין לא הסתפק מעולם בברכה שנתן לחסידו, אלא ביקש ממנו, כי כל פעם שיוביל סוסים לטעינה ברכבת יעבירם לפני ביתו, שיוכל להסתכל בהם כראוי.

פעמים אחדות נזדמן לי להיות עד ראיה בהצגה כזו של סוסי הרשל לפני הרב הצדיק.

ר' אלתר היה עומד בחוץ במעקה שלפני ביתו, סמוך לדרך המלך, המוליכה לעיירה פילונו ובמגרש הגדול שלפני הבית עמדו כארבעים סוס עם סייסיהם. כל סוס הועבר לבדו והרב היה שואל אצל הרשל כמה עלה לו זה.

היה הרבי מחזיק מקל דק בידו ומסתכל בסוס בראייתו החדה וברוב מבינות.

לא פעם היה אומר פתאום:

— הרשל, מה זה שם אצלו ברגלו הימנית?

הרשל, שלפני כן לא הבחין בכך, נאלץ להודות שצדק הרבי: ברגלו הימנית של הסוס נמצאה צבית קלה שצריך היה לחבשה מיד.

פעמים, כאשר סוס לא נשא חן ביותר בעיני הרבי, היה מצוה על אחד הסייסים לעלות עליו ולרכוב לפניו פעמים אחדות, לראות „כיצד הוא רץ".

הוא התמצא יפה במחירו של כל סוס ולא אחת היה אומר אל הרשל:

— אי, הפילו אותך בפח! מהצחור הזה כבר לא תרוויח ממון רב.

בנים לא היו לו לר' אלתר, גם לא היה בעל הוצאה גדולה. אבל הרבנות והאדמו"רות הכניסו יפה ותמיד היה ברשותו כסף מזומן. לכן היה מלווה מכספו לכמה מחסידיו ברבית נמוכה, ואירע, אפילו, שהיה שותף במקצת לסחרם כנותן כסף...

מקורבו מנדל קליינמן, סוחר יערות גדול, היה חב לו תמיד כמה אלפים זהובים וכשהובא לפשיטת הרגל — במחלוקת עם בני גוטווירט — הפסיד בכך הרבי כמה אלפי זהובים, ששוב לא ראה אותם לעולם. אף על פי כן היה מנדל גם להלן בין חסידיו והרבי עוד סייעו בעת הצורך בכסף מזומן.

יהודי פיקח ועדין היה הרבי מדמבין. אין יהודים רבים דומים לו. תהי נשמתו צרורה בצרור החיים!"

בנוהג שבעולם פיקחותו של ר׳ אלתר בעסקים נתפרשה להם לחסידיו בדרך המופת, מעשי־נסים ממש. פעם אחת, כך סיפרו בדמבין, עלה בדעתו של ר׳ אלתר, שאחד מחסידיו, ר׳ יואל גריצמן, צריך לקנות את ביתו של אחד הגויים בעיר. קרא לר׳ ישראל הגבאי ואמר לו: לך אל יואל גריצמן ואמור לו שיקנה ביתו של פלוני הגוי. משמע כך ר׳ יואל, התלבש ובא אל הרבי וטען בפניו: איך אקנה את הבית ואין לי כסף? אמר לו ר׳ אלתר: תן לו דמי קדימה. עמד ר׳ יואל בדלת ופקפק, אחר כך הלך לו ולמחרת נמצא הכסף למתן דמי־קדימה...

הרבי ר׳ אלתר חלוש היה מקטנותו, צנום בגופו, וחשוך בנים, ברם את חצרו נהג בהידור רב ובגינוני מלכות. מכיון שסוחרים רבים היו מביאים לו כסף ומתנות לרוב, סוסים ועגלות וכל טוב, יכול היה לעזוב את הבית הקודם שעל יד בית הכנסת ולבנות לו חצר מרווחת, זו ששימשה חצר הרבי עד סוף ימיה של דמבין היהודית. בחצרו של ר׳ אלתר היו אורוות לסוסים ומרכבות לטיולים וסייס, סוכה גדולה בנויה עם גג מיטלטל, שהכילה בחג הסוכות את הרבי עם כל חסידיו והפמליה שלו, חדרי שינה ומטבח ובית מדרש מיוחד, וכל זה מוקף גן פירות גדול, שצמחו בו גם פירות של ארץ־ישראל: ענבים, זיתים, אפרסקים וצפורן להבדלה. צמחי הצפורן המיובשים היו שמים בכל יום ששי על גחלים לוחש והגבאי ר׳ ישראל ריינר מעביר אותן במחבת בכל החדרים, שיספגו ריח בשמים לכבוד השבת.

והיו לו לר׳ אלתר ארבעה גבאים: האחד אֲשֶׁר אֶפֶל, ששימשו בחיצוניות וישן עמו בחדר, אחד שהיה כותב הפת־קאות, אחד שעמד על יד הדלת, ועל כולם היה ממונה הגבאי ר׳ ישראל (ריינר), שהיה תופס משרה זו כבר בימיו של ר׳ ראובן והיה יועצו הפרטי של ר׳ אלתר והמוציא לפועל את רעיונותיו המרובים, ביחוד בשטח המסחר והעסקים.

ר׳ ישראל ריינר היה חניכו של הרבי ר׳ ראובן. וכך היה המעשה: אמו של ר׳ ישראל בת־דודה של ר׳ ראובן היתה

ר׳ ישראל ריינער

בדרך מבית־הכנסת — פון שול אַהיים.

ונישאה לרבי מברנוב, שלא האריך ימים לאחר שנולד ר׳ ישראל. מה עשה ר׳ ראובן? השיא את בת־דודתו לחסיד שלו, ר׳ קלמן פפר, שהיה עשיר ובעל נכסים רבים, והילד נתחנך אצל ר׳ ראובן. לכשגדל נעשה יד ימינו לכל דבר ור׳ ראובן חיתן אותו עם בתו של חסיד שלו, השוחט מריגליץ.

ביתו של ר׳ ישראל היה סמוך לגן ולחצר הרבנות ואף על פי שבעל משפחה היה, רגיל היה לבלות כל ימיו בבית הרבי, תחילה ר׳ ראובן, אחר כך ר׳ אלתר, ולכשנפטר זה שימש גבאי אצל ר׳ שמואל. חסידים שבדמבין היו באים אל ר׳ ישראל להתייעץ עמו בענייניהם, בין משפחתיים, בין מסחריים וצבוריים, ביחוד לאחר שמת ר׳ אלתר.

ר׳ אלתר לא זכה, מפאת בריאותו הרופפת, לחיים ארוכים, ומותו בלא עת גרם למחלוקת על כסא הרבנות בדמבין, בין ר׳ בצלאל, בעלה של גיטלה, בתו הבכורה של ר׳ ראובן, שהיה תחילה סמוך על שולחן חותנו ואח״כ התישב בפילזנו, לבין בנו של ר׳ ראובן, ר׳ שמואל, שהיה כבר רב בעיירה פריסטיק.

מחלוקת זו זיעזעה את העיירה כולה, עד שגם הגויים שבעיירה נמשכו לתוכה. אותה שעה שיהודים עמדו בשוק והתווכחו ביניהם, מי לצד ר׳ שמואל, ומי לצד ר׳ בצלאל, היו הגויים מתערבים בוויכוח, זה „זאַ שמולם״ וזה „זאַ צאלקם״. הריב נמשך כשלוש שנים עד שבא לדמבין הרבי משיניאווא כשליש והוא פסק: שאת כסא הרבנות בדמבין יקבל ר׳ שמואל, בנו של ר׳ ראובן, והוא חייב לפצות את גיסו ר׳ בצלאל בסך שלושת אלפים זהובים, כדי שיקנה לו את הרבנות בפילזנו. ברם ר׳ בצלאל, לאחר שעלה לרבנות בפילזנו, לא האריך ימים. במותו נתחדשה המחלוקת עם ר׳ שמואל. כיון שמת ר׳ בצלאל בפילזנו, החליטו קרוביו ומקורביו להביאו לקבורה בדמבין אצל קבר חותנו ר׳ ראובן, אבל הרב מאריה

דאתרא, ר' שמואל הורוביץ, לא הסכים לכך, שכן ביקש לשמור את המקום בצד ר' ראובן בשביל עצמו. ואמנם משמת ר' שמואל בשנת 1923 הניחוהו מימין לקברו של ר' ראובן בעוד שר' אלתר נקבר משמאלו.

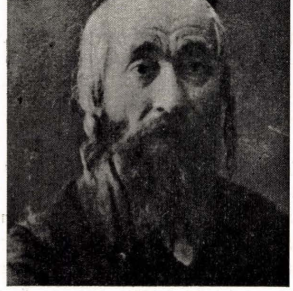
עם מותו של ר' אלתר נסתיימה בעצם פרשת הגדולה והפאר הקצרה של השושלת ומתחילה תקופה חדשה גם מבחינות חברתיות אחרות.

הרב ר' שמואל

הרב ר' שמואל סילק את כל פארה הקודם של החצר עם המרכבות והסוסים, וכן שילח את הסייס, וחי בצניעות מחלקו בקרובקא (קרן מכספי הקהל שהצטרפה מדמי שחיטה, חתונות, קבורה וכו') יחד עם אלמנת ר' אלתר, הרבנית רייצה, השו־חטים, הדיין, החזן והמהול. ועוד היו באים לשבתות וחגים ויומי־דפגרא חסידים, עשירים ועניים, והיו אוכלים על שול־חנו, אמנם לא בשפע, אך לא לפי יכולת החצר, שנתמעטה, והרבנית מרת גיטלה התאוננה על כך לא אחת בפני ר' ישראל גבאי, מנהל המשק.

בין חסידיו של ר' שמואל נמנו גם כמה וכמה מיהודי פריסטיק שנתקשרו אליו בימים שישב בעיירתם, אלא דא עקא שלא כל חסידיו של ר' אלתר נהו אחרי ר' שמואל יורשו. כמה מתומכיו של ר' בצלאל נשארו מתנגדים לר' שמואל עד סוף ימיהם והיו נוסעים לשבתות וחגים או שאר יומי דפגרא לפילזנו בשתיים שלוש עגלות וכשהיו עוברים אצל החצר היו פוצחים בשיר ובקולי־קולות, בכוונה להכעיס, לצערו הגדול של ר' שמואל.

עם עליתו של ר' שמואל לכסא הרבנות תש כוחו של בית־הצדיק בעיירה גם מצד אחר. לאט לאט העזו המשכילים המע־טים להתגלות, רוחות חדשות התחילו מנשבות בקרב בני־הנעורים, ואותה שעה נתקשר בית־הרב יותר ויותר לשיתוף פעולה עם השלטונות בענייני בחירות וכדומה. והקיטרוג הלך וגבר עוד הרבה בימי יורשו הרב צבי אלימלך.

ר' שלמה זלמן פרנקל, הרב מידלובה

משמת ר' שמואל בשנת 1923, נתעוררה בעיירה מחלוקת גדולה, מי ימלא את מקומו. היו לכך שני מועמדים: האחד ר' הרשלה, צבי אלימלך הורוביץ, בנו של ר' שמואל, שלא היה לו עדיין היתר הוראה, והשני הרב מידלובה הסמוכה, צאצאם של הרביים מוויאלופוליה. והיה במחלוקת הזאת מחידושה של המחלוקת שהיתה בעיירה לפני התמנותו של ר' ראובן.

נתמנתה ועדה של תלמידי חכמים: הדיין ר' בריש שילאי, ר' ראוב'לה קלוגר, ר' חיים שלזינגר, ר' חיים בריק וור' אלתר פכטר, לברר הענין מצד הדין. ועד הקהילה נטה אחר ר' הרשלה, משום זכות אבות שלו, אבל תנאי התנה, שתחילה חייב המועמד לקבל היתר הוראה, כדין. ולא כן היתה דעתו של ראש־הקהל, ר' הרש טויב, שביקש להושיב על כסא הרבנות את הרב מידלובה, גם הביא את מועמדו שיתיישב בעיירה. ברם מחייתם של שני הרבנים כאחד לא באה להם מועד הקהילה, שחסר את האמצעים לכך, מאחר שפסק משום מה יצוא הבשר הכשר לקראקא, ששחיטתו היתה מכניסה לפני כן סכום הגון לקהילה.

מחייתו של ר' הרשלה היתה בעיקר על חסידיו, שהיה מרבה לנסוע לעיירותיהם, ואף בדמבין עצמה היה עורך שולחן, אמנם לא ברוב עם.

בבחירות הבאות לועד הקהילה לא נבחר עוד ר' הרש טויב, שחלק גדול מתומכיו נהו אחר הרב, ובמקומו נבחר כראש הקהל ר' טוביה צוקר. בסופו של דבר השלימו הרב ומתנגדיו והיו משתפים פעולה זה עם זה בכל ענייני הקהל, כנגד הציונים ובעלי בריתם.

וגורם נוסף לירידת השפעתו של בית־הרב היתה המחלוקת בין צאצאי ר' ראובן שנשארו בעיירה.

בין בני משפחתו של ר' ראובן שישבו תחילה בדמבין היה חתנו ר' ישראל יוסלי אונגר, שהתיאש לאחר מלחמת העולם הראשונה מן הרבנות ונעשה מתווך להלוואות („חשתר") בטרנוב הסמוכה. לכשגדל בנו אליעזר התקרב אל אנשי המזרחי ונעשה מורה בבית־הספר העברי בדמבין ואח"כ עסקן ציבורי בטרנוב והוא היה מהראשונים שהביאו לארץ ידיעות מפורטות על השואה שעשו רושם עצום, אבל לא נשתקע כאן.

אחיו הצעיר של ר' שמואל, ר' נפתלצ'י הורוביץ, נשא את בתו של אחד מחסידי אביו, ר' מוטלה וינברג, סוחר גדול ועשיר מדוקלא, והיה סמוך על שולחן חותנו זמן רב. כשמת חותנו התחיל ר' נפתלצ'י לנהל את עסקו ולא הצליח, עד שפשט את הרגל, ואז חזר לדמבין והיה נוהג רבנות „שלא כדין", כלומר חלק בקרובקא לא ניתן לו.

על רוע מזלו של ר' נפתלצ'י היו מספרים בין חסידי דמבין: מהיותו בחור צעיר היה מחונן בקול נעים וידע להנעים זמירות ולהתפלל לפני התיבה להנאתם הגדולה של כל שומעיו. פעם אחת נזדמנה חתונה אצל דודו הרה"צ בדז'יקוב. ביקש ר' נפתלצ'י לנסוע לשם עם כל בני משפחתו וכבר התכונן לנסיעה. אמר לו ר' אלתר, אחיו הגדול, שכבר היה אז מאריה דאתרא בדמבין, שלא יסע, כיון שהיתה מחלוקת בין דז'יקוב ודמבין. אבל הוא, ר' נפתלצ'י, התעקש. הוא המ־שיך להתכונן לנסיעה, ובוודאי היה נוסע, אלמלא שנצטרד

פתאום. וצרירות זו נשארה לו כל ימי חייו, „כך שלא זכה אפילו להיות חזן טוב". חסידיו של ר' אלתר, כמובן, ראו בכך מופת ועונש מן השמים.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1924, יצא ר' נפתלצ'י לאמריקה לשם איסוף כספים, וגם הצליח בכך, אלא שדלדל אותו בנו ראוב'לה, שניסה מזלו בעסקי־כספים ופשט את הרגל מחוסר נסיון והבנה מסחרית ומנדיבות לב שלא במקומה, פעם ופעמיים.

משמש ר' נפתלצ'י לדמביץ לאחר שנעדר ממנה כעשר שנים, ביקש ר' הרש טויב למנות את ר' נפתלצ'י ראב"ד, ברם נתקל בהתנגדותו של הרב צבי אלימלך, עד שבבחירות האחרונות לקהילה תמך ר' נפתלצ'י בציונים, שהיה מראשי מתנגדיהם בראשית המאה ואף היה בין אלה שערכו הילולא של מצוה במותו של הרצל בשנת 1904.

הרב צבי אלימלך נספה כמעט עם כל בני משפחתו הגדולה בתקופת השואה, הי"ד.

השכלה וציונות

אין לפנינו עדות מפורטת אימתי התחילה ההשכלה החילונית לחדור לדמביץ. נסיונו של הרץ הומברג בשלהי המאה השמונה־עשרה להקים בדמביץ בית־ספר גרמני ממשלתי לילדי ישראל נכשל עד מהרה. כלל יהודי דמביץ, כיהודי שאר ערים ועיירות בגליציה, ודאי החרימו משתלה זו של תרבות זרה להם, וייתכן אפילו, כי מספר ההורים שניאותו לשלוח את בניהם לבית הספר הזה, לא היה מלכתחילה מספיק כדי שייקרא בית ספר באמת. ברם יש לשער, שמתוך עקשנות שלטונית מיוחדת נתקיים בית הספר כמה שנים עד שהשלטון המרכזי בוינה נוכח, בשנת 1806, שהנסיון בכללו לא הצליח, ובתי הספר הגרמניים הממשלתיים לילדי ישראל בגליציה בוטלו גם באורח רשמי.

ילדי ישראל בדמביץ, כביתר עיירות גליציה, נתחנכו בחדרים ובבתי־מדרשות על טהרת לימוד התורה. ידיעתם בלשון הגויים שכניהם היתה מועטה, היא לא חרגה מכלל הצרכים החיוניים ביותר שבמגע מסחרי. גם אותם היהודים שמגעם עם הגויים היה רב יותר וידעו לדבר בלשונם, בין שגרו בשכונותם הקרובה בירכתי העיירה, בין שהיו מעורבים עם גויי הכפרים מסביב, לרגל משאם ומתנם, — לא הגיעו לכלל קריאה בשפה זו. המבטא היהודי נתן אותותיו גם בדיבור הפולני של יהודי דמביץ, ברובם הגדול.

עד הרבע האחרון של המאה התשע־עשרה לא ראו יהודי דמביץ, כיהודי גליציה בכללם, כל צורך ותועלת בלימוד השפה הפולנית, מאחר שהקשר עם השלטונות המרכזיים והמחוזיים החשובים אפשר היה לקיימו רק בגרמנית. כיון שכך, כשהגיע יהודי להכרת הצורך בלימוד שפה זרה, היה מעדיף את השפה הגרמנית, שעמדו מאחוריה גם השלטונות, גם הכיוון הכללי של ההשכלה היהודית, וגם דמיונה ליידיש שלהם.

ככל שנתרבה המגע עם הערים הגדולות, הקרובות והרחוקות, ככל שנתרחבו העסקים עם בתי מסחר ובתי חרושת במדינה והצורך לבוא אתם בכתובים — כן גדל הצורך ביתר השכלה כללית והסתגלות לנימוסי העולם הגדול. בין שביקשו לספק תוצרת חקלאית מקומית — ביצים, תבואות, עצים — בין שביקשו לקנות צרכי הלבשה, אריגים ומוצרי ברזל וכו' — בכל צעד וצעד נתבלטה יותר ויותר התועלת שבידיעת שפה לועזית, בכתב ובדיבור. האמידים יותר, אלה שמסחרם היה תלוי בהתרחשויות שבבורסה אשר בוינה, הוכרחו גם להיזקק לעתון — תחילה גרמני, וככל שגדלה עצמאותה האדמיניסטרטיבית של גליציה, גם פולני. כך נפתחו לאט לאט, ותוך מלחמות פנימיות בלתי פוסקות — השערים להשכלה חילונית בקרב יהודי דמביץ, וחלוציה היו, מצד אחד בניהן של המשפחות האמידות, שמצבן הקנה להן עמידה תקיפה יותר, ומצד שני בני משפחות עניות, שנאלצו לתקן את מצבם הכלכלי ע"י רכישת השכלה ולימודי חול. את הצורך הזה סיפקו בתחילה רק מורים פרטיים, כגון משפחת ליפרנט ומשפחת קראנץ, ואחרים. ואחר כך, עם הנהגת לימוד חובה בבית־הספר הכללי — במידה הולכת וגוברת, בית־הספר הפולני.

כך, איפוא, הופיעה תנועת ההשכלה בדמביץ באיחור רב, בהשוואה לערים גדולות יותר. אותה שעה כבר חל בתנועת ההשכלה בגליציה, כמו באירופה המזרחית בכלל, המיפנה הברור לכיוון לאומי. לדמביץ, על ככל פנים, כבר הגיעה ההשכלה בצורה לאומית, במעבר הדרגי לציונות. אשר על כן קשה לקבוע בדיוק גמור אימתי וע"י מי הגיע הרעיון הציוני, הלכה לשם מעשה, גם לדמביץ. אפשר להניח, שדבר זה קרה עוד באמצע שנות השמונים של המאה שעברה, עם ההתעוררות הלאומית שקמה בקשר לפרעות בדרומה של רוסיה ובהשפעת העתונים „המגיד" ואח"כ „השחר" של סמולנסקין, שמצאו קוראים, אמנם יחידים ובודדים, גם בעיירה זו, אף שאוכלוסיה היהודים, ברובם ולא כולם, היו נתונים לשלטון הצדיקים. וממסורת אבות אנחנו יודעים, שגם העתון הסוציאליסטי העברי הראשון „האמת" של ליברמן, לא נעלם מעיניהם של משכילי דמביץ הראשונים.

מכל מקום עובדה היא, שכבר בראשית שנות התשעים נמצאו בדמביץ ציונים פעילים, שעמדו בשנת 1893 להקים בה אגודה ציונית, אף שאין אנחנו יודעים אם נתקיים רצונם זה, ולו לזמן קצר בלבד. הידיעה על כך נמסרה בוועידה הארצית השניה של ציוני גליציה שנתקיימה בלבוב בשנת 1894 ע"י צירים מהסביבה ההיא. אותה שעה כבר היו קיימות אגודות ציוניות גם בטרנוב, שיהודי דמביץ היו במגע קרוב אתה, ואף בעיירות קטנות יותר שבקרבת דמביץ: פילזנו ורופשיץ. בפרט, כשנוסדה בטרנוב החברה להתישבות בארץ־ישראל „אהבת ציון" והתחילה בשנת 1897 בפעולה של ממש להקמת

מושבה בארץ בשם „מחניים", היה לדבר הד רב גם בדמביץ. הרושם נתגבר עוד ע"י כך, שאחד המועמדים להתישבות במחניים היה מוטל לייבל, אחיו של ר' חיים לייבל, תושב ותיק ובן משפחה מכובדת בעיירה. הדבר היה לשיחה בפי כל, וביחוד כשיצא המועמד עם כל משפחתו לארץ־ישראל.

בתחילה נתפסו לתנועת „אהבת ציון" בדמביץ, כבכל יתר המקומות בגליציה, גם יהודים בעלי־בתים, וביניהם אף מן החרדים ביותר, כגון הדיין ר' יהודה לייב לופבן, הוא אביו זקנו של יצחק לופבן, ואפילו חסידים. ברם לא ארכו הימים, משהכריזו הרב הצדיק משיניאווא וכן הרב הצדיק מבלזא על התנגדותם לתנועה החדשה, וכמעט כל החצרות הרבייים בגליציה נצטרפו אליהם, יצאו החסידים במלחמה גלוייה נגד „דחיקת הקץ", ופרצה מלחמה חריפה בין שני המחנות.

מלחמה זו — כלי זינה העיקרי היתה „ספרות־קיר" — ויכוח שבכתב, ששני הצדדים לא חסכו בו זה מזה את מיטב הכינויים בלשון־סתרים נמלצת, מחנה מחנה כרוחו.

החוג הציוני נשאר צר למדי, ולא נצטרפו אליו בגלוי אלא כמה צעירים משכילים מבני בעלי־בתים, כולם יוצאי בית המדרש, כגון: אליהו גווירץ, בנו של ר' אלתר, נינו של ר' אלי"ש הדיין ונכדו של ר' דניאל התקיף, ניסן טאפט, שמואל מאהלר, בנו של ר' חיים, משה ודוד לייבל, בני ר' חיים, עם כמה בני ברית מסתתרים. לכשעזבו הבולטים ביותר בקרב החוג הזה את עיירתם, נשאר שדה הקרב פנוי במשך שנים אחדות, עד שבגר דור חדש של ציונים, מקרב יוצאי בית־המדרש, ובראשם יהודה בורנשטיין ואחריו יצחק לופבן, ומקרב אנשי המעשה — כמה סוחרים וקבלנים, שלא היו תלויים ביותר בקונה היהודי ולא רגישים ביותר כלפי „דעת הציבור".

מעתה נתקשרו בדמביץ השכלה וציונות במידה כזאת, שהתבוללות כרעיון לא תפסה עוד שום מקום בחיי הציבור, ולוחמים בציונות לא נמצאו מעתה אלא בקרב החסידים. המתבוללים הבודדים שבקרב האינטליגנציה המקצועית לא היה להם לא צורך ולא אפשרות לפעולה מאורגנת בציבור.

הנסיון השני, הבלתי מוצלח, להקים אגודה ציונית בדמביץ נעשה בשנת 1904, כלומר עשר שנים אחר הנסיון הראשון. נשכר מעון בסמוך לבית־הכנסת ואף הצליחו לקיים בו אזכרה אחרי מותו של ד"ר הרצל. אבל בוקר אחד נמצאו כל שמשותיו מנופצות, והאגודה שבקה חיים לכל חי. היה זה מעשה ידיהם של החסידים לוחמים, ששאבו עידוד רב ממותו של מנהיג הציונים ואף חגגו אותו בסעודה של מצוה. הדבר תואר בשעתו בעתון הציוני „דער יוד" שיצא בקראקא. מועדון ציוני כללי לא קם עוד בדמביץ אלא אחרי מלחמת העולם הראשונה בתנאים שנשתנו כליל.

עוד שנים אחדות אחרי כן נאמר בכתבה מדמביץ בעתון שנזכר למעלה, כמדומה מעטו של מאיר ספיר, בחתימה של לגלוג „יאנקל le mort": „ביי אונדז שטארבט דער ציוניזם בחורוויי", כלומר: „אצלנו מתה הציונות בתקופת הבחרות". יכול צעיר להיות ציוני — משנעשה חתן פוסקת התעניינותו. היה הרבה מן האמת במימרא שנונה זו והיא נשארה באמתה עד תום המלחמה העולמית הראשונה. שטח המחיה של איגוד ציוני־כללי היה באמת מצומצם מאד: מכירת שקלים והפצת בולים של הקרן הקיימת, אסיפת אזכרה להרצל ונשף חנוכה (מאקאבייער־פייער) לא היה בהן לפרנס איגוד ציוני במשך כל השנה. לשם כך הספיק ועד מקומי מצומצם, מתמנה מעצמו או נבחר. וגם תוספת ענין בבחירות, שחלו פעם אחת בכמה שנים, אם למוסדות המדינה, כמו לפרלמנט ולסיים של גליציה, ואם למוסדות המקומיים, כמו מועצת העיר או הקהילה, לא היה בה כדי לקיים ארגון של צעירים משכבת־הביניים, שנוסף לכל הצרות והרדיפות היה סובל מהתמעטות ע"י הגירה.

לימים נעשה נסיון להרחיב את אפשרות הפעולה הציונית ע"י יסוד אגודת־סוחרים (קויפמענישער פאַריין), כדוגמת ערים גדולות יותר, להגנת „הענינים המקצועיים" של סוחרי דמביץ, כגון מנוחת יום א' כפויה ע"י הרשות, עניני מסים וכד', שיקיים בו בזמן אולם לקריאת עתון וכו' והציונים יהיו הרוח החיה בו. אבל דא עקא, שסוחרים ממש, בעלי „הענין המקצועי", אנשי מעשה ונשואי פנים, לא הצטרפו, והאיגוד לא נתקיים אלא זמן מועט ביותר.

„המשוגע לדבר" בתקופה הזאת היה הצעיר הנלהב יהודה בורנשטיין. הוא לא הניח שום הזדמנות, שום סדק בחיי העיירה מבלי שניסה להחדיר בו את משאת הנפש הציונית לעיירה הנחשלת. ומה שלא עלה בידו בקרב המבוגרים, הצליח במידה רבה מאד בקרב הצעירים.

פועלי ציון

הארגון הציוני הראשון בדמביץ שנשאר בן־קיימא היתה „אגודת פועלי ציון".

מקומות עבודה של יהודים שהעסיקו פועלים שכירים היו מעטים בעיירה, ומרבית חברי האגודה היו פועלים שכירים מבחוץ או בניהם של בעלי־מלאכות, שעבדו בסדנאות של הוריהם. הללו היו נתונים פחות ללחצם של „שומרי החומות" בעיירה, גם העזו יותר מבני נוער אחרים להמרות את פי הוריהם. גם „שטח המחיה" של ארגון הפועלים היה רחב יותר ומספיק בשביל ללכד את הבריו מסביבו, שכן כלל בקרבו גם את הגנת עניני הפועל וגם העלאת רמתו התרבותית, שהיתה בתחילה עלובה למדי.

בעתונם של פועלי־ציון „דער יודישער ארבייטער" (גליון מס' 8 מיום 1 ביוני 1905), שיצא אז בוינה, פורסמה הכתבה הראשונה מדמביץ על יסודה של אגודה זו: „גם בעיירתנו הקטנה מתחילה הציונות להתפשט בקרב הפועלים. יסוד אגודתנו עלה לנו בעמל רב, כי נאלצנו לנהל מלחמה עם החסידים הקנאים שבמקום, שלא רצו בשום אופן להסכים שתיווסד כאן אגודה".

להלן מסופר על האספה הראשונה, שנתקיימה, ב־23 באפריל אותה שנה, בה נאם הח' רבינוביטש —, כפי הנראה, לא מאנשי דמביץ, — ש„הסביר את מהות הציונות וביחוד את מהותם של פועלי־ציון, וכן את משרת האגודה". הנאום, כפי שנמסר, עשה רושם גדול. אחריו הושרה „השבועה" של פועלי־ציון. כיו"ר נבחר ל. ואסרמן (חייט), כסגן היו"ר

מ. טויב, כגזבר ש. למפל, כמזכיר אהרן פין. ומלבד אלה נבחר עוד ועד.

הכתבה חתומה בראשי־תיבות י. ב., כלומר יהודה בורנשטיין, שהיה, מאחרי הקלעים, המעורר העיקרי ליסוד האגודה.

משנוסד האיגוד המקצועי הכללי של פועלי־ציון (אַלגע־מיינער יידישער ארבעטער פאַרבאַנד) באוסטריה, נצטרפו אליו הפועלים ועוזרי המסחר של האגודה בדמביץ, וסניף פועלי־ציון היה זהה עם סניף האיגוד המקצועי.

בינתיים חלו, כפי הנראה, שינויים רבים בהרכב החברים מחמת ההגירה הגדולה, ובאסיפה הכללית השניה, שנתקיימה ב־28 באפריל 1906, נבחר ועד חדש: יו"ר מ. שילדקרויט, סגנו מ. שינפלד, מזכיר ש. ר. וורצל, מ. ישראל (יוצק נחושת), גזבר, מ. דאר, ספרן.

האגודה הלכה ונתבססה. הורגש הצורך להרחיב את מסגרת הפעולה גם על עובדות. ושוב היה יהודה בורנשטיין מראשי המעוררים לכך. ב־29 בנובמבר אותה שנה נתקיימה אסיפת חברות, שבה הרצה י. ב. על ארגון הנשים ונבחרה ועדה מכינה: דינטפס, ב. קריינדל, ש. שדליסקר ומ. שדליסקר. האסיפה המיסדת של „אגודת העובדות פועלי־ציון" התקיימה ב־5 באפריל והמנויות למעלה נבחרו לועד. הוחלט לקיים ספריה מיוחדת (ולא קיימו) וכן לפתוח שיעורי השכלה לחברות.

כעבור שנתיים לקיומה של אגודת פועלי־ציון העזה לגשת למעשה שלא היה עדיין כמוהו בדמביץ ובכל עיירה אחרת בגליציה המערבית: לארגן שביתת פועלים במקצוע שלם. הדבר היה אחרי השביתה הכללית של פועלי־המחט בטרנוב הסמוכה, שאורגנה ע"י ז'. פ. ס. (מפלגת הפועלים הסוציא־ליסטית היהודית — „בונד" לעתיד). ההישגים המרובים של השביתה בטרנוב עשו רושם רב בקרב הפועלים, והאיגוד המקצועי של פועלי־ציון החליט להראות, כי במקום שהפועלים נמנים עליו, יש גם בכוחו להיטיב את תנאי חייהם. ואחד המקומות המעטים, שבהם היו פועלי־ציון ארגון הפועלים היחיד — היתה דמביץ, שאותה שעה התחילה להתפתח בה תעשית בגדים מוכנים ליצוא. אמנם, אי אפשר היה עדיין במע־שה רב כמו שביתה לסמוך על אנשי המקום, ולשם ארגונה ופיקוח עליה נשלח מן המרכז בקראקא מזכיר, מועמד למשפ־טים, הח' פ י ל צ ר, אח"כ ד"ר פ י ל צ ר (כיום בישראל).

פועלי החייטות בדמביץ היו עובדים בקיץ מ־5 לפנות בוקר עד מאוחר בערב ובחורף מ־7 בבוקר עד שעה 11 בערב, ופע־מים אפילו עד 12 או 1 אחר חצות. התביעה העיקרית בשביתה היתה על כן, לצמצם את שעות העבודה עד שתים עשרה (!) שעות ביום.

לשביתה הצטרפו 28 פועלים, שרק מחציתם היו מאורגנים באגודה. נצטרף לשביתה גם פועל נוצרי אחד. לקריאתו של מרכז האיגוד המקצועי נשלחה לדמביץ תמיכה כספית דחופה מארגוני פועלי ציון בערים ועיירות, שבלעדיה לא יכלו הפוע־לים לעמוד בשביתה שנמשכה 9 ימים.

ואף האומנים לא ישבו בחיבוק ידים. כרגיל, פנו אל „הצד השלישי" — ראש העיר ומושל המחוז (סטרוסטא), ובפקודתם נאסרו שנים מראשי השובתים, שאמנם שוחררו מיד בהתערבותו של השליח הנ"ל. עם זאת יצאו אומנים לערים סמוכות לבקש מפירי שביתה, אך גם בכך לא הצליחו: שום פועל מבחוץ לא ניאות לבוא לעזרתם. הודות לפרסום הרב שניתן לשביתה ע"י פועלי־ציון. אמצעי נוסף להטיל אימה על השובתים היו חיפושים וערימת פרוטוקולים בדירת האגודה ע"י הז'נדרמריה המקומית. השובתים עמדו במריים גם אחרי שהמעבידים הסכימו להפחית את שעות העבודה לשלוש־עשרה, משש בבוקר עד שמונה בערב, והעיירה כולה היתה כמרקחה.

בסופו של דבר נסתיימה השביתה בנצחון הפועלים — הוסכם על יום עבודה משש בבוקר עד שבע בערב עם הפסקה של שעה אחת לארוחת צהרים. המעבידים נאלצו לשלם לפוע־לים בעד ימי־השביתה והותנה שאיש מהשובתים לא יפוטר.

הנצחון בשביתת החייטים העלה את קרנם של פועלי־ציון בדמביץ ובכל הסביבה, אבל מושל המחוז רופשיץ, שבתחומי שלטונו לא קרה עוד כדבר הזה, החליט עקב הלשנות מרובות מצד אחד המעבידים לחסל את הארגון המרדני. כעבור חדשים הודיע שלטון המחוז על פיזור הסניף המקומי של „איגוד הפועלים היהודים הכללי" בדמביץ, בטענה שבעת שביתת החייטים הושר בדירת האיגוד השיר „דגל אדום" (Czerwony sztandar) ופעם אחת קראו חברי האגודה בצאתם מאסיפה: „תחי הסוציאל־דימוקרטיה!" המעשים האיומים האלה היו, אמנם, חוקיים בהחלט, אך מי יעמוד בפני רצונו של השליט בעיירה גליציאית?

ברם, נמצאה עצה לעקוף את הפקודה ונוסד סניף חדש לאיגוד הפועלים הכללי. באסיפה המייסדת נבחר ועד חדש: ל. פוקס יו"ר, גרינהוט סגן, וורצל מזכיר, שניידר גזבר.

לאגודה נוספו בתחילה חברים רבים, אך, כפי הנראה, נחלש הארגון במידה רבה מחמת ההגירה, ומהשנים 9—1908 אין בעתון שום ידיעה על פעולתם של פועלי־ציון בדמביץ.

רק באוגוסט 1910 התקיימה שוב אסיפת חברים כללית והוחלט להקים מחדש את אגודת פועלי־ציון לאחר התחסלות האיגוד המקצועי הארצי, ומיד נרשמו כ־50 חבר. הועד הזמני החל בפעולה ענפה. התקיימה אסיפה למען הפצת השקל הציוני ובבחרה ועדה לשם כך, נפתלי שניאור (עכשיו בארה"ב), ליינר (עכשיו בישראל) ומנדל וילנר. באסיפה השתתפו 50 פועל. מדי שבת התקיימו באגודה הרצאות על נושאים שונים. בין השאר הרצה על „תפקידינו התרבותיים" יצחק לופבן, שבא לביקור מארץ ישראל. גם נעשתה פעולה מיוחדת להפצת העתון „דער יידישער ארבייטער".

מאחר שנוסדה בעיר, ע"י יתר הארגונים הציוניים, ספריה עממית, וחברי פועלי־ציון ראו את עצמם מקופחים ע"י מיסדיה, שנמנעו מקניית ספרים ביידיש, הוטל על הנוכחים להירשם כחברים בה, כדי להשפיע על הפעולה.

בקשר ל„ספירת העם", שנערכה ע"י השלטונות ב־1 בינואר 1911, קיימו פועלי־ציון בשיתוף עם „הציונים האזר־חים" אסיפה בבית המדרש הגדול. על הצורך לרשום יידיש כשפת הדיבור הרצה משולם דודזון מרישא (עכשיו בישראל).

באסיפה הכללית נבחר ועד חדש: יו"ר — שניאור, סגנו — ליינר, מזכיר — ווילנר. נשכרה דירה נאה של שני חדרים, והוגברה הפעולה התרבותית. ביקר בסניף והרצה מטעם מרכז המפלגה א. ריבוצקי (שלימאָוויטש) ונערך נשף־חנוכה בהשתתפות משולם דודזון, שהיה בשנים ההן מעורב הרבה בפעולת המפלגה בסביבה.

באחד השבתות הרצה החבר צבי וולף על „הסוציאליזם והשאלה האגררית". אף על פי שההגירה נטלה מהסניף חלק מהחברים הפעילים ביותר, לא רפתה הפעולה התרבותית. התקיימו הרצאות של חברים מקומיים על ספרות יהדית, דברי ימי ישראל, תולדות הציונות, סוציאליזם וכו', וכן נערכו שיעורי ערב כסדרם.

לאחר שסניף המפלגה נתבסס שוב, הופנתה תשומת לב מיוחדת לפעולה בין בני הנעורים ונוסד חוג „יוגנט", שמנה מיד בראשיתו 20 נער ונערה. היה זה הארגון הראשון של בני־נוער בדמביץ, שהפך כעבור כמה חדשים לאגודה מאורגנת „יוגנט", שמנתה 25 חבר וחברה. עיקר פעולתו היתה בשיעורי ערב.

בכתבה מדמביץ בעתון „יידישער ארבעטער" מהימים ההם רשומה גם עובדה זו: „לפני ימים מועטים הודענו במודעות על הרצאה של החבר א ב נ ר (הוא יצחק בן־צבי, נשיא מדינת ישראל כיום), אך לצערנו חלה החבר אבנר בנסיעתו ובגלל זאת לא יכול לבוא אלינו. — הזמנו טלגרפית את הח' דוידזון מרישא, שהרצה על אותו נושא: „העבודה המעשית והתרבותית של היהודים בארץ ישראל"... ההרצאה עלתה יפה מאד. לחבר דוידזון אנחנו מודים על התנדבותו".

הודות לפעולתם הנמרצת של כמה חברים גדל מספר החברים בסניף. נבחר ועד חדש. בכל הזדמנות נאותה נאספו תרומות לקרן פועלי־ארץ־ישראל (קפא"י), שנוסדה בימים ההם ע"י הברית העולמית של פועלי־ציון לתמיכה בתנועה הקואופרטיבית ובלשכות עבודה בארץ.

נסיונם של פועלי־ציון להגיע להשפעה בספריה העממית, שנוסדה ע"י אגודת הנשים הציוניות „דבורה", לא עלה יפה. תלמידי האוניברסיטאות הציונים, שקיבלו לידיהם את הנהגת הספריה, לא היה להם ענין בקניית ספרים ביידיש, שנדרשו ע"י פשוטי העם. הורגש הצורך ליסד ספריה מיוחדת, שתספק יותר את צרכי ההמונים הרחבים. גם באגודת הנשים הציוניות „דבורה" לא מצאו הצעירות מהשכבות העממיות־יותר אוירה חפשית ומתאימה להן, וכך נוסדה בהשפעת פועלי־ציון ובמרצה של רוחמה גרינשפן אגודת נשים חדשה „חבצלת", שבין חברותיה נמצא מספר ניכר של פועלות.

כאשר נתעורר מחדש ענין הספריה, ייסדו שתי האגודות הקרובות, „פועלי־ציון" ו„חבצלת", ביזמת יצחק לופבן, ספריה נפרדת „יידישע פּאָלקסביבליאָטעק", שהחלה ב־40 ספר, והיתה לאחד ממוסדות התרבות החשובים ביותר בעיירה עד בוא השואה האחרונה.

לוועד, שנבחר באסיפה הכללית ב־30 באוקטובר 1911, נבחרו: נפתלי שניאור — יו"ר, משה טויב — סגן, מנדל ווילנר — מזכיר, פינסק — גזבר, שטריק — ספרן, פרקר, ווילנר, הרשלג, ברונהיים, סגדר בינשטוק — חברים. לוועדת הבקורת ריגג, וורצל, טרייסטר.

במלאת שבע שנים לקיום האגודה נתקיים נשף חגיגי, שהשתתפו בו גם חברות „חבצלת" ורבים מהנוער הציוני, והופיעה לראשונה מקהלה שע"י פועלי ציון.

האיגוד המקצועי

מועטים היו סכסוכי העבודה בעיירה כדמביץ. לא היו בה בתי מסחר גדולים, שיעסיקו עובדים שכירים. בעלי מלאכות העסיקו על פי רוב בני משפחתם בלבד, ובמקומות העבודה הגדולים, כגון בית החרושת לחרטות עץ של נתן גרינשפן ובית היציקה של נפתלי אייזן, עבדו כמעט פועלים נוצרים בלבד. מזמן לזמן היתה אגודת פועלי־ציון מתערבת בסכסוך עבודה קטן בין בעל מלאכה לפועלו, אך משביתת החייטים ב־1907 לא היתה לה עוד הזדמנות למעשה רב. ההזדמנות האחת לפעולה גדולה בשטח זה, שבאה בתחילת שנת 1912, היתה לטובת עושי־חלקים עליונים („אָבערטיילמאַכער") בבית החרושת לנעלים של מנדל לייבל, שנוסד לא מכבר. גם בבית החרושת הזה היו רוב הפועלים נוצרים. רק עושי החלקים העליונים היו יהודים, שרובם הובאו מערים אחרות. מאחר שהמעביד פיגר הרבה בתשלום השכר ולא נענה לת־ביעה בכתב של האגודה — הוכרזה שביתה שאילצה אותו אחרי ימים אחדים לספק את התביעה. בגליון „דער יידישער אַרבעטער", שבו מסופר על השביתה, צויין במיוחד, כי „מר לייבל הוא ציוני ולא פשוט, אלא דווקא רדיקלי לוהט".

„דבורה"

אגודת פועלי־ציון היתה הראשונה, אך משנפרץ הקרח בעיירה, קם באותה שנה ממש ביזמתו של יהודה בורנשטיין ארגון שני, „דבורה", שקרא לעצמו „אגודת נשים ציוניות", אך למעשה לא היו בו אלא בחורות בלתי נשואות, אמידות ובע־לות השכלה. היתה זו אגודה פעילה למדי, בעיקר בשטח התרבות וההסברה הציונית, בעזרת אחדים מתלמידי הגימנסיה בדמביץ והאוניברסיטה בקרקא. אולם מחמת לשון הדיבור הפולנית של חברותיה ומחמת ההבדל החברתי נשארה בתחום מצומצם ולא הגיעה, אם בכלל ביקשה להגיע, אל המון הבחורות היהודיות שבעיירה, שלשון דיבורן נשארה יידיש ואורח חייהן פשוט יותר.

הבדילות הזאת גרמה אחרי כן, כמסופר למעלה, להקמתו של ארגון בחורות של פועלי־ציון בשם „חבצלת", בהתעו־ררותו של יצחק לופבן וברשותה של רוחמה גרינשפן רבת המרץ והפעילות, מחברותיה הוותיקות של „דבורה". והיא גם שגרמה להקמת „הספריה העממית" של פועלי־ציון, כאשר נתברר, שחוגי האינטליגנציה שבראש הספריה היהודית הלאומית, שנוסדה ע"י יהודה בורנשטיין, נמנעים כמקודם לקנות ספרים ביידיש, ובמידה רבה גם בעברית, כדי כך שספריה זו, במקום להפיץ תרבות לאומית, היא משמשת למעשה גורם מבולל.

אגודת הנשים הציוניות „דבורה" — ציוני־סטישער פרויען־פאריין „דבורה".

„גאולה" ו„השחר"

עם התבצרותן של שתי האגודות, פועלי־ציון ו„דבורה", ובעקב ההתפתחות שחלה בשתי חטיבות שונות בקרב הנוער היהודי בגליציה, קמו בדמביץ בשנת 1907 שני ארגונים ציוניים נוספים, שהשפעתם בקרב הנוער היהודי בדמביץ היתה ניכרת ומעמיקה.

אלה היו „גאולה", חוג של תלמידי הגימנסיה ותלמידי אוניברסיטאות מבני דמביץ, שנוסד ביזמתו של יהודה בורנ־שטיין, ו„השחר", חוג פעיל של יוצאי בית המדרש, סניף של הסתדרות ארצית בשם זה, שבראשו עמד יצחק לופבן, בטרם עלה לארץ. בעוד ש„גאולה" היתה מתכנסת לאסיפותיה בדירות פרטיות של חבריה, מאימת מורי הגימנסיה ועונש ה„סילוק" מבית הספר על חטא של ארגון חיצוני, היה מקום כינוסיו של „השחר" במעונם של פועלי־ציון.

ברם, הסתדרות „השחר", שקיימה את ועידתה הראשונה בפסח 1908 בדמביץ במלון בורנשטיין, — ויצחק לופבן היה בה מראשי המדברים — ואת ועידתה השניה כעבור שנה, ברישא — לא זכתה לוועידה שלישית, מאחר שרבים מחבריה הפעילים עלו לארץ, ויתר חבריה, שניתקו מבית־המדרש והצטרפו לארגונים ציונים אחרים, לא ראו עוד ענין רב בפעולה המיוחדת. הארגונים המקומיים, וביניהם גם בדמביץ, המשיכו בפעולתם, קמעה־קמעה, עד שחדלו גם הם עם פרוץ המלחמה.

בשנת 1912 כבר לא נתחדש גם קיומה של „גאולה", מאחר שנתמעט מספר התלמידים היהודים מן החוץ בגימנסיה ולא נשארו בה, בכתות העליונות, אלא כחמישה בלבד.

„לאָקאַל־קאָמיטע"

החל משנת 1910 היה קיים בדמביץ ועד ציוני מקומי (לאָקאַל־קאָמיטע) לפעולות המשותפות של כל הארגונים המיוחדים: הפצת השקל וקיום בחירות לקונגרס, פעולה למען הקרן הקיימת לישראל והרקת הקופסאות המעטות בעיירה,

דאגה להקמת בית־ספר עברי והנהלתו וכן עסקי בחירות ופעולות פוליטיות. היו בו בוועד הזה בא־כוח של כל הארגו־נים הציוניים, מלבד פועלי־ציון, שבכל ענין משותף כגון פעולה בזמן רישום האוכלוסין או בחירות, צריך היה להידבר אתם מחוץ לוועד. בראש הוועד הציוני המקומי עמד מתחילה ועוד הרבה שנים מר ב נ ד ט פ ט, מן המסורים ביותר לרעיון הציוני ולענין בית־הספר העברי.

ענין אחד, מאלה שהיו תמיד מסעירים את הרוחות בעיירה וביחוד בקרב הנוער — היה לעולם מחוץ לסמכותו ועיסוקו של הוועד הציוני המקומי — ענין העליה לארץ־ישראל. העזרה לעולים, במידה שנדרשה, היתה ניתנת... ע״י סידור פרטי, עזרת חברים וכדומה. בעיירה היה זה דבר מסוכן לתת כתובת לתרעומת ולתביעה להורי העולים, שכמעט כולם עזבו את בתיהם בלי הסכמת אבא־אמא. והלא היה זה קו כללי של ההסתדרות הציונית — שמא גורל העולים בארץ יגרום להבאשת־ריחה של התנועה.

ברם, עליית יחידים מדמביץ לארץ התחילה כבר בשנת 1909. ראשוני העולים היו: יצחק לופבן, צבי וולף ז״ל ומשה טאוב (כעת בכפר יחזקאל), חברי פועלי־ציון. אחריהם עלה לארץ גם מנדל וילנר, מחלוצי התנועה בעיירה, שחזר מהארץ כעבור זמן קצר, אולם גם אז נשאר מראשי הפעילים בדמביץ, — אחד מאלה שפעולתם התרבותית והארגונית בקרב הנוער והמבוגרים נחרתה בזכרונם של אנשי העיירה לשנים רבות, גם לאחר הגירתו לאמריקה בשלהי מלחמת העולם הראשונה.

„גאולה" עם „השחר".

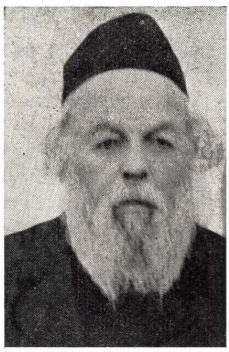
זכרי־הוי

יידן אין שטאָטראַט

אַ לאַנגע צייט זענען יידן אין דעמביץ געווען גאָר אַ גרויסע מערהייט אין דער באַפעלקערונג. אָבער אין משך פון די לעצטע צענדליקער יאָרן האָט זיך די פּראָפּאָרץ געביטן. אין יאָר 1921 זענען שוין געווען בלויז העכער 1600 יידן צווישן אַ באַפעלקערונג פון 4000 נפשות. דער גרעסטער טייל פונעם יידישן צוווּוקס אין דעמביץ פלעג אויסוואַנדערן, ווער אין גרעסערע שטעט און ווער קיין דייטשלאַנד אָדער אַמעריקע. און אויסערדעם פלעג די גאַליציאישע שטאַטהאַלטערשאַפט סיסטעמאַטיש „פּאַרגרעסערן" דעם שטח פון דעם שטעטל, אַרייננעמענדיק אין אים נאָענטע שכנותדיקע דערפער, כדי אַזוי אַרום פטור צו ווערן פון דער יידישער מערהייט.

באַזונדער האָט די ערשטע וועלט־מלחמה מיט דער רוסישער אָקופּאַציע געהאָלפן פאַרקלענערן די יידישע איינווווי־נערשאַפט, ווייל אַ טייל דעמביצער זענען שוין מער נישט אַהיימגעקומען. שפּעטער איז דערצו נאָך צוגעקומען דאָס וואָס זינט די צוואַנציקער יאָרן, ווען די פּוילישע רעגירונג האָט געמוען אויפשטעלן דעם „אינדוסטריעלן דרייעק" מיט דעמביץ אַלס איינעם פון די צענטערן, איז די פּוילישע באַפעלקערונג אין דעמביץ געוואַקסן, באַקומענדיק דאָרט שטענדיקע באַשפעטיקונג, בעת די יידישע פרנסות זענען געבליבן הינטערשטעליק.

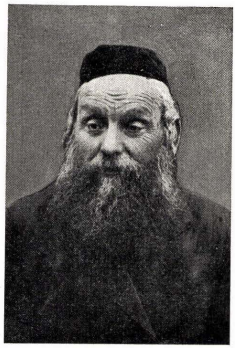
אַזוי אַרום איז פאַרשוווּנדן בהדרגה אויך די יידישע מערהייט אין דער אַרטיקער פאַרוואַלטונג. ווען דעמביץ איז נאָך געווען אַ „געמיינדע" (גמינע) זענען די יידן אין דער געמיינדע־פאַרוואַלטונג געווען אַ מערהייט, ווייל וואָל־רעכט האָבן געהאַט אויסער דער קוריע פון באַאַמטע און אינטע־

ר׳ יהודה מאהלער.

ליגענץ נאָר באַזיצער פון אומבאַוועגלעכע גיטער און שטייע־צאָלער. וואָס דעמאָקראַטישער דאָס וואָל־רעכט איז געווארן, איז נאַטירלעך קלענער געוואָרן דער אָנטייל פון די יידן.

אָבער די יידישע מערהייט האָט קיינמאָל נישט באַטייט, אַז אַ יייד זאָל טאָקע זיין בירגער־מייסטער. דעם דאָזיקן פלאַץ פלענן יידן, „גוטווילליק" אָדער נישט, אָפּטרעטן פאַר

ר׳ חיים מאַהלער.

אַ פאַליאַק, זיי האָבן זיך נאָר געמיט, דאָס זאָל נישט זיין קיין בפירושער שונא ישראל. פריערדיקע צייטן האָט זיך דאָס אייַנגעגעבן. די גויים וואָס האָבן געוואָלט פאַרענעמען דעם פאָסטן האָבן זיך באַמיט צו לעבן מיט די יידן בשלום. שפּעטער האָט עס זיך געביטן.

די געמיינדע־פאַרוואַלטונג איז פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה באַשטאַנען פון 36 ראַטמענער (ראַדניקעס) פון 4 קוריעס מיט אַ קנאַפּער יידישער מערהייט, אָבער די יידישע רעפּרעזענטאַנץ איז אין איר ווייטגרעסטער מערהייט נישט געווען דערוואָקסן צו דער אויפגאַבע. די מיינסטע יידישע ראַדניקעס האָבן נישט באַהערשט די שפּראַך פון די זיצונגען — פּויליש, אויסער דעם וואָס זיי האָבן נישט געהאַט די מינדסטע אַנונג וועגן די פראַבלעמען פון דער שטאָט־ווירטשאַפט. מיט זייער שוויגן, פונקט ווי מיט זייער רעדן, האָבן זיי זיך און דעמביצער יידן זעלטן ווען כבוד פאַרשאַפט.

אָפּטמאָל איז געווען דירעקט קאָמיש צו הערן זייערע „אַרויסטרעטונגען". זייער אומוויסנהייט און קריכערישקייט אָנטקעגן דער מאַכט, האָבן אויפגערעגט ביז גאָר די יינגערע געניעראַציע, ס׳האָט אָבער גאָרנישט געהאָלפן. ר׳ שאול

קערנער דער גביר, וועמענס פּוילישׁ רעדן האָט אַלעמאָל אַרויסגערופן געלעכטער און הנאה פון די גרויסע און קליינע אַנטיסעמיטן, האָט געהאָט אַ כלל גדול צו שטימען מיטן בירגער־מייסטער. דעסגלייכן דער טראפיקאַנט משה ראָזענבערג, חיים בלעכער, חיים יאקוב. וויניק וועך פון זיי האָט געקאָנט אַרויסרופן דרך־ארץ צו זיך. געווען איינער ר׳ חיים מאהלער, דער זון פון ר׳ יהודה מאהלער, דער אַמאָליקער שטאָט־קאָסירער, וואָס האָט אַלס ערשטער אַסעסאָר געווען רעספּעקט צו זיך מיט זיין ווירדיקער האַלטונג, און נאָך ווינציק אַזעלכע.

אָן ענדערונג אין דעם איז געקומען ערשט נאָך דער מלחמה, וועז ס׳זענען אין שטאָט־ראַט אַריין אַ ריי ייִנגערע ראַטמענער מיט וויסן און נאָציאָנאַלן באַוווּסטזיין, סיי ציבּניסטן ווי שמעיה ווידערשפּאָן, סיי פּוילי־ציון ווי ד״ר פּנחס לויפּבאָן און שמעון גרינשפּאָן, וואָס האָבן פאַרשטאָנען מיט ווירדע צו פאַרטיידיקן די אינטערעסן פון די אָרעמע און אַרבעטנדיקע שיכטן און דעם יידישן כבוד, און אויך געווּוּסט די אַכטונג פון אַלעמען, יידן און פאָליאָקן. אָבער דאָן זענען שוין יידן אין דעמביץ און אין שטאָטראַט לאַנג געווען אַ מינדערהייט.

פאַרלאַמענט־וואָלן

אין יאָר 1907 זענען פאַרגעקומען די ערשטע וואָלן צום עסטרייכישן פאַרלאַמענט לויט דעם נייעם וואָל־געזעץ, וואָס איז אָנגענומען געוואָרן אין נאָוועמבער 1905 נאָך אַן אָלגעמיינעם שטרייק וואָס איז פּראָקלאַמירט געוואָרן דורך די סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פאַרטייען אין אַלע עסטרייכישע קרוין־לענדער. דער דאָזיקער נצחון איז דערגרייכט געוואָרן אונטער דער השפּעה פון די רעוואָלוציאָנערע געשעענישן אין רוסלאַנד, וואָס האָבן אָנגעווארפן אַן אימה אויף די הערשער אין אייראָפּע און עהאייסן זיי זיך פאַרטראַכטן וויי אויסצומיידן ענלעכע געשעענישן אין עסטרייך.

בעת דעם פאַליטישן קאַמף פאָר דער וואָל־רעפאָרם האָבן די ציוניסטן אין עסטרייך, און אויך די פּועלי־ציון, אַרויס־געוקוקט די פאַדערונג, אַז פאָר דער יידישער נאָציאָנאַלער מינדערהייט זאָל געשאָפן ווערן אַ באַזונדערע וואָל־קוריע, כדי אָזוי אָרום זאָל געזיכערט ווערן אַ פולע רעפּרעזענטאַנץ פון דער יידישער באַפעלקערונג אין פאַרלאַמענט, און בכלל כדי דורך דעם פעסטצושטעלן די עקזיסטענץ פון אַ יידישער נאָציאָנאַליטעט, וואָס פרעטענדירט אויף רעכט פון נאָציאָנאַלער זעלבסט־פאַרוואַלטונג.

די פאַדערונג האָט נישט געהאָט די מינדסטע שאַנסן אָנגענומען צו ווערן. געגען איר זענען אַרויסגעטרעטן סיי די בירגערלעכע קרייזן פון אַלע מערהייטס־פעלקער אין עסטרייכישע לענדער, סיי, נישט ווינציקער פון זיי, די סאָציאַל־דעמאָקראַטן, וואָס האָבן דערין געזען נאָציאָנאַלן סעפּאַראַטיזם. דאָס איז אָבער געווען אַ גוטע געלעגנהייט פאַר פּראָפּאַגאַנדע פון יידישן נאָציאָנאַלן געדאַנק.

אין נאָך אַ גרעסערער מאָס זענען די אַלגעמיינע וואָלן צום פאַרלאַמענט געווען אַ געלעגנהייט אַרויסצוקומען צו די בריטסטע יידישע מאַסן מיט יידישע נאָציאָנאַלע לאָזונגען. אומעטום זענען איינגעאָרדנט געוואָרן פאַרזאַמלונגען וואָס האָבן אויפגערופן די יידישע באַפעלקערונג און גערופן זי צו שטימען פאָר יידיש נאָציאָנאַלע קאַנדידאַטן, וואָס זענען אַרויסגעשטעלט געוואָרן אויך אין טייל אַזעלכע וואָל־קרייזן, וווּ ס׳איז לכתחילה נישט געווען די מינדסטע אויסזיכט עס זאָל געווינען אַ ציוניסט. אין דעמביצער זאָל־קרייז איז ביי די ערשטע וואָלן קיין יידישער קאַנדידאַט נישט אַרויסגעשטעלט געוואָרן. דערויף האָט קיין נישט גע־קלעקט. דאָ האָט די אַ. ג. רעגירונגס־פאַרטיי, וווּ ס׳האָבן געפּירט דאָס רעדל די קאָנסערוואַטיוון פּריצים, אַרויסגע־שטעלט אַלס קאַנדידאַט דעם גלח פאַסטאָר פון בייטש. פאַסטאָר האָט אין זייַנע רעדעס ביטער אויסגעלאַכט די יידן און אַרויסגעטרעטן בכלל ווי אַן אָפּענער אַנטיסעמיט. גענג אים איז אַרויסגעטרעטן אַלס קאַנדידאַט דער סעקרעטער פון דעמביצער געריכט סטאַניסלאַוו דים, וואָס איז געשטיצט געוואָרן דורך פּוילישע ליבעראַלן און אַ טייל יידן און צווישן זיי דער אַדוואָקאַט פישלער. דים האָט גלעזיטן אַ גרויסע מפּלה, און צוממיינסטן האָט דערפון גליטן דער אַדוואָקאַט פישלער.

ד״ר פישלער איז קיינמאָל קיין ציוניסט נישט געווען. אין דער אַרטיקער פאָליטיק האָט ער לכתחילה געשטיצט דעם בירגערמייסטער צאָדערער, וואָס איז געווען אַ משומד און געהאָט די איינציקע אָפּטיק אין שטאָט. מיט דער צייט איז צווישן ביידע געווּוּרן אַ מחלוקת און ביי די וואָלן צו דער „גמינע״ (געמיינדע־ראַט) האָט די יידישע מערהייט אויס־געקליבן פישלערן אַלס בירגערמייסטער. אָבער דאָ האָט זיך שוין אַריינגעמישט די רעגירונג. די לעמבערגער שטאָטהאַל־טעריי האָט אָנגענומען דעם פּראָטעסט געגן דער וואָל און אויסגעשריבן נייע וואָלן.

בינו לבינו האָבן די דעמביצער פריצים איינגעאַרדנט אַ גרויסן באַל, צו וועלכן זיי האָבן צווישן אַנדערע פאַרבעטן די ביידע געגנער: דעם אָפּטייקער־משומד און דעם יידישן אַדוואָקאַט.

כטוב לב המלך האָבן זיך עטלעכע חשובע גויים פאַרליבּיגט צו מאַכן שלום צווישן זיי. זיי האָבן צוגעפּירט דעם ד״ר פישלער צום משומד און געוואָרט וואָס דאָ וועט עשען. ד״ר פישלער האָט אויסגעשטרעקט צו צאודערערן די האַנט אויף שלום, אָבער דער משומד האָט זיך אַוועקגעדרייט... דאָס געלעכטער האָט זיך געטראָגן איבער דער גאַנצער שטאָט. דאָס איז, דאַכט זיך, אויף לאַנגע יאָרן געווען דער סוף פון ד״ר פישלערס געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט.

ביי די צוויטע אַלגעמיינע וואָלן צום עסטרייכישן פאַר־לאַמענט, אין יאָר 1911, איז שוין אַרויסגעשטעלט געוואָרן

אין דעמביצער וואָל־קריין אַ יידישער נאַציאָנאַלער קאָנדידאַט, דער ציוניסט ד"ר סירקע פון ניי־סאנדז. קיין סאציאַליסטישער קאַנדידאַט איז נישט געווען, די „רעגירונגס־פּאַרטיי" האָט אַרויסגעשטעלט אַלס איר קאַנדידאַט אַ פּראָפעסאָר ד"ר יאָוואַרסקי. די דעמביצער ציוניסטן, און אויך די פּועלי־ציון, האָבן אַנטוויקלט אַ בריטע פּראָפּאַגאַנדע אויך אין אַלע שטעטלעך פונעם קרייז. פון די דעמביצער ציוניסטן זענען אויפגעטרעטן אויף די פּאַרזאַמלונגען קובא ניכטהויזער, דינטענפאָס, אפרים ראָקאָוורער און ד"ר פילצער; פון די פּועלי־ציון, מענדל ווילנער, משה ווורצל און דער יונגער סטודענט פּנחס לויפּבאַן. דער רב ר' שמואל האַראָוויץ מיט די חסידים האָבן, צוזאַמען מיט די „מחזיקי הדת" אין גאַנץ גאַליציע, געשטיצט בלב ונפש דעם „רעגירונגס־קאַנדידאַט", דעם קאָנסערוואַטיוון ד"ר יאָוואַרסקי.

דער ציוניסטישער קאַנדידאַט האָט לכתחילה נישט געהאַט קיין שום שאַנס אויסצוקליבן ווערן. דער וואָל־קריין האָט דאָך נישט געהאַט קיין יידיש מערהייט. אויסער דעם איז די השפּעה פון ציוניסטן אין די אַלע שטעט און שטעטלעך דערווייל געווען אַ מינימאַלע — דעמביץ האָט זיך שוין געראַטנט ווי אַ פעסטונג — און געגן זיי איז געשטאַנען ווי אַ מויער דער חסידישער עולם, וואָס האָט געציטערט אימת מוות פאַר אַ „לייכטערל" (אַזוי האָט מען געריפן די זשאַנדאַרן, צוליב דעם משענענס שפּיץ פון זייער קאַפּ־באַדעקונג) און בכלל נישט געוואָלט „טשעפּן מיטן ערשר" („ערשר" האָט געהייסן אין עסטרייך דער מלוכה־אוצר מיטן שטייער־אָמט, אין די שטעטלעך האָט דאָס אָבער באַטייט די רעגירונג גופא). ווער עס האָט געאַרבעט געגן דעם רעגירונגס־קאַנדידאַט, אַדער אַפילו געזאָגט אָפּן, אַז ער שטימט „געגן דער רעגירונג", איז געווען אין סכנה, אַז מען וועט אים פאַרגרעסערן די שטייערן, אַז אַ סאַניטאַרע קאַמיסיע וועט זיך אַראָפּלאָזן צו אים אין הויז און אַרויפּלייגן אַ שטראָף אַדער אָפּילו הייסן אייניקליין אַ וואַנט. (די סאַניטאַרע קאָמיסיע האָבן אין גאַליציע שוין פריער באַווּיזן פאַראייביקט צו ווערן אין אַ ווייט פאַרשפּריטן קינדער־גראָם: „אַהרן, באַרן, באַקסער, אויבן שטייט אַ דאָקטער — אונטן שטייט אַ פּאָס, צען גולדן קנס").

די שרעק איז דעריבער געווען אַ גרויסע, בפרט נאָך וואָס דער סטאַראָסטע (באַצירקס־הויפּטמאַן) פון ראָפּטשיץ איז אַליין אַראָפּגעקומען און געוואָרנט די ציוניסטן. דער „סטאַראָסטע", ד"ר העלער, אַ פּאָלאַניזירטער דייטש, האָט פּאַרבעטן צו זיך דאָס ציוניסטישע „וואָל־קאָמיטע" (אַזוי האָט מען עס דעמאָלט גערופן) און געפּאָדערט אָפּצושטעלן די אַרבעט פאַרן ד"ר סירקע, באשר „מיר וועלן נישט דערלויבן דורכצופירן אייער קאַנדידאַט". ס'האָבן אים געגעטפערט געניג שאַרף דער ד"ר פילצער און מענדל ווילנער, וועלכער איז טאַקע דערפאַר האָרב באַשטראָפט געוואָרן: ביי דער קומענדיקער „אַסענ־טירונג" צום מיליטער האָט שוין די מאַכט צוגעדינט מענדל ווילנער'ן ער זאָל זיין „טויגלעך", און אַזוי האָט ער אָפּגעדינט אין מיליטער פון יאָר 1913 ביזן סוף פון דער מלחמה אין יאָר 1918.

דערווייל האָט יונגוואָרג אין דעמביץ געאַרבעט מעשים. אַז אין שטעטל האָט זיך באַווּיזן פון דער פרעמד אַ יידישער אַגיטאַטאָר פון פּראָפּ' יאָוואַרסקי האָט ער געמוזט „אָפּציען מיט כבוד". וועג איינער אַ ד"ר מאַרגוליעס פון קראקא איז אַראָפּ פון דער באַן אין דעמביץ כדי צו אַגיטירן פאַרן פּראָפּ' יאָוואַרסקי, האָט ער געטראָפן אַלע דראָשקעס פאַרנומען און איינער אַ יונגערמאַן (מענדל ווילנער) האָט אים אונטער־געטראָגן אַ „באַגריסונגס־בריוול", וואָס האָט אים אַוודאי קיין פאַרגעניגן נישט פאַרשאַפט... דער פאַרשוין האָט נעבעך געמוזט גיין אין שטאָט צופוס, אַרומגערינגלט מיט יונגוואָרג וואָס האָט אים מכבד געווען מיט אַזוינע עפּיטעטן ווי „מאָס־קע", „יידישער מסור", וכדומה.

אין דעמביץ איז פאַרגעקומען אַ ריי פאַרזאַמלונגען אין „פּראָסטן בית המדרש" און אין אַנדערע ערטער. באַקאַנטע גאַליציש פּאָלקס־רעדנער האָט געריבט דעם עולם ביז טערען. און אַזוי האָט דער ציוניסטישער קאַנדידאַט אין דעם וואָל־קריי'ז וואָס האָט אַרומגענומען אויסער דעמביץ אויך פילזנא, ראָפּשיץ, בזשאָסטאָק, יאָסלאָ, קאָלאָמישין און גראָליק, באַקו־מען אַ גאָר גרויסן טייל פון די יידישע שטימען, נישט געקוקט אויף די רבֿיים און דעם סטאַראָסטע.

רוחמה

געווען אָמאָל...

ערשטע יארן

פון די יינגסטע יאָרן אָן בין איך געווען אַריינגעצויגן אין קרייז פון דער ציוניסטישער טעטיקייט. דעמביץ איז געווען פון די ערשטע שטעטלעך צווישן טאַרנע און רישא, ווו ציוניזם איז אַריינגעדרונגען שוין פאַרן סוף פונעם 19־טן יאָרהונדערט. אין מיין צייט, אַזוי לאַנג ווי איך געדענק, איז געווען דער לעבעדיקער גייסט פון דער יונגער באַוועגונג אין דעמביץ יודל בארנשטיין, זכרונו לברכה, מיין שפּעטערדיקער מאָן און לעבנס־באַגלייטער. אַליין נאָך נאָר יונג, האָט ער באַווּיזן צו באַגייסטערן פאַרן ציוניסטישן אידעאַל גרויסע קריזן פון דער

איך בין דעמאָלט געווען צווישן די עטלעכע גאָר יונגע מיידלעך, וואָס האָבן פֿאָר דער אזכרה פֿאַרטיילט די שווארצע טרויער־מאַשלעך צווישן די אָנגעקומענע און אָרומגעאָנגען מיט פּושקעס זאַמלען געלט צווישן די פֿאַרזאַמלטע אין שול...

די דאָזיקע מיידלעך זענען געווארן די ערשטע מיטגלידער פונעם ציוניסטישן פֿרויען־פֿאַריין „דבורה", וואָס איז גע־גרינדעט געווארן אין יענעם יאָר אויף דער איניציאַטיוו פון יידל בארנשטיין, און ס׳האָבן צו אים געהערט: רבקה און מלכה בארנשטיין, טויבע, צילע און סאַליע אייזן, דאָבע געווירץ, טאַנקא דינטענפאָס, פּר׳ זילבערמאַן, גאָלדע קריגער, פֿראָדל טוי, רוחמה גרינשפאן, אַננאַ בראָס, מאַניע וואורצל, סאַליע מאהלער, בינטשע לייבל, בראָנקע ניכטהאוזער, פּרידזשע און רחל סאפיר א. א.

כמעט אין דער זעלבער צייט האָט יהודה בארנשטיין געגרינדעט דעם סטודענטן־פֿאַריין „גאולה", וווּ ס׳האָבן געהערט: איסר דינטענפאָס, מאַרעק, קובאַ און מאַריך בראָס — פון די גימנאַזיסטן; און שפּעטער, סטודענטן פון אַנדערע ערטער וואָס האָבן געלערנט אין דער גימנאַזיע אין דעמביץ: משה בערגנער און גאַבעל פון רעדים (ראַדימנאַ), וויסטרייך און ברידער פּאַטאַשער, טייטלבוים פון יאַראָסלאַוו, און נאָך מער, וואָס האָבן דעמאָלט געווויינט ביי דער משפּחה דינטענ־פאָס און ביי דער לערער־פֿאָמיליע ליווראַנט־בלומענקראַנץ.

צו הילף די דעמביצער סטודענטן אין זייער אַרבעט פלעגן קומען ציוניסטישע סטודענטן פון טאַרנע.

דעם נאָמען „דבורה" האָט געגעבן יודל בארנשטיין. ס׳איז דעמאָלט שוין געווען א כלל, אז א ציוניסטישער פרויען־פֿאַריין דאַרף טראָגן דעם נאָמען פון א תניכשער פרויען־פיגור — רות, מרים, יהודית, וכדומה.

אפֿטמאָל זענען פֿארגעקומען מסיבות און אוונטן (wie-czorki) און בכלל איז עס געווען א פריילעך לעבן.

א שטענדיקער קאָמף האָט זיך געפֿירט צווישן די יונגע־לייט און די עלטערן, וואָס האָבן נישט געקאָנט צוזען, אז די מיידלעך קומען זיך צונויף מיט יינגלעך אין די פֿאַריינען. אין א סך היימען האָבן זיך אפֿגעשפּילט אמתע טראַגעדיעס צווישן דעם עלטערן און יינגערן דור.

די היימישע צרות האָבן באַגלייט דעם פֿאַריין „דבורה" אויף טריט און שריט. זומער פלעג מען זיך צונויפקומען אין וואַלד הינטער דער שטאָט, וווינטער ביי די בארנשטיינס, לעבן דער באַן. פרומע יידן פלעגן דערציילן כלערליי רכילות וועגן אונדז און דאָס האָט אויך משפּיע געווען אויף אַזעלכע מש־פּחות, וואָס אַליין פֿאר זיך וואָלט זיי נישט געאָרט, אז זייערע קינדער געהערן צו א ציוניסטישן פֿאַריין.

איך געדענק א פאַל, וועגן פּייגעלע קריגער, אן אשה צנועה, וואָס פלעג אויפציען פערל און מאכן „בינדעס" (אַזוי האָט מען גערופן דעם פערל־שמוק אויף די קאָפּ־טיכלעך וואָס פרומע וויבער האָבן געטראָגן אנשטאָט שייטלעך), איז איינמאָל זונטיק אַריין אינעם צימער ביי די בארנשטיינס, וווּ ס׳איז גראָד געווען א פֿאַרלעזונג וועגן געשיכטע פונעם ציוניזם. זי איז געקומען אַהיימשלעפּן פונעם פֿאַריין איר אייניקל גאָלדע, וואָס איז געווען א יתומה און איז דערצויגן געוואָרן ביי איר באָבען. דערזעענדיק אין צימער א צוואַנציק מיידלעך אן איין אייניקן יונגמאַן, האָט פייגעלע זיך גוט אומגעקוקט אין אַלעווינקעלעך און נישט וועלנדיק פאַרשע־מען דאָס אייניקל אירס, א זאָג געטאָן: גראָד איז זי געווען דאָ אין שכנות, האָט זי געוואָלט פרעגן וועג קומט גאָלדעלע אַהיים.

גאָלדען און אונדז אַלעמען האָט דער באַזוך געפֿאַסט בלוט, מיר זענען אַבער גליקלעך געווען, וואָס מיר זענען גראָד געווען אַליין צווישן זיך. דאָס האָט, פֿאַרשטייט זיך, באַרואיקט די געמיטער אויף א צייט, און אזוי האָבן מיר געקאָנט וווייטער אַרבעטן, ביז מיר האָבן זיך דערשלאָגן צו אן אייגע־נעם לאָקאַל.

אין דער זעלבער צייט איז אויף יודל בארנשטיינס איניציאַטיוו געשאַפֿן געוואָרן א ביבליאָטעק מיט יידישע, פוילישע און דייטשע ביכער. דער ביבליאָטעקער איז געווען קאָפּל (קובא) ניכטהאוזער, און דערנאָך א צייט לאַנג גאָלדע קריגער. פון דער ביבליאָטעק האָט געפֿאַסן כמעט די גאַנצע יוגנט אין דעמביץ, ביז די פּועלי־ציון האָבן געגרינדעט אן אייגענע ביבליאָטעק.

1907 איז אין דעמביץ געשאַפֿן געוואָרן, ווידער דורך יהודה בארנשטיין, א פֿאַריין „השחר", אן אפֿטיילונג פון דער ארגאַניזאַציע „השחר", וואָס האָט זיך פֿארשפֿרייט איבער א סך שטעט און שטעטלעך אין גאַליציע, און אירע מיטגלידער האָבן זיך רעקרוטירט פון געוועזענע בית־מדרש בחורים. צום „השחר" אין דעמביץ האָט געהערט: יצחק לויפבאַן, יהודה בארנשטיין, אפּרים ראַקאָווער, מענדל לייבל, מאיר סאַפּיר, שלמה און משה וואורצל, שלמה דאָר, משה טויב, משה טויב (II), היינט א לאַנדווירט אין כפר־יחזקאל, וואולוויץ, גדליה שעדליסקער און אַנדערע, וואָס איך געדענק נישט מער זייערע נעמען. חול־המועד פסח 1908 איז אין דעמביץ אין זאָל פון האָטעל בארנשטיין פֿארגעקומען די ערשטער לאַנדעס־קאָנפערענץ פון „השחר".

דעם אמת געזאָגט, כאָטש „דבורה" האָט זיך גערופן „פרויען פֿאַריין", זענען אין אים לכתחילה געווען פֿארשריבן בלויז מיידלעך, מ׳קאָן זאָגן כלה־מיידלעך. על פי רוב, אז איינע האָט חתונה געהאַט פלעג זי פֿאַרלאָזן דעמביץ מיטן מאַן אין איינעם. ערשט שפּעטער האָבן זיך געשראָפן עטלעכע וואָס זענען געבליבן אין שטאָט און זענען וווייטער געווען אקטיוו אין דער באַוועגונג.

מיר האָבן געמוזט אויסברייטערן די ארבעט, כדי אויך די פֿארהייראָטע חברטעס זאָלן האָבן א געביט פאַר זייער אקטי־וויטעט. גראָד האָט זיך געשאַפֿן אין דייטשלאַנד אונטער דער אָנפירונג פון פרוי ד״ר רופין א „פרויען־פֿארבאַנד פאַר קולטור־ארבעט אין פּאַלעסטינע". דאָס איז געווען, אזוי צו זאָגן, די מאַמע פון דער היינטיקער וויצ״א. די ארבעט איז באַשטאַנען דער עיקר אין זאַמלען געלט פאַר דער סא־ציאַליער און קולטורעלער ארבעט אין ארץ ישראל, ווי שאַפן קינדערהיימען, מעדיצינישע הילף וכד׳. אין פֿארשידענע שטעט אין גאַליציע זענען געשאַפֿן געוואָרן פרויען־קאָמיטעטן

פֿאַר דעם צוועק, און דעמביץ איז נישט געבליבן הינטער־שטעליק. כדי דאָס זאָל נישט בלייבן בלויז אַ קרייז פֿאַר אומפֿאַרהייראַטע מיידלעך, האָבן מיר אויפֿגערופֿן דעם פֿאַר־זיך דער פֿרוי ד"ר פֿישלער, און דאָס האָט אונדז, פֿאַרשטייט זיך, צוגעגעבן מער אָנזען. איך אַליין בין מיט דער דאָזיקער אַרבעט געבליבן ענג פֿאַרבונדן אויך שפּעטער, וועג איך בין אַוועק פון דעמביץ און זיך באַזעצט אין וויסבאדן (דייטש־לאַנד).

דער פֿאַריין „דבורה" האָט פון אָנהייב אָן פֿאַרנומען אַ וויכטיקן פּלאַץ אין דער ציוניסטישער אַרבעט אין דעמביץ. אין יאָר 1910 (איך בין שוין דעמאָלט אַרויסגעטרעטן פון „דבורה" און געגרינדעט דעם מער פּאָלקסטימלעכן מיידלעך־פֿאַריין „חבצלת"), — האָט דער ציוניסטישער לאָקאַל־קאָמיטעט („לאָקאַל־קאָמיטע" פלעג מען דעמאָלט אַ ביסל דייטשמעריש זאָגן) פֿאַרשריבן „דבורה" אינעם „גאָלדענעם בוך" פון ייִדישן נאַציאָנאַל־פֿאָנד לכבוד דער פינפֿיאָריקער עקזיסטענץ פונעם פֿאַריין. ביי דער געלעגנהייט, וואָס דער „קויפֿמענישער פֿאַריין" (היינט וואָלט מען געזאָגט „סוחרים־פֿאַריין") האָט אַראָפּגעברענגט אויף אַ פֿאַרלעזונג דעם באַקאַנטן ציוניסטישן פּירער פון טאָרנע, חיים נייגער, איז אייגנגעאָרדנט געוואָרן אַ פּייערלעכע פֿאַרזאַמלונג, אויף וועלכער ס'האָבן געהאַלטן בעלי־דבֿרים פֿאַרשידענע, אויסער דעם הויפּט־רעפֿעראַנט חיים נייגער, פֿאַרשטייער פון אַלע ציוניסטישע פֿאַריינען אין שטאָט, צווישן אַנדערע איך אין נאָמען פון „חבצלת" און נפתלי שנייער אין נאָמען פון פּועלי־ציון. איך געדענק, ווי חיים נייגער האָט זיך געפֿרייט מיט מיין אַרויסטרעטונג אויף יידיש, ווייל אַלע אַנדערע פֿרויען אויף דער פּייערונג האָבן געריידט פּויליש.

„חבצלת"

צום פֿרויען־פֿאַריין „דבורה" האָבן געהערט, על פּי רוב, מיידלעך פון אינטעליגענטערע און רייכערע משפּחות אין שטעטל. צווישן זיך האָבן זיי געריידט פּויליש און מיט די איבעריקע יידישע מיידלעך אין דעמביץ האָבן זיי זיך זעלטן געטראָפֿן. דער סאָציאַלער אונטערשייד איז געווען צו גרויס, זיי זאָלן קאָנען געהערן צו איין פֿאַריין. איך אַליין בין געווען אַן אָקטיווע חברטע אין „דבורה", אָבער מיין געפּיל פֿאַר סאָציאַלער גערעכטיקייט האָט מיך נישט געלאָזט רוען. איך האָב נישט געקאָנט צוזען, ווי אַזאַ גרויסער קרייז מיידלעך, וואָס וואָלט געקאָנט אויפֿגעהויבן וווערן צו אָקטיוורע געזעל־שאַפֿטלעכער טעטיקייט, וועריע איינפֿאַך געלאָזט אין אַ זייט.

איך האָב מיר פונאַנדערגערעדט מיט אַ גרופּע פּריינט: יצחק לויפּבאַן וואָס איז גראָד געקומען אויף אַ באַזוך פון ארץ־ישׂראל, פּנחס לויפּבאַן, משה בערגנער, גאַבעל, און אַ פֿאַר חברים פון פּועלי־ציון, ווי מענדל ווילנער, נפתלי שנייער, און צוזאַמען האָבן מיר באַשלאָסן צו גרינדן אַ מיידלעך־פֿאַריין פּועלי־ציון. דעם נאָמען „חבצלת" האָט אונדז געגעבן יצחק לויפּבאַן (אין ארץ־ישׂראל איז געווען אַ צייטונג „חבצלת"). איך האָב מיר פֿאַרשטאַנדיקט מיט אַ פֿאַר גוט באַקאַנטע חברטעס — פֿראַדל טוי, שפּעטער די פֿרוי פון מענדל ווילנער, שרה דאַאַר, מיין ייִנגערע שוועסטער רעכע, און מיר האָבן זיך געזונמען צו דער אַרבעט.

מיר זענען אַרומגעלאָפֿן איבער אַלע געסלעך אין שטעטל, אויסצוגעפֿינען און צונויפּזאַמלען חברטעס פֿאַר אונדזער נייעם פֿאַריין. דאָס איז געווען אַ שווערע אַרבעט. די טאַטעס און מאַמעס האָבן בשום אופן נישט מסכים געווען, אַז זייערע טעכטער זאָלן, חלילה, גיין אין אַ פֿאַריין. אין די בתי־מדרשים האָט זיך געטאָן אויף טיש און בענק. מיידלעך וואָס זענען ביז איצט געווסן אין די היימען אָון נישט אַרויסגעווינן קיין שום אינטערעס פֿאַר „פּרעמדע ענינים", האָבן מיטאַמאָל אָנגעהויבן גיין אויף פֿאַרלעזונגען („פֿאַרטרעגע"), אַהיימגעבראַכט ביכּ־לעך צום לעזן, און בכלל אָנגעהויבן עפּענען אַ מויל און קריגן זיך, הלמאי מען לאָזט זיי נישט אַוועקגיין פון דער היים און וויסן וואָס עס טוט זיך אויף דער וועלט. ממש אַ רעוואָלו־ציע איז דאָס געווען.

מיר האָבן אָפּגעהאַלטן „פֿאַרטרעגע", געמאַכט אָוונטן און געאַרבעט אין אַלעמען האָבן ביי האָבט מיט פּועלי־ציון. אין אונדזער אַרבעט זענען מיר שטאַרק געשטיצט געוואָרן דורך דער צענטראַלע פון פּועלי־ציון אין לעמבערג, וועלכע האָט אונדז פון צייט צו צייט געשיקט רעדנער. עטלעכע מאָל האָבן מיר אָפּילו געהאַט צו גאַסט בערל לאָקער, דעם דע־מאָלטיקן פֿאַרטיי־סעקרעטאַר און רעדאַקטאָר פון דעם פֿאַרטיי־ארגאַן דער „יידישער אַרבעטער".

„חבצלת" האָט באמת געהאַט אַ גרויסן דערפֿאָלג און אויפֿגעטאָן אַ סך צו הייבן דאָס קולטורעלע און געזעלשאַפֿט־לעכע ניוואָ פון דער יוגנט אין דעמביץ.

ערשט די מלחמה פון 1914 האָט די אַרבעט אויבערגעריסן, ביז זי איז אין אַנדערע פֿאָרמען באַנייט געוואָרן עטלעכע יאָר שפּעטער.

די ערשטע עולים

פון דעמביץ, ווי פון אַלע אַנדערע שטעטלעך אין גאַליציע, פלעגן פֿאָרן קיין ארץ־ישׂראל עלטערע פֿרומע יידן אָפֿלעבן דאָרט זייער לעצט ביסל יאָרן, און אויך דאָס איז געווען אַ גענוג זעלטענע פֿאַסירונג. ס'האָט זיך אויך געטראָפֿן, אַז אַ ייד וואָס האָט נישט מצליח געווען אין די געשעפטן און באַנקראָטירט, האָט „געמאַכט פּליטה", אָנשטאָט קיין ענגלאַנד אַדער אַמעריקע — קיין ארץ־ישׂראל. אַזוי אַרום איז ער זיכער געווען, אַז ער וועט נישט אַראָפּ פון יידישן דרך. ס'האָט זיך אָבער קיינמאָל נישט געטראָפֿן, עס זאָל אַוועק קיין ארץ־ישׂראל אַ מענטש וואָס איז נאָך בייַ די פּולע כוחות, אַזעלכער וואָס קאָן נאָך האַנדלען און וואַנדלען און פֿאַרדינען אויף צו לעבן. אויב איינער האָט שוין נישט גע־האָט קיין שום איסוועג, ווייל אין דעמביץ האָט ער קיין פּרנסה נישט געהאַט, און אַזעלכע זענען געווען גאָר אַ סך, איז פֿאַר אים געשטאַנען אָפֿן דער וועג קיין דייטשלאַנד אַדער קיין אַמעריקע — פּריער אויך קיין לאָנדאָן. ארץ ישׂראל איז געווען ווי אויסער דעם עולם. בשעתו, אין די יאָרן 8—1897, האָט אין דעמביץ געהאַט אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג דער פּרווו פון דער חברה „אהבת ציון" אין טאָרנע צו גרינדן אין ארץ־

ישׂראל אַ קאַלאָניע „מחניים". מ׳האָט אָבער געוואָרט צו זען וואָס פון דעם וועט אַרויסקומען. און אַז די רבֿיים, מיטן בעל־זער רבֿין בראש, האָבן אַרויסגעגעבן אַ חוות דעת געגן דעם פּרווו פון „אהבת ציון", איז שוין אָפּגערעדט, אַז קיין שום דעמביצער יידּ האָט זיך נישט געריכט פון אָרט.

דעם דאָזיקן הרם פון רבֿיים האָט אין דעמביץ דורכגע־בראָכן מיט צען יאָר שפּעטער נישט קיין אַנדערער ווי אַן אור־אייניקל פון ר׳ איטשעלע דיין — יצחק לויפּבאָן.

קיין אַרגאַניזאַציע „החלוץ" האָט דעמאָלט, אין יאָר 1908, נאָך נישט עקזיסטירט און די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע, סיי אין דיי לענדער סיי אין וועלט־פּאַרנעם, איז נאָך געווען גאָר קאַלט צו דעם ענין פון חלוציסישער עליה. כאָטש מ׳איז שוין שטאַרק אַנטוויקלט געווען אין דעם גלויבן, אַז ציוניזם וועט פאַרווירקלעכט ווערן דורך דיפלאָמאַטישע אונטער־האַנדלונגען מיט טערקיי און מיט אַנדערע גרויס־מאַכטן, האָט אין די מוחות נאָך געהערשט דער אַלטער לאָזונג, אַז „אינפילטראַציע", פאַמעלעכדיקע און כמעט אומלעגאַלע איינ־וואַנדערונג אין ארץ־ישׂראל, פירט נישט צום צוועק, בפרט וען עס האַנדלט זיך וועגן יונגע מענטשן אָן מיטלען. וואָס וועלן זיי דאָרט, נעבעך, טאָן, אַז קיין אַרבעט איז נישטאָ? דער סוף וועט זיין, אַז זיי וועלן צוריקקומען און בלויז גורם זיין דעם ציוניזם חרפות און בושות... אָזוי האָבן געטראַכט אַ ביסל עלטערע ציוניסטן, די וואָס האָבן געהאָט די דעה. אַ יונגערמאַן וואָס האָט פונדעסטוועגן געוואָלט פאָרן קיין ארץ־ישׂראל, האָט עס געמוזט טאָן אויף זיין אייגענעם פאַר־ענטפער, קיין גרויסע הילף האָט ער נישט געקאָנט דערוואַרטן, פאַר הוצאות הדרך האָט ער געמוזט אַליין זאַרגן, סיידן עס האָבן אים אויסגעהאָלפן נאָענטע חברים בסודי־סודות, אַז די עלטערן פון דעם באַטרעפנדן זאָלן נישט וויסן: אַז נישט וואָלטן זיי, בלייבנדיק אויפן אָרט, געמוזט אויסטראָגן דאָס גאַנצע ביטערע הארץ פון די פאַרלאָזטע טאָטע־מאַמע. דאָס האָט אויך נישט וויניק גורם געווען, אַז די ציוניסטישע אָר־גאַניזאַציע האָט זיך אין די ענינים נישט געמישט. און פאַר־שאָפן זיך דאָס געלט אויף דער נסיעה איז גאָרנישט אָנגעקו־מען גרינג, כאָטש בסך־הכל האָט מען זיך געקאָנט דערשלאָגן קיין ארץ־ישׂראל מיט עטלעכע צענדליק קראָנען. מער־מוטיקע יונגע לייט האָבן זיך געלאָזט אין וועג מיט אַ סך ווינציקער. אָבי מ׳איז נאָר אָנגעקומען קיין ווין. אין ווין איז געווען דאָס ציוניסטישע ביורא טירקן־שטראָסע 13, און פריער אַדער שפּעטער האָט מען דאָרט באַקומען בצמצום די וויייטערדיקע הוצאות ביז קיין יפו. אמת, מ׳האָט זיך דאָרט מיט קיין געלט נישט געוואָרפן. מ׳האָט קודם־כל געפרוווט אָפּרעדן דעם היציקן יונגמאַן, ער זאָל צוריקפאָרן אַהיים. הלמאי זאָל ער פאָרן קיין ארץ־ישׂראל אָן מיטלען? ער וועט דאָך דאָרט קיין אַרבעט נישט באַקומען, אַדער דאָרפן אַרבעטן זייער שווער. דער סוף איז אָבער געווען, אַז מ׳האָט דעם פאַרשוין עקספּע־דירט קיין טריעסט, אַרויפגעזעצט אויפן שיף, און פטור געווארן פון אים.

פונדעסטוועגן איז אין יענע יאָרן די עליה פון יונגע לייט פון גאַליציע שטאַרק געוואַקסן. זי האָט געשעפט פון צוויי קוועלן: פון „פועלי־ציון" און פון „השחר".

יצחק לויפּבאָן איז אויך אין „השחר" געווען אייניער פון די ערשטע וואָס האָבן זיך אַנטשלאָסן צו פאָרלאָזן די היים און עולה זיין. ער וואָלט אפשר נעקאָנט קריגן פון זיין פאָטער די הסכמה דערצו, ער האָט אָבער נישט געוואָלט איינשטעלן. ער האָט זיך ווי עט איז געשאָפן די נייטיקע סומע, און ערשט פון טריעסט האָט ער צו וויסן געטאָן זיינע עלטערן וועגן דער נסיעה. אָבער קוים איז די מויער אייגעריסן געווארן אויף איין אָרט, האָט זי זיך שוין נישט געקאָנט האַלטן. לויפּבאָנס בריוו פון ארץ־ישׂראל צו חברים אין דעמביץ האָבן געהאָט אַ פּעולה. זיי האָבן געווּסט, אַז קיין האָניק לעקט מען נישט אין ארץ־ישׂראל, זיי האָבן געווּסט די שווערקייטן, האָבן אָבער געוואָלט איינשטעלן.

דער צווייטער נאָך יצחק לויפּבאָנען, וואָס איז אַוועק פון דעמביץ קיין ארץ־ישׂראל איז געווען הערש וואָלף (צבי וולף) עליו השלום, וואָס איז מיט צוויי יאָר צוריק געשטאָרבן אין חיפה אין עלטער פון 67 יאָר. דער דריטער איז געווען משה טויב, וועלכער איז פלוצים פאַרשוווּנדן און ערשט שפּעטער האָט מען זיך דערוווסט, וווּ ער איז. זיי ביידע האָבן, אָנקומענדיק קיין ארץ־ישׂראל זיך אָנגעשלאָסן אָן דעם „השומר". מיט דער צייט האָט משה טויב זיך באַזעצט מיט אַ גרויסער גרופּע פון „השומר" אין כפר־יחזקאל, צווישן די ערשטע וואָס האָבן באַזעצט דעם עמק. צבי וולף, וואָס האָט שוין אין דעמביץ זיך ערנסט אינטערעסירט און אויך רעפערירט וועגן אַגראַר־פראָבלעמען, איז לאַנגע יאָרן געווען דער מוכתר פונעם קיבוץ בית־אלפא און דערנאָך אַ וויכטיקער באַאַמטער פון קרן־קיימת לישׂראל אין צפון פון לאַנד, וואָס האָט דורך זיינע קענטנישן פון די באַדינגונגען און פאַרבינדונגען מיט אַראָבער אַ סך געהאָלפן ביי די באַדן־קניות פונעם נאַציאָנאַל־פאָנד אין דעם טייל פון ארץ־ישׂראל.

יצחק לויפּבאָן, וואָס האָט שוין אין זיינע יונגע יאָרן פאַרמאָגט אַ שאַרפּע, בייסיקע פעדער (קאַרעספּאָנדענצן פון דעמביץ אין קראָקעווער „יוד" און צווייַ סעריע אַרטיקלען אין „לעמבערגער טאָגבלאַט" „מהכא להתם" און „מהתם להכא") איז אין ארץ־ישׂראל, נאָך אַ קורצער צייט אַלס אַרבע־טער אין רחובות, געוואָרן אַ מיטאַרבעטער אין דער העברעי־שער צייטונג „הצבי" און דערנאָך איינער פון די אָנגעזעענ־סטע פובליציסטן אין ארץ־ישׂראל, רעדאַקטאָר פון דער וואָכנצייטונג „הפועל הצעיר", אַרגאָן פון דער פאַרטיי אָן וועלכער ער האָט זיך אָנגעשלאָסן, און געהערט צו אירע אָנגעזעענסטע פירער.

דאָס זענען געווען די ערשטע דריי עולים פון דעמביץ קיין ארץ־ישׂראל.

דערנאָך איז אַוועק משה שטריק, אויך ער איז פלוצים פאַרשוווּנדן, און דאָס שטעטל האָט געקאָכט. די זאָך האָט מיך אָפּגעקאָסט אַ סך פאַרווירפן פון זיין כלה, וואָס איז געווען אַ חברטע פון „חבצלת" און זי האָט מיך חושד געווען, אַז איך האָב געווּסט וועגן זיין פלאַן. דאָס האָט דעמאָלט געגעבן אַ שטאַרקן קלאַפּ דער „חבצלת".

א דעמביצער עולה איז אויך געווען משה בערגנער, וואס איז אליין געווען פון דעם שטעטל רעדעס, אבער אזוי פאר־וואקסן מיט דעמביץ, אז מיר האבן אים אלע געהאלטן פאר אן אייגענעם.

בערגנער, א ברודער פון דעם באקאנטן דיכטער מלך ראוויטש, האט געלערנט אין דער דעמביצער גימנאזיע, ער איז געווען די נשמה פון דער סטודענטן־ארגאניזאציע „גאו־לה" און האט געהאט א גרויסע השפעה אויף דער דעמביצער יוגנט סיי מיט זיינע פעיקייטן, סיי מיט זיין פלאמענדיקן טעמפעראמענט. ער איז געווען אן עקסטאטישע נאטור. ווען חברה זענען זיך צונויפגעקומען אין זיין צימער און מ׳האט געזומען זינגען, האט ער אמאל גאר פלוצים געכאפט א פלאש מיט ספירט, אויסגעגאסן א ראד ספירט אויפן פוסבאדן, אנגעצ׳נדן, אריינגעשפרונגען אין דעם ברענענדיקן ראד און געטאנצט אן ארץ־ישראלדיקן טאנץ. ער האט באגייסטערט סיי מיט זיין רעדן, סיי מיט זיין פריילעכקייט.

פאר זיין מאטורע, ווען ער האט שוין אפילו געהאט אנגעשריבן די שריפטלעכע ארבעטן, האט ער פלוצים באשלאסן נישט צוצוטרעטן צו דער פריפונג נאר אוועקפארן קיין ארץ־ישראל, כדי נישט איינגעשפאנט צו ווערן אין דעם געיעג נאך א דיפלאם. ער האט געוואלט זיין אן ארבעטער אין ארץ־ישראל. ס׳האט נישט געפועלט קיין שום צורעדן און אויפקלערן פון די נאענטסטע חברים. ער האט באשלאסן צו פארברענען הינטער זיך אלע בריקן צום גלות. ער האט אפילו נישט געוואלט אנגענעמען קיין הוצאות הדרך פון זיין משפחה אין רעדעס, נאר איז פריער געפארן קיין ראזוואדאוו, ווו ער האט זיך פארדינט דאס געלט מיט לעקציעס, און פון דאנען ערשט אהיים זיך געזעגענען מיט דער פאמיליע.

ער איז אוועק קיין ארץ־ישראל אין יאר 1911, געווען א „שומר", אן ארבעטער און געמאטערט זיך אין שוועריקייטן. די גייסטיקע אומרו אין אים האט אים נישט באדינגונגען. ער איז אויך געווען משה בערגנער, וואס איז אליין געווען פון דעם שטעטל רעדעס, אבער אזוי פאר־וואקסן מיט דעמביץ, אז מיר האבן אים אלע געהאלטן פאר אן אייגענעם.

בערגנער, א ברודער פון דעם באקאנטן דיכטער מלך ראוויטש, האט געלערנט אין דער דעמביצער גימנאזיע, ער איז געווען די נשמה פון דער סטודענטן־ארגאניזאציע „גאו־לה" און האט געהאט א גרויסע השפעה אויף דער דעמביצער יוגנט סיי מיט זיינע פעיקייטן, סיי מיט זיין פלאמענדיקן טעמפעראמענט. ער איז געווען אן עקסטאטישע נאטור. ווען חברה זענען זיך צונויפגעקומען אין זיין צימער און מ׳האט געזומען זינגען, האט ער אמאל גאר פלוצים געכאפט א פלאש מיט ספירט, אויסגעגאסן א ראד ספירט אויפן פוסבאדן, אנגעצ׳נדן, אריינגעשפרונגען אין דעם ברענענדיקן ראד און געטאנצט אן ארץ־ישראלדיקן טאנץ. ער האט באגייסטערט סיי מיט זיין רעדן, סיי מיט זיין פריילעכקייט.

פאר זיין מאטורע, ווען ער האט שוין אפילו געהאט אנגעשריבן די שריפטלעכע ארבעטן, האט ער פלוצים באשלאסן נישט צוצוטרעטן צו דער פריפונג נאר אוועקפארן קיין ארץ־ישראל, כדי נישט איינגעשפאנט צו ווערן אין דעם געיעג נאך א דיפלאם. ער האט געוואלט זיין אן ארבעטער אין ארץ־ישראל. ס׳האט נישט געפועלט קיין שום צורעדן און אויפקלערן פון די נאענטסטע חברים. ער האט באשלאסן צו פארברענען הינטער זיך אלע בריקן צום גלות. ער האט אפילו נישט געוואלט אנגענעמען קיין הוצאות הדרך פון זיין משפחה אין רעדעס, נאר איז פריער געפארן קיין ראזוואדאוו, ווו ער האט זיך פארדינט דאס געלט מיט לעקציעס, און פון דאנען ערשט אהיים זיך געזעגענען מיט דער פאמיליע.

ער איז אוועק קיין ארץ־ישראל אין יאר 1911, געווען א „שומר", אן ארבעטער און געמאטערט זיך אין שוועריקייטן. די גייסטיקע אומרו אין אים האט אים נישט באדינגונגען.

נפתלי שנייער

דער אנהייב

ציוניזם אין דעמביץ געדענק איך נאך פון זומער 1904. איך בין דעמאלט קוים געווען א בר־מצוה־בחורל. דאס איז געווען אין דער צייט וועו ד״ר הערצל איז געשטארבן. איז אנגעקומען קיין דעמביץ עפעס א יונגערמאן, האט זיך באקענט מיט עטלעכע יונגעלייט, עטלעכע סטודענטן, און מ׳האט געגרינדעט א ציוניסטישן פאריין. דאס לאקאל איז געווען אין אלטער געווירצס הויז לעבן דער שול. דארט האט מען געמאכט א טרויער־אזכרה נאך ד״ר הערצל. א שטיקל צייט האט דער פאריין געארבעט כסדר. מ׳האט געהאלטן רעדעס און אין איין זינגען „התקוה".

בעתן דאוונען אין שול האבן זיך אין פאליש געפירט וויכוחים וועגן ציוניזם, סאציאליזם. געווען עטלעכע יונגעלייט וואס האבן געארבעט אין טארנע און פלעגן אהיימקומען אויף די יום־טובים. זיי האבן געברענגט קיין דעמביץ א ביסל סאציאליזם אויפן שפיץ מעסער. וועגן ציוניזם האט מען אין דעמביץ געווסט א סך פריער.

איינמאל אין א שיינעם פרימארגן, ווען דער עולם איז געגאנגען אין שול אריין, זענען אלע שייבן אין פאריין אויסגעהאקט געווען און דערמיט האט דער פאריין זיך אויפגעלייזט... אויפגעהערט צו עקזיסטירן.

צו דער צווייטער יארצייט פון ד״ר הרצל האבן זיך צונויפגענומען א פאר גימנאזיסטן און סטודענטן און אויס־געקליבן א „קאמיטע" פון עטלעכע מער פארטגעשריטענע בעלי־בתים, ווי יהודה בראס, מאנעק געשווינד, הערמאן וואורצל, דאכט זיך אויך שמעיה ווידערשפאן, און די ערשטע זאך איז געווען מאכן אן אזכרה נאך ד״ר הערצל. דאסמאל האט זי געזאלט פארקומען אין שול, און דערצו האט מען באשטעלט א רעדנער פון קראקע, עפעס א דאקטער. יענעם

טאָג פֿאַר מנחה זענען די מיטגלידער פונעם „קאָמיטע" מיט אַ ביסל יונגלייט געקומען אויסגעפּוצט אין שול אַריין. יהודה בראָס און יונה־לע געשווינד זענען געקומען אין די צילעניצדערס. מ׳האָט געפּנט די אזכרה און צוגעשטיילט דאָס וואָרט דעם דאָקטאָר פון קראָקע. פֿלוצים, ווי ער הייבט אָן צו רעדן, גיט זיך אַ לאָז איז שול אַריין אַ כאפּטע חסידים מיטן רב בראש און הייבן אָן דאָוונענען מנחה אויפן הויכן קול.

האָט זיך דאָס אַ ביסל געטון. יהודה בראָס האָט דערלאָנגט אַ פּאָטש יעקב וועב׳ן, דעם רעדלפּירער פון די חסידים. זיי זענען אויך נישט שולדיק געבליבן. ס׳איז געווארן אַ גרויס געשלעג. מ׳האָט געבראכן שטענדערס, פּעטש זענען געפּלויגן ווי ברעטער. אַז מ׳זאָגט, אַ שלאָכטפעלד. אין שול האָבן זיך געוואָלגערט צעבראכענע שטענדערס, קאַפּלעך, טאַבעק־פושקעלעך, גאַרטלען וכדומה. ר׳ לייביש שמש האָט דערנאָך געהאָט אַ שווער שטיקל־אַרבעט אויפצורוימען די שול.

די מיטגלידער פונעם „קאָמיטע" זענען אַהיימגעקומען ווי פון אַ מלחמה. יהודה בראָס צילענדער איז געווען אַריינגעריסן, קניטשט. מאָנעק געשוווינדס פּראָק איז געווען אַריינגעריסן, און דער רעדנער, דער דאָקטער פון קראָקע, איז קוים אַנטלאָפן מיטן לעבן.

און פון דעמאָלט אָן האָט מען גערודפט ציוניסטן אין דעמביץ. אַ ציוניסט איז געווען אַ פלעק אין דער משפּחה. מ׳האָט זיך מיט אַזאַ משפּחה נישט געוואָלט משדך זיין. יצחק׳ל לויפּבאנען האָט מען אַרויסגעוואָרפן פון חסידישן בית־מדרש.

אַבער קוים האָט דער ציוניסטישער געדאַנק זיך אַרייַנ־געכאַפט אין שטעטל, האָט מען מער נישט געקאָנט אויסוואַרצלען, בפרט ביי דער שטודירנדיקער יוגנט. דער לייכטנדיקער גייסט, דער וועגווייזער און אַנפירער פון דער ציוניסטישער יוגנט אין דעמביץ פונעם אַנהייב פון צוואַנ־ציקסטן יאָרהונדערט ביז נאָענט צום ערשטן וועלט־קריג איז געווען דער יונגער יודל בּאַרנשטיין זכרונו לברכה, וואָס מען קאָן זאָגן, אַז קיין שום זאַך אין דעמביץ אויף דעם געביט איז נישט געטון געווארן אָן זיין איניציאַטיוו.

אויך די גרינדונג פון דער פועלי־ציון ארגאַניזאַציע אין דעמביץ איז צו פֿאַרדאַנקען אים, יודל באַרנשטיינען. אַנגע־הויבן האָט זיך דאָס פון אַ זעלבסטבילדונג־קרייזל, וואָס יודל באַרנשטיין האָט געגרינדעט און געהערט האָבן צו אים מענדל דאַאַר, שלמה ראובן וואורצל מיט זיין ברודער משה׳לה. שפּעטער האָט מען אויך מיך אַריינגעצויגן.

די ביבליאָטעק און דאָס בילדונגס־קרייזל האָבן זיך געפּונען אין אַ קאָלט פינצטער שטיבל, באַלויכטן מיט אַ נאָפּט־לעמפּל; איך גדעטנק שוין נישט דעם נאָמען פונעם אייגנטימער. דאָרט זענען מיר געזעסן יעדן אָוונט און יודל באַרנשטיין האָט מיט אונדז געקנעלט די „טעאָריע און פּראַקטיק פונעם פועלי־ציוניזם" פון ד״ר דניאל פאסמאניק. אַנדערע קורסן האָבן אַנגעפּירט דער סטודענט קובא ניכט־הויזער א. אַ. פון דער בילדונגס־קרייזל בין איך אַרויסגעוואָרפן וואָרן אַ פועלי־ציוניסט.

אַ שטיקל צייט שפּעטער האָבן מיר, שמואל פּרעקער, מענדל ווילנער און איך, צוזאַמענגערופן אַלע שניידער און שוסטער־געזעלן און לערן־יינגלעך און געגרינדעט אַ פועלי־ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע. פון די יינגלעך אונטער 18 יאָר איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ „יוגנט"־אַרגאַניזאַציע, די עלטערע פון 18 יאָר האָט מען אַרייַנגענומען אין פועלי־ציון־פאַריין, שפּעטער זענען צוגעקומען חברים פון אַנדערע פאַכן — בעקער, האַנדלס־אַנגעשטעלטע.

דער שניידער־שטרייק

די אַרגאַניזאַציע פועלי־ציון אין דעמביץ איז באַשטאַנען מערסטנס פון שניידער־אַרבעטער, — געזעלן און לערן־יינגלעך וואָס האָבן געאַרבעט אין פאַרשידענע וואַרשטאַטן, פאַר טאַגדייט און פאַר קונדן־אַרבעט.

די אַרבעטס־באַדינגונגן זענען געווען שרעקלעכע. שבת־צונאַכטס, באַלד נאָך הבדלה האָבן די אַרבעטער געמוזט קומען אין וואַרשטאַט, אָוועקזעצן זיך ביי די מאַשינען און אַרבעטן ביז שפּעט אין דער נאַכט. אָזוי האָט מען געאַרבעט יעדן טאָג פון 7 אין דער פרי ביז שפּעט אין דער נאַכט, ביז דער בעל־הבית אַליין האָט שוין געהייסן אַהיימגיין. ווי זאָגט מען עס: נויט בערכט אייזן.

אָזוי לאַנג ביז עס האָט זיך אַריינגעמישט די אַרגאַניזאַציע. פועלי־ציון און „יוגנט" האָבן געוואָלט פירן צווישן די אַרבע־טער און לערן־יינגלעך אַ בילדונגס־אַרבעט. יעדן אָוונט זענען פאַרגעקומען פאַרשידענע קורסן און לעקציעס. יעדן שבת אַ קערמישל, אַן אָוונט מיט אַ גלעזל טיי און פאַרבייסנס. אַבער די שניידער־אַרבעטער האָבן דערביי נישט געקענט זיין. זיי האָבן דעמאָלט געאַרבעט. וואָס טוט מען? האָט מען געזונדערט פאַרזאַמלונג פון אַלע שניידער־אַרבעטער אַמאָל אין אַ שבת און באַשלאָסן נישט צו גיין אַרבעטן שבת־צו־נאַכטס. שוין דעמועלבן שבת־צונאַכטס איז טאָקע קיינער נישט געקומען צו דער אַרבעט אין זיין וואַרשטאַט.

דאָס איז געווען דער ערשטער שאָס. די בעלי־בתים האָבן נישט געשטעלט קיין ווידערשטאַנד, און אָזוי איז עס פאַרבליבן. דער אַפּעטיט וואָקסט אַבער מיטן עסן. אַ פאָר וואָכן שפּעטער האָט דער קאָמיטעט פון דער פועלי־ציון אַרגאַניזא־ציע אינאיינעם מיט פאַרטרעטער פון די שניידער־אַרבעטער אויסגעאַרבעט אַ פלאַן ארויסצורופן אַ שטרייק פון אַלע שניידער־אַרבעטער. די אַרבעטס־שעהן זאָלן זיין פון 8 אין דער פרי ביז 6 אַזייגער אין אָוונט, מיט אַן איבעררייס פון אַ שעה אויף מיטאָג עסן. וועגן שכירות האָט מען, דאָכט זיך, נישט גערעדט. מ׳האָט די דאָזיקע פאַדערונגען אַריינגעשיקט צו די בעלי־בתים און זיי האָבן, פאַרשטייט זיך, די אַלע פאַדערונגען אָפּגעוואָרפן. אַ חוצפּה דאָס איז צו וועלן אַזאַ זוילטאָג! און די אַרבעטער זענען אַרויס אין שטרייק — דאָס ערשטע מאָל זינט דעמביץ שטייט.

האָט זיך דאָס אַ ביסל געמאַן אין שטעטל. גאָנץ דעמביץ איז געאַנגען אויף רעדלעך. די אַרבעטער האָבן מערסטנס געווינט און געגעסן בייַ די בעלי־בתים. האָט מען אין פאַריינס־לאָקאַל, אין מאָטל קריינדלס הויז, געמאַכט אַ

קיך און געקאָכט מאָלצייטן פֿאַר די שטרייקער. אין אָוונט, ווידער, האָט מען אַריינגעבראַכט בינט שטרוי, אויסגעשפרייט אויף דער פֿאַדלאָגע און די שטרייקער האָבן געהאַט ווו צו שלאָפֿן. דער פֿאַריין איז געוואָרן די היים.

דער שטרייק האָט אַנגעהאַלטן ניין טעג. די בעלי־בתים זענען אַרומגעלאָפֿן ווי משוגעים, איינגעשפּאַנט דעם „בור־מישטש" און די פֿאָליציי. ביז דער סטראָסטע איז אַראָפּגע־קומען פון ראָפּטשיץ מיט אַ קאָמיסיע אויספֿאָרשן וואָס דאָ טוט זיך. וואָס איז? אַ רעוואָלוציע, רחמנא ליצלן? אָבער, אַז דער סטראָסטע האָט נישט געהאָלפֿן, זענען די בעלי־בתים ווייכער געוואָרן און האָבן זיך אַנגעהויבן בייגן. דער צענטראַל־קאָמיטעט פון פּועלי־ציון האָט אַראָפּגעשיקט קיין דעמביץ אַ חבר פון דער אינטעליגענץ, דעם אַדוואָקאַטור־קאַנדידאַט (קאַנציפּיענט) ד"ר פֿילצער, אָנצופֿירן מיטן שטרייק. האָבן די בעלי־בתים זיך טאַקע דערשראָקן. אַ קלייניקייט, אַז מיטן שטרייק פֿירן אַן נישט עפּעס יינגלעך, נאָר אַ סאַמאַראַדנער אַדוואָקאַט! און זיי האָבן זיך אונטערגעגעבן. אַלע ווי אייניער זענען זיי געקומען אין לאָקאַל פון פֿאַריין, אויסגעשטעלט זיך אין אַ ריי און אונטערגעשריבן דעם קאָנטראַקט וואָס פילצער האָט אויסגעאַרבעט.

אַזוי האָט זיך געענדיקט דער ערשטער שטרייק אין דעמביץ.

מענדל ווילנער

דעמביצער ייִדן

ר׳ לאָזער פֿערלשטיין איז דער ערשטער נאָמען וואָס קומט מיר אויפֿן זינען, ווען איך טראָכט וועגן אָמאָליקן דעמביץ. איך אַליין האָב אים שוין נישט געקענט, אָבער דאָס וואָס מ׳האָט וועגן אים דערציילט האָט זיך מיר שטאַרק איינגעקריצט אין זכרון.

ר׳ לאָזער איז געווען גאָר אַ גרויסער עושר. ענגוג צו זאָגן, אַז אין יענער צייט איז ער געווען דער באַזיצער פון דער דעמביצער אולאָנער־קאָסערן (צווישן דעם מאַרק און ר׳ יהודה מהאלערס הויז), פּעלדער אויף עטלעכע צענדליק מאָרג, געבייַדעט מיט אַ דאַמף־זאָג א. א. מאכט זיך אַ מעשה, אַז אַן אָפּיציר פון גאַרניזאָן האָט געוואָלט אַרויסבאַקומען אַ מתנה יפה פון ר׳ לאָזערן, אָבער ר׳ לאָזער האָט זיך נישט געלאָזט. נעמט דער אָפּיציר און גיט אַפּ פּאָרן געריכט זיין „אָפּיצירייש ערן־וואָרט", אַז נישט אַנדערש, ר׳ לאָזער פערל־שטיין האָט אים געוואָלט איבערקויפֿן, און ער, דער אָפּיציר, האָט נישט מסכים געווען. דער סוף — ר׳ לאָזער פערלשטיין איז פֿאַרמשפט געוואָרן צו אָכצן חדשים תפיסה, זיין פֿאַרמעגן איז קאָנפֿיסקירט געוואָרן, די קינדער געטריבן אין אַרעמקייט, און ער אַליין, דער שטאָלצער ייד, נישט קענענדיק אָננעמען די חרפה פון זיצן אין תפיסה, איז אַוועק קיין לאָנדאָן, ווו ער איז געשטאָרבן אין שרעקלעכער נויט.

זיין זון איטשעלע איז געווען ביז זיין לעצטן טאָג אַ פֿאַרברענטער משכיל, דער ערשטער וואָס האָט אין דעמביץ געשאָפֿן אַ קרייז פֿאַר לייענען דייטשע ביכער.

דער צווייטער פֿאַל פון אַ טראָגיש רואיניר־טער משפחה אין דעמביץ איז געווען מיט דער פֿאַמיליע ג ע ו י ר ץ. ר׳ אָלטער געווירץ איז געווען דער זון פון דעם תקיף ר׳ דניאל, וואָס האָט בשעתו געשאָקלט מיט דעמביץ און איז געווען באַקאַנט פון קראָקע ביז לעמבערג. ר׳ אָלטער, דער זון, האָט געשטרעבט צו מיליאָנען. ער האָט זיך נישט באַנוגנט מיט זיין גרויס מאַשינען־געשעפט און אַריינגעלייגט אַ סך געלט אין עפּעס אַ וווּנדערלעך מילכל, מיט וועלכן ער האָט געוואָלט איינגע־מען די וועלט. דער שיינער חלום איז אָבער אויסגערונען און ר׳ אָלטערס פֿאַרמעגן איז אַריבער צו פֿרעמדע. ר׳ אָלטער געווירץ איז געשטאָרבן אין דער פֿרעמד אין גרויס אָרעמקייט און צו זיין וווּיטיק איז נאָך צוגעקומען די טראָגעדיע מיט זיין זון אלי׳ געווירץ.

אלי׳ געווירץ איז געווען פון די פּאָליקסטע בחורים אין שטעטל. ער איז נישט בלויז געווען אַ גרויסער לערנער נאָר געווען שטאַרק באַהאָוונט אין דער וועלט־ליטעראַטור. וועגן זיין ווילדן קאָפּ האָט מען דערציילט וווּנדערלעכע זאַכן. אַמאָל האָט ער זיך געווען, אַז ער וועט אויסלערנען פון אויסנוויניק וועבערס פּרעמד־וווערטערבוך און האָט עס באָוויזן אין משך פון עטלעכע טעג... אלי׳ געווירץ איז געווען דאָס שיינדל פון דער משפּחה, אָבער אַלע האָפֿענונגען זענען צונישט געוואָרן דורך אַ נישט־פֿאַסיקן שידוך. דער פרייער משכיל האָט באַקומען גאָר אַ פֿרומע פרוי, וואָס האָט נישט געקאָנט פֿאַרטראָגן זיינע אָפּיקורסישע ענגע און ס׳איז געקומען צום גט. אלי׳ געווירץ איז אַוועק פון דעמביץ, און ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט האָט מען שטעטל דערציילט, אַז ער איז צוגעשטאַנען צו די מיסיאָנערן אין לאָנדאָן. אַנדערע האָבן אָפּילו געוווסט צו דערציילן, אַז ער איז דאָרט געוואָרן אַ גרויסער גלח.

(דעמביץ האָט וויזיט אויס „געהערט קלינגען, נאָר נישט געוווסט פון וועלכן וואַלד"... אלי׳ געווירץ האָט פֿאַרלאָזט לאָנדאָן און איז אַריבער אין די פֿאַריניקטע שטאַטן פון אַמעריקע נישט שפּעטער ווי ביים אויסברוך פונעם וועלט־קריג (אפשר מחמת דעם וואָס ער איז געווען אַן עסטרייכישער בירגער) — וואָרום שוין אין יאָר 1915 איז אַרויס אין לאָס־אַנדזשעלעס אַ קליין טעאַטפּיש בוך אין ענגליש פון Elias Gewürz, וועלכער וועלט אין דער הקדמה פֿאַרגעשטעלט אַלס „גרויס־מייסטער" פון אַ טעאַטפּישן אָרדן, וועמענס זיידע איז געווען „ראש ישיבה אין אַ שטעטל לעבן קראָקע". דאָס בוך, וואָס איז דערשינען אין צוויי אויפֿלאָגעס, געפינט זיך אין באַזיץ פונעם ירושלימער פֿראָפעסאָר און פֿאַרשער פון קבלה, ג. שלום, וועלכער האָט פעסטגעשטעלט אַז עס איז אין אים נישטאָ קיין שום זכר פון קריסטנטום אָדער קריסטלעכער השפּעה. אלא וואָס? לויט די וועלטער פון פֿראָפ׳ שלום, איז

אליהו געווירץ געווען, „וי אַלע טעאַטאַפֿן", אַ פעלשער: ער ציטירט אַלטע קבלה ספרים, וואָס זענען נישט געשטויגן און נישט געפֿלויגן, ער ברענגט שיינע זאַכן פון כתב־ידן וואָס ער זאָל האָבן געזען אין קעמברידזש און אָקספֿארד, אָבער פֿראָפֿ׳ שלום האָט די כתב־ידן אויך געלייענט, און ס׳איז דאָרט אַזוינס נישטאָ. — ד. ל.).

אַזוי האָט געענדיקט דאָס אוראַייניקל פון ר׳ העניך און אייניקל פון ר׳ דניאל געווירץ.

אַ באַקאַנטע פיגור אין דעמביץ איז געווען דער „ד״ר ר י י ז״ — אַ ייד פון מיזרח־גאַליציע וואָס האָט זיך באַזעצט אין דעמביץ אָלס מעדיצינער און איז געוואָרן כמעט אַן אייגענער. אייגנטלעך האָט ער נישט געהאָט דעם טיטל „דאָקטאָר". ער איז געווען אַ „פֿראַקטישער אַרצט", אַ דאָקטאָר מיט האַלבער בילדונג, וואָס עס איז דערלויבט געוואָרן אין אַלט־עסטרייך צוליבן מאַנגל אין אויסגעלערנטע דאָקטוירים. אַ פֿרייַלעכער ייִד, אַ וויצלער, פֿלעג ער זיך אָפֿשטעלן מיט יעדן איינעם כאַפּן אַ שמועס און אַזוי אַרום האָט ער געהאַט אַ ברייטע יידישע און גוויישע קליענטעלע — אויסער אים איז נאָך געווען אין שטעטל אַ לאַנגע צייט בלויז איין גויישער דאָקטאָר בענדאַ, און ביידן האָט קיין פֿרנסה נישט געפֿעלט. פון יידישקייט האָט ער אַ סך נישט געווּסט און נישט געקלאָגט. ער פֿלעג וועגן זיך זאָגן, אַז ער האָלט בלויז פון איין יום־טוב — פון „קישקעלע־יום־טוב". ער איז אָבער געווען אַ שטאַרקער עסטרייכישער פֿאַטריאָט, און אַזוי ווי ער האָט געהאַט פֿאַרשטענדעניש פֿאַר מוזיק, האָט ער כדי געפֿעלן צו ווערן אין די „הויכע פענצטער" זיך פֿאַרלייגט אויפצושטעלן אַ כאָר צוזאַמען מיט ר׳ שמחה חזן (שעדליסקער), וואָס זאָל יעדן 18־טן אוגוסט, דעם „קאַיזערס נאַמעסטאָג", זינגען אין שול אין אין גאַס אין מיטן מאַרק. די בעסטע זינגער אין דעם כאָר זענען געווען חנינה וויזען, חיים זיידען, בעריש לעווין, שלמה זיידען, אני הקטן, הענעק שנייער, דער ראָפּטשיצער בחור, שמואל אולמאַן און ישראל שעדליסקער. דער דיריגענט איז געווען ר׳ מאירל געווירץ.

דער זעלבער כאָר, נאָר פֿאַרשטאַרקט פון יידישע זעלנער, געוועזענע משוררים ביי חזנים, וואָס האָבן געדינט אין דעמביץ, האָט געזונגען אין די יומטובים אין שול. ס׳געדענקט זיך נאָך די גרויסע פּרייד פון די גבאים, וואָס האָבן צוזאַמען מיטן גאַנצן עולם געשעפט נחת פון אונדזערע סאָלאָס, און בפרט די שמחה פון ר׳ דוד רעדער, וואָס האָט אונדז אַלעמען דערפֿאַר גערופן צו זיך אויף קידוש. וויר רעדט נאָך, דער קאַנצערט פון תפילות וואָס מיר פֿלעגן געבן ביי ר׳ מענדל מאַהלער אין דער אַלטער שטאָט ביי די פּיינע געבראָטענע גענדזלעך צום פֿאַרבייסן...

ר׳ מ ע נ ד ל מ א ה ל ע ר איז געווען דער אייביקער ראש הקהל אין דעמביץ. ער האָט רעגירט אין קהל און אָנגעפֿירט די געשעפטן מיט אַן אייזערנער עקשנות. אַז ס׳איז אַרייַנגע־ טראָגן געוואָרן אַ פֿראָטעסט געגן די קהל־וואָלן האָט „דער פּעטער מענדל" אים אַוועקגעלייגט אויפן הענגל־לייכטער, דאָס הייסט, קיינמאָל נישט גערעכנט זיך מיט אַזוינס. און געווען איז דאָס אַ ייד אַן ערלעכער, אַן אָרנטלעכער, אַ שטענדיקער בעל־תּפילה ביים רב אין די ימים נוראים. זיין ברודער איז געווען ר׳ י ה ו ד ה מ א ה ל ע ר, דער גרעסטער נגיד אין שטעטל, דער באַזיצער פון דער פֿראָפּינאַציע, מיט אַ פֿאַרצווייגטער משפּחה. אַ צווייטער ברודער פון ר׳ יהודה מאַהלער איז געווען ר׳ א י ט ש ע ל י י ב, וואָס איך געדענק נאָך ווי ער האָט געשפּילט אויף יידישע חתונות.

פון ר׳ מענדל מאהלערס טעכטער איז איינע געווען די פרוי פון ר׳ נ ת ן ג ר י נ ש פּ א ן, וועמענס הויז איז אַלעמאָל געווען אַן אָפּענע היים פֿאַר אַלע וואָס האָבן געדורשט נאָך

ר׳ נתן גרינשפּאַן

וויסן. נתן גרינשפּאן איז געווען אַ ייד אַ שוויגער, אַ קמצן אויף רעדן. דערפֿאַר איז ער געווען באַשאַנקען מיט אַ פֿראָקטישן חוש און גרויסן פֿאַרנעם אין זיינע געשעפטן. שוין מיט 60 יאָר צורק איז נתן גרינשפּאן געווען דער אינדוסטריעלער אין דעמביץ. זיין פֿאַבריק פון טאָטשקעס האָט ער געפֿירט אין אַ בריטן מאַשטאָב, אויך פֿאַרן עקספֿארט, און באַשעפטיקט צענדליקער אַרבעטער, איינשפּאַנעדיק אין דער אַרבעט אויך זיינע אייגענע קינדער. זיין עלטסטע טאָכטער רוחמה האָט שפּעטער חתונה געהאַט מיט יידל בארנשטיין, פון די באַדייטנדסטע זין וואָס דעמביץ האָט אַרויסגעגעבן.

מלמדים

אַן אַ גוזמא קאָן מען זאָגן, אַז דער גרעסטער טיילּ רעמביצער קינדער ביז צו דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן געלערנט אין חדר ביי ר׳ נחום ניימארק, אַדער „ד ע ר ט א ר נ ע ר מ ל מ ד", ווי מען פלעגט אים רופן. געווען איז ער אַ פרומער ערלעכער ייד, און אַן אָפּגאַהיטענער ביז גאָר.

אַז איך בין אַלט געווען קוים דריי יאָר, האָט מיך דער טאַטע מיינער, ווי דער שטייגער, איינגעהילט אין דעם טלית זיינעם און גענטראָגן מיך אויף די הענט צו ר׳ נחומען אין חדר אַריין. דאָס איז געווען אַן ענגע שטוב מיט צוויי פענצטער און אַ לאַנגן טיש, ביי וועלכן צענדליקער קינדער האָבן געדאַרפט לערנען יידישקייט, פון אלף־בית ביז חומש־רש״י.

בײַם טיש איז נישט געווען קײנער פֿאַר אַלעמען, און זומערצייט פֿלעג א טייל פון די תּלמידים פֿאַרבראַנגען אין דרויסן בײַם גרויסן מיסטאָקסטן, וואָס האָט זיך געגרעניצט מיט לאָרענץ דעם חזירניקס חזירים־שטאַל.

ר׳ נחום האָט געהאַט צוויי באַהעלפערס, — יאָסל, א מער לייטישער בחור, וואָס האָט געטאָן זיין אַרבעט בשלימות, און אַן אונטערבעלפער, דוד, וואָס האָט נישט אַזוי נושא חן געווען אין אונדזערע אויגן. אין חדר האָבן געלערנט יינגלעך מיט מיידלעך אין איינעם. האָט דער אונטערבעלפער געהאַט א טבע צו קנייפּן די פּיין קנעפּלעך פֿון מיידלעך, בפרט פון די רייכערע הייזער, און דאָס האָט אונדז יינגלעך שטאַרק פֿאַרדראָסן. מיר זענען זיכער געווען, אַז פֿאַר דערפֿאַר וועט ער קיינמאָל פון גיהנום נישט אַרויס. אויסערדעם האָבן מיר אויף אים געטראָגן א בייז האַרץ, ווייל ער איז עס געווען דער וואָס האָט די קינדער געמאַכט „פּעקלעך״, ווען זיי האָבן זיך מיט עפּעס פֿאַרזינדיקט.

ווי אַזוי האָט אויסגעזען א „פּעקל״? דעם פֿאַרזינדיקטן פלעג מען אַראָפּלאָזן די הייזלעך, איבערקערן אים דאָס היטל אויפן קאָפּ, געבן אים אין דער האַנט א בעזעם און אַריינשטעלן אים אַזוי אויף א ווייל אין קוימען. וועג מ׳האָט דאָס פֿאַר־שעמטע קינד אַרויסגענומען א דערשראָקענס פונעם קוימען, האָבן די איבעריקע קינדער נאָך געדאַרפט צוזינגען א לידל און מאַכן דעם באַשטאָפטן „א בע״. שפּעטער האָט מען זיך באַנוגעט מיט אַוועקשטעלן דאָס יינגל אין אַזא „הולך״ בײַ דער טיר. און דער צער פון די קינדער איז אויסגעאָסן געווארן אויפן אונטערבעלפער. דערפֿאַר פלעגן מיר מיט גרויס חשק אונטערזינגען דאָס וויטערדיקע לידל:

בעלפער געהעלפער, געשניטענע צינגלעך,
זיי א כפרה פֿאַר אַלע יינגלעך—
בעלפער געהעלפער, געשניטענע קניידלעך,
זיי א כפרה פֿאַר אַלע מיידלעך.

געווען פֿאַלן וועג דער רבי אַליין, ר׳ נחום, פלעג נעמען דאָס זינדיקע יינגל, אָפּקנעפּלען אים די הייזלעך און אָפּשמייסן מיטן קאָנטשיק. ס׳האָט נישט אַזוי ווייַ געטאָן ווי ס׳האָט געבראַנט די חרפּה. איינמאָל האָט ר׳ נחום אָפּגעשמיסן א תּלמיד שמחה שיינפעלד, אָבער יענער האָט זיך נישט געלאָזט און וואַרפנדיק מיטן פוס אָפּגעהאַקט דעם רבין מיטן נאָגל פונעם גראָבן פינגער די שפּיץ נאָז. דער רבי איז צוגעגאַנגען צו דער וואַנט, אויסגעזוכט א פּאַרשטויבט שטיק שפּינוועבס, צוגעלייגט צו דער נאָז פֿאַר א רפואה און פֿאַרקלעבט מיט א שטיקל ברוין פּאַק־פּאַפּיר. און אַזוי איז ער אַרומגעגאַנגען וואַכנלאַנג צו אונדזער גרויס פֿאַרגניגן...

אַמאָל, אַז דאָס שמייסן האָט נישט גענומען קיין עק, האָבן עטלעכע יינגלעך מיטגעבראַכט פון דער היים שטיקלעך קנאָבל און איינגעריבן דערמיט די רעמעטן פונעם קאָנטשיק. דאָס איז געווען א סגולה, אַז די רעמעטן וועלן זיך צעפּאַלן... אַן אַנדערטאָמאָל האָט מען צוגעגנבעט דעם קאָנטשיק און ערגעץ וווּ באַהאַלטן, — פֿאַרט נישט געהאַט די העזה אים אינגאַנצן צו פּטר׳ן.

א חוץ ר׳ נחומען, דעם טאַרנער מלמד, האָבן מיר נאָך געהאַט א שיעלע געווירץ, א טוביה׳לע, א שכנא פּינקס — זיי אַלע מלמדי תינוקות.

די גמרא־מלמדים זענען געווען ר׳ יאָסעלע וואָלף, א ייד א למדן, א תּשעטקעווער חסיד — ביי אים איז געווען א מחיה צו לערנען. זיינע חסידישע ניגונים האָבן פֿאַרכאַפּט דאָס האַרץ. שטענדיק איז ער הונגעריק געווען, אָבער קיינמאָל איז ער נישט אַריינגעפֿאַלן אין עצבות. היינטזשע, אַז ס׳איז געקומען ראש־חודש אלול, האָבן מיר קינדער געהאַט א לעבעדיקע וועלט — דער רבי, ר׳ יאָסעלע, האָט זיך געלאָזט גיין צו פּוס צו זיין רבי׳ן קיין טשאָרטקעוו.

ר׳ יאָסעלעס תלמידים זענען געווען צום מערסטן פון חסידישע הייזער. איך געדענק נאָך ווי מיר זענען געווען אויסגעזעצט בײַם לערנען. סענדער בינשטאָק ואני הקטן, פון די גוטע קעפּלעך, זענען געזעסן באַלד בײַם רבי׳ן. בײַם אביערזאָגן די גמרא צום שבתדיקן פֿאַרהערן זענען מיר געווען די ערשטע. אויב אונדזער פֿאַרענטפֿערן א קשיא האָט אים נישט צופֿרידן געשטעלט, פלעג ער אויסשרייען: אוי לכם עילויים שבדמביץ! אַז ווייַ איז צו אייך, דעמביצער עילויים!

אונדזערע חברים אין יענער צייט זענען געווען שבח לייבל און יאָסעלע ריטער פון קאָמענץ. נישט איינמאָל האָט דער רבי זיך אַוועקגעזעצט נביאות זאָגן, לויטן התנהגות פון זיינע תלמידים, וואָס עס וועט ווערן פון זייער יידישקייט. א טייל האָט ער ביטער געמוסרט, געמאַכט מיט דער בלאָטע צוגלייך און אויסגעמאָלן דאָס גיהנום פֿאַר זיי.

א סך ליבער איז געווען דאָס לערנען בײַם בלינדן לישעלע, ר׳ אלישע לערער. ער איז געווען א סגי־נהור און מ׳האָט געקאָנט טוען בײַם לערנען וואָס מ׳האָט נאָר געוואָלט — דער רבי האָט נישט געזען ווו און ווען מען טוט שלאָגן.

מיט א מער פּעדאַגאָגישן צוגאַנג האָט געלערנט דער מלמד ר׳ הערש דוד בלייווייס. האָבן פון אים די חסידישע טאָטעס נישט געהאָלטן, און אַפּילו געראָדפט, אָבער די וואָס האָבן בײַ אים געלערנט תנ״ך, האָט זיך די תורה פון די נביאים גוט אײַנגעקריצט אין זיכרון.

מיינע אַנדערע טיילווייזע מלמדים פון שפּעטערע צייטן, א יוסף פרעגער, ר׳ איטשעלע וויינדלינג, דאַרפן אויך דער־מאָנט ווערן מיט יראת הכבוד.

צווישן די מלמדים אין דעמביץ דאַרף מען דערמאָנען באַזונדער ר׳ בנימין דעם שמש פון פּראָסטן בית־המדרש, א הויכער און שיינער ייד, צו וועלכן אַלע פלעגן זיך באַציען מיט גרויס דרך־ארץ. ער האָט געהאַט די חזקה צוזושטעלן די בעלי בתים פון זיין בית־המדרש וואָקסענע יום־כיפור־ליכט, און נעטאָן האָט ער דאָס מיטן גאַנצן הידור־מצוה. צו יעדן ליכט פלעגט זיין צוגעקלעבט דער נאָמען פונעם בעל־הבית מיט געכתיבה׳טע אותיות. און ס׳איז געווען א סך פייערלעכקייט דערין, ווו אַזוי ר׳ בנימין שמש, מיט א הויכן קאָלאַפּאַק אויפן קאָפּ, איז געגאַנגען איבערן מארק, פון געשעפט צו געשעפט און אייַנער פון זיינע זון האָט אים נאָכגעטראָגן די וואָקסענע ליכט. שוין מיט פופציק יאָר צוריק האָט דאָס

אויסגעזען ווי אַ שטיק לעבעדיקע פאַרגאַנגענהייט... עפּעס ווי אַליין אַ ברענענדיק וואַקסן לויכט.

אַ מעשה מיט אַ הויפטמאַן

דוד דער אונטערבעלפער איז שפּעטער פריוויליק אַריין אין דער אַרמיי, דערדינט זיך ביז פעלדוועבל, ביז ער איז צום סוף — אין פאַלקסמויל — אַרויסגעוואָקסן ...אַ הויפטמאַן!

מאַכט זיך, דערציילט די מעשה — אַז קיין דעמביץ קומט אַן אַ מיליטעריש אַסענטירונגס־קאַמיסיע, אויפצונעמען נייע רעקרוטן, און שטייט איין אין האַטעל רעכט, וואָס איז געווען פאַרוואַלטעט דורך ר׳ ישראל מאַהלער. פרעגט דער הויפטמאַן פון דער קאַמיסיע ר׳ ישראלן: צי לעבט נאָך ר׳ נחום, דער כּאַרנער מלמד? וויבאַלד אַבער דער הויפטמאַן הערט אַז יאָ, ר׳ נחום לעבט נאָך, שיקט ער, דער הויפטמאַן, רופן ר׳ נחומען: דער הויפטמאַן פון דער אַסענטירונגס־קאַמיסיע וויל אים זען! אַז ר׳ נחום האָט דערהערט די בשורה האָט ער קודם אַוועק־געהאַלטשט... ער פאַרשטייט נישט וואָס וויל מען פון אים. ערשטנס האָט ער מער נישט קיין חדר און ער וויל נישט קיין טובֿה פונעם הויפטמאַן, צווייטנס האָט ער נישט קיין זון צום שטעלן... אַבער וואָס העלפן די תירוצים, ר׳ נחום האָט זיך געמוזט אויפהייבן און גיין אין האַטעל רעכט זיך אויסשמועסן מיטן הויפטמאַן.

אַז ר׳ נחום האָט זיך דערזען שטיין פאַרן הויפטמאַן, האָט ער צו אַלעם ערשט געמאַכט אַ ברכה, טאָקע די ברכה וואָס מען מאַכט, ווען מען זעט מלכות.

בקיצור דער הויפטמאַן פרעגט ר׳ נחומען אויף דייטש, צי קען ער זיך דערמאָנען, ווען ביי אים האָט געאַרבעט אַ דוד בעלפער.

— יאָ, ענטפערט ר׳ נחום. — כ׳האָב אים אויסגעצאָלט און אַרויסגעוואָרפן. געווען אַ גרויסער פאַסקודניאַק, געטשעפעט קליינע מיידלעך... און ער וואָלט נאָך וויטער דערציילט, ווען דער הויפטמאַן רייסט אים נישט איבער: דאָס בין איך, ר׳ נחום, אייער אונטער־בעלפער...

ר׳ נחום איז געווען אויסער זיך אוּן כדי צו טרייסטן דעם הויפטמאַן טוט ער אים אַ זאָג: — יאָ, יאָ, וועַן דו זאָלסט בלייבן ביי מיר, וואָלסטו שוין געקענט זיין אַ דרדקי־מלמד פ״ר זיך אַליין...

לעזערס

דעם אַנהייב פון וועלט־לעכער בילדונג האָבן די יידישע קינדער אין דעמביץ, כמעט אַלע, באַקומען בייַ ר׳ ליפּע געווירץ, בייַ הער קראַנץ און אויך בייַ ר׳ יאָסקע בייער. פון די לערער בייַ וועלכע מיר האָבן אַ סך געלערנט אין די רייפערע יאָרן, דאַרף מען מיט גרויס דרך ארץ דערמאָנען דעם הער ליפּעראַנט מיט זיין שוועסטער ליבטשע בלומענקראַנץ.

בייַ דער פרוי בלומענקראַנץ פלעגן זיין אויף קעסט יידישע קינדער פון דער דאָרפישער סביבה, וועמענס עלטערן האָבן נישט געהאַט די מעגלעכקייט זיי צו געבן אין דער היים די געהעריקע דערציונג. פון זיי געדענק איך די צוויי שיינע שוועסטערלעך ריטער פון קאַמעניץ, דעם שפּעטערן ד״ר ישראל סאנדהויז פון דעם נאַענטן שטעטל פילונאָ (שפּעטער פאַרהייראַט מיט דער ליבער חברטע רעכטשע גרינשפאן) און זיין ברודער דוד (דודקע).

ביי דער פרוי בלומענקראַנץ פלעג אָפט קומען צו גאַסט דער זון פון איר שוועסטער, אין טאַרנע, אויך אַ פריוואַט־לערערין, באַקאַנט אונטערן נאָמען „פאַני זאַשאַ״. דאָס איז געווען דער יונגער קאַראָל סאָבעלזאָן, שפּעטער באַקאַנט אַלס קאַראָל ר׳ אַדלער, עקזעקוטיוו־מיטגליד פונעם קאָמוניס־טישן אינטערנאַציאָנאַל און אומגליקלעך פּאָפּולערע וועלט־פערזענלעכקייט.

דערמיט זענען נאָך נישט געווען אויסגעשעפּט אַלע מעגלעכקייטן פון וועלטלעכער אויסבילדונג אין דעמביץ. צו־זאַמען מיט מיינע חברים הענעק שנייער און משה וואורצל (קויאָן) האָב איך מיך געמוזט לערנען בוכהאַלטעריע, אני הקטן דורך אַ שרייבטלעכן קורס פון רויזנס האַנדלס־שולע אין טאָרנע. אַ חוץ דעם זענען געווען די יידישע סטודענטן פון דער פוילישער גימנאַזיע אין דעמביץ — קובע ניכטהויזער, גאָבעל און משה בערגנער. פון זיי האָבן מיר געלערנט פוילישע ליטעראַטור, געשיכטע וכדומה. דייטשע ליטעראַטור האָבן מיר שוין אָנגעהויבן לייענען מיטן הער ליפּעראַנט. ער האָט מיט אונדז אינגעקנעלט שילערס „דאָן קאַרלאָס״, „קאַבאַלע אונד ליבע״, די טרילאָגיע „וואַלענשטיין״ און אַנדערע דייטשע קלאַסיקער. יידיש ליטעראַטור איז נאָך דעמאָלט נישט שטאַרק באַקאַנט געווען אין דעמביץ, סיידן די מעשה־ביכלעך, וואָס זענען פאַרשפּרייט געווארן דורך פאקטרעגער. דער פּיאָניר אויף דעם געביט איז געווען די ביבליאָטעק פון פועלי־ציון.

דער בלינדער באַריטאָן

איינער פון די זעלטנסטע טיפּן אין דעמביץ איז געווען דער בלינדער לישע (וואולווויץ).

דער בלינדער לישע (אלישע) האָט פאַרלוירן די ראיה אויף ביידע אויגן אין די יונגע יאָרן. פונדעסטוועגן איז ער געווען אַ גמרא־מלמד און אַלע יאָרן חזן אין פראָסטן בית־מדרש, וווּ ער האָט בעדאָוונט שחריתים און מוספים יעדן שבת. דאָס וואָלט מען נאָך געקענט פאַרשטיין. אָבער ווי אַזוי האָט ער געווּסט צו דאָוונען פון אויסנוויניק שחריתים און מוספים פּין אַלע יומטובים און ימים נוראים, דאָס איז שווער צו באַגרייפן. ער האָט געהאָט אַ פענאָמענאַלן זיכרון, און אַ שטימע האָט ער געהאַט! — אַ טיפּן באַריטאָן מיטן קלאַנג פון אַן ארגל.

איינמאָל פאַרנאַכט זענען יידן געקומען דאָוונען מנחה אין דער שול פון דער נייער שטאָט. פלוצים, מען ווייל זיך שוין שטעלן דאָוונען, קומט אָן אין שול אַ כאָפּטע פון אַ פּופּצן עסטרייכישע אָפּיצירן. זיי האָבן געהערט צו אַ געאַגראַפישער עקספּעדיציע פון דער אַרמיי, וואָס איז אַרום־געפאָרן אין דער גאַנצער געגנט אַרום: דעמביץ, מעליץ, ראַדאָמישל, פשעצלאָוו א.א.וו., כדי צוזוגרייטן נייע לאַנד־קאַרטן, מאַפּעס וכדי. יענעם טאָג זענען זיי פאַרטיק געוואָרן

מיט דער אַרבעט אין דער געגנט און געקומען קיין דעמביץ. נישט האָבנדיק וואָס צו טאָן און זעענדיק יידן גייען אין שול, זענען זיי אויס נייגעריקייט מיטגעגאַנגען, געוואָלט זען ווי אַזוי יידן אין גאָליציע „מאַכן דאָס געבעט".

דער עולם יידן איז געווען געפֿלעפֿט. מ׳האָט זיך אַנגעהויבן רעשן וואָס צו טאָן. לאָזן דאָוונענען פֿאַר די אָפּיצירן סתם אַ יידן ווי אַלעמאָל אינדערוואָכן, איז עפּעס נישט שיין. איז מען געפֿאַלן אויף אַ פֿלאָן צו רופן דעם בלינדן לישע און ער האָט טאָקע מיט זיין אַרגל־שטימע אָפּגעדאָונט מנחה־מעריב ווי ס׳געהער צו זיין. די אָפּיצירן זענען געווען צופֿרידן און די יידן זענען געווען צופֿרידן: יוצא געווען קעגן מלכות!

נפתלי שנייער

ר׳ שלמה מאָרדקאָוויטש

אַ גאָר מערקווערדיקער פאַלקסטיפּ אין דעמביץ איז געווען ר׳ שלמה מאָרדקאָוויטש, דער אייזיקער פיש־העגדלער אין שטעטל. און גערופן האָט מען אים שלמה מאָניק.

אַלע זומער איז ער געגאַנגען אָנגעטאָן אַ ווייסן לייוונטענעם אָנצוג, ווינטער אַ פעלץ, אויך מיט ווייסן געוואָנט פון אויבן. אין די בגדים זיינע האָט ער געהאַט גרויסע טיפע קעשענעס. פון דעם לינקן אַקסל ביז דער לינקער היפט האָט ער געהאַט אַריבערגעצויגן אַ שטריק בייַ וועלכן ס׳איז נאָכגעהאַנגען אַ פֿלאָכע בלעכערנע פושקע מיט דרייאוניזיקער אָקאָווית, פֿאַרמאַכט פון אויבן מיט אַ בלעכערן קווערטל. אין די טיפע קעשענעס האָט ער געהאַט אָנגעפּאַקט צעבראָכענע שטיקער צוויי־גרייצערדיקע וואָסער־בייגל. אין דעם הילוך פלעג ער זיך אַרויסלאָזן אין די דערפער לעבן די פיש־טייכן וווּ ער האָט איינגעקויפט זיין סחורה.

וועגן שליאַמקאַ, אַזוי האָבן אים די גויים גערופן, איז אָנגעקומען אין אַ דאָרף, זענען אַלע גויים גלייך געקומען צו לויפן. ער האָט זיי אַלע מכבד געווען מיט אַ טרונק און געגעבן צו פֿאַרבייסן מיט אַ שטיק בייגל פון דער טיפער קעשענע. דערמיט האָט ער אָפּגעקויפט די גויים און געווונען זיי אַזוי, אַז זיי זענען פֿאַר אים געלאָפֿן אין וואָסער אַריין.

יעדן דאָנערשטיק האָט שלמה מאָניק אויסגעשטעלט אין מאַרק זיין סחורה — די פיינע קאַרפֿן פאַר נגידים, און קליינע קאַרשקעלעך פֿאַר די אָרעמע לייט נעבעך.

אַז עס איז אָבער געקומען דער גוטער שבת, איז ר׳ שלמה געווען אָנגעטאָן אין אַ שוואַרצן טולופ ווינטער צייט, אין אַ שוואַרצער אָטלאסענער בעקעשע זומער, מיט אַ שטריימל אויפן קאָפּ און געאָנגען אין שול אַריין דאָוונענען. אין שול

לצים

לצים האָבן אין דעמביץ קיינמאָל נישט געפעלט. אָפּטון עמיצן אַ שפּיצל איז בייַ זיי געווען ממש אַ מצוה, בפרט נאָך אַז מ׳האָט געקאָנט אָרומטראָגן די חכמה איבערן שטעטל און מאַכן דעם קרבן צו לייטיש געלעכטער.

אַזאַ מעשה האָט זיך געטראָפן מיט ר׳ שימעלע — מ׳האָט די משפּחה געהויפן „די טשעפּליעס", נישט צו וויסן פֿאַר וואָס און פֿאַר וועגן. נו, ר׳ שימעלע, ס׳זאָל אים צו גנאי נישט זיין, פלעג ליב האָבן אַ קערטל, — אין דעמביץ האָט מען אַזעלכן געהויפן „פּיאָטניק אַ חסיד" (פּיאָטניק — אַ באָאָבאָטע פּירמע פון שפּיל־קאָרטן אין אַלטן עסטרייך). האָט ער זיך אַמאָל אין אַ וויינטער־נאַכט פֿאַרזעסן בייַ די קאָרטן ביז שפּעט, אָבער נישט געוואָלט נאָך אָפּלאָזן. וואָס זשע טוט מען, אַז ז׳, זיין פּלוגינס׳טע, זאָל אים נישט מאַכן קיין וויסטן סוף? גייט ער צו צום שענקער, ר׳ ישׂראל מאָהלער, און לאָזט זיך איינפּאָקן צוויי געבראָטענע ענגדזעניע פופקעס — אַ מתנה פֿאַרן וויב. דערמיט, איז ער זיכער, האָט ער זי אינגאַנצן אָפּגעקויפט. אַ צופֿרידענער מיט דער המצאה, שטופט ער אַריין דאָס פּעקעלע אין דעם מאַנטל וואָס איז באָאָבאָטע פּירמע

גייט זיך אַ געזיכערטער צוריק צום פּעשל קאָרטן...

אָבער וואָס טוען די גוטע מיטשפּילער זיינע? עמיץ גייט אַרויס אין מאַרק, פּאַקט דאָרט צונויף אַקוראַט אַזאַ פּעקעלע געפרוירן פערד־מיסט און לייגט עס אַריין אַנשטאָט די פּופּקעס אין ר׳ שימעלעס מאַנטל־טאַש. קאָנט איר זיך אויסמאָלן דעם ברוך־הבא, וואָס ר׳ שימעלע האָט געהאַט אין דער היים, וען ער האָט אויסגעפּאַקט פּאָר דער יידענע די מתנה זיינע...

מילא, האָט די שטאָט געהאַט אַ ביסל צו לאַכן. ערגער איז אָבער געווען, וען אַ יידענע האָט זיך פאַרגלוסט אָפּצוטון אַן ערל. דאָ האָט שוין דאָס גאַנצע שטעטל געשפּילט סכנות.

ר׳ דודל רעדער, אַ שוואָגער פון ר׳ איטשע מאָהלער, איז געווען אַ יידענע לץ. אַמאָל האָט ער געוואָלט קויפן ביי אַ פויער אַ ביסל דרענגלעך צום פּאַרהייצן, דער גוי האָט זיך געהייסן געבן וואָר וווייס וויפל... ס׳איז ביי ר׳ דודלען נישט געווען קיין ספק, אַז די דרענגלעך זענען נישט אויף דעם גוי׳ס מיסט געוואָקסן — ברי לו, ס׳איז עגגבעטע יידישע פראַצע, — זאָל ער נאָך דערפאָר צאָלן אַזאַ טייערן פרייז? מאַכט ער צום פויער: איר הערט, קומיע, אַז איר וועט מיר פאַרקויפן די דרענגלעך וואָלוול, וועל איך אייך אויסזאָגן אַ סוד, וואָס קאָן אייך אַריינברענגען אַ סך געלט... דער גוי לאָזט זיך צורעדן און ר׳ דודל פאַרטרויט אים אין דער שטיל דעם „סוד״: זייט וויסן, אַז סוכות געפאַלט אויס היי יאָר טאָקע די קומענדיקע וואָך. קומט די אַנדערע וואָך מיט סכך אויפן מאַרק, וועט איר פאַרדינען אָן אַ שיעור. אָבער זעט, זאָגט עס קיינעם נישט אויס, איר זאָלט זיין אַליין אויפן מאַרק און קאָנען נעמען אַ פּרייז וויי ס׳געהער זיך.

דער גוי איז געווען צופרידן, אָבער דעם „סוד״ האָט ער אויסגעזאָגט אָלע זיינע גוטע שכנים, און דעם אַנדערן מיט־וואָך האָט זיך דאָס גאַנצע דאָרף אַראָפּגעלאָזט קיין דעמביץ מיט וועגענער סכך, כאָטש געווען איז עס גאָר מיט זומער.

די אָפּגאַנאַרטע גויים האָבן געקאָכט פון כעס: וואָס הייסט עס עפּעס אָזוי אָפּנאַרן? ס׳האָט זיך קוים איינגעגעבן זיי צו באַרואיקן. ר׳ דודל, פאַרשטייט זיך, האָט אַ לאַנגע צייט געמוזט מיידן דעם מאַרק, דער גוי זאָל אים נישט דערקענען.

עס זענען אין דעמביץ געווען צוויי יהודה לייב׳ס. איינער ר׳ יהודה לייב דיין, דער צווייטער יהודה לייב באלבירער. ר׳ יהודה לייב דיין איז געווען אַ גרויסער למדן, געזעסן טאָג און נאַכט און געלערנט. זיצנדיק אָזוי און לערנענדיק אין פראָסטן בית־המדרש ביי דער מזרח־וואַנט לעבן ארון־קודש, אַלעמאָל פילאָזאָפיש פאַרטראַכט, האָט ער געהאַט ממש אַ מאַיפעסטטיש אויסזען. זיין דאָוענען איז געווען געלאַסן, נישט געשאָקלט זיך און נישט געגוואַלדעוועט. אַ פּנים אַ מתנגד געווען.

דער צווייטער, יהודה לייב דער באלבירער, איז אויסער דעם נאָך געווען אַ רופא, אַ מומחה, און פאָר אַ צוגאַב אַ כלי־זמר, געשפּילט אויף יידישע חתונות. אַז, חלילה, עמיצער איז קראַנק געווען, האָט מען דאָס ערשטע געפרופן אידע לייבן. ער פלעג זיפּילו פאַרשרייבן רעצעפּטן אויף לאַטיניש און אַ סך מענטשן טאָקע געהאָלפן. טייל האָבן פון אים געהאַלטן מער ווי פון אַ פראָפעסאָר. אַז ער האָט געהייסן רופן אַ דאָקטאָר, האָט מען געפרופן. דערפאָר זענען צו אים די דאָק־טוירים אין שטעטל זייער פריינטלעך געווען, און בפרט דער דאָקטאָר רייז. ער פלעג אָפּזיצן אין אידע לייבס ראַזיר־שטוב מער ווי ביי זיך אין קאָבינעט.

פלעג זיך נישט איינמאָל טרעפן, אַז וועג אַ יידענע איז נעבעך קראַנק געווארן נאָך די פּעטע שבתדיקע סעודות און געשיקט דאָס דינסטמיידל נאָך אידע לייבן, איז דאָס מיידל געגאַנגען רופן ר׳ יהודה לייבן דעם דיין...

איינמאָל האָט זיך געטראָפן פּאַרקערט. ביי איינער אַ באַלעבאָסטע איז די מילך אונטערגעלאָפן אונטערן פליישיקן טעפל, וווּ ס׳האָט זיך גראָד געבראַטן אַ קאָטשקע. איז דאָס מיידל, אַ דאַרפישע טאָכטער, פאַרגאַנגען, לויט דער געווויי־הייט, צו אידע לייב באלבירער.

ביי אידע לייבן אין ראַזיר־שטוב זענען אַלעמאָל געזעסן חברה לצים אין אַ פריילעכן שמועס. זאָגט איינער פון דער חברה צום מיידל: נאָרוואָס איז אידע לייב אַרויסגעגאַנגען. ברענג אַהער דאָס קאָטשקעלע, און אַז אידע לייב וועט קומען, וועט ער שוין פסקענען צי ס׳איז כשר צי טריפה.

האָט דאָס מיידל געברענגט די קאָטשקע און דערווייל איז זי אַרויס צו אַ באַקאַנטער ביז דער דיין וועט קומען. אַז זי קומט צוריק, דערציילט איר דער לץ, אז דער דיין איז נאָר וואָס געווען און געפסקנט, אַז די קאָטשקע איז טרייף. לאָזט דאָס מיידל איבער די קאָטשקע, און חברה לצים האָבן געהאַט אַ וווילע סעודה.

מאחורי הגשר — הינטער דער בריק.

דאָס ייִדישע האַרץ

„א לוויה"

דעמביצער יידן, אַליין נישט קיין גרויסע גבירים, האָבן זיך נישט איינמאָל איינגעשטעלט בציבור פאַר אַן אַרעמאַן, וועלכן עמיץ האָט אים געפרווט באַעוולען. איין מאָל האָט אַ סוחר מיטן נאָמען תנחום געפרווט אַרויסשטעלן פון אַ דירה אַ בכבודיקן אַרעמען יידן, וואָס האָט נישט באַצאָלט דאָס דירה־געלט. האָט זיך פאַרזאַמלט ביים הויז אַן עולם דער־וואָקסענע און קינדער מיט גרויס לייַרעם, און מיטאַמאָל איז דערפון אַרויסגעשפרונגען „א לוויה": קינדער האָבן פון עט־לעכע ברעטער צונויפגעשטעלט אַן „ארון", באַדעקט אים מיט אַ שוואַרצער שמאַטע, און געלאָזט זיך, קלאָפנדיק אין בלעכן מיטן אויסרוף „מת מצוה, תנחום איז געשטאָרבן!", אין אַ לאַנגער ריי צו תנחומס געשעפט אין קעגנאיבערדיקן ווינקל פון מאַרק. תנחום מיט די קינדער האָבן אויף גיך פאַרהאַקט דאָס געשעפט, פאַרמאַכט די לאָדנס פון די פענצטער, און ערשט דעמאָלט האָט זיך געלאָזט אויף זיי אַ האָגל פון שטייַנער.

תנחום האָט אייגנעזען, אַז קעגן דעמביץ איז ער צו שוואַך. דער ייִד איז געבליבן ווינען אין דער דירה, ס׳האָט אַבער לאַנג נישט געדויערט, איז תנחום מיט דער משפחה אַוועק אין אַנדערער שטאָט. ער האָט נישט געקאָנט פאַרטראָגן די אַנגעטונע חרפה.

ד. ל.

ערבות פאַר אַ יידן

נישט איינמאָל, ווען אַ ייִד איז, חלילה, דורכגעפאַלן מיט אַ געשעפט, זענען אים אַנדערע יידן געקומען צו הילף אפילו מער ווי זיי זענען געווען ביכולת.

איך געדענק: ה׳ שינאגעל, דער שווער פון ר׳ שלמה בארנשטיין און זיידע פון יודל בארנשטיין, אַ ייִד וואָס מ׳האָט אים געהאָלטן פאַר אַ ריייכן מאַן אין יענער צייט, האָט אונטער־געשריבן צוזאַמען מיט ר׳ חיים ווילנער אַ קאָנטראַקט מיט דער מיליטער־פאַרוואַלטונג ביים בויען „די רויטע קאַסערן" הינטער דער שטאָט נישט ווייט פון דער וויסלאָק.

די פּשוטע יידן פון דער פראָווינץ האָבן גאָרנישט געווווסט, אַז כדי צו פאַרדינען ביי אַ רעגירונגס־אַרבעט אין גאַליציע דאַרף מען וויסן וועמען צו שמירן... זענען טאָקע ביידע אונטערנעמער מיאוס אַריינגעפאַלן. ביים איבערנעמען די אַרבעט האָט די קאָמיסיע געפונען אַזוי פיל פעלערן אין דער אויספירונג, אַז אַנשטאָט צו פאַרדינען האָבן זיי פאַרלוירן זייער גאַנץ פאַרמעגן. ה׳ שינאגעל האָט באַנקראָטירט. ר׳ חיים ווילנער איז געבליבן בחוסר־כל. האָבן צען דעמביצער בעלי־בתים געגעבן שריפטלעכע ערבותן צו 50 גולדן — און מיט די 500 גולדן איז ווידער אַ ייִד געשטעלט געוואָרן אויף די פיס און געקאָנט וווייטער האַנדלען.

די צען זענען געווען: נתן גרינשפאן, מענדל ריינער, וואלף אַדער, בעריש וויזען, מלך וואַרצל, משה יוסף זאַמער, הערש שולדענפריי, מענדל וואַליצער, ישראל מאהלער, נפתלי אולמאן.

מ.וו.

העלפט מיר, ר׳ אשר...

אַן אינטערעסאַנטער פאַל פון מסירות־נפש פאַר אַ פריינט איז געווען, ווען ר׳ אשר טאַפּעט, אַ ייִד אַ בעל־בית מיט אַ סך אונטערנעמונגס־גייסט, דער ערשטער סאַדע־וואַסער־פאַבריקאַנט אין דעמביץ, איז געשטאָרבן אויפן אָפּעראַציע־טיש אין קראקעווער שפּיטאָל. די שפּיטאָל־פאַרוואַלטונג האָט דעם טויטן געוואָלט פאַלמעסן, אַ זאַך וואָס האָט יענע צייטן געגאָלטן ווי אַ חילול המת. האָט זיך איינגעשטעלט לייביש אַלטמאַן, אַ ייִד אַ גביר און דעם פאַרשטאַרבענעמס אַ גוטער פריינט, און נישט געקוקט אויף אַלע פאַרבאָטן, אַרויסגעטראָגן דעם טויטן קערפער פון שפּיטאָל אויף זיינע אייגענע פליציעס און געבראַכט אים צו קבר ישראל. איידער ער האָט אויפגע־הויבן ר׳ אשרן פונעם פלאַץ, האָט ער אים צוגעזאָגט:

— ר׳ אשר, כ׳גיי ראַטעווען אייער כבוד. העלפט מיר, כ׳זאָל אייך קענען טראָגן.

מ.וו.

טעאַטער־שפּיל

יעדע עטלעכע יאָר פלעגן זיך באַווייזן אין שטעטל אַ צירקוס און אויפשטעלן זייער גרויסע געצעלטן אין מאַרק. אין צירקוס מיט די פערד און קונצן־מאַכער פלעגן גיין אויך מער בכבודיקע בעלי־בתישע יידן, בעת יידיש טעאַטער האָט געהאָט אַ שם, אַז דאָרט „מאַכט מען חוזק פון יידן". דערי־בער איז אַזוי זעלטן אַ יידיש טעאַטער פאַרפאַלן קיין דעמביץ. ס׳האָט זיך פּשוט נישט געלויבט. פונדעסטוועגן געדענקט זיך, אַז מאָל איז אַראָפגעקומען קיין דעמביץ משה ריכטער מיט זיין באַרימטער טרופּע.

איז נישט געווען קיין ברירה. מ׳האָט פון צייט צו צייט געמוזט אויפּפירן עפּעס מיט אייגענע כוחות. ס׳געדענקט זיך איין עפּיזאָד וועגן אַזעלכע טעאַטער־אויפּפירונגען. שטרע־בנדיק צו אַרגאַניזירן די יוגנט פון די מער אַרעמערע שיכטן און אַריינציען זי אין דער באַוועגונג, זענען פועלי־ציון גע־פאָלן אויף אַ המצאה: שפּילן אַליין טעאַטער. ביי דער באַטייליקונג פון מער באַקאַנטע שוישפּילער פון קראקאָווער יידישן טעאַטער, האָט זיך איינגעגעבן אויפצופירן „כל נדרי", „טאַטע מאַמעס צרות" און „הערצע'לע מיוחס".

ביז איינמאָל האָט זיך דריי פון די דאָזיקע שפּילער שפּיל־אַר־גלוסט אַ גרינג פאַרדינסטל. זיי האָבן באַאַנגעגן אַ קליין גנבהל'ע און מ׳האָט זיי געכאַפּט. אַז מ׳האָט זיי געברענגט פאַרן געריכט און געפרעגט אייניעם פון וואָנען האָט ער די סומע געלט וואָס מ׳האָט ביי אים געפונען, האָט ער געענט־פערט, אַז דאָס האָט ער באַקומען פאַר שפּילן אַ ראָלע אין טעאַטער. וועג מ׳האָט גערופן צו דער אויספאָרשונג מיך, דעם אַנפירער פון דעם דראַמאַטישן קרייז, און מיין עדות־זאָגן האָט נישט געשטימט מיט די טענות פון די באַשולדיקטע, זענען צוויי פון די שפּילער פאַרמשפט געוואָרן אַפּצוזיצן קורצע טערמינען אין אַרעסט. און קיין עזות איז דערפון דעם דראַמאַטישן קרייז נישט צוגעקומען.

מ. וו.

אפיית מצה שמורה

זכרונותי מאפית מצה שמורה בדמביץ לפני למעלה מאר־בעים שנה בוודאי אין בהם חידוש. כך היו אופים מצה שמורה בכל העיירות שבאירופה המזרחית. ומה מקום לחידוש כאן? כלום דין אחר ומנהג אחר היה לחסידים בדמביץ מאשר לחסידי גליציה? אף על פי כן דומני, שיש בכך משום הוספת קו לתיאור חייהם של דורות רבים שנכרתו, משהו מן המשהו של אותו עולם האצילות והקדושה שהיה ארוג ללא הפרד במסכת חיי החולין של עירנו כשל כל עיירות הגולה.

עוד בעונת הקציר, באמצע הקיץ, היה סבא ז"ל, ר' חיים שלזינגר, המוהל דמתא דמבין, יוצא לכפר הסמוך לעיר, אל האיכר היחידי מבני־ברית שבאותו כפר, לקצור עמו בחלקת שדה מזומנת לכך את החיטים לשם מצה שמורה, ולא היו עושים בקציר אלא סבא ואותו יהודי כפרי בלבד.

נקצרו החיטים ונידושו על טהרת הקודש, היו שמים אותן בתוך צפית לבנה, שנזהרו בשעת כביסתה שלא לעמלה בעמילן, שהוא כידוע חמץ גמור, ובה הביא סבא את החיטים לביתו, ואחר כך למקום שנתייחד בשבילן — עלית בית־המדרש של חסידים, מול ביתו של הצדיק ר' אלטר פכטר ז"ל. כאן פרש סבא במו ידיו את החיטים על סדינים לבנים כבוסים היטב היטב ליבשן כראוי, ורק בין פורים לפסח, לאחר שכבר נתייבשו כליל, התחילו לברר מהן את ה"שומין" (קנאַבע־לעך בלע"ז), שאף הם כידוע חמץ גמור, והמהדרין מן המהדרין היו מדקדקים שלא תימצא אפילו „אצבע" אחת בין החיטים המוכנות למצה שמורה.

כיון שהגיעו לכך הועברו החיטים בקפידה אל ר' יוסף לוי"ס, מלמד „הבחורים הגדולים", שהיה בעל ריחיים־של־יד, שתי אבנים עגולות זו על גבי זו, רכב ושכב, ושם, אצל ר' יוסף לוי"ס בכביש לקבנצ'ין, הוחל בטחינתן. סבא ואנוכי, נכדו הצעיר, טחננו ביחד את כל החיטים.

הייתי מומחה לשפיכת החיטים אל חור הרכב בשעת הטחינה, שלא יתפזר חס וחלילה על הקרקע קומץ כלשהו מהאוצר היקר מפז. הקמח הטחון הושם שוב בצפית כשרה כנ"ל, וכך נשאנו אותה למזל הביתה, לתלותה שם על מסמר סמוך לתקרת החדר, שלא יגעו בה חלילה ידיהם המשושניות וה„חמצות" של הילדים.

אור לארבעה־עשר בניסן בין תפילת מנחה למעריב, לפני בדיקת־חמץ, היו כשני מנינים של מתפללי בית־מדרש דחסידים שמים פניהם לפלג הסמוך, בימינם קנקנים חדשים של עץ ונטלות־חרסינה בשמאלם לשאוב בהם ל„מים שלנו" בשביל מצה שמורה, ומים אלה הכניסו לבית המדרש של חסידים בכיסוי מטליות לבנות כבוסות למשעי.

סיים הקהל תפילת מעריב, הועברו „המים שלנו" לביתו של ר' אלטר פכטר, שלא תארע להם שום תקלה של חמץ, שכן בו, בר' אלטר, ובבני ביתו בטוחים היו שישמרו על „המים שלנו" כבבת־עינם.

למחרת, בערב־פסח, בשעת הצהרים, נתכנסו חסידים ב„מאפיה" מיוחדת, שהכשירו והגעילו אותה לצורך זה כמה ימים לפני כן, והכל היה מוכן למלאכה.

„המים שלנו" והקמח כבר הוצאו אל ה„מאפיה". „שולחן" גדול וארוך הוקם חלקים חלקים מקרשים מהוקצעים על גבי „סוסות" (קאַביליצעס). וכן היו כבר מוכנים מבעוד בוקר מערוכים עגולים עשויים עץ קשה לגלגול המצות. לא חסרו גם מדקרות (שטופלעך) עשויות עץ לניקוב המצות ומרדים חדשים וכשרים לרדות בהם את המצות מהתנור. ועכשיו התחילה „עבודת הקודש" של אפיית מצה שמורה של ערב־פסח.

לבושים באצטלות המשי שלהם ומזויינים במערוכים תחת בית־שחים עמדו החסידים מוכנים ומזומנים לקיים מצוות אפיית מצה שמורה של ערב־פסח, ועיניהם כלות ומצפות לעיסה הראשונה שתוצא מן האגן, ללושה בחפזון, זכר לחפזון שבו יצאו ישראל ממצרים.

כהרף עין לאחר שר' חיים שלזינגר הרים את העיסה („מיירע") הראשונה נחטפו ממנה גזרים גזרים ונתחלקו בין המגלגלים, שהיו מצווים לדקדק, שמתחילת הלישה עד גמר אפיית המצה לא יעברו למעלה משמונה־עשרה דקות כדין. אותה שעה היו העוסקים במצה קוראים ושרים פרקי הלל בהתלהבות, שבימינו אין לשער כמותה.

וכל אימת שהמצות המדוקרות הוכנסו אל התנור היה כל אחד מהמגלגלים קורא בקול: לשם מצת־מצוה. מצה אל התנור!" לזרז את הנחתום.

אחרי גמר אפיית המצות היה הקהל סועד לבו בכוסות „לחיים" של יין שזיפים (שליוואָוויץ בלע"ז) „כשר לפסח", מקנח בביצים מגולגלות, ומברכים זה את זה: „כה לחי! לשנה הבאה בשמחה, אם ירצה השם! לשנה הבאה בירושלים!" וכל אחד מהעוסקים במצוה נתכבד במצה אחת או שתים שכר טרחה.

בצפיות לבנות הובאו המצות השמורות לבתים שכבר נתיחדו בהם מקומות מובדלים לשימן בריחוק מהמצות הפשוטות שנאפו כשבועיים לפני כן.

כך היו מתפללי בית מדרש דחסידים בק"ק דמביץ אופים מצותיהם בערב פסח בדחילו ורחימו.

ר' אפרים שטיינזויער, החובש.

דניאל לייבל

בילדלעך פון דעמביץ

זעם רבי ר׳ ראובנס שבתים

וועז דער רבי ר׳ ראובן איז באַזעצט געוואָרן אויפן כסא הרבנות אין דעמביץ, איז ער נאָך גאָר יונג געווען. אַז ס׳איז געקומען דער הייליקער שבת, האָט ער גאָרנישט געוווסט וואָס מיט זיך צו טאָן. די קדושה האָט פון אים געשפּאָרט און נישט געלאָזט צו רו.

נו גוט, מען קען אָפּדאָוענען דאָס שבתדיקע דאָוונען מיט דער גאַנצער מתיקות פון „יוצר המאורות". איז מה רעש? מיט וויפל קען מען די שבתדיקע תפילה מאַכן שבתדיקער ווי די וואַכעדיקע, אַז די וואַכעדיקע אַליין איז שוין אַ שבת? איז, לאָמיר זאָגן, מעיין זיין אין אַ ספר. איז וואָס דער מער? דאָס טוט ער דאָך די גאַנצע וואָך. און מיט לערנען וועט ער שוין יוצא זיין? נאָר געלערנט, נאָר געלערנט, און וואָס איז עפּעס מכוח טרון? יידן, יידן, לערנען איז נישט גענוג. טון דאַרף מען, טון... טאָ וואָס זשע טוט מען?

אַז אַ ייד האַרעוועט אפּ אַ גאַנצע וואָך אין וועג, קומט אַהיים פונעם יריד צו וויב און קינד אויף שבת־קודש, איז טאָקע נאָר אַ מצווה ער זאָל פאַרזוכן דעם טעם מנוחה. אָבער ער, וואָס די פּרנסה קומט צו אים אַליין אין שטוב אַריין און מנוחה האָט ער אַ גאַנצע וואָך, מיט וואָס וועט ער האַלטן שבת?

אוי יידן, יידן, ס׳איז ביטער צו זיין אַ רבי, אַז אפילו שבת קאָן ער נישט הייליקן ווי ס׳געהער צו זיין.

באַפאַלט אים אַמאָל אַן עצבות. איז ער דאָך אָבער ער. וועט ער זיך, חלילה, אַריינלאָזן אין הוריות, פאַרמאַכן די אויגן און טראַכטן מה למעלה מה למטה, וועז דאָ אין שטוב דרייט זיך אַרום שטיל־שטיל די מלכה שבת אין זיידענע שיכעלעך און וואַרט אויף זיין ליבן קוק?

מיטן וואַכעדיקן שבת נאָכן שבתדיקן אינדערוואָכן האָט ר׳ ראובעלע זיך גערעאַנגלט נאָך פון ייִנגלווייז אַן, נאָך ביים טאַטן אין שטוב, ביים רבין ר׳ אליעזר פון דזשיקוב. געווען אַ גוט ייִנגל. געזעסן איבער דער גמרא, צי איבער אַ מוסר־ספר, און די תורה האָט אים געשלונגען. מ׳האָט געזען בחוש, אַז ס׳וואַקסט אַ גדול. נאָר ערב שבת פלעגן אים באַפאַלן עפּעס אַן איבערקרעגיש. ביים טיש, צו מיטאָג, האָט ער קוים אַ ברכה געמאַכט איבערן שטיקל חלה מיט פיש־ייך וואָס מ׳האָט אים אַוועקגעשטעלט. פאַרנאַכט, אַז די מוטער, די רביצין האָט אים צוגעטראָגן אַ טעלערל מיט באָב פון דער שבתדיקער יויך, האָט ער קוים פאַרזוכט. געווען אַגגעשפּיצט צו עפּעס וואָס, וואָס אָט אָט —, געוואָרט ביז דער שמש האָט אַנגעצונדן די שבת־ליכט אין די זיבן ליכטערס און דער טאַטע האָט גענומען זאָגן שיר־השירים, דאָס ליד פון דער שכינה וואָס שמועסט זיך דורך מיטן קודשא ברוך הוא, וואָס זי איז מאידך גיסא די שבת מלכתא. איצט איז זי ווידער אין מלך׳ס הויז, נישט אין גלות. איצט, ביים שיין פון די שבתדיקע ליכט, איז אין יעדער יידישער שטוב ארץ־ישראל און אין יעדער יידישער היים איז זי דאָ די מלכה. יעדערער זעט זי אַזוי ווי ער פאַרדינט. ביי אַ יידן אַ בעל־הבית איז עס אַ באַלעבאַטישע יידענע מיט אַ פּאָר לאַנגע אוירינג און אַן אויבל איבער דער הויכער ברוסט: ביי אַ רבין — אַ רביצין אַ געשטעל מיטן גאַנצן הדר; ביי אַ יידן אַן אַרעמאַן — אַ שטיל וווייבעלע מיטן גאַנצן חן נאָר מיט טרערן אין די אויגן. איין ראובעלע ר׳ אליעזר׳ס האָט געזען שבת מלכתא ווי שולמית אין שיר־השירים: מה יפו פעמיך בנעלים, ווי שיין זענען דיינע טרי־טעלעך אין די שיכעלעך דיינע זיידענע... אָרום זיך האָט ער געשפּירט איר שפּעטשען: ישקני מנשיקות פיהו, כי טובים דודיך מיין... שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני...

אַז דער טאַטע האָט פאַרענדיקט דעם שיר־השירים און דער שבתדיקער בעלת־תפילה האָט אַנגעהויבן לכו נרננה, האָט ראובעלע זיך אַרויסגעשאָרט אין טאַטנס התבודדות־שטיבל און גענומען טאַנצן. טאַנצן. פּריער בייזאַכט, דערנאָך אַלץ שטורעמדיקער, אַ טאַנץ צו דער שכינה, די מלכה שבת שולמית, און אָפּטאַנצן אַזוי אַ גאַנצן פרייטיק־צו־נאַכטס, פּריער אין התבודדות־שטיבל, דערנאָך אין טאַטנס בית־המדרש וועז דער עולם איז שוין אַוועק.

אַזוי האָט ער מקבל שבת געווען. און דאָס טאַנצן קעגן דער שבת מלכה איז אים טאָקע געבליבן אַלע לעבטאָג. דעם שבת פלעג ר׳ ראובן אָפּטאַנצן און אָפּזינגען, ס׳האָט געמעגט רונערן און בליצן. אָפילו וועז די מוטער עליה השלום איז נפטר געוואָרן, האָט ער יענעם שבת געטאַנצט. ער האָט געהאַט אַ חשש, אַז טאָמער טאַנצט ער נישט יענעם שבת, וועט דאָס זיין „אבלות בפרהסיא". דאָס דאָוונען פּאָרן עמוד פלעג ער איבערלאָזן אַנדערע, כאָטש אַ קול צום זינגען האָט ער יאָ געהאַט. ער האָט הנאה געהאַט פון נגינה, ליב געהאַט צו הערן. וואָרום אַז מען זינגט אַליין איז מען צופיל פאַרנומען מיט זיך, און אָחוץ דעם קאָן מען דערפון קומען צו יהירות: איי איי איי, ווי שיין איך זינג. אָבער אַנדערש איז מיטן טאַנצן. אַז מען טאַנצט ווי ער, כל עצמותי תאמרנה, פאַרגעסט מען זיך אַליין. און בפרט נאָך, אַז מען טאַנצט מיט דער שבת מלכתא, קעגן דער שכינה.

דעמביצער יידן האָבן זיך אַנגעכאַפּט אַן דעם דאָזיקן טאַנצן. ס׳האָט זיך זיי אויסגעדאַכט, אַז אַזוי, מיטן רבין אינ־איינעם, טאַנצן זיי אריין ביז אין זיבעטן הימל. האָלט זיך נאָר אַן ביים רבינס פּאָלע, ווערסטו פטור פון אַלע דאגות פון דעם וויסטן עולם הזה. שוין דאָ אויפן ארט ביסטו אַ בעל־עולם־הבא. נאָך אַ וואַך אַרומשמייען איבער ירידים און אָפּשטיין האַלבע טעג פאָר דער אָפּענער טיר פון דעם קרעמל וואָר־טנדיק אויף אַ קונה, האָבן זיי דערשפּירט שבת, שבת מלכתא, איר שמעקדיקן אָטעם.

און כדי דער רבי זאָל נישט בלייבן חלילה איינער אַליין, נישט אַריינפאַלן חלילה אין עצבות, האָבן זיי געהאַלטן ביי ר׳ ראובנען משמרות יעדן פרייטיקצונאַכטס. וועז ס׳איז אַוועק

צום רבי'ן באלד נאך דער שבתדיקער מאלצייט, וועט ס'האט געכאפט אן ערשטן דרימל און געקומען צו גיין צו חצות, און וועט ס'האט זיך אויפגעכאפט דריי פארטאג און אוועק צום לעצטן משמר. אבי דער רבי זאל קענען טאנצן מיט אן עולם.

פון זיי, פון די אמאליקע חסידים, איז אין דעמביץ געבליבן א וועלטל מיט א מין ניגון: „ורוקם — און געלעבט, נאר געלעבט, נאר געלעבט מיט חשק"...

קיין חשק צום לעבן האט זיי אוודאי נישט געפעלט...

אין וואקאלע

מ'קאן נישט זאגן, אז ביי די דעמביצער יידן איז געווען א גרויסע גדולה, ווען מלכות קיר"ה האט זיך געגומען דורכפירן אין גאליציע דאס גזעזע וועגן אלגעמיינער שול-פליכט. ס'איז טאקע געווען ברכה הונדערט יאר נאך דעם יוי הערץ האמבערג האט געפרווועט מזכה זיין דעמביץ מיט זיין דייטשער שול פאר יידישע קינדער — און אנגעשטויסן זיך, ווי אין אלע אנדערע שטעט און שטעטלעך אין גאליציע, אן א וואנט פון יידישער פרומקייט און וועלט-פרעמדקייט.

אבער וואס קאנען שוין אויפטאן הונדערט יאר אנטקעגן אן עם-קשה-ערוף, וואס היט זיין אייגענעם שטייגער און ציטערט פאר יעדער ענדערונג, וואס קאן חלילה ארויפפירן די קינדער פונעם דרך הישר?

אמת, פון דרויסן, פון די גרויסע שטעט, פון לעמבערג א שטייגער, האבן געבלאזן נייעווינטן. השכלה האט פארזייט אייניציגע קערנדלעך אויך אין דעמביץ. מ'האט געהערט פון א חברה „שומר ישראל", וואס האט געוואלט ארייניפירן א מער מאדערנעם גאנג אין דער יידישער דערציונג. אייניציקע יונגע לייט, אנגעשמעקטע מיט נייציטיקע אידעען, האבן געטראכט וועגן רעפארמען אין חדר, אבער קיין כוח און קיין וועג האבן זיי נישט געהאט. חדר איז געבליבן חדר מיט גאנצן שטייגער לימוד און דערציונג, וואס איז איינגעפירט געווארן אין די דאזיקע סביבות נאך אין 17-טן יארהונדערט. און אין דעמביץ איז אודאי נישט געווען קיין איין לייטישער ייד, וואס האט זיינע קינדער נישט געשיקט אין חדר. סיידן אזעלכע, וואס מ'האט זיי געהאלטן פאר ערב-משומדים. וועט מען נעמען די קינדער פון חדר ארויס און שיקן זיי אין א גויישער שולע, איבערגעבן זיי גויים אין די הענט צו מאכן פון זיי שקצים? אמת, מ'דארף קענען א ביסל דייטש, לייענען און שרייבן, און א ביסל חשבון. אבער דערצו מוז מען דאך נישט האבן קיין גויישע שולע. געניג, אז זיי וועלן, אין עלטער פון 12—13 יאר, לערנען א שטיקל צייט ביי קראנצן אדער ליוואראנטן — ס'וועט שוין קלעקן צו קענען נאכדעם זיין א סוחר און אפילו א גביר. אדרבא, ווער פון די גרויסע גבירים אין שטעטל איז אמאל געגאנגען אין א גויישער שולע? פונדעסטוועגן, הלוואי אויף אונדז געזאגט. אזוי האבן געטראכט דעמביצער יידן און די פרימערע האבן טאקע געטון אלץ וואס זיי האבן געקענט, כדי זיך ארויסצודרייען פון די נייע געוועצן. שלעכט איז נאר געווען, וואס מ'האט געמוזט צאלן שטראף, אויב מ'האט נישט געשיקט דאס יינגל אדער דאס מיידל אין דער שולע. ס'איז אויך נישט גרינג געווען אייניצורייסן מיט מלכות. נאך אלעמען איז עס נאר א גוי'ש שול, וווּ דאס יידישע קינד וועט זיך פילן פרעמד און נישט אזוי גרינג אראפגעפירט ווערן פון וועג, ווי אין אפיקורסישע שולן פון יידישע לערער גלוחים און טרפניאקעס.

האט מען זיך פון יאר צו יאר אלץ מער צוגעווויינט צום גענדאנק, אז קיין ברירה איז נישטא, און מען מוז טאקע שיקן די קינדער אין דער פוילישער שולע. און דערפאר טאקע האט מען נאך מער געהיטן דעם אלטן שטייגער אין חדר, כדי דאס קינד זאל דארט אין די נאכמיטאג-שעהן באקומען דאס יידישקייט, וואס די פרעמדע, גויישע שולע וויל אונטערריסן. בפרט נאך, אז די גבירים זענען געווען די ערשטע וואס האבן זיך אונטערגעגעבן — זיי, וואס זענען געווען בכוח אי צו צאלן שטראף, אי צו האלטן אין דער היים לערער פאר די גויישע לימודים. איז ביסלעכווייז אלץ מער געוואקסן די צאל יידישע קינדער אין דער פוילישער שול.

קודם האט מען אנגעהויבן שיקן אהין די מיידלעך, דערנאך האט מען זיך מתיר געווען צו שיקן די יינגלעך אויך. ביז דאס איז טאקע געווארן כמעט אן אלגעמיינע שול פאר די יידישע קינדער — א מין פארמיטאג-צוגאב צום נאכמיטאג-חדר.

ס'איז טאקע שווער געווען די יידישע קינדער אין דער דאזיקער שול. מילא, וואס מען הרגעט זיך ביים ארויסגיין פון הויף מיט די שקצים, דאס איז גארנישט. מען גיט צוריק, מען פירט מלחמה. ביים געריכט שטעלן זיך אויס די יידישע קינדער, מיט שטיינער, מיט פראצעס. פונדאנען איז גרינגער צו אנטלויפן אהיים און צו באקומען הילף. די שקצים שטעלן זיך קעגנאיבער. און מען נעמט „שיסן". ערגער איז געווען דאס „שלאגן אין דער לאפע" פאר דעם מינדסטן חטא. אבער גאר דאס שווערסטע איז געווען מיטן „פאטשער". מ'האט נישט גענייט, חלילה, די יידישע קינדער צו זאגן פאטשער, מ'האט אבער געמוזט האלטן די הענט פארלייגט, ווען זיי „מאדליען זיך" צו זייער גאט. דער לערער זאגט דעם פאטשער, די שקצים האלטן די הענט פארלייגט, פינגער צו פינגער, אויף צלמים, און זאגן דארט ארויס זייער תפילה. און די יידישע קינדער מוזן מיטשטיין און האלטן די פינגער פון ביידע הענט צונויפגעלייגט, פינגער קעגן פינגער גלייך אויסגעצויגן, און שווייגן. דאס איז געווען א ביטער שווייגן, ווי מיר אליין וואלטן קיין גאט נישט געהאט.

און נאך אן עגמת-נפש: געווען א צוויי יידישע יינגלעך, אזעלכע ערב-משומדים, וואס האבן געהאלטן די הענטלעך פארלייגט ווי די גויים. האט מען זיי געקוקט אויף די ליפן, צי זאגן זיי מיט. און דערנאך, ווען מ'איז ארויס פון דער שולע, האט מען זיך מיט זיי אפגערעכנט, און די גויים זענען זיי געקומען צו הילף, און וווייטער האט זיך צעפלאקערט די מלחמה...

פונדעסטוועגן קאן מען נישט זאגן, אז מלכות האט, חלילה, נישט געוואלט פאר יידישקייט. אויף דעם איז געווען באשטימט א באזונדערע „רעליגיאנס-שטונדע", וווּ דער „רעליגיאנס-לערער" יידל טעוול, וואס איז אויך געווען דער „מאטריקל-פירער", און צייטנווייז דער קהל-סעקרעטער, האט

געדאַרפט אויף פּוילישׁ איינקנעלן מיט די יידישע חדר־קינדער דעם „זאָקאָן באָזשי", תורת־משה, בקיצור הקיצורים.

דעמבײַצער יידן וואָלטן אויף דער דאָזיקער תורה ַוודאי גערן מוותר געווען — ווען דער „רעליגיאָנס־לערער" וואָלט נאָכאָלעמען, נישט געווען אַ זייערײקער און גענאָכט דעם קיצור נאָך קירצער. ער האָט דאָך געוווּסט, ס׳איז אַן אַרויס־געוואָרפענע טרחה.

פונדעסטוועגן האָבן די קינדער אויף אים געהאַט אַ בייז האַרץ שוין פון דער ערשטער קלאַס אַן. אמת, ער האָט נישט געשלאָגן מיט אַ לינײַע „אײבער דער לאָפּע" פון די קליינע קינדערלעך, ווי אַזאַ לערער פון רעכענען, דער גוי בערגער. ער איז, פֿאַרקערט, געווען גוט צו די קינדער, אַזוי ווי פּיעטרושעווסקי, דער לערער פון פּוילישׁ. ער האָט אָבער געהאַט אַ שוועכע חטא קעגן יידישקייט, און דאָס האָבן אים די קינדער נישט מוחל געווען.

די אײַגנטלעכע שולד איז געווען אויף אַ בערגל קע־גנאיבער דער טומאה. דאָס איז געווען אַ גרויסער צווייַשטאַ־קיקער בנין מיט אַ הויף און אַ גאָרטן צו דער טומאה צו. דאָ האָבן געלעבט אַלע קלאַסן אויסער דער ערשטער. די ערשטע קלאַס, אין צוויי אָפּטיילונגען, האָט געלעבט אין דער „שטובע" — אַ קליין הייזל הינטער דער טומאה פון דער צווייטער זייט. די לערערקעס דאָ זענען געווען נאָנעם. אין שוועכע ברוינע קליידער מיט ווייסע האַרטגעקראָכמאַליעטע קאָפּעטיכער, מיט צלמים פון האַלדז אַראָפּ. זיי זענען גאָנץ גוט געווען צו די קינדער, אויך צו די יידישע, אָבער כאָטש זיי זענען אויך געווען שיין געווען, האָט פון זיי גשלאָגן אַן אימה. די גוויישע קינדער האָבן זיי געקושט איבער די פּעטע הענט, די יידישע האָבן זיך בלאָנגעט מיט אַ „קניקס" און געבליבן שטיין פון דער ווייטנס. בכלל האָט די א׳מה געשלאָגן פון דעם גאָנצן וויינקל הינטער דער טומאה. געדענקט זענען דאָ געווען פון איין זייט, און פון דער אַנדערער זייט די הויכע מויער פון אָרום דער טומאה, וואָס מען מוז אַרויפקוקן הויך־הויך ביזן סוף, און איבער דעם קוקט אַראָפּ דער שפּיציקער טורעם־דאַך מיטן צלם, וואָס וואַרפט אַן אַ שרעק. האָבן יידישע קינדערלעך יעדן טאָג געציילט די ציגל פון דער מויער, כדי צו זען ווי די טומאה ווערט מיט יעדן טאָג אַ ביסל פֿאַרזונקען, וואָרום די ערד קען דאָס נישט פֿאַרטראָגן. האָבן יידישע קינ־דער זיך געהיט נישט צו פֿאַלירן חלילה דאָס היטל פון קאָפּ אינדרויסן פֿאַר דער שטובע, כדי דאָס זאָל נישט הייסן, אַז זיי נעמען אַראָפּ דאָס היטל פֿאַרן צלם. און טאָקע צוליב דעם צלם איז געווען אַזוי גרויס דער פֿאַרדראָס אויף דעם רעליגיאָנס־לערער יידל טעוול...

דער צלם פון דער טומאה האָט אַריינגעקוקט דורך צווויי פענצטער אין דער ערשטער קלאַס. ער האָט די יידישע קינדער נישט אָפּגעלאָזט איין מינוט. דו ווילסט אַרויסקוקן אין דרויסן, זען ווי דער שניי פֿאַלט, זעסטו דעם צלם; דו פֿאַרקוקסט זיך אויף אַ פּיגעלע וואָס פליט פֿאַרבײַ, זעסטו דעם צלם. אַלע־מאָל. און דאָ קומט אַריין דער רעליגיאָנס־לערער, טוט אויס דעם הוט און בלייבט אין בלויסן קאָפּ. דאָס קאָן מען נאָך פֿאַרשטיין. מען גייט דאָך אַליין אין בלויסן קאָפּ אין דער קלאַס. אָבער דאָ קומט דאָס שרעקלעכע. אַז דער רעליגיאָנס־לערער האָט זיך צוגעקגעזעצט, אויסגערעכנט די קינדער פון דער ליסטע און קוים אָנגעהויבן עפּעס דערציילן — גייט ער אַראָפּ פון דער קאַטעדרע הינטער דער טאָבליצע וואָס איז גשטאַנען לעבן פענצטער, מען זעט נאָר אַרויס אונטן זייַנע שטיוול מיט דער געהאַקטער בעקעשע. זענען קינדער נייַגעריק. מען בייגט זיך אַפּ און מען קוקט־אונטער: וואָס טוט ער דאָרט? און מען דערזעט אַ שרעקלעך בילד: יידל טעוול נעמט אַרויס פון דער בוזעם־טאַש אַ בלעכערן פלעשל, נעמט אַראָפּ דעם בלעכערנעם שטאָפּער און לייגט צו צום מויל: גול־גול־גול. ער טרינקט אין בלויסן קאָפּ און דער צלם קוקט זיך צו פון דרויסן... שרעקלעך... שרעקלעך... די הערצעלעך פון זעקס־יעריקע יידישע קינדערלעך ווערן פֿאַרקלעמט פון אַזאַ הפקרות...

ביים גלׅיטש

צוויי בית־מדרשים זענען געווען אין דער נייַער שטאָט אין דעמביץ: דאָס פראָסטע בית־מדרש און דאָס חסידישע בית־מדרש. דאָס פראָסטע בית־מדרש — אויף אַ בערגל קעגן־איבער דער שול, דאָס חסידישע בית־מדרש אויך אַנטקעגן דער שול, אָבער פון אַן אַנדערער זייט, נענטער צו דער זשיקע און צו דער מקוה וואָס לעבן דער זשיקע.

צווישן די ביידע בתי־מדרשים איז שוין די לעצטע יאָר־צענדליקער קיין מחלוקת נישט געווען. אָבער אין דער מיט פון פּריערדיקן יאָרהונדערט האָט צווישן זיי געברענט אַ גרויס פּייער. אין פראָסטן בית־מדרש האָט מען דעמאָלט געדאַוונט נוסח אשכנז, אַזוי ווי אין דער שול, און די חסידים האָבן געוואָלט דאַוונען דווקא „נוסח ספרד". דערצו האָבן אָבער פּשוטע יידן, די „פראָסטאָקעס", און וועך רעדט שוין די בפּירושע מתנגדים, נישט מסכים געווען. האָט מען זיך גע־קריגט און געקריגט, און אַמאָל אפשר אויך געשלאָגען, ביז מ׳איז זיך צעגאַנגען. פראָסטאָקישע קינדער פלעגן דעמאָלט אונטער־זינגען אזעלכע פסוקים אַנטקעגן די חסידים: „חסיד לאָשיק, נעם איין אַ פראָשיק", אָדער: „חסיד־שינע, נעם איין אַ מיתה משונה"... די חסידים האָבן אויפגעשטעלט אַ גרויס הילצערן בית־מדרש און געמאַכט שבת פאַר זיך. אין ביידע בתי מדרשים פלעגן יידן זיצן און לערנען אַ גאַנצן טאָג, און בפרט יונגע לייט אויף קעסט. אַז דאָס מין „קעסט" איז אָבער אַרויס פון דער מאָדע און יונגע לייט האָבן זיך צו־ביסלעך געמוסען אַרבעטן אויף פרנסה, איז אין ביידע בתי מדרשים שיטערער געווארן, און סיי אין דעם פראָסטן, סיי אין דעם חסידישן — האָבן זיך באַזעצט גמרא מלמדים מיט זייערע חדרים. ר׳ בנימין שמש האָט געלערנט גמרא מיט תלמידים אין פראָסטן בית־מדרש, דער בלינדער אלישע אין חסידישן.

פונדעסטוועגן האָבן די ביידע בתי מדרשים געהאַט איין זאַך אַ בשותפותא — די זשיקע. ווינטערצייט, ווען די זשיקע איז געפרוירן געוואָרן, איז ביים חסידישן בית־מדרש געווען דער הויפּט־גליטש פון שטעטל, ווו יונגווּאַרג פלעג קומען פרייטיק נאָכן לערנען, אַרום 11 אַזייגער פאַרמיטאָג, אַ ביסל

זיך אַ גליטש טון -- קיין אַנדערע פרייַע צייט אין משך פון דער גאַנצער וואָך האָבן זיי נישט געהאַט.

דאָ איז נישט געווען קיין חילוק צווישן חסידים און „פּראָסטאַקעס", קיין חילוק צווישן „בעקעשל" און „איבער־צייַער", צווישן שטיקעלעך פּיאות און לאַנגע געקרייזלטע „פּלעשעלעך" — דאָ האָבן אַלע געוויזן וואָס זיי קענען. אַז אַ קינד האָט זיך דאָ אַמאָל באַווּיזן מיט „גליטש־שיכלעך" איז דאָס געווען פון די גרעסטע וווּנדערים. מ׳האָט זיך גע־גליטשט אין די שיך און נישט איינער האָט אַזוי אַרום אַ תל־געמאַכט פון זיינע זוילן.

האָבן טאַקע די טאַטעס קרום געקוקט אויפן גליטש. ס׳האָט זיי אַבער גאָרנישט געהאָלפן. יינגלעך וואָס האָבן געלערנט ביים טאַרנער מלמד לעבן מאַרק זענען אַהיימגע־גאַנגען נישט מיטן גלייכן וועג, וווּ דער טאַטע קען זיי דער־זען, נאָר מיטן הקדש־געסל אַראָפּ זיך פאַרגנבעט אויף הינ־טערוועג צום חסידישן בית־המדרש, וווּ די בית־הכסאות זענען געשטאַנען אָפּענע מיט אַראָפּגעריסענע טירן, און געכאַפּט אַ גליטש.

זעט אַ טאַטע ערגעץ צוועלף אַ זייגער צו מיטאָג, אַז די בנים זענען נאָך נישטאָ פון חדר, פאַרשטייט ער שוין וווּ זיי זענען איצט. נעמט ער אַ ווייריבל אין די שטיוועלעך אַריין און לאָזט זיך דער זשיקע.

ווי באַלד חברה זענען אים קומען, גיט איינער אַ געשריי: זעליג, זלמן, דער טאַטע גייט. שטעלט מען זיך אַוועק רויק צוקוקן אויפן ברעג און מען מאַכט זיך כלא ידע.

דער טאַטע קומט צו און פרעגט: וואָס טוסטו דאָ? ענטפערט מען: גאָרנישט, איך קוק צו. — האָסט זיך גע־גליטשט? — איך? ניין. — אַבער דער טאַטע פוילט זיך נישט, נאָר הייבט אויף זעליגס פוס און זעט: נאָך ווי גע־גליטשט! און דאָ באַוויזיט זיך פון ערגעץ דאָס ווייריבל, און שמירט איבער די פיסלעך וויפל ס׳גייט אריין! ביז דער טאַטע באַרויקט זיך, נעמט אַרויס פון דער קעשענע אַ טיכל, ווישט אָפּ ביי זיין חתן־בחור די טערער פון די אויגן און די „ליכט־טלעך" פון דער נאָז, נעמט ביידע בנים זיינע פאָר די הענטלעך, איז מכבד יעדן איינעם מיט אַ גרייצער, און מען לאָזט זיך צוזאַמען אַ היים.

אויפן וועג פרעגט דער טאַטע די בנים: האָסט שוין געזען אַמאָל, אַז דער זיידע ר׳ בעריש זאָל זיך גליטשן?

ר׳ בעריש איז דעמאָלט אַלט געווען אַ פינף און זיבעציק יאָר.

צווישן צווי וועלטן

וועגן דעם גרויסן „לומדות" פון דעמביצער שיינע יידן אין די גויישע לשונות, כאָטש געווויסע האָבן זיי אין נאָענטסטן שכנות מיט גויים, פונקט ווי וועגן דער באַהאַוונטקייט זייערער אין וועלט־זאַכן, פלעג מען, ס׳זאָל זיי צו גנאי נישט זיין, דערציילן כל המינים מעשיות. מסתמא די אייגענע וואָס מ׳האָט דערציילט וועגן זייערס גלייכן אין אַנדערע שטעט, נאָר ד אַ האָט עס זיך זיכער געקלעבט.

ערלעכע יידן, וואָס האָבן נישט געהאַט צו טון מיט גויים דאָס מינדסטע, סיידן דאָברי" אין פאַרבייגיין — יידן וואָס זענען געזעסן על התורה ועל העבודה טאָג ווי נאַכט און געקענט לייענען גוויישע אותיות נאָר פון די שער־בלעטער פון ספרים אַדער פון שילדן אויף טייל געשעפטן, האָט עס נישט געאַרט. זיי האָבן געלעבט אין אַן אַנדערער וועלט. די באַגעגענישן מיט יענער וועלט איז אַבער געווען פיינלעך ביז גאָר.

וועגן ר׳ שמואל׳ן דעם רב דערציילט מען, אַז איינמאָל פאָר וואָלן האָט אים געזאָלט אָפּשטאַפּן אַ וויזיט דער סטאַ־ראָסטע, אַזש פון ראָפּשיץ, כדי ס׳זאָל זיין קלאָר, אַז די רעגירונג וויינטשט זיך, מ׳זאָל שטימען פאַר דער „רעגירונגס־פאַרטיי". דאָס איז געווען אַ געשעענעש. וואָרום די פריצים האָבן געקאָנט אָפּטון גרויס רשעות, לאָמיר זאָגן, אַראָפּשיקן „אַ קאָמיסיע" (אַ סאַניטאַרישע) און אַרויפלייגן אַ קנס פאַר בילע וואָס.

יענעם טאָג איז דער רב געווען שטאַרק צעטומלט. מ׳האָט אַרויסגעשטעלט יינגלעך, שטאַפּעטן, אַזש ביז צו דער בריק איבער דער זשיקע צום רבינס הויז, אַז ווי באַלד זיי וועלן זען פריצים פאָרן אויף אַ „קאָליאָס" אַהערצו, זאָלן זיי זיך לאָזן לויפן צום רב אַנזאָגן. וכך הוה.

אַז דער רב האָט דערהערט די בשורה, איז אים באָפאַלן אַן אימה. ווי נאָר טיר האָט זיך געעפנט און דער סטאַראָסטע האָט זיך געווויזן מיט זיינע אפּאָלעטן, מיט די זשאַנדאַרן נאָך אים, האָט ער געכאַפּט אַ שטול, אַקיינגנעטראָגן זי דעם פריץ ביז צו דער טיר, און אַז יענער האָט אים אַ פרעג געטאָן: יאָק שע מאַ פאָן ראָבין? (ווי פילט זיך דער הער ראָבינער?), האָט ער אויף גיך אַרויסגעפלאַצט מיט זיין פוילישן, קוים אַרויסגעקראַצט פון די טיפענישן פון זכרון: לייגט דאָ אַנידער, איך בעט אייך... און דעם רעשט האָט ער דערזאָגט מיט דער האַנט. פון גרויס צערודערונג פאַרגעסן ווי אַזוי זאָגט מען אויף פוילישׁ „זיצן". און דאָס איז געווען אַ גרויסער דורכפאַל, ווייל דער רב אין אַזאַ שטעטל ווי דעמביץ האָט געזאָלט, לויטן געזעץ, האָבן באַלייגט אַ פּריפּונג כאָטש פון פיר קלאָסן פאָלקסשול.

דעמביצער „אפיקורסים" האָבן נאָר געוואָרט אויף אַזעלכע מעשיות. זיי פלעגן אויך „נאָכדערציילן" דעם רב׳ס אַ דרשה צום „קאַיזערס נאַמעסטאָג". די יסורים פון אַזאַ דרשה האָבן זיי נישט געווּוסט.

דעם 18־טן אויגוסט פאָרמיטאָג איז זיך צוזאַמענגעקומען אין שול אַ גרויסער עולם פון די שענסטע בעלי־בתים, אין די בעסטע שבתדיקע מלבושים, עטלעכע אין צילענדערס, אַנדערע אין זייערע נייע סאַמעט־קאַפּעלושן, מיטן רב, מיט די דיינים און מיטן ראש הקהל בראש. באַלד איז אַנגעקומען אין שול דער גוויישער בירגערמייסטער, דער דירעקטאָר פון שטייער־אַמט מיט עטלעכע „פּינאָנסן", דער קאַמענדאַנט פון גאַרניזאָן אין מונדיר, דריי זשאַנדאַרן מיט „לייכטערלעך" אויף די קעפּ, האַרנונג דער פאָליציאַנט, דער סענדזשע (ריכ־טער) און אַנדערע גדולים, און דער רב איז אַרויף אויפן באַלעמער. אַז דער שמש, ר׳ לייביש, האָט דריי מאָל אַ פּאָשע געטון אין טיש, האָט דער רב אַנגעהויבן זיין דרשה: „רבותי,

מ׳אי מכריז ומודיע, אַז דאָס מלכות יערט זיך. אין פרק שטייט געשריבן „הוה מתפלל בשלומה של מלכות, שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו״. און דערנאָך איז געגאַנגען דער טייטש פון דעם שטיקל פרק עטלעכע מאָל איבערגעחזרט, און געענדיקט האָט זיך דאָס נאָך עטלעכע מינוט מיטן רוף: „דער קאיזער און אַלע זשאַנדאַרן זאָלן לעבן הויך, זאָגט אַלע יידן נאָך מיר: הויך, הויך, הויך!״

באַלד נאָך דער דרשה האָט ר׳ משה חזן אָפגעזונגען „הנותן תשועה״, די פריצים זענען צוגעגאַנגען צום רב און באַדאַנקט זיך פאַר דער שיינער פייערונג...

דער רב האָט זיי געקוקט אין די אויגן, נישט געוווסט צי מאָכן זיי הוזק, צי מיינען זיי עס ערנסט, די רשעים, און געטראַכט ביי זיך: אוי גאָטעניו. ווי ווערט מען זיי שוין פטור וואָס גיכער. שוין נישט צייט, רבונו של עולם, משיח זאָל קומען?

הקסרקט

מאמצע המאה התשע־עשרה חנה בדמביץ גדוד פרשים, שהוסיף לא מעט לפרנסתם של יהודי העיירה. משפחת מלטר קיימה מאפיה מיוחדת לאפיית הלחם הצבאי (קאָמיס־ברויט). אחרים סיפקו בשר, ושוב אחרים מספוא לסוסים. וחוץ מזה היו משפחות הקצינים הגבוהים, כל מיני רוזנים ונסיכים אוסט־ריים, מטובי הקונים בחנויות היהודים.

הקסרקט הגדול היה תחילה בבית חכור מיהודי בפינת ככר השוק, ומגרש האימונים של הפרשים (רייטשול) השתרע מאחורי שורת־הבתים של השוק לכל ארכו. ילדי היהודים שבסביבה היו רגילים לבלות בגבול המגרש שעות רבות בהס־תכלות ללהטי־הרכיבה, ולא פעם היו הקצינים משלחים בהם את הרוכבים, בשביל ליהנות מן הבריחה המבוהלת של בעלי הפיאות הקטנים.

אף על פי כן היה זמן אחד בשנה, שהקצונה האוסטרית נזקקה לחסדם של היהודונים שבקצה המגרש. בבית חומר דל סמוך ל„רייטשול״ נמצא אַז חדרו של „המלמד הטרנובי״, ר׳ נחום. משקרבו ימי הפסח והתחילו ללמוד שיר השירים בניגונו המלבב, וקולות השירה הגיעו בעד החלונות הפתו־חים אל הקצינים המפקדים במגרש, היו מפסיקים לשעה את האימונים ומתיצבים בסך לפני חלונות החדר כדי לשמוע אל הרינה. ראה „המסייע״ (בעלפער) שהפריצים נהנים מן הזמרה, זירז את הילדים לשיר ביתר עוז, והם, המשולהבים בלאו הכי, עיניהם נוצצות וקולותיהם מתרוננים, פצחו בשיר: „שי—ר, איין געזאַנג, השירים — פון די געזאַנגען; אַלע געזאַנגען זענען קודש, און דער געזאַנג איז קודש קדשים; אַלע גע־זאַנגען האָט געזונגען אַ מלך, און דעם געזאַנג האָט געזונגען איין מלך בן־מלך; אַלע געזאַנגען האָט געזונגען אַ נביא, און דעם געזאַנג האָט געזונגען איין נביא בן נביא, איין מלך בן מלך, איין חכם בן־חכם״...

זאת היתה הפתיחה. מקבוצת הקצינים התחילו זורקים כסף אל שולחן הלימודים: מטבעות של נחושת ואף מעות כסף קטנות. „המסייע״ קיבל בעד החלון שכר טרחה לחוד. התחיל הפסוק השני. פתח אחד הילדים בחינון קול: ישקני— וכל החבריה אחריו: ער זאָל מיך טוען קושן, מנשיקות פיהו, מיט די קושונגען פון זיין מויל; וכן הלאה — והקצינים נהנים ורואים לנגד עיניהם אותם ילדים יהודים, בעלי־הפיאות, הפרועים לשימצה, באור אחר לגמרי, אור של ניגון שקדושתו עמו, חם וחי, רציני ומעודד. ושוב מטר של מטבעות וקריאות עידוד ובקשה לחזור. זה היה יום נצחונם של משה־לעך ושלמה־לעך על הנסיכים והרוזנים מגדוד הפרשים האוסטרי.

בסוף המאה שעברה נבנה קרסקט חדש וגדול מאוד הרחק מן העיירה וקרוב יותר לנהר ויסלוקה. המגע עם העיירה נתמעט, אבל הקצינים היו באים אחרי הצהרים, ביחוד בימי הקיץ, לשתות כוסית ויותר מזה אצל הגוי סרדניצקי, שעליהם בעיקר היתה פרנסתו.

היו מתישבים לשולחנות אחדים שנערכו לפני החנות, וכיון שילדי היהודים אוהבים היו להסתכל בהם בקצינים, מצאו להם הללו משחק מעניין: לפני שישבו בחוץ, הצטייד כל אחד בפנים החנות במלוא חפניים של מעות קטנות ובסיפון של מי־סודה. הילדים התקרבו לאט לאט, ואחד מן הקצינים זרק עליהם חופן של פרוטות. החלו הילדים נאבקים זה עם זה באבק השוק. מלחמות קשות התנהלו על כל פרוטה, ולכך רק חיכתה חבורת הקצינים: לאותו מקום שנתגבבו בו גויות ילדים מרובות יותר כיוון בבת־אחת כל ברזי הסיפונים בזרם אדיר של מי־סודה... להנאתם הגדולה של הנדבנים העליזים...

הפרשים הפשוטים, שברובם גוייסו משכבות האיכרים, לא יכלו להרשות לעצמם תענוגות כאלה. הם היו מסכימים, אילו הואילו קציניהם הנכבדים לעשות בהם אותו תעלול שעשו בילדי השוק, ובלבד שיוכלו לקנות להם בפרוטה שהרימו „דרמה״ אחת (סיגריה זולה) מה„טרפיק״ הסמוך. הללו ביקשו להם תענוגותיהם עם המשרתות בפרוזדורי הבתים בין שעה 7 ל־9 לפני ה„צאַפנשטרייך״, מנגינת הערב של המשמר, שהיתה שירת־הערש של העיירה כולה, והילדים היו מלווים אותה במלוא לוואי: „רייצע, אַז מ׳שלאָגט זי שרייט זי; אַז מ׳שלאָגט זי נישט, שרייט זי נישט״...

צונעמענישן

אַ באַזונדער קאַפּיטל אין שטעטלשן שטייגער זענען געווען די צונעמענישן. יידן גבירים האָט מען געראָפן אָט אַזוי ווי זיי האָבן געהייסן, אָבער אַן אַרעמאַן אָן אַ צונאַמען איז געווען עפעס אַן אויסנאַם. טיילמאָל האָבן די צונעמען זיך געגראָמט: אָט איז געווען איינער — אַלטער סקאַרפּאָק, אַ צווייטער ר׳ וואָלף פּעטראָק, דערנאָך מרים כאַק, ישראל האַק. איין אַרעמע משפחה, פון די אומגליקלעכסטע, האָט געהאָט אַ גראָם אין דעם צונאַמען גופא — אַזשעבאָזשע, מיט אַ נאַכקלאַנג פון גלעלעכטער. די אַלע צונעמען האָבן געהאָט זייערע סיבות, מ׳האָט זיי אָבער באַלד פֿאַרגעסן און דער צונאַמען איז געבליבן.

אָבער אויך „פֿאַליטישע״ סיבות האָבן גורם געווען, אַז אַ ייד זאָל קריגן אַ צונאַמען.

ביי דער פֿאַלקסציילונג אין יאָנוואַר יאָר 1911 האָבן די ציוניסטן און פועלי־ציון אַגיטירט, אַז די יידן זאָלן פֿאַרשרייבן אַלס זייער „אומגאַנג־שפּראַך״ נישט פויליש נאָר יידיש. די דאָזיקע פראָפּאַגאַנדע איז געווען גאָר אַ לעבעדיקע. אַנטקעגן דעם האָבן די חסידים מיטן רב בראש געטענהט, אַז „מ׳דאַרף נישט יידיש״. דער סטאַראָסטע וויל מ׳זאָל פֿאַרשרייבן גוייש, זאָל זיין גוייש!

קומט אַ רעגיסטראַציע־קאַמיסיע פון צוויי גויישע באַאַמטע, מיט אַ פּאָליציאַנט פֿאָר אַ שומר, צו אַ יידן משה אין שטוב אַריין, צעלייגט די גרויסע אויספֿרעג־בויגנס אויפן טיש און נעמט זיך „פֿאַרשן״ דעם יידן. דער ייד באַנעמט קוים וואָס מען פֿרעגט אים. ער איז אַ בית־מדרש־זיצער און וויייס נישט קיין צען פוילישע ווערטער. אָבער ער וויייס וואָס דער רב האָט אַנגעזאָגט: מ׳זאָל שרייבן „גוייש״. אינדרויסן שטייען יינגלעך און שרייען אַריין דורכן פענצטער „יידיש, יידיש״, אָבער משה לאָזט זיך נישט פֿאַרפירן. אויף דער ערשטער פֿראָגע: ווי הייסטו? ענטפֿערט ער ווי ס׳געהער צו זיין. די צווייטע פראָגע: ווען געבוירן — קומט ער אויך אַדורך, אָבער ווי עס קומט צו דער פֿראָגע: „יענזיק פאַטאַטשני״ (אומגאַנג־שפּראַך), פֿלאַצט ער אַרויס: „קאַקאַליק״ — געמיינט צו זאָגן, אַז אַ גוי איז ער, אַ קאַטאַליק. און אַזוי איז אים געבליבן אויף לאַנגע יאָרן דער צונאַמען „משה קאַקאַליק״.

ביי די וואָלן צום עסטרייכישן פֿאַרלאַמענט האָט מענדזשע לייבל, אַ היציקער רירעוודיקער ציוניסט, באַקומען זיין צונאַמען „כלאַפּאַק״... דאָס איז געווען אין טאָג פון די וואָלן. ביים וואָל־לאָקאָל איז געשטאַנען פֿאַליציי און זשאַנדאַרמעריע אַפּצוהיטן, אַז בלויז וויילער זאָלן האָבן צוטריט. אָבער ווער וועט עס נישט אַריינלאָזן אַזאַ באַקאַנטע פיגור ווי מענדל לייבלען. מענדל האָט זיך געדרייט אין לאָקאָל אַריין און אַרויס, באַגלייט יידישע וויילער און געהיט זיי זאָלן שטימען ווי ס׳געהער צו זיין. קומט אַראָפּ דער סטאַראָסטע פון ראָפּשטיץ און זעט עפעס אַ יונגערמאַן מיט קוים אַ בערדל דרייט זיך אַרום אין לאָקאָל ווי אַ גאַנצער בעל־הבית. פרעגט דער סטאַראָסטע: קטאָ יעסט טען כלאָפּאַק? (ווער איז דאָס יינגל?). און אַזוי איז ביי מענדל לייבלען געבליבן דער צונאַמען „כלאָפּאַק״.

געווען אויך צונעמען לויט דער ראָל וואָס איינער האָט געשפּילט יונגערהייט אין פורים־שפּיל. איינער פון דער משפּחה פינק, אַ בעל־מלאכה און געמיינדע־ראָט, האָט געהאָט דעם צונאַמען „קאַיזער״, ווייל ער האָט אַמאָל אין אַ פורים־שפּיל געשפּילט אַ ראָל פון אַ קיסר. ער האָט טאָקע אַלעמאָל געהאַט אַ „מאַיעסטעטיש״ געשטעלט מיט אַ שיינער, גוט געפּלעגטער באָרד...

מ. ווַ., ד. ל.

דמויות (I)

יצחק לופבן

יצחק לופבן, הפובליציסט המחונן ומראשי תנועת „הפועל־הצעיר", בן עירנו היה, ואנחנו גאים על כך. הוא היה ממעצבי דמותו של הנוער היהודי בדמביץ, ואף של תנועת הפועלים בה, גם לפני עלייתו לארץ וגם אחריה, ועוד עשרות שנים אחרי כן, נזכר שם החיבה שלו „איטשעלע" בגאון בקרב חניכיו ושומעי לקחו המרובים בתוכנו.

יצחק לויפבאַן

הוא נולד בדמביץ בט' באב תרמ"ח (1888). אביו ר' אליקים גצל, סוחר־יערות מכובד ותלמיד חכם, בקי בספרות המחקר העברית של ימי הבינים, מוצאו היה ממשפחת רבנים, שספר היוחסין שלה הגיע עד ר' יצחק אברבנאל. אמו, רחל, היתה בת ר' אברהם לייב פולאנר, חסיד קנאי ולוחם לצדק בקהילתו. אבי־אביו, ר' יהודה אריה לייב מתנגד ומראשוני חיבת ציון בגליציה, למדן גדול היה, דיין בדמביץ וחתנו של ר' יצחק זילברמן, חריף ובקיא ודיין דמתא אף הוא. לופבן למד ב„חדרים" ובבית־המדרש. נודע כ„עילוי" מילדותו, ואבי־אמו לא נתנהו לעסוק בלימודי־חול, כדי שיתמסר כליל ללימודי קודש. כבר בעודנו נער ידע להתנצח בבית־המדרש בש"ס ופוסקים כלמדן מובהק. אך רוח הזמן חדר גם אליו לבית־ המדרש. הוא התחיל לקרוא בסתר ספרות אסורה ושקד באופן פרטי על השכלה כללית. בן 16 השתתף באזכרה להרצל בבית הכנסת, למרות התנגדות הרב וראשי הקהילה — וההתנגשות בין הצדדים הביאתו למאסר קצר, בעוון הפרת הסדר הציבורי. בשנת 1907 הצטרף לתנועת „השחר" והיה מראשיה המוכרים.

בשנת 1908, לאחר שהשיג סכום מועט להוצאות הדרך לארץ־ישראל ולפני שעלה בטריאסט לאניה ליפו — כתב לאביו מכתב־פרידה והודיעו על עלייתו לארץ.

כאן התחיל לעבוד כפועל חקלאי במושבות, והצטרף למפלגת „הפועל הצעיר". זמן־מה עבר בירושלים במערכת „הצבי", כעוזר לאליעזר בן־יהודה. בשנת 1910 נסע לשווייץ והיה שומע חפשי לפילוסופיה במכללת ציריך. ב־1912 נקרא טלגרפית לא"י, לערוכת חוברות מדעיות עממיות בהוצ' „לעם".

בתרע"ד השתתף עם יוסף אהרנוביץ בעריכת „הפועל הצעיר". וכשהוגלה אהרנוביץ מצרימה, במלחמת העולם הראשונה, בגלל נתינותו הרוסית, מילא לופבן את מקומו בעריכת העתון (כנתין אוסטריה, בת־בריתה של טורקיה, הושאר בארץ). כשנסגר „הפוה"צ", ערך הוצאות פריודיות שונות — שניתן בהן ביטוי לרחשי התנועה והישוב בשעת־ החירום. בימי הגירוש הכללי מיפו ותל־אביב התגורר לופבן בעין־גנים.

אחרי הכיבוש הבריטי בדרום הארץ, פעל לופבן בארגון הישוב מחדש, והיה סגן חבר הועד הזמני, וכששבו החיים בארץ למסלולם, היה ציר אסיפות הנבחרים א—ג', חבר ועד החינוך של ההנהלה הציונית, כנציג ציבור הפועלים, וציר בכמה קונגרסים ציוניים. חבר מרכז מפלגת „הפועל הצעיר", ומאז האיחוד עם „אחדות העבודה" — חבר מרכז מפלגת פועלי א"י.

בתרפ"א, אחרי השתתפותו בקונגרס הציוני, יצא לעבודת ארגון ותעמולה בפולין וערך בוארשה את העתון „פאַלק און לאַנד". לאחר מכן ערך בברלין את העתון „אַרבייטס־פאַלק" וכתב גם בעתונים אחרים ביידיש, גרמנית ופולנית.

במשך שלושים שנה הביאו גליונות „הפועל הצעיר" את מאמריו ומסותיו על לופבן, שנתחבבו מאד על הקוראים ושימשו מופת לפובליציסטים כימי דור שלם. מיצירותיו של לופבן הופיעו מזמן לזמן גם ב„השלוח", „התקופה", „מאזנים" ועוד.

הוא תירגם לעברית את שני כרכי הספר „נפוליון" לאמיל לודויג, ערך את ספרה של עדה פישמן „תנועת הפועלות בא"י", כמה חוברות של הירחון „אחדות העבודה" ואת ארבעת ספרי „דברים" — אוסף מאמרי חיים ווייצמן, בהוצאת „מצפה", 1934.

זמן קצר לפני מותו ערך והוציא את הקובץ „ארבעים שנה", ליובל ה־40 של השבועון „הפועל הצעיר".

נפטר בתל־אביב, ו' אלול תש"ח (10.9.1948). אחרי מותו יצא לאור בכרך גדול „מבחר כתבי י. לופבן" ובהוצאה מיוחדת ספר „אנשי סגולה".

ר' אליקים געצל לויפבאַן עם נכדו.

יוסף שפרינצק ז"ל

נשיא הכנסת הראשון

הצנוע

אני משתמש בחפץ לב בהזדמנות שבאה לידי, כדי להקדיש דברים אחדים לזכרו של יצחק לופבן בספר של יוצאי דמביץ, עיר מולדתו.

לאמיתו של דבר, מעולם לא הצטרפו אצלי המושגים־השמות „דמביצה" או „גליציה" אל השם לופבן. אפילו השם הפרטי „יצחק" לא היה שגור אצלי בשעה שחשבתי עליו ולא במשא ומתן האישי והאינטימי אתו. אנשי העליה השניה היו שקועים בתהליך התהוות חייהם החדשים בארץ ולא היו צמודים לעברם או להווי עיירתם ובית אבא שלהם. וכזה היה גם המנוח. השם לופבן בלבד ביטא כליל את מהותו ואת הויתו בתוכנו כל הימים. קרוב היה לי לופבן עשרות שנים כידיד וכשותף בכל תהליכי חיינו בארץ — ב„הפועל־הצעיר", בציונות ובתנועת העבודה כולה — מימי העליה השניה עד לימי תקומת המדינה. ואפשר להגדיר את אופיו של האיש הזה בפשטות: חבר יקר, נקי כפיים ובר לבב.

שנון היה לופבן בכתיבתו ואף על פי שלעתים קרובות היה גם פוגע ופוצע בהברקות הפולמוסיות שלו, הרי הוא עצמו היה צנוע מאד בהליכותיו, נוח ביחסיו ומשוחרר מכל נטיה לחתור לראש של איזה תור בולט, המבליט את חשיבותו של האיש.

צניעותו הצניעה אותו עד כדי כך, שאפילו ביום־היקר, בחג היובל של העליה השניה, לא הועלה משום־מה שמו במחרוזת השמות של בוני תנועת העבודה העברית ומבטאיה. והרי הוא, לופבן, היה מבחירי הפיבליציסטים שלנו, הדובר בהא הידיעה, דובר קולע, סוער ומעלה את רחשי הרצון, תכניות הפעולה — את מכאוביה ואת הישגיה של תקופת הרנסנס בציונות. ביטויו היה מקורי, עשיר ורב גונים, ובשי־רותו הספרותי היה לפה למאמצי החלוציות של העם, השואף להתחדשות בארץ ולהיות עם עובד.

אי־העלאת שמו וזכרו של לופבן בחג יובל העליה השניה, לא באה מתוך איזו כוונה שהיא, ולא משום שכחת מקומו וערכו הרב, אלא משום שאיש הביטוי המבורך, שתרם רבות ובכבדות להתוויית דרכם ולהתעמקת מחשבתם של אנשי „כיבוש העבודה" בישראל — הצניע את עצמו ונבלע בתוך מפעלו.

לופבן המשיך בכבוד ובכשרון את יצירתו של יוסף אהרנוביץ — את העתון „הפועל הצעיר" — זה כלי המבטא העברי הראשון לפועלי ארץ ישראל, והוסיף לו תוכן והשביע בו את חותמו המיוחד.

יצחק לופבן הסתלק מאתנו, אבל לא הסתלקה מתוכנו ירושתו הרוחנית, ועוד יבואו ימים, ויצירתו הספרותית המכונסת תחזור לשמש מקור מעשיר ומחנך גם בימים הבאים.

יהודה בורנשטין

בן חמש־עשרה שנה בסך־הכל היה יהודה בורנשטיין בשעה שהופיע בראשונה על במת הציבוריות היהודית בעירנו ובן עשרים וארבע היה בעזבו אותה. אף על פי כן אפשר לומר בלי הגזמה כלל, כי קודם כל הודות לפעולתו ולמלחמתו רבת המסירות הצליח הישוב היהודי בדמביץ לחרוג מקפאון

יהודה בורנשטיין (1904)

הדורות ולהיצמד בהדרגה הולכת וגוברת לתנועת ההתחדשות הלאומית, שפשטה בין יהודי גליציה משלהי המאה התשע־עשרה.

בלי שום הגזמה אפשר לומר, כי בעשר השנים האלה מראשית המאה העשרים עד שנה אחת לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה לא נוסדה בדמביץ שום אגודה, לא נעשתה שום פעולה ציבורית בעלת ערך, שיוזמן, מפעילן ומדריכן לא היה הוא, יהודה בורנשטיין.

ציונים בודדים, ואף קבוצות קטנות, היו בדמביץ גם לפניו. אבל הוא, יהודה בורנשטיין, היה הראשון שלא ראה לנגד עיניו שום ענין אחר, שום מטרה אחרת בחייו, מאשר הענין הציוני. ואפילו שאיפתו הגדולה לדעת, אהבתו לספרות ומדע, לא היה בהן כדי להסיטו כלשהו מפעולותיו המרובות.

מצבם הכללי של יהודי דמביץ בראשית המאה העשרים היה כזה, שכמעט כל חלוצי הציונות נאלצו לעזבה ממיעוט אפשרויות הקיום לעצמם. אלה יצאו לערים גדולות יותר בגליציה ואלה היגרו לארצות אחרות, בעיקר לגרמניה. דמביץ נתרוקנה לאט לאט ממיטב כוחותיה הפעילים. ואז, משנשאר השדה בלי חורש, כאשר זריעתם של הראשונים עמדה לקמול באין מטפח, קם הוא, הבחור הצעיר בן חמש־עשרה, ובהקרבה עצמית ובהזנחת ענינו הפרטי, התמסר לעצור את השממה המשתררת.

יהודה בורנשטיין נולד בשנת 1888, לאביו שלמה, שהיה חתנו של הקבלן גשווינד ובעל המלון שעל יד תחנת הרכבת. הוא בחר לבנו אותו חינוך כפול, יהודי־מסורתי וחילוני־מודרני, שנהגו משכילי גליציה בימים ההם לתת לבניהם: חדר ובית־מדרש מזה והתכוננות ללימודי גימנסיה מזה. לא יותר מהתכו־ננות, כי עד שליחת הבן לגימנסיה ממש לא הגיע אומץ הלב

מפחד רדיפות של קנאי־הדת. לכל היותר יכול היה לחשוב על לימודי גימנסיה כתלמיד חוץ, פריוואטיסט בלע"ז.

וכך נקלע גם יהודה לבין שני עולמות: חציו בבית־המדרש, שכבר לא היה בו לגביו כדי משיכה, וחציו בפרוזדור של הגימנסיה כביכול. אבל סופו, שאת בית המדרש עזב ולגימנסיה לא הגיע. כי יותר מהתקוה להיות אי־פעם עורך־דין או מהנדס, משכה אותו הפעולה הציבורית, והיא שקבעה את כיווני השכלתו. הוא למד הרבה וקרא הרבה, אבל מטרת לימודיו לא היתה עוד דיפלומה לעתיד לבוא, אלא עיצוב השקפת עולם מודרנית, שעם זאת תהיה יהודית וציונית.

מתוך התכוננות לגימנסיה קשר קשרי חברות עם תלמידי הגימנסיה היהודים שבדמביץ, אחדים מהם לא מבני העיר, והיה כאחד מהם. יחד עמם היה מקוראי „מוריה", עתונם של תלמידי גימנסיה הציונם בימים ההם, שיצא בלבוב, גם פרסם בו בשנים 1904—1905 כתבות אחדות ורשימות נועזות בשאלות אקטואליות; יחד אתם נרתם לפעילות ציונית. ורוח חדשה נשבה פתאום בעיירה. הקרח כאילו נשבר, ויהודה בן החמש־עשרה שקע יותר ויותר בפעולה. נתגלה לפניו שפע רב של אפשרויות.

אמנם היו בעיר צעירים ציונים אחדים מבני המעמד הבינוני, מפוזרים ומפורדים, אך מעטים מאד היו מעיזים להפיע כציונים בגלוי. כל נסיונות הארגון הקודמים נכשלו עקב התנגדותם של החסידים. צריך היה למצוא צורת ארגון שלא תעורר התנגדות חזקה כזאת. יהודה העלה מן העתונות את הרעיון ליסד „אגודת סוחרים" (קויפמענישער פאַריין), שלא תכריז על עצמה כציונית, אך תאפשר בעצם קיומה את הפעולה הציונית בין חבריה. האגודה הזאת נוסדה והתקיימה זמן מה. באסיפת היסוד שלה נאם בורנשטיין הצעיר. ברם אגודה זו לא החזיקה מעמד. שהרי „אגודת סוחרים" בתנאיה של עיירה קטנה כדמביץ לא היה בה צורך של ממש. בין ראשיה היו נפתלי אייזן, בעל המסגריה הגדולה, נתן גרינשפן, בעל בית החרושת הגדול למגרות, ושמואל מאהלר, בנו של חיים מאהלר ומראשוני הציונים בדמביץ.

ובאותו זמן עצמו היה יהודה בורנשטיין היזום והמתחיל בהקמת האגודה הראשונה של פועלי־ציון בדמביץ, והוא גם שכתב את הכתבה הראשונה על כך ב„יידישער אַרבעטער".

ולא די בכך. באותה שנה יצאה מיהודה בורנשטיין ההתעוררות ליסוד אגודת הנשים הציוניות „דבורה", שהתקיימה בגלגולים שונים עד פרוץ מלחמת העולם השניה.

שנת 1905 היתה שנת היזמה הפוריה ביותר של יהודה בורנשטיין בדמביץ. בה נוצר ביזמתו המבורכת הסדן שעליו נתחשלו פני הדור הצעיר בעיירה. מכאן ואילך היה מוטל עליו לשקוד על קיומם של כל הארגונים החדשים, להדריכם בפעולתם היום־יומית, לקיים את הקשרים ולמנוע סכסוכים ביניהם, ובעיקר ללחום את מלחמתם כנגד המתנגד האחד שקם לציונות בדמביץ מראשיתה — האורתודוכסיה החסידית. הוא עשה זאת בלא לאות, במסירות נפש ממש ובשכחת עצמו. אם ביסוד בית ספר עברי, ואם בהקמת ספריה, ואם בכל פעולה פוליטית כלפי חוץ — בכל היה יהודה בורנשטיין ראש המדברים והעושים. הוא היה הראש המוכר של התנועה בדמביץ וגם מייצגה כלפי חוץ, אם כי מעולם לא נדחק לנציגות. היה גם ציר הקונגרס ה־12 בוינה.

יזמתו הגדולה האחרונה של יהודה בורנשטיין היה יסוד אגודת הנוער הבעלי־בתי „השחר", שהכתירה עצמה בשם „אגודת בחורים תלמודיים", סניף להסתדרות הארצית „השחר", שועידתה בפסח תרע"ח התקיימה בדמביץ, במלון בורנשטיין, ייהודה היה אחד המשתתפים בה.

יהודה בורנשטיין (1930)

בחורף של 1913 נשא יהודה בורנשטיין לאשה את רוחמה, בתו של נתן גרינשפן, עסקנית רבת־פעלים בקרב הנוער בעיר, וכבר בפברואר 1914 יצא הזוג הצעיר לפרנקפורט בגרמניה בהחלטה ברורה לעלות מכאן לארץ ככל האפשר מהר.

שהייתו של יהודה בורנשטיין בפרנקפורט היתה ארעית בלבד, לא יותר מחדשיים, אך השאירה אחריה פרי ראוי: „אגודה לתרבות יהודית" (יידישער קולטור־פעריין) שזכתה לפריחה גדולה במשך כמה שנים.

בחודש אפריל יצא יהודה מפרנקפורט לארץ ישראל, כדי להכין את הקרקע להשתקעותו יחד עם רוחמה, ושהה בה שלושה חדשים. הוא שב לגרמניה כדי להזור לארץ יחד עם רוחמה, אך בינתיים התקדרו שמי אירופה. מלחמת העולם הראשונה עמדה בשער ובלית־ברירה העתיקה המשפחה את מקומה לוויסבאדן, שם עברו עליה שנות המלחמה והאוקופציה הצרפתית. בויסבאדן הצליחה רוחמה, בעלת הכשרונות האר־גוניים והקומרציאליים, להקים בית מסחר פורה ומכניס ויהודה התמסר גם כאן בעיקר לפעולתו הציונית, שזיכתה אותו בהוקרה רבה בקרב ציוני גרמניה. בין השאר היה פעיל הרבה ב„איגוד יהודי המזרח" בגרמניה, שנוסד ע"י שני בני גליציה, משה ואלדמאן מטרנופול ובנציון פט מריישא. לא היה כינוס ציוני בגרמניה, שיהודה לא ייצג בו את ציוני ויסבאדן, וברא־שית שנות העשרים נבחר גם כחבר הועד הפועל של „הת־אחדות ציוני גרמניה", שמושבו היה בברלין, מיינקה שטראסה.

ברם, ההצלחה החומרית, פרי קוניונקטורה חולפת, והסי־פוק בעבודה הציונית לא טשטשו בלבם של יהודה ורוחמה את

הכנית העליה לארץ. בשנת 1924 חיסלו השניים את עסקיהם בויסבאדן ועברו לארץ, להיפה, בה בנה יהודה את ביתו בהדר הכרמל. בשל התרופפות המצב הכלכלי הכללי החליט לשוב לפי שעה לגרמניה בשביל להציל את הונו שם, ושנים אחדות דומה היה, שהוא מתקרב למטרתו לחזור לארץ, אל ביתו בחיפה. בינתיים המשיך בפעולתו הציונית המסורה ללא גבול. כל באי ביתו לא נלאו מלהעלות על נס את מידת הכנסת האורחים של יהודה ורוחמה ואת עזרתם לכל דורש. אבל אותה שעה הורע המצב העסקי, ויהודה ישר הדרך וטהור־הכוונה לא החזיק מעמד. ב־30 ביוני 1930 חדל לדפוק לבו של איש, שמשחר ילדותו לא היתה לפניו אלא משאת־נפש אחת — הציונות. היא לא זכה לראות עוד את הארץ, את חיפה העיר שבה חיכה לו ביתו ובה ביקש לחנך את שני בניו. עשתה זאת חברתו בחיים רוחמה, שומרת מורשתו עד היום.

דב סדן

בקו השחר

א

נהר־הסאן שחצה את מדינת־הכתר האוסטרית, הקרויה בשם הבדוי גליציה, ושהיה כקו־פילוג בין מזרחה, שעיקר אוכלוסיתו העיד על קריעתו מעל אוקריינה, ובין מערבה, שעיקר אוכלוסיתו העיד על קריעתו מעל פולין, היה גם כקו־הפרד בין יהודיה. המתבונן מקרוב אינו יכול להתעלם משוני סמוי יותר, ביחוד במנטליות, אך גם המתבונן מרחוק נבלט לפניו שוני גלוי יותר, ביחוד בהתפתחות. ודאי, אותו תסביך זרמים ונפתולים חילחל את המסגרת כולה, אך לא חילחלה במידה שוה ובאופן שוה. ההבדל הזה ניכר למי שיבחן דרכם של זרמי־יסוד ראשוניים, החסידות וההשכלה ומלחמתם, משני עברי הסאן. מזרחו נראה כחזית של ביצורים עזים של ההש־כלה, כנגד ביצורים עזים של החסידות, והמלחמה במערכה רצופה ופתוחה, ואילו מערבו נראה כשדה כיבוש של החסידות שננעצו בו כיסי־פלישה של ההשכלה, והמלחמה במערכה פסוקה ופארטיזנית.

התפיסה המצויה של מסע־ההשכלה מברלין דרך פראג ווינה למזרחה של אירופה היתה מחייבת מעבר, שתחילתו קראקא וטרנוב ורישא והמשכו לבוב וברודי וטרנופול, אך באמת המסע לא היה כקו־הרכבת אלא כמעט כהיפוכו, באופן שניתן לומר, כי ההשכלה במערבה של גליציה היתה כבת־קול ממזרחה.

ההבדל הזה ניכר גם למי שיבחן דרכם של זרמי־יסוד אחרונים, הטמיעה והלאומיות, ומלחמתם משני עברי הסאן. ממזרחו של הנהר היו היהודים נתונים בין הסדן של רוב אוקריינים נשלטים ובין הפטיש של מיעוט פולנים שליטים, והמתיחות הזאת היתה תוספת־סיוע להקדים את בישולו של גיבוש ההכרה הלאומית ותכניתה המדינית, והוא גורם שחסר ממציאותם של היהודים ממערבו של הנהר, ושעל־כן נראה גם פה היחס כבין קול והדו.

ב

התפתחות זו, שמתוכה נראות תנועות ההשכלה והלאומיות במערב גליציה כביכול כשלוחות מזרחה, היא גם שגרמה ליהודים של המרכזים המעטים והבודדים אשר לזרמים האלה, ולחישול אפיים של נושאיהם. תכונות אלו בולטות ביותר במרכז־המרכזים, שבו הזרמים האלו נתלכדו בחינת אם ויו־רשתה. הכונה היא לטארנוב, שחישול האופי הזה נתגבש בה כדי דפוס ונוסח, הניכרים בדרכם של בני השפעתה. בתוך האיפרכיה הגדולה של החסידות, שנשענה על בתי שושלות, — ליז'נסק ורופשיץ, שנוספה עליהם דינוב ולימים צאנז — נצטע פה, בטארנוב, קנה המתנגדות שנציגיה הקיצוניים היו מכאן טיפוס כשל ר' שבח אלמוגין, שתחילתו מגיד של מתנגדים וסופו, מסייע להוג משכילי טרנופול (בנו הוא החכם ר' שמחה פינסקר ונכדו הוא בעל האוטואמנציפציה) ומכאן טיפוס של רבי של מתנגדים. על רובד המתנגדות נוסף רובד ההשכלה ונציגיה שונים, למן הטיפוס הרציני כשל נפתלי קלר בעל „הביכורים" עד הטיפוס המשעשע כשל מרדכי ויסמן־חיות, ובינותם מי שהרצינות והשעשוע נתמזגו בסגולת־כשרונו כחטיבת־המידה של הומור — מרדכי דוד בראנדשטטר, ושלשתם, כחבריהם עמידתם כבר בתחומה של ראשית ההת־נערות הלאומית, ומחיצתם המשותפת, מחיצת „השחר" ועורכו סמולנסקין, תוכית. ועל רובד ההשכלה נוסף רובד הלאומיות ונציגיה, שונים, וכבר בולט בהם חלקם של בני־לעז, בין אלה שהניחו תלמודם בבית־המדרש וקנו השכלתם בסתר — לייבוש רפאל'ס, הוא ליאון קלנר, מראשוני המצטרפים להרצל, בין אלה ששוב לא ידעו את בית המדרש ותלמודו או ידעוהו בקצה המזלג ועברו בגלוי בשערי־הגימנסיה בעירם ובבואם לעיר־המכללה, ביחוד וינה, נאחזו במעגלה של התנועה הלאומית הצעירה, ביחוד אגודת „קדימה", והביאו בשורתה לחבריהם בעירם. משלושת ראשי הנציגים של השכבה הזאת, שדיוקנם ניבט בנו מתמונת הכנסיה הבזילאית, אברהם זאלק, אדווארד שוואגר וזיגמונט ברומברג־ביטקובסקי, נודע הראשון כנפש הפיעלת של תנועת „אהבת ציון", שניסתה גם במעשה של התישבות — מושבת־מחניים האומללה — ולוחם על זכותה בפני הרצל, והאחרון שהיה גם ממנהלי מחניים, נודע כמשורר עורך, פדגוג.

טארנוב ו„אהבת ציון" נעשו בתולדות הציונות בגליציה כשמות נרדפים, והנה טארנוב זו על רבדיה ו„אהבת ציון" הם־הם שהיו כמוקד־ההשפעה על סביביה, וביחוד על המחוזות הקרובים לה, כנקודת־הליכוד של כל הניצוצות שנתלבו בעיירות אשר במערבה של גליציה וכל חזיון נחשב לא יבואר בלעדי ספירת־ההשפעה הזאת ומרכזה.

ו„אהבת ציון" היתה גם סמל ליחסים בין האינטליגנציה

ועידת „השחר", רישא, חו"ה פסח תרס"ח. בשורה התחתית משמאל: דניאל לייבל ויצחק לופבן
בשורת העומדים השניה: מימין משה וורצל ושבה לייבל

והעם — הפרקליט, שבא מהשכלת־לעז, היה נשיאה של אגודה, אשר חבריה היו משכילים ואדוקים, ומיסדה של מושבה שבוניה חרדים, ושוני־היסודות העלה גם הכרח מזיגה. והדרך הזאת על ניגודיה קיימה עצמה בכמה גלגולים — הרי הקבוצה של יעקב מאיר (מאכס) בינגשטוק וזאב (וילהלם) ברקלהאמר ויצחק (איגנאצי) שיפר, שאפילו אתה בודק לשונות כתיבתם וענינם אתה רואה, ביחוד בראשון ובאחרון, גם הדבקות בלשון־הנכר, גם השיבה ללשון־העם, ביחוד לשון־דיבורו.

ג

הרי לפניך, בקוים כוללים, דרכה של טרנוב, שהשפעתה היתה על סביביה וביחוד על עיר כדמביצה, שהיתה מבחינה זו כפרבר שלה. ובבואך לדבר על בני דמביצה ושכמותה, וראש להם יצחק לופבן, שהיתה בהם יד ההשפעה הזאת ודרכה, ראוי לך לזכור את שחוק־הניגודים וההשלמה הזה שבין אינ־טליגנציה והעם, שאם תרצה תוכל גם לפרשה כניגוד בין בני־אינטליגנציה־מקרוב־באה, חניכי גימנסיות ומכללות, ובין בני אינטליגנציה־מבית, חניכי חדרים ובתי־מדרש, כי הנגוד שנתגלה ב„אהבת ציון", בין הראשונים שהכינו את שיבת ציון למעשה ועודדוה אך לא היו בין העולים ובין האחרונים שדרשו הלכה למעשה ונכשלו גם בשל הניגוד הזה, נתגלה לימים אף בתנועה הקטנה אך חשובה „השחר" שהגדרתה היתה: הסתדרות הבחו־רים התלמודיים, או: חובשי בית המדרש. היתה זו תנועת נוער שקמה מקרב האינטליגנציה המקורית, בחורי בית המדרש, שחשו בהולם־השעה ועל־כן הקדימו את בני־גילם, בחורי הגימנסיות. שהרי ודאי לא מקרה הוא, כי לא חברי האגודות הגדולות של הסטודנטים הציונים אלא חברי האגודה הקטנה הזאת העמידו מתוכם את חבורת־העולים, חולית־חיבור לעליה השניה. בחוברת „השחר", פרטי־כל מהקונפרנציה השניה של האגודה הזאת, שיצאה בהוצאת „נייע פאלקס־צייטונג" ברישא, בעריכת מזכירה נפתלי זיגל (דראהאביטש, תרס"ח) אנו קוראים: „בלי רעש ובלי המולה נהיה דבר גדול. התאספו הבחורים מכל קצות גליציה בפינה קטנה (האסיפה נתקיימה ברישא ב' חול המועד פסח תרס"ח[1]) כדי להתיעץ על דבר מצבם וצרכיהם ולברוא להם אורגניזציא. אות הוא, כי לא פרסום יחפצו הבחורים — כמו שמאשימים אותם אחדים — אך עבודה ממשית, לא פרזות כי אם פעולות. מי פילל לפני שנים אחדות כי יבוא יום, ויתאספו בחור בת־המדרש והקלאר־זים לאסיפה לדבר על־דבר ענינים כלליים? מי האמין כי אלה הנרדפים, אלה „החשוכים" יתעוררו פתאום לחיים ולעבודה? מדברי מיסדה של התנועה, משה ויזנפלד, ניכרת תגבורת ההכרה העצמית: „וגם ערך הבחורים התנשא והתרומם הרבה הרבה על־ידי תנועת „השחר". לפנים חשב לו כל נבער מדעת לכבוד לבזות את בחורי בית המדרש ולהתל בהם והיתה לו זאת לתהלה, והיום לכל הפחות מביטים על הבחורים כעל אנשים מועילים, כעל בנים טובים לאומה הישראלית. וגם

[1] הועידה הראשונה התקיימה בדמביץ, בחול המועד פסח תרס"ז, במלון בורנשטיין. — העורך.

אנחנו מצדנו התחלנו להסתכל יותר אל מצבנו, אל תעודתנו בחיים ואל חובתנו לעם היהודי. וככל מה שהננו מתבוננים יותר ויותר אל תכונת הבחורים, ככל מה שהננו מתעמקים בשאלת עמנו, הננו באים לידי הכרה, כי רק הבחורים הם הם היהודים היותר טובים, הלאומיים היותר מצויינים, וכי רק המה הנם מוכשרים מכל חלקי האומה הישראלית להיות נושאי דגל התחיה והתנועה הציונית וכי רק הם־הנם האלמנט היותר בריא ויותר רענן ביהדות". האם לא נשמע מתוך הדברים האלה כמין צלילה של תנועת־הנוער אשר קמה לשנים ברחוב היהודים בגליציה, והכרתה העצמית מצאה אישורה בהגדרתו של מ. בובר, כי הנוער הוא שאנסת־האושר הנצחית של האנושיות? ואם ביקורת־ימינו רואה בהכרה זו יוהרה, הרי דעתה נסתרת במקום שההכרה העצמית הזאת יותר משהיא באה כתביעת־זכות היא באה כמילוי־חובה. וכך היתה דרכה של תנועת הנוער שלנו, בין בדיוקנה המוקדם והאינטואיטיבי יותר — העליה השניה, ובין בדיוקנה המאוחר והתודעתי יותר — העליה השלישית ואילך. והחבורה הקטנה הזאת, „השחר", כשם שהיתה כבלי־משים חולית־חיבור לדור שלפנים, אלה אנשי „אהבת ציון" בני עיירות מערב־גליציה, שהתחלצו לעלות לארצנו ולהיאחז בה, כן היתה כבלי־משים חולית־חיבור לדור שלאחריהם, זרם הנוער מעיירות מזרח־גליציה ומערבה, ביחוד בני „השומר הצעיר" שנישאו על גלי העליה השלישית. ואכן, העליה השלישית הזאת מבשריה היו חבורות קטנות, כחבורת „חלוצי ציון" שקמה בברודי ביזמת יוסף אהרונוביץ, וחבורת אנשי „השחר" וכן יחידים שנחלצו ובאו לארצנו. והרי קו מציין הוא לחבורת „השחר" ורצינותה, אם לימים לא רבים אחרי שנשמעה הכרזה זו של הכרה עצמית, נראים חבריה בארצנו — הרי איש דמביצה, יצחק לופבן, שנעשה מראשי הפובליציסטים של תנועת העבודה ועורכו של „הפועל הצעיר", הרי איש יסלא, בריש מלר, שנודע בשם דב קמחי כסופר, מורה, עורך (אגב באסיפה ההיא הוא פותח דבריו: „בתחילה אתנצל על שאני מדבר זרגונית"); הרי אנשי שארנוב יהושע ויחזקאל ברנדשטטר ואריה ליכטינגר (נהיר) הנודעים כחקלאים ועסקני־ציבור. הרי איש דמביצה צבי וולף (ז"ל), נאמן הקרקע והשמירה העברית, ואחרים. וגם לימים, בעליות הבאות, נראים פני בחורי „השחר", שהפליגו בינתיים כקודמיהם למחנות אחרים, ועיקדם במחנה־העבודה, הרי איש דמביצה דניאל לייבל, סופר ועסקן, עורך וחוקר; הרי איש־מושציסקה נפתלי זיגל, מורה ומו"ל, מחבר ספרי לימוד; הרי איש־בלזא יוסף פאלק, משורר ובעל מסות; הרי אברהם כהנא (אבר"ך), סופר ופולקלוריסט ואחרים. אך עיקר ענינינו עתה הוא הציון, כי חבורת „השחר" העמידה מחלוצי העליה השניה.

ד

אם נחזור מעט לאספה ההיא נשמע כמה דברים של ענין. מכאן על אהדה — אברהם זאלץ „עובד במחננו", הקהילה תומכת: „גם המתבוללים הסכימו לתת לנו באמרם: אלה הם צעירי העתיד". מכאן על איבה — „הסתדרות הבחורים היא אורגניזציה אי־נורמלית, הבחורים עובדים את עבודתם בסתר, שלא יטילו עליהם חשד האבות, חשד בעלי הבתים וכן הלאה".

מכאן יחסי קירבה עם הסטודנטים — הנוער האקדימי הציוני בטארנוב רשם את „השחר" שם בספר־הזהב; מכאן יחסי ריחוק מהם — „איננו רוצים למסור בידי הסטודנטים את הנהגת העבודה, איננו חפצים לסמוך עליהם". הפרוגרמה נגדרת בתורת התאחדות הבחורים התלמודיים לתכלית השתלמות על יסוד הפרוגרמה הבזילאית ומטרותיה, הרמת מצבם בחומר וברוח וחינוכם ברוח לאומי ואירופאי; זיקתה להסתדרות הציונית היא זיקה ישרה לועד הפועל הציוני בקלן, שפתה עברית וכשפת־עזר אידיש. המלחמה להגדרה העצמית ולעצ־מאות היא נמרצת — מענין כי הסירוב לתלות בהסתדרות הציונית הארצית בא מתוך ביקורת הטיפוס המבולל של העסקן הציוני המצוי: „כבר ראינו איזה נואמים הוא (הדיסטריקט) שולח למקומות חסידים, רובם אנשים מגוחכים, שיותר משהם עלולים לעשות תעמולה בעד הציונות, הם מוכשרים לבזות אותה — — אין אנחנו יכולים למסור עצמנו לאנשים הכותבים אלינו בשפה שאין אנו מבינים אותה". אבל הויכוחים כבר מראים בקיעים, ביחוד בנקודת־המגע עם „פועלי ציון" (ואמנם סופם של חברים הרבה שנבלעו בתוכם), והמשתלשל ממנה בענין אידיש (ההצעה להוציא את „השחר" גם באידיש נדחית לא בלבד מתוך טעם של עיקר אלא גם מתוך העובדה, שכל החברים מבינים עברית; היתה גם הצעה לבקש שיתוף עם „רביבים" של י. ח. ברנר ונדחתה. אגב, ברנר כתב רשימת ביקורת על כתב־העת „השחר").

כללו של דבר: לפנינו תנועת נוער יהודית־מקורית לפי הרכב חבריה, תלמידי־בית־המדרש, שהציונות והלשון העברית היא להם הנחה טבעית מובנת מאליה, והם שואפים לתרבות עברית הקלוטה רוח כללית, ומגינים על יחודם מתוך ביקורת הטיפוס המצוי של הציוני, וגם הציוני הצעיר בכלל זה, שלא מש בסתירה שבין סיסמתו הלאומית ומציאותו הלועזית. היתה זו תנועת־מעבר שהכשירה את חבריה להכרה עצמית, זקיפות קומה, חובת־ההשלמה העצמית. אם דוקא בחבורה זו נתעוררו חלוצי־עליה — היתה זו מסקנה של הרצינות היצוקה בעצם התנועה.

ה

הרי המסגרת והמצע לראשית גידולו של יצחק לופבן, שהיה מראשי הנפשות הפועלות בחבורה זו. ממרחק־הימים אפשר ונתמה, כי באסיפה ההיא נמסרה ההרצאה על העתונות לבריש מלר, הוא דב קמחי, ואילו ההרצאה על התעמולה נמסרה ליצחק לופבן, אך אנו שהיינו רגילים לראותו סופר ועורך נעלם מעמנו, כי היה בו כוח־ארגון. וראוי כי נשמע עתה את הרצאתו הקטנה כפי שהובאה בפרטי־כל ההוא (עמ' 14־15) והמעידה על אומרה כי ידע להביע סדר ובהירות באשר לפניו.

חברים נכבדים! תנאי הכרחי לכל הסתדרות היא תעמולה טובה ומסודרה. על־ידי התעמולה יתפשט הרעיון וירכוש לו מעריצים. ואצלנו לא היתה תעמולה מסודרת כלל. לא היה (היו) לנו נואמים ואורגניזטורים מוכשרים שיסעו בכל ערי גליציה ויעמלו למען רעיוננו ועל כן לא התפשט רעיוננו כדבעי. אבל לא זה הוא עיקר החסרון. הרע הוא, כי גם שם (במקום) אשר

נעשתה תעמולה למען „השחר" נעשתה בלי מטרה ראשית, בלי שיטה ובלי סדר, ותחת להועיל הזיקה הרבה. החברים אשר עמלו בין הבחורים לא ידעו להתהלך עמהם, איך לדבר אתם, ועל־ידי־זה גרמו הפסד מרובה להסתדרותנו, כי הוסיפו הבחורים להתרחק מאתנו ולהתנגד לשאיפותינו.

מן הנחוץ הוא, כדי להנהיג את התעמולה כראוי, למען שתוכל להביא את התועלת המקווה, ליסד לשכה־תעמולית שתעודתה תהיה:

א) לעבד שיטה ופרוגרמה בשביל התעמולה.

ב) ליסד על יד החבורות סניפים להלשכה שיודיעו להלשכה המרכזית מן הכוחות המוכשרים לאגיטציה.

ועל־ידי־זה תתפשט עבודתנו על פי סדר ושיטה".

בתוך הפרטי־כל אנו שומעים כי הנשיא, משה ויזנפלד, מציע למסור לו ללופבן „לעבד את הפרוגרמה התעמולית וישלחנה במכתבים חוזרים לכל ועדי הגלילות", והצעתו מתקבלת, וכן אנו שומעים כי בין הערים שנקבעו בהן ועדי גלילות נמצאת גם דמביץ ובראש הועד יצחק לופבן, והוא ודאי קיים את העבודה שהוטלה עליו אך לא התמיד בה ימים הרבה, שנשמע לדברי משה ויזנפלד, שנעל את האסיפה בדברים תמים אלה:

— — עלינו לזכור את ירושלים על ראש שמחתנו. הנכם יודעים, אחים יקרים, כי הישוב בארץ־ישראל מתפתח ויש היום היכולת לכל יהודי להתישב שם, לא רק לשם האידיאה בלבד, אלא גם לשם הרויח כסף, למען עשות עסקים טובים. החובה מוטלת איפוא עלינו לנסוע לפלשתינה. הנני מודיעכם, חברים יקרים, כי חברנו מר יונגרוירטה, אשר עבד אתנו אשתקד על הועידה, נסע ארצה ישראל להשתקע שם. בשם כל האסיפה אני מביע לו את ברכתנו העמוקה, וברכתנו זו תלוה אותו בדרכו בלכתו לארצנו (מחיאת כפים). נשתדל נא גם אנחנו לצאת בעקבותיו ונסע לפלשתינה כי היא מטרתנו האחרונה, זה הוא המקום הנוער בשבי־לנו. הלא תדעו כמה בחורים התגוללו עד עתה בחוצות וינא וברלין ויבקשו למו מטרה בחיים. הגיעה העת שכל אותם הבחורים יסעו לארצנו. עשו חברים את דרככם לארצנו! התאמצו ליסד שיירא של חלוצים שיסעו שמה, שיעבדו בארץ אבותינו, כל אחד במקצוע שהוא בקי בו.

אנחנו הבחורים באהבתנו הגדולה לארץ אבותינו נוכל לפעול הרבה לתחית ארצנו. התעוררו, איפוא, לעבודה ולמעשה! ובטרם ניפרד אסיים בברכה הישנה: לשנה הבאה בירושלים" (מחיאות כפים סוערות).

דברי נעילה אלה שיצאו מלב נכון, לב נשיא האגודה ההיא — הוא עצמו לא זכה לבוא לארצנו אך נאמן לה עד אחריתו המרה, ביחוד כראש הקרן הקיימת בגליציה המערבית — נכנסו ללב נכון, והקריאה הזאת — יצחק לופבן היה מראשוני הנענים לה, ואמנם אותו חבר יונגרוירט היה פוזיציה חשובה בדרך חייו. ולא יצאו ימים הרבה וקולו של לופבן נשמע בין הנוער בגליציה במכתב גלוי עושה רושם.

ומעשה שהיה כך היה: אחרי שנה, בהיות לופבן כבר בירושלים נתגלגלו לידו גליונות של הירחון הפולני של הנוער הציוני בגליציה „מוריה" ובאחד הגליונות מצא כתבה מעיר מולדתו דמביצה והוא החליט להגיב עליה בפנייה גלויה: אל אחיותי בגולה. („מוריה", לבוב, שנה שביעית, גל' 5—8, ספטמבר 1909, עמ' 178־179).

ו

המכתב עצמו נתחבר ודאי בעברית, שכן מערכת „מוריה" מפרסמתו בהערה, כי היא נותנת אותו בתרגום פולני. ואנו בבקשנו להביא עתה את המכתב ההוא, שכבר ניכרים בו סימני סגנונו שידענו אותו לימים, אין בידינו אלא לעשות תרגום־של־תרגום. הוא פותח דבריו בהערה, כי קרא את הכתבה ההיא ברוב ענין —

שכן הנני, רחמנא־ליצלן, חניך העיר העלובה הזאת, וצללי העבר הישנים התחילו אופפים אותי ופחד אחזני... לא אדע, אם אתם בגולה מסוגלים בכלל להרגיש כשם שאני הרגשתי בקראי את הכתבה הזאת, שיש לה יותר אופי של נקרולוג. — „קל להזכיר" — אזכרת מתים! — משהו שלא היה קיים מעולם. עודני זוכר, אחיות יקרות! עודי מזכיר לי לפעמים את הגולה, החלומות וההזיות, המתפקעות כבועות סבון! ...לא כתב אשמה אני מביא כנגדכן, אולם חפצי להגיד את האמת.

בעבודתכן לא היתה מעולם רצינות, מעולם! ועל כן אינה נושאת פרי. גוף בלי נשמה אין לו חיים! ואם אפילו נמצא לפעמים אחד,[3] שנהג רצינות בתפקידו, הרי החריב את עצמו בגופו וברוחו בגלל היותו אחד, והאחרים, כביכול, תומכיו ועוזריו, דוקא אלה „בעלי המדים", פעלו לפי נימוקים אנוכיים או העמידו פנים של עשיינות שקודה ועל־הרוב היו כאלה, שלא היתה להם השגה כלשהי מה פירושו של יהודי.

ולשוא אתן מצטערות, אחיות אהובות! עם ישראל לא הפסיד בהם כלום, וכן ארץ־ישראל אינה צריכה לחלוצים כאלה, העשויים רק לגרור את הגלות הנה.

פסימיסטים נעשו בעלי־ההזייה האלה, לא ייפלא הדבר, הלא כן עתה האפנה, קוראים את ניטשה ונעשים „אריסטוקראט רוחני" ומביטים מגבוה על זה... „משחק הילדים". „המפלגה כובלת אותי" — אמר לי אחד מהם, עוד בטרם הסירו את כובע־התלמיד עם האות G. היה זה בחורף בערב, שוטטתי עמו אנה ואנה, הבטתי בתמ־הון בעיניו, הכרתי מה ריח נודף מזה... „יקברו את מתיהם".

ואתן עם הקומץ הקטן שלכן, אילו רציתן לעבוד ברצינות, יכלתן לעשות יותר, מאשר בהמון בן־מליונים של „כובעי סטודנטים" כאלה.

פסלות העשיינות המדומה והחשבת המעשה האמיתי; ביקורת ההשתמטות וחשיפת כיסוייה וגילוי חיפוייה; העמדת הכל על הקומץ הנאמן שכוחו גדול ומכריע משל ההמון האינטרטי — עד מה ניכרת עצם תנועת „השחר" כחולית העלייה הזאת.

[3] רמז ליהודה בורנשטיין ז"ל. — העורך.

קבוצת חברות „דבורה" (1908). — הראשונה בשורת היושבות מימין: רוחמה גרינשפאַן
אַ גרופע חברטעס פון „דבורה". — די ערשטע פון די זיצנדיקע (רעכטס): רוחמה גרינשפאַן

בין שתי מלחמות עולם

מלחמה וגלות

חתך פתאומי בחייהם של יהודי דמביץ בא עם פרוץ המלחמה העולמית באוגוסט 1914, כאשר התקרב הצבא הרוסי לדמביץ שבועות אחדים אח״כ, נעובה העיירה ע״י רובם הגדול של יהודיה. אפשר לומר שלא נשארו בה אלא 30 אחוז מן האוכלוסיה היהודית. אלה ברחו ברכבות ואלה בעגלות, בלקחם עמם רק את החפצים היקרים ביותר. את הדירות על רהיטיהן והחנויות עם סחורותיהן הפקירו כליל. הצבא הרוסי נכנס לעיירה השוממה בצהרי יום ו׳, יום או יומיים לפני ראש־השנה, ומיד התחילו בשוד החנויות וקודם כל בתי־מרזח ומחסני משקאות חריפים. כיון שחיילי הצבא האוסטרי בנסיגתם קנו את מרבית מצרכי המזון, סוכר, אורז וכד׳, כבר היה המזון בעיירה מועט ביותר. התחילו לחפש דברי מאכל אצל היהודים שנשארו, וכשמצאו כלשהו הכריחום לבשל בשבילם, ואחר כך לטעום, שמא הוכנס רעל בסיר. מקרים של מכות היו מעטים.

מיד אחרי כן החלו באינוס בחורות, ככל שתפסו אותן, ואלה ביקשו להן מחסה בעליות־הגג. אנשים פחדו להישאר לבדם בדירותיהם והיו מתאספים בלילות בדירות מעטות. בדירות הפנויות התאכסנו חיילים רוסים והסיקו את התנורים ברהיטים. אחת התחבולות של הרוסים היתה לשאול יהודי מה השעה, וכשהוציא זה שעון מכיסו, גזלוהו ממנו. לא ידעו יהודי דמביץ, שיתכן דבר נורא מכל אלה. בינתיים גבר הרעב ויהודים היו מסתכנים ויוצאים לכפרים הסמוכים להביא משם קצת מזון, תפוחי־אדמה וכו׳. מאין קמח מוכרחים היו לשחון חיטים בעצמם. המצב הזה נמשך 8—10 ימים. מספרים שלפני יציאת הרוסים, נכנס יהודי זר לבית־הכנסת והתנבא כי הרוסים ייצאו ביום פלוני בשעה זו וזו, ואמנם נתאמתו דבריו.

הרוסים יצאו והאוסטרים נכנסו. היהודים רקדו בחוצות משמחה, אבל השמחה לא ארכה. כעבור כמה ימים נאלץ הצבא האוסטרי לסגת. ואתם יצאה האוכלוסיה היהודית כולה, ולא נשארו בעיר אלא 3—2 יהודים.

השלטונות האוסטריים סיפקו לנמלטים עגלות־משא, עליהם הועמסה שארית הסחורות וכל ספרי התורה שבבתי הכנסיות. ספרים סתם נקברו בבית־העלמין.

את הפליטים ריכזו השלטונות האוסטרים בבוהמיה, בסבי־בות רייכנברג, טפליץ־שיינאו, לשם הובאו ברכבות־משא במשך ימים אחדים. תחילה אוכסנו באולמי־ריקודים גדולים, בהם ישנו למאותיהם על מצעי־תבן.

הפליטים היהודים הנפחדים, על לבושיהם המשונים בעיני הגויים, על זקניהם ופיאותיהם המגודלים, נתקבלו באדיבות גדולה בלי שמץ של שנאת־יהודים ע״י הגרמנים שבבוהמיה. ודאי קירבה אותם העובדה, שרבים בין הפליטים ידעו לדבר ולכתוב גרמנית. והלא אלה הם הגרמנים, שכעבור שלושים שנה היו מראשי המסייעים להישלר בהשמדת היהודים! אך בחמימות גדולה וברחמים רבים לאין שיעור התמסרו לעזרת הפליטים יהודי־בוהמיה.

לאט לאט התחילו חיי הפליטים להסתדר. משפחות משפחות חולקו בין כפרי הסביבה. שם נמצאו להם דירות צנועות, וממשלה העניקה להם תמיכה קצובה. לאט לאט התחילו להכיר את תנאי החיים במקומות החדשים והתחילו לסחור בכל דבר, ועם זאת המשיכו לקבל את התמיכה. הצעירים חייבי צבא גוייסו ומשפחותיהם קיבלו תמיכה מטעם הצבא. יחס האוכלוסיה נשאר אדיב כמקודם. מהר מאוד התחילו לדאוג גם לחיי־נשמות. ומשנודע להם כי בבית־העלמין שבעיירה טאכאו נמצא קבר של צדיק, התחילו לנהור אליו המונים המונים... ויש שנסעו אל רביים מגליציה שנמלטו גם הם, רובם לוינא. מאחר שתנאי החיים בכפרים ועירים קטנות היו נוחים יותר מאשר בגדולות, ישבו פליטי דמביץ בשקט במקומות האלה עד שלא נתעוררה הממשלה, בראשית 1916, להעמיד רכבות־משא כדי להחזירם לבתיהם. הם חזרו מן הפליטה עם מטענים של סחורות, מי יותר ומי פחות. בכל אופן היה בכך כדי אפשרות לחדש את אורח חייהם הקודם. אך הם באו לדמביץ מוחרבת ושרופה ברובה הגדול, ומיד התחילו להסתדר ככל אשר יכולו.

חורבן און ווידער אויפבוי

סוף אויגוסט 1914, וועז די רוסישע אַרמיי האָט זיך דער־נענטערט צו דעמביץ, איז די יידישע באַפעלקערונג זיך צע־לאָפן ווו זי האָט געקענט. די גרויסע מערהייט איז עוואַקואירט געוואָרן קיין דייטש־בעהמען.

וועז די רוסן זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן נאָך דער גרוי־סער, צווייטער, דייטש־עסטרייכיש־אונגאַרישער אָפענזיוו, האָבן די דעמביצער יידן צו ביסלעכווייז זיך געפונען אומקערן אַהיים. זיי האָבן געפונען דאָס שטעטל צעשטערט און אויס־גערויבט. אַ גרויסער טייל פונעם מאַרק איז געווען פאַרברענט. די לאָבגע פאָטשענע און די איבעריקע פאָטשענעס זענען אַוועק מיטן פייער.

וועך אין ווין און וועך אין דייטשלאַנד. אַ טייל האָבן צוריק־קומענדיק זיך באַזעצט אין גרעסערע שטעט אין גאַליציע.

די מלחמה־צייט און די עוואַקואַציע האָבן אויף די דעמ־ביצער יידן, ווי בכלל אויף די יידן פון גאַליציע, געהאַט אַ גאָר גרויסע השפעה. די מלחמה האָט זיי אַלעמען געלערנט, אַז די וועלט אין וועלכער זיי האָבן געלעבט איז נישט קיין אייביקע, נישט קיין שטענדיקע און נישט קיין זיכערע. אויב ס׳האָט זיך געקאָנט טרעפן אַזאַ זאַך ווי ס׳האָט זיי געטראָפן, אויב מ׳קאָן מיטאַמאָל פאַרלירן אַלץ וואָס מען פאַרמאָגט, קאָן דאָס נאָכאַמאָל געשען. אין דער מלחמה־צייט האָט זיך אַרויס־געוויזן, אַז אַפילו די היימישע גויים, מיט וועלכע מ׳פלעגט, ווי ס׳זאָל נישט זיין, צוזאַמענלעבן אַן פאַגראָמען און גרויסע קאַנפליקטן, זענען נאָר נישט אַזעלכע לעמעלעך, און מ׳קאָן פון זיי נאָך דערוואַרטן און דערוואַרטן. די עוואַקואַציע, ווי־דער, האָט די דעמביצער יידן געוויזן אַן אַנדערע וועלט: שטעט און דערפער מיט אַזאַ לייטישער אַרדענונג און ריינ־לעכקייט, ווי זיי האָבן אין דעמביע און אין דער סביבה קיינ־מאָל נישט געזען. ביי זיך אין דער היים האָט דער יידישער איבעריק אָבט געליגט אויף אויסערלעכקייטן. פאַר וועמען, אומשטיינס געזאָגט, דאַרף מען אויסזען לייטיש? וועמען דאַרף מען דען געפעלן? אָבער אַנדערש אין דער עוואַקואַציע. אין דער פרעמד מוז מען ממילא זיין שטילער, מען מוז אַפהיטן דעם אַלגעמיינעם מנהג, נישט אַרויסרופן קיין לייטיש געלעכ־טער, נישט וואַרפן זיך אין אויג מיט באַזונדערקייטן. איז טאָקע געוואָרן מער דייטש־געקליידעטע, מער צוגעשוירענע בערד־לעך, מער ראָזירטע, ווינציקער סאָמעט־קאָפּעלושן — און טאָקע מער ריינלעכקייט, ווינציקער קולות — מער ציווילי־זאַציע.

באַלד נאָך דער מלחמה, וועו די עסטרייכיש־אונגאַרישע מאָנאַרכיע איז זיך צעפאַלן און גאַליציע מיט קרוין־פוילן און פוזין האָבן זיך דערקלערט אַלס זעלבשטענדיקע פוילישע מלוכה, האָבן די יידן אין דעמביץ, צוזאַמען מיט אַלע יידן אין גאַליציע, ערשט רעכט דערשפירט די ניטיקייט פון אַן אַק־טיוואַר יידישער פאַליטיק, צו פאַרטיידיקן זייער רעכט און לעבן. שוין אין די ערשטע טעג פון דער פוילישער אומאָפּ־הענגיקייט איז איבער מערב־גאַליציע דורכגעגאַנגען אַ כוואַ־ליע פון פאָגראָמ־פרווון, וואָס איז נישט אַלעמאָל אָפּגעשלאָגן געוואָרן, אַזוי ווי די צעשטערונג פון דעם יידישן שטעטל בריגל. די צוריקגעקומענע יידישע זעלנער האָבן אַרגאַניזירט באַוופענטע זעלבסט־שוצן, און גלייכצייטיק איז אין קראָקע געשאַפן געוואָרן דורך דער איניציאַטיוו פון די ציוניסטן און פועלי־ציון מיט דער באַטיליקונג פון זש.פ.ס. דער יידישער נאַציאַנאַל־ראַט פאַר מערב־גאַליציע מיט אַרטיקע נאַציאַנאַל־ראַטן און די שטעט און שטעטלעך, כדי אָנצופירן מיט דער פאַרטיידיקונג פון די יידישע רעכט און לעבנס און בכלל צו זאַרגן פאַר אַ מער אַרגאַניזירטן לעבנסשטייגער. די אַלטע קהילות האָבן פאַר דעם נישט געטויגט.

און אויך דעמביץ איז געשטאַנען פאַר דער געפאַר פון אַ פאָגראָם. פינצטערע אַנטיסעמיטישע כוחות צווישן די פאָליאַקן האָבן זיך דערצו געגרייט און געפירט אַ שטאַרקע העצע. די שרעק איז אַזוי גרויס געווען, אַז אַפילו אַזעלכע קריזיז וואָס האָבן קיינמאָל נישט געוואָלט מסכים זיין צו וועלכער ס׳איז צוזאַמענאַרבעט מיט ציוניסטן, האָבן דאָסמאָל זיך אונטער־געגעבן און באַטייליקט זיך אין דעם נאַציאַנאַל־ראַט, וואָס איז געשטאַנען אונטער דער ציוניסטישער אָנפירונג.

דער פאָרזיצער פונעם נאַציאַנאַל־ראַט איז געווען שמעיה ווידערשפּאַן. זיצונגען זענען אָפּגעהאַלטן געווארן בייטאָג און ביי נאַכט. מ׳האָט אַזוי גרויס געווען, אַז אַפילו אַזעלכע לעמעלעך, און מ׳קאָן שטעטל פון אַ פאָגראָם. אויפן פארשלאָג פון די פועלי־ציון און אַלגעמיינע ציוניסטן איז געשאַפן געוואָרן אַ זעלבסט־שוץ מיליציע. אַ סך אַהיימגעקומענע זעלנער האָבן מיטגעברענגט פון מיליטער רעוואָלווערס און אַנדער געווער. איין מיטגלידד פונעם נאַציאַנאַל־ראַט, ר׳ נפתלי־קע אייזן, האָט זיך פאַר־פליכטעט צוצושטעלן 100 באַגענטן, וואָס האָבן זיך געפונען אין זיין שלאָסעריי־פאַבריק. דער זעלבסט־שוץ האָט זיך אַר־גאַניזירט. דאָס שטעטל איז איינגעטיילט געוואָרן אין ראַיאָנען. מ׳האָט אַרויסגעשיקט פאַטראָלן בייטאָג און ביינאַכט אויף אַלע

ר׳ נפתלי אייזן

וועגן וואָס פירן צום שטעטל. אינעם נאַציאַנאַל־ראַט האָבן זיך אָבער געפונען אויך אַ פאָר יידן, וואָס האָבן נישט איינ־געשטימט מיט די מאַדערנע פאַליטישע מעטאָדן. הינטער דעם וויסן פונעם נאַציאַנאַל־ראַט האָבן זיך די פאָר יידן, אונטער דער אָנפירונג פון איטשע קייזער (פינק), אַרויסגעלאָזט זאַמ־לען געלט צווישן די בעלי־בתים און האָבן צונויפגעשטעלט אַ הפּשע סומע און דערמיט איבערגעקויפט דעם קאָמענדאַנט פון דער זשאַנדאַרמעריע — וועלכער איז, אגב, געווען, אַן אוקראיניער און האָט געהאַסט פאַליאַקן; אַ היפש ביסל געלט האָבן זיי אויך דערלאַנגט דעם הויפט־פאַליציאַנט הארנונג — וועלכער איז אויך נישט געווען קיין פאַליאַק, דאָכט זיך אַן אונגאַר, און אויך נישט קיין גרויסער פריינט פון פאַליאַקן — זיי זאָלן נישט דערלאָזן קיין פאָגראָם אויף יידן, וואָס מ׳האָט זיך געריכט, אַז ער וועט אויסברעכן אין דעם נאָענטסן יריד, וואָס פלעג פאַרקומען יעדן חודש.

אין טאָג פונעם יריד האָט דער קאָמענדאַנט פון דער זשאַנדאַרמעריע צעשטעלט זשאַנדאַרן אויף אַלע וועגן וואָס פירן קיין דעמביץ. טייל פּאַרדעכטיקע זענען אַרעסטירט געוואָרן, ביי אַ סך האָט מען בלויז צוגענומען דאָס געווער און צוריקגעשיקט זיי אַהיים. די וואָס האָבן זיך אָנטקעגנגעשטעלט, האָט מען אָפּגעפירט אין מאַגיסטראַט, ווו ס׳האָט שוין גע־ווארט דער פּאָליציאַנט האַרנונג. ער האָט איטלעכן זייער פריינטלעך אויפגענומען, געהייסן איטלעכן זיך אָוועקלייגן אויף דער באַנק און אַריינגעצימבלט אַ 30—20 שטעקנס. די קולות זענען געגאַנגען ביזן הימל אַריין.

די פויערן און די שטאָטישע כוליגאַנעס זענען געווען שרעקלעך אָנטוישט. ס׳טייטש, וואָס פּאַר אַ פּאָלסקע איז דאָס, אַז מ׳דערלויבט נישט אָביסל צו רויבן און הרגענען יידן? אומזיסט פלעגן זיי זאָגן: „פּזידשע צאָס, בעדזשע נאָס״?

דעם זעלבן טאָג האָבן כוליגאַנעס, וואָס זענען פּאַרט אַרייגעזעצונגען אין שטאָט, געפרוווט זיך אַרייניירייסן אין דער בעקעריי פון לייב הערשלאָג. זיי האָבן אָנגעטראָפן אויף אַ ווידערשטאַנד. עליש דאר און שאול מאַרגענענדלער זענען געשטאַנען מיט שטעקנס קעגן דער באַנדע און געצוווּנגען זיי אַנטלויפן מיט גרויס חרפה.

אַזוי איז דעמביץ מיט אַלטמאָדישע מיטלען פאָרהיט געוואָרן פון אַ פאָגראָם.

וואָס מער יידן עס זענען אַהיימגעקומען קיין דעמביץ, אַלץ שרייענדיקער איז געוואָרן די נויט. נישט קיין געשעפטן און נישט קיין מלאכה. די הילף איז געקומען פון דעם אַמעריקאַנער „דזשאָינט דיסטריביושן קאָמיטי״. אַ פאָרשטייער פונעם דזשאָינט פון קראָקע איז אַראָפּגעקומען אויף אַ זיצונג פונעם נאַציאָנאַל־ראַט אין דאָ איז באַשלאָסן געוואָרן צו שאָפן אַ הילפס־קאָמיטעט, אין וועלכן עס זענען אַריין כמעט אַלע מיט־גלידער פונעם נאַציאָנאַל־ראַט. אין דעם קאָמיטעט זענען געוואָרן צום מיינסטן טעטיק די פאָרטרעטער פון פועלי־ציון: שמעון גרינשפּאַן, ד״ר פנחס לויפבאַן און נפתלי שנייער. פון אַמעריקע זענען אָנגענקומען פעסלעך בוימל, קאָנסער־וויירט פּליי״ש און מעל פאָר מצות אויף פסח. דאָס אַלץ איז פאָרטיילט געוואָרן צווישן דער נויטבאַדערפטיקער יידישער באַפעלקערונג. עס זענען אויך אָנגענקומען גרויסע סומען גרעלט, פאָר וועלכע מ׳האָט אייגנטלעך ניי־מאָשינען און צעטיילט צווישן שנייידערס וואָס האָבן זיך אין זיי געניטיקט, און דעס־גלייכן איז געפּטן געוואָרן אַ שולע צו לערנען פאָרשידענע מלאכות. די דאָזיקע אַרבעט האָט געהאָלפן ווי נישט איז אין ווידעראויפלעבן דאָס חרוב געוואָרענע שטעטל.

בחירות ראשונות לאחר המלחמה

התפוררותה של המונרכיה ההבסבורגית וכינונה של פולין העצמאית נתנו אותותיהם גם בשטח ההנהגה המוניציפלית. כבר בשנותיה הראשונות של פולין המחודשת הונהגה ריפורמה מסויימת בשיטת הבחירות למועצות העירוניות, ליתר דמו־קרטיה והשתתפות המעמדות העובדים. בתקופת השלטון האוס־טרי היתה זכות הבחירה לעיריות שבגליציה מצומצמת ביותר. זכות זו לא ניתנה אלא לשלושה סוגים (אריות) בלבד: א) בעלי השכלה גבוהה ופקידים, ב) בעלי בתים ומשלמי מסים גבוהים, ולבסוף ג) משלמי מסים נמוכים. כל סוג וסוג היה בוחר מספר שוה של חברי מועצת־העיר. מי שלא נמנה עם אחד מן הסוגים האלה, לא היה בכלל הבוחרים, והללו היוו מיעוט שבמיעוט בקרב האוכלוסיה. והיתה בכך משום העדפה של אוכלוסי היהודים, שמספר משלמי המסים ביניהם היה גדול מאשר בקרב האוכלוסיה הפולנית.

עם הנהגת הרפורמה הדימוקרטית בשיטת הבחירות נוסף לשלושת הסוגים האמורים עוד סוג אחד, הקוריה הרביעית, שכללה את כל שאר האזרחים המבוגרים, ופירושו של דבר, שהמיעוט היהודי בכלל הבוחרים נתמעט עוד יותר. ברם יתרון הזכות של הקוריה הראשונה שכמעט לא היו בה יהודים, נשמר כבתחילה.

הבחירות הראשונות בדמביץ לפי החוקה החדשה נתקיימו במחצית הראשונה של שנת 1921. בקוריה הרביעית הציגו את מועמדיהם מבין הפועלים פועלי־ציון, וזאת הפעם הראשונה גם מפלגת הפועלים הסוציאליסטית פ.פ.ס., מלבד המפלגה הפולנית האנטישמית „הכל־פולנית״, שבראשה הוצג כומר, ואחרות. מערכת הבחירות היתה מתוחה ו„חמה״ מאוד, אף על פי כן זכו בהצלחה רבה שתי מפלגות הפועלים, הפולנית והיהודית, שתמכו זו בזו, ומפועלי־ציון נבחרו לעיריה ד״ר פנחס לופבן ונפתלי שניאור. ברם שניאור לא נכנס לעיריה, כיון שהחליט אותה שעה להגר לאמריקה. במקומו בא חבר אחר שנמצא ברשימה של פועלי־ציון.

אגב: לפני יציאתו של שניאור לאמריקה עמדה להתקיים, ולא נתקיימה, מסיבה לכבודו מטעם ארגוני פועלי־ציון בעיירה. ומעשה שהיה כך היה: מעונם של פועלי־ציון אותה שעה היה בביתו של שמעיה וידרשפן, שבו התגורר גם מפקד הג׳נדר־מריה. כאשר כבר הסב הקהל לשולחנות הערוכים והקשיב לנאום הפרידה של שמעון גרינשפן, נכנס לאולם מפקד הג׳נ־דרמריה עם כמה שוטרים וכל הקהל נאסר בעוון „הפרת הסדר הציבורי״. כל הנאספים הובלו בכבוד לבית־העיריה, שם נעצרו זמן מה, עד שנצטוו ללכת איש לביתו. המסיבה, כמובן, לא נתקיימה עוד.

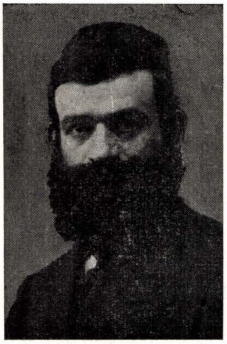
דבר זה אירע בפולין הדמוקרטית. מנהגי המשטר האוסטרי הישן, לא נעקרו, ואדרבא, ככל שפגה ההתלהבות הראשונה של השנים שלאחר המלחמה, נתחזקו עוד יותר, תחילה בשלטון האנדקים ואחר כך בשלטונם של אנשי פילסודסקי — „אוזון״, ב.ב.ר.

קהילה בפיקוח השלטונות

חייה המאורגנים של קהילת דמביץ שהתנהלו „כתיקונם" לפני מלחמת העולם הראשונה לא נתחדשו מיד עם שובם של יהודי העיירה מגלות־בוהמיה. ר' חיים מאהלר, הגביר שבעיירה, סבור היה שעדיין עולם כמנהגו נוהג ועדיין הוא ראש־הקהל. ואמנם דבר זה ניתן לו כל עוד נמשכה סערת הימים הראשונים של המדינה הפולנית. ברם, לא ארכו הימים והציונים, ואשר עמם, ובראשם שמעיה וידרשפן פנו אליו בתביעה לערוך בחירות ולמסור את פנקסי־הקהילה שהיו ברשותו. הוא סירב וטענה בפיו: פנקסי־הקהילה הם סגולה לאריכות ימים. והוא עמד בשלו עד שלא איימו עליו בניפוץ השמשות בדירתו, ואז נכנע. בבחירות האלה נבחרו לועד הקהילה מן הציונים: שמעיה וידרשפן, ד"ר פנחס לופבן, משה קרנר, נפתלי שניאור. שמעיה וידרשפן נבחר כראש ועד הקהלה.

ר' טוביה צוקר

ר' צבי הרש טויב

בספירת האוכלוסין של שנת 1931, כמו בספירת האוכלוסין 20 שנה לפני כן, דרשו הציונים מאת היהודים לרשום כשפת־הדיבור שלהם יידיש או עברית. כנגד זאת התזיקו גם החסידים בסיסמתם משנת 1911 לרשום פולנית, אם כי הפעם, שלא כבימי השלטון האוסטרי, הותר לרשום כל לשון־דיבור שהיא. ואמנם רשמו מרבית יהודי דמביץ כלשון־דיבורם פולנית, וביחוד עשו כן החרדים, שבדרך כלל לא היו מעלים דיבור פולני על דל־שפתם. הפחד מפני נגישות גבר גם בזה על ההכרה היהודית, ומארגנת הפחד הזה היתה קודם כל האורתו־דוקסיה האנטי־ציונית.

הועד הזה המשיך בפעולתו עד שנתעוררה עם מותו של הרב ר' שמואל הורוביץ, המחלוקת בדבר מינוי של רב חדש בעיר. המחנה החרדי בעיר נתפרד לשלושה ראשים, הכל לפי היחס אל הרב החדש, בנו של ר' שמואל, ר' צבי אלימלך, שנלחם ביד רמה נגד השפעת הציונים. לבסוף השפיעו מצדדי הרב על שלטונות המחוז להדיח את שמעיה וידרשפן מראשות ועד הקהילה ולמנות במקומו את ר' הרש טויב. ברם הצד השני לא השלים, ומשמצאו איזו סיבה אישית לפסול את זה, נתמנה במקומו ר' טוביה צוקר. בשנת 1928, עם תום כהונתו של הועד, נבחר ועד חדש ושוב גברה ידם של הציונים. כראש הקהל נבחר ד"ר פנחס לופבן, אבל שלטון המחוז ברופשיץ לא הסכים לבחירה ושוב נתקיימו בחירות, ונבחר כראש־הקהל ר' אברהם גולדמן ז"ל מאנשי הרב. הוא כיהן בכהונה זו עד פרוץ מלחמת העולם השניה, ומת לפני שנים אחדות בבני־ברק, בארץ־ישראל.

ר' אברהם גולדמן

סעד וצדקה

קופת סעד בשם „גמילת חסדים" היתה קיימת בדמביץ מלפני מלחמת העולם השניה. היוזם ליסודה היה ר' פנחס קוס והוא שהיה בין ראשי פעיליה מראשיתה. צורתה היתה כעין בנק והנהלתה דמוקרטית ועממית ביותר: שנים־עשר מנהלים־גבאים עם גוף מיעץ של עשרים וארבעה. נשיאה היה נפתלי אייזן, ר' חיים שלזינגר היה סגנו, ולהלן נמנו על המנהלים נתן גרינשפן, ברוך שנפס, לייבטשע ליבנהיימר, שמואל פישלר, אהרן דוד שולדנפריי, לייב סלומון, חנינה מאהלר, שמואל טויב, משה קרנר ואחרים. ברם פעולתו של מוסד מועיל זה, שהיו ברשותו כמה אלפים כתרים אוסטריים, נפסקה עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה ולא נתחדשה עד שנת 1925.

האפשרות לכך ניתנה ע"י אחד מבעלי הבתים בדמביץ שהעמיד לרשות החברה סך של אלף זהוב בעילום שמו, ועכ־שיו מותר לגלות, שהיה זה מ א י ר שווּרץ, יהודי לא אמיד כלל ובעצמו מטיפל במשפחה מרובת ילדים. מקור נוסף להלוואות של גמילת חסדים היה סך אלפיים זהובים שהילווה לה דניאל קרנר בנו של ר' שאול.

מיד נקראה אסיפה כללית של חברי האגודה ונבחרה הנהלת הקופה. נקבעו דמי־חבר, שבסיכומם הכניסו כ־150—160 זהוב לחודש. מכאן ואילך היתה „גמילת חסדים" בדמביץ מצורפת לברית־פיקוח של קופות גמילת חסדים שליד הג'וינט האמריקני, אשר הכניס מצדו כסכום שהכניסו כל השאר. ההלוואות ניתנו לנזקקים בסך 300 עד 500 זהוב בלי רבית ובפירעונות שבועיים מועטים.

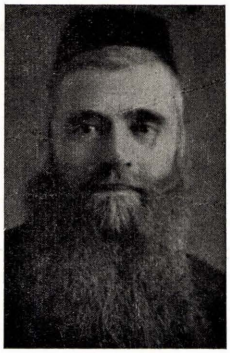
בשנת 1935 חלשה הקופה על הון עצמי של 20.000 זהוב, וכדי להגדיל את הכנסותיה ולאפשר הרחבת פעולותיה הקימה בסיוע ה„ג'וינט" בית־חרושת ללבנים שפעלו בו 30 מכונות תפירה. בית־החרושת העסיק בחורות דורשות עבודה בהנהלת מדריך מיוחד. מנהל־החשבונות היה יהושע שנפס, ואמנם הצ־ליחה הקופה להרחיב בהכנסות אלה את ההלוואות שהעניקה.

בדרך אחרת התנהל מוסד האשראי האחר, שהיה מכונה „הבנק היהודי". בראשו עמדו, לפני מלחמת העולם הראשונה, הגביר ר' שאול קרנר, יחד עם יונה גשווינד ועם הע"ד פישלר — ר' שאול קרנר היה סוחר רשום בעל תנופה גדולה. הוא היה מקים בתים להשכרה, ובנין הדואר בדמביץ היה רכושו.

משרת־המנהל ב„בנק היהודי" היתה מכניסה סך 1200 גולדן (2400 כתר) לשנה. מה פלא, אם כן, שהמנהלים מנעו במשך

בישיבה של חברה „גמילות חסדים". — אויף אַ זיצונג פון „גמילות חסדים".

ר׳ ברוך שנעפס

עשׂרות שנים בחירתו של זולתם למשרה זו. ברם, ר׳ שאול קרנר, הנדבן הגדול, היה מחזיר את המשכורת הנאה במתן צדקה, כל עוד היתה אשתו רוכטשע בחיים, וגם אחרי כן במידת־מה, היה מאכיל על שולחנו בשבתות ובימים טובים כעשׂרים־שלושים יהודים נצרכים, גם היה נוהג לספק לעניים מן החוץ הוצאות הדרך לעיר הגדולה הקרובה.

היו בדמביץ גם „בנקים" פרטיים של יהודים באיצטלא של חברות או קואופרטיבים, שבעצם לא היו אלא מסווה למל־וים ברבית. המצב הכלכלי הירוד הלך והחמיר עם החמרת המ־דיניות האנטי־יהודית והיו פשיטות רגל והידרדרות אטית של רבים. האנטישמיות, הכלכלית והמדינית, גברה, כאשר נוסדו בסביבות דמביץ מפעלי „המשולש התעשיתי". לפי תכניתה של הממשלה לא היתה בהן דריסת־הרגל ליהודים לא כפועלים ולא כספקים. — דמביץ עלתה, האוכלוסיה היהודית שבה הלכה ופיגרה, עד שפרצה מלחמת העולם השניה ועמה השואה שעלתה ביסודיותה על כל חלום רע שחזו רואי־שחורות.

עזרה לעניים וחולים

פושטי יד מבני העיר היו מועטים בדמביץ. מאחורי ככר השוק בדמביץ היה קיים בית הקדש של הקהילה ששימש מקום לינה לעניים שלא מבני העיר. לא היה זה מקום לינה מפואר. הוא היה רחוק רחוק מזה, אף על פי כן נתן מחסה לאנשים מחוסרי כל, פושטי יד מהסביבה הקרובה והרחוקה שרבו גם רבו. להקות להקות היו פושטי היד עוברים את העיר, מתפזרים בבתים וקובצים אל יד. הגיעו לעיר משפחות שלמות בעגלות עם כל מטלטליהן, לנים בבית הקברות, שוהים בעיירה ימים אחדים וממשיכים דרכם. לא פעם היו מסתכסכים עם תושבי העיר ולא פעם נגרמה אי נעימות כאשר פושטי היד תבעו את מנתם בצורה קולנית ובתקיפות. כדי לחסל את מכת החיזור על הפתחים של באי חוץ, עלה הרעיון לארגן חברה שתחלק מה שנקרא בשם „אָפטרעט־געלט". כל תושב היה מכניס לקופה מדי שבוע בשבוע סכום מסוים, והנזקקים שבאו לעיר נאסר עליהם החיזור על הפתחים על מנת שיפנו לגבאי החברה ויקבלו סכום כסף מסויים. בעל משפחה היה מקבל תוספת משפחה. ואמנם פסקה מכת החזורים על הפתחים, ושני הצדדים היו מרוצים. בין גבאי הצדקה יש לזכור את ר׳ ירוחם קלוגר, נחום לוסטגרטן, ברוך שנפס, הרש־ניסן אפל ומנדל רייך.

חברה זו התקיימה שנים רבות. בצידה פעלה גם „חברת מזונות" שמייסדה והרוח החיה שבה היה מאיר גליקל׳ס ומז־כירה וולף פאוסט. הפרוטות שנאספו איפשרו אספקת תבשיל חם לכל נצרך ויצויין שחברות אלה פעלו בעיקר הודות להת־מסרותם ומסירותם של בודדים. רק נמצא „המשוגע לדבר" לא חסרה גם הפרוטה לאותו צורך. נוסף לכך היו בעיר בת־קופות שונות מכניסי אורחים ביד רחבה. זכור ר׳ שאול קרנר ואשתו רוכטשע, שבביתם מצא כל נצרך גם תבשיל חם, וגם מקום לינה. עשׂרות עוברי אורח חסרי כל, קרועים ובלויים היו מתאכסנים בביתם ובעלי הצדקה טרחו לסעדם, להלינם, אף מסרו לידם פרוטות לא מעטות לדרך. בשנים האחרונות

ר׳ שאול קערנער

בלט בין הנדיבים האלה ר׳ איצי קורנרייך, אדם פשוט שהפ־ליא לעשות בהכנסת אורחים. כל שעה משעות היום עמדו על הכיריים שבביתו סירים עם תבשיל חם וכל הנכנס לביתו לעולם לא יצא רעב.

בעזרת חולים טיפלו בעיירה שתי חברות, אחת של גב־רים, השניה של נשים: „חברה לינת צדק" של גברים היתה. אירע שחולים כרוניים היו זקוקים לטיפול גם בשעות הלילה, לפעמים במשך חדשים, והנטל על בני המשפחות היה כבד מלעמוד בו. במקרה כזה היו בני־העיר, ביזמת החברה „לינת צדק", מתנדבים איש איש לפי תורו לשמור על החולה ולטפל בו. כאשר כלו בעלי־בתים מהרשימה והמחלה נמשכה, פנתה החברה גם אל בני הנוער והללו היו נענים אף הם.

ואילו אל „חברת לינה" השניה השתייכו נשים בלבד והיא שימשה לנשים בלבד. חברה זו לא הוצרכה לעולם לפנות אל בני הנוער — שכן תור הרשימות ללינה היה ארוך דיו. הנשים התנדבו ברצון לטיפול באשה חולה. כאן היה הטיפול גם בימים, כי אם חלתה האשה, היה מתפקידה של התורנית לטפל גם בחולה, גם בילדים. אם נבצר מאחת הרשומות למלא

הגב׳ בינה סלומן

רחה סאנדהויז

אחר ההתחייבות, היתה שוכרת ממלאת מקום ומשלמת את שכר־טרחתה. בדרך זו היתה המצוה כפולה.

„חברת לינה״ היו לה כל הכלים הסניטריים הדרושים לחולה, גם בית־מרקחת קטן משלה, שתרופותיו נקנו מדמי החברות חודש חודש. מוסד זה, שהוקם ע״י האשה לאה יוסקיס, הקיף בתחילה נשים ספורות בלבד, אך משגילה יעילותו נמנו עליו 120 נשים מכל השכבות, בהנהלתה של פרל פאוסט ז״ל והמזכירה בינה סלומון ז״ל. ותצויין עוד מסירותן של רייזלה רייך (אשת ר׳ יחזקאל שוחט), ותיבדל לחיים רחל ריינר שת׳, ועוד.

גם בשעה שכבר נגזר על דמביץ הגיטו לא פסקה עבודה זו והנשים העסקניות הגישו עזרה לכל על אף הקשיים העצומים בהשגת כל מצרך שהוא.

בית־היתומים והכנסת־כלה

בשנים 28־1927 נוסד בדמביץ במסירותה של רחה סאנדהויז (אשתו של הרופא ישראל סאנדהויז ובתו של ר׳ נתן גרינשפן) בית־יתומים יהודי, בפיקוח של אגודת עזרה

בית היתומים

(אפוטרופסות) מיוחדת. יו״ר היתה רחה סאַנדהויז, המזכיר הכללי ברוך שנפס וחבר להם צבי הרש טאוב. המוסד היה מסונף למרכז בקראקא, שסיפק את מרבית ההוצאה בהקצבות חדשיות. מאחר שמספר היתומים לא היה גדול, טיפל המוסד גם בילדי עניים, שקיבלו ממנו תמיכה, ספרי לימוד וכו׳.

תחילה התנהלו פעולות המוסד בחדר שכור, בו הועסקו הילדים, אחרי לימודי בית הספר הכללי, בשעשועים ולימודים,

הגב׳ סוזי שדליסקר

גם קיבלו ארוחות־ערב. בשנת 1935, בערך, נקנה מגרש מאחורי בית־הקברות הנוצרי ונבנה בנין מיוחד של 10—8 חדרים, מהם חדרי־לימודים, מטבח וכו׳. רק לינה היו הילדים חוזרים אל בתיהם. בזמני החופשות מלימודים היו נמצאים במוסד מבוקר עד ערב בהשגחת גננות ומדריכות, ששקדו על מתן עזרה להם בלימודי ביה״ס הפולני הכללי ובלימוד קרוא וכתוב ביידיש.

בשנים האחרונות היה בית־היתומים מטפל בקרוב ל־50 ילד. מסי החברים במקום הגיעו עד 200 זהוב לחודש, ולכך

גב' חנה שדליסקר

נוספו עוד הכנסות מנשפים, הצגות וכו'.

ל„הכנסת כלה" לא היה ארגון מיוחד בעיירה, אולם כל אימת שכלה או חתן עמדו להיכנס לחופה ולא היה בידיהם לצרכי החתונה, אפשר היה לראות נשים מכובדות עם מט־פחותיהן השחורות סובבות ברחובות העיר, עוברות מבית לבית ודואגות לכסף אשר יספיק לחלט של משי או לשטרימל בשביל החתן, או לשמלה בשביל הכלה ולכלי מיטה. זכורות דמויות הנשים הצדקניות כסוזי וחנה שדליסקר, סלצ'י קריגר, שרה'לה זומר, חיה'לה אולינק מהעיר „הישנה" וכן חיה שוס, בינה סלומון, חינקה גרינשפאן, פרלה פאוסט ואחרות, רבות וחשו־בות, ששמותיהן נעלמו מזכרוננו ואשר כל ימות השנה וכל שעה היו מוכנות לכתת את רגליהן למען כל נצרך וכל חולה. רבים היו מפעלי ההסד, קטנים בהיקפם, נעדרי פאר, ועסקו בהם לאו דוקא גבירים, אולם חום נפש היה בהם, אהבת אדם בישראל ואהבת המצווה. לא דמעה אחת נמחתה בדרך זו מפניהם של מוכי גורל.

גב' פרל פאוסט

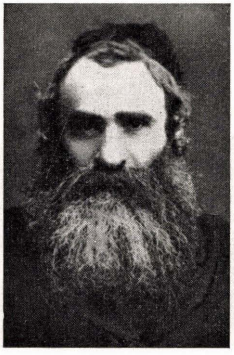
בחירות אחרונות לעיריה

המחנה החרדי, שהיווה תמיד את הרוב, נתפרד בשנים האחרונות, כאמור למעלה, לשלושה זרמים, הכל לפי יחסם אל הרב צבי אלימלך: א) מצדדי הרב, ב) מצדדי הרב מידלובה (כעין הד של המחלוקת שהיתה בימיו של ר' ראובן), וג) חסידיו של ר' נפתלצ'י, ששב בשנת 1934, אחרי ישיבה של שש עשרה שנה בארצות־הברית, ור' הרש טויב, — הוא שהעלה את ר' צבי אלימלך על כסא הרבנות, — ביקש לעשותו אב בית־דין, שלא בהסכמת הרב, ומכאן מחלוקת מחודשת.

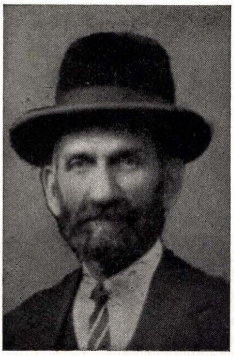
הריב גבר מאוד, עד שפעם אחת, בישיבה סוערת שנת־קיימה בלשכת „גמילות חסדים" שבבית־הכנסת הגדול, סטר לו הרצקה שוס לרב צבי אלימלך על לחיו והדבר הובא בפני ביה"ד המחוזי, שירד מטרנוב לדמביץ כדי לשמוע את הצדדים. עורכי־דין מטרנוב הובאו משני הצדדים, והסוטר נתחייב בששה חדשי מאסר בתנאי של התנהגות טובה למשך שלוש שנים.

כאשר נתקרבו הבחירות לעיריה, שנועדו לראשית שנת 1939, התאחדו הפלגים של הרב מידלובה ור' נפתלצ'י עם מחנה־הציונים, כיון שלא היו להם מועמדים מתאימים לצורך זה, והנחילו תבוסה ניצחת לרב, שהתערב בפועל ממש בענין הבחירות והקים רשימה משלו. שני הצדדים הציגו רשימות משלהם בשלושת אזורי הבחירה היהודיים, אך בשנים מהם נאלצו מועמדי הרב (ר' נפתלי אייזן ומשה רוזנברג) להתפטר בלחצה של דעת הקהל, כך שלא נשאר אלא ר' אברהמצ'י גולדמן ז"ל (שנפטר לפני שנים אחדות בארץ).

אף על פי כן היתה מלחמת הבחירות סוערת מאוד. ליום שלפני הבחירות הועיד הרב אסיפת תעמולה באולם העיריה,

ר' יעקב טויב, ראש חברה קדישא

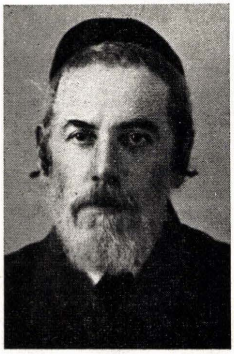
ר׳ אפרים טאַפעט

מאין בטחון שבמקום אחר יוכל לקיים את האסיפה. אבל הצד השני, שמרכזו היה ב„אגודת הסוחרים״ (קויפמענישער פאַריין), החליט שלא לתת לאסיפה זו להתקיים ולשם כך למנוע מהרב יציאה מביתו במוצ״ש.

הביצוע הוטל על צעירים בני שמונה־עשרה. לאחר הב־דלת השבת נכנסה קבוצה גדולה של צעירים אל בית־הרב והודיעה לו, שהאסיפה לא תתקיים ויציאתו מן הבית לא תאופשר עד שעה 11 בערב. דובר הקבוצה היה ראובן שד־ליסקר מ„השומר הדתי״. אמר לו הרב: שקצים, גייטס אַרויס! (צאו, שקצים!), וראובן ענה מניה וביה: „בעסער צו זיין אַ שייגעץ פאַר יידן, איידער אַ רב פאַר גויים!״ (מוטב שגץ בשביל יהודים מאשר רב בשביל גויים!). מסביב לבית הוצב משמר של שלושים צעירים ולאיש לא ניתן לצאת מן הבית. האסיפה לא נתקיימה.

דומה היה שמעשה־אלמות זה יעורר התנגדות עצומה בעיירה, שבית הרב זכה בה תמיד ליחס של דרך ארץ, אם לא של הערצה חסידית. ולא כן היה. בבחירות שלמחרת נבחרו כל שלושת מועמדי הציונים — ד״ר פנחס לופבן, שמעון גרינשפן (שני אלה פועלי ציון) ושמעיה וידרשפן. מועמדו של הרב, ר׳ אברהמצ׳ גולדמן, לא קיבל אלא 30 קול. זו היתה תשובתם של יהודי דמביץ על ההתקשרות עם מפלגת הממשלה האנטי־שמית (ב.ב.ב. — אוזון).

למשרת ראש העיר התחרו שני נוצרים — דרלאק מהמ־תונים, והמורה בגימנסיה, פרופ׳ סטארון, שהיה ידוע בשנאת־ישראל. ואמנם זה נבחר לראש העיר. הוא השיג את מטרתו באיום על הנבחרים היהודים, שאם לא ייבחר, יביא להריסת ארובת העשן בטחנת־הקמח של נתן גרינשפאן ולחיסול הטחנה

ר׳ לייזר אולינג

כולה. היהודים נכנעו. וסטארון לכשנבחר נהג בדיוק להיפך מכל ההבטחות שהבטיח באם הנבחרים היהודים יצביעו לטובתו.

כחודש לפני פרוץ המלחמה התחיל סטארון להציק ליהו־דים בכל הזדמנות. כשניתן צו להכין חפירות התגוננות מפני מטוסים, בוצעה העבודה, לפי סידוריו, בעיקר ע״י היהודים. וכשנכנסו הנאצים לעיירה היה אחד ממעשיו הראשונים להרוס את הארובה ולחסל את טחנת הקמח, בניגוד להבטחתו.

רחוב בעיר הישנה

הועד הציוני המקומי בשנות העשרים
דער ציוניסטישער לאָקאַל־קאָמיטעט אין די צוואַנציקער יאָרן

דמויות (II)

בענדעט פעט

בענדעט פעט איז אַן אַ שום ספק געווען איינע פון די אינטערעסאַנטסטע און פאָפולערסטע פיגורן אין דעמביץ. אין משך פון העכער דרייסיק יאָר איז ער געווען אַקטיוו מיט אַן אומבאַשרייבלעכער מסירות נפש אין דער ציוניסטישער באַוועגונג, יאָרנלאַנג געווען דער פאָרזיצער פונעם ציוניסטישן לאָקאַל־קאָמיטעט, און דערביי קיינמאָל נישט געזוכט פאָר זיך קיין שום אויסערלעכן כבוד. דערפאָר אָבער האָט ער נישט דורכגעלאָזט קיין שום געלעגנהייט צו קענען אונטערשטעלן אַ פלייצע.

נישט קיין רעדנער און אַליין נישט קיין הויך־געבילדעטער מענטש, איז ער געווען איינער פון די איבערגעגעבנסטע קולטור־טוער און אויפטוער אין שטעטל. די העברעאישע שול האָט קודם כל זיין איבערגעבנקייט געהאָט צו פאָרדאַנקען איר עקזיסטענץ און אָנטוויקלונג. אָבער דאָס איז נאָר איין זייט פון זיין טעטיקייט אויף דעם געביט.

אפשר אַ סך וויכטיקער איז געווען זיין פאָרדינסט אין דער פאָרשפרייטונג פון דער יידישער און ציוניסטישער פרעסע אין דעמביץ, און דערנאָך אויך פון יידישן און העברעאישן בוך. ס׳וואָלט זיך געדאַכט — ס׳איז אַן ענין פון פרנסה. דער אמת איז אָבער געווען אַ סך טיפער: ער האָט זיך געגרומען צו צייטונגס־אָגענטור און בוכהאַנדל, ווייל ער האָט געהאַט די אינעווייניקסטע נטיה צו פאָרשפרייטן ציוניזם און וועלט־לעכע קולטור — צוויי זאַכן וואָס זענען אין שטעטל געווען ענג געבונדן צווישן זיך. וועג ער האָט אָנגעהויבן באַשטעלן צו עטלעכע עקזעמפלאָרן פונעם לעמבערגער „טאָגבלאַט", פון קראָקעווער „יוד", פונעם „יידישן אַרבייטער", פון „וווסכוד" א.א. איז דאָס גאָר קיין פרנסה נישט געווען, אַזוי ווינציק האָט זיך דאָס פאַרקויפט. וועג ער וואָלט מער אָבט געלייגט אויף דעם קליינעם האָטעל וואָס ער האָט געהאַט, וואָלט ער דעמאָלט גמאָכט בעסערע געשעפטן. אים איז אָבער וויכטיקער געווען ווי דער האָטעל דאָס וואָס יונגעלייט קומען אַריין צו אים און מ׳קאָן עפעס טאָן פאָר ציוניזם, פאָר דער פאָרטגעשריטענער יוגנט. נאָר פאָמעלעך, צוזאַמען מיט דער באַוועגונג איז דאָס געשעפט געוואָקסן. ער איז געוואָרן דער צייטונגס־פאָרשפרייטער אין דעמביץ, פאָר יידן און פאָר גויים אינאיינעם, און אויך זיין בוכהאַנדלונג איז געווארן אַ מוסטער־געשעפט. אמת אויך דעמאָלט איז זיין עיקר טראָכטן געווען נישט אין געשעפט — דאָס האָט ער איבערגעלאָזן פאָר זיין פרוי, הנה׳לע — נאָר אין ציוניסטישער טעט׳קייט. און דאָס האָבן אַלע אין דעמביץ זייער געשעצט.

אַ מענטש מיט דער אויסערגעווייניקער דינאָמיק ווי בענדעט פעט, וועג ער באַקומט סיסטעמאַטישע בילדונג און נישט אין אַ קליינשטעטלדיקן מיליע, וואָלט אוודאי געקאָנט אויפטאָן אַ סך מער. אין דעמביץ האָט דאָס געמוזט נעמען אַ סך מער צייט.

יאָ, בענדעט פעט איז געווען אַן עקשן. יונגערהייט, וועג ער האָט געעפנט זיין האָטעל, האָט ער געמאַכט אַן ערפינ־דונג: אַ זייגער וואָס זאָל וועקן די געסט, יעדן באַזונדער צו דער צייט וואָס ער האָט באַשטימט, און דער האָטעל־באַזיצער זאָל נישט דאַרפן זיך באַמיען אין דער נאַכט אים צו וועקן. דאָס איז געווען אַ פראָדוקט פון קליינשטעטלדיקער האָטעל־דערפאָרונג. די ערפינדונג האָט בענדעט פעט געלאָזט פאָטענ־טירן אין וויין פאָר דער גאַנצער עסטרייכיש־אונגאָרישער מאָנאַרכיע, און אפשר נאָך אין אַנדערע לענדער — און יאָרנלאַנג האָט ער פון זיך אַראָפגעצאָלט די הויט, וואָרטנדיק אַז דער פאָטענט וועט זיך דורכשלאָגן. אָבער קיינער האָט זיך נישט געמאָלדן, קיינער אין דער וועלט האָט דעם פאָטענט נישט געדאָרפט. האָבן די חברים און אַפילו די נאָענטסטע אין דעמביץ געזונגען וועגן אים אַ לידל מיט אַ ספעציעלן ניגון, וואָס איז געווען באַקאַנט אין גאַנץ דעמביץ:

בענדעט פעט מיט דעם זייגער / האָט אַ פנים ווי אַ פגר...
אָבער דאָס האָט קיינמאָל נישט געשטערט, מען זאָל זיך באַצייַטן מיטן גרעסטן דרך־ארץ צו זיין גרויסן תמימותדיקן אידעאַליזם און געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט.

ער איז געווען אַן אייביקער קעמפער פאָר קולטור, פאָר דעמאָקראַטישערע פאָרמען אין יידישן לעבן, און פול דאָנק־בארקייט און ליבע איז ער געווען צו יעדן מענטש פון ביל־דונג און וויסן, וואָס האָט זיך באַוויזן אין שטאָט און עפעס געטאָן. אין וועך רעדט שוין אויב ס׳האָט זיך געהאַנדלט וועגן ציוניזם.

כבוד זיין אַנדענק!

ר. ב., ד. ל.

ד"ר פנחס לופבן

פנחס לופבן, כאחיו הגדול יצחק, גיסי היה ולא הייתי נוטל על עצמי לתאר דמותו הנעלה, אילו נמצא עתה בקרבנו בקי ממני בפרשה זו, שלא ייתכן בלעדיה ספר זכרון לקהילת דמביץ — עיר מולדתו ושדה פעולתו במשך שלושים שנה. אשתדל איפוא אנוכי להעלות על הנייר קווים אחדים מדמותו.

פנחס לופבן נולד לאביו ר' אליקים גצל בשנת 1892. כיצחק אחיו למד בילדותו תלמוד ופוסקים מפי אבי אביו ר' יהודה לייב הדיין, שביקש לחנך נכדיו לתורה בלבד, ולפחות בשלושת הצעירים לא עמד לו רצונו כנגד רוח־הזמן.

בהשפעתו של יצחק ז"ל עוד לפני עליתו לארץ התמכר פנחס, השקדן ובעל תפיסה מהירה, ללימודי הגימנסיה כתל־מיד־חוץ וקיבל את תעודת הבגרות לאחר לימוד של ארבע שנים. אבל עוד לפני כן נתחבר אל פועלי־ציון שבעיירה והשתתף בפעולת התרבות הפנימית של הסניף המקומי. לא עבר זמן רב ופנחס לופבן, עודנו תלמיד משפטים צעיר של האוניברסיטה בקרקא, התחיל להופיע כאחד ממנהיגי פועלי־ציון במקום, יחד עם נפתלי שניאור, מנדל וילנר, רוחמה ושמעון גרינשפן. כבר בשנת 1912 הופיע בלהטו המיוחד ובח־ריפות מיוחדת בתעמולת הבחירות לפרלמנט האוסטרי לטו־בת המועמד הציוני ד"ר סירוס, והיתה חשיבות כלשהי לכך, שעם הנואמים הציונים, שרובם לא ידעו עדיין לדבר כראוי בלשון העם ורחוקים היו מדבר תורה, הופיע גם הוא, נכדם של יראים ושלמים, ודיבורו חריף ומפולפל וספוג רוחה של תרבות ישראל סבא ולוחם להכרה לאומית, לדמוקרטיה והשכלה.

אמנם כל הפעילות הזאת, כלפי פנים וכלפי חוץ, הופסקה משפרצה מלחמת העולם הראשונה ויהודי דמביץ גלו עד מהרה ממקומם ורק לאט לאט, החל משנת 1916, התחילו להתלקט מחדש ולחדש את אורח חייהם הקודם. עד שבתום המלחמה והתפוררות המונרכיה ההבסבורגית נפתח שוב השער לפעי־לותם של הכוחות הציבוריים שנתבגרו בינתיים, ופנחס לופבן ראש וראשון ביניהם. ברם בימי המלחמה חלה תמורה ניכרת בציבור היהודי בעיירה. השליטים הקודמים, ראשי־הקהל והח־סידים, גילו אזלת יד גמורה לנוכח תפקידי השיקום של העיירה החרבה, וביחוד נבוכו מפני התפקיד החדש של שמירה על בטחון החיים, שבאו לכלל סכנה של ממש עם התגברות הלאומנות הפולנית במדינה המחודשת. מאותה שעה היה ד"ר פנחס לופבן, בראשית פעולתו כעורך דין מתאמן, מראשי המ־עוררים בכל מעשה ארגון של הציבור היהודי בדמביץ, תמיד כבא־כוח של פועלי־ציון, שכם אל שכם עם שמעון גרינשפאן הצעיר ממנו, ועם זאת מוכר ע"י כל הזרמים הציונים בעיירה. ידם היתה בהקמת הסניף של „המועצה היהודית הלאומית" במערב־גליציה, וכן בארגון הסיוע לנצרכים מטעם הג'וינט בדמביץ, מבלי להזניח את הפעולה המפלגתית והתרבותית, ואחר־כך בכל הפרשה הארוכה של המאמצים לחידוש הקהילה וכיבוש מקום ראוי בעיריה.

פנחס לופבן היה מראשי דובריה ולוחמיה של המ־גמה החדשה, ואמנם הצליח בהנהגתו והשפעתו להבטיח לפר־עלי־ציון בדמביץ, כיו"ר שלהם משנת 1920 עד תקופת השואה, מקום בראש בפוליטיקה המוניציפלית, וכן בקהילה, מבלי שהיה מאחוריהם בסיס חברתי מיוחד.

יחד עם שמעיה וידרשפאן, מנהיגם של ציוני דמביץ, נרתם פנחס לופבן וחבריו ליזמה ציבורית מוצלחת לשם חידוש הקהילה: שלטונות החבל שבקרקא מינו את מר שמעיה וויי־דרשפאן כיושב־ראש זמני של הקהילה, וכאשר התקיימו הבחירות, כעבור שנים אחדות, והרשימה הציונית המאוחדת קיבלה רוב קולות זאת הפעם הראשונה, נבחרו לוועד הקהילה ד"ר פנחס לופבן ושמעון גרינשפן. והוא, פנחס, מילא את תפקידו באחריות ובאומץ לב, שהיה חידוש בקהילת דמביץ. כאשר הגיע לעריכת תקציב הקהילה, הכניס לתוכו סעיף חדש, שקומם כנגדו את כל המחנה האנטיציוני — הקצבה, אמנם קטנה, לקרן־היסוד. וכשהתקוממו על כך באי־כוח החסידים בוועד הקהילה והיו בין הנבחרים כאלה שאמרו לוותר להם למען השלום — העמיד פנחס לופבן את הצעתו להצבעה כ„שאלת אימון", והסעיף נתקבל.

פנחס לופבן חונן בזכרון יוצא מן הכלל והד רב היה למקרה אחד, שבו נתגלה זכרון זה להפליא. בשעה ששימש כראש־הקהילה פרצה שביתת שוחטים בדרישה, שהקצבים יוסיפו להם על המשכורת החדשית מוועד הקהילה שני קילו־גרם בשר מכל בהמה שישחטו. מאחר שהקצבים טענו כי אין הדבר לאל־ידם, כיוון שכל בהמה שנמצאה טריפה נמכרת בחצי המחיר לאוכלוסיה הנוצרית, קם אחד מחברי ועד הק־הילה והציע פשרה: שאמנם יתנו הקצבים שני קילוגרם בשר לשוחטים מכל בהמה שחוטה שתימצא כשרה, ולא כן אם תימצא הבהמה טריפה. על כך ענה פנחס לופבן בו במקום: כעורך דין המרוחק קצת מתחום זה, תמהני על פלוני, שדווקא הוא מציע כזאת. והרי בשולחן ערוך, יורה דעה הלכות שחיטה, בסעיף פלוני, נאמר בפירוש שאסור להבדיל בין בהמה כשרה וטריפה בנוגע להוספה כלשהי בשביל השוחט, שמא דבר זה יביאו להתרת איסור, כדי לזכות בהוספה... הדבר היה לשיחה בפי כול.

אף על פי שהיה טרוד הרבה כעורך־דין לא חסך זמנו משום ענין ציבורי וציוני. שום פעולה פוליטית או תרבותית במקום לא נעשתה בלי השתתפותו או לפחות ידיעתו. שליחי הקרנות הציוניות המרכזיות ידעו רק שתי כתובות בדמביץ — של

ד״ר פנחס לופבן ושמעיה ווידרשפן. הם היו המתרימים והם גם המארגנים. כל השנים היה עומד בראשה של ספרית פועלי־ציון העשירה למדי ודואג להתפתחותה, גם שימש כבמאי בסקציה הדרמתית שע״י ועדת התרבות של המפלגה.

עם זאת היתה דלתו פתוחה לכל נצרך, בין לגמילות־חסד, בין להדרכה משפטית שלא בשכר. אנשים מדלת העם מצאו תמיד אוזן קשבת במשרדו.

כתלמיד חכם ואינטלקטואל נתמזגו בו רוח של אהלי־שם ויפיותו של יפת להרמוניה בלא סתירה, וכך זכה ליהנות מאמונם של יהודי דמביץ כולם.

עם ראשית הכיבוש ע״י הנאצים עזב את דמביץ, עבר לתחום הכיבוש הסובייטי, נתגלגל עם רבים מהמון בית ישראל לפינה נידחת בעמקי רוסיה והשתדל להגיע לארץ. יצחק, אחיו הגדול, עשה כל האפשר כדי להביאו לכאן, אך בשעה שדומה היה כי הנה באה, כבר נמצאה האפשרות — תקפתו מחלה אנושה ואיש־הפעלים הבלתי נלאה עצם עיניו לנצח ואת הארץ לא ראה.

כבוד לזכרו.

יצחק פרימן

ד״ר פנחס לופבן ואחיו ישראל

צבי וולף

וועז צבי וואלף איז געשטאַרבן אין יאר 1956 אין חיפה, אין עלטער פון 61 יאר, איז ער געווען אן א גוזמא, איינער פון די פאפולערסטע מענטשן פון דער צווייטער עליה, אלס איינער פון די וואס האבן געהאַלפן פארלייגן דעם יסוד פאר דעם איצטיקן בליענדיקן ישוב אין עמק יזרעאל.

45 יאר האט ער געלעבט אין געארבעט אין לאנד און על פי רוב אויף די געפערלעכסטע פאַזיציעס. וועז ער האָט עולה געווען פון דעמביץ קיין ארץ־ישראל, אין יאָר 1911, אַלס איינער פון די ערשטע עולים האָט דער יונגער בחור שוין געהאַט הינטער זיך עטלעכע יאָר פון אינטענסיווער פאַרטיי־אישער און קולטורעלער טעטיקייט אַלס איינער פון די ערשטע פועלי־ציון, און די ארגאניזאציע האט אים דעמאלט איינ־געאַרדנט אַ שיינעם באַנקעט, אויף וועלכן ס׳האָבן גערעדט נפתלי שנייער, מענדל ווילנער און רוחמה גרינשפאן. אנקו־מענדיק אין לאנד האט ער זיך אנגעשלאסן אין דעם השומר, און פון דעמאַלט אָן זענען די ענינים פון יידישער שמירה און הגנה אַלעמאָל געווען אין צענטער פון זיין אינטערעס. זינט דער גרינדונג פון די ערשטער יידישע ישובים אין עמק, איז ער געווען דער מוכטאר פון בית־אלפא און תל־יוסף, וואס דאס מיינט, דער פאראנטוואַרטלעכער פאר דער זיכערהייט פון די דאזיקע ישובים. גלייכצייטיק איז ער געווען דער שליח פון קרן קיימת, און באזונדער פון חנקין ז״ל, פאר באדן־ענ־ינים, וועלכע זענען צייטנווייז געווען אויסערסט פאַרוויקלט, און די דאזיקע ארבעט פאר קרן־קיימת האט ער געפירט ביז אין די לעצטע יאָרן, מיט פאַרזיכט און טאַקט, וואָס האָט אים געזיכערט פריינטשאַפט און כבוד צווישן אַלע אַראַבישע קרייזן מיט וועלכע ער איז געקומען אין נאענטן קאנטאקט.

אין זיין לוויה האָט זיך באַטיליקט אַ גרויסער עולם, פארטרעטער פון דער שטאט חיפה, אנגשטעלטע פון קרן־קיימת, חברים פון השומר און אראבער פון די סביבה.

כבוד אין אַנדענק!

ר. כ.

שמעיה וידרשפאן

בחדר נאה שהעיד על אמידות בעליו התהלך גבר לא צעיר ושינן לעצמו בלי הרף: „ołówek, עפרון ołówek עפרון", בהבעת פנים שהעידה, כי לא בנקל חודרות המלים ונאחזות במוחו.

בעקשנות של ילד חזר וחזר על המלה הסרבנית עד שהצליח לקבוע לה מקום בזכרונו, ואז קרנו פניו. הוא היה מאושר.

היה זה שמעיה וידרשפן, שעמד לבקר בארץ־ישראל והתכונן לנסיעה זו במרץ ובהתלהבות. מעטים היו האנשים בני גילו של שמעיה, שהתמסרו ללא גבול וחשבון לתנועה הציונית כפי שעשה הוא. מעולם לא חסרנו אנשים מסורים ומוכנים לקבל תפקיד בשם התנועה, אבל מועטים היו כאלה שיכולת לפנות אליהם בכל שעות היום, ואף בלילה, בשביל לרתום אותם למפעל חדש או לרעיון חדש.

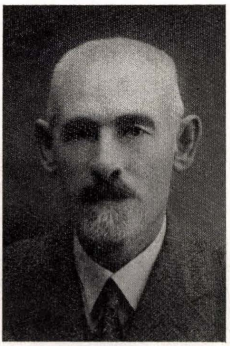
תמימות היתה באיש. תמימות שלא התחשבה גם במעמדו בציבור, גם בגילו ואף בכללים מקובלים. לא אחת יכולת לראותו יושב ודן בבעיות פעוטות באותה רצינות כעל ענינים חשובים ולשוחח עם בני נוער כשוחח עם בעלי בתים מכובדים. לגביו לא היה הבדל בין תפקיד גדול לקטן. כל תפקיד קיבל על עצמו ברצון וקיימו כדבר המובן מאליו. במשך שנים היה יושב ראש הועד הציוני המקומי. במשך שנים היה הפטרון של תנועת הנוער הציוני, במשך שנים השתתף בכל מפעל, בכל אסיפה למען קרנות לאומיות, למען האוניברסיטה העברית, למען מושבות קיץ, למען קיבוצי הכשרה, למען בית״ס העברי, וכל זה בנוסף לפעילותו הציבורית בקהילה, בעיריה ובמוסדות כלכליים. היה דרוש שליח לועידות התנועה, היה נוסע שמעיה. היה דרוש בא־כוח התנועה בבחירות לסיים, היה זה תמיד שמעיה. מעולם לא חסך לא מזמנו ולא מכספו. הוא לא היה נואם, לא היה אידיאולוג, ובכל זאת עורר בכל מקום יחס של כבוד. וקודם כל גרמה לכך הכנות שבאדם. כי בו באופן שחזר ושינן את המלים העבריות, למד בעיות, ובאותה כנות הביע דעות. פשטותו הנעימה היא שקירבה אליו אנשים.

רחוק היה מקיצוניות קנאית. בתוך קלחת ההתחרות בין המפלגות היה מקיים את תפקידו של מחפש פשרות, המשכין שלום בריב הבין־מפלגתי, בפעוט כבגדול.

עד יום מותו שימש הוא הכתובת העיקרית של התנועה הציונית בעיירה. בחזרו מביקורו בארץ, סיפר לנו נסים ונפלאות ממראה עיניו. ושוב היתה זו תמימות ילדותית והתלהבות העוברת כל גבול, התלהבות שלא נתנה להתעמק בבעיות הארץ, לראות גם את הצללים. בסיפוריו היה הכל יפה, הכל טוב. בתארו את הגליל, בתארו את הקיבוצים, ראית שהיה מאושר על שזכה לראות כל אלה במו עיניו.

סופר לנו אחר כך, כי שמעיה התכונן לעלות, ואמנם כבר עשה הכנות לכך, אולם המות הקדימו. הידיעה על מותו הגיעה אלינו כשאנו — אלה שהוא הלהיבם, נמצאים וחיים בארץ, וגרמה הידיעה לאבל אמיתי. כתבו לנו, שהאבל בעיירה היה גדול ועמוק. ומובן הדבר. שכן הכל העריכו אותו ורבים אהבוהו. אמנם, ראוי האיש ששמו יהא זכור לכל אלה, שיקרה להם תרומת יהדות דמביץ למען המפעל הציוני.

בנציון וידרשפאן

בנציון וידרשפן ז״ל נחרת בזכרוני מזה עשרות שנים כאחד האישים המצויינים ביותר בדמביץ. לא הקלויז ולא בית המדרש כור מחצבתו. איש העם והעמל היה, ומה גדולה היתה אהבתו לעמו, ללשונו ועתידו. כעסקן ציבורי לא חסך לעולם מאונו והונו, מזמנו ומרצו לטובת הכלל. הוא היה ממיסדי בית־הספר העברי בעיר ומראשי הדואגים לקיומו. וכמה כוחות השקיע ברכישת בית למוסד, במיעוט משוע כזה של אמצעים כספיים. ואמנם בעזרת כמה עקשנים כמוהו, כגון בנדט פט, מאיר שטיגליץ, שמעיה וידרשפן, יוחנן זומר, משה קרנר, ראובן זומר ויבדל לחיים פישל וקסלר, וכן דניאל קרנר ז״ל ויודל גרינשפן (בר־נתן) ייבדל לחיים, שנענו לא פעם לקריאת הועד ותרמו סכומים ניכרים למטרה זו, הבית נקנה ושימש

לא לבית־הספר בלבד אלא לכל פעולת תרבות במקום, קן לנוער בלי הבדל זרמים ומרכז להלוציות בכל הגילים.

בנין בית־הספר היה ידוע לכל תושבי העיר והסביבה, יהודים ולא יהודים, ואף למושל המחוז, שונא־ישראל שהתנכל לא פעם לסגור את ביה"ס העברי בכוח המשטרה.

המוסד, שאמנם לא היה בית ספר מלא, עמד על הגובה הדרוש ורבים מחניכיו חיים ופעילים אתנו בארץ ועמם מבין מחנכיו ומוריו המורה ווינברג, הסופר פנחס לנדר והנה גרין.

שנים רבות היה בנציון וידרשפן גם גבאי של בית הכ־נסת הגדול בדמביץ, שמרבית המתפללים בו כבר היו יהודים בלי שטריימלך, בעלי מלאכה ומקרב המקצועות החפשיים.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, כשחזרו אנשי דמביץ מהפליטה לעירם, מצאו את בית הכנסת חרב בדומה לשאר הבתים. לפולשים הרוסים שימש בית הכנסת אורוות־סוסים. החלונות הוצאו, התיבה, הספסלים וארון הקודש נשרפו. אולם וידרשפן לא נח עד שהחזיר את בית הכנסת לישנו עם שיפורים ניכרים, וחלק לא מועט למטרה זו נתן מכספו. בשמחה ובחרדה היה מלא את תפקיד הגבאי בחגים ובמועדים. מי שראהו בתפקידו לפני תפילת כל נדרי יחד עם עוזריו, השמש ישראל איינבינדר והחזן ראובן, בנו של ר' משה החזן, עטופי טליתות וקיטלין, או בזמן חלוקת עליות בחגים והקפות בשמחת תורה, בזהירותם הגדולה שלא לפגוע חלילה ברגשי־כבוד ואמביציות של מתפללים, קבועים ולא קבועים, לא ישכח זאת לעולם.

ברם, הוא ידע גם להיות תקיף בתפקידו זה. בשנת 1924 מצאה קבוצת קנאים מ„שלומי אמוני ישראל" פסול בחזן של אותה שעה (כעת חזן באחת ממושבות הדרום), שבנשף ציוני אחד שר במקהלה שהשתתפו בה גם בנות, ואף ניסו לסלקו מבית הכנסת בכוח הזרוע. אולם וידרשפן לא נרתע והחזן נשאר במקומו. הוא נתבע לדין דיסציפלינרי ע"י הרב דמתא, אבל עמד בתקיפות על שלו וניצח.

כחבר במועצת העיריה לא מועט היה חלקו במלחמה נגד האנטישמיות הגלויה, שפשטה אז בגליציה בכלל ובדמביץ בפרט. עם זאת ידע לרכוש ידידים יהודים לטובת הציבור, כיוון שלבני משפחת וידרשפן הציונית היה חלק בהתפתחותה של דמביץ, כיון שבנעוריהם הקימו הרבה בתים של יהודים ושל לא יהודים במו ידיהם, ואחר־כך בתור קבלנים ומתכננים.

בנציון וידרשפן הרגיש כל ימיו, ובפרט לפני השואה, כי האסון מתקרב והולך, שאף לעלות לארץ, התחיל בהכנות מעשיות לכך, אבל לא זכה. בלית ברירה הסתפק בכך ששתים מבנותיו, הבכירה והצעירה, עלו והגשימו חלומותיו.

את ילדיו חינך ברוח יהודית וציונית ולחלק מהם נתן גם השכלה גבוהה. אחד מחתניו בארץ היה צבי וולף, יליד דמביץ, איש העליה השניה, מהשומרים הראשונים בארץ ואיש גאולת הקרקע. בנציון וידרשפן לא הצליח להימלט מצפרני החיה הנאצית ונהרג יחד עם חבר נעוריו יוחנן זומר ז"ל בגיטו בוכניה לאחר שאפסו כוחותיהם בעבודות קשות.

א. הבר

שמעון גרינשפן

בתקופה שבין שתי מלחמות־עולם נתבלטו בין כל העוס־קים בצרכי־ציבור בדמביץ ביחוד שלושה, והם — ד"ר פנחס לופבן, שמעיה ווידרשפן והצעיר בשלושה: שמעון גרינשפן.

שמעון — בנם של נתן גרינשפן, מ„בעלי־הבתים" המיוח־סים, המכובדים והעשירים ביותר בעיירה, ושל דבורצ'ה, בת ר' מנדל מאהלר, — נולד בשנת 1894 ונתחנך על ברכי התורה וההשכלה. הוא נמנה על חוג האינטליגנטים יוצאי ה„חדר" ובית־המדרש שהגיעו לתרבות אירופית. מחונן בכשרונות מרובים ומגוונים, חלם מימי נעוריו על השכלה גבוהה ועל היכלי מדע. כרבים מבני דורו רכש השכלה כללית כ„אכסטרן", אולם לימודיו הפורמליים לא עלו יפה. מכשולים וחת־חתים לרוב נערמו על דרך השתלמותו. בינתיים נעשה המקום צר לו והוא עמל בלי הרף — כחבוש בבית האסורים — להתיר עצמו מבית אבא ומהעיירה — ולא יכול...

בשנת 1912 הוא חומק מהבית, ופניו מועדות לארץ־ישראל, ואליה לא הגיע... לאחר שנים הוא מנסה שוב את מזלו, עוזב את העיירה, שוהה זמן־מה בחוץ־לארץ, מתדפק על בתי אולפנה הגבוהים, וחוזר על עקבותיו כלעומת שבא. וכך, „אחד אחד ובאין רואה, ככוכבים לפנות שחר, כבו שפוני מאווייו ויכלו ביגון דומם"...

הרבה מים זרמו מאז בנהר „וויסלוקה"... כבר האיש בגיל העמידה ולמעמד נכבד בעיירה הגיע... ואף־על־פי־כן — בשיחה אינטימית אתו — נדמה לך, כי עדיין עורג הוא לשי־נויים יסודיים בחייו; עדיין מחזיק הוא בבלוריתו הגאה ומנסה בעצמו למשות את עצמו מן העיירה, מתוך ה...ביצה. כאילו „עוד אחרון (ממאווייו) כמוס עמו והוא נהמת כל הייו"... אוזן מלים תבחן — תאזין ללחן האינטימי שבדבריו והרושם הוא, שכל מעשיותו ופעלתנותו בחייו הפרטיים, במסחר ובתעשייה, וכל עסקנותו הציבורית — והוא עסק ופעל רבות בשטחים האלה — אינן אלא תחליף למשהו שלא בא, מעין מפלט מחלומות שנתבדו, מאוויים שכבו...

כאמור, עשה רבות בשטחי חיים שונים. פוליטכניון וא־קאדמיה למסחר לא הסמיכוהו, לדיפלומה ותואר לא הגיע,

אבל מתוך לימוד אוטודידקטי וקריאה בספרים השיג ידיעה אמיתית ועמוקה ביותר בשטחי מדע קרובים ללבו, וידיעותיו אלה ידע לתרגם לשפת המעשים. (את כשרון־המעשה ירש ללא ספק מאביו נת"ה, שניהל בריאליזם מפוכח וביזמה, שנדירה היתה אצל יהודי עיירות קטנות שבגליציה. עשרות שנים לפני מלחמת העולם הראשונה ייסד נתן גרינשפן בית חרושת גדול בעיירה והוא היה הראשון בעיירה שהתקין חשמל למאור בדירתו ומים חמים זרמו לחדר האמבטיה שלו...). כך נעשה שמעון „מהנדס־תעשיה" מלידה... הוא הרחיב ושיכלל את מפעל אביו והוסיף אל בית־החרושת למרי־צות, עגלות וכיו"ב, טחנת קמח חדישה ששירתה את כל הנפה. הוא ניהל בעצמו את פנקסנותו, שהיתה „כפולה" ו„משולשת"... ואלמלא הכורת היה בודאי מוסיף נדבכים למפעל.

וכשם שידיו רב לו בעשייה פרטית, כך עזר לצרה היה בפעילותו הציבורית. התכונות שבהן ניחן — השכלה רחבה ומעשיות, עמידה על עקרונות ונועם הליכות, חן ויושר אישי ורגש חם ועמוק — קרבוהו אל יודעיו והעמידוהו בשורה הראשונה של עסקני העיירה, יחד עם פנחס לופבן ואחרים.

עם היותו איש מפלגה — ממנהיגי „פועלי־ציון" — ידע לבכר את ענייני כלל ישראל על אינטרס כיתתי צר. אהבת ישראל היתה הקו המנחה בעסקנותו הציבורית. אהבה זו נתגלתה בכל תפארתה במערכות הקשות והמרות שניהל בישיבות מועצת העיריה, במאבק עקשני ועקיב לזכויותיהם של יהודי העיירה. עברה חלפה ללא שוב אותה שלווה האסבסורגית, שהיתה נחלתם של אבות־העיירה היהודיים. ימים חדשים באו... קמו לעיירה אבות־עיר חדשים, נכרים ממרחק באו... כל צורר־ישראל נעשה ראש... שאלות חיים רציניות העיבו את שמי הקהילה ונדרשה עמידה בפרץ להשיב מלחמה שערה... ושמעון גרינשפן — יחד עם פנחס לופבן — השיב מלחמה. והיה עושה זאת בקומה זקופה, בהכרה סוציאלית ובגאווה לאומית.

כך כשליח־ציבור וכך כשליח־יחיד... מי יספור את כל נסיעותיו והתייצבויותיו, לטובת יחידים, לפני אנשי שררה ותקיפי־שלטון (ה„סטאַרוסטה" — מושל המחוז, וה„וווֹיאוודה" שליט החבל, ה„פאַליציי־ספעקטאַר" וה„שטייערן־ספעקטאַר"...)? ומי ימנ האת מספר ה„בקשות", שכתב למענם לפקידות העיר והמדינה? בקשותיו, על־פי־רוב, לא הושבו ריקם, כי עטו שנון היה וסגנונו שוטף וקולע לנקודת הבינה והרגש כאחד. לא תחנונים ידבר, אלא דברים היוצאים מן הלב. — לבו למדוכאים ומשוללי הזכויות, שיתף עצמו בסבלותיהם ותבע את עלבונם — והיו דבריו גם נכנסים ללב... (רק פעם אחת — מספרים — התחנן וביקש רחמים... היה זה בימי השואה, כאשר נתגלה מחבוא המשפחה בביתו של פועל נכרי, והוא, שמעון, יחד עם רעייתו רח"קה ושני בניו יוצאים להורג, הרהיב לפני מותו לבקש רחמים על נפש הגוי שהסתירם... ודבריו הנרגשים זיעזעו אפילו את איש הגיסטאפו, והפועל ניצל ממוות).

ואם הושג משהו מכבוד לאומי וזקיפות קומה בחיים הציבוריים היהודיים בעיירה, לא קטן בכך חלקו של שמעון גרינשפן, ועל כך יזכרוהו בני עיירתו לברכה תמיד.

י. בר־יצחק

רבקה דיאמנט

רבקה דיאמנט, אחותם של טובה וצילה איזן, מחברותיה הראשונות של אגודת הבחורות „דבורה", אפשר לומר נולדה על ברכי התנועה הציונית בדמביץ. עודנה צעירה מאוד ליוותה את אחיותיה להרצאות ומסיבות השונות של הציונים בעיירה ומילדותה ספגה את תורת הציונות והורגלה לפעולה ארגונית. עוד לפני מלחמת העולם הראשונה היתה מהמתמסרות לפעולת הספריה ושקדה על השלמת ידיעותיה היהודיות ועל לימוד העברית, אולם לפעולה ציבורית ממש הגיעה רק עם התחדשות החיים בעיירה לאחר השיבה מגלות בהמיה. בשנים 1918—1920 עמדה, מלבד השתתפותה ביתר עניניה של הפעולה הציונית והנהלת הספריה הציונית, בראשה של קבוצת בחורות שהצטרפה אחר כך ל„דבורה". כן היתה חברה בועד בית־הספר העברי והשתתפה בחוג הדרמתי שהקים במת חובבים, שלא האריכה ימים. פעילה בעצמה, ידעה להפעיל גם אחרים, והיתה יודעת נאום גם מחוץ לחוג המצומצם.

פעולתה של רבקה דיאמנט בדמביץ הופסקה עם יציאתה, אחרי נשואיה, לגרמניה, שם נתקרבה על ידי בעלה, מר פסח דיאמנט שיח', לפעילות בחוגם של חיים ארלזורוב וגיאורג לנדואר — קשר שקירב אותה לאחר שנים, עם עליית המשפחה לארץ ואחרי שנים קשות של חיי פועלים שכירים־מובטלים בפתח־תקוה, לכלל פעילות מסורה בארגון אמהות עובדות ובמועצות הפועלות בחדרה, שם שימש פסח דיאמנט במשך שנים רבות כמנהל הצרכניות של חברת העובדים.

במותה ללא עת השאירה אחריה זכר טוב בין פועלי חדרה והסביבה, בן — סגן־אלוף יוסף יהלום, ובת, עליזה, חברה בקיבוץ גשר.

חניה גרין־חיישטיין

בתנועות הנוער

„דבורה"

אחרי מלחמה קשה עם החרדים וכמעט בעונה אחת עם ארגון הבחורים הבעלי־בתיים „השחר" נוסדה בדמביץ, עוד בשנת 1907, אגודת הנשים הציוניות „דבורה", שנצטרפו אליה מיטב הצעירות היהודיות שבעיר. האוירה בעיירה החרדית בימים ההם לא איפשרה עדיין ארגון משותף של בנים ובנות.

ב„דבורה" התנהלה מלבד פעולת ההסברה הציונית גם עבודה תרבותית כללית ע"י קורסים לגיאוגרפיה כללית וידיעת הארץ, היסטוריה כללית ותולדות העם היהודי והציונות וכו'. ספרייתה של „דבורה" מנתה כבר בתחילתה כמה מאות ספרים, בתחילה נעזרו חברות „דבורה" בעצתם של תלמידי אוניבר־סיטה ציונים ביחס לקניית ספרים, ולשון הספרים ברובם היתה פולנית וגרמנית, שפה שנלמדה עדיין הרבה בקרב הנוער, אבל מבחר הספרים היה מגוון למדי. הספריה, שנוהלה בכשרון והתפתחה יפה, רכשה גם ספרים ביידיש, אמנם מעט, אולם היא משכה את הנוער הבוגר משני המינים, שביקשו לקרוא ספר ובכלל לבוא בחברה מודרנית. הספרניות היו מיעצות איזה ספרים לקרוא וכך נקשרו אל „דבורה" גם בנות מגיל צעיר יותר, עד שבמשך הזמן הקיפה האגודה בנות רבות מכל השכבות.

כעבור זמן עזבו את „דבורה" כמה צעירות עם רוחמה גרינשפן בראשן וסידרו אגודה שניה „חבצלת", שלא החזיקה מעמד שנים רבות. בעוד ש„דבורה" התקיימה עד שנת 1927, כלומר עד שהתמזגה עם תנועת „הנוער העברי" וכמה מחב־רותיה עברו לקיבוצי הכשרה ועלו לארץ.

תקופה מסויימת אחרי מלחמת העולם הראשונה, עם התגברות הציונות בגליציה, התפתחה דבורה" ביתר שאת, מהיותה ארגון ציוני הקיים משנים, והיא נחשבה אז כארגון הציוני בה"א הידיעה בדמביץ. חברות „דבורה", שבראשן עמדה אז רבקה דיאמנט (אייזן), היו פעילות בכל שטחי העבודה הציונית והתרבותית בעיר. הן שעמדו בראש ועדת הקרן הקיימת שע"י הועד הציוני המקומי (לוקל־קומיטט), הן פעלו למען ביה"ס וגן הילדים העברי, בועדת קרן־היסוד, בועדה להפצת השקל; השתתפו באורח פעיל בהבאת מרצים ציוניים תוך מאמצים להבטיח קהל שומעים, דבר שהיה כרוך גם בהוצאות, גם בקשיים להשיג אולם. חברות „דבורה" יסדו גם חוג דוברי עברית, שגדל עם התפתחותו של בית־הספר העברי, והכניסו ספרים עבריים לספריה, שמנתה כבר כאלפיים ספר, לאות הו־קרה על כל הפעולות האלה נרשמה „דבורה" בספר הזהב של הקרן הקיימת לישראל, ע"י הועד הציוני המקומי והיה זה מאורע חשוב בחייה.

אחרי שמיסדות „דבורה" הראשונות עזבו את העיר, בין שהיגרו, או שהתחתנו ונסעו לערים אחרות, קם דור חדש של

בנות, כגון הניה גרין, רווזה וסימה שולדנפריי, אידל טויב, רווזה זומר, שרה וורצל, בריינדל שטרסברג, הדסה טויב ועוד, שהמשיכו בפעולה והשתדלו להרחיב את שורותיו של הארגון.

מדי פעם נערכו נשפים, ביחוד בימי חנוכה, פורים, חול־המועד של פסח וסוכות. ההכנסה, כמובן, היתה לקרן הקיימת, אבל הפעולה המשותפת הכניסה רוח חיים וידידות. מאין לא־גודה אולם משלה, יש ונערך נשף כזה בבית־פרטי של אוהדים. קישוט החדרים והכנת המאפה נעשו בהתנדבות. בעיירה כדמ־בין שבנותיה הצעירות לא הורגלו במנעמי־חיים כנוער של היום, היה לכך השפעה וכוח משיכה.

„דבורה" היתה קשורה לארגון נשים ציוניות שהיה שולח אליה מרצות מדי פעם בפעם. בין היתר הרצתה לפני חברותיה של „דבורה" עדה פישמן־מיימון מארץ־ישראל על "תנועת הפו־עלות בארץ". ועדה, אמנם, ביקשה למשוך את הבנות לארגון הפועלות, אבל צביונה הפוליטי של „דבורה" היה חפשי ובלתי מפלגתי, גם בלי מגמה לחלוציות. ברם הצעירות, שדברי עדה כוונו אליהן הושפעו ואחרי ישיבה שנתקיימה בביתה של בריינדל שטרסברג, התחילו צעירות שואלות: אם מטרתנו היא לעלות לארץ, למה לא נפנה לקיבוצים יחד עם צעירים? באו־תו פרק זמן כבר חלו שינויים רבים ברחוב היהודי בפולין ואף בדמבין, קמו התאגדויות נוער שונות, וביניהן „עקיבא" ו„ה־נוער העברי", וברור היה שאי אפשר לקיים תנועת בנות ציו־ניות מיוחדת. אז נתעוררה בקרב „דבורה" קבוצה מהשכבה הצעירה — „השביעיה" קראו לה על שבע בנות שבלטו בה ביותר, והן: ברונקה טויב, סלקה בר, רבקה פאוסט, מניה טויב, רבקה טויב, סערל טויב וחיה ויזר, שהחליטו אחרי לבטים רבים לעזוב את „דבורה" ולהצטרף לתנועת „הנוער העברי"; והיא שמשכה אחריה את כל הנערות, „דבורה" חדלה להתקיים כארגון עצמאי.

הספריה התנהלה מכאן ואילך ע"י ועדת־הספריה, שבא־כוחה השתתף בועד הציוני המקומי, ככל המוסדות הציוניים בעיר.

בעשרים שנות קיומה עשתה „דבורה" גדולות ורבות ודף מכובד שמור לה בתולדות הפעילות הציונית בעירנו.

אקה זילברשין, פנחס זומר

הנוער הציוני

תנועת הנוער הציוני לא נולדה ביום אחד, גם אין לקבוע תאריך אחד ומדוייק להתגבשותה. היה זה תהליך ממושך מלא לבטים. רצוף משברים, פילוגים ואיחודים.

על השלבים הראשונים כבר סופר בספר הזה. כאן יסופר על ההתעוררות שקמה בתנועת הנוער הציוני בדמבין החל משנת 1925, אחרי משבר רציני שחל בתנועת הנוער בכלל בשנים 3—1922.

עם התחדשות החיים היהודיים בדמבין, כתום שנות הגלות במלחמת העולם הראשונה, התעוררה לתחיה גם תנועת הנוער בעיירה. אולם תנועה זו, ששאבה את עידודה מהצהרת בלפור, נחלשה עד מהרה ואחרי שנים אחדות של פעילות תרבותית עשירה הגיעה עד משבר. תנועות הנוער שהיו קיימות נחלשו וכמעט החלו להתפורר, הפעילות התרבותית חדלה ועל בני הנוער בעיירה החלה להשתלט הריקנות.

בשנים ההן, 3—1922, שרר מצב זה גם בפולין הקונגר־סאית וגם בשני חלקי גליציה, ומובן כי מה שהורגש במדינה כולה הורגש גם בדמבין.

בימי השפל ההם פעל בעיירה רק בית־הספר העברי, שהצליח להחזיק מעמד על אף הכל ושימש מרכז יחידי כמעט לבני הנעורים. בבית הספר העברי היו מתאספים, לרוב פעמיים בשבוע, לשמוע הרצאה בעברית או לויכוח על נושא ספרותי, אולם אין לומר כי הנוער היה ער ותוסס ביותר.

אמנם קיים הנוער תפקידים מסויימים בפעולה הציונית בעיירה, בהנהגת הועד הציוני המקומי ושני זרועותיו — ועדת הקרן הקיימת וועדת קרן היסוד — וגם ארגון הבנות „דבורה" המשיך במידת מה את פעולתו. ברם המשבר הזה לא נמשך זמן רב. פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים, בשנת 1925, נתנה דחיפה עצומה להתעוררות כללית. לכבוד המאורע נערכה בדמבין אסיפה חגיגית, אקדמית, באולם הקולנוע, גם נשלחו טלגרמות של ברכה לירושלים. דמבין הזדהתה בשמחה ובהת־להבות עם העם בכל תפוצותיו. הגיעה השעה גם לקציר ארגוני מבורך.

ההתעוררות הורגשה בכל רחבי פולין. בכל עיר ועיר קמו והתארגנו מחדש חוגים של נוער ציוני. הארגונים היו מקומיים בלבד ולא היה כל קשר ביניהם. כל ארגון כזה הדרכתו ונטיותיו הפוליטיות היו נתונות בידי המארגנים והמדריכים המקומיים. הארגון החדש שקם בדמבין נטל את שמו „עקיבא", כפי הנראה, מארגונים דומים שהיו קיימים

„אגודת הנוער העברי"

„אגודת הנוער העברי"

בערים אחרות ובעיקר בקראקא, אולם קשר ממשי ביניהם לא היה קיים בתחילה. היזמה להקים ארגון כולל יותר של ארגוני הנוער הציוני יצאה מקראקא. בעתונות ובחוזרים שנשלחו אל הועד הציוני המקומי נתבקשנו להעביר את כתבתנו לארגון „עקיבא" בקראקא, וכך הוקם הקשר הראשון עם ארגוני הנוער הציוני. אחרי כן נערכו כמה פגישות וכינוסים, שהשתתפו בהם ארגונים של נוער ציוני בערים ועיירות שונות בגליציה המערבית ולבסוף הוקמה „אגודת הנוער הציוני", שהתפשטה בגליציה המערבית והקן הדמביצאי תפס בה עד מהרה מקום בולט ומכובד, גם במספר חבריו ויכלתם וגם בפעולתה היפה של קבוצת המארגנים, שהשתתפו בכל כינוס ונטלו חלק פעיל בבירורים שהביאו להגדרת מטרותיה של „אגודת הנוער העברי". פעילי הקן הדמביצאי היו יוצאים לעיירות הסמוכות, כדי לארגן את הנוער שבהן במסגרת התנועה. בפילזנו, קולבושוב ומילץ נעשו נסיונות מוצלחים ובלתי־מוצלחים, שבכל אופן הם מראים על כוח התנופה של הקן שבדמביץ. בתוך הקן עצמו התנהלה פעילות ציונית ותרבותית ערה. במרכז הפעולה עמד הלימוד בתולדות הציונות, כתיבת הארץ (פלס־טינוגרפיה!), תנ"ך, ספרות עברית וכללית, תולדות התרבות וכדומה. הנהגת הקן השתדלה להרחיב את אפקם התרבותי של החברים. ומכיון שהעבודה התנהלה בקבוצות־קבוצות לפי הגילים, תפס בה ראש הקבוצה במהרה את מקומו כמכוון ומשפיע.

אותה שעה התקיים עדיין בעיירה ארגון הבנות הציוניות „דבורה", שאמנם הצטרף ל„אגודת הנוער העברי", אולם המשיך בקיומו הנפרד. השכבה הבוגרת של „דבורה" ובראשה חנה גרין, איטה שולדנפריי, רוזה זומר, הדסה טוב, איידל טוב ואחרות שביקשו לקיים ארגון בנות נפרד, התנגדו למיזוג עם „עקיבא" שהיה ארגון כולל. ולא כן השכבה הצעירה של „דבורה", שבע בנות בסך־הכל, שלדעתן לא היה טעם רב, כי בעיר יתקיימו בנפרד שתי תנועות בעלות מטרה אחת, ששתיהן משתייכות ל„אגודת הנוער העברי". השכבה הצעירה עוררה תסיסה שגברה והלכה ובסופו של דבר הביאה לפירוקה של „דבורה" כארגון נפרד ולהצטרפותה של „עקיבא". את הדחיפה האחרונה לכך נתנה השתתפותן של בנות „דבורה" במחנה הקיץ ברוסקה ויז'נה בשנת 1927. אחרי שבנות „דבורה" שבו מן המחנה לדמביץ הוסרו כל המעצורים והאיחוד הוקם. „דבורה" חדלה להתקיים כארגון עצמאי אחרי שנים רבות של פעילות ערה ומסורה. עם האיחוד גדל הקן באופן מפתיע ומנה כ־150 חברים וחברות.

בימים ההם התאחד המרכז של „אגודת הנוער העברי" שבקראקא עם מרכז דומה לו בלבוב והתנועה החדשה שקמה מאיחוד זה קיבלה את השם „הנוער העברי". הקן הדמביצאי היה אחד מקניה הראשיים, ועמד גם בראשו של גליל. בין פעיליו בימים ההם יש לציין את מ. הקה, ברונקה טוב, רבקה פאוסט, שמואל זומר, מרים, רבקה, סרל טוב, שאול טאפט, אהרן ספיר, משה גרינשפאן ואחרים. פעילי הגליל היו מבקרים תכופות בעיירות הסמוכות לשם הרצאות, פעולות ארגון וכו'.

פורת השרון

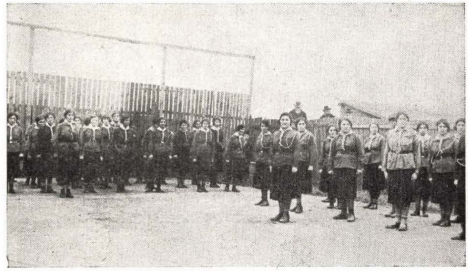
גלגול נוסף עבר על התנועה, כאשר למרכזים שבגליציה הצטרף המרכז שבפולין הקונגרסאית והתנועות התאחדו וקיבלו שם חדש — "הנוער הציוני". בשם הזה התקיימה התנועה עד פרוץ המלחמה העולמית השניה, בשם הזה הוקמו קיבוצי הכשרה בחו"ל וקיבוצים בארץ ובשם הזה השתתפו חברי התנועה במחתרת במלחמה נגד הצורר הנאצי.

מסגרת התנועה היתה צופית, ולכל הדעות היתה זו מסגרת נאה מאוד. היא הלמה את פעילותו הציונית החינוכית של הארגון, גם קסמה לבני הנעורים. הקן היה מחולק לגדודים, אלה לפלוגות והפלוגות לקבוצות. בראש הקן עמדה הנהגה ומועצה, שנמנו עליה כל בעלי־התפקידים שבקן. החברים לבשו מדים, תחילה בצבע אפור, אחר כך בצבע חאקי, עם מטפחות ועניבות בצבעים שונים לפי הגדודים. מדי שבוע בשבוע נערכו מפקדים. מקום חשוב בפעולה תפסו הטיולים ומחנות־קיץ, מרכזיים ומקומיים. ביחוד יש לציין את המחנות המקומיים למשך יומיים־שלושה באחד כפרי הסביבה (סטובירנה, גומ־ניסקו). היתה בכך העזה גדולה כלפי רגשותיהם של מרבית אנשי דמביץ, שטרם הסתגלו לרוחות החדשות ולא תמיד הסתכלו בעין יפה על יציאת בנים ובנות לימים שלמים אל מחוץ לעיר.

בשבתות וחגים היו החורשות והיערות מסביב לעיר הומים מקולם של בני הקן. ביערות שבקאוֹאנצ'ין, ליסא גורה, ווליצה ובחורשות שעל יד הפלג הקטן (קריניצה) אפשר היה לראות קבוצות קבוצות של בני נוער מצטופפים מסביב לראש הקבוצה, שהיה קורא לפניהם מאמר של אחד העם, שיר של ביאליק, סיפור של פייֶארברג או קטע מספרו של אדולף בהם על תולדות הציונות. מובן שלא נדם גם קול השירה וכן היה כל טיול מסתיים בריקוד סוער של הורה.

הקן השתכן בבנין בית־הספר העברי והפך עד מהרה להיות ביתם השני, והיו שאמרו ביתם הראשון, של עשרות בני נוער. ל„לוקאל" היה כוח מושך בלתי רגיל. היו זמנים שהקן תפס חדרים שבעלית הגג, ושוב היו זמנים שתפס את החדרים בקומה התחתונה. אחד החדרים האלה היה תפוס שנים רבות על ידי זקנה נוצריה, שנעשתה חלק בלתי נפרד מנוף

מפקד חנוכת הדגל. —
באנייאונג פון דער פאן

הקן — היא קבינה הזקנה, ששירתה את הנוער באמונה ובמסי־רות וכל אחד מאתנו היה בודאי שותף לתעלולים שעוללו לה.

בחדרים האלה הצטופפו עשרות בני נוער, כל קבוצה מרוכזת בפינתה, שקועה בשיחה ערה, מקשיבה לדברי המדריך, ומשתדלת שלא להפריע לקבוצות האחרות.

מעניינות היו השבתות ובמיוחד שעת הדמדומים, שעת הפרידה של שבת המלכה בטרם נדלק אור בחדרים. באפלולית הערב היינו יושבים אז צפופים על הרצפה ושרנו שירי מולדת נוגים רוי־געגועים. זכורים עוד השירים: „יפים הלילות בכנען", „הירדן", „הכניסיני" ועוד. הכל כה תמים וטהור היה. שנים רבות חלפו מאז. שערנו כמעט והוא מלבין, אולם עד היום זכורים עדיין הפנים החולמות של נערים ונערות ועד היום עוד נחוש את הטעם המיוחד וההן המיוחד של שבת אחים גם יחד.

יחסם של הורי החברים לקן מכל מקום לא היה שלילי, אפשר אפילו לומר שהיה אוהד. לא היו אז בחוגים בעלי־בתיים בדמביץ מקרים בולטים של התנגדות קיצונית לתנועה וכן לא היו מקרים בולטים של מלחמה פעילה מצד חוגו של הרב ושל רבים אחרים. ההתנגדות נסבה בעיקר על כך שהיינו מאחרים לחזור הביתה בלילות.

הנוער הציוני היה חלק מנוף העיר ואיש לא נלחם בנו במאורגן. אמנם יש לציין, כי הנהגת הקן, מתוך דאגה ליחסים תקינים עם ההורים, מנעה אותנו מכל פעולה שהיה בה משום חילול שבת או התגרות ברגשי ההורים. היו גם זמנים שנערכו מסיבות תה מיוחדות להורי החברים.

מבחינה מספרית ומבחינת הכושר הארגוני תפסנו את המקום הראשון בין כלל תנועות הנוער שבעיר. לא היתה בעיר שום פעולה ציבורית, ציונית, תרבותית, שחברי הקן שלנו לא היו בולטים בה. במיוחד יש לציין את השתתפותנו בביסוס בית־הספר העברי, שאת חשיבותו הדגשנו בכל הזדמנות.

פעילי הקן השתתפו בניהול הספריה הציונית הכללית (היו בדמביץ שתי ספריות: של פועלי־ציון ושלנו). בועד

שמעיה ווידרשפן בחנוכת הדגל

הספריה, שהיה מורכב מנציגי תנועות שונות בלטו חברינו, אשר קיבלו על עצמם תפקידים אחראיים שדרשו התמסרות והשקעת זמן. רוב הספרים בספריה היו בשפה הפולנית, אולם היה גם מספר ניכר של ספרים בעברית, והקן שקד שחבריו יקראו גם ספרים אלה.

כשרו הארגוני של קן „הנוער הציוני" בא לידי ביטוי בחג שהיה לחויה עצומה לכל בני העיר, גדולים וקטנים כאחד, והוא חג חנוכת הדגל של הקן. יום חנוכת הדגל נהפך ליום

קבוצת „הנוער הציוני"

חג כללי. הנהגת הקן דאגה שהופעת החברים תהיה חגיגית ביותר. נקנו בדים והוכנו מדים אחידים לכל חברי הקן, וכן הוזמנה תזמורת „הזמיר" מקלבושוב.

אל החגיגה הוזמנו חשובי העיר ופעילי התנועה הציונית, ארגונים, מוסדות ואף נציגי השלטון המקומי והמחוזי. אל כל הזמנה צורף מסמר כסף שהמוזמן נתכבד לתקעו בדגל בטקס חנוכתו.

ביום החג נערך מצעד הנוער ברחובות העיר. התזמורת

„קדימה", תרצ"ב

בראש ואחריה טורים ארוכים של בני נוער במדים עם מטפחות ועניבות בצבעי גדודיהם.

הטקס עצמו נערך על מגרש הטניס של ארגון הספורט „בר־כוכבא". את המפקד ניהלה צפורה טוב, ראש הקן בימים ההם. לפני הגדודים עמדו ראשי הגדודים, שמהם ראוי לציין את ברונקה טויב ורבקה פאוסט.

לאחר פרישת הדגל המפואר העשוי משי, לבן מזה ותכלת מזה על תורן יפה שבראשו התנוסס מגן דוד נוצץ מוזהב, נישאו נאומי ברכה והדגל נמסר על ידי שמעיה וידרשפאן, ראש הועד הציוני המקומי, ועל ידי שליח מרכז התנועה יעקב בינגשטוק, לראש הקן, והמוזמנים נקראו לקבוע בו את מסמרי הכסף. השתתפותם של באי־כוח השלטון המקומי והמחוזי עשתה רושם, שכן נחשב הדבר בימים ההם כמאורע חשוב.

היה זה יום גדול לתנועה, יום גדול ליהודי העיר, שכן הורגש בו משהו מרוח החירות ומשהו מסימני העצמאות נתגלה בתהלוכת הנוער. אפשר לומר שביום ההוא נתישרו קימעא הגבות הכפופים.

קן „הנוער הציוני" בדמביץ היה שולח את אנשיו לקיבוצי הכשרה וחלק מחבריו, אמנם, זכו לעלות. הקבוצה הראשונה

קיבוץ הכשרה של „הנוער הציוני"

של נוער ציוני מדמביץ עלתה בשנת 1929. אחר כך היו בודדים עולים לארץ מדי שנה בשנה. מספרם של אלה שעלו לא עמד בשום יחס אל מספרם של אלה שביקשו לעלות. מכסות העליה שחילק השלטון המנדטורי בארץ־ישראל היו זעומות, ובפולין חיכו אלפים רבים לתורם. גם בדמביץ גדל מדי שנה בשנה מספר החוזרים מקיבוצי ההכשרה, אך משחלפו חדשים ושנים וסיכויי העליה היו עדיין מהם והלאה, התחיל היאוש להתגנב ללבותיהם והחלו לתור אחרי „תכלית" בחיים. שוב לא מצאו אלה את מקומם בקן והדבר השפיע לרעה על פעולותיו. רבים עזבו את התנועה ואחדים עלו סוף־סוף לארץ באניות מעפילים.

כדי לקלוט את אלה שעזבו את הקן הוקם ארגון בשם „בני ציון", שפתח חדרי־קריאה וערך הרצאות מזמן לזמן. אבל מסגרתו הארגונית לא היתה יציבה כשל „הנוער הציוני". גם בקן עצמו היו עליות וירידות במקביל למצב בארץ. היו סיכויים לעליה — השתפר המצב בקן, נסגרו שערי הארץ — נתדלדלו שורות הקן.

במשך השנים עלתה לארץ שכבת ראשי הקן: ברונקה ומ. הקה ורבקה פאוסט. התפקידים עברו לצעירים יותר: צפורה טויב, מ. גרינשפאן, נ. לוסטגארטן, פ. זומר, פ. סלומון ואחרים. הקן המשיך בפעולה, בלי לבטים של חיפושי דרך ומטרות, בלי ויכוחים אידיאולוגיים סוערים — תנועה ארצית מבוססת עם מרכזים בעלי מנגנון, עם קיבוצי הכשרה ועם קיבוצים בארץ, אשר גם חברינו לא נעדרו בהם. אמנם על הקן הדמביצאי לא השפיעו הפילוגים אשר לא חסרו גם בימים ההם — פילוג רציני בגליציה המערבית, כאשר יהודה אורנשטיין ויעקב פראנד עזבו את התנועה ויסדו מחדש את תנועת „עקיבא", ופילוג שני בפולין הקונגרסאית, כאשר משה קולודני הקים את תנועת הנוער העצמאית. הקן הדמביצאי נשאר קשור עם המרכז שבלבוב, אשר בראשו עמד יצחק שטייגר.

פעילותו הרבה ויכלתו של הקן נתבלטה ביסוד קיבוץ הכשרה במקום. לא היה זה קיבוץ ההכשרה היחיד במקום. גם תנועות אחרות הביאו מתוך התחרות (עתים בריאה, עתים לא־בריאה) פלוגות הכשרה לעיר. כך קמו פלוגות ההכשרה של „השומר הדתי" ושל „גורדוניה". פלוגתנו התישבה בראשונה בכפר ז'מין שבין דמביץ למיאלאץ ועסקה בכריית כבול (טורף בלע"ז). תנאי העבודה היו קשים ביותר, כי לאנשי הפלוגה לא סופקו בגדים מתאימים לעבודה בביצות, צריפי המגורים היו איומים ושכר העבודה היה זעום. ואמנם החברים לא החזיקו מעמד והוחזרו לדמביץ, שלא היו בה אפשרויות עבודה ממשיות. חברי הפלוגה עסקו רובם בחטיבת עצים, אחדים

ברונקה טויב־הקה ז"ל

עבדו בטחנת קמח, אחרים מצאו פינות אף בחקלאות. בכל זאת, על אף מיעוטן המשווע של אפשרויות עבודה, התקיימו בעיר שלוש פלוגות הכשרה עד שלבסוף, עם סגירת שערי העליה, לא היה עוד טעם להמשך קיומן ואנשיהן נתפזרו איש לעירו לאחר שבילו שנים אחדות בתנאים קשים ביותר. רק מעטים מהם זכו לעלות לארץ ולראות בנחמתה.

כך פעלו מאות בני נוער בעיירתנו, כך מסרו את זמנם ואת מרצם כדי לזכות אי־פעם בחיים טובים יותר בארצנו. מיעוטם זכו, רובם לא זכו. הגורל השיגם בין המצרים. נזכור נא לעולמים את הנערים והנערות הטהורים והתמימים, שחלמו על ציון ואינם עוד. לא קבר ולא ציון, רק זכר של שאיפה נעלה משותפת וחלום משותף.

קבוצת עולים של „הנוער הציוני" מדמביץ בטריאסט
אַ גרופע עולים פון „הנוער הציוני", דעמביץ, אין טריעסט

אשר סלומון

נוער המזרחי

חזון שיבת ציון, שליכד סביבו את הנוער היהודי בדמביץ, ברובו הגדול, חדר גם אל בין בחורי בית המדרש וגרם לתסיסה ביניהם. רבים מהם נתקשרו למפלגות הציוניות הלא־דתיות, מאחר שלא מצאו את המזיגה שבחזון תורה ועבודה בארץ ישראל, ועם כניסתם לעבודה הציונית ניתקו מבית־המדרש ומן המסורת הדתית. רק במאוחר קם בקרב הבחורים שבבית המדרש החסידי חוג נוער שמגמתו היתה שילוב הרעיון הציוני בתוך הווי בית־המדרש. חידוש זה נתקבל בקרב רוב בחורי בית המדרש במורת רוח והתנגדות קשה.

חברי החוג הזה היו: מאיר דוד ויזר, ישעי׳ טפט, יצחק מצגר, יחיאל פאוסט הי״ד, יצחק פרימן, יהושע זילברמן, אברהם פרידמן, צבי דילר ואחרים. היה זה התא המאורגן הראשון של תנועת „צעירי מזרחי״ בדמביץ. בשנת תרפ״ג נוסד על ידיהם אולם קריאה, בביתו של מנדל פולונצקי. בפתיחת האולם הרצה צעיר מטרנוב בשם סלומון על היסודות הרעיוניים של תנועת צעירי מזרחי ובאסיפה זו התחילה הפעולה הארגונית.

במשך הזמן נוספו לסניף צעירים רבים בגיל צעיר יותר, והם: אשר סלומון, צבי שדליסקר, אברהם שדליסקר, ישראל בעק, חיים שנפס, חנוך קוקוק, צבי פאוסט, אברהם שברץ, משה טוב, משה שדליסקר, ישעיהו גמינדר, שלום ווינר, משה שנפס, דוד קוס, שמואל פרבר, צבי פרימן, האחים אברהם ויעקב קריגר, האחים חיים ושרגא טננבוים, משה זילברמן ואחרים. ליושב־ראש הסניף נבחר שלמה שטראסברג.

פעולתו של הסניף התרכזה בלימוד שיטתי מאורגן, הקניית הרעיון הציוני הדתי לנוער הצעיר ועיצוב דמותם הציונית והדתית של החברים. הוקמו חוגים ושיעורים ללימודי קודש, להכרת תולדות הציוניות ולידיעת הארץ. התקיימו גם שיחות חפשיות על נושאים אקטואליים שונים. השיעורים בלימודי קודש התנהלו בשעות המוקדמות של הבוקר, הערבים הוקדשו ללימודים כלליים ושיחות חברים. ערות ביותר היו הפעולות בשבתות וחגים, שהשתתפו בהם כל חברי הסניף. מפעם לפעם היו מבקרים בסניף מרצים מבחוץ, שליחי המרכז שבקרקא. אחר כך התחילו להגיע גם שליחי הפועל המזרחי מארץ ישראל.

עד מהרה יצאו מוניטין לפעולות הסניף ובאו להשתתף בלימודים ולהקשיב להרצאות גם רבים שמשום מה לא היו קשורים עם הסניף קשר ארגוני. גדולה ביחוד היתה ההשתתפות בשיעורים של פרשת השבוע, שניהל בלילי שבתות המורה מר יצחק מסר.

„צעירי המזרחי" — תורה ועבודה

קבוצת חברים של „צעירי המזרחי"

מלבד הלימודים המנויים למעלה אורגנו גם חוגים מיוחדים כגון חוג לעיון בשמונה פרקים לרמב"ם, בספר „חובת הלבבות", בתנ"ך וספרות עברית. הרבה משתתפים ריכזו מסיבות עונג שבת עם שירה בציבור ושיחה בדברי תורה. הסביבה ההררית הקרובה, ליסאגורה, תפסה מקום נכבד בחלק מפעולות התרבות. היו יוצאים לטייל בימי החגים, שם התקיימו שיחות על נושאים שונים, שם לימדו את הנוער שירי ציון וכד'. המסיבות בחיק הטבע רוממו את הרוח ויצרו הווי חגיגי.

כמעט כל חברי הסניף השתתפו בפעולות התרבות. הושגו הישגים נאים בידיעת השפה העברית, בהעמקת הידיעות הכלליות, וביחוד בהרחבת אפקם התרבותי והציוני של החברים.

חברים מסניף התנועה בדמביץ היו פעילים בעבודות המרכז בקרקא. כחברי המועצה הארצית נבחרו יצחק פרימן ומאיר ויזר.

„צעירי המזרחי" השתתפו בכל הפעולות הציוניות שבעיר, וביחוד בפעולה למען הקרנות הלאומיות, השקל וכד'. ולפרקים מילאו תפקידים ראשיים בעבודות אלו, כגון ריכוז מפעל השקל, מפעלים מיוחדים למען הקרנות ובתקופה מסויימת

מאיר ווייזער

ניהול הספריה, שהיתה בבנין בית הספר העברי.

העבודה לא הצטמצמה בתחומי המזרחי בלבד. חברי הסניף ניהלו פעולות גם בקרב ארגונים אחרים, כגון „דבורה", ארגון נשים ציוניות ואחרים.

בכל העבודות המשותפות של התנועה הציונית בדמביץ היתה ניכרת ביותר השתתפותם של חברי הסניף. התעניונות מיוחדת גילו חברי המזרחי במוסדות המוניציפליים כגון: הקהילה העברית במקום, הנהלת העיריה. לקראת הבחירות למוסדות האלה וביחוד לסיים הפולני, היו כל חברי הסניף מגוייסים ועושים בכל להט הנעורים לרכישת קולות למען הצלחת הרשימות הציוניות.

העבודה הציונית הענפה של תנועת נוער המזרחי בעיירה עוררה התנגדות קשה של החוגים החרדים הקיצוניים, שהתרכזו בבית המדרש החסידי, מתוך השתדלות שלא להינתק מבית המדרש שבו בילו את מיטב שנותיהם, ועל אף הרדיפות הבלתי פוסקות בכל מיני צורות, הוסיפו החברים בעקשנות ולפעמים

ביקור של מר שרגאי מארץ־ישראל

בסבל לבקר בבית המדרש ולקבוע שם עתים ללימוד תורה. אך משגברו הרדיפות והגיעו עד ללכלוך הספסלים שעליהם ישבו החברים והעלמת הגמרות שבהם למדו, הוחלט בלית־ברירה להחליף את בית המדרש באכסניה אחרת שאפשר יהיה להמשיך בה בלימודים ובחיי חברה. תפקיד זה נטל המועדון. בו התחילו להתרכז כל הפעולות התורניות והארגוניות כאחד, ובמשך הזמן אמנם שימש תחליף לבית המדרש.

פעולות הסניף עברו בתחילה אל אולמי בית הספר העברי, שבו התרכזו כל ארגוני הנוער הציוני חוץ מפועלי־ציון, אך כעבור זמן־מה היה הכרח לצאת גם מכאן לאכסניה נפרדת, מאחר שהנוער שהתחנך בבית המדרש קשה היה עליו להסתגל לרוח ששררה בבית הספר.

עם המעבר למועדון נפרד התרחבה מאוד הפעולה הארגונית, נוספו חברים לסניף והשפעתו הורגשה בכל שטחי הפעולה הציונית בעיר.

לבסוף אירגן הסניף חוג אוהדים מקרב בעלי הבתים בעיר, שהצטרפו אליו: ר' אברהם גולדמן, ר' מנדל טוב, ר' אפרים שפט ועוד. חוג זה עמד לעתים קרובות לימין הסניף בעזרה כספית וכד'.

בבחירות לקונגרס הציוני קיבל „המזרחי" בדמבין את המקום השני במספר הקולות.

בשנת 1929 קמה גם בדמבין התעוררות חלוצית. אמנם היו עולים יחידים מדמבין בכל העליות הקודמות, אך תנועה חלוצית מאורגנת טרם היתה. אולם החינוך הציוני במשך השנים שקדמו נתן דחיפה לתנועה זו. נסיון ראשון להכשרה חלוצית נעשה כמה שנים לפני כן. צעירים אחדים יצאו ללמוד מקצוע הבנין אצל הקבלנים האחים וידרשפן. ראשוני חלוצים אלה היו מצעירי המזרחי: יצחק פרימן, צבי דילר, ויהושע זילברמן ז"ל. מחוסר מסגרת ארגונית נכשל נסיון ראשון זה. חברים מצעירי מזרחי היו גם בין הראשונים שיצאו לקיבוץ הכשרה בגליציה המזרחית. הראשונים מבין חברי סניפנו שיצאו להכשרה זו היו צבי שדליסקר, אשר סלומון ואברהם שורץ ז"ל.

הודות לפעולות הסניף בדמבין קם קיבוץ הכשרה של צעירי המזרחי בבילסקו (גליציה המערבית). קיבוץ הכשרה זה גם אורגן ונוהל ע"י חברים מדמבין. היציאה להכשרה עוררה התנגדות קשה ביותר אצל הורי החברים, שניסו בכל האמצעים להשפיע ולמנוע את היציאה.

עליית החברים הראשונים מקיבוץ ההכשרה בבילסקו עשתה רושם עצום על כל חברי הסניף, וההתעוררות שבאה בעקבותיה גרמה להרחבת החוג החלוצי והקמת קיבוץ הכשרה של התנועה בדמבין בדירת ר' משה קנר, שמנה 15 חברים.

עם התרחבות הפעולה וריבוי החברים עבר הסניף לדירה מרווחת יותר. נוסד גם חוג לנערות דתיות בשם „ברוריה", שמנה בהתחלה 15 בנות. וכן הוקם בזמן ההוא סניף ל„השומר הדתי" בשביל נערים בגיל הרך, והוא נחשב בין הסניפים הגדולים והמפורסמים בגליציה המערבית. לא לחינם נמנה סניף צעירי מזרחי בדמבין על הסניפים הגדולים והמאורגנים ביותר באיזור. הוא היה מיוצג במרכז המזרחי שבקרקא ע"י חברנו יצחק פרימן.

חברי הסניף פיתחו פעולה ענפה גם בעיירות הסביבה וארגנו סניפים ברופשיץ, שנדישוב, וילופולה ופילזנו.

קבוצת „בנות ברוריה" עם „צעירי המזרחי"

„צעירי המזרחי" עם המורה פנחס לנדר

„צעירי המזרחי" ו„השומר הדתי" נפרדים מעם עולה

תנועת „השומר הדתי" בדמביץ

עם התגברות התנועה החלוצית בשורות צעירי המזרחי בפולין וריבוי נקודות ההכשרה החלוצית, נתגבש הצורך לארגן בני נעורים בגיל 12־13 ולחנכם ברוחה של תנועת „תורה ועבודה" לשמש עתודה לתנועה הבוגרת.

בשנת 1928 קם ארגון „השומר הדתי" בפולין וקניו של ארגון זה נוסדו בכל ערי המדינה.

לקריאתו הראשונה של המרכז בקרקא אל סניף צעירי המזרחי בדמביץ הוטל התפקיד לארגן קן של השומר הדתי בעיר על החברים משה טובי׳ טויב הי״ד ומשה שדליסקר־שריד, ופעולתם האירגונית נשאה פרי עד מהרה. עשרות בני־נעורים הצטרפו לשורות השומר הדתי והחלה פעולה ענפה, חי־נוכית וארגונית, שהצטיינה לשבח ביצירת הווי תנועתי למופת.

הקן בדמביץ הפך להיות מרכז אזורי, שפעל להרחבת הארגון בכל הסביבה וכך הוקמו על־ידו הסניפים ברופשיץ, מיאלאץ, סנדז׳ישוב, וילופולה ועוד. כינוסים אזוריים של השומר הדתי קויימו בדמביץ, שנציגי קינה היו גם חברי ההנהלה הארצית ומבקרים לעתים קרובות את הקנים שבסביבה לשם הדרכה וארגון פעולות.

השפעת הקן בקרב הנוער בעיר היתה ניכרת ביותר. בהנהגת הקן פעלו במלוא המרץ החברים: האחים יעקב ואברהם קריגר, משה טובי׳ טויב הי״ד, יהושע שנפס, משה זילברמן הי״ד, חיים טננבוים הי״ד, מרים קריגר, חנה גמינדר, משה שדליסקר־שריד, שמואל פרבר ואחרים מהחיים עמנו.

הקן היה תוסס חיים. יום יום השתתפו קבוצות שונות בפעולות: לימוד העברית, לימודי קודש, שיחות על בעיות חינוכיות וחלוציות. הוקמה ספריה עצמאית, עתון קיר הופיע כל שבוע, ופעולה ניכרת היתה גם בשטח הצופיות: טיולים ואימונים בשדה הספורט תפסו מקום ניכר בפעולות הסניף.

מדי שנה היו עשרות מבני הנוער של השומר הדתי יוצאים בעונת החופשה מלימודים למחנות הקיץ בהרי הקרפטים, הטטרים והבסקידים, והיו חוזרים מלאי התלהבות ומרץ לפעו־לות הקן. וכך גדל והתפתח הקן משנה לשנה.

הוא הצטיין גם בשטחי עבודה כלליים, כגון הפעולה למען הקרן הקיימת וקרן היסוד, ובמפעלים כלליים של כל תנועות הנוער הציוני בעיר, בחגיגות ונשפים, ארגונם וסידורם.

ההתעוררות לחלוציות והגשמה נתנה אותותיה. רבים מבין בוגרי התנועה יצאו לקיבוצי הכשרה של התנועה, אך רק חלק מהם זכה להגיע לארץ ולהגשמת החזון. מחלק ניכר בין אלה שהיו בקיבוצי ההכשרה נמנעה העליה לארץ בגלל שערי הארץ הנעולים במשטר המנדט, וכך בא הקץ על רוב חברי התנועה המפוארת — שרשמה דף מזהיר בחיי הנוער הציוני־דתי בדמביץ. רק אודים מוצלים מאש השואה האיומה זכו לעבור את מדורי ההשמדה ולהצטרף אל בוני ארצנו.

משה שריד־שדליסקר

פרידה מעם קבוצת עולים
געזעגענונג פון אַ גרופּע עולים

אשר סלומון וצבי שדליסקר בקיבוץ הכשרה של „החלוץ המזרחי"
בנדבורנה

יהודה גרינשפן

„גורדוניה"

תנועת „גורדוניה" בדמביץ קדמו לה בעיירה כמעט כל גווני־הקשת הציונית, מ„המזרחי" עד ל„ציונים כלליים" וסיים ב„פועלי ציון". יתר על כן: מייסדיה של „גורדוניה" הם עצמם היו יוצאי התנועות האלה, שנסיבות מיוחדות במצב הנוער היהודי בפולין באמצע שנות העשרים הביאום לנטוש את קיני־בראשית שלהם ולבנות להם קן חדש. המונים מבני נוער יהודי בפולין ובגליציה היו נכונים אז לקשור את עתידם בעתיד הציוני ובתחיית המולדת, ורבים מצעירי דמביץ חשו כי אכן אין מוצא אחר. בתנאים החדשים — גרסו מייסדי „גורדוניה" — אין להסתפק עוד בהפצת הרעיון הציוני בלבד וביצירת אוירה רומנטית של „קלובים" ציוניים, אלא חובה היא לחנך את הנוער כולו לקיום תורת הציונות הלכה למעשה, כלומר לעלייה ולהגשמה. אמנם חלילה לנו לומר בזאת, כי התנועות הציוניות האחרות בעיירה לא חינכו לעלייה ולהגשמה. ההיפך מזה הוא הנכון. עובדה היא שהעולה הראשון מדמביץ, בתקופה ההיא, היה חבר „פועלי־ציון" — עמנואל גרינשפן־ירקוני, חבר גבעת השלושה־עינת זה שלושים ושלוש שנים; והחלוצים הראשונים, שהרהיבו עוז בנפשם לצאת ל„הכשרה" ולעבוד עבודת־כפיים בעיירה גופא, היו דווקא חברי „צעירי־המזרחי": יהושע זילברמן ז"ל, יצחק פרימן והרשל דילר;

כמו־כן הקדימו את ה„גורדונאים" בעלייה לארץ חברי „הנוער הציוני": ברונקה טויב־הקה ז"ל, מרדכי הקה, שאול ורבקה טאפט, הניה גרין, רבקה פאוסט ואחרים. ברם מציאותם של עולים ומגשימים בתנועות הציוניות שבעיירה, לא מנעה ציונות מופשטת, מילולית, שאיפשרה — בלי נקיפת מצפון יתרה — להסתדר בגולה ולהיקרא „ציוני".

נגד „ציונות" ממין זה, ציונות קלה המתירה לחבריה להמשיך בהווייה הגלותית, התקוממו מייסדי „גורדוניה". האידיאה הנעלה ביותר — טענו אלה — אין לה ערך עצמי, אלא כל ערכה הוא בכוחה ליצור ממשות חדשה. וגם האידיאה הציונית יש לה ערך אך ורק אם היא מביאה להתחדשותה של האומה על־ידי התחדשותם של כל היחידים בתוכה; אם היא מביאה לידי מהפכה אישית בחיי כל דוגליה. ו„מהפכה אישית" פירושה קודם־כל: ניתוק מהגולה ומאורח־החיים הגלותי — להיות סמוכים על שולחן אבות וחותנים ולעזור להם בעסקיהם — וחידוש הקשר שבין אדם מישראל לבין מולדתו, על־ידי שיבה לחיי עבודה ויצירה בארץ האבות, ובינו לבין שפת העם ותרבותו המקורית. בקיצור, אם היא מביאה לידי שינוי־ערכין מוחלט. ותביעה חד־משמעית ל„שינוי־ערכין" כללי זה הרי לא הועמדה, באמצע שנות העשרים, לפני חניכי

התנועות הציוניות השונות שבעיירה. ולפיכך קמה „גורדוניה".

בני נוער מכל השכבות, אבל בעיקר מהמעמד הבינוני, שמצאו את האירגונים הציוניים, הקיימים כבר בעיר, בלתי מתאימים להם — זה משום שהיה „אריסטוקרטי" מדי, שני שהיה דתי מדי, ושלישי שהיה „שמאלי" מדי — הצטרפו ל„גורדוניה", שהופיעה כתנועה עממית־חלוצית, טולרנטית לדת ולוחמת למשטר חפשי משעבוד ומניצול, אמנם בלי המליצה המעמדית והאינטרנציונליסטית.

במידה רבה מאוד נתאפשר ייסודה של „גורדוניה" הודות לפעולת הכנה רעיונית ובעיקר אירגונית, שנעשתה על־ידי מייסדי ה„התאחדות" בדמביץ, עקיבא אלסטר, קופל קרייז־וירט ואחרים (זמן־מה שיתף פעולה עמהם אף הציוני הותיק בנדט פט). חברים נאמנים ומסורים אלה לא חסכו כל מאמץ לעשות נפשות לתנועה החדשה, להפיץ את עיתונה („פאלק און לאַנד") ולייצגה בוועדי הקרנות, בספריה ובשאר המוסדות הלאומיים והתרבותיים שבעיירה. הם גילו גם עירנות ופעילות רבת־תנופה במלחמת הבחירות לקונגרסים הציוניים ול„סיים" הפולני, בנהלם תעמולה מלאת מרץ למען הרשימה הארצית של ה„התאחדות"; ואילו בבחירות למועצת העיריה תמכו חברי ה„התאחדות", בדרך כלל, במועמדותם של נציגי „פועלי־ציון", שישתפו פעולה עמהם גם ב„גוש א"י העובדת" ובקפא"י. ברם, גולת־הכותרת של פעילותם הציבורית־לאומית היתה ללא־ספק עזרתם החומרית והמוסרית לייסודה של „גורדוניה", שירשה למעשה, במרוצת־הזמן, את מקום ה„הת־אחדות", ובוגריה, יחד עם חברי „בוסליה", שנוסדה בינתיים, מילאו את כל תפקידיה של מפלגת ה„התאחדות" במקום. (על חבריה נמנו: אברהם אלסטר, צילה ברנר, סריל, רחל ושלום לישע; רבקה, יוכבד ודוד דילר; טונקה וביילקה בדנר, פעצ'י ווייזר, ביילקה פרידמן, הנקה בלוישטיין, ט. בורנשטיין, יעקב פורשטיהר, שמואל יעקוב, שמואל מאהלר, הדסה זֶ'אַבנר ואחרים).

ראשיתה של „גורדוניה" היתה מיצערה מאוד. בשנת היווסדה (1926—7) לא הגיע מספר חבריה לעשרים. על רא־שוניה נמנו: כותב הטורים האלה, יחיאל פאוסט, חנה גרינברג, משה פרל ואחרים. הערכים החדשים, שהשתדלו להקנות לחניכיהם: ציונות עובדת וחלוציות, סוציאליזם קונסטרוקטיבי ואמונה בחברה חדשה וצודקת, היו זרים במקצת לאזניהם של בני הנוער הבעל־ביתי שבעיירה. רבים מהם חיפשו, למעשה, באירגון הנוער עזרה פליאטיבית בלבד לצרכיהם הנפשיים, בגיל מעבר מסויים; הם ביקשו בעיקר הזדמנות להתבדר ולבילוי חברתי, ואילו ראשי „גורדוניה" ראו צרכים אלה כחולפים וכטפלים ואת עיקר התפקיד בהתוויית דרך חיים חדשה לחניכיהם כיהודים ובני־אדם. ומלאכה זו לא היתה קלה כלל באוירה של דעות קדומות וקרתנות.

גם תנאי השיכון הקשו מאוד. הקן גלה מאכסניה לאכסניה. בתחילה היו דחוסים הכל ביחד — „הנוער הציוני", „צעירי המזרחי" וה„גורדוניה" — בבניינו של בית־הספר־העברי, ובחלקה של „גורדוניה" נפלו שני חדרים קטנטנים, תאים ממש,

בעליית הגג, מעל לבית מגוריה של משפחת טבל, חדרים שסמי מהם לשמש חדרי תנועת נוער... והיו ימים שאף זה לא היה לה לתנועה, אלא רשות להשתמש באולם הגדול שבבית־הספר שעות קצובות בשבוע... משם עברה „גורדוניה" לחדר שכור בבית פיגלה הקה ומשם לבית־עץ קטן בקרפיף העצים של ר' וולף אדר. כאן כבר הגיעה התנועה במידה ידועה אל הנחלה, אבל עדיין לא אל המנוחה... כי בינתיים נתרבו השורות; מספר החברים גדל פי כמה, ועמהם גדלו, כמובן, פי כמה וכמה ההמולה והרעש ...ה„הורה", ו„מי יבנה הגליל", ו„מי אנחנו? ישראל", וכיו"ב משירי התקופה ההיא, בקעו ממשכן האירגון עד שעה מאוחרת בלילה והדהדו בכל רחבי ה„לונקה". נגזלה תנומה מעיני השכנים, ובעל־הבית איים בכל יום שני וחמישי ב„קינדיגונג" (הוצאה מהדירה באמצעות הרשות)... ברם, ייזכר לטובה ר' וולף אדר, שהסתפק כל השנים באיומים בלבד...

„הורות" בחוץ תרונה, ואילו בבית פנימה קדמו להן פעולות חינוכיות ותרבותיות רבות מדי ליל בליל בהדרכת ראשי הקבוצות. (נוסף על „הראשונים" נרתמו במשך הזמן לעבודה החינוכית והאירגונית כוחות חדשים וגם צעירים, כגון: שלמה יוסקה טויב, מנדל והניה ווילנר, בלימה לישע וביילצ'ר קריגר, דוד פאוסט וצבי גרינברג, יחיאל גולדברג ונפתלי טננבוים, חיים לדרברגר ונפתלי מנטל, משה'לה זומר, איצ'ו באַדנר, אנקו ווינד ויחיאל דרפלר, שרה ואבצ'ה קנר, אברהם, עקיבא והינדה פדור, העניך ורבצ'ה ווילנר, העניך קוקוק ומאיר ליכט, יוכבד מנטל ואחרים). את עיקר תפקידם ראו ראשי הקבוצות, כאמור, בחינוך האדם, אולם החומר האנושי שהצטרף ל„גורדוניה" אילצם, לא פעם, לדאוג גם להשכלתם של החברים, פשוטה כמשמעה. פעולה ענפה ומברכת נעשתה בשטח זה על־ידי יחיאל פאוסט, משה פרל ואחרים. כמו־כן השתדלו להקנות לכל החברים ידיעה מינימלית בשפת דיבור עברית, לאלה מהחברים שלא ביקרו בביה"ס העברי קויים בתוך ההסתדרות „חוג לעברית" (מה„חוג" הזה נהנו גם חברי „פועלי־ציון"). המשתתפים בו למדו גם תנ"ך, ספרות עברית וידיעת הארץ. ואילו השיחות ב„קבוצות" הוקדשו לנושאים מתולדות עם ישראל והציונות, הסוציאליזם והאקונומיה, ספרות העבודה והתנועה וכיו"ב. בטיולים המרובים בסביבה השתדלו ראשי הקבוצות לקרב את החניכים לטבע, להכירו, לאהבו ולהתקשר אליו. במחנות־קיץ וב„מושבות־מנהלים" באו החברים במגע עם שליחי „הפועל־הצעיר" ו„חבר־הקבוצות" בארץ, שילמדום את תורת ההגשמה הציונית והפיחו בהם רגש אחריות לעתיד העם ולגורל מולדתו. ואחרון אחרון: קיבוצי־ההכשרה (בחודורוב, ברוהטין, שם התכשרו החברים בלימה לישע, דוד פאוסט, שרה קנר, אברהם פדור ואחרים) הרגילום להינתק ממולדתם ומבית אביהם ולהישתלב בחיי עבודה וחברה שיתופית בדרך לארץ.

הודות לכל אלה קמה בעיירה קבוצה של חברים וחברות המסורים בלב ונפש לתנועה ולרעיונה. הם שהקימו אח"כ את „פלוגת־ההכשרה" בדמביץ, ששיירתה את צרכי התנועה הארצית, ודאגו למקומות עבודה בשביל עשרות חלוצים ב„פלוגה". והם שהביאו את דבר התנועה גם לעיירות הסמוכות, ייסדו

וקיימו בעזרתם התדירה סניפי „גורדוניה" בפילזנו, במיאלץ ובעיירות אחרות שבסביבה.

ברם בכל הפעולות המבורכות האלה ראו החברים הנאמנים את ה„מדרש" בלבד. העיקר לגביהם היה ה„מעשה"... והם היו מוכנים למעשה ולהגשמה וצמאים לעלייה. ואילמלא השערים הנעולים בתחילה, והכורת שעלה עליהם בסוף, היו בוודאי רובם ככולם חיים פה עמנו היום, כל אחד יוצר בפינתו ותורם — איש כפי יכולתו — את תרומתו להתחדשות האומה, משאת נפשם... להוותם ולהוותנו לא זכו הם ולא־זכינו אנו. תהא נפשם צרורה בצרור חיי האומה והמולדת לעד.

מניה גרינשפן

„בורוכוב הצעיר"

(דער יונגער בָּאראָכאָוו פּאַריין)

בשנים 1917—1918, בשלהי מלחמת העולם הראשונה, התמסר אחי יהודה (אידק) להקמת איגוד של בני נעורים בשם „בָּאראָכאָוו יוגנט". מחברותי הקשישות יותר השתייכו לחוג הזה פרלמוטר, שיינפלד, למפל, איטה טוי ואחרות, שנפגשתי אתן בקורס לעברית. כיון שידעתי קצת עברית ואני אז בת 9—10, למדתי לא עם בני גילי, אלא בכיתה גבוהה יותר, עם בנות 13—14.

בין שבויי המלחמה שהועסקו מטעם המדינה בהקמת בית החרושת שלנו, מצא יהודה שבוי סרבי צייר מחונן. אחרי מותו של בורוכוב מסר לידיו תצלום של המנהיג המנוח וביקשו להגדילה בגודל טבעי. התמונה צויירה בבית המלאכה שלנו, מתחת לבית מגורנו. אבי ז"ל, שהצטיין בחוש ליופי ובכלל נטה לדברים יוצאי־דופן, הרשה לשבוי הסרבי לצייר את התמונה על חשבון העבודה השחורה. התמונה נמסרה אחר־כך במתנה לאגודת „יוגנט" והיתה תלויה שם שנים רבות. הייתי עדה לכל התכונה מסביב לתמונה וקנאתי באחי על פעילותו. פעמים נלוויתי אליו בלכתו אל התנועה והתבוננתי בפעולתה, עד שבשל בי הרעיון לארגן את חברותי, בנות גילי, בתנועה מקבילה. נתכנסנו, ריבצ'ה פרל, אסתר קנר, שרה גרינשפן ז"ל, ריבצ'ה צייגר, גיטה ווידרשפן, פלוניצקה, תבדלנה לחיים, ואחרות, והחלטנו על ייסוד „דער יונגער בָּאראָכאָוו".

תכניתנו היתה להתכנס אחת לשבוע, לשיר, לשמוע הרצאה, וגם להשמיע הרצאות ולאסוף כסף להקמת ספריה מתאימה לגילנו. תמיכת אחי אידק היתה מבטחת. מורנו וויינברג, שרימינו אותו קצת, באמרנו שיסדנו מועדון לדבור עברי, הרשה לנו להשתמש בכיתה של ביה"ס לעברית, שהיה אז בביתנו. בחרנו בועד. ריבצ'ה פרל ז"ל נבחרה כנשיאה. התא־ספנו בשבת אחת אחר־הצהרים בכיתה לעברית ובה הרצאנו. ההרצאה הראשונה שהושמעה היתה על הספר „בן חור", שאותו קראתי באותם הימים. לבסוף החלטנו לערוך נשף, כדי לזכות בהכנסה הגונה לטובת ספריתנו. תוכן הנשף היה: הרצאת־פתיחה של אחי אידק על מהות תנועתנו, שהיתה הצעירה בתנועות, הרצאה מקיפה של הנשיאה ריבצ'ה פרל, דקלומים, מקהלה — והעיקר המזנון... שני בחורים, חברי כיתתנו לעברית, זיינבל שלעפ, שנקרא כן על עינו הלקויה, ואחיו של החזן וקסלר, שהיטיבו לשיר, אימנו אותנו בשירה. ערב ערב, במשך שבועות אחדים, היינו מתכנסים בבית המלאכה למריצות שלנו ומתאמנים בשירה. דומני שמקהלתנו הקטנה, שמנתה כשתי עשרות בנות, היתה טובה. את העוגיות ושאר מיני המעדנים אפו אסתר פרל ואסתר גרינשפן. את החמרים לכך הביאו חברי התנועה. ולבסוף, לאחר עמל רב, הסכים הועד של פועלי ציון, שחבריו אז היו פנחס לופבן, שניאור ואחרים, להעמיד לרשותנו את האולם של פועלי ציון שהיה אז בביתו של אשהיים, לערוך בו את הנשף שלנו. ההצלחה היתה רבה ורבה מזה ההכנסה. היא הסתכמה בכמה מאות קרונות. אלא שבמקום לייסד ספריה משלנו החלטנו לתרום את הכסף להרח־בת הספריה של פועלי ציון. משלחת חברות, ובראשה ריבצ'ה פרל, מסרה את הכסף לידיו של פנחס לופבן. ארגוננו היה קיים עוד זמן מה, אבל בינתים קמו תנועות אחרות, כגון „השומר", ובראשן מדריכים מבוגרים, ואלה משכו אליהן את חברותינו, ו„החבילה התפרדה". אפיזודה בחיי הילדות של עיירה קטנה.

קבוצת „דרור־בורוכוב"

„יוגנט־פועלי ציון"

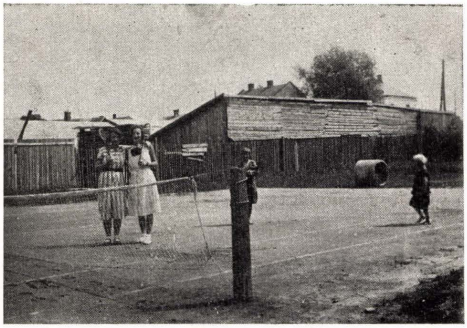
ארגון הספורט „בר־כוכבא"

כותב הדברים האלה אין עמו ידיעה ברורה אימתי קם בדמביץ ארגון הספורט היהודי „בר־כוכבא". מכל מקום אפשר לשער, שראשיתו לא קדמה לשנים הראשונות אחרי מלחמת העולם הראשונה. בימים ההם היה המגרש היחידי בדמביץ הפנוי לאימוני ספורט של יהודים שדה רחב־ידים ללא בעלות מוגדרת במרחק של 3 קילומטרים מן העיירה ושמו „בלוניה", כלומר „כר" בעברית. מובן שתחבורה של אוטובוסים או מוניות לא עמדה לרשותם של חובבי כדור־הרגל היהודים בדמביץ. אף על פי כן היו חברי „בר־כוכבא" מגיעים שם תמיד במועד שנקבע לאימונים ולפעולות, וכן גם קהל הצופים. באקלימה של פולין, שאין לך עונה בטוחה מפני אפשרות של גשמים, היתה דרושה לכך הסתכנות כלשהי, כאשר המחסה הקרוב ביותר מפני הגשם היה מרוחק שלשה קילומטרים, ואין לזלזל בכך כלל. וגם אפשרות זו לאימונים ניטלה מ„בר־כוכבא" כעבור זמן, כאשר השטח כולו הוחרם ע"י השלטונות לצרכיו של שדה תעופה צבאי. נפתח אמנם מגרש ספורט בתחומי מחנהו של גדוד הפרשים העשרים, שחנה בדמביץ, אבל שיר־מושו הותר רק לקבוצות שהשתייכו ל־P.Z.P.N., דבר שהיה כרוך בתשלום מסים לטובת הארגון הפולני. בתחילה, אמנם, קיבל „בר־כוכבא" על עצמו מעמסה זו, אך משנצטברו חובות ניכרים, נאלץ, כדי להיפטר מן החובות, לשנות את שמו ל„הכוח". ושוב נצטברו חובות וכעבור שנים אחדות חזר לשמו הקודם „בר־כוכבא", שעמד בו עד לחיסול בשנת 1939.

אמנם נפתח במשך הזמן מגרש כדור־רגל עירוני, כביכול לשימושם של כל ארגוני־הספורט בדמביץ, אבל גם בכך לא נשתנה המצב. אם כי רוב משלמי המסים בדמביץ היו יהודים, לא ניתן לנוער היהודי להתאמן בו, אלא להופיע בתחרויות בלבד.

מובן, שבאין אימונים קשה היה לשמור על כשרם הגופני של החברים, והממונים על המגרש עשו כל האפשר להכביד על היהודים.

הפעילות הערה ביותר בשטח החינוך הגופני בקרב הנוער היהודי בדמביץ היתה בשנים 1930—1939. בתקופה ההיא היתה הנהלת הפעולה בידי חברים מסורים במידה בלתי־רגילה. הם חכרו מגרש אצל משפחת קנר, וכך הושגה האפשרות לפתח סקציות של כדור־סל, כדור עף וגם מגרש לטניס הוקם. פופולרי מאד היה המשחק בטניס שולחן שהתנהל באולמי פועלי־ציון. גם אורגנה קבוצה של אתלטיקה קלה בהנהלתו של שאול מורגנלנדר, כיום שאול ארצי המתגורר בחיפה.

מגרש הטניס של „בר־כוכבא"
דער טעניס־פלאַץ

שהיה מופיע מזמן לזמן במפגני ראווה, עם זאת נאבק הארגון כל ימיו בקשיים כספיים, שלא פעם שמו לאל כל אפשרות להרחבת הפעולות.

קבוצת כדור הרגל עמדה פעם אחת להתמודד עם קבוצת „הכוח" בקרקא, אבל ההנהלה סרבה לממן את הנסיעה מחוסר כסף. הפיתוי היה גדול, החלטנו, איפוא, לסדר את הנסיעה לקרקא, מרחק מאה ועשרים קילומטר בעזרת כרטיסן־רכבת פולני, שהואיל להעביר את הקבוצה הלוך ושוב במחיר מיני־מלי. היה בהרפתקה זו סיכון רב, אבל המטרה הושגה והת־חרות אמנם התקיימה על מגרש ה„מכבי" בקראקא.

פעם אחרת נסעה הקבוצה לתחרות נגד „מכבי" למילץ, המרוחקת 32 קילומטר, בעגלה רגילה מאין כסף לנסיעה ברכבת, ברוב המקרים היו החברים בעצמם משלמים את הוצאות הנסיעה ואפילו קונים את הציוד בכספם הם.

כברוב הערים כך גם בדמביץ היתה הסקציה לכדור־רגל הפופולרית ביותר. כל השנה היו מתקיימות תחרויות אליפות בין „בר־כוכבא" וארגוני ספורט אחרים, כגון „מכבי" ו„הש־חורים" ביאסלו, „מכבי" ו„העורבים" במילץ, „שמשון", „השחר" ו„מטל" בטרנוב, מלבד המפגשים עם הקבוצה הפולנית „ויס־לוקה" בדמביץ.

לקיומו והתפתחותו של ארגוננו עד לחיסולו, פעלו רבות: מרפא שנים יעקב קראנץ, ראובן דאר, אהרן גאנס, אלימלך שוס, יצחק טויב ז"ל, וייבדלו לחיים ארוכים משה שדליסקר (כיום שריד, פתח־תקוה) וראובן פרציגר (כיום בתל־אביב) ועוד רבים שלא זכו לחזות בתקומת מדינת ישראל, יהי זכרם ברוך.

בטיול של שבת

בשדה החינוך

אחרי מלחמת העולם הראשונה, משחזרו פליטי דמביץ למקומם, ביקרו כמעט כל ילדי היהודים בבית־הספר העממי הממשלתי, ביוצאים מן הכלל מועטים: בניהם של כלי־קודש ודומיהם. לפני הצהרים היו מבקרים בבית הספר, אחרי הצהרים בחדר, בתלמוד תורה או בבית־הספר העברי, שבעצם לא היה בית־ספר אלא מקום לכיתות לימוד עברית.

בבית־הספר הפולני לא הורגש במיוחד יחס אנטישמי מצד המורים, אבל „המלחמות" בין התלמידים, נוצרים מזה ויהודים מזה, נמשכו כמקודם. מורות בביה"ס לא היו נמנעות מלהטיף לתלמידות יהודיות מוכשרות להיצמד לתרבות הפולנית, בהבטחה שתעזורנה להן להשתלם גם אחרי גמר הלימודים בבית־הספר ולהיות למורות בבתי־ספר פולניים. ואם כי תנועות הנוער הציוניות עשו הרבה כנגד הסכנה הזאת, נמצאו בכל זאת אחדות שנפתו ונתרחקו עד קצה ההתבוללות.

בשנים האלה חלה תמורה יסודית בחינוך הנוער היהודי: ע"י חינוך החובה בבית ספר פולני נדחק החינוך היהודי המסורתי לשעות שלאחר הצהרים, ומצד שני, ככל שהורגשה פעולת החינוך הפולני על הילדים, גברה בקרב ההורים והילדים כאחד הנטיה לחינוך יהודי, ודבר זה התבטא גם במספר הלומדים בבתי המדרשות וישיבות, וגם במספר לומדי עברית. ועוד דבר אחד: במקום שהיה נהוג לימוד כתיבה גרמנית באותיות עבריות, התחילו עכשיו ללמוד כתיבה ביידיש מדוברת. מלמדי תינוקות שבעיר היו רבים יותר, אך אין לומר שחדריהם היו מפיקים רצון ההורים, אף אלה שביקשו לתת לילדיהם חינוך דתי מובהק. וכך נתעוררו כמה עסקנים חרדים בראשית שנות העשרים ליסד תלמוד תורה, שיהיה נתון לפיקוח ציבורי. הללו היו: ר' הרש טויב, ישראל שדליסקר, ראובן הורוביץ, בנו של ר' נפתלצ"י, משה סלמון ור' יוסף לוי"ס (ברנר). התלמידים היו מבני ארבע ומעלה. כל שבת היה התלמיד נשלח לבחינה אל אחד ה„בוחנים" המקובלים שבעיירה — ר' לייזר אולינק, ר' הרש ניסן, ר' יוסף לוי"ס, אח"כ המלמד מפשוורסק, לגמרא.

מסור מאד לתלמוד תורה היה ראובן, בנו של ר' נפתל'צי, שהיה מתפנה תכופות לבקר בתלמוד תורה בזמן הלימודים, ובימי הרווחה שלו קבע פרס לכל תלמיד שידע דף גמרא בעל־פה — חפיסת שוקולד.

באמצע שנות השלושים כבר נמצאו הורים, ששלחו את בניהם ללמוד עברית (במבטא ספרדי) בבית־הספר העברי, נוסף על לימוד הגמרא בבית־המדרש.

מספר התלמידים היהודים בגמנסיה נשאר מועט כמקודם, כ־10 תלמידים מבני דמביץ בכל הכיתות ביחד. העיכוב הראשי היה — הלימודים בשבת, אם כי כבר ניתנה הרשות לתלמידים היהודים להימנע מכתיבה בשבת. ביקור בגימנסיה בשבת בשעות התפילה בבתי־הכנסיות נחשב פרץ גדול מדי בחיי המשפחה והמסורת. מטעם זה ביכרו אחדים ללמד את בניהם לימודי־גימנסיה מחוצה לה ולהיבחן מדי שנה. שני המורים היהודים שלימדו בגימנסיה לא היה להם שום מגע של ממש עם היהודים.

מרבית בני הנוער הרחיבו את השכלתם החילונית שאחרי בית ספר עממי ע"י קריאה ופעולות תרבות של תנועות הנוער.

אברהם ויינברג, חיפה

בית הספר העברי

בית הספר העברי הראשון בדמביץ נוסד בשנת 1910 — ביזמתו של יהודה בורנשטיין ובמסירותו הגדולה של בנדט פט, יושב ראש הועד הציוני המקומי, ואחרים. המורה הראשון היה מר מנדל הוכמן, אבל רק משנת 1912, עם בוא המורה מר מוחרבר ובהנהלתו התחיל בית הספר להתבצר. והנה פרצה מלחמת העולם הראשונה. יהודי דמביץ גלו ממקומם ובית הספר שבת עד שנת 1917. אך שבו הפליטים ממקומות גלותם נתעוררו ציוני דמביץ ובראשם מר בנדט פט וחיים פרידמן להקים את בית־הספר מחדש וביתר עוז. הם הקדימו אפילו עיר ואם כטרנוב, שבית הספר העברי נתחדש שם רק כתום המלחמה.

חברי הועד בשנה ההיא היו: בנדט פט, משה קרנר, חיים פרידמן, בן־ציון וידרשפן, הגב' פרל, פסח דיאמנט (היום עסקן חשוב של תנועת הקואופרציה העובדת בארץ), רבקה אייזן־דיאמנט ז"ל, יוחנן זומר, ראובן זומר.

באמצע מלחמת העולם הראשונה, בשלהי שנת 1917, משהוכרזה ההפוגה בחזית הרוסית והחל המשא־ומתן לשלום — ואני אז שבוי כנתין רוסי באחד המחנות בשלזיה, הגיעה אלי הזמנה מדמביץ חתומה ע"י בנדט פט וחיים פרידמן, לבוא ולקבל משרת מורה לעברית בעיירה זו. על סמך הזמנה זו שוחררתי מהשבי ומיד שלחתי למזמינים מברק על בואי. בתחנת העיר פגשוני השניים ומהמגע האישי הראשון נוצרה ביניני הבנה הדדית מלאה. השמועה על בואו של המורה העברי נתפשטה במהירות הבזק. הועד הכין כל הדרוש בקדחתנות וביעילות וכעבור ימים אחדים נפתח בית הספר באולם שכור מרווח למדי בביתו של מר נתן גרינשפן. נפתחו כיתות וקורסים לעברית בשלוש משמרות — בוקר, אחה"צ וערב. מספר התלמידים גדל משבוע לשבוע.

בית־הספר העברי עם הועד

מטעמים חינוכיים החלטתי לדבר עברית לא רק בבית הספר אלא גם בחיי הפרטיים. ואמנם לא גרמה לי התנהגותי „המוזרה" שום קושי ביחסים עם בני אדם. כל אימת שפניתי אל מישהו בעברית, היה משיב לי בנימוס, מי ביידיש ומי בעברית מגומגמת. רק חברי פועלי ציון לא ראו את התנהגותי בעין יפה והיחסים ביני וביניהם נעשו מתוחים. באחת מישיבותיהם האשימו אותי שלא בפני בהתכחשות לשפת העם ופגיעה בכבוד הפועלים היהודים המדברים וקוראים רק יידיש. לאשרי קם שמעון, אחיו הבכור של יהודה גרינשפן, שהיה מהתלמידים המצויינים בבית הספר, ולימד עלי סנגוריה, שאין מצד המורה העברי כל כוונה לזלזל בשפת יידיש או להתכחש לה, והראיה שאינו מדבר גם פולנית. כך יצאתי זכאי בדין והיחסים בינינו חזרו ונעשו תקינים.

מספר התלמידים בבית הספר העברי גדל והמעון היה צר מלהכילם. חברי הועד בישיבתם החליטו להקים קרן לקנית בית, ומכיון שלמחרת נודע, כי בית גדול ויפה ברחוב גאַרז׳לוב עומד למכירה, נזדרז חיים פרידמן כחבר הועד להתקשר עם המוכר והלה הסכים לתנאים שהוצעו לו. אך מניין יוקחו אלפיים זהוב לתשלום שיעור ראשון לפני חתימת החוזה ובקופת הועד אין אף פרוטה? ההצלה באה מחבר הועד, מר פישל וקסלר, שהתנדב לתת מכיסו אלפים זהוב, והחוזה נחתם אותו יום. הבית היה לקנינו של הועד. ביה״ס יצא ממקומו השכור והצר ועבר אל בית רחב ידים משלו. ושוב היתה עליה לבית־הספר. נפתחו כיתות נוספות ודרוש היה כוח הוראה נוסף. הועד נתן עיניו בצעיר משה רוזן מילידי דמביץ ותושב בתוכה והוא נתקבל כמורה שני לביה״ס.

מ ש ה ר ו ז ן מדלת־העם היה. הוריו שהתפרנסו בדוחק ממכירת ירקות גרו ברחוב גאַרז׳לוב בצריף דל, שעמד בנס ושימש להם גם כחנות. הבן, שהתמיד בתחילה בלימודי קודש בלבד, נתפס להשכלה וכעבור שנים מעטות הצליח בשקידתו הגדולה לקנות דעת במקצועות רבים: היסטוריה, מתימטיקה, דקדוק, ספרות, ביקורת המקרא, פילוסופיה. מרוב עיון בספרים לאור עששית כהה לקתה ראייתו, ואם כי הרופאים ציוו עליו להינזר מקריאה בלילות, לא ציית להם מצמאונו הגדול לדעת.

הוא היה מרצה בחסד עליון. הרצאותיו במועדונם של „דבורה" והנוער הציוני הצטיינו בבהירות ופשטות, ועם זאת מיצו כל רעיון עד תומו. בסוף ימיו אבד אור עיניו מרוב התמדה בלימודיו.

בית הספר התפתח יפה, שמו נתפרסם בסביבה. בבחינות הגמר שנתקיימו מדי שנה השתתף פעם כאורח מנהל הגימנסיה הפולנית בעיר — נוצרי. חיים פרידמן, שהיה מתלמידיו, עמד כמליץ בינו ובין התלמידים, והאורח הנכבד הביע שביעת רצונו על הידיעות והבקיאות שהראו התלמידים בספרות, היסטוריה ישראלית ותנ"ך.

בית הספר על אולמיו וחדריו שימש מרכז לכל הפעולות התרבותיות והחברתיות של הארגונים הציוניים שבעיר. באחד מחדריו נמצאה הספריה העשירה. בערבים נתקיימו הרצאות, אסיפות, ישיבות, ובעיקר שימש מעון לארגוני נוער. תלמידי בית הספר קיימו חוג דרמטי והציגו מפקידה לפקידה מחזות מעלילות התנ"ך. אחדים מתלמידיו הרבים של בית־הספר היו למורים ומשמשים עכשיו בהוראה בישראל: יהודה גרינשפן בירושלים, חנה גרין, טובה קנר ועוד. בתקופה מסויימת זכה המוסד שתשמש בו כמורה אחת מתלמידותיו, זו טובה קנר, והיא מילאה את מקומי במשך זמן מה, כאשר נקראתי להוראה בבית־הספר בטרנוב. אחרי עזבי את בית הספר בדמביץ שימשו בו מורים, בין השאר ידועי שם, המשורר פנחס לנדר, אליעזר אונגר, גם הוא בן־דמביץ ואחרים.

אכן, הזכרונות הנעימים שאני נושא בלבי מהימים ההם

יוחנן זומר
מפעילי בית הספר העברי וועד הקהילה

וזכר תלמידי שזכיתי לחנכם לתרבות עברית, גם אלה החיים אתנו בארץ וגם אלה שנספו במבול הדמים שהורד ע"י היטלר שחוק עצמות, לא יסופו מלבי עד עולם.

המורה וויינברג בשיעור

המורה שר עם תלמידיו

מניה גרינשפן

בתי הספר העברים שלי

הדבר היה לפני מלחמת העולם הראשונה. הייתי עדיין קטנה מאוד. רוחמה, אחותי הבכירה, הביאה אותי אל בית־ספר עברי, שנמצא אז בחדר שכור, בבית שגרה בו אחר־כך משפחת נתן טויב. אל חדר בית הספר היו עולים במדרגות־עץ, מצד הכביש שליד הכניסה אל בית־חרושת שלנו. את שם המורה לא אזכור, אומרים לי, שהיה זה מר הוכמן. אך זאת אזכור: הוא לימד אותנו עברית בעברית. תמונת־הסבר אחת עומדת כמו היה לנגד עיני. הוא ביקש, כנראה, להסביר לנו את המושג „משא", או „לשאת משא". מה עשה? הרים כסא, טען אותו על שכמו, הוליך אותי מסביב לשולחן והסביר תוך כדי הליכה את הליכתי ואת פעולתי.

אחרי תקופה מסויימת, טרם אלך לבית ספר פולני, הוכנסתי לבית־ספר עברי שהיה בביתו של ראובן זומר. הייתי בכיתה אחת עם אחותי ברוניה, אלתק בורנשטיין, איטה טוי, חיה טוי, מינדה פרידמן, מניה חיים, ועוד. רושם כביר היתה עושה עלי המפה הגדולה של ארץ־ישראל, שהיתה תלויה על הקיר. מורנו מוחרבר הצטיין ביופיו, שהשפיע עלי מאוד, וודאי בגללו הייתי אחת התלמידות הטובות בכיתה. לאחר זמן עבר בית־הספר לביתנו. עתה עשיתי בבית־הספר כבתוך שלי. הייתי נכנסת לקורסים שונים, מקשיבה ומתבוננת. אני זוכרת קורס אחד, שהשתתפו בו אחותי רחה, פלה בורנשטיין, רבקה אייזן ז"ל, ועוד. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה נתפרק בית־הספר.

בתום מלחמת־העולם הראשונה חזרנו מגלותנו הביתה. שוב התחילו התנועות הציוניות בעיירה לדאוג לחינוך עברי, גם נמצא להם מורה עברי שהרים את קרננו. היה זה מר אברהם ויינברג. לעולם לא אשכח מה שפעל למען הפצת הלשון והתרבות העברית בקרבנו. ואולי רק עכשיו אני יכולה להעריך כראוי את העבודה הרבה והמסורה שהשקיע בבית ספרנו. ויינברג היה „גגנת" ומורה כאחד. שיעוריו היו מלאי עניין, אף ידע למשוך את לב התלמידים לאהבת השפה והספר.

ביחוד חרותות בזכרוני השבתות שלו, שהייתי רוחשת להן חיבה רבה. בכל יום שבת אחר־הצהרים היה מכנס אותנו, משוחח עמנו, שר, משחק, רוקד ומרקיד (היום קוראים לכך „עונג שבת"). בדרכים אלה היה מקנה לנו את הלשון הספרותית והיום־יומית כאחד. השירים ששרנו עמו זכורים לי עד היום. לכשגדלנו במקצת היה מארגן מקהלות, מביים מחזות ועורך נשפיות, שהכנסותיהן היו קודש לבית־הספר העברי. היו שהבינו את מעשיו והעריכו אותם. בזכותו, יש לומר, התרחבה מסגרת בית־הספר. היה צורך בכיתות נוספות, ונקנה בית, נוסדה ספרייה ראויה לשמה, גם נוספו מורים. גם תנועות נוער התחנכו בבית־ספר זה.

יש להזכיר שמר ויינברג קיים מלבד זאת שיעורים, כעין בית־ספר נוסף, בביתו בעיר הישנה.

מאיר שטיגליץ
מראשי הפעילים לבית הספר העברי,
מהמסורים ביותר לעבודה הציונית בעיר

מאיר שטיגליץ ז"ל

בית הספר העברי בעיירתנו התקיים הודות למסירותם ללא גבול של מספר עסקנים אשר לא חסכו זמן וטורח כדי לקיים את המוסד התרבותי הזה.

הבולט ביניהם היה מאיר שטיגליץ ז"ל. איש תמים, בעל לב חם היה, ולא ראה בחייו דבר מחוץ למוסד זה.

לא היו לו ילדים ובלכתו לבית הספר היה טוען כי הולך לילדיו.

אהב אותנו, אהב לשבת ולהקשיב למלה העברית — כל שעה שהיה פנוי מעסקיו בילה בבית הספר. הוא דאג לתקציב, הוא דאג למורים, וכל כשלון חלילה נגע עד לשורש נשמתו.

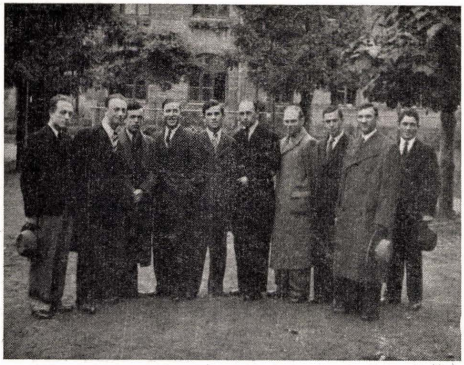
פעילותו לא הצטמצמה לבית הספר בלבד, אלא השתתף גם בועד הציוני המקומי, גם בועדות קק"ל וקרן היסוד — ואם היה צורך במתנדב לפעולה גדולה כקטנה, הרי היה זה תמיד מאיר שטיגליץ.

יחד עם ברוס, עם יוחנן זומר, עם בן־ציון וידרשפן ורבים אחרים, הקים מוסד לתפארת.

חלם על עליה לארץ, אולם לא נסתייע הדבר בידו.

לא פעם דיבר על תכניותיו בהתרגשות, בדמעות בעינים — כי לב תמים וחם היה לאיש. בין פעילי העיר בשטח תחית השפה תפס שטיגליץ מקום בולט.

אנו, שבבית־הספר שהיה פעלו, זכינו לשמוע ולדבר עברית זוכרים אותו באהבה.

קבוצת צעירים עם המורה שכטר

פ. סלמון־גרוסמן

בית יעקב

בשנים 3—1932 קם בדמביץ בית ספר לבנות „בית יעקב" מיסודה של הגב' שרה שנירר.

זה היה בדמביץ בית־הספר הראשון מסוג זה, שעיקרו הקניית ערכי היהדות לבנות. מוזר הדבר כמה מוזנח היה החינוך הלאומי ואפילו הדתי אצל הבנות, אף גם מצד ההורים עצמם. לבנות לא היה מושג כלשהו בערכי היהדות, אם כי גדלו בבתים דתיים ומסורתיים.

עד שקם קומץ אנשים מועט ושם לו ליעוד לתת לבת־ישראל את שהחסירו ממנה בבית הספר הפולני הממשלתי והבית כאחד. בין אלה שהניחו את היסוד למוסד הזה בדמביץ היו בינה ומשה סלמון, משה ויס ורעיתו, פרל פויסט, בוקסבוים, ראובן שלזינגר, הרש טויב ומרים בלזם. אנשים אלה עבדו במסירות בלתי רגילה לפיתוחו ושגשוגו של „בית יעקב" והרי היו מרביתם טרודים בעול הפרנסה הכבד כשלעצמו. אף על פי כן היו נפגשים בערבים ומקדישים את מיטב זמנם ומרצם לרעיון הזה.

ב„בית־יעקב" נלמדו חינוך, היסטוריה, מנהגי ישראל וכו'. מלבד תכנית הלימודים הסדירה, שהיתה גדושה למדי, החלו כדוגמת תנועות נוער ציוניות לערוך חגיגות לרגל כל חג. היה לזה ערך עצום, שכן עצם ההתכנסות הפיחה רוח חיים בחוג הבנות הדתיות, שמפאת חוסר מסגרת נמנעה מהן כל חוויה ארגונית חברותית.

כרוב מוסדות יהודים בגולה התלבט גם „בית יעקב" בקשיי תקציב לא מעטים, ולמילוי הגרעון המתמיד היו עורכים כל מיני חגיגות נאות לקהל או יוצאים לאסוף כסף. כך נראה המצב עד לעליתי ארצה.

נעורים בנכר

יהודה גרינשפן

נעורים בנכר

א. מהימים הראשונים

קטעי־זכרונות מעטים בלבד נותרו מהימים השקטים ההם שלפני מלחמת העולם הראשונה, כאשר העיירה עדיין על תילה בנוייה, ובהכרתנו המתעוררת זהה היא עם תחומי השוק המרובע הגדול, שארבע שורות של חנויות סוגרות עליו מכל צד. מהן עוררה את סקרנותנו במיוחד חנותו המרווחה והיפה של „הערר בראַסס"... בשובנו מה„חדר" היינו צובאים לא פעם על פתחה, מציצים פנימה ביראה ומזינים את עינינו ביופיה. ברם, אף העזים שבתוכנו לא הרהיבו לדרוך על מפתנה. וזה מכמה טעמים: א) בעל החנות התהלך בה „בגילוי־ראש"... ב) דיברו בה, אפילו עם הלקוחות היהודיים, גרמנית או פולנית... ג) והוא הטעם העיקרי: על רצפתה פרושים היו מרבדים אדומים, ואלה הפיחו בנו יראת־כבוד וכאילו הכריזו: סחור, סחור, אל תקרב...

הזכרון הראשון, מהימים ההם, קשור ב„חדרו" של ר' שלמה מלמד ויוסלי, הריש־דוכנא שלו. חיה קמה ויציבת לפנינו התמונה: קבוצת גוזלים רכים, בני ארבע או חמש, משרכת לה דרכה אַט אַט לאורך ה„פוטשינה" אל עבר ה„טעפער־גַעסל"... החוטמים, על־פי־רוב, בלתי־מקונחים; בעד פתחי המכנסים, מאחור, מבצבצים שולי הכותנות ובידים כעכי־מלח טריים מרוחים בחמאה. יוסלי, הריש־דוכנא, הוא ינהלנו... בידיו הנאמנות של בעל־מזג־טוב זה, שהיה אמנם יותר מבמקצת לקוי בשכלו, הפקידונו אמותינו היקרות... על פיו יצאנו ועל פיו באנו. הוא „אמר" עמנו „מודה אני" בשחרית, ו„קרא" עמנו „קריאת שמע" ערבית, והוא שישנן לנו במשך שעות היום ש„קמץ־אלף" זה „או" ו„קמץ־בית" זה „בו" ו„פתח־שין" — שַׂא, ומלואפּוּם וחולם, וגם „עברי" ו„טראף", בקיצור — את כל התורה השלמה והחמורה, שהיקנה לנו ר' שלמה־מלמד־דרדקי בעזרת המחווה (ה„טייטל") והחגורה...

אם היינו מאושרים ב„חדר" זה אינני זוכר (כינויו של רבנו — „שלמה שלעפּ", שהיה שגור אז בפינו, אולי הוא ראיה לסתור...), אבל משועממים ודאי לא היינו בו. וכל כך הודות לנפחייה של „הגוי" השכן; כי חצר משותפת היתה לנו, הזאטוטים, ול...מַחתכו של הנפח (זיווג מן השמים!.. לא כן?). מכשיר זה היה מקור לא אכזב של הנאות. לא די ששימש לנו כלי־שרת לתרגילי היתוך שונים — בפרט בימי אידיהם, כשכל משפחת הנפח הלכה ל„טומאה" — אלא היווה גם אוצר בלום של כל מיני שיירי־נפחות, בהם מלאנו את כיסינו וקרענום עד להשחית... מאליו מובן, שלא רק שמחה הביא לנו מַחתך זה; פעמים אף גרם יסורים וסבל רב. הנה תחתך בו הנפח, זה עתה, ברזל מלובן; לקח את שלו והשאיר את הנותר. קפץ אחד משלנו על ה„מציאה" והקולות בוקעים עד לב השמים... כמלאך הגואל מיהרה ה„רביצין" שרה־גאַלעס ותחבה את היד הכוויה לתוך סיר מלא חלב ושב ורפא לו... בהזדמנויות אחרות למדנו לדעת, שעל פצע שותת דם (כגון: „ראש פתוח"), שמים לחם וחמאה עם קורי־עכביש; סגולה בדוקה ומנוסה נגד בהלה ופחד היא: ללקק שבע פעמים את המצח ואחרי כל לקיקה לרקוק כלפי מטה; ואילו פגע מהעין מסירים על־ידי הנפת העפעף העליון ויריקה משולשת כלפי מעלה וחסל... מובן, ש„שעורי־עזרה־ראשונה" אלה של הרביצין היו מחוץ לתכנית... לעומתם כן נשתייכו לתכנית ביקורינו בבתי יולדות... רחוצים למשעי (אגב, הפליאה בכך לעשות טוב „השמנה", בתו של הרבי, שבנטלת־מים אחת הצליחה „לרחוץ" את כולנו...) ומסודרים בשורות לקחנו רבנו לעתים תכופות, לפנות ערב, לבתי היולדות, לקרוא בצוותא ובניגון „קריאת־שמע"... והיה שכרנו ממתקים ו„כוכבים" (מין תופינים) ושמחתנו רבה... שעות אלה, שבין הערביים, היו ללא ספק השעות המענגות ביותר ב„חדרו" של ר' שלמה מלמד...

שעות בין ערביים... ממערב לחצר ה„חדר", מקום שם משתרע שדה־מרעה רחב־ידים („די לאַנקע"), המוקף שדרת עצים גבוהים, נראה לנו, הפעוטות, בשעות ההן שבין הערביים, כודאי, שצמרות האילנות נוגעות ברקיע, ושתחום האחו „קצה־העולם" הנהו ואודם השמים שם, בפאתי הרקיע, זהו אשו של גיהנום...

באשר ל„גיהנום" אל־נכון דימינו, כי עוד אחת מעט והוא נפתח תחתנו. אשה של מלחמת העולם הראשונה התלקחה, ואז הקיץ הקץ גם על „קצה העולם" שלנו... תחום האחו התמתח ועד למערבה של אירופה הגיע...

כחתף בא הדבר. בשבת קיצית אחת, אחה"צ, עוררה שמועה — על „הרכבת האחרונה היוצאת מערבה" — פניקה נוראה בעיירה. אבא ז"ל הובהל מיד מ„חברת משניות" הביתה. פניו הביעו צער רב, על שניתק משיעור־הקבע של ר' לייזר זלדאַלעס... ועל ההכרח לעסוק בשבת קודש בעיסוקים, שיש בהם משום שבות... אולם בראותו את פניה הנזעמים של אמא ז"ל נזכר בודאי בדברי התנא הקדוש: „הפרו תורתך משום עת לעשות"...

מעט המטלטלין הוסעו על מריצה, ואני מדדה ומאסף אחריה. „רחוב הרכבת" המה מאנשים, נשים וטף אחוזי בהלה ושטופי זעה. השמש הלוהטת שוטפת באורה המלא את מרצפות־האבן המרובעות והמבריקות. ולפתע — כאילו „להכעיס" אותנו, הטף — מתחיל גשם קל לרדת... הזדמנות נדירה לשיר: אַ זון מיט אַ רעגן, די כלה איז געלעגן"... אך לא כשרה השעה לכך, כי איך נשיר את שירנו ופנינו אל אדמת נכר...

בהגיענו לתחנה מצאנו את קרונות־הרכבת תפוסים עד

אפס מקום. נכנפים ולחוצים נשארנו בחוץ על הפלטפורמה שבין הקרונות. פחד וגם רחב הלב — הנסיעה הראשונה ברכבת: שריקות מחרישות אזנים, תמרות־עשן וקיטור, גצים מתמלטים מתחת לגלגלים המשקשקים; שדות, עצים ובתים רצים אחורנית ונעלמים חיש־מהר, עולם ומלואו מסתחרר... קרוסלה חינם... בתחנות חופזים אחינו הגדולים להביא מים או לקטוף פירות הגדלים לצידי המסילה. פתאום זזה הרכבת והמאחרים מצליחים, כמובן, לקפוץ אל הקרונות האחוריים, אבל בינתיים מתייפחות האמהות על „אבדן" בניהן... ועדי־פליטים מקדמים את פנינו בקקאו חם ובסלים מלאים לחמניות טריות וטעימות. אין קץ לשמחתנו. ולפתע פילחה צעקה את חלל הקרון: „או וויי, אַ בראַך איז מיר, ס'איז דאָך מיט חזיר־שמאַלץ!" התחילה רקיקה, פליטה וגניחה... „פוי"... עוד פעם „פוי"... ואוי... ואבוי... ועגמה נפשם אף של הקטנים שטרם ידעו מאוס באסור ובחור במותר... בבת־אחת שבתה השמחה... הלב הרך מבשר רע: נכר... פת עכו"ם... טרפה...

ואמנם נשתנה הרבה במרוצת הימים. לא כיציאתנו את העיירה שיבתנו אליה; לא אותה העיירה ולא אותם בני־העיירה... פנה ההוד ופנה הזיון... נשתנו הפנים ושונה הלבוש. יש שקצצו בפאות ויש שפגעו בזקן, יש שגזזו רק את השטריימל ויש שכרתו אף את מדויהם בחצי... בקיצור: דמביץ הקטנה הציצה ב„תבל הגדולה" ונפגעה...

ב. ב„חדר"

„עברי" למדנו אצל ר' שלמה מלמד, ואילו חומש עם רש"י לימדנו ר' חיים־יוסקיס. מ„חדר" זה נשארו לרבים ממנו „רשמים" חזקים ביותר, כי מיוחד במינו היה. חדר זה — כל־בו... הוא נמצא בקומת־קרקע (אם לא למטה מזה...) ומהכביש הראשי, מה„קייזער־וועג", ירדנו אליו בתריסר מדרגות רעועות לגמרי. בחורף, כששלגים גבוהים כיסו את המדרגות, בהרו ההוללים שבתוכנו ב„קפיצת־דרך", כלומר: ישובים על טסי־פח התחלקו מהכביש למטה, ישר לתוך ה„חדר", בפרצם את הדלת בהבטת־גופם. למותר להוסיף, כי חבטה זו גררה על־פי־רוב חבטות הרבה, אלא שהחובט הפעם היה ה...רבי. החדר היה ארוך וצר ואפלולית שרוייה בו תמיד. אולם אנו לא הרגשנו בדבר, כי אור רב לנו בלב ואפילו לש־עות־שמחה רבות זכינו בו. שעות־שמחה היו קודם־כל השעות ש„בין מנחה למעריב", בלילות חורף הארוכים... הרבי הלך להתפלל ואנו מיהרנו לשוב ל„חדר" מצויידים בפנסים ובמזון. אגב, כשם ששונים היו הפנסים, כך שונה היה המזון, בעלי הפנסים „הקנויים בטרנוב", עם זגוגיות עבות ומלוטשות ועם מגנגון לנפט ופתילה, הביאו פת נקיה („געבייטלט ברויט") מרוחה בחמאה או בשומן אווזים, תחיכה הגונה (אמצעית!) של דג מלוח, ולקינוח־סעודה — פירות יבשים; ואילו בעלי הפנסים לנרות, „העשויים" על־ידי פחח מקומי וזגוגיותיהם פשוטות, הביאו לחם „חצי שחור" מרוח ב„קונרול" (מין מרגרינה), זנב או ראש של מליח, וכפרפרת־הפת לפת גדול (אַ קאַרפאַל). אבל היו גם חסרי פנסים בכלל ואלה הביאו עמהם פת־קיבר ותו לא... וראה, למרות ה„דיפרנציאציה המע־מדית" שררו בקרבנו אחווה ורעות ואולי בגללה פרחו ה„מסחר" והחליפין: שלש „גרידות" מהלפת בעד נגיסה מהלחם הלבן או בעד אגס יבש. וכדומה טרנסקציות רבות ושונות... היו, כמובן, גם מקרים של קשיות־לב וקפיצת־יד... התעקש בעל מטעם ולא אבה להפריש טעימה אפילו לרעו־כאח־לו. מה עשה?.. לקקו בלשונו מהר מכל צדדיו וכך הדירו ליהנות הימנו... אולם גילויים לא יפים מסוג זה היו נדירים, ובדרך כלל שרתה רוח טובה בתוכנו; בפרט ב„שעות־רצון" ההן, „בין מנחה למעריב", כשהרבי נעדר מה„חדר" וה„מרכז" עבר משולחן הלימודים אל שתי המיטות, שעמדו לאורך הקיר, בינו לבין... תנור האופים, שאף הוא היווה חלק אינטגרלי של „חדרנו"... ראויות שתי המיטות שנקדיש להן מלים מעטות. באחת ישן עזרא „בראַ", בנו של רבנו, ובשניה: שני בניו של חמיה „פון הינטערן וואַסער", חבריהם ללימודים, שבששת־ימי־המעשה שימש להם „חדרנו" גם כ...פנימיה. במשך היום לא נמצאו במיטות, מחוץ למזרונים, כל מצעים; ולפיכך ראינוך כ„הפקר"... כמותרות לתעלולים... והפכנוך ל„שדה־קרב"... למען הדיוק, הכוונה בעיקר למיטתם של „בני חמיה", שהיתה במקצת מוקצה מחמת... מחמת ששלו בה דגים בלילות... תשאלו מה עניין שליית־דגים ל„שדה־קרב"?. ובכן כך היה על־פי רוב המעשה: לאחר שספדנו כהלכה והיטבנו את לבנו במטע־מים התחיל ה„עניין"... אחד מהחבריה נדחף בכוונה על מיטתם של ה„פנסיונרים"... ומיד התחילה „חד־גדיא" שלמה... כהרף־עין שכב על המיטה גם הדוחף, ואחריו שני, שלישי ור־ביעי וכו', עד שנערמה צניפה אחת גדולה של גופות ומעילי־חורף, גלגולים וגלגולי־גלגולים, צחוק וחרחורי־חניקה, עילו־נים למטה ותחתונים למעלה. כך שעה ארוכה עד ש„אוי!" חד תחך כסכין את חלל האויר. ה„אוי" היה של ה„שכבה" שאחרע מזלה להיות במקרה „העליונה" ברגע שנכנס הרבי לחדר והתחיל להלקות... ור' חיים־יוסקיס היה אומן מופלא במקצוע ההלקאה... בעל־וותק היה בהלקאת אבותינו, בערבי־יום־הכפורים, בבית המדרש של החסידים... בילדותי אהבתי משום־מה לראות איך ר' אלתר, למשל, או ר' חיים מאהלר משתט־חים ונופלים על פניהם ורבנו מלקה אותם ברצועתו כששפתיו לוחשות: „והוא רחום יכפר עוון"... אלא שלא הרי ההלקאה ההיא בביהמ"ד כהרי ההלקאה ב„חדר"... כאן היה מתכוון גם למעלה וגם למטה, והעיקר: בלי „והוא רחום"...

כל זה במיטה הראשונה של שלמה־קע ולייב־קע. המיטה השניה היתה „המועדון הספרותי" שלנו, בו ישבנו ושתינו בצמא את סיפוריו של עזרא „בראַ". על מה סיפר ועל מה לא סיפר?.. הנה הפרק על השדים ועל הרוחות. מעשה ב„פריצה־לע" ובידה מטריה, שטיילה הלוך ושוב על חומת בית הנזירות („נאַנעס"); ומעשה ב„לץ", שעמד ברגלו האחת על גג ביתה של הינדה הויזר וברגלו השניה על ביתו של אפרים הקה, ובפיו מקטרת המגיעה עד לארץ... ועל סוחרי נעלים, שנסעו ל„ירידי" בפילזנו והובילו עמהם שקים מלאי מגפים, והנה בהגיעם ל„גשר הפילזנאי" קפץ שק אחד מעל העגלה ונבלע מתחת לגשר... בנושא זה אהבנו ביחוד לשמוע את הסיפורים על מופתיהם של צדיקי עירנו ובפרט של הרבי ר' ראובן זצ"ל, שיצא פעם במרכבתו הרתומה לשני זוגות סוסים ובשוטו גרש את כת השדים שהשתלטה על העיר...

פרק אחר ב„קולקציה" של עזרא היה על מתים: מעשיות רבות על מתים שהתדפקו על דלתותיהם של אנשי ה„חברה קדישא" והתלוננו על שהחליפו תכריכיהם או שפגמו בעסקי ה„רעטכ־טוען" וכיוצא באלה טענות של בר־מנן... הסיפור על המתים המתפללים בחצות הליל בבית־הכנסת הגדול גרם לכך, שבשו־בנו בלילה מן ה„חדר" החזקנו את הציציות ביד וקראנו ב„כוונה" יתרה את „שמע", ולא העזנו חלילה להעיף עין אל עבר חלונותיו הגבוהים של ביהכ"נ, כדי לא לראות את לובשי התכריכים הלבנים מתעטפים בטליתותיהם... אולם עזרא „ברא" דרש לא רק אל המתים כי אם גם אל החיים... והחיים אוהבים „אוצרות" ועזרא אוהב לספר סיפורים על „אוצרות" וגנזי מטמונים („גנערטלעך"). ברם האמת ניתנה להאמר שבפרשת ה„גנערטל" בקי היה חברנו שעיה־דוד (לישע) יותר אפילו מעזרא... לא היה חפץ בעולם, ממש מקרני ראמים ועד ביצי כנים — בתוכם, כמובן, כפתורים ואותיות לדפוס — ששעיה־דוד לא ידע את מקום ה„גנערטל" שלו... לפרקי־החיים שייכים גם הסיפורים המעניינים על... ביניש וכת דילית. באיזו הנאה משונה אהבנו, למשל, לשמוע כיצד נזדמן פעם עזרא לחורבה אחת מחורבות העיירה ומצא את ביניש במצוקה גדולה; ורק לאחר ש ה ו א, עזרא, רץ למכולת, קנה והביא לו „עשרה דקה חמאה", נחלץ ביניש מהמיצר... ועינינו הקטנות לוהטות ופיותינו פעורים לגמוע בצמא עוד ועוד מהמעיין הנובע... והנה לפתע נשברה השוקת — הרבי חזר...

עוד רגע תוהה המבט ונאחז בשלהבתה של עששית־הנפט העומדת על סיר הפוך באמצע השולחן... אבל עד מהרה נשתכח הכל... מעיינות אחרים זכים וכבדולח טהורים התחילו מפכים מסביב... פיותיהם של ה„צאן קדושים" פצחו ברינת קודש נוגה: „ואאאֲני... יאַאך יענקב... כאַטש איך בין דיך מטריח מיט מיינע קבורה" ובהמשך — בקול נצחון: „שמעון ולוי אחים, שמעון ולוי זענען געווען צוויי ברידער". מה ידמה ומה יישוה בחינוך בנינו לרגשי־קדושה אלה, שהר־גשנו בלמדנו את פרשת „ויהי", בליל חורף, ב„חדרו" של ר' חיים יוסקיס?... אכן חומר הלימודים היה משובב את הנפש, ולפיכך אף „יום הדין", כלומר, המבחן שעמדנו בו ביום ששי לא קשה היה עלינו. גם קדמה לו „שעת־רצון": ב„חברת־קדישא־שטיבל" השלים הציבור בכל ערב־שבת, עם שחר, את תהלות דוד בן ישי, ואנו, בני־בי־רב, השתדלנו להשכים קום, כדי להשתתף, לפחות, באמירת ה„יום" האחרון וה„יהי רצון" שלאחר גמר כל ס' תהלים... לא ידעתי ואיני יודע מה כיוונו אבו־תינו בעמדם בלילות ובזעקם בקולות קורעים לב: „ולא יצטרכו עמך בית־ישראל זה לזה ולא לעם אחר"... אבל יודע אני, כי כיוננו שהבוחן יעבור בשלום ושלא נצטרך זה לזה ב„אויסרע־דעכץ" ובשאר מקומות התורפה... נוסף על „תהלים" הקפדנו בצאתנו את ה„שטיבל" לנשק ג' פעמים את המזוזה ולומר בכוונה מרובה: „אבינו מלכנו, תהא השעה הזאת שעת רחמים ועת רצון מלפניך"... ואם לא סגי בכל אלה צרפנו את... עשנה של הארובה הגבוהה מבית־החרושת של הדוד נת'לה לשם ניחוש... אם מתמר ועולה הוא, סימן — „אַז דער דאָקטער איז גוט" (שעיה־דוד כינה את המבחן ב„חומש ורש"י" — „אַסענ־טירונג...) ואם העשן נוטה, חלילה, לצדדים — „איז ביטער"...

כפיצוי־מה לשעות ה„חרדה" בכל ימי־השישי, שימש לנו ב„חדר" זה, תנור־האופים הגדול, שתפס, כאמור, אף הוא חלק ניכר של החדר בו למדנו. מה טוב היה — אחרי שנפטרנו בהצלחה מהמבחן — לעמוד לפני התנור המוסק ולהסתכל פנימה איך לשונות האש לוחכות את גיזרי העץ הקפואים והלחים, איך המים מבעבעים ומתאדים, ופתאום — קול נפץ ומטר ניצוצות ניתך לכל עבר... ומה מאושרים היינו כשה„רבי־ציון" לאה־יוסקיס נזדקקה לעזרתנו — להגיש לה מרדה אן תבנית תופינים... ברם את עונגו העילאי גרם לנו תנור זה בימים שבין פורים לפסח: שמחה כפולה ומכופלת היתה אז במעוננו. זה היה „צו גאָט און צו לייט"... באיזה חשק למדנו את „שיר־השירים"!.. „שיר" — דאָס געזאַנג וואָס שלמה המלך האָט געזונגען...; או את „הגדת־פסח"! — „קדש" — אַז דער טאַטע קומט אַהיים, ערב פסח אויף דער נאַכט, פון דער שוהל אַרויס, טוט ער זיך אָפּ דעם קיטל און שווענקט ער אויס די כוסות, און זעצט זיך אויפן העסע (היסב)־בעט און מאַכט קידוש... ו„רחץ" — מ'וואַשט זיך די הענט און מ'מאַכט נישט קיין נטילת־ידים, ווייל דאָס וואַשן געהערט נישט צום עסן... — „עד כאן" ה„חציו לד'", ו„החציו לכם" עלה עוד עליון בתענוגיו... כי שבועיים או שלושה שבועות לפני פסח נוהג היה רבנו להחכיר את תנורו ל„בעלי־בתים" שונים, וכל משפחה ומשפחה אפתה, בעזרת ידידיה ומכריה, את מצותיה; ה„מצה השמורה" נאפתה ב„תנור ראשון" וה„רגילה" במשך כל היום ובשעות־הלילה הראשונות. אגב, לפי ש ע ת האפייה אפשר היה לעמוד על „חשיבותה" של המשפחה האופה... כמובן, שה„מיוחסים" הקדימו לאפות והעניים אחרו... כנהוג... על־כל־פנים ב„חדר" היתה אז תכונה רבה מאוד ועזרתנו נחוצה ביותר. — קשה כשאול היתה קנאתם של ילדי ה„חדרים" הסמוכים על כי ד ק א נו זכינו להיהפך, בשבועות ההם, ל„חוטבי עצים ולשואבי־מים" ממש... שהרי הספקת כל העצים — מדיר־העצים שהיה בחצר — להכשרת התנור ולהסקתו, וכן שאיבת ה„מים שלנו" וסינונם היו מוטלים עלינו; הוסף לכך את גירוד המעגילות והקרשים, את יציקת המים למלוש; ומה גם כשהאירה לנו, לפעמים, ההצלחה את פניה וה„נקדן" („דער שטופלער") הרשה לנו ל„נקד" מצה ולהגישה לתנור, כשאנו מכריזים בקולי־קולות: „שיבער, אַ מצה אין אויוועג אַריין!." הייפלא איפוא כי רוח קנאה עזה עברה על ילדי ה„חדרים" האחרים?..

ואכן, יכול היה „חדרנו" לעורר „קנאה" ולא רק בזמן אפיית המצות; גם בשאר ימות השנה לא היה חסר אטראק־ציות, וזאת הודות לאומנויותיה ופרנסותיה המרובות של ה„רביצין" לאה־יוסקיס... כך, למשל, שבועות מספר לפני חנוכה, נתמלא חלל „חדרנו" געגוע־אווזים מחריש אזניים, וזה הורנו לדעת שעונת־ההכנה של שומן־אווזים־לפסח הגיעה... חסד רב עשתה עמנו ה„רביצין", שאת כל מלאכת ה ה פ ש ט ו ה נ י ת ו ח של האווזים השחוטים בצעה בקצה שולחננו... בשביל אלה מתוכנו, שהגיעו ב ע ת י ד ללימוד „יורה דעה" היה זה שעור הסתכלותי מצויין באנטומיה... ולעת־עתה השתדלנו כ ו ל נ ו להפיק איזו טובת־הנאה מהאיברים המוג־חים על־ידנו... הנה הסיחה ה„רביצין" את דעתה לרגע מ„שולחן הניתוחים" וכבר הספיק שובב אחד לתחוב קורקבן או „גרון"

לתוך... כיס שכנו, אולם בראותו שה„רביצין" מחפשת אחריו אילצו חיש מהר „להשיב האבידה"... כבר הזכרנו לעיל את ה„דיפרנציאציה המעמדית" שעמדנו עליה, כביכול, ב„חדרנו" זה... אלא שביתר שאת המחיש לנו אותה סחרה של ה„רביצין" שלנו — מיד למדנו להבחין בין ארבעה סוגי לקוחות: רא־שונות במעלה הן ה„בעל־בית׳טעס", הקונות אווזים שלמים, שמנים וכבדים; שניות להן ה„לקוחות" („קונדען") — קונות אווזים פשוטי־עור ובלי ראשי איברים („אַדערקעס"); אחריהן באות „נשים" („וואַבלעך"), המסתפקות ב„ראשי האיברים" („דרויבעכץ"), וגם זה רק „לכבוד שבת"... ואחרונות אחרונות, מדלת העם, זוכות בפרוטותיהן לראשים ולמעיים וכיו״ב שיריים... (אח״כ למדנו לַסווג כך גם את קוני הדגים לכבוד שבת ולהבדיל בין אוכלי קרפיונים וזאבי־מים („העכט") לבין קוני ה„ווייסל־פישלעך", „פאַדעשוועס" ו„שלייען", לבין המס־תפקים בדגי־רקק („קראשלעך") ואפילו בפחות מזה...).

בעונת הקיץ גרם לנו קורת־רוח מרובה עיסוקה האחר של לאה־יוסקס והוא: עשיית מיץ־פטל („סירופ"), כי בזאת נזקקה ה„רביצין" לעזרתנו... וזה מעשה ה„סירופ": אחרי שטיהרנו את גרגרי־הפטל מעוקציהם, הכנסנום לתוך שקיות־בד וסחטנו מהם במו ידינו את המיץ. במלאכה זו עסקנו בחשק רב, כי „שכר" כפול ומשולש היה כרוך בה. ראשית — בטול תלמוד תורה, ושנית... פסולת הפרי; אותה מצצנו תחילה יפה יפה ואח״כ עשינו הימנה „דורים" שייבשנום בשמש — תחליף לכדורי־גומי שלא ניקנו לנו בילדותנו... אלא שמה„מתוק" הזה יצא גם „עז"... בשובנו מה„חדר" הכירו אבותינו מיד — לפי הידים האדומות, „ידי־עשו", — ש„קולו של יעקב" נדם באהלה של תורה, ולפיכך השליטו הם בני את ידיהם, ידי־יעקב... ונודה ולא נבוש, כי באותו פרק זמן סיפקנו לאבותינו הזדמנויות רבות ושונות לקיים בנו את הכתוב: „חושך שבטו שונא בנו"... אלא שהאשם ב„אמת" לא היה בנו, כי אם ב... נחל, כמובן, באותו נחל שהפריד בין „חדרנו" לבין „חדרו" של הרבי לישע, וששימש לכולנו מקור־ שמחה, אבל לפעמים גם מקום־פורענות חמור. שתי גדותיו, שנוצרו, ממש מששת־ימי־בראשית, לשמש לנו מגלשות מצויינות בחר־רף, נחלקו כנראה כבר אז כך, שהגדה השמאלית, הנמוכה, תהיה שייכת לנו הזאטוטים, „ילדי־חומש־עם רש״י", ואילו הימנית, הגבוהה, לתלמידי הרבי לישע, „ילדי הגמרא"... אנו התיישבנו פשוט על פחים, ובשעת הדחק הסתפקנו במכנסינו בלבד, וגלשנו למטה; ואילו הם, „הגדולים", החליקו על קר־שים רגילים, אלא, כדי להקניטנו, כינום בשם הכבוד: מוחלות... חלוקה מקבילה היתה קיימת גם על הקרח. שתי חלקלקות היו שם: אחת קצרה בשבילנו, ה„פסוסים", ואחת ארוכה, חלקה וחדה בשבילם, ה„מומחים". למותר להוסיף, כי היו התנגשויות לרוב ומיעוך־אפים, וגרוע מכל — כשנבקע הקרח ונרטבו הנעלים והמכנסים. אז היתה תאניה ואניה, רעד בעצמות והארכובות זו לזו נוקשות והברירה היחידה היא: או הביתה או ה„חדרה", כלומר: אוי לי מאבי ואבוי לי מרבי... „טבילה" כזאת כשאירעה, למשל, בקיץ — אם ממעידת־רגל בשעת החצייה על גבי האבנים שבתוך הנחל, ואם מדחיפת־זדון — הרי היה העניין הרבה יותר פשוט: אפשר היה לעמוד, בלבושם של אדם וחוה, תחת הגשר הגבוה ואת הבגדים לייבש בשמש... אכן גשר זה כיסה כמה וכמה „חרפות" שלנו... אולם פעמים היה הוא גופא גורם קלון... הנה נעמד לו אחד הפוחזים למעלה על הגשר והוכיח, על־ידי... „עשיית־קשת", לתמימים העומדים למטה, כי הכתוב ב„פטום־הקטורת" יפה גם להם... הדבר נודע, כמובן, לרבי ושולייתו של בן־בליעל זה נהפכה על פניו, אבל למבוייש היה בכך רק נחמה פורתא. ברור ש„תאונות" מסוג זה נדירות היו ובדרך כלל היה לנו הנחל, כאמור, למקור ששון ועליצות. כמה טוב היה לקפוץ מהגדות לתוכו (על־יד בית המרחץ היו המים „עמוקים" ואפשר היה לשחות ו„לעשות היפוכים" („קאַזשלקעס") או להשתכשך במים הרדודים ולצוד „דגים" (על־פי־רוב היו אלה ראשני־צפרדעים ועלוקות; לפעמים עלה בידינו לשלות גם דגיגים ממש, אבל אלה לא גרמו לנו אלא דאבון־לב, שהיו בלי קשקשים, כלומר, לקחתם אסור, שהריהם טריפה, ולעזבם היה הלב מצר...).

רק שנים היו שדעתם בודאי לא היתה נוחה מהשתוללו־תנו במים: האחד הוא יונינע, המסיק בבית המרחץ, גוי גבוה וצנום ורזה כלובלב, שתקן וטוב לב. סבל רב סבל בראותו את המים, שבא לשאוב בשביל ה„מקוה", עכורים ודלוחים עד זוועה, אף על פי כן לא כיהה ולא פגע בנו. והשניה היתה ה„גראַבע קאַשקע" (הגב׳ לאַרענץ), שהשגנו את גבולם של אווזיה וברווזיה במימי הנחל, או ששמנו אותם מטרה לאי־מוני־קליעה. לכינויה „גראַבע קאַשקע" זכתה הגב׳ ל. מחברנו פנחס וולף („טשאַפּ"): כשתפסה אותו פעם והתחילה למשמש בכיסיו ולחפש את המקלעת צעק בקול בוכים: שוקאַי, שוקאַי, טי גרובא קאַשקאַ, יאַ ניע־מאַם פראַצאַ...

בדרך כלל היו שתים שלוש משפחות נוצריות אלה — שכני ה„חדרים" ובתי־המדרש — ב„„גלות" אצלנו. בדומיה ראוייה לשבח נשאו את סבלם, שהיה בודאי רב מאוד, על שנגזר עליהם לשמוע, יומם ולילה, אל הרינה ואל התפילה... עד שהופיעה פתאום להקת אווזים ביעף בחצרה של הגב׳ לורנץ, והנה כנף או רגל של אחד האווזים שבורה. פקעה סבלנותה של ה„גוייה" ובאה ל„הדר" להתלונן. אז היינו אנו ב...גלות. ברם הקדים רחמנא רפואה למכה והפולנית המשובשת בפי רבנו (מעין: יוזש דאַבז׳ע, פראַשע פאַני, יאַ מו דאַלעם גלאַווע וו בזשוך — אַ קאַפּ אין בויך אַריין...). היה בגיחוכה פיצוי כלשהו על המכות שספגנו. רק דבר אחד פליאה הוא בעיני עד היום: איך ידע רבנו בבקיאותו המועטה בלשון־המדינה (וידועה אימרתו לחוטב־העצים: ווי קודם־כל ראַמבטשע. מאַיאַ לאה פאַשלאַ לשוק, אחר־כך מאַיאַ לאה זאַפּלאַמשע...), לכוון את מספר המכות לחומרת החטא?... ברם מסתבר שבאמת לא ידע לכוון, אלא כלל נקוט בידיו תמיד: כל המרבה הרי זה משובח...

עם גמר ה„חדר" של ר׳ חיים יוסקס עברנו ל„חדרו" של הרבי לישע לשם לימוד גמרא. אף שהיה סגי־נהור הצליח להקנות לנו דף גמרא לשבוע ולהשליט את מרותו עלינו. מחונן בחוש שמיעה בלתי־שכיח, לא נעלם הימנו כל רז: אם העיז אחד ממנו להתחמק משולחן הלימודים לדקות ספורות בלבד, הרגיש מיד בהעדר קולו ממקהלת הלומדים והתחילה חקירה

ודרישה: יידל, וואו ביסטו?.. או יוצא החוצה, מנפנף בידו ומאיים, כשהוא קורא בקול לחלל: משה, געדענק כ׳האָב דיר געזאָגט ד׳אַלטס אַריינגיין!.. מאַטיל, האַנט־באַ־נאַכט־עטס־דע־טאַטע־וויסן!.. געדענק מאַטאַלי!.. אימים אלה הועילו, כמבן, מיד. חיש מהר עקפנו אותו, ובטרם הספיק לשוב ה״חדרה״, כבר ישבנו אנו מסביב לשלחן ככבשים תמימים, ולא ידענו מה הרבי רוצה ממנו... והרבי אותה שעה עומד מעלינו ו״לש״ באגרופיו את גבינו: נו, זאָגשט שוין!.. כי ידע גם ידע רבנו מה שהוא רוצה ממנו. רצה הוא לשרש את הסדיזם שבתוכנו... טבעי הוא אולי שאנו, שובבים בני 8—9, ניצלנו לפעמים את עיוורונו של רבנו לרעה: הנה אחר־הצהרים אחד של יום תמוז לוהט, חיצ׳ה — בתו היחידה של הרבי, בתולה שמזמן הגיעה לפרקה, עדינת־נפש ומשכילה — ישובה על מטתה, זה שעות כבר, בלי נוע, כשגבה פנוי אלינו ופניה אל הקיר. מגרה ישיבתה המאובנת את השובבים הפרועים שבתוכנו ומתחילים להעיף לעברה גלעיני דובדבנים. פגעו בה הראשונים, לא הגיבה... אך משהציקו לה מאוד הטתה קמעה את ראשה לעברנו ופלטה: ״טאַטע, די יונגען וואַרפן״... אך יצאה התלונה מפיה ומיד לוותה באלות ע״י אמה פרלה: ס׳זאָל מיט זיי וואַרפן הייצער־און־הויך, אַזעלכע משוגעים!.. כי כך היה דרכה של פרלה (אסרה עלינו חמורות לכנותה ״רביצין״) — היא את סבלותיה נשאה בדומיה: כובע כי יועף לתוך סיר הנוצות, שעל גבו ישבה רכונה, ומלא כל החדר בפוך; חתיכות גומי או קאוצ׳וק שהונחו על הכיריים והעלו ריח־ניחוח; עביט־שופכין שנהפך ב״מקרה״ — על כל אלה עברה בשתיקה, אך כשהשמיעה חייצ׳ה, ש״אינה נוגעת בזבוב על הקיר״, תרעומת כל־שהיא על ה״יונגען״ (בני 8—9 היינו!..) מיד פתחה פרלה באלה ובקללה. וכיון שנפתח פיה, הרי נמשך הזרם כמפל מים, כאשד... ובסך־הכל היתה פרלה אשה טובה. היא ראתה כמה וכמה מתעלולינו, ידעה מסודותינו והעלימה עין ולא גילתה... הנה חמד לו אחד הפרועים בתוכנו לצון, חיבר, מאחור, זנב־עפיפון למעילו הארוך של הרבי והציתו... התחלנו לצעוק: רבי, דער רבי ברענט!.. ומהרנו לכבות את הניירות הבוערים... או: שעת־בין־הערביים. אנו לומדים ״פסוק״ (בניאים ראשונים; בכלל מיעטנו ללמוד נ״ך ב״חדר״) ובלי חשק רב. יום תמים בילינו ב״חדר״ והנפש כלתה לחופש, לאוויר, לרחיצה בנהר (בוויסלוקה), או לפחות, שנספיק לשחק קצת, לפני מנחה ומעריב, במשחק ה״קאַמפּעס״ ב״רייטשול״... ברם הרבי לישע אינו עושה את מלאכתו רמיה והוא לא ישח־ררנו כל עוד נוגה אור השמש מגיע לעיניו הקמות מראות... נמצאה תחבולה... אחד מתגנב בלאט החוצה ומכסה במעילו קמעה קמעה את החלון ואנו בפנים מתחילים בקול רינון, שמאוחרת השעה ועוד מעט יגיע זמן ״קריאת־שמע״ של ערבית... הערמה הצליחה ואנו שוחררנו כרבע שעה לפני הזמן הקבוע... אלא שבו בליל שקלנו למטרפסינו מאבותינו, שהרבי לישע טרח למצוא את כולם בבתי־המדרשות וב״שטיבלעך״ ולהתלונן בפניהם על ביטול־התורה שגרמנו... כאמור לא עשה הרבי לישע את מלאכתו רמיה. מהמלמדים הטובים היה, שידעו להסביר דף גמרא מפורש ושום שכל, וכמעט שלא נזדקק בכלל — בניגוד למלמדים אחרים — לפרפראות, כגון ספורי מעשיות ומופתים על מלאכים וצדיקים וכיו״ב. אין להסיק מכאן שבשהותנו ב״חדר״ זה לא ידענו שעת־נופש מהי. נהפוך הוא. אלא שהיו אלה שעות־נופש של... מצוה. הרבי לישע, שפרנסתו הצדדית היתה חזנות — בכל ימות השנה בביתמ״ד שלנו, ב״פראָסטן ביהמ״ד״, וב״ימים הנוראים״ בכפרי הסביבה — נמנה על ״כלי־קודש״ של עיירתנו והיה משתתף ברוב החתונות, הבריתות ובשאר ״שמחות־מצוה״, בהן היה מברך (בלשוננו: ״עושה״) את ה״מי שברך״ס״ ומקבל מתנת סתר בכבוד. ״שמחות־מצוה״ אלה באמת ראויות היו לשמן, כי פשוט ״מצוה״ היתה זאת לשמח לומדים כמונו, שלא זכינו ב״חדרו״ של הרבי לישע לכל ״ביטולי־תורה״ אחרים... בהזדמנות זו שפרה במיוחד נחל־תם של המעטים שבתוכנו (כגון: ארצ׳ בריק, משה שוחט, שלמה קאלב ואחרים, שלבשו כבר אז מעילים שחורים וארו־כים (״איבערציערל״) וחבשו מגבעות לראשיהם. כי רק מקרבם בחר הרבי מלווה למקום ה״שמחה״... אבל גם אנו לא קופחנו לגמרי; בנו, בני בעל־הבתים הסוחרים, נתן הרבי אמונו בכל השאלות ה...פיננסיות. כי כך היתה דרכו של רבנו: מה״שמחה״ שב הוא בחפזון — ובלי להחליף את מלבושיו החגיגיים — המשיך מיד בלימודיו והשתדל להשלים את שביטלנו בשעת העדרו. והיות ושמיעתו היתה בלתי רגילה וקלט כל אות מש בכיסיו המרובים ולמנות אחד אחד את ״פדיונו״... אבל דא עקא שלא תמיד הבחין בטיב שטרות־הכסף, והיה נאלץ לפנות בצנעה לאחד מ״נאמניו״ ולשאול. והיה כי נקב הנשאל סכום ״גדול״, היה רבנו מצפין בחפזה את השטר, כנראה משום עינא־בישא בכלל, ומשום עיניה של פרלה אשתו בפרט. כי מסכנה זו קבלה באזנינו שבעלה קוצב לה פרנסתה בצמצום. רגליים לדבר שהצדק היה עמה, כי ידיה עמלו תמיד, עד שעות מאוחרות בלילה, בתפירה ובמריטת נוצות, כדי להרויח משהו מן הצד ולהשלים את החסר... על־כל־פנים לחם עצלות בדאי לא אכלה פרלה שלנו בבית בעלה, ותזכר לברכה, כי גם את הליכות ביתה היתה צופיה ונקיון שרר בו תמיד, אף שחדר אחד היווה את כל ביתה, כולל ה״חדר״ שלנו... כשגדלנו — בינתים קראנו את ה״קמצן״ של מוליאר — ונזכרנו בתמונת רבנו, כשהוא רכון על גבי השידה, שיד אדם זולתו לא נגעה בה ושבדמיוננו הילדותי ראינוה תמיד ״מלאה אוצרות״ — ריחמנו כמובן על פרלה וגורלה הקשה... וראה, בכ״ז לא היה בזכרונות אלה כדי לפגוע ביחס הכבוד וההערצה שרחשנו לרבנו הסגי־נהור, לרבי לישע ז״ל...

מ״חדרו״ של הרבי לישע עברנו ללמוד גמרא ותוספות אצל ר׳ יוסף פרקר ואצל ה״פשעווארסקער מלמד״. עם המעבר הזה פסקו כמה וכמה מעשי־הוללות ואפס גם חלק ניכר מאותו הווי־החדר המובהק. כי בינתים ״בחורי־גמרא״ (בני עשרי!) אנחנו ולא כל תעלולי־שובבות יאים לנו עוד. ועוד: לא הרי ״חדריהם״ של רבותינו האחרונים כשל הראשונים. רבותינו הראשונים היו ״מלמדים״ מטבעם, ואילו ר׳ יוסף פרקר היה למעשה סוחר בעופות ובביצים, אלא מפני שהיה סוחר קטן ותלמיד חכם גדול פתח מעין ״חדר״ ועשה את ה״מלמדות״ עזר לפרנסתו... לתכלית זו בחר לו מספר לא רב

של בני טובים (השדליסקרס, שאול טפט, אברהם קאנר, שלמה פישלר, חיים שנעפס ואחרים). מהם חריפים ומהם שקדנים ומהם שהאבות „יכלו להרשות לעצמם" שבניהם יי ח ש ב ו בין החריפים והשקדנים... מ„העיר החדשה" למדו שם, יחד אתי, איצ'ו ואנשלי טויב. מדי בוקר בבוקרו הייתי סר לביתם, כדי שנלך ב„צוותא" ל„עיר הישנה", ל„חדר" המרוחק מביתנו כברת־דרך הגונה... לא קל, לגמרי לא קל היה להוציא בחורף, בחמש לפנות בוקר, את א י צ'ו מכסת־הפוך החמה שלו. (אגב, כבר בשעה מוקדמת זו נכשלתי ב„קנאה": צפית־הכסת שלהם מקורית היתה — בביתנו לא ראינו כמותה — צבעונית ומודפסת בכתובות: „גוט מארגען"... וגם הרבה מט־בעות כסף היו בה בתוך הכסת, סגולה לעשירות...). ובכן „בטרם מקדמי אשמורות יקומו" שמנו פעמינו אל עבר „העיר הישנה", ועל־אף שהלכנו ב ש ל ו ש ה והשתדלנו להיראות גיבורים ואמיצים, פחדנו פחד רב בדרך. בעיקר גרם לכך כומר גבה־קומה, לבוש שחורים, שהיה הולך מ„הפרפיה" לבית הנזירות לתפילת שחרית והיה לוחש, כנראה, בדרכו את הפסוקי־דזמרא שלו... אולם בשעה מוקדמת זו, ובאפלה החרישית מסביב, נצטייר הוא בדמיוננו, כמובן, כאדם בלתי־שפוי בדעתו המדבר עם עצמו ונבעתנו כדבעי... נקטנו בכל הסגולות הבדוקות — סובבנו את הכפתורים, הוצאנו את הציצית, אמרנו ג' פעמים „שקץ תשקצנו" וירקנו אולי ט' פעמים... והעיקר: התחלנו לרוץ, כשאנו עוקפים בקשת גדולה את „פסל הקדושים" ש„י בית המשפט, כי גם ה ו א נדמה היה לנו בשעה זו, מתנועע ומאיים עלינו בידו המורמה... מאושרים ממש היינו כשמצאנו את עצמנו כבר ב„חדר" פנימה... פגישה זו עם כוחות ה„ט ו מ א ה" באשמורת הבוקר דוקא („אויפן פאטשאנטעק") מאוד לא ערבה לנו והשתדלנו להשכיח את מוראה בדף של גמרא קדושה... בכך עזר לנו הרבה רבנו, שנוהג היה להשאיר את לימוד ה„תוספות" לשעות הבוקר המוקדמות — כש„המוחות עדיין צלולים"! — ובכוח הסברתו הרב הצליח לא־פעם לעורר בנו שמחה על שיכולנו לאיזה „תוספות קשה" ולהשכיח ממנו עולם ומלואו... בכלל היה הלימוד אצל ר' יוסף פרקר לימוד מרוכז וסמי מכאן כל ספורי־מעשיות וביטולי זמן... התעלולים המועטים, שהרשינו לעצמנו באותו פרק זמן, גם הם מקומם לא יכירם בתוך כותלי ה„חדר"; הרחק כמטחוי־קשת משדה ראייתו של רבנו התרחשו... מהם עולים בזכרוני עהה רק שני סוגים: ה„מלחמות" בין ה„צ'רקסים" ל„בוש־ניאקים" (כלומר, בין בני העיר ה„חדשה" ל„ישנה"), וה„הצ־גות"... „מלחמות" כיצד? בדרך כלל היינו בינינו באחווה וברעיות, ועתה אין בידי להצביע אף על סיבה אחת שגרמה להתלקחות הרוחות. ואף־על־פי־כן קרה הדבר ומדי פעם בפעם פרצה פתאום „מלחמת גוזעים", ואנו, „הצ'רקסים", שהיינו מיעוט וב„נכר" ידנו היתה תמיד על התחתונה... רק פעם אחת, זכורני, חגגנו „נצחון". בעת רדיפת־חימה אחרינו בתוך בוץ רך, מאותן ה„ביצות" המהוללות בעיירתנו שקראנו להן: „א ר א ש ט ש י נ ע", השתטח שלמה פישלר בכל מלוא קומתו, ופישוט ידיים־ורגליים זה שימש אית להפסקת הקרב. ה„בושניאקים" לא רק פסקו מלדלוג אחרינו אלא גם קראונו לשוב ולעזור ל„מפקדם" להתקנת. ואכן זקוק היה חברנו שלמה, אותה שעה, לעזרה רבה ולדברי נהמה רבים... ובכן שפשפנו ומרקנו וכן הערפנו ניחומים לרוב. רק אהד לא נקף אצבע ולא הפליט מלת־ארגעה — זה היה איצ'ו, כמובן, שהתעוות כל אותה שעה מ צ ח ו ק חנוק למראה חברנו „המחופש"... ובאמת למראה „המפקד", לראותו ב„מעמד כזה", לא נותר אלא לבכות או לצחוק. איצ'ו צחק...

את ה„הצגות" ערכנו בעליית ביתו של שאול טאפט. דמי כניסה בשורה ראשונה: שני כפתורים, בשניה: כפתור אחד; והרוכש כרטיס אחד יכול היה להכניס גם את אחיו הקטנים... את ההצגה הכינונו שעה קלה לפני בוא ראשוני הצופים, וגם ההתחפשות ארכה רק דקות ספורות והיתה פשוטה בתכלית: הופכים את המעילים ואת הכובעים עם הבטנה כלפי חוץ ואת מצחות הכובעים כלפי הערוף והננו „שודדים" מבטן ומלידה... כל מחזה נגמר בקטטה וכשהמנוצח שכב פרקדן על השחת — „ירד המסך"... ובכן הכול היה כשורה. רק הכניסה ל„תיאטרון" והיציאה הימנו היוו — לפחות בשביל כותב הטורים האלה — בעייה חמורה ביותר. כי כך היה סדר הכניסה: מאחורי בית טאפט מטפסים ומגיעים אל גגון רעפים רופף ורעוע, עליו עמד, ב נ ס מ ש, סולם ובו עולים אל עליית־השחת... למה אכחד? רעדתי כלולב בבואי ובצאתי... ואם הכול עבר בשלום, הרי זה רק משום ש„שומר פתאים ד'..." על־כל־פנים עם גמר „הזמן" אצל ר' יוסף פרקר נסתיימה גם עונת ה„תיאטרון" בעליית הגג של ר' אפרים טאפט...

ברבנו ר' יוסף פרקר חברו יחד, כאמור, ה„בעל־בית", ה„סוחר" וה„מלמד" לדמות אחת. לעומתו ברבנו ר"ד בלושטיין, המכונה: „פשעווארסקער מלמד", לא דבק כמעט ולא כלום מה„מלמדות". חיצוניותו אמרה כולה כבוד וגינוני בעל־בתיות חשובה. גם הלימוד אצלו (גמרא ותוספות ומהרש"א) היה כבר ברובו לימוד לשמו ו„הפסקות־הנשימה" היחידות היו הרג־עים, שבהם תיכן לו הרבי חצי סיגריה. וזאת עשה במין חשיבות כאילו היה מקטיר קטורת... במחיצתו לא העזנו משום כך „להניד עפעף"... כי לך נסה כאן להשתובב, כשהכל מסביבך אומר רצינות ואצילות... את היסחי־הדעת הטבעיים וההכרחיים בגיל זה סיפק לנו רבנו בעצמו בגוונו את הלימוד אם בסיפור מתולדות חייהם של התנאים והאמוראים ואם באגדות חז"ל מעניינא דיומא או אפילו — וזה בעיקר בימי אלול — בהשמעת קטעי תפילה, בנוסח שונה אמנם משלנו, אבל ערב לאזנינו, כי גם רבנו זה נוהג היה ב„ימים הנוראים" לעבור לפני התיבה בקהילות קטנות שבסביבה. ואכן פעם בשובו אחרי החג הצטנן בדרך, לקה בדלקת־ראות קשה ומת מיתה חטופה. מותו צילצלנו מאוד, כי כיבדנו וחיבבנו את ה„פשעווארסקער מלמד" שלנו, ועד היום גדול הדבר בעיני שזכיתי להיות בין המטפלים בקבורתו. —

אם שני „החדרים" ה א ח ר ו נ י ם נבדלו באופיים מ ה ר א ש ו נ י ם, הרי שונה לגמרי מכולם היה „חדרו" של ר' הירש דוד. פיותיהם של המשטינים והמקטרגים למיניהם על „החדר" בגולה היו מסתמכים לאלתר, לו ראו את „חדרנו" זה. ממש „גן־עדן": עצי־פרי לרוב, שדה־ירקות רחב־מידות, ובקצהו: נחל משקשק; גדיי־עזים נתונים לטיפולנו בשעות־הפנאי וחלב־עזים חם משפר את בריאותנו... והלימוד עצמו

— בקיץ, תחת כיפת השמים, בצלו של עץ עבות; ותוכנו: הרבה תנ"ך עם פירוש המלבי"ם, עין יעקב, דקדוק וגם קצת „לשון קודש..." כשהגענו אנו לידיו של ר' הירש דוד ומפי המורה החדש, בעל החיוך המלבב ובעל ההבעה המיוחדת שנצטלצלה באזני כדיקלום תמידי, מורה, שמיד עם בואו לעיירתנו, נרקמה אגדה מסביבו שמחוץ לעברית אינו יודע אף מלה אחת בכל לשון שהיא (כששמעתי בפעם הראשונה — רק — אחרי שנים רבות! — את היידיש העסיסית שבפיו, עלה כבודו עוד יותר בעיני ורק אז הבנתי את סוד הצלחתו הבלתי־רגילה של מר ויינברג בהקניית השפה העברית לבני עירנו). וכך „התרוחקנו" מה„תלמוד־תורה" וחסל סדר „החדר", אולם זכרם הברוך של רבותינו שמור עמנו. תנצב"ה.

ג. בבית־הספר ובגימנסיה

הורינו היו כולם „שלומי אמוני ישראל", אבל לבניהם הקנו רובם ככולם חינוך ממוזג, כלומר: תורה עם דרך ארץ (בלשונם: „צו גאָט און צו לייט"...). מחוץ לבני הרב, הדיין ועוד מספר זעום של „בני קדושים", חלקנו את ימינו חציים ל„חדר" והציים ל„שקאָלעס" („חצי" לאו דווקא, כי שעות הבוקר הראשונות וכל אחר־הצהרים, ובחורף גם הערבים, וכמובן כל ימי־ראשון בשבוע וה„חגאות" בשלמותם, היו קודש ל„חדר").

זוכר אני יפה את הימים הראשונים בספטמבר 1916, בביתה א' של ביה"ס העממי לנערים בהנהלתו של פיעטער־שעבסקי ובחינוכה של העלמה ברבולקובה, בעלת הסרגל המהולל... ה„לאָפעס" שלה (הצלפות בסרגל על כף היד), בפרט על הידים הקפואות בחורף, עשו את הרושם הדרוש... באין ספסלים — המלהמה עדיין בעיצומה והעיירה בחלקה שדודה והרוסה — ישבנו על הרצפה, בחדר בלתי מוסק ובקור של מעלות אחדות מתחת לאפס, ולמדנו קריאה, כתיבה, לשון פולנית, חשבון וכו'. מהקור לא סבלנו ביותר, כי ישבנו צפופים ולחוצים, רק הרעב הציק לנו מאוד — את פרוסת־הלחם הקצובה והגרועה, על שכבת הבצק שבה, כיליו מיד בהפסקה הראשונה, ומעתה עינינו כלות לתום הלימודים כולם ולארוחת־הצהרים... במרוצת הימים נשתנו התנאים החיצוניים ביה"ס לטובה, ואף המזון בבית השתפר בהרבה. אך מהי שלווה נפשית ועל אחת כמה וכמה שמחה וגיל־ילדים — לא ידענו אנו, הילדים היהודיים, במשך כל ימי שבתנו בביה"ס העממי... והסיבות לכך היו רבות ושונות. אחת מהן היתה, למשל, הלשון הפולנית, ביתר דיוק: הגיית הנכונה והיפה של הלשון הזאת. רובינו התקשינו בכך ו„אסון" זה רבץ לפתחי פינו במשך שנים, ורק בזיון וקצף... כי חברי הכיתה הגויים ליוו את קריאתנו ואת סיפורינו בצחוק רם והלבינו את פנינו... כל פעם שנכשלנו בהגיית השי"ן וה„ז", ה„רז" וה„זש" ובמקום zimno קראנו żymno ואת ziemia הגינו żemia ו־śnieg יצא מפינו כ־szneg, היה ששון ושמחה לגויים ואֲבל ובכי לנו... פנינו נתכרכמו כשולי הקדרה, ולוּ נפערה השאול תחתינו היינו מבכרים לקפוץ לתוכה... זאת היתה למעשה הירידה הראשונה שהגלות ירקה לתוך נשמותינו החמות... לאחר זמן־מה, עם תקומתה של פולין העצמאית (או כפי שחברנו הבלתי נשכח, אהרן ספיר, היה אומר: odką

Polska wybuchła, מאז שפולין „פרצה"...) והתחלת ההשתו־ללות הפראית של ה„הלרצ'יקים" בקיצוץ הפיאות והזקנים וזריקת יהודים מקרוני הרכבת הנוסעת, הוכיחו מיד הבנים כי מעשי אבות סימן להם, וחברינו לספסל הלימודים הוסיפו לעלבונות הנפש גם פגיעות ב ג ו ף... החלו בהקנטות „קלות", במריטת הפיאות, בגזירת הציצית ובתחיבת בשר־חזיר לפיו־תינו, וכילו בתגרות חמורות ובמכות... הדברים הגיעו לידי־כך, ששום תלמיד יהודי לא הרהיב עוז לשהות בהפסקות בחצר ביה"ס, ובהשמע הצלצול פרצנו כולנו ראשונים מהכיתות (את היהודים הושיבו „מחנכינו", שרובם ככולם לא היו חשודים ב„אהבת ישראל" יתרה, בלאו הכי בספסלים האחרונים, קרוב לדלת...) ונמלטנו על נפשנו לשטח מחוץ לחצר ביה"ס. ושם, על־פי־רוב, במקום לשחק, שפכנו את מרי שיחנו וטיכסנו עצות נגד המציקים... „החלטה" אחת נחרתה משום־מה בזכרוני: לבחור במשלחת שתתייצב לפני ה„פאן דירקטור" ותדרוש לשחרר אותנו היהודים, מלימוד... ההיסטוריה הפולנית. כי מה לנו — טענו — ולמיאשקו I או לבולסלאב כרוברי? אנו חייבים לדעת מי זה דוד המלך ושלמה המלך ולא מיהו סטיפן בטורי! ולוּ שאלונו אז: טוב, אבל מה עניין „לימוד היסטוריה" אצל „מציקים"? היינו בודאי עונים ב ש א ל ה: ומה עניין „מכות" אצל „עצמאות פולין"? אלא מסתבר שבתת־ידע התקומם הכל בקרבנו נגד כל מה שהוא פ ו ל נ י... את המשלחת בכל־זאת לא הרכבנו... ורווח והצלה עמדו לנו ממקום אחר — למזלנו נמצאו אותה שנה בין ה„בוגרים" נערים אחדים בני חיל, שידעו להשיב מנה אחת אפים (ביניהם משה גאלדבלאט, מלך שוס, „דער שוואַרצער יוזעף" ואחרים). חברינו אלה הלכו בעקבות אחינו הגדולים וארגנו בין כתלי ביה"ס „הגנה עצמית"... ומאותו יום יכול היה כל עובר בשעת הצהרים, עם גמר הלימודים, על־יד ה„טומאה", להיות עד לקרב נטוש בין ה„שקצים" לביניהם. רק מוריהם ה„אהובים": ברגר, קלאמוט, סקיבא, לשניאקובה, וורבה, ואחרים לא הר־גישו ו„לא ראו" את המתרחש מתחת לאפם... בתחילה הסתפקנו באגרופים ובחגורות על אבזמיהם והעיקר — באבנים. אולם כש„השקצים" איימו ב„הרג רב" ביום חלוקת התעודות, הזדיינו החברינו האמיצים ב„בתי־אגרוף" („בוקסר") ועשו שפטים כאלה במתקיפים, שמאותו יום ואילך מספיק היה לאיים על „שגץ", שנקרא לעזרה את „מיילעכא" או את „גולדבלאַטאַ", והוא הרפה מיד...

כך עברו שנות־החינוך הראשונות שלנו בבית־הספר של ה„גויים"... סבל רב סבלנו שם... בימי הגיאות של שנאת יש־ראל במדינה (כגון במלחמת פולין והבולשביקים, 1920). הזינו זאת מיד מבשרנו וכששככו במקצת הרוחות וכשהורגש גם לנו, שכחנו כמובן את הצרות. שקענו במשחקינו (כפתורים, „ארץ" וכיוב'), הרבינו להתעלס ולהתלוצץ ולא תמיד נזהרנו בכבוד הברינו... מקרה חמור כזה של מעשה קונדס, שהיה בו אפילו שמץ של חילול השם, חרות בזכרוני עד היום. במשה ש ט י מ ל ר, בנו של ר' טוביה שוחט, קרה הדבר. „משה שוחט" זה היה נער תמים בתכלית, שתקן וטוב לב שמעודו „לא פגע אפילו בזבוב על הקיר"... ברור שרק גזירת המלכות הביאתהו לבי"ס של גויים שבו צלבים ופסלי „משיחם" מקשטים את החדרים. הוא נמנה, כמובן, על המעטים שבתוכנו, שחבשו כיפה גם בשבתם בכיתה. עשרות פעמים ביום משכו ה„שקצים" את פאותיו הארוכות והמסולסלות, והפילו ארצה את כיפתו והוא אינו מגיב בכלל (גם שלמה פישלר גידל פיאות וחבש כיפה בכיתה, אולם על כל פגיעה בו ענה בשטף של גידופים וקללות: "Ty psiakrew ażeby cię jasna cholera wzięła"). והנה התחיל השיעור בזמרה וקלאמוט קרא אליו בקול חגיגי את „מויז'עש שטימלר?" שיבוא ויראה לו אם ניקה את הכיפה מנוצותיה, כפי שצווה בשיעור האחרון. משה „שוחט" קם נבוך, כי לא הבין מיד את הלע"ז בפי ה„גוי", אולם באותה שניה ממש חש לעזרתו אחד לץ משלנו ולחש לו, כי המורה פוקד עליו לשיר... „דרור יקרא". „מצוות המורה", כמובן, אין להשיב ואז ישיר „משה"... ובני ישראל — מתפקעים ממש מרוב צחוק... לא עברו אלא שנים מעטות, כשנספח משה המסכן במגפת הטיפוס, מרקנו את הצחוק ההוא בבכי מר מרוב צער וכלימה... והיות ומיתת צדיקים מכפרת, נסלח לנו בוודאי אותו מעשה קונדס מגונה, כי לא ידענו מה אנו עושים...

לסוג ה„בידורים", שבהם החיינו את נפשנו באוירה הדחו־סה שאפפה אותנו בבי"ס של „גויים" שייכות גם תגובותיהם של שלמה פישלר, אברהם שדליסקר (בנו של ר' לייב) ואחרים בשעת אמירת ה„פאַצ'יעז'"... נלבבים אלה היו מלווים את תפילת ה„גויים" בפזמונים משלהם על „יוסיל פאנדרי און די די מוהמע מאַריעם"... להם היה זה כורח פנימי „לנקום" את הטמאת נשמתם, ולנו, השומעים היו נחוצים כוחות אל־אנו־שיים להתאפק ולא לפרוץ בצחוק, שהיה בו, ברגע זה, משום „חילול קודש" מסוכן ביותר... אף בזה קויים בנו: „שומר פתאים ד'"...

כאלה היו „שׁשׁונינו" בביה"ס העממי... ובגימנסיה?.. — בידדים מתוכנו עברו אחרי הכיתה הרביעית העממית לגימנסיה. כשהעלתה אחותי אסת'שה ז'ל בביתנו את הרעיון להעבירני לגימנסיה, היתה התגובה כאילו הציעה להעבירני על דתי... ואין תימה בדבר: אמי ז'ל, בת הסידים מובהקת, שהיתה גאה כל ימיה על שמה, שניתן לה ע"י הצדיק מסנדז בכבודו ובעצמו, ועל כך שאביה (הסבא ר' משה אשר פדורו ז'ל) מתפלל „שחריתים" בימים הנוראים ב„חצרותיהם" של בני ה„דברי־חיים"..., לא יכלה, כמובן, להעלות על הדעת שבנה יבקר בגימנסיה בשבתות... אלא שהרבה הזמן עושה, וחיקוי אחרים עושה, ושידולם (ביחוד של אחי שמעון מאמריקה, שתמך בהורים, וכבעל המאה היתה לו גם הדעה...) ואחרון אחרון: „תקיעת־הכף" שנתתי לסבי, בשכבו על ערש־דווי, שלא אחלל, חלילה, את השבתות... כל אלה חברו יחדיו ולאחר שנתיים ימים הצליחו להפוך את התנגדותה הפעילה של אמא לשתיקה שכמוה כהודייה... ובכן נכנסתי „בשעה טובה ומוצלחת" לכיתה ג' שבגימנסיה. אזכיר כאן לטובה את מַנקה ט ב ל, מהכיתה השביעית, בחורה מוכשרת ביותר, שכל תלמידיה ה„פרטיים" הצליחו בבחינות־כניסה, כמובן בתנאי שקבלו גם שיעורים פרטיים בטבע אצל... ז א ו ו ו ר ס ק י; ומורנו זה ידע לעשות את תורתו קרדום לחפור בו... ברם, לשבחו יאמר, שגם מלאכה נאמנה ויפה ידע לעשות. שיעוריו היו מעניינים מאוד ומאלפים. ונאמנות זו גרמה לי פעם — עוד לפני היותי

„סטודנט" — תקלה, שלא אשכחנה עד זיבולא בתרייתא... וכך היה המעשה: זאווורסקי החליט לצרפני לטיול לימודי של כיתה ב' באחת השבתות, אחה"צ. כוונתו בוודאי טובה היתה. וכי מה יכול היה מוח „גויי" להבין את אשר עולל לי בהזמנה זו?.. התחלתי איפוא לחכך ולכעכע ולנסות להשתמט ולדחותו בשה"... („שבת היום") לא אוכל לשאת לא אֶת ולא עט... אינני כותב ואיני קוטף... אולם הכל לשוא. הוא בשלו — אינו דורש ממני לקטוף ולכתוב, כי אם לשמוע ולקבל... בדלית ברירה התייצבתי, בשעה המיועדת, ברחבה שלפני הגימנסיה, לבוש בבגדי שבת, אבל ברוח נכאה (אבא ואמא לא ידעו כמובן דבר על כך)... בין הסטודנטים הנאספים הכרתי אחדים מביה"ס העממי, אבל כולם כאחד התנכרו לי ותמהו מאוד: מה לאבל זה בין החתנים? ורק לאחר שמישהו מאחה"י העביר את הידיעה, כי אני פרוטקטורנט של זוווֹרסקי, עלה כבודי בבת אחת בעיניהם ונכנסו עמי בשיחה (כי מפניו פחדו כולם אימת־מוות)... — רק יהדותי עמדה לי לא להעמי־דני, חלילה וחס, בשורה הראשונה... אולם: co ma wisieć nie utonie, אומרים הפולנים... למרות שהשתדלתי בכל כוחותי — בצעדנו לאורך הכביש הראשי ובשירה, כמובן — להתקטן ולהצטמק ולהיות נמוך מעשב, גילה אותי פנחס וולף („טשאפ"), שהלך אותה שעה לומר „פרק" והתחיל צועק: אַ, אַ, דאָרט האָסטו אידל חינקה'לעס, גייט מיט שקצים שבת אין פעלד אַריין!.. ומיד הפטיר בקללה: „אַ פאר... זאָלסטו ווערן, שגץ"!.. מה אומר ומה אגיד: חשכו עיני... מאותו הרגע לא ידעתי את נפשי עוד... כמובן, שהדבר נתפרסם חיש מהר בביהמ"ד של החסידים וב„שטיבל" ובבואי הביתה זכיתי ל„קבלת פנים חמה"... ...„איך דאָרף ניש קיין צעטערענט!" (ע"מ „סטודנט") — הטיחה אמי כנגדי. — „די גאַנצע שטאָט זאָל מיך אַרומטראָגן אין מויל!"... ועוד ועוד דברים קשים כגדים... מה פלא, איפוא, שבשבת הראשונה בה הלכתי לגימ־נסיה לא השאירה לי אמי הטובה ארוחת־צהרים... ובכלל, איזו „שבת" היתה זאת?!.. „שבת־חזון" שחל בה תשעה־באב חג הוא לעומת השבת ההיא!.. בפעם הראשונה הנני מתפלל תפילת־שבת בהשכמה וביחידות... את הספרים הנני מסתיר תחת המעיל, מתחמק מהבית כגנב, ומתבונן — כדי שלא יראוני בני העיירה — לעשות קפנדריא ודרך ה„רייטשל" להגיע לגימנסיה... והנה — כמו להכעיס — בכל הדרך פנים מוכרות... דומה, שכל בני העיירה נתקבצו, כביכול, הנה... הגברים: אלה הולכים למקווה ואלה שבים מהמקווה; והנשים — אלה הולכות להביא את ה„קאווה" מהתנור ואלה חוזרות כבר עם בקבוקי־ה„קאווה" בחיקן... ו„על הגנב — הלא — בוער הכובע", ולפיכך נדמה לי, כי כולם יודעים לאן מועדות פני ושמחיקי נושרים בשבת ספרי הגימנסיה... בקיצור „טעם גיהנום" טעמתי בשבתות הראשונות, בגלל חשקי ללמוד בגימנסיה הגויית שלנו, ו„דבש לא לקקתי" במשך כל שנות לימודי בה... ההבדל היה רק בכך, שבשבועות הראשונים הסיבה לסבל היה ה„קול קול יעקב", אלה דברי התוכחה והמוסר של „שלומי אמוני ישראל". ואלו במשך שש שנות לימודי היה זה היחס, יחס עשו, שמרר את חיי וחיי רבים מחברי היהודים שלמדו במוסד...

כשהתחלתי (בספטמבר 1922) את לימודי בגימנסיה היו בה כשמונים יהודים (בנים ובנות בערך במספר שווה), שהיוו שנים־עשר אחוז מכלל הלומדים במוסד. מדי שנה בשנה פחת והלך מספר הסטודנטים היהודיים, כך שבשנת גמר לימודי במוסד (1928) נשארו בו רק כשלושים תלמיד (בתוכם שבע בנות), שהיוו ששה אחוזים מכלל הלומדים, ז.א. שמשך שש שנים בלבד ירד מספר היהודים בחמישים אחוז... ברור שאין לחפש את הסיבה לירידה זו באי־רצונם של בני עירנו לרכוש חינוך תיכוני, אלא בעיקר ביחס של שנאה גלויה ליהודים, שגילו כמה ממורי המוסד. לרבים ממנו הפך הלימוד בגימנסיה לסיוט ממש. לשם אילוסטרציה אזכיר רק שתים־שלוש עובדות: בכל שנה גמרו כמה מחברינו — בפרט ממשפחות מתבוללות — את הכיתה בהצטיינות (אוסטרן, שניידר, ניכטהויזר, אבל גם דורה מהלר, סרולק טבל, מניה ומונק גרינשפן, נפתלי טננבוים ועוד), בערך כשנים־עשר(!) אחוז מכלל המצטיינים במוסד. והנה בשנת 1924/5 היה רק יהודי אחד (אוסטרן) בין המצטיינים, כלומר חצי אחוז(!); לעומת זאת נשארו כמה מחברינו בכיתה ולא פחות משמונה־עשר קיבלו בחינות־מעבר... תאמרו: אולי מקרה הוא?.. „מקרה" לאו דווקא, אלא פשוט ימי גראַבסקי במדינה וימי ה־spółdzielczość בעיירה... ימי גיאות השנאה להורינו ולנו... עדיין מהדהדים באזני דבריהם הארסיים של מורינו קיטא וסטאַרון, שנאמו בסוף שנת הלימודים על נושא ה־spółdzielczość (הקואופרציה השיתופית) וההדירו למוחות חניכיהם כי ה־spółdzielczość תגאל את העם מהעוני ותשחרר אותו מהמתווכים הפרזיטים ותיצור את המסחר הלאומי... סיסמתנו צריכה איפוא להיות: „swój do swego po swoje"... ...לפני הצהרים היו מורינו נאה דורשים ובישיבות־הציונים אחר־הצהרים גם נאה מקיימים... ולפיכך לקו פתאום מאורינו וכתלמידים נחשלים נחשבו הטובים בקרבנו. אותה שנה הגיעה הפחיתה לדרגה כזאת, שתלמידות מצטיינות (כמו מניה ג., רבצ"ה פרל ואחרות) נאלצו לעזוב, על סף הכיתה השמינית(!), את המוסד ולנוע לטרנוב ולקרקוב כדי לסיים את חוק לימודיהן...

אותה שנה היתה איפוא התפרצות אנטישמית גלויה לעין־כל, אבל, לאמתו של דבר, לא פינקונו מורינו במשך כל שנות שבתנו שם... אם בשנה הראשונה היה זה רושינק שירד לחיינו בלעגו לפולנית שבפינו, הרי בשניה ירש את מקומו פיוטרובסקי, שרק האחד שבשמים ועוד מתי מעט על הארץ יודעים איך נצלנו מצפרניו... ובכיתה הבאה פגע בנו קיטא, וזה התעלל בנו, שהשם ירחם... מדי שבת בשבתו נקראנו, בכוונה תחילה ולא לפי התור המקובל, ללוח (שניים היינו בכיתה, שאול טאפט ואני, שלא כתבנו בשבת). לאחר שהודענו בכל פעם קצרות, כי אין אנו כותבים בשבת, התחיל הוא בדרשה ארוכה ומרה כגלות — כשהוא צועד, במגפיו המבריקים, צעדים מאוששים לכל אורך הכיתה, ומבטו נעוץ כל הזמן בתקרה, כאילו עמד בתפילה, ושפתותיו... נופת תיטופנה. במה לא מנה אותנו ומה לא מצא בנו?.. אמי היתה אומרת: אַלעס וואָס אין דער קאָרט שטייט... כל מידה רעה:... „על אדמה פולנית אנו יושבים, לחם פולני אנו

אוכלים, אבל את דתי פולין איננו עושים... הייתכן כי נבקש פרי־בילגיות מיוחדות לנו?!.. הא לך, מוחסים חדשים עליך, פולין!.. בני הזאקון של משה רבנו!"... ועוד ועוד... כמעיין נובע, בלי מחסום... ואתה עומד על רגליך ושומע כל זאת, והנך מרגיש כאילו חתכו באיזמל חד בבשרך החי... וה„שקצים" נהנים הנאה מרובה... וכך שבת אחר שבת, פעמים אין ספור... ואם לא די בכאב ובצער, הרי מתווספים מיד גם כלימה וחילול השם — כי נוהג הוא קיטא בכל שבת לקרוא ללוח, מיד אחרינו, גם את היהודי השלישי בכיתה והוא ניגש, כותב ומצליה...

היו אימוא צער וכאב, עלבונות וכשלונות שהעכירו מאוד את רוחנו ושללו את חדוות ימי נעורינו, אולם את הרגשת ה„סיוט" יצרה בעיקר אוירת החנק החברתי, אותה נשמנו כל ימי שבתנו בגימנסיה. הכוונה, כמובן, לאלה מתוכנו שהיו פעילים בתנועות־הנוער הציוניות. אנו, שלהטנו ממש בלהט־נעורים של רצון לפעולה לאומית חפשית וכל הכרוך בה, אנו היינו כבר בשנות העשרים ב„בונקר" חברתי... בעיני ה„רשות" בכלל והנהלת־הגימנסיה ומוריה בפרט היתה הפעולה הציונית זהה עם בולשביזם... כל השתייכות לתנועות־נוער ציוניות היתה איפוא אסורה עלינו איסור גמור, וכל העובר על כך אחד דינו להיות מוצא מהמוסד, שהוא היחיד בעיירה... אנו, שידענו את הכזב שבזיהוי הציונות עם הקומוניזם, לא קיבלנו עלינו את הדין. השתייכנו „בסתר" לתנועות־הנוער הציוניות השונות ועשינו בהן כמיטב כוחותינו ויכולתנו. והדבר לא היה קל כלל ועיקר... העיירה קטנה ועל כל צעד ושעל אתה נתקל או באיזה „פרופיסור" או ב„קוליגה" מהכי־תה... ו„בית חיינו" עצמו — ה„העברעישע שולע" — בו אנו צפופים כולנו יחד: ה„נוער הציוני", „השומר הדתי", „גורדוניה" ועוד, גובל ממש עם ה„בורסה", בה מתגוררים קופטיס, ה„דירקטור" של הגימנסיה בכבודו ובעצמו, וכמה עשרות סטודנטים המכירים אישית כל אחד מאתנו... או: הנה יצאת מ„הסניף" בחברת נערים ונערות, שאינם סטודנטים, והנך שטוף אותה שעה בוויכוח עד על ציונות וסוציאליזם, הרצל וגורדון, ברוכוב וקרל מרכס, קרן קיימת וקפא"י, והכל, כמובן, בקולי קולות כיאה לגוברין יהודאין... ופתאום קול אזהרה: „סטרון!" או „רושינק!"... מבוהל משתדל אתה בה בשנייה להבדל מה„חברה" ולנוס בפישוט גרון, כתרנגול שנפסקה קריאתו באמצע, ולהתחמק מעיני ה„פגע־רע"... ולמען האמת, לא ברור לי עד היום הזה, אם „מלאכי־חבלה" אלה, שפגעו בנו עשרות פעמים ב„נסיבות חשודות", לא ידעו ולא הרגישו דבר או שידעו על פעולותינו, אלא שזלזלו לשלוח יד ביהודונים הצעירים לבדם?.. דעתי נוטה לאפשרות השנייה... ובכן למעשה „לא שלחו יד", אבל כמה וכמה פעמים כמעט ונפגענו על ידם... אספר רק שני מקרים שאירעו לי ולשנים מחברי עמי. במקרה הראשון היה רעי לצרה אהרון ספיר ז"ל (בחור חמד זה מדי אוכרנו יהמו מעי לו, אהבת־נפש אהבתיו בגלל טוב לבו, נועם הליכותיו ושפע ההומור שלו). פעם סובבנו בעיר לרוקן את קופסאות הקק"ל. שניגנו לבושים כהלכה, באוניפורם הסטודנטים, כשהכובעים בעלי ארבע הקצוות מפארים את ראשינו. הווה אומר: אין כאן מקום לטעות... הגענו לרחוב הרכבת ואנו עולים לגב' רייך. דופקים פעמיים־שלוש על הדלת, אין קול ואין עונה... מנסים לפתוח את הדלת, היא נפתחת ואנו בתוך המטבח המרווח וריק מאדם... מה„סלון" נשמע איזה רחש... אהרון מתחיל ב„חכמות" שלו, מוציא קולות משונים ומדבר יידיש לתוך חלל החדר: „נו, קום שוין אַריין, דו"... כדי לשים קץ ל„תעלולים", כי קשה מאוד היה לי להתאפק מצחוק, נקשתי נקישה חזקה על דלת המטבח... מה„סלון" נשמע קולה של הגב' רייך השואלת, בפולנית כמובן: „מי שם"? ואהרון משיב לה בקולו הצלול: מה־Żydowski Fundusz Narodowy (מהקק"ל)!.. ובאותה השנייה ממש פותחת בעלת־הבית את דלת הסלון לרווחה כדי להביא לנו את תרומתה, ואת מי רואות עינינו יושב שם בפנים על הספה? את... פיוטרובסקי ה„יקר" שלנו. מה יש כאן עוד להוסיף?.. ממש התאבננו... למזלנו הרב נסגרה הדלת לאט לאט, ואנו אחרי שהתאוששנו במקצת, התחלנו לעשות העוויות ורמזים כאילו אחזה חלילה אש בבגדינו... הגב' רייך הפקחית תפסה מיד את העניין, הרימה בכוונה את קולה ופנתה כביכול אל איזה אדם שלישי במטבח ואמרה לו: בבקשה אדוני, ירשום אדוני (בל' יחיד!) שני זהובים!" ואחרי הפסקה קצרה, כאילו רק זה עתה ראתה אותנו, פנתה אלינו בקול לבבי, כמקבלת אורחים יקרים מבאי ביתה התדירים: „ואתם, אדונים צעירים, מחפשים בוידאי את בני? הוא כרגע איננו בבית... אולי ברצונכם לחכות לו?" בקושי רב גמגם אהרון את המלים: „לא, תודה, אנו נכנס שניה לפנות ערב"... ושנינו הפטרנו „צאַלויען רונטשקי" חטוף ונמלטנו על נפשנו כממאורת שפיפון... לא רק הקופסה בבית זה לא רוקנה באותו חודש, כי אם גם כל שאר הקופסאות ב„רחוב הרכבת" לא רוקנו הפעם, כי עקרנו משם חיש מהר כעקור מאדמה רועדת... מעתה העסיקתנו, כמובן, רק שאלה אחת בלבד: אם הוא ראה אותנו או לא?.. תוצאות לא היו, תודה לאל, למפגש „נעים" זה, ואולי עמדה לנו בזה זכותה של הגב' רייך?..

ההמקרה השני אירע ממש על סף ה„גאולה"... באחת מבחינות־הבגרות־שבכתב ניגש אלי מזכיר הגימנסיה, בושק,

שמואל זומר, ממייסדי „הנוער הציוני"

ולחש באזני, כי עלי לסור בשלוש אחה"צ להנהלה. אותה הודעה קיבל בו במקום גם חברי הטוב שמואל זומר ז"ל (אגב, קשרי עם שמואל חרגו ממסגרת הקשרים הרגילים בינינו, בני העיירה; קשרינו נתהדקו ביתר עוז דווקא בעת שעזבנו את העיירה, בלמדנו יחד, מקודם, אצל ר' ירוחם קריגר ז"ל ואח"כ בבית מדרש לבנים ע"ש הילדסהיימר בברלין, עד ששמואל פנה למקצוע של רפואת שיניים, בו עסק בעיירתנו בהצלחה רבה מאוד. הצלחה זו נבעה מתכונת־יסוד שבנפשו — כל דבר שעסק בו עשה אותו בשלימות ובמסירות. זכור לכולנו הלהט בו פעל למען הרעיון הציוני. חבל, חבל, שלא זכה לראות בהגשמתו...). ניסינו כמובן לנחש את מטרת ההזמנה המוזרה הזאת והעלינו חרס בידינו. אולם כאשר בשעה שלוש נתבקש שמואל לבדו להיכנס לחדר המנהל, עורר הדבר חשד בקרבי... שמואל שהה שם כמה ששהה וכשנפתחה הדלת בצאתו, עמד בפתחה המזכיר שנתן לי סימן להיכנס, כך שלא היה סיפק בידי להחליף אפילו מבט עם חברי היוצא. בהיכנסי לחדר מצאתי בו לתמהוני הרב נוסף על המנהל, שישב על הספה בפינה, את מחנכינו פיוטרובסקי (מילא תפקיד של רשם) ואת סטאַרון (שניהל את החקירה). אחרי שהחויתי את הקידה הדרושה ונעמדתי "דום" ובוודאי גם חיוור כסיד, נתבקשתי ע"י סטאַרון לספר על פעילותי ב...אירגון הקומוניסטי". (עלי לציין כי הוקל לי טיפ־טיפונת... מוטב בקומוניזם מאשר בציונות, חשבתי... האשמה בקומוניזם פירושה "עלילה" סתם וקל יהיה לדחותה...). פקחתי עינים גדול של תמיהה ונערתי מעלי בתוקף רב כל שייכות לעניין. לשם חיזוק טענותי ניסיתי אפילו להיעזר בעדותו של ה"כומר־המנהל" בעצמו, הפוגש אותי לעתים קרובות בבוקר ללכת או לשוב מבית התפילה כשנרתיק של תפילין תחת בית שחיי... ומה ל"קומוניסט" בבית התפילה?.. שאלתי. כאן התערב פתאום הכומר קוטפיס ואמר לי: "פר שכמוך, פשיאַקרב" — מרגלא שגורה בפיו תמיד לשבט ולחסד — אני עצמי ראיתיך פעמים אין סוף עומד על מדרגות ה"העבראיסקה שקולה" יחד עם זומר ועם יהודונים אחרים!.." על טענה זו היה לי כמובן תירוץ "מוכן": אנו באים שם לחברנו המשותף ישראל טבל... הרגשתי, כי "תירוצי" לא שכנעו ביותר... אגב, כל זמן החקירה ניסה סטאַרון להערים עלי ששמואל, כביכול, הודה בכל... ידעתי, כמובן, שזאת היא איוולת ועמדתי על טענתי הראשונה שאינני יודע "לא מפותר ולא מחלום" בכל העניין... ואז יצא המרצע מן השק: פיוטרובסקי הושיט לי גליון, פוליו, כתוב משני צדדיו, ובראשון מתנוססת חותמת ארוכה ורחבה של "משרד החינוך המחוזי בקרקוב", ואומר לי, לקרוא את הכתוב. המחשבה הראשונה שעלתה במוחי: כתב־היד מוכר לי מאוד... ובכן: מכתב־הלשנה אל שלטונות החינוך המחוזיים, כי על אף פניות מרובות להנהלת הגימנסיה המקומית, ממשיכים שני התלמידים הנ"ל בפעולתם הקומוניסטית והאנטי־ממלכתית... ה"מיסמך" הקל עלי בהרבה את מלאכת ההתגוננות: הסברתי, כי לפי השערתי (בקרבי ידעתי זאת בוודאות מוחלטת) זה מעשה־תעלולים של נער אשר נדחף ע"י רגשי קנאה להעליל עלינו עלילה זאת, כדי להכשילנו לפני בחינת הבגרות. ועוד הוספתי: הרי למעשה יש כאן גם הלשנה על ההנהלה לפני השלטונות המחוזיים, שהתרשלה במילוי תפקידה. כדי שההנהלה תיווכח קודם־כל בעצמה ותוכיח גם לשלטונות המחוזיים את אפסותן של העלילות כולן, טוב תעשה הנהלת הגימנסיה — אמרתי — אם תמסור את חקירת כל הפרשה למשטרה... כוונתי היתה, כמובן, לזכות קודם־כל בזמן, לסיים בינתיים את הבחינות ולצאת מרשות המוסד... למשטרה — הייתי בטוח — נוכל בקלות להוכיח באותות ובמופתים, כי שנינו חברים זה שנים בתנועות־נוער ציוניות; עובדה, אשר לא יכולנו אפילו להעלותה על דל שפתותינו לפני מורינו החוקרים. לגביהם, כאמור, ארגונים קומוניסטיים וארגוני נוער ציוניים היינו הך המה. אינני יודע אם נשתכנעו מורינו מהסברינו (גם שמואל, כמובן, כפר בכל — כפי שסיפר לי אח"כ). אחת ידעתי, כי עוד באותו ערב הצליחה שתדלנותם של ד"ר סנדהויז ושל ר' יוחנן זומר, זכרונם לברכה, לרכך את לבבות חוקרינו ול"טהרנו" בעיניהם... החקירה נמסרה באמת למשטרה, והיא חקרה... ובינתיים סיימנו שנינו, יחד עם עוד תריסר חברים וחברות, את בחינות הבגרות. נשמנו לרווחה ויום טוב גדול עשינו שיצאנו בשלום ונפטרנו מהגימנסיה ה"אהובה" שלנו, שהיתה בבית־מידות אדיר, מרווח ומלא אויר, ורק אנו, תלמידיה היהודיים־ציוניים, הרגשנו בה מחנק תדיר...

עדנה פרלברג

מזכרונותי

כילידת דמביץ, שחייתי בה מחצית שנותי, אני רוצה לתאר כאן כמה קטעים מחיי הנוער היהודי בעיירתנו.

נולדתי בשלהי מלחמת העולם הראשונה ומתקופת ילדותי המוקדמת שמורים בזכרוני מקרים בודדים בלבד. עוד אני רואה לנגד עיני את מקום מגורי משפחתי בעיר הישנה מאחרי הגשר. בתים בני קומה אחת, סימטאות צרות ולא נקיות ביותר. ברחוב הראשי עוברות מדי יום ביומו עגלות־משא, מובילות אספקה מהכפרים הסמוכים לשביל תושבי העיר. ילדים בכל הגילים, ילקוטי תלמידים על שכמם, היו עוברים בוקר וצהרים על יד חנותנו ברחוב הראשי, לא רחוק מבית הספר העממי, שאותה שעה למדו בו בנים ובנות בבנינים נפרדים. מול ביתנו עמדה הכנסיה החדשה עם מגדלה הגבוה ועדיין נשמע באזני קולם הצלול והחזק של פעמוניו עם שחר בבקרי חודש מאי, בהם רגילים היו אנשי הדת הנוצרית להתפלל השכם והערב. תפילות אלה, שהיו מלוות שירה ונגינה בעוגב, התמזגו עם צפצוף הצפרים וצלצול הפעמונים לכעין הרמוניה נפלאה

שהשרתה עלי ועדיין אני ילדה קטנה, געגועים למולדת הרחוקה והקרובה ללב — ארץ ישראל, מולדת לא־מוכרה ונכספת משחר ילדותי.

בקרבת ביתנו השתרע שדה רחב ידים בשלל צבעים של פרחי בר למיניהם. זה היה מקום שעשועי האהוב ביותר. שם, בין פרחי שדה וגבעולי תבואה זהובים, שפכתי חרש את כאבי, כאבה של ילדה יהודיה בנכר, מושפלת ונרדפת, רק מהיותה בת ישראל.

חוויות אלה, שהיו משותפות למרבית הילדות היהודיות בעיירה, הן שפירנסו אחר כך את תנועות הנוער, שעיצבו את דרכנו בהתבגרנו.

הנוער היהודי בדמביץ היה רובו ככולו מאורגן בהסתדרויות הציוניות, אם כי היו בתוכו קבוצות או יחידים מיתר הזרמים שבציבוריות היהודית בפולין. מלבד תנועות הנוער של ציונים כלליים, גורדוניה, פועלי ציון ימין ושמאל, לא נפקד גם מקומם של אגודת שראל, „הבונד" והנוער הקומוניסטי במחתרת. התנועה החזקה ביותר בימי היתה הסתדרות „הנוער הציוני". רבים מחבריה ידעו לא רק לנאום יפה אלא גם להגשים. עזבו בתי הוריהם מלאי כל טוב ועלו לארץ לחיי עמל וחופש. מהם קיבלתי בנעורי את משאת נפשי, הם לימדונו לכבד חיי עמל וחרות, להתהלך בין נכרים בראש מורם ולא להיכנע להשפלות.

אני זוכרת מצעד של שלישי במאי, חגם הלאומי של הפולנים, שנערך בהגיגיות רבה בימי שלטונו של פילסודסקי. אנו, הצעירים היהודים, שלמדנו עוד בבית הספר העממי הפולני, השתייכנו כבר לארגון הצופים הציוני. באיזו גאווה ושמחה לבשנו את תלבושתנו הצופית ואחזה ידנו בדגלנו הלאומי, תכלת לבן, בצעדנו יחד עם הנוער הפולני על ארגוניו במצעד של השלישי במאי. לא אשכח את שמחתן של חברותי שאינן בחיים עוד: מינה שולדנפריי ז״ל, בתו של יואל, רייזל פולנר ז״ל, דינצ׳ה מאהלר ז״ל, מחנות השעונים שבעיר הישנה, בלקה שדליסקר ז״ל, בתו של גדליה, מינה לישה ז״ל, בתו של זישה מנקה בלזם ז״ל, כיצד עלזו לקראת ההופעה: „הנה רואה אֲת, אטקה, עד היכן הגענו: אנחנו היהודיות הורשינו לצעוד עם דגלנו הלאומי בשווה עם הפולניות". „מה טוב היה — הוסיפו — אילו יכולנו לעלות ולהיות כמוהם במולדת שלנו".

כן! זה היה חלומו של כל אחד ואחד מאתנו. זאת היתה תפלת כל אחת מאתנו. כך חלמנו ולחמנו, שיתפנו פעולה בעבודה חלוצית, יצאנו להכשרה וחינכנו דור צעיר ברוח הציונות.

בקבוצתי היו ילדות אלה ששמן זכור לי עדיין: סלה חיים, נירושה שדליסקר, רוכצ׳ה קוקוק, חייצ׳ה ברונהיים, גוסטה שולדנפריי ועוד אחרות, ששמן נעלם מזכרוני, כולן צעירות ממני בשלוש שנים, אך מפותחות מבחינה רוחנית. מה גדול היה סבלן מיחסן העויין של בנות גילן הנוצריות! בשבתן עוד על ספסל הלימודים באו אלי לשפוך מר לבן לפני ולמצוא נחמה בפעולתנו. בשחרי שבתות היינו יוצאות הרחק אל מחוץ לעיר, לנער את המועקה בחיק הטבע ולבקש התעלות בוויכוח וגעגועים למולדת הנכספת והרחוקה. לבבות ילדי ישראל פרפרו בים של רשע. ואני, המחנכת שלהן, הייתי מעלה לפניהן כיד דמיוני הטובה תמונות מאותו עולם אחר וטוב של חלוצי העם העובדים ושירה בפיהם. השיחות היו מסתיימות לרוב בריקוד הורה נלהב. בקושי רב היינו נפרדים מהיער או השדה, וחוזרות לאט ובלי חמדה למציאות האפורה.

רגעי אושר ושלוה היו לנו מוצאי השבתות בחורף, שבהם היינו מתאספים בחדר הקן שלנו למסיבות עונג שבת מסביב לתנור הבוער, ושרים חרש שירי הארץ ומספרים קטעים מחיי החלוצים. נשכח העולם הסובב והיתה אווירה של אחדות ואחווה. עד מאוחר בלילה נמשך עונג שבת כזה. פעמים הביא עמו שולק טפט את כנורו וניגן ורבקה טאוב מלווה אותו בשירה. זה היה נפלא.

בערבי שבתות, בעיקר בימי החורף, כאשר השלג חורק תחת צעדי ההולכים ברחוב, היינו עוזבים את שולחנות הוריינו וממהרים לבית ספרנו „תרבות". כאן התאספו כל משתתפי הקורסים, מקשיבים לקריאת פרקי תנ״ך ומפרשים אותם או מפליגים בוויכוח סוער על אחת השאלות. ויכוח כזה נמשך שעות רבות וכך נשתגרה העברית בפינו. אני זוכרת הרצאות מלאות עניין של מורנו פנחס לנדר, הנמצא אתנו בארץ, כמה נהניתי מהן, וגם — את התרגשותי כאשר הכנתי בפעם הראשונה נאום בעברית. מה מאושרת הייתי, שיכולה אני לבטא את מחשבותי בשפת עמי.

והנה באה המלחמה הנאצית האיומה בתולדות האנושות כולה. היד האכזרית קצרה יבול עשיר בשורותינו שהיו מלאות חדוות חיים ושאיפות נעלות. כמה נשרפו בכבשני מחנות המוות, כמה חלו בתוך מחנות הריכוז ומתו! רק חלק מועט, יאני בתוכו, ניצל בדרך נס.

אנחנו זכינו לגמול בתקומת מדינת ישראל. אך למתים אין גמול. נקיים לפחות את זכרם באהבה ובכבוד כראוי.

ה ש ו א ה

ראובן שדליסקר־שריר

השמדת יהודי דמבין

א.

ביום ו׳, 1 בספטמבר 1939, הכריז היטלר על מצב מלחמה בין גרמניה לפולין, וכבר בשעה 11 לפה״צ הופיעו בשמי דמבין מטוסי המלחמה הגרמניים הראשונים. לפי שעה הסתפקו בירויות בלבד. יום אחד אחרי כן, בשבת אחה״צ, בשעה 4 בערך, ערכו אוירונים גרמניים את ההפצצה הראשונה, בה נהרסו בנינים אחדים, ביניהם ביתו של אהרן בר בעיר הישנה, וכן פנימיה של סטודנטים פולנים (הבורסה). גם סמוך לרכבת נפלו פצצות אחדות.

עבודת־כפיה לפני פרוץ המלחמה
צוואַנגס־אַרבעט פאַרן מלחמה־אויסברוך

בהפצצה נהרגו אחדים מתושבי העיירה ומיד החלה מנוסה מבוהלת לכפרים הסמוכים. יהודי העיר החדשה ברחו רובם לכפרים וולִיצה ווויורקה, יהודי העיר הישנה נמלטו בכיוון לליסא־גורא, סטובירנה, סטשובקה, נידז׳ויאדי. כאשר חזרו יום אחרי כן לבתיהם כדי להוציא מהם קצת מן המיטלטלים, נוכחו כי הרֹב הרכוש המיטלטל נשדד על ידי גויים מכפרים קרובים ורהוקים, וגם שכנים עירוניים שלחו ידם בבזה.

בבהלה הגדולה נתפרדו משפחות ובניהן היו מחפשים זה את זה. עברו ימים עד שנפגשו שוב. הגשר על הויסלוקה נהרס בהפצצות והיה הכרח לעבור בדוברה. והפצצות נמשכו.

השלטונות בעיירה נתפרקו ועד יום כניסתם של הצבאות הגרמניים, יום ו׳ 8 בספטמבר, לא היה בה כל משטר.

עוד פליטי דמבין מבקשים להם קורת גג בכפרים פשטה ביניהם השמועה: הגרמנים הורגים כל גבר יהודי הנופל לידם, ומיד התחילה מנוסה כללית מזרחה. חלק מן הנמלטים הצליח לעבור את נהר הסאן, שנכבש בינתיים על ידי הצבא הגרמני; אחרים, שהגרמנים השיגו אותם בדרכם, נתיאשו מן הבריחה וחזרו כלעומת שיצאו. תחילה העזו להיכנס העירה הנשים, אחר כך התחילו לשוב גם הגברים. הם מצאו את דירותיהם שדודות והרוסות. אף על פי כן נרגעו במקצת. לפי שעה, דומה היה, אין סכנת נפשות נשקפת להם. הגרמנים לא שדדו ולא רצחו. הם הסתפקו בכך שהיו תופסים יהודים מן הרחוב ומן הבתים לעבודת נקיון במוסדותיהם, ונהנו בכך מסיועם של הגויים, שלימדו אותם היכן למצוא את היהודים.

כשבועיים אחרי הכיבוש נקרא סטאַרון, מי שהיה ראש העיר, לשוב ולעמוד בראש השלטון העירוני.

ליל שבת אחד נקראו טוביה צוקר ועוד כמה יהודים לבוא אל הבנין של מושל המחוז (סטאַרוסטא) לשעבר. הם נתקבלו על ידי גרמנים מאנשי הס. ס. ממפקדת ז׳שוב, שהודיעו להם, כי עד הבוקר עליהם למסור לגרמנים מספר מסויים של סדינים וכלי מטה, ואוי ליהודים אם לא תבוצע הפקודה במידה. אותו לילה נשלחו מאספים אל בתי היהודים וכל הנדרש נמסר לגרמנים כפי הפקודה.

במבצע זה נוצר למעשה הגרעין לאותו „שלטון יהודי" על היהודים, שנתגבש אחר־כך ב„יודנראט". לפי המלצתו של סטארון נבחר לתפקיד זה טוביה צוקר כיהודי הנכבד ביותר שנשאר בעיר, לאחר שראש הקהילה ר׳ אברהם גולדמן נמלט לרוסיה.

מיד לאחר כניסת הגרמנים לדמבין נאסר על בתי־הספר העממיים ללמד ילדי יהודים. הגימנסיה הפולנית, היחידה בדמבין, בוטלה. ההדרים היו סגורים והילדים למדו באורח

פרטי בדירות של מלמדים, או הוריהם לימדו אותם ככל שיכלו. ספריות היהודים הוחרמו. מי שהספיק לקח קצת ספרים לביתו. ספרי התורה הוצאו מבתי־הכנסיות וחולקו בין התושבים היהודים.

ב.

שלטון הגרמנים בעיר היה בתחילה שלטון אזרחי בעיקרו. הגסטפו לא התערב אלא במקרים מיוחדים. השלטון כלפי האוכלוסים היה בידי ראשות המחוז (קרייז־האופטמנשאפט). דמביץ נחשבה „קרייז" (מחוז) לעצמה יחד עם סביבתה בהיקף רחב למדי. גבולות המחוז היו העיירות רווואדוב, סנדז׳ישוב, פילזנו, וילופוליה. ראש־המחוז (קרייז־האופטמאן) היה ד״ר אוסוואלד, גרמני מתון למדי. סגנו היה צעיר וינאי בעל תואר דוקטור, שאחר־כך התברר, כי כאב את כאב היהודים וביקש לעזור. עניני היהודים בימים ההם היו נתונים בידיו.

בראשית הכיבוש גורשו יהודי טרנובז׳ג (דז׳יקוב) ורוז־וואדוב אל מעבר לסאן. מרביתם נשארו בתחום השלטון הרוסי, חלקם חזרו והורשו בהשתדלותו של היודנראט שבדמביץ ובעזרתו של סגן־ראש־המחוז הנזכר, להתישב במקומותיהם הקודמים. רע מזה היה גורלם של יהודי מילץ, שהרגישו את תגרת ידם של הגרמנים מיד עם הכיבוש, שעה שכמה עשרות מהם נהרגו בהיותם בבית המרחץ היהודי.

בתקופה הראשונה של השלטון הנאצי בדמביץ לא הנהיגו הגרמנים כל הגבלה מיוחדת לגבי סחרם של היהודים. עד אמצעה של שנת 1940 ניתן ליהודים גם לנוע בלי הגבלה, אפילו ברכבות. יהודים מדמביץ היו נוסעים לטרנוב לקנות סחורות אצל סיטונאים ולא הופרעו בכך. הם היו גם ספקים במוסדות צבאיים גרמניים וקיבלו תשלומים מסחריים רגילים.

הגרמנים לא היו, כפי הנראה, מעונינים ביותר במסחר שבדמביץ, שכן לא היה בה אלא בית מסחר פרטי אחד של גרמני האזה, לסחורות ברזל בלבד.

בדרך כלל לא היו אז בדמביץ ובסביבה מעשי שוד ורצח, גם מצד הנאצים וגם מצד הפולנים.

הגזירה היחידה שהוטלה בימים ההם על היהודים במיוחד היתה „חובת העבודה" באמצעות ה„יודנראט", שהונהגה לפי עצתו של סטארון, ראש העיר מלפני המלחמה, שהנאצים הפקידו בידו את הנהלת העיר זמן קצר אחרי הכיבוש. מעתה היה ה„יודנראט" שולח יהודים לעבודה אצל הגרמנים לפי דרישתם, תחת אשר בימים הראשונים היו יהודים נחטפים על־ידי חיילים לכל מיני עבודות במשרדים, בקסרקטין, לניקוי רחובות, פינוי הריסות ההפצצה וכו׳. הגרמנים קיבלו את העצה ברצון.

הגיע לידי כך, שצעירי היהודים היו משתדלים להיכנס לעבודה במקומות רשמיים בגלל היחס האנושי שהיה נהוג שם לגביהם, גם קיבלו אישורים על כך, כדי שלא ייתפסו על־ידי חיילים לעבודה במקומות אחרים.

בחדשי החורף של שנת 1939—40 פשטה בקרב יהודי גלי־ציה תנועת בריחה בלתי־מאורגנת משטח הכיבוש הנאצי אל שטח הכיבוש הרוסי, וגם מדמביץ הכבושה עברו כמה עשרות צעירים בדרך זו אל השטח הרוסי. הגרמנים שידעו על כך לא שמו לב, בעוד שהרוסים היו תופסים את הנמלטים, אוסרים, חוקרים ומאשימים אותם באשמת ריגול כסוכנים גרמניים.

ברם, משנודע לפליטי גליציה המערבית על המסחר הער במערב והיחס התקין בערך אחרי הבהלה הראשונה — התחי־לה בקיץ 1940 בקרב הפליטים תנועה בכיוון הפוך: לשוב למקומותיהם הקודמים, גם כשהם נמצאים תחת שלטון הנאצים. השלטונות הרוסיים שהרגישו בכך ובצבר מהם להבין התנהגות כזו של פליטי הנאצים, התחכמו והכריזו על הרשמת כל אלה המבקשים לשוב, ובסופו של דבר שילחו את הנרשמים למחוזות הפנימיים של רוסיה הסובייטית — והודות לכך נשארו מרביתם של אלה בחיים.

ג.

בתחילת 1940 ערך השלטון הגרמני באמצעות העיריה רישום כללי של האוכלוסיה כולה. כל מבוגר קיבל כרטיס־היכר (קענ־קאַרטע) שהיה חייב לשאתה עמו. וכאן הופיעה לראשונה הבדלה רשמית בין יהודים ולא־יהודים. כרטיס־ההיכר של הפולנים צבעו היה אפור ואילו ליהודים ניתנו כרטיסי היכר שצבעם צהוב.

בימים ההם הוצאה גם הפקודה (מטעם הגנרל־גוברנטור פראנק, שמושבו היה בקראקא), שכל יהודי ויהודיה חייבים לענוד סרט לבן עם מגן דוד ירוק או כחול על היד הימנית. יהודי דמביץ התחילו להרגיש שנקלעו לתוך מלכודת שאין ממנה מוצא.

עם הרישום נוסד בעיירה „משרד עבודה" (אַרבייטס־אַמט) שתפקידו היה להעסיק בעבודה את כל המוכשרים לה. חלק מהצעירים הפולנים נשלחו לעבודה בגרמניה, ולא כן היהודים, אלה הועסקו בעבודות מקומיות בלבד, בשיתוף פעולה עם ה„יודנראט". בראש המשרד עמד איש ס. א. מגרמניה, חבר המפלגה הנציונל־סוציאליסטית. המקשר בין ה„יודנראט" ומשרד העבודה היה אנשל טויב, בנו של נתן. בתקופה הראשונה היתה העבודה, גם של היהודים, עבודה בשכר, אפילו במוסדות צבאיים, ומובן מאליו שנמצאו בין היהודים מחוסרי האמצעים גם כאלה שהלכו לעבודה מרצונם. מבחינת החוק היה כל יהודי חייב בכמה ימי עבודה בשבוע, אבל ה„יודנראט" הנהיג גם אפשרות של חליפין: מי שיכול לשלם ל„יודנראט" תמורת ימי עבודה היה משתחרר ממנה ובמקומו הלך לעבודה אחר כדי לקבל את התמורה.

ברם, משעה שנתגלה כי עסקי התיווך של ה„יודנראט" אצל הגרמנים עלולים גם להביא רווחים, פרץ בקרבו סכסוך על הראשות. טוביה צוקר נדחה, או ויתר, וראש ה„יודנראט" נעשה יוסל טויב, בנו של נתן.

עיקר העבודה אצל הגרמנים היה בהרחבת מסילות הברזל ובנייית בתי מלאכה ענקיים לצרכי הרכבת. אחר כך נתברר, כי היתה זו התכוננות להתקפה על ברית־המועצות. דמביץ היתה כבר בימי הפולנים צומת דרכים חשוב, והגרמנים הגדילו אותו פי כמה וכמה. את כל הבנינים שהוקמו בדמביץ על־ידי הנהלת „המחוז התעשייתי המרכזי" (Centralny Okręg Przemysłowy) בשנים שלפני המלחמה, ניצלו הגרמנים לאחסנת אספקה צבאית, תחמושת וכו׳.

ד.

בחדשי אפריל־מאי 1940 חל שינוי מכריע במצב עם הקמת „מחנה האימונים הצבאי של ס. ס.־וואפן" ביער פוסטקוב הסמוך לדמביץ, בו אימנו עשרות אלפי טירונים מגרמניה ומגוייסים מהארצות הכבושות מקרב ה„פולקס־דויטשה", כלומר בני מתישבים גרמנים לשעבר, ששמרו במידה כלשהי על הזיקה למוצאם הגרמני. ביער פוסטקוב הקים „המחוז התעשייתי המרכזי" בשעתו אחד ממפעליו הגדולים לייצור החמושת. עכשיו שימשו הבנינים לצבא הנאצי כמחנה אימונים. מסביב למחנה הגרמני הוקמו בקצב קדחתני מחנות עבודה, גם של פולנים וגם של יהודים. הפולנים אורגנו בצורת חייבי־גיוס לעבודה (יונאקי), היהודים שוכנו במחנות עבודה סגורים. לפולנים ניתנו חופשות מזמן לזמן, ואילו היהודים היו בחזקת אסירים.

בחודש יוני 1940 היתה „החטיפה" הראשונה (אַבלאַוּוע) למחנה העבודה בפוסטקוב. כל מי שלא יכול להוכיח, כי עובד הוא במוסד ממשלתי או צבאי — אחד היה דינו להיכלא במחנה פוסטקוב. לפוסטקוב הובאו יהודים גם מיתר ערי גליציה המערבית ואף מפולין הקונגרסאית.

ה„יודנראט" בדמביץ ידיו היו מלאות עבודה. מעברים פנו אליו בבקשה לעשות לשחרור הנתפסים, כמובן על־ידי שיחוד ראשי־המחנה. מפקד המחנה היהודי בפוסטקוב היה אוּבר־שאר־פירר קוּפּס, וראשי ה„יודנראט" ידעו להסתדר אתו. לפי פקודתו ובעזרת חיילים שסייעו עמו נלקחו יהודים מן המחנה לדמביץ ומשם חזרו למקומותיהם.

בגלל קרבתה של פוסטקוב לדמביץ, מרחק של כ־10 ק"מ בסך־הכל, התנהל המגע עם צבא ס. ס., בעלי־המחנה, בדמביץ עצמה. בתחילה נקבע, שהאספקה והמטבח של המחנה היהודי בפוסטקוב יהיו בידי ה„יודנראט" ומוסד חדש, שהוקם על ידי ארגון יהודי כפוי, „זעלבסט־הילפע", שמרכזו היה בקראקא ובדמביץ היה באַ־כוחו אייזיק שאכנר, חתנו של גצל לויפבאַן. הוא היה מקבל מזמן לזמן משלוחים של סוכר ובשר חזיר לשם חלוקה בין יהודי המחנה והעיירה. מכיון שהיהודים לא היו זקוקים לבשר חזיר, נעשו חליפים בין המוסד היהודי והעיריה: העיריה קיבלה את בשר החזיר בשביל האוכלוסיה הפולנית ותמורת זאת מסרה ליהודים כמות של סוכר. מובן, שמן החליפים האלה נהנתה ביותר האוכלוסיה הפולנית. בעזרת ה„זעלבסט־הילפע" הוקם גם המטבח הציבורי הראשון בדמביץ במרתף שבבנין תלמוד־תורה.

ה.

עד ראשית 1941 לא התערבו השלטונות הגרמניים בעניני הדיור בדמביץ. היהודים גרו איש במקומו באין מפריע. פתאום צץ ועלה ענין הגיטו. משהודיעו הגרמנים על החלטתם לקבוע גיטו — תחום מושב מיוחד ליהודים, החל מיד משא ומתן בענין זה. ה„יודנראט" הציע לקבוע לצורך זה את האזורים בתוך העיר שבהם גרים היהודים, לעומת זאת הציעה הנהלת העיריה בראשותו של סטאַרון את „סימטת הקדר" (טעפּער־גאסל), אחד המקומות המוזנחים ביותר בעיר, בבקעה שמאחורי ככר השוק בעיר החדשה, ובסופו של דבר נתקבלה הצעה זו. סטאַרון העמיד על שלו.

יהודי דמביץ הוכרחו לעזוב את דירותיהם, בתיהם, חנויותיהם וסדנותיהם שהקימו במשך מאות שנים ולהתרכז בתחום מיוחד, שלא כלל אלא סימטה אחת מכל רחובות העיר — „סימטת הקדר" (דאַס טעפּער־גאסל) והמגרשים שנמשכו עד קסרקטין הפרשים, שבו השתקעו הס. ס.

היהודים עזבו את דירותיהם, חנויותיהם וסדנותיהם, ובמקום נכנסו השכנים הגויים, לפי סדר שנקבע על־ידי העיריה. עם המעבר לגיטו השתדלו היהודים למכור מרכושם כל מה שיכלו, כל היתר — הושאר בלי תמורה לדיירים החדשים. מכיון שהבנינים שבסימטה לא הספיקו לקלוט אוכלוסיה גדולה כזו, נבנו צריפים מיוחדים — צריף אחד לעשרים נפש. הדירות בגיטו נתחלקו על־ידי ה„יודנראט" בערך לפי דריישתו של כל פרט ופרט, אך היתה הקפדה על מכסה מסויימת של מטרים מרובעים לנפש. הצפיפות היתה גדולה. אך יש לציין, כי מגפות לא פרצו בגיטו עד אחרית קיומו. כרופאים בגיטו שימשו ד"ר מאצנר מאנדריכוב ואיש דמביץ ד"ר אידק (יהודה) טאו, בנו של שמחה טאו. בהנהלתו נמצא חדר החולים שסודר בבית ההקדש.

הכניסה לגיטו הפסיקה את מגעם של יהודי דמביץ עם העולם החיצון. מכאן ואילך אסור היה ליהודי להימצא מחוץ לגיטו בלי רשיון מיוחד. חדל המסחר ואף קשרי הדואר בטלו. יהודי דמביץ הועסקו רובם ככולם בעבודות ציבוריות, בעיקר עבודות הרחבה של תחנת הרכבת, וכפועלים שכירים אצל פירמות גרמניות. וממילא נשתנה כל הנוהל הקודם. לא עוד משא ומתן ובקשת עצה, כביכול. מעתה נעשו היהודים רכושה הפרטי של הגסטאפו.

עם ייסוד הגיטו, בדמביץ ובערי גליציה בכלל, הוצא השלטון על היהודים מידי ההנהלה האזרחית והועבר לידי הגיסטאפו. (ראש הגיסטאפו בדמביץ היה מתחילת השלטון הנאצי עד חיסול הגיטו היהודי גרמני מוינא בשם גאבלר).

ראשית מעשיה של הגסטאפו בגיטאות היתה — להפריד בין המוכשרים לעבודה ובין הבלתי מוכשרים לה, שנועדו להישלח ראשונים למחנות ההשמדה.

מחנה ההשמדה שאליו נשלחו יהודי גליציה ושלזיה עד שנת 1943 היה מחנה בלז'ץ.

עד מהרה שינתה הגסטאפו את הרכבו של ה„יודנראט", בדמביץ כבמקומות אחרים, שיתאים יותר לנוהל החדש. אנשי ה„יודנראט" הקודמים הוחלפו ברובם על ידי אנשי ה„אורד־נונגס־דינסט" היהודי, שכבר הספיקו להסתגל לפקודת הממונים הגרמנים.

גאבלר, ראש הגסטאפו בדמביץ, התנהג במגעיו הראשונים עם היהודים ככל הגרמנים, כלומר השתדל לקבל מהם את המכסימום האפשרי לטובתו הפוטית. היה נוהג לבקש מאת היהודים, בלחץ איומים, כל מיני דברים, ואלה לא סירבו לו. בתחילה לא גילה כל גסות ועד ל„אקציה" הראשונה לא ירה הוא עצמו בקרבנותיו. היה בדמביץ שוטר של ה„שופּו" (המשטרה הגרמנית) בשם אורבן, אחד מה„פולקס־דויטשה", שהתעלל ביהודים מסיבות כלשהן שנזדמנו לו: זה נמצא בלי רשיון

מחוץ לגיטו, זה נתפס בנסעו ברכבת. אורבן היה תופס את עוברי העבירות, מביאם לבית־הקברות היהודי והורגם בירייה. אי אפשר שהדבר נעשה בלי ידיעתו של גאבלר, שהעמיד פנים של איש מנומס ומתנהג בסדר. רק עם ה„אויסזידלונג" הראשון, שהוא ניהלו אישית, הסיר גאבלר את המסוה מעל פניו. אז הראה את כל תכונותיו של איש גסטאפו מובהק.

את יהודי הגיטו העסיקו הגרמנים כקודם לכן בעבודות שונות מחוצה לו, בעיקר — הרחבת מסילת הרכבת ובנין מוסך הקטרים, שנועד להיות מהגדולים בגליציה כולה.

ו.

בתחילה, משעה שהנאצים התנפלו על ברית־המועצות, עלתה בקרב היהודים התקוה, כי הנה באה, הנה מתקרבת מפלתם הנחרצת. כל העינים היו צופות להצלה הקרובה. משהחלו מפלות הצבא האדום ירד עליהם דכאון כבד עוד יותר.

מראשית הקמת הגיטו החלו מסתננות זעיר־פה זעיר־שם ידיעות סתומות על משלוחי יהודים שעברו בתחנת הרכבת מזרחה. איש לא ידע לשם מה, לאיזה צורך. המשלוח הראשון, שנודע עליו ליהודי דמביץ לא מן השמועה בלבד, היה של יהודים מוולברום שבפולין. יהודים מגיטו דמביץ שעבדו במסילת הברזל שוחחו עם הנשלחים מבעד לשבכות הקרונות ברגעים הספורים שנתעכבו ליד התחנה. השמועות האלה הגדילו את הפחד והבהלה. יהודי דמביץ התחילו לחשוש, כי גם תורם יבוא. יום או יומיים לפני 29 ביוני 1942 הובאו אל גיטו דמביץ יהודי סנדישוב, רופשיץ, ווילופוליה, פילזנו, רדומישל, ומכל הסביבה הכפרית, ביניהם אף המומרים.

אימה חשכה נפלה על יהודי הגיטו. יהודים התחילו לחפש מקומות מחבוא מחוץ לגיטו אצל גויים; מהם שניאותו לכך מתוך ידידות ומהם שהתכוונו לבצע כסף בלבד. ואמנם היו מקרים לא מעטים של הלשנה מצד הפולנים ואלה שנתפסו נלקחו לבית הקברות היהודי ונורו.

בליל ה־29 ביוני הוקף הגיטו אנשי ס. ס. מקומנדו מיוחד להשמדת יהודים (יודן־פערניכטונגס־קומנדו) יחד עם משטרה פולנית. בשעות הבוקר המוקדמות הופיעו בגיטו גאבלר עם עוזרים ואנשי גסטפו שמחוץ למקום ועמם ראשי ההשמדה של יהודי גליציה, היינריך וקונדה, ופקדו על ה„יודנראט" לאסוף את כל תעודות העבודה (אַרבייטס־קאַרטע) שניתנו קודם על־ידי משרד העבודה (ארבייטס־אַמט) ולמסור אותם עד שעת הצהרים.

למחרת נקרא ראש ה„יודנראט", יוסף טויב, אל הגסטאפו ונאמר לו לכנס את כל היהודים לשם ברירה: מי יישאר במקום ומי יישלח (לפי דבריהם לעבודה מזרחה). תעודות העבודה, בחותמת של הגסטאפו, תוחזרנה לנשארים בלבד.

ה„יודנראט" מילא אחר הפקודה בצייתנות גמורה. לכשיצא יוסף טויב מעם הגסטאפו הודיע, כי הכל צריכים להתאסף ברחוב בין ביתו של וולף אדר וביתו של שלמה הרשלאג האופה. וכן היה. בשעה הקבועה הופיעו מרבית יושבי הגיטו, וכן הנוספים מקרוב, במקום המיועד.

בשעת הצהרים התישבו אנשי הגסטאפו אל שולחן שהועמד במקום כלפי ה„לונקה", ויושבי הגיטו עברו לפניהם, איש עם משפחתו, כבני מרון. כל אלה שה„יודנראט" החזיר להם את תעודת העבודה, החזיקו תעודתם בידם, ולאחר שנחתמה בחותמת הגסטאפו, הוכנסו לגיטו למקום מאסף מיוחד, יחד עם בני משפחתם. אלה שתעודת העבודה לא הוחזרה להם (רובם מעל לגיל של 50—40 שנה ואלה שמקומות העבודה שלהם לא הוכרו על ייד הגיסטאפו) הורדו למקום מאסף שני, יותר מטה ב„קשנז'ה לונקה".

כתום הפעולה הזאת עברו אנשי ס. ס. בשיתוף המשטרה הפולנית ואנשי ה„אורדנונגס־דינסט" היהודי בצריפים ובבתים וחיפשו אחר מוסתרים. ואמנם גילו בבתים ובמרתפים כמה עשרות יהודים שהעיזו להסתתר. הם הובאו ישר לבית הקברות ונורו בו במקום.

אותו יום הגיע ברכבת משלוח גדול ובו כל יהודי טרנובז'ג ורוזוואדוב. הם הובאו למקום המאסף שלמעלה, ורק כ־5—6 גברים מביניהם הובלו למאסף שלמעלה, לפי ראות עיניו של איש הגסטאפו, שהוטל עליו להוביל את הבאים למאסף שלמטה.

הגשם שטף, אדמת ה„לונקה" נהפכה לביצה. יהודי דמביץ וסנדישוב ורופשיץ, ווילופוליה ופילזנו וראדומישל, טרנובז'ג ורוזוואדוב חיכו בחיל ורעדה לפקודה. מלאכי החבלה של ס. ס. וגסטאפו הכניסו סדר בהמון, חילקו אותו קבוצות קבוצות. פתאום באה הפקודה: לכרוע! כל ההמון הגדול, אנשים, נשים וטף כרעו בבוץ.

אנשי גסטאפו ניגשו אל שורות הכורעים והוציאו מביניהם כ־180—200 איש. הללו הועלו על מכוניות משא, שנוהלו בידיהם של אנשי ס. ס. הם הובאו לליסא־גורא בקצה הכפר ווליצה והוכנסו לתוך היער, בו נורו ישר אל קבר המוני שהוכן לפני כן על ידי היונאַקים הפולנים. והם, היונאַקים, נקראו לכסותו כתום הרצח האיום.

זה היה יום ז' באב תש"ב.

ז.

באותו יום לפנות ערב הובאו יתר האנשים, כ־4000 יהודים, ביניהם כ־2000 אנשי דמביץ אל תחנת הרכבת ונשלחו ברכבת סגורה — מזרחה. הם הוסעו אל מחנה ההשמדה בבלז'ץ. כמה מהם קפצו מן הרכבת במסעה.

קבוצה אחת מהמאסף שלמטה נשלחה לרישא לעבודה בבית חרושת לחלקי אוירונים מסרשמיט. מהם יש שנשארו בחיים. כן נשארו בחיים כמה צעירים מחלק של קבוצת צעירים שנשלחו לעבודה ב„פלוגצויג־וועדק מיעלעץ". משלוח שלישי של צעירים נשלח לפוסטקוב, אל מחנה הכפיה (צוואנגס־לאַגער) שנוסד עם חיסול יהודי מילץ. מאלה נשאר בחיים רק אחד (ישראל ריינר).

עם סיום הפעולות האלה הודיע הגסטאפו, כי כל מי שיית־פס בלי תעודה חתומה אחת דינו — להיירות. הס. ס. עזבו את הגיטו. המשטרה הפולנית שמרה עליו מבחוץ, ה„אורד־נונגס־דינסט" היהודי בפנים.

ח.

לימוד התורה לא פסק בדמביץ גם בימי הכיבוש הנאצי. לא זו בלבד שתלמידי חכמים היו מקיימים שיעורי עיון

לעצמם כבימים כתיקונם, נמצאו דואגים ללימוד גם במחתרת.

ישיבה במחתרת קיים ישראל לייב פרנקל, חתנו של ר' ראובן (ראובלי) קלוגר, אברך בן שלושים וכמה שנים, יליד רוזדול, מחסידי בלז, שקנה את עיקר תורתו, גם בנסתר, בבתי מדרשות בטרנוב.

ר' ישראל לייב פתח ישיבה בדמביץ שנים אחדות לפני הפלישה הנאצית וישיבה זו נתקיימה עד פרוץ המלחמה. עם כניסת הצבא הנאצי לעיירה נתפזרו התלמידים הקודמים, ור' ישראל לייב ליכד סביבו קבוצה אחרת של בני נעורים בגיל 16—14 שנה, בעיקר בני בעלי־בתים. לימודי הקבוצה התקיימו בעליתו של יוסף רוש בסביבת בית הרב. והיה בקיום הישיבה בתנאים ההם משום קידוש השם ממש.

וכך היו לומדים החל מתקופת האביב 1940 עד הסתיו של שנת 1941, כלומר עד התחלת החטיפות למחנה פוסטקוב. תחילה נחפץ לפוסטקוב גם ר' ישראל לייב עצמו, אך הוא שוחרר אחר כך במתת־שוחד.

בוקר בוקר בשעת שמונה וחצי היו פותחים בשיעור גמרא, מסכת שבת עם תוספת וראשונים (רמב"ם ורשב"א). בשעות הצהרים ואחר הצהרים היו חוזרים על השיעור. בערבים היו התלמידים, אם איש לעצמו ואם בצוותא, לומדים לימודים כלליים, ויש שהתכוננו לבחינת בגרות פולנית. הרב לא ראה סתירה בזיווג זה של לימודי קודש וחול. הוא עצמו בן־השכלה היה, — אמרו עליו שהוא בקי בספרות העולם, — והיתה לו אוריינטציה כללית בעניני העולם.

ר' ישראל לייב לא היה מסתפק בלימוד הלכה בלבד. היה דורש בפני תלמידיו גם באגדה ובמוסר, ולא נמנע גם בלשלב דברים שבתורת הנסתר. פעם אחת, אחרי פרוץ המלחמה בין היטלר לרוסיה, נתכנסו אצל ר' ישראל לייב כמה מתלמידיו ובני נוער אחרים, כדי לשמוע דעתו על נצחונותיו של היטלר בחזית המזרחית, שנתפרסמו עליהם כרזות ברחובות העיירה. הידיעות האלה השרו דכאון רב בקרב היהודים, ובעיקר בקרב הנוער, שקיווה כי בהתנגשות עם ברית־המועצות יבוא מיד כשלונו של הצבא הנאצי. אמר ר' ישראל לייב: נצחונותיו אלה מבחינה מציאותית אינם אלא אפיזודה, ומבחינה דתית־מסתורית הרי הם מסימני הגאולה. הנאספים יצאו מן השיחה מעודדים ומלאי תקוה. בכלל היה תמיד מלא שמחה ובטחון.

בפסח 1942 נשלח ר' ישראל לייב על־ידי ה„יודנראט" עם בני־ביתו בטראנספורט שכלל עשרות משפחות לראדומישל גדול. מטרת המשלוח היתה, כביכול, לדלל את צפיפות הגיטו שבדמביץ. אבל בה' אב הוחזר ר' ישראל לייב, ביחד עם כל יהודי ראדומישל, לגיטו בדמביץ, וב„אויסזידלונג" הראשון נשלח יחד עם מאתים מיהודי דמביץ אל „מחנה העונשין של ס. ס." בפוסטקוב, שם מצא את מותו.

מתלמידיו היו שני בניו של ר' יחזקאל שוחט, בנו של האופה אהרן יעקוב (כעת שלשתם באמריקה), צבי לישע, מנחם אופן (חיים בישראל), יצחק סלומון, שני בניו של יוסף רוט, יצחק אפשטיין (נהרגו בדמביץ) ועוד.

בקיץ 1940 בא לדמביץ פליט מקראקא, ר' משה שמיד, איש כבן 60, מגדולי התורה בעירו, אחד מאלה שהוסמכו לב־חון את הבחורים המועמדים להתקבל ל„ישיבת חכמי לובלין". מאז בואו לדמביץ היה נותן לבחורים מדי שבוע בשבוע שיעור בפלפול על הענין שלמדו אותו שבוע. שיעוריו נמשכו עד החורף 1941. וגם הוא נשלח עם ה„טראנספורט" לראדומישל גדול, אך לא חזר משם. לא רצה לחזור. הוא יצא עם ספר תורה לרחוב והכריז שאינו רוצה לחזור. הנאצים ירו בו ובשמע הוציא נפשו בטהרה, אותו יום א', ה' באב.

ט.

קשה לתאר את הרגשת הזוועה של הנשארים. מאחד הנשלחים סימן אחרון — גלויה בחותמת הדואר של פשמישל מאת ר' נפתלי־קי אייזן. ולא ידוע כיצד נתגלגלה לדואר דמביץ, מאחר שמכתבים לגיטו לא היו מתקבלים מזמן.

יום או יומיים אחרי ה„אקציה" התחילו להתגנב לגיטו, אם בסתר בחשכת הלילה, או ביחד עם קבוצות יהודים ששבו מן העבודה, אלה שהצליחו להסתתר בחוץ ולא נתגלו.

בינתיים הוציאו הגרמנים מחוץ לגיטו הודעה לאוכלוסיה הפולנית, כי כל מי שיימצא אצלו יהודי, או כל מי שיתן יד לעזור ליהודי בכל צורה שהיא — ירה יירה.

ושוב התחיל בגיטו משא ומתן עם ראשי השלטון הגרמני במקום לקבלת חותמות ותעודות בשביל החזורים. המתווכים היו אנשי ה„יודנראט" אנשל טויב ואימרגליק (מרדומשל קטן, חתנו של הקצב מרדכי גולדפארב). חותמות נמכרו בתשלום כסף, למרות הודעת הגסטאפו, כי מי שיימצא בלי חותמת בתעודתו יירה. (יוסף טויב היה אומר: נאַר גלעלט! נאַר גלעלט! רק כסף!). וגם זה לא נעשה בלי חשבון: שכן בדרך זו היתה לגרמנים ידיעה ברורה על מספר היהודים שנשארו למעשה.

בתקופה הזאת עד יום ז' — ח' טבת תש"ג, הועסקו הנשארים, על פי רוב הגברים, אבל גם נשים, בעבודות הרכבת ובמקומות עבודה פנימיים, בודדים במקומות עבודה מוכרים. החיים בגיטו התנהלו לפי סדר יום־העבודה: בבוקר היו יוצאים מן השער קבוצות קבוצות ואחר יום עבודה של עשר שעות היו חוזרים.

גיטו דמביץ הוכרז כ„ארבייטס־לאגער" (מחנה־עבודה). גדרות התיל מסביב לגיטו צומצמו מאחר שלא נשארו בו אלא כ־600 איש, עם הנוספים. (היו בגיטו גם בלתי־לגליים ומדי פעם בפעם נוספו אנשים שלא יכלו עוד להסתתר בחוץ).

יצויין, שבתקופה זו שבין האקציה הראשונה והאקציה הבאה לא היה שום מקרה של מלשינות על יהודים מסתתרים.

בתקופה זו צירפה הגיסטפו ליודנראט יהודי ממילץ, סנדלר בשם קפלן, בזכות האחת והיחידה, שהיה עושה מגפים לאנשי הגיסטפו.

לאחר שמן הנשלחים מזרחה לא הגיעו שום ידיעות והסתננו ידיעות על מחנה ההשמדה בבלז"ץ, בשלה בקרב הנשארים ההכרה שמתקרב הקץ גם עליהם וגדל הפחד שאיש לא יינצל.

הגרמנים סיפקו לירושבי הגיטו כמויות זעומות של צרכי מאכל. השאר הוכנס לגיטו על ידי היוצאים לעבודה וגויים, שהביאו מצרכים שונים עד הגדרות וקיבלו תמורתם חפצים, מלבושים וכו'.

בז׳ או ח׳ טבת תש״ג, יום לפני האקציה השניה, הוברר כי הגרמנים עומדים לחסל את הגיטו כולו. עתה כבר נשקפה הסכנה גם לאנשי ה״ודנראט והם ביקשו תחבולות להציל את נפשם.

י.

בלילה האחרון, בשעה 10 בערב, בא מונק שוס, מראשי האורדנונגסדינסט, אל ראובן שדליסקר והודיע לו, כי אם יסכים לקחת עמו לבונקר, המוכן לו בגרנו של אדריכל קראָווטשיק בגרז׳לוב, מלבד משפחתו גם חלק ממשפחות אנשי היודנראט — יגלה לו את צורת חיסול הגיטו שעומדים לבצעו מחר. אחרי התיעצות של ראובן עם אחיו הגדול, אברהם, הסכים ראובן לתנאי והובא אל ביתו של ראש היודנראט, יוסל טויב, שגר בדירתו של הרש לישע, מאחורי שורת הבתים שבככר השוק.

אותה שעה כבר נוכחו שם כל בני המשפחות טויב, שולדנפריי, שוס. אנשל כ״ץ ב מסר לנוכחים את הידיעה שקיבל מראש ה״ארבייטס־אמט״: ממחר לא יישארו בגיטו אלא העסוקים במפעלי־הרכבת ושירותים מצומצמים של „מחנה כפיה״, שיוקם במקום „מחנה העבודה״, ובראשו יעמדו שלושה יהודים: אימרגליק — הראש, ביטקובר — המזכיר, וקפלן — היועץ.

ראובן שדליסקר כבר היה תחת השגחתו המעולה של מונק שוס, שרק אחרי הפצרות הרשה לו לגשת אל דודיו ולמסור להם מי יכול להישאר בגיטו ומי צריך לברוח. ואמנם עזבו את הגיטו בחצות הלילה כל אלה שהסתננה אליהם הידיעה והיה להם סיכוי כלשהו למצוא מחסה.

האקציה היתה הפעם קצרה: הגיטו הוקף על־ידי „זונדר־דינסט״ („שירות מיוחד״) אוקראיני שהוטלה עליו כל העבודה השחורה, ושוב נאספו היהודים, לפי הסדר של האקציה הראשונה. כל אלה שנקבעו על ידי אימרגליק (טיפוס גס רוח, בלתי אחראי ופטפטן, שאף רגש משפחתי לא היה לו) וחבורתו כעובדים במפעלי הרכבת ואנשי שירותים, קיבלו חותמת שניה והוחזרו למאסף בהקדש — הפעם רק העובדים עצמם בלי משפחותיהם. היתר הובלו למטה אל תוך הביצות ומשם לרכבת שחיכתה להם, בה נשלחו לבלז׳ץ.

יא.

עם הנהגת המשטר החדש של „מחנה הכפיה״ השתלט אימרגליק בכל אכזריותו על־ידי טירור והטלת אימים על הנשארים. החיפושים אחר מסתתרים בתוך הגיטו לא נעשו עוד רק על־ידי גרמנים או עוזריהם האוקראינים, אלא בהשתתפותם הפעילה של אנשי ה„אורדנונגס־דינסט״ היהודים, שאמנם גילו מספר גדול של בונקרים יהודים. גם הללו הוצאו אל בית הקברות היהודי ונורו שם.

כתום האקציה התחילו לחזור אלה שלא יכלו להישאר במקומות הסתר שלהם, וגם בודדים שהצליחו לקפוץ מתוך הרכבת, ויש שחזרו אפילו מלנצוט. את דרכם חזרה עשו בלילות בסמוך לכביש או לפסי הרכבת. אימרגליק הודיע, כי עליהם לעזוב את המחנה, שאם לא כן ימסור אותם לגסטפו. אולם לברוח אפשר היה עוד רק אל גיטו בוכניה, שהיה קיים עדיין והסתננו ידיעות משם, כי עדיין אפשר לחיות בו.

שמועה נפוצה, ויש רגליים לדבר, שנפוצה על־ידי הנאצים, כי להבא ישארו גיטאות בחמישה מקומות בלבד: קראקא, טרנוב, בוכניה, פשמישל, ז׳שוב. כוונת הנאצים היתה לרכז את היהודים בדרך זו במקומות מספר. מדמביץ ברחו יהודים בעיקר לבוכניה, ברכבת, ברגל ובכל אמצעי אחר, בעזרת גויים שקיבלו שכר הובלה.

הגסטפו סמכה בכל על אימרגליק ועוזריו, שהיו בעיקר מבין ה„אורדנונגס־דינסט״. יום אחד פקד אימרגליק על ה„אורדנונגס־דינסט״ להביא אנשים בלתי־ליגליים במחנה, זקנים, חולים וילדים (כ־52 נפש) לחדר בתלמוד־תורה — וכאילו סידר להם בית־חולים. אך בו בלילה באו הוא עם אנשי ה„אורדנונגס־דינסט״ יחד עם גאבלר ורצחו אותם אחד אחד. אנשי ה„אורדנונגס־דינסט״ החזיקו את הקרבנות בידיהם וגאבלר ירה. אחד מעוזריו היהודים נזרה כעבור שבועיים בלי שום סיבה על־ידי אותו גאבלר בשעה שעמד ליד שער הכניסה למחנה.

יב.

אלה שבאו לבוכניה נעשו שותפים לגורלם המר של יהודי בוכניה — רובם נשלחו בתחילת ספטמבר 1943 לאושוויץ — ישר להשמדה. חלק נשלח למחנה עבודה בשבניה ליד יאסלו ומשם חזרו כמה מבני דמביץ לפוסטקוב כמתנדבים. חלקם הגדול של עובדי שבניה, והם שרידי יהודי גליציה שהובאו למקום מטרנוב, רישא, בוכניה, פשמישל, הובאו לאושוויץ ב־29 בנובמבר 1943, עברו סלקציה וחלק מהם נתחלקו בין מחנות עבודה בסביבה וכן הלאה.

מחנה הכפיה בדמביץ התקיים עד סמוך לפסח תש״ד. בערב פסח חוסל המחנה. עובדיו היהודים הועברו למחנה הכפיה ירוזוליימסקה—קרקוב. ההנהלה היהודית של המחנה נשארה במקום עוד כשבועיים, יחד עם המשפחות והקרובים ביותר. אחר כך הובאו למחנה „פלוגצויג־וווערקע״ במילץ, וכעבור ימים אחדים הוצאו להורג על־ידי אנשי הגסטפו עצמם, סבורים לפי המלצת גאבלר.

בהריגתם היה חלק נכבד לאנשי ה„באהן פוליציי״ (משטרת הרכבת) הפולנית, שהיו ביניהם צעירים פולנים מדמביץ והסביבה, גם לפני כן היו אלה יורים ביהודים שמצאום ברכבת או בסביבתה, לפי הכרת פנים בלבד.

אחרי חיסול המחנה חיפשה המשטרה הפולנית וירתה בכל המסתתרים שמצאה. ביניהם גם כל משפחות שוס וטויב, שהסתתרו ביערות וילופוליה וסטאשובקה. עיקר החיפושים אחר המסתתרים הוטל על המשטרה הפולנית. אף על פי כן נשארו וניצלו בודדים ומשפחה אחת — פאוסט ויחזקאל שוחט.

יג. *

בשעתו, ביום ה„אויסזידלונג״, כינסו הנאצים בככר המיועד לכך כחמשת אלפים יהודים: מדמביץ, מפילזנו, מבארנוב, מטרנובז׳ג־דזיקוב, מראדומישל קטן ומראדומישל גדול.

* פרק זה נכתב ע״י מנחם אופן.

הם הועמדו בקבוצות־קבוצות של עשר שורות שבכל אחת היו עשרה אנשים, נשים וילדים, —

לפני הכנסת הקבוצות לק־רונות הרכבת — קבוצה לקרון, קבוצה לקרון — הובדלו מהן 150 איש, בעיקר בני נעורים, לעבודה בבית־חרושת של אוי־רונים פ. ז. ל. ז'שוב, כ־200 למחנה העונשין של ס.ס. בפוס־טקוב, קבוצה קטנה של 40 צעירים לאחד המקומות בסבי־בת דמביץ. השאר הועלו לקרו־נות והוסעו מזרחה, כפי הנראה למחנה ההשמדה בלז'ץ.

בקרב הקבוצה של 150 שנש־לחו לז'שוב היו 40 מבני דמביץ. קבוצה זו יסדה את המחנה „פלוג־צויגס־פאבריק רייכסהוף" (ז'שוב — ריישא). בראש המח־נה עמד אחד אלפרד, בן מהג־רים מדמביץ שהתישבו בגרמניה והוחזרו בשעתו דרך זבונשין. עזרו על ידו אחד ואלטר מדמ־ביץ ופליט מלודז' יורק, שהת־גורר בדמביץ בזמן המלחמה. התנהגותם היתה גרועה ביותר והם גרמו למעשה לכמה מקרי הרג במחנה.

המחנה הזה התקיים עד הת־קרבות הרוסים לז'שוב ביוני 1944. הוא התרחב עד כדי 500 איש, שהתמחו בחרטות והוציאו מתחת ידם עבודה במכסה שלמעלה מהנורמה, 120 אחוז. בעלת המפעל היתה הפירמה היינקל.

דמביצאי במחנה אחר השחרור
נאך דער באפרייאונג

ברגע האחרון לפני העברת המחנה מערבה נעשה נסיון לבריחה שנכשל בעטיים של אנשי ה„זונדר־דינסט" (שירות מיוחד) היהודי. בסך הכל נמ־לטו כ־17 איש.

מ־40 אנשי דמביץ שבמחנה נשארו בחיים עד ההעברה כמ־עט כולם. על פי רוב נשארו גם אחרי ההעברה במחנות, בע־בודת החרטות אצל הפירמה היינקל, אבל נתפזרו ב־13 מקו־מות: פלאשוב, ויליצ'קה (בית חרושת לאוירונים) פלוסנבורג (בבואריה), קולמר (בצרפת) במנהרה אוראניבורג, ברואונש־ווייג (מפעלי הרמן גארינג), נוי־גאממה על ידי האמבורג (מחנה מרכזי), ברמן, ברגן־בלזן. שיח־רורם של הללו בא ביום א', 15 באפריל 1945, אבל עד למח־רתו לא הופיע שום איש מהצ־בא הבריטי לטפל בהם. רק ביום שני בערב הופיעו אנגלים וה־ביאו לכל איש רבע ככר לחם וקופסה של שומן חזיר. האנ־שים הרעבים מימים אחדים אכ־לו וחלו בדיזנטריה קשה ואלפים מתו. החולים נשארו בצריפים יחד עם המתים בלי עזרה, עד שמבלוק 12 (בלוק יהודי) נשל־חה משלחת אל רב צבאי ברי־טי שתיארה לפניו את המצב, והלה שלח לעזרה כמה בנות מחיל העזר והמצב הוטב. שבועיים התענו עוד במקום עד שהוצאו משם.

ראובן שעדליסקער־שריר

די יידן־פארטיליקונג אין דעמביץ

א.

דעם 1־טן סעפטעמבער 1939 האָט היטלער פראָקלאָמירט מלחמה־צושטאַנד צווישן דייטשלאַנד און פוילן, און שוין 11 אַ זייגער פאַרמיטאָג האָבן זיך באַוויזן די ערשטע דייטשע עראָפּלאַנען איבערן הימל אין דעמביץ. פאַר דערווייל האָבן זיי זיך באַנוגנט מיט שיסעריי. איין טאָג שפּעטער, שבת נאָכמיטאָג, בערך 4 אַ זייגער, האָבן דייטשע עראָפּלאַנען דורכגעפירט די ערשטע באָמבאַרדירונג, ביי וועלכער עס זענען הרוב געווארן עטלעכע הייזער, צווישן זיי דאָס הויז פון אהרן בער אין דער אַלטער שטאָט און אויך אַן אינטערנאַט פאַר פוילישע סטודענטן (די בורסע). אויך לעבן דער באַן־סטאַנציע זענען געפאַלן עטלעכע באָמבעס.

ביי דער באָמבאַרדירונג זענען דערהרגעט געווארן עטלעכע דעמביצער איינוווינער און באַלד האָט זיך אָנגעהויבן אַ בהלה־דיק לויפן אין די נאָענטע דערפער. די יידן פון דער נייער שטאָט זענען צום מיינסטן אַנטלאָפן אין די דערפער וואָליצע און וויעווי־ארקע, די יידן פון דער אַלטער שטאָט האָבן זיך פאַרנומען קיין ליסאָ־גורא, סטאָבירנאָ, סטאָשוווקאָ, ניעד־זשווי־אַדי. וועז זיי זענען אין איין טאָג אַרום צוריקגעקומען צו זייערע היימען, כדי ארויסצונעמען אַ ביסל מיטלטלים, האָבן זיי דערזען, אַז דאָס מיינסטע באַווען־גלעכע האָב און גוטס איז צעריבט געווארן דורך גויים פון די נאָענטע און וויטערע דערפער, אין אויך שטאטישע שכנים האָבן געהאָט אַ חלק אינעם רויב.

אין דער גרויסער בהלה זענען טייל משפחות צעשיידט געווארן און געזונען זוכן איינע די אַנדערע. טעג האָט גע־דויערט ביז זיי זענען זיך צונויפגעקומען. די בריק איבער דער וויסלאָק איז צעשטערט געווארן אין די באָמבאַרדירונגען און כדי אַריבערצוקומען אויף דער אַנדערער זייט האָט מען געמוזט נוצן אַ טראָטוּוי. אין דאָ האָבן די באָמבאַרדירונגען נאָך אָנגעהאַלטן.

די מאָכט־אַרגאַנען אין דעמביץ האָבן אויפגעהערט צו עקזיסטירן, און ביזן טאָג וועז דאָס דייטשע מיליטער איז אַריין אין שטעטל איז נישט געווען קיין שום פירונג.

דעמביצער פליטים האָבן נאָך אַרומגעזוכט אַ דאָך אויבערן קאָפּ אין די דערפער — האָט זיך צווישן זיי פאַרשפּרייט אַ קלאַנג: די דייטשן הרגענען יעדן יידישן מאַנסביל וואָס פאַלט זיי אין די הענט אַריין. און טאָקע באַלד האָט זיך אָנגעהויבן אַן אַלגעמיינע פלוכט צו מזרח צו. אַ טייל פון די אָנטרונענע האָט באַווייזן אַריבערצוגיין דעם טייך סאָן, וואָס איז אין דער צווישנצייט פאַרנומען געווארן דורך דעם דייטשן מיליטער; אַנדערע, וואָס די דייטשן האָבן זיי דעריאָגט אין וועג, האָבן רעזיגנירט פון אָנטלויפן און האָבן זיך געלאָזט אויפן וועג צו־ריק. פריער האָבן זיך דערוועגט אַריינצוגיין אין שטעטל די פרויען, דערנאָך האָבן אָנגעהויבן צוריקקומען אויך די מענער. זיי האָבן געפונען די דירות אויסגערויבטע און צעשטערטע. פונדעסטוועגן האָבן זיי זיך טייוווייז באַרוקט. דערווייל, האָט זיך געדאַכט, דראָט נישט קיין געפאַר זייער לעבן. די דייטשן האָבן נישט געריבט און נישט געמאַרדעט. זיי האָבן זיך באַגיגנט מיט כאַפן יידן פון גאַס אַראָפּ און פון די הייזער צו ריניקן זייערע אָמטן, און דערביי האָבן זיי גענאָסן פון דער הילף פון גויים, וואָס האָבן זיי געלערנט ווו צו געפינען יידן.

בערך צוויי וואָכן נאָך דער אָקופּאַציע איז סטאַראָן, דער פריערדיקער בירגער־מייסטער, באַרופן געווארן צו שטעלן זיך ווייטער בראש פון דער שטאָטישער פאַרוואַלטונג.

אין איינעם אַ פרייטיק־צונאַכטס איז טוביה צוקער צוזאַמען מיט נאָך יידן געפרופן געווארן צו קומען אין אַמאָליקן בנין פונעם סטאַראָסטע. עס האָבן זיי אויפגענומען דייטשן פון דעם ס. ס. קאַמאַנדאַ ריישע, און צו וויסן געטאָן זיי, אַז ביז אין דער פרי מוזן זיי צושטעלן די דייטשן אַ באַשטימ־טע צאָל ליילעכער אוּן בעטצייג, און וויי וועט זיין די יידן אויב דער באַפעל וועט נישט אויסגעפירט ווערן צו דער צייט. די אייגענע נאַכט זענען אַרויסגעשיקט געווארן זאמלער אי־בער די יידישע הייזער און די פאַרלאָזענע זאָכן זענען איבער־געגעבן געווארן די דייטשן לויטן באַפעל.

דורך דעם דאָזיקן אויפטו איז פאַקטיש געשאַפן געווארן דער קערן פאַר יענער „יידישער מאַכט", וואָס האָט זיך שפּע־טער אויסקריסטאַליזירט אין דעם „יודענראַט". לויט סטאַ־ראָנס רעקאָמענדאַציע איז פאַר דער דאָזיקער אויפגאַבע אויס־געקליבן געווארן טוביה צוקער, אַלס דער אָנגעזעענסטער ייד וואָס איז געבליבן אין שטאָט נאָך דעם ווי דער ראש־הקהל ר׳ אברהמלע גאָלדמאַן איז אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד.

באַלד נאָכן אַריינמאַרש פון די דייטשן קיין דעמביץ איז פאַרוועט געווארן די פאַלקס־שולן צו לערנען יידישע קינדער. די פויליש גימנאַזיע, די אייניציקע אין דעמביץ, איז אָפּגע־שאָפט געווארן. די חדרים זענען פאַרמאַכט געווען און די קינ־דער האָבן געלערנט פריוואָט אין די דירות פון מלמדים, אַדער זייערע עלטערן האָבן זיי געלערנט, ווי וועיט זיי האָבן געקענט. די יידישע ביבליאָטעקן זענען קאָנפיסקירט געווארן. ווער עס האָט באַווייזן, האָט גענומען אַ ביסל ביכער צו זיך אהיים. די ספרי־תורות זענען אַרויסגענומען געווארן פון די שולן און צעטיילט צווישן די יידישע תושבים.

ב.

די דייטשע מאַכט אין שטאָט איז תחילת געווען דער עיקר אַ ציווילע מאַכט. געסטאַפּאָ האָט זיך אַריינגעמישט בלויז אין ספעציעלע פאַלן. די מאַכט לגבי דער באַפעלקערונג איז איינגעשאַנען אין דער האַנט פון דער באַצירקס־האָופּטמאַנשאַפט. דעמביך האָט זיך געוואָלט פאַר אַ באַוונדערן קריין צוואַמען מיט דער געגנט אין אַ גענוג ברייטן פאַרנעם. די גרענעץ פונעם קריין זענען געווען די שטעטלעך ראָזוואָדאָוו, סענדישעוו, וויעלאָפאָליע, פילזנא. דער קריין־האָופּטמאַן איז געווען ד״ר אָסוואַלד, אַ גענוג געמעסיקטער דייטש. זיין שטעל־פאַרטרעטער איז געווען אַ ווינער יונגערמאַן מיט אַ דאָקטאָר־טיטל, וואָס שפּעטער האָט זיך אַריסגעשטעלט, אַז ער האָט מיטגעפּילט מיט די יידן און געוואָלט זיי צו העלפן. די יידישע ענינים האָבן זיך דעמאָלט געפונען אין זיין האַנט.

אין אַנהייב פון דער אָקופּאַציע זענען די יידן פון טאַרנאָבזשעג (דזשיקעוו) און פון ראָזוואָדאָוו פאַרטריבן געוואָרן אויף דער אַנדערער זייט סאָן. די מיינסטע זענען געבליבן אין תחום פון דער רוסישער הערשאַפט, אַ טייל איז צוריקגעקומען און לויט אַ השתדלות פונעם יודענראַט אין דעמביץ ביי דער הילף פונעם אויבנדערמאַנטן קריין־האָופּטמאַן־שטעלפאַרטרעטער איז זיי דערלויבט געוואָרן זיך צו באַזעצן אין זייערע פריערדיקע ערטער. ערגער איז געווען דער גורל פון די יידן אין מעליץ, וואָס האָבן דערשפּירט די הארטע דייטשע האַנט באַלד ביי דער אָקופּאַציע, ווען עטלעכע צענדליק פון זיי זענען דערהרגעט געוואָרן בשעת זיי זענען געווען אין יידישן מרחץ.

אין דער ערשטער תקופה פון דער נאַצי־הערשאַפט אין דעמביך האָבן די דייטשן נישט אינגעפּירט קיין באַזונדערע באַגרעניצונג פונעם יידישן האַנדל. ביז אין דער מיט פונעם יאָר 1940 האָבן זיך די יידן אויך נעמען באַווען פריי פון יעדער באַגרעניצונג, אפילו אין די באַנען. דעמביצער יידן פלעגן פאָרן קיין טאָרנע אינקויפן סחורות ביי הורט־סחורים און מ׳האָט זיי דערין נישט געשטערט. זיי זענען אויך געווען ליווראַנטן פאַר דייטשע מיליטערישע אינסטיטוציעס און האָבן באַקומען אויסגעצאָלט לויטן געווינלעכן האַנדלס־שטייגער.

די דייטשן זענען, וויזיט אויס, נישט געווען אינעריק פאַראינטערעסירט אינעם מסחר פון דעמביץ, וואָרום דאָרט איז נישט געווען מער ווי איין פּריוואָט געשעפט פון אַ דייטש מיטן נאָמען האַזע, בלויז פאַר אייזן־ארטיקלען.

בדרך כלל זענען דעמאָלט אין דעמביץ און דער סביבה נישט פאַראַנטוואָרטלעכע אמתע מאַכט־מענטשן, סיי מצד די נאַציס, סיי מצד די פאָליאַקן. די איניציאַטיקע גזירה, וואָס איז דעמאָלט ארויפגעלייגט געוואָרן אויף יידן באַזונדער, איז געווען די ״ארבייטס־פליכט״ ביי דער פאַרמיטלונג פונעם ״יודענראַט״, וועלכע איז אינגעפּירט געוואָרן לויט דער עצה פון סטאַראָן, דעם בירגערמייסטער פון פאַר דער מלחמה, וואָס די נאַציס האָבן אים איבערגעגעבן די שטאָטישע פאַרוואַלטונג קורץ נאָך דער אָקופּאַציע. פון איצט אָן פלעגן דער ״יודענראַט״ שיקן יידן צו ארבעט ביי די דייטשן לויט זייער פאָדערונג, אָנשטאָט דעם וואָס פריער פלעגן יידן געכאַפּט וועלכע דורך זעלנער צו כל־המינים אַרבעטן אין ביוראָען, קאַזאַרמעס, צו רייניקן די גאַסן, אָפרוימען די חורבות פון דער באָמבאַרדירונג א.א.וו. די דייטשן האָבן די עצה געהערט אַנגענומען. עס איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז יידישע יונגעלייט האָבן זיך באָמיט אַריינצובאָקומען צו דער ארבעט אין אָפיציעלע פלעצער, צוליב דער מענטשלעכער באַציונג וואָס זיי פלעגן דאָרט באַגעגענען, און זיי האָבן אויך באַקומען באַשטעטיקונגען איבער דעם, כדי זיי זאָלן נישט געכאַפּט ווערן דורך זעלנער צו ארבעט אין אַנדערע פלעצער.

אין די ווינטער־חדשים פון דעם יאָר 40־1939 האָט זיך פאַרשפּרייט צווישן די יידן אין גאַליציע אַ נישט־אַרגאַניזירטע אַנטלויף־באַוועגונג פונעם נאָכצוישן אָקופּאַציע־שטח צום רוסישן, און אויך פון אָקופּירטן דעמביץ זענען עטלעכע צענדליק יונגעלייט אויף דעם אופן אַריבער אין רוסישן שטח. די דייטשן האָבן וועגן דעם געוווּסט, אָבער נישט געלייגט דערויף קיין אַכט. די רוסן אָבער פלעגן כאָפּן די אַנטלאָפענע, אַרעסטירן, אויספאָרשן און באַשולדיקן זיי אין שפּיאָנאַזש אַלס דייטשע אָגענטן.

וויבאַלד אָבער די פליטים פון מערב־גאַליציע זענען געוואָר געוואָרן וועגן דעם לעבעדיקן מסחר אין מערב און די בערך נאָרמאַלע באַציונגען נאָך דער ערשטער בהלה — האָט זיך זומער 1940 אָנגעהויבן צווישן די פליטים אַ באַוועגונג אין דער פאַרקערטער ריכטונג: צוריק אין זייערע פריערדיקע ערטער, אויך ווען זיי געפינען זיך אונטער דער נאַצי־הערשאַפט. די רוסישע מאַכט, וואָס האָט עס באַמערקט אוּן נישט געקאָנט פאַרשטיין אַזאַ אויפפירונג פון די אָנטרונענע פאַר די נאַציס, האָבן זיך געקליגט און פראָקלאַמירט אַ רעגיסטראַציע פון די אַלע וואָס ווילן צוריקפאָרן, און צום סוף האָבן זיי אַרויסגעשיקט די רעגיסטרירטע אין אינערערע קריין פון סאָוויעט־רוסלאַנד — און אַ דאַנק דעם זענען די מיינסטע געבליבן לעבן.

ג.

אַנהייב 1940 האָט די דייטשע מאַכט ביי דער פאַרמיטלונג פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג דורכגעפּירט אין דעמביץ אַן אַלגעמיינע רעגיסטראַציע פון דער גאַנצער באַפעלקערונג. יעדער דערוואַקסענער האָט באַקומען אַ ״קען־קאָרטע״, וואָס ער איז מחוייב געווען צו טראָגן ביי זיך. אוּן דאָ האָט זיך צום ערשטן מאָל געוויזן אַן אָפּיציעלע דיסקרימינאַציע צווישן יידן און נישט־יידן. די ״קען־קאָרטע״ פאַר פאָליאַקן האָט געהאָט אַ גראָע פאַרב, בעת די יידן זענען געגעבן געוואָרן גראָע ״קען־קאָרטן״.

אין יענער צייט איז אויך אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ באַפעל פונעם געגנער־גובערנאַטאָר פראַנק, וועמענס זיץ איז געווען קראָקע, אַז יעדער יד און יידישקע זענען מחוייב צו טראָגן אויף דער רעכטער האַנט אַ ווייסע סטענגע מיט אַ גרינעם אָדער בלאָען מגן־דוד. די דעמביצער יידן האָבן אָנטהויבן שפּירן, אַז זיי זענען אַריין אין אַפּקע פון וועלכער ס׳איז קיין אויסוועג נישטא.

אין איין צייט מיט דער רעגיסטראַציע איז אין דעמבין געגרינדעט געווארן אַן „אַרבייטס־אַמט", וואָס האָט געהאַט אין אויפגאַבע צו באַשעפטיקן בייַ ארבעט אלע אַרבעטס־פּעיקע. טייל פוילישע יונגעלייט זענען אַרויסגעשיקט געווארן איף ארבעט קיין דייטשלאַנד. דאָס האָט אָבער נישט געגאָלטן פאַר די יידן. זיי זענען באַשעפטיקט געווארן בלויז ביי אַרטיקע אַרבעטן, ביי דער מיט־אַרבעט פונעם „יודנראַט". בראש פונעם „אַרבעטס־אַמט" איז געשטאַנען אַן ס.א.־מאַן פון דייטשלאַנד, אַ מיטגליד פון דער נאַצי־אַנאַל־סאָציאַליסטישער פאַרטיי. דער פאַרבינדלער צווישן דעם יודנראַט און דעם אַרבעטס־אַמט איז געווען אַנשל טויב, נתנ׳ס זון. אין יענער צייט איז די אַרבעט, אויך די אַרבעט פון די יידן, געווען פאַר צעצאַלטס, אָפילו אין מיליטעריישע אינסטיטוציעס, און פאַרשטייט זיך, אַז צווישן די אומבאַמיטלטע יידן האָבן זיך געפונען אויך אַזעלכע, וואָס זענען געגאַנגען צו דער ארבעט פון אייגענעם ווילן. לויטן גזעזע איז יעדער ייד שולדיק געווען עטלעכע טעג ארבעט אין דער וואָך. דער יודנראַט, אָבער, האָט איינגעפירט אַ מעגלעכקייט פון פאַרבייט: ווער עס איז געווען בכוח צו צאָלן דעם יודנראַט דעם פריי פון אַרבעטס־טעג, איז געווען באַפרייט פון דער ארבעט און אַנשטאָט אים איז אויגאַנגען צו דער ארבעט אַן אַנדערער כדי צו באַקומען דעם לוין.

פון זיַנט, אָבער, עס האָט זיך אַרויסגעווייזן, אַז די פאַרמיטלונגס־געשעפטן פונעם יודנראַט קאָנען אויך ברענגען רווחים, איז אין אים גופא אויסגעבראַכן אַ סכסוך וועגן דער אָנפירונג. טוביה צוקער איז אַראָפגעזעצט געווארן, אָדער ער האָט זיך אָפּגעזאָגט, און דער ראש פונעם יודנראַט איז געווארן יאָסל טויב, נתנ׳ס זון.

די עיקר ארבעט ביי די דייטשן איז געווען אויסברייטערן די באַן־גלייזן און בויען ריזיקע וואַרשטאַטן פאַר דער באַן. שפעטער האָט זיך אַרויסגעווייזן, אַז דאָס איז געווען אַ צוגרייטונגס צום אָנגריף אויפן ראַטנפאַרבאַנד. דעמבין איז שוין אין די פוילישע צייטן געווען אַ וויכטיקער קנופל־פונקט פון וועגן. אוך די דייטשן האָבן אים פילפאָכיק פאַרגרעסערט. אַלע בנינים וואָס זענען אויפגעשטעלט געווארן דורך דער פאַר־וואַלטונג פונעם „צענטראַלן אינדוסטריע־ראַיאָן Centralny) okręg przemysłowy) אין די פאַרמלחמה־יאָרן, האָבן די דייטשן אויסגענוצט פאַר דער מאָגאַזינירונג פון מיליטעריישער אַפּראָוויזאַציע און אַמוניציע וכדי.

ד.

אין די חדשים אַפּריל־מאַי איז פאַרגעקומען אַן אָנטשייַדנדיקע עגדעירונג פון דער לאָגע, וועז ס׳איז אויפגעשטעלט געווארן דער „מיליטעריישער איבונגס־לאָגער פון ס.ס. וואָפן" אין וואָלד פוסטקאָוו ביי דעמבין, וווּ עס זענען אויסטרעגירט געווארן צענדליקער טויזנטער רעקרוטן פון דייטשלאַנד אוּן מאַביליזירט פון די אָקופירטע לענדער פון אָמאַליקע דייטשע קאָלאָניסטן, וואָס האָבן אין וועלכער עס איז מאָס אָפּגעהיט אַ צור בונד צו זייער דייטשער אָפשטאַמונג. אינעם וואָלד פון פוסט־קאָוו האָט דער „צענטראַלער אינדוסטריע־ראַיאָן" בשעתו געהאַט אויפגעשטעלט איינע פון זיינע גרעסטע אונטערנע־מונגען פאַר אַמוניציע־אויסאַרבעטונג. אינצ האָבן די בנינים געדינט דער נאַצי־אַרמיי אַלס איבונגס־לאָגער. אַרום דעם דייטשט לאָגער זענען אין אַ פּיבערהאָפטיקן טעמפּאָ אויפגע־שטעלט געווארן אַרבעטס־לאָגערן, סיי פון פאָליאַקן, סיי פון יידן. די פאָליאַקן זענען אַרגאַניזירט געווארן אַלס אַרבעטס־פּליכטיקע מאַביליזירטע (יונאַקי), די יידן זענען איינקווא־טירט געווארן אין געשלאָסענע אַרבעטס־לאָגערן. די פאָליאַקן פלעגן באַקומען אורלויב פון צייט צו צייט, די יידן, אָבער, האָבן געגאָלטן ווי אַרעסטאַנטן.

אין חודש יוני 1940 איז געווען די ערשטע כאַפערייי (אַבלאַווע) פאַרן אַרבעטס־לאָגער אין פוסטקאָוו. ווער עס האָט נישט געקאָנט דערווייזן, אַז ער אַרבעט אין אַ רעגירונגס־אַדער מיליטער־אינסטיטוציע, איז געווען לכתחילה פאַראורטיילט איינגעשלאָסן צווערן אין לאָגער פוסטקאָוו. קיין פוסטקאָוו זענען אויך אַבערגענגן געווארן יידן פון די איבערקי פון די מערב־גאַליציע און אויך פון קאָנצרעפ־פוילן.

דער יודענראַט אין דעמבין האָט געהאַט פולע הענט מיט אַרבעט. פון אַלע זייטן האָט מען זיך צו אים געוועגדט מיט בקשות, ער זאָל זיך באַמיען צו באַפרייען די געכאַפּטע, פאַר־שטייט זיך דורך איבערקויפן די לאָגער־עלטסטע. דער קאָמענ־דאַנט פונעם יידן־לאָגער אין פוסטקאָוו איז געווען דער אוי־בער־שאַרפירער קאָפּס, און די קפּע פונעם יודענראַט האָבן געווווסט ווי מיט אים דורכצוקומען. לויט זיינע באַפעלן, און מיט דער הילף פון זעלנער וואָס האָבן אים געהאָלפן, פלעג מען אַרויסנעמען יידן פונעם לאָגער קיין דעמבין, און פון דאָרט זענען זיי צוריק אין זייערע ערטער.

צוליב דער נאַענטקייט פון פוסטקאָוו צו דעמבין, בסך־הכל אַ מהלך פון 10 ק״מ, פלעג דער קאָנטאַקט מיט דער ס.ס. אַרמיי, די אייגנטימער פונעם לאָגער, פּאַרקומען אין דעמבין. תחילת איז באַשטימט געווארן, אַז די אַפאָוויזאַציע און די קיך פונעם יידישן לאָגער אין פוסטקאָוו וועט איינשטיין בייַם יודענראַט און אַ נייער אינסטיטוציע, וואָס איז אויפגעשטעלט געווארן דורך אַ געצווונגענער יידישער אַרגאַניזאַציע „זעלבסט־הילפע", וועמענס צענטראַלע איז געווען אין קראָקע און אין דעמבין איז געווען איר פאַרשטייער איזיק שאַכנער, אַן איידעם פון געצל לויפבאַן. ער פלעג פון צייט צו צייט פאַרטיילן צווישן טראַנספאָרטן פון צוקער און חזיר־פלייש צו פאַרשיידן באַקומען די יידן פון לאָגער און פון שטעטל. ווייל די יידן האָבן נישט געברויכט קיין חזיר־פלייש, איז געמאַכט געווארן אַן אויס־טויש־געשעפט צווישן דער יידישער אינסטיטוציע און דער שטאָט: די שטאָט־פאַרוואַלטונג האָט איבערגענומען דאָס חזיר־פלייש פאַר דער פוילישער באַפעלקערונג, און דערפאַר האָט זי איבערגעגעבן די יידן אַ קוואָטום צוקער. פאַרשטייט זיך, אַז פון דעם אויסטויש האָט צום מיינסטן געגאָסן די פוילישע באַפעלקערונג. מיט דער הילף פון דער „זעלבסט־הילפע" איז אויך אויפגעשטעלט געווארן די ערשטע געזעל־שאַפטלעכע קיך אין דעמבין, אין קעלער פון דער תלמוד־תורה.

ה.

ביזן יאָר 1941 האָבן די נאַציס זיך נישט געמישט אין ווּוין־פּראָגן אין דעמבּיר. די יידן האָבן געוווינט אומגעשטערט אין זייערע דירות. פֿלוצים איז אויפגעשוווימען דער ענין געטאָ. קוים האָבן די דייטשן צו ווּיסן צו געטאָן וועגן זייער באַשלוס צו באַשטימען אַ געטאָ — אַ באַזונדערן תחום המושב פֿאַר יידן, — האָבן זיך באַלד אָנגעהויבן אונטערהאַנדלונגען וועגן דעם. דער יודענראַט האָט פֿאַרגעלייגט צו באַשטימען פֿאַר דעם צוועק די ראַיאָנען אַוואּ די יידן וווינען, די שטאָט־פֿאַרוואַלטונג אונטער דער אָנפֿירונג פֿון סטאַראָן, פֿון איר זייט, האָט פֿאַרגעלייגט דאָס „טעפּער־בּעסל", איינעם פֿון די סאַמע פֿאַרוואַרלאָזטע פּלעצער אין שטאָט, אינעם טאָל הינ־טערן מאַרק אין דער נייער שטאָט, אָן צום סוף איז דער דאָזיקער פֿאַרשלאָג טאָקע אָנגענומען געוואָרן. סטאַראָן האָט אויסגעפֿירט.

די דעמביצער יידן זענען געווען געצוווּנגען צו פֿאַרלאָזן זייערע דירות, הייזער, קראָמען און ווערקשטעלן, וואָס זיי האָבן אויפגעשטעלט אין משך פֿון הונדערטער יאָרן, אָן קאָנצענטרירן זיך אין אַ באַזונדערן תחום, וואָס איז געווען בלויז איין בעסל פֿון אַלע שטאָטישע גאַסן, דאָס „טעפּער־בעסל" מיט די פּלעצער וואָס האָבן זיך געציגן ביז צו דער אולאַנער־קאָסערן, וווּ ס'האָבן זיך באַזעצט די ס.ס.

די יידן האָבן פֿאַרלאָזט זייערע דירות, קראָמען און ווערקשטעלן, און אָנשטאָט זיי זענען אַריין די גוויישע שכנים, לויט אנווייזונגען פֿון דער שטאָט־פֿאַרוואַלטונג.

ביים אַריבערגיין אין געטאָ האָבן די יידן זיך באַמיט צו פֿאַרקויפֿן פֿון זייער האָב און גוטס וואָס זיי האָבן נאָר גע־קענט. דער רעשט איז געבליבן אומבאַצאָלט פֿאַר די נייע איינווווינער. אָזוי ווי די בנינים פֿונעם פֿעסל האָבן נישט גע־קלעקט אויפֿצונעמען אַזאַ גרויסע באַפֿעלקערונג, זענען אויפֿ־געשטעלט געוואָרן באַזונדערע בארַאַקן — איין בארַאַק פֿאַר צוואַנציק נפשות. די ווּוינונגען אין געטאָ זענען צוגעטיילט געוואָרן דורכן יודענראַט בערך לויט דער פֿאַדערונג פֿון יעדן איינעם, מ'האָט אָבער אָפּגעהיט אַ באַשטימטע צאָל קוואַדראַט־מעטער פֿאַר יעדער נפש. די ענגשאַפֿט איז גרויס געווען, מ'דאַרף אָבער פעסטשטעלן, אַז קיין מגפות זענען נישט אויס־געבראָכן אין געטאָ ביז זיין סאַמע לעצט. דאָקטוירים אין געטאָ זענען געווען ד"ר מאַצנער פֿון אָנדריכאָוו און דער דעמ־ביצער ד"ר אידעק (יהודה) טאָו, אַ זון פֿון שמחה טאָו. ער האָט אָנגעפֿירט מיטן קראַנק־צימער, וואָס איז איינגעארדנט גע־וואָרן אין אַמאָליקן הקדש.

פֿון זינט די דעמביצער יידן זענען אַריין אין געטאָ איז איבערגעריסן געוואָרן זייער קאָנטאַקט מיט דער וועלט אינ־דרויסן. פֿון איצט אָן האָט קיין יייד זיך נישט געטאָרט געפינען אויסערן געטאָ אָן אַ ספּעציעלן דערלויבעניש. דער האָנדל האָט זיך אָפּגעשטעלט אוּן אויך די פּאָסט־פֿאַרבינדונג האָט אויפֿגעהערט.

די דעמביצער יידן זענען כמעט אַלע באַשעפֿטיקט געוואָרן ביי פֿאַבריקן אין געטאָ. דער עיקר ביים אויסברייטערן די באַן־סטאַציע און אַלס לויף־אַרבעטער ביי דייטשע פֿירמעס.

ו.

אינאיינעם מיט דער גרינדונג פֿונעם געטאָ איז די מאַכט איבער די יידן אַריבער פֿון דער ציווילער פֿאַרוואַלטונג צו דער געסטאַפּאָ (דער שעף פֿון געסטאַפּאָ אין דעמביר איז געווען פֿונעם אָנהייב פֿון דער נאַצי־הערשאַפֿט ביז צו דער ליקווידירונג פֿונעם יידן־געטאָ אַ וויינער דייטש מיטן נאָמען גאַבלער). ממילא איז אַנדערש געוואָרן די גאַנצע פריערדיקע פּירונג. נישט געווען מער קיין אונטערהאַנדלונגען און כלר־מרשט פֿרעגן אַן עצה. פֿון דאָנען אָן זענען די יידן געווּאָרן אַ פֿריוואַט פֿאַרמעגן פֿון דער געסטאַפּאָ.

דער ערשטער אויפֿטו פֿון דער געסטאַפּאָ אין די געטאָס איז געווען — אויסטיילן די אַרבעטס־פּעזיקע פֿון די אומטויג־לעכע צו אַרבעט, וואָס האָבן די ערשטע געזאָלט אַרויסגע־שיקט ווערן אין די פֿאַרטיליקונג־לאָגערס.

דער פֿאַרטיליקונגס־לאָגער, ווו די יידן פֿון גאַליציע און שלעזיע זענען געשיקט געוואָרן ביזן יאָר 1943, איז געווען דער לאָגער בעלזשעץ.

גאָר גשווינד האָט די געסטאַפּאָ געביטן דעם צוזאַמענ־שטעל פֿונעם יודענראַט אין דעמבּיץ אוּן אין אַנדערע ערטער, ער זאָל זיין מער צוגעפּאַסט צום נייעם גאַנג. די פריערדיקע יידנראַטלער זענען פֿאַרביטן געווּאָרן על פּי רוב דורך מענטשן פֿון יידישן „אַרדנונגס־דינסט", וואָס האָבן שוין באַווּיזן זיך צוצופּאַסן צום באַפֿעל פֿון די דייטשע ממונים.

גאַבלער, דער שעף פֿון געסטאַפּאָ אין דעמביץ, פֿלעג זיך ביי זיין ערשטן קאָנטאַקט מיט די יידן פּירן ווי אַלע דייטשן, ד. ה. ער האָט זיך באַמיט אַרויסצובאַקומען פֿון זיי וואָס מער פֿאַר זיין פֿריוואַטער טובה וועגן. ער פֿלעג בעטן ביי די יידן, אונטער דראָונגען, כל המינים זאָכן, און זיי האָבן אים טאַקע נישט אָפּגעזאָגט. פֿון אָנהייב האָט ער נישט אַרויסגעווּיזן קיין שום ברוטאַליטעט אוּן ביז צו דער ערשטער „אַקציע" האָט ער אַליין נישט געשאָסן זיינע קרבנות. ס'איז געווען אין דעמביץ אַ פֿאַליציאַנט פֿון דער „שופּא" (שוץ־פֿאַליצייַ) מיטן נאָמען אורבאַן, אַ „פֿאַלקס־דייטשער", וואָס האָט זיך פֿאַרלייגט אויף די יידן ביי דער מינדסטער געלעגנהייט וואָס האָט זיך אים געבאָטן: דער איז געטראָפֿן געווּאָרן אויסערן געטאָ אָן אַ דערלויבעניש; דעם האָט מען געכאָפּט פֿאַרן אין באַן. אורבאַן פֿלעג כאָפּן די „פֿאַרבּרעכער", ברענגען זיי אויפֿן יידישן בית־הקברות אוּן שיסן זיי אויפֿן אָרט.

ס'איז אויסגעשלאָסן, אַז דאָס איז פֿאַרגעקומען אָן דעם וויסן פֿון גאַבלערן, וועלכער האָט געמאַכט דעם אַנשטעל פֿון אַ מענטש מיט גוטע זיטן אוּן קאָנטאַקטער אויפֿפֿירונג. ערשט ביי דער ערשטער „אויסזידלונג" האָט גאַבלער אַראָפּגענומען די מאַסקע פֿונעם פּנים. דעמאָלט האָט ער אַרויסגעווּיזן אַלע זיינע אייגנשאַפֿטן פֿון אַן אויסגעשפּראָכענעם גסטאַפּא־מאַן.

די יידן זענען ווייטער באַשעפֿטיקט געוואָרן ביי פֿאַר־שידענע אַרבעטן אויסערן געטאָ, דער עיקר אויסברייטערן די נעץ פֿון באַן־גלייזן אוּן בויען אַ לאָקאָמאָטיוון־גאַראַזש, וואָס האָט געזאָלט זיין פֿון די גרעסטע אין גאַנץ גאַליציע.

ז.

אין דער ערשטער צייט וואָס די נאַציס זענען באַפאַלן דעם ראַטנפאַרבאַנד איז ביי די יידן געשטיגן די האָפענונג, אַז אָט קומט, אָט ווערט אַלץ נעענדערט זייער זיכערע מפלה. אַלעמענס אויגן האָבן אויסגעקוקט די נאַצנטע רעטונג. וועג ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן נאָכאָנאַנד די מפלות פון דער רויטער אַרמיי, האָט זיך אויף זיי אַראָפגעלאָזט אַן אַלץ שוועררע דעפרעסיע.

באַלד ווי ס׳איז אויפגעשטעלט געוואָרן דאָס געטאָ האָבן זיך צו ביסלעכווייז אָנגעהויבן דורכצוזיפן אַהין אומקלאָרע ידי־עות וועגן טראַנספאָרטן יידן וואָס זענען אַדורך די באַן־סטאַציע צו מזרח צו. קיינער האָט נישט געוווסט צוליב וואָס, צו וועלכן צוועק. דער ערשטער טראַנספאָרט, וואָס דעמ־ביצער יידן האָבן זיך דערוווסט וועגן אים נישט פון עפעס אַ שמועה, האָט געפירט יידן פון וואַלבראָם אין פוילן. יידן פון דעמביצער געטאָ וואָס האָבן געאַרבעט בייַ די באַן־גלייזן האָבן געערעדט מיט די טראַנספאָרטירטע דורך די וואַגאַן־קראַטעס אין די געצייטלטע מינוטן, וואָס זיי האָבן זיך פאַרהאַלטן בייַ דער סטאַנציע. די קלאַנגען האָבן פאַרגרעסערט דעם פחד און די בהלה. די דעמביצער יידן האָבן אָנגעהויבן נאָכטראָכטן, אַז אויך זייער ריי וועט קומען. אַ טאָג אַדער צוויי פאַרן 29־טן יוני 1942 זענען געבראָכט געוואָרן אין דעמביצער געטאָ די יידן פון סענדישעוו, ראָשטש, וויעלאָפאָליע, פילזנא, ראַדאָ־מישל, אוז פון דער גאַנצער דאָרפישער סביבה, צווישן זיי אויך די משומדים.

אַ פינצטערע אימה איז געפאַלן אויף די יידן פון געטאָ. יידן האָבן אָנגעהויבן זוכן באַהעלטענישן אויסערן געטאָ בייַ גויים; טייל האָבן דערצו איינגעווילליקט צוליב פריינטשאַפט, אָנדערע זענען אויסן געוואָרן בלויז צו פאַרדינען געלט. זענען טאָקע געווען נישט ווינציק פאַלן פון דענונציאַציע מצד פאַ־ליאָקן, און די וואָס זענען דערטאַפט געוואָרן זענען געמומען געוואָרן אויפן יידישן בית־הקברות און דאָרט דערשאָסן.

אין דער נאַכט פון 29־טן יוני איז דאָס געטאָ אַרומגע־רינגלט געוואָרן דורך ס.ס.־לייט פון אַ „זאָנדער־קאָמאַנדאָ" פאַר יידן־פאַרטיליקונג („יודען־פערניכטונגס־קאָמאַנדאָ") צו־זאַמען מיט פוילישער פאַליציי. אין די פרימ מאָרגנשעה׳ן האָבן זיך געוויזן אין געטאָ גאָבלער מיט העלפער און געטאָ־פאַ־ליייט פון אויסערן פאַלן און מיט זיי אינאיינעם די שעפס פון דער יידן־פאַרטיליקונג אין גאַליציע, הייגריך אוך קונדע. זיי האָבן געגעבן אַ באַפעל דעם יודנראַט צונויפצוזאַמלען אַלע אַרבעטס־קאַרטן, וואָס זענען פריער אַרויסגעגעבן געוואָרן דורכן אַרבעטס־אַמט אוך איבערגעבן זיי ביז מיטאָגצייט.

צו מאָרגנס איז דער אָפּרוּפ פונעם יודנראַט, יאָסל טויב, גערופן געוואָרן צו דער געסטאַפּאָ, און דאָרט האָט מען אים געהייסן פאַרזאַמלען אַלע יידן צוליב אַן אויסקלויב: ווער וועט בלייבן. איז זי געסטאַפּלט געוואָרן דורך דער געסטא־פּאָ, האָט מען זיי אַריינגענומען אין געטאָ אויף אַ באַשטימטן זאַמל־פלאַץ, צוזאַמען מיט זיייערע משפחות. די וואָס מען האָט זי די אַרבעט־קאָרטן נישט צוריקגעגעבן (די מיינסטע פון זיי איבערן עלטער פון 50־40 יאָר, און די וואָס די געסטאַפּאָ האָט נישט אָנערקענט זייערע אַרבעט־פלעצער) זענען אַראָפּגענומען געוואָרן צו אַ צווייטן זאַמל־פלאַץ, מער אַראָפּ אין דער „קשענשאָ לאָנקאָ".

נאָך דער דאָזיקער פראָצעדור זענען די ס. ס. לייט צו־זאַמען מיט דער פוילישער פאַליציי און די יידן פונעם „אַרד־נונגס־דינסט" געאָנגען איבער די באַראַקן און עזונט באַ־האַלטענע. זיי האָבן טאָקע געפונען אין הייזער און קעלערן עטלעכע צענדליק יידן, וואָס האָבן געוואָגט זיך אויסצובא־האַלטן און זענען גלייך געברענגט צוּוואָרן אויפן בית־הקברות און אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן.

יענעם טאָג איז אָנגעקומען מיט דער באַן אַ גרויסער טראַנספּאָרט מיט אַלע יידן פון טאַרנאָבזשעג און ראָזוואָדאָוו. זיי זענען געברענגט געוואָרן צום זאַמל־פלאַץ אונטן אויף דער „לאָנקע", און בלויז 5־6 מענער פון זיי זענען געפירט געוואָרן צום אויבערשטן זאַמל־פלאַץ, לויטן איינזען פונעם געסטאַפּאָ־מאַן, וואָס האָט געדאַרפט די אָנגעקומענע פירן צום זאַמל־פלאַץ אונטן.

דער רעגן האָט געפלייצט, די ערד פון דער „לאָנקע" איז געוואָרן אַ זומפ. די יידן פון דעמביץ, סענדישעוו, ראָשפּשיץ, וויעלאָפּאָליע, פילזנא און ראַדאָמישל, טאַרנאָבזשעג און ראָזוו־אַדאָוו האָבן ציטערנדיק פון אימה געוואָרט אויפן באַפעל. די מלאכי־חבלה פון ס. ס.ס און געסטאַפּאָ האָבן געמאַכט אַרדע־נונג אין דעם המון, צעטיילט אים אין גרופּן. פלוצים איז גע־קומען אַ באַפעל: קניען! די גאַנצע גרויסע מאַסע, מענער, פרויען און קינדער האָבן אָנידערגעקניט אין דער בלאָטע.

די געסטאַפּאָ־לייט זענען צוגעגאַנגען צו די שורות קני־ענדיקע און אַרויסגענומען פון זיי ביי 180—200 מענטשן. זיי זענען אַרויפּגענומען געוואָרן אויף לאַסט־אויטאָמאָבילן און זענען געפירט געוואָרן דורך ס. ס.־לייט צו דער ליסאַ־גורא ביים עק פונעם דאָרף וואָליצע. מ׳האָט זיי אַריינגע־פירט אין וואַלד אַריין אין דאָרט זענען זיי דערשאָסן געוואָרן דירעקט אין אַ מאַסן־קבר אַריין, וואָס איז פריער צוגעגרייט געוואָרן דורך די פוילישע יונאַקעס, און זיי, די יונאַקעס, זענען געפרופן געוואָרן צו באַדעקן עס, וועז די שוידערלעכע רציחה האָט זיך געענדיקט.

דאָס איז געווען ז׳ אב תש״ב.

ח

דעם אייגענעם טאָג צו פאַרנאַכט צו, זענען די איבעריקע, קרוב 4000 יידן, צווישן זיי 2000 דעמביצער, געברענגט געוואָרן צו דער באַן־סטאַנציע און אַרויסגעשיקט אין אַ פאַר־שלאָסענעם צוג — אויף מזרח. זיי זענען געפירט געוואָרן אין דעם פאַרטיליקונג־לאָגער בעלזשען. עטלעכע פון זיי זענען אַרויסגעשפרונגען פונעם פאַרנדיקן צוג.

איין גרופּע פונעם אונטערשטן זאַמל־פלאַץ איז געשיקט געוואָרן קיין ריישע אַרבעטן אין אַ פאַבריק פון עראָפלאַן־טיילן, מאַרקע מעסערשמיט. טייל פון זיי זענען געבליבן לעבן. דעסגלייכן זענען געבליבן לעבן עטלעכע יונגעלייט פון אַ גרופּע יונגטלעכע, וואָס זענען געשיקט געוואָרן צו דער אַרבעט אינעם „פלוגצויג־וועזרק מיעלזע". אַ דריטער טראַנספּאָרט פון

יוגנטלעכע איז געשיקט געווארן קיין פוסטקאוו אין דעם צוואַנגס־לאַגער, וואָס איז געגרינדעט געווארן בעת דער ליקווידאַציע פון די יידן אין מעלין. פון זיי איז געבליבן לעבן בלויז אייגער (ישראל ריינער).

נאָכן סוף פון דער דאָזיקער אָקציע, האָט די געסטאַפּאָ צו וויסן געמאַן, אַז ווער עס וועט געכאַפט ווערן אָן אַ געסטעמפּלטער קאָרטע, וועט אָן אַ פּאַרדאָן געשאָסן ווערן. די ס. ס. האָבן פּאַרלאָזט דאָס געטאָ. די פּוילישע פּאָליציי האָט עס באַוואַכט פון דרויסן, דער יידישער „אָרדנונגס־דינסט" פון אינעווייניק.

ס׳איז שווער צו באַשרייבן דאָס שוידער־געפיל פון די איבערגעבליבענע. פון איינעם פון די אַרויסגעשיקטע איז אָנגעקומען אַ לעצטער סימן — אַ פּאָסט־קאָרטל מיטן סטעמפּל פון פּשעמישל, פון ר׳ נפתלי־קע אייזן. און מען ווייס נישט ווי־אַזוי דאָס האָט זיך דערוואַלגערט ביז דעמביץ, נאָכדעם ווי בריוו פּאַרן געטאָ זענען שוין לאַנג נישט אָנגעקומען.

אַ טאָג, אַדער צווויי נאָך דער אָקציע, האָבן זיך אָנגעהויבן אַריינגנבענען אין געטאָ צי באַהאַלטענערהייט אין דער פּינצ־טערניש פון דער נאַכט, אַדער צוואַמען מיט גרופּן יידן וואָס זענען צוריקגעקומען פון דער אַרבעט, יענע וואָס האָבן באַווייזן זיך צו באַהאַלטן אין דרויסן און מ׳האָט זיי נישט אַנטפלעקט.

דערווייל האָבן די דיישן אויסערן געטאָ אַרויסגעגעבן אַ מעלדונג צו דער פּוילישער באַפעלקערונג, אַז ביי וועמען מען וועט געפינען אַ ייד, אַדער ווער עס וועט העלפן אַ ייד אין וועלכער עס איז פאָרם — וועט דערשאָסן ווערן.

און ווידער האָבן זיך אָנגעהויבן אין געטאָ אונטער־האַנדלונגען מיט די קעפ פון דער דייטשער מאַכט אויפן אָרט, צו באַקומען סטעמפּלען און קאָרטן פאַר צוריקגעקומענע.

די פאַרמיטלער זענען געווען אַנשל טויב און אימערגליק (פון קליין ראַדאָמישל, אַן איידעם פונעם קצב מרדכי גאָלד־פאַרב). סטעמפּלעלעך זענען פאַרקויפט געווארן פאַר געלט, הגם די געסטאַפּאָ האָט געמעלדעט, אַז ווער עס וועט געטאַפּן ווערן אָן אַ סטעמפּל אויף זיין קאָרטע, וועט דערשאָסן ווערן. (יוסף טויב פלעגט זאָגן: נאָר געלט! נאָר געלט!) און אויך דאָס איז געמאַכט געווארן מיט אַן אויסרעכענונג: ווייל אַזוי אַרום האָבן די דייטשן קלאָר געוווסט די צאָל יידן וואָס איז פאַקטיש געבליבן.

ט.

אין דער דאָזיקער תקופה, ביז ז׳־ח׳ טבת תש״ג, זענען די איבערגעבליבענע, צום מיינסטן די מענער, אַבער אויך פרוי־ען, געווען באַשעפטיקט ביי דער באַן און אינערלעכע אַר־בעטס־פלעצער; ענצעלע אויף אַנערקענטע אַרבעטס־פלעצער. דאָס לעבן אין געטאָ, האָט זיך געפירט לויטן סדר פון דער אַרבעט: אין דער פרי איז מען אַרויס גרופּנווייז פונעם טויער און נאָך אַ צײַן־שעהדיקן אַרבעטס־טאָג איז מען צוריקגע־קומען.

דאָס דעמביצער געטאָ איז דערקלערט געווארן אַלס „אַרבייטס־לאַגער", די שטעכל־דראָט־פּלויטן האָט מען מער צונויפגעצויגן, ווייל ס׳זענען דאָרט נישט געבליבן מער ווי 600 מענטשן, אינאייגעם מיט די צוגעקומענע. (אין געטאָ זענען געווען אויך אומלעגאַלע און מיט דער צייט זענען צוגעקומען מענטשן וואָס האָבן זיך מער נישט געקאָנט באַהאַלטן אינדרויסן).

זאָל באַזונדער פאַרצייכנט ווערן, אַז אין דער תקופה צווישן דער ערשטער און די וווייטערדיקע אַקציעס, איז נישט געווען קיין שום פאַל פון מסירה אויף באַהאַלטענע יידן.

אין יענער צייט האָט די געסטאַפּאָ מצרף געווען צום יודנראַט אַ יידן פון מעלין, אַ שוסטער מיטן נאָמען קאַפּלאַן, בלויז פאַר דעם איינעם זכות, וואָס ער פלעג מאַכן שיינע שטיוול פאַר די אַרויסגעשאָסענע־לייט.

אַזוי ווי פון די אַרויסגעשיקטע אויף מזרח זענען נישט אָנגעקומען קיין שום ידיעות און ס׳האָבן זיך דורכגעריסן קלאַנגען וועגן דעם פאַרטיליקונגס־לאַגער אין בעלזשיץ, איז צווישן די איבערגעבליבענע רייף געווארן דער געדאַנק, אַז דער סוף דערנענטערט זיך אויך צו זיי און ס׳איז געוואָקסן דער פּחד, אַז קיינער וועט זיך נישט ראַטעווען.

די דייטשן האָבן געליווערט די געטאָ־איינווינער גאָר קנאַפּע קוואָנטומס עסנווארג. דער רעשט איז אַריינגעפירט געווארן אין געטאָ דורך די וואָס פלעגן אַרויסגיין צו דער אַרבעט און דורך גויים, וואָס פלעגן ברענגען פאַרשידענע געברויך־אַרטיקלען ביז צו די פּלויטן און באַקומען פאַר זיי חפצים, מלבושים א. א. וו.

ז׳ אַדער ח׳ טבת תש״ג, אַ טאָג פאַר דער צווייטער אַקציע, איז קלאָר געווארן, אַז די דייטשן זענען אויס צו ליקווידירן דאָס געטאָ אינגאַנצן. איצט האָט די סכנה שוין געדראָט אויך די לייט פונעם יודענראַט און זיי האָבן געזוכט פאַרטלען זיך צו ראַטעווען.

י.

אין דער לעצטער נאַכט, זייגער 10 אָוונט, איז צו ראובן שעדליסקערן געקומען מאַנעק שוס, פון די אַנפירער פונעם „אָרדנונגס־דינסט", און האָט אים צו וויסן געמאַן, אַז אויב ער וועט מסכים זיין מיטצונעמען אין דעם בונקער, וואָס שטייט פאַר אים גרייט אין דער שאָפּע פונעם אַרכיטעקט קראָווטשיק און גאַרשעלאָוו, אויסער זיין משפחה אויך אַ טייל פון די משפחות פונעם יודענראַט — וועט ער אים אויסזאָגן די פּאָרם ווי אַזוי עס דאַרף מאָרגן ליקווידירט ווערן דאָס געטאָ. נאָכדעם ווי ראובן האָט זיך אַן עצה געהאַלטן מיט זיין עלטערן ברודער, האָט ער מסכים געווען אויפן תנאי אַז איז געבראַנגט געווארן צום ראש פונעם יודענראַט, יאָסל טויב, וואָס האָט געוויזינט אין דער דירה פון הערש לישע, הינטער דער ריי הייזער פונעם מאַרק.

דעמאָלט זענען שוין דאָרט געווען פאַרזאַמלט אַלע מיט־גלידער פון די משפחות טויב, שולדנפרייַ, שוס. אַנשל טויב האָט איבערגעגעבן די אַנווייזונדע די ידיעה, וואָס ער האָט באַקומען פונעם שף פונעם „אַרבייטס־אַמט": פון מאָרגן אַן וועלן בלייבן אין געטאָ בלויז די וואָס זענען באַשעפטיקט ביי די באַן־ווערק און ביי פאַרשמעלערטע דינסטן אינעם „צוואַנגס־לאַגער", וואָס וועט אויפגעשטעלט ווערן אָנשטאָט דעם

„אַרבעטס־לאַגער", און אין דער שפּיץ וועלן דאָרט שטיין: אימערגליק — דער אַנפירער, ביטקאָוועד — דער סעקרעטער, און קאַפּלאַן — דער יוען.

ראובן שעדליסקער איז שוין געשטאַנען אונטער דער פּסטער אויפזיכט פון מאַנעק שוס, און בלויז נאָך אַ סך בעטן האָט ער אים דערלויבט צוצוגיין צו זיינע פּעטערס און איבערגעבן זיי וועך קאָן בלייבן אין געטאָ און וועך דאָרף אַנטלויפן. און באמת האָבן יענע נאָכט פּאַרלאָזט דאָס געטאָ די אַלע וואָס עס איז צו זיי דערגאַנגען די ידיעה און זיי האָבן געהאַט וועלכע עס איז אויסזיכט צו געפינען אַ באַהעלטענעם.

די אָקציע איז דאָס מאָל גרויזן אַ קורצע: דאָס געטאָ איז אַרומגערינגלט גרוואָרן דורך אַן אוקראיניש „זאָנדער־דינסט", אויף וועלכן ס'איז אַריפּגעלייגט גרוואָרן די גאַנצע שוואַרצע אַרבעט, און וויידער זענען די יידן פאַרזאַמלט גרוואָרן לויטן סדר פון דער ערשטער אָקציע. די אַלע וואָס זענען באַשטימט גרוואָרן דורך אימערגליקן (אַ ברוטאַלער, אומ־פאַראַנטוואָרטלעכער פּלוידערזאָק, וואָס האָט אָפילו קיין משפּחה־געפיל נישט געהאַט) מיט זיין חברותא אַלס אַרבעטער ביי די באַן־ווערק און דינסט־לייט, האָבן באַקומען אַ צווייטן סטעמפּל און זענען אומגעקערט גרוואָרן צום זאַמל־פּלאַץ אין הקדש — דאָסאַמל בלויז די אַרבעטנדיקע אָן זייערע משפּחות, די איבעריקע זענען אַראָפּגעפירט גרוואָרן אונטן אין די זומפּן און פון דאָרט צו דער באַן וואָס האָט אויף זיי גרוואָרט, און אָפּגעפירט זיי קיין בעלזשיץ.

יא.

נאָך דער איינפירונג פונעם נייעם רעזשים, האָט אימער־גליק מיט זיין גאַנצן אכזריות אָנגעוואָרפן זיין הערשאַפט איבער די געבליבענע. דאָס זוכן באַהאַלטענע אין געטאָ איז מער נישט נעמאַטש גרוואָרן בלויז דורך דייטשן, אָדער זייערע אוקראיניש העלפער, נאָר מיט דער אָקטיוורער באַטיילינונג פון די יידישע „אַרדנונגס־דינסט"־לייט, וועלכע האָבן טאָקע אויפגעדעקט אַ גרויסע צאָל יידישע בונקערס. אויך די געפּע־נענע זענען אַרויסגעפירט גרוואָרן אויפן יידישן בית־עולם אוּן זענען דאָרט דערשאָסן גרוואָרן.

וועז די אָקציע איז אַריבער, האָבן אָנגעהויבן צוריקומען די אַלע וואָס האָבן נישט געקאָנט בלייבן אין זייערע באַהעל־טענישן און אויך ענצעלע, וואָס האָבן באַווייזן אַרויסצושפּרינ־גען פון דער באַן, און אַ טייל זענען צוריקגעקומען אָפּילו פון לאָגצוט. זייער צוריקוועגס האָבן זיי געמאַכט אין די נעכט לעבן דער שאַסיי אָדער די באַן־גלייזן. אימערגליק האָט צו וויסן גענומען, אַז זיי מוזן פאַרלאָזן דאָס לאָגער, אַז נישט, וועט ער זיי איבערגעבן דער גסטאַפּאָ. אָבער אַנטלויפן האָט מען נאָך געקאָנט בלויז אין דעם געטאָ באַכּניע, וואָס האָט נאָך עקזיסטירט און ס'האָבן זיך דורכגעריסן ידיעות פון דאָרט, אַז מען קען דאָרט נאָך לעבן.

אַ קלאַנג האָט זיך פאַרשפּרייט, און ס'איז דאָ אַ יסוד צו גלייבן, אַז ער איז פאַרשפּרייט גרוואָרן דורך די נאַציס, אַז להבא וועלן בלייבן געטאָס בלויז אין פינף פלעצער: קראָקע, טאַרנע, באַכּניע, פּשעמישל, ריישע. די כוונה פון די נאַציס איז געווען אויף דעם אופן צו קאָנצענטרירן די יידן אין געציילטע פלעצער. פון דעמבּיץ זענען יידן אַנטלאָפן בלויז קיין באַכּניע, מיט דער באַן, צופוס און מיט וועלכן עס איז מיטל, מיט דער הילף פון גויים וואָס האָבן דערפאַר אַ־קומען גוט באַצאָלט.

די געסטאַפּאָ האָט זיך אין אַלץ פאַרלאָזט אויף אימערגליקן און זיינע העלפער, וואָס זענען דער עיקר געווען פונעם „אַרדנונגס־דינסט". איין טאָג האָט אימערגליק באַפּוילן דעם „אַרדנונגס־דינסט" צו ברענגן אומלעגאַלע מענטשן פונעם לאַגער, זקנים, קראַנקע און קינדער (ביי 52 נפשות) אין אַ צימער פון „תלמוד תורה" — ער האָט זיי כלומרשט איינגעאַרדנט אַ שפּיטאָל. אָבער די אייגענע נאָכט איז ער מיט די לייט פונעם „אַרדנונגס־דינסט" צוזאַמען מיט גאַבלערן אַהינגעקומען און האָבן זיי אויסגעהרגעט איינס ביי איינס. די פאַרשוינען פונעם „אַרדנונגס־דינסט" האָבן געהאַלטן די קרבנות ביי די הענט און גאַבלער האָט געשאָסן. איינער פון זיינע יידישע העלפער איז אין צוויי וואָכן אַרום אָן אַ שום סיבה דערשאָסן גרוואָרן דורך דעם אייגענעם גאַבלער, בעת ער איז געשטאַנען ביים איינגאַנגס־טויער צום לאָגער.

יב.

די וואָס זענען געקומען קיין באַכּניע, זענען גרוואָרן שותפים צום ביטערן גורל פון די באַכּניער יידן — די מיינסטע זענען אָנהייב סעפּטעמבער 1943 געשיקט גרוואָרן קיין אוישוויץ — דירעקט צו דער פאַרטיליגונג. אַ טייל איז געשיקט גרוואָרן אין דעם אַרבעטס־לאַגער שעבּניצ לעבן יאָסלאָ און פון דאָרט זענען עטלעכע דעמביצער צוריקגעקומען קיין פּוסטקאָוו אַלס פּריוויליקע. די גרעסטע טייל אַרבעטער פון שעבּניצ — די רעשטלעך גאַליציאַנער יידן, וואָס זענען אַהין געבראַנגט גרוואָרן פון טאַרנע, ריישע, באַכּניע, פּשע־מישל, זענען געבראַנגט גרוואָרן קיין אוישוויץ דעם 19־טן נאָוועמבער 1943. זיי זענען אַדורך אַ סעלעקציע און אַ טייל פון זיי זענען פאַרטיילט גרוואָרן צווישן די אַרבעטס־לאַגערן אין דער געגנט און אזוי ווייטער.

דאָס צוואַנגס־לאַגער אין דעמביץ האָט עקזיסטירט ביז קרוב פאַר פּסח תש"ד. ערב פּסח איז דאָס לאַגער ליקווידירט גרוואָרן. די יידישע אַרבעטער זענען אַריבערגעפירט גרוואָרן אין דעם צוואַנגס־לאַגער יערעזאַלימסקאַ־קראָקע. די יידישע לאַגער־אָנפירונג איז נאָך געבליבן אויפן אָרט בערך צוויי וואָכן צוזאַמען מיט די משפּחות און די נאָענטסטע. דערנאָך זענען זיי געבראַנגט גרוואָרן אין דעם לאַגער „פלוגצויג־וועלקע" אין מעליץ, און עטלעכע טעג שפּעטער זענען זיי אויסגעהרגעט גרוואָרן דורך די עסטאַפּאָ־לייט גופא, ווי מען רעכנט, לויט אַ רעקאָמענדאַציע פון גאַבלערן.

אין דער רציחה, האָט פאַרנומען אַ וויכטיקן פּלאַץ די באַן־פּאָליציי, צווישן וועלכע ס'איז געווען פּוילישע יונגגוואַרג פון דעמביץ מיט דער סביבה. אויך פאַר דעם פלעגן זיי שיסן אויף יידן וואָס זיי האָבן געפונען אין דער באַן, אָדער לעבן איר, בלויז לויטן אויסזען.

נאָך דער ליקווידאַציע פונעם לאַגער האָט די פּוילישע פּאָליציי געזוכט און געשאָסן אַלע באַהאַלטענע יידן וואָס זי האָט געפונען.

שוס, וואס האבן זיך באהאלטן אין די וועלדער פון ווילנע־
פאליע און סטאשובקא. דער עיקר זוכענישׂ נאך באהאלטענע
איז ארויפגעלייגט געווארן אויף דער פוילישער פאליציי.
פונדעסטוועגן זענען איבערגעבליבן און געראטעוועט געווארן
ענצעלע יחידים און איין משפחה — פאוסט און יחזקאל שוחט.

בשעתו, אינעם טאג פון דער אויסזידלונג, האבן די נאצישׂ
פארזאמלט אויפן באשטימטן פלאץ ביי 5000 יידן: פון דעמביץ,
פילזנא, בארנעוו, טארנאבזשעג־דזשיקעוו, פון קליין־רעדא־
מישל און גרויס־רעדאמישל. זיי זענען אויסגעשטעלט געווארן
גרופן־וויישׂ, צו צען שורות פון צען מענטשן אין יעדער,
מענער, פרויען און קינדער, אבער פאקן ארויסגעפירט די גרופן
אין די באן־וואגענען — א גרופע אין א וואגאן — זענען פון
זיי אויסגעטיילט געווארן 150 מאן, דער עיקר יוגנטלעכע,
פאר ארבעטן אין דער ערשאפלאנען־פאבריק פ. ז. ל. ריישע,
200 מאן פאר דער שטראף־לאגער פון די ס. ס. אין פוסטקאוו,
א קליינע גרופע פון 40 יוגנעלייט פאר איין פלאץ לעבן
דעמביץ. די איבעריקע זענען געטריבן געווארן אין די וואגענען
און אוועקגעפירט אויף מזרח, ווי עס וויזט אויס, אין דעם
פארטיליקונגס־לאגער בעלזשיץ.

צווישן דער גרופע פון 150 וואס זענען געשיקט געווארן
קיין ריישע, זענען געווען 40 דעמביצער. די דאזיקע גרופע
האט געשאפן דאס לאגער פלוג־צויגס־פאבריק ריי־כסהאף
(רזשעשאוו, ריישע). בראש פונעם לאגער איז געשטאנען איינער
אלפרעד, א זון פון דעמביצער אויסוואנדערער, וואס האבן
זיך באזעצט אין דייטשלאנד און זענען בשעתו צוריקגעשיקט
געווארן דורך זבאנשין. צוגעהאלפן האבן אים איינער וואלטער
פין דעמביץ און א פליט פון לאדזש, יארק, וואס האט געווינט
אין דעמביץ בעת דער מלחמה. זייער אויפירונג איז געווען די
ערגסטע און זיי האבן גורם געווען צו עטלעכע פאלן פון רצי־
חות אינעם לאגער.

דאס לאגער האט עקזיסטירט ביז די רוסן האבן זיך
דערנענטערט צו ריישע אין יוני 1944. עס האט זיך געהאט

אויסגעברייטערט ביז 500 מאן, וואס האבן זיך ספעצ
אין אייזן־טאקעריי און ארויסגעגעבן ארבעט איבער ד
מע, 120 פראצענט. דער אייגנטימער פון דער פאב
געווען די פירמע היינקל.

אין דער לעצטער מינוט פאלן אריבערפירן דא
אויף מערב צו, איז געמאכט געווארן א פרווו צו א
וואס איז דורכגעפאלן אביבער די לייט פונעם יידישן „
דינסט". בסך הכל זענען אנטלאפן ביי 17 מענטשן.

פון די 40 דעמביצער אינעם לאגער זענען געבלי
ביז צום אריבערפירן כמעט אלע. די מיינסטע זע
נאכן אריבערפירן איבערגעבליבן אין די לאגערן בי
ריי־ארבעט, ביי דער פירמע היינקל, זיי זענען אבע
פרייט געווארן איבער 13 פלעצער: פלאשוב, וויי
(עראפלאנען־פאבריק), פולסענבורג (אין ביירן),
(אין פראנקרייך), אין טונעל אראניעבורג, ברא
(הערמאן גרעינג־ווערקע), נוי־גאממא ביי האמבורג
ראלער לאגער, ברעמען, בערגן־בעלזן). די באפרייונ
לעצטע איז פארגעקומען דעם 15־טן אפריל 1945, א
צו מארגנס האט זיך נישט געווזיגן קיינער פון דער ב
ארמיי מטפל צו זיין מיט זיי. ערשט דעם צוויי־טן
אונט, זענען געקומען ענגלענדער און עבערענג
איינעם א פערטל ברויט און א פושקע חזיר־שמ
מענטשן, וואס האבן שוין עטלעכע טעג געהונגערט
געגעסן, שווער קראנק געווארן אויף דיזנטעריע אר
טער פון זיי זענען געשטארבן. די קראנקע זענען געבלי
בארצקן צוזאמען מיט די טויטע, אן הילף, ביז פון ב
(א יידישער בלאק) איז געשיקט געווארן א דעלעגא
בריטישן מיליטער־רבינער, וואס האט אים געשילד
לאגע. ער האט געשיקט צו הילף עטלעכע מיידלעך
הילפס־מיליטער און די לאגע איז בעסער געווארן.

נאך צוויי וואכן, האבן די מענטשן זיך דארט ג
ביז זיי זענען פון דארט אריסגעצויגן געווארן.

ארויסגעשפרונגען פון וואגאן קיין בעלזשעץ

...עווען דער 13טער נאָוועמבער 1942. איבערן געטאָ ...פֿאַרשפּרייט די בייזע בשורה, אַז אין צווייַ טעג ...טיק דעם 15טן נאָוועמבער, וועט פֿאַרקומען אַן ...בג. מיינע צוויי ברידער האָבן געהאַט אַ גוטע אַר־ ...לע, זענען זיי זיכער געווען, אַ זיי בלייבן אין געטאָ. ...ב געאַרבעט אין שפּיטאָל, און דעם טאָטן האָבן מיר ...ט אין בונקער.

מיר שוין איינמאָל געהאַט אַ שבת!

...ר מוצאי־שבת האָבן פּוילישע און דייטשע פֿאַליציי ...טעלט דאָס געטאָ. גאָנץ פרימאָרגן בין איך אַוועק ...אַרבעט אין שפּיטאָל. האָבן ביידע ברידער מיינע מיך ..., אַז אויך זיי וועלן בלייבן אין געטאָ.

...עם הערט מען אַ רעש, מענטשן לויפן אַרום ווי פֿאַר־ ...: דער שרעק פון גסטאַפּאָ שטייט אין גאַס און ...רויס פון פאַבריק אַ רשימה פון 540 מענטשן, וואָס ...ארבעט אין באַראַטריב — נאָר זיי וועלן בלייבן. נאָר ...דאָס רעכט צו לעבן. דעם רעשט יידן וועט מען ...ען.

...ר קומען די גזלנים אין שפּיטאָל אַריין און גיבן אַרויס ...: אַלע, געזונטע און קראַנקע, מוזן פֿאַרלאָזן דאָס ...ווי ביטער דאָס האָט געקלונגען אין מיינע אויערן, ...איך מוז גיין אין טויט, איך וועל שוין מער נישט זען ...ן מיינעם און מיינע ביידע ברידער.

...ס־קראַנקע מיט 40 גראַד היץ וועלן אַרויסגעשלעפּט ...אַל. אינדרויסן איז ביטער קאַלט און דאָ שטעלן זיך ...ק אין די בלויזע העמדער צום טראַנספּאָרט. אונדז, ...ע יונגע, טרייבט מען מיט רייטבייטשן אין די הענט ...די שרעקלעכע הינט צום אויסזידלונגס־פּלאַץ, ווו ...בונויפּגעזאַמלט טויזנטער מענטשן פון פֿאַרשידענע ...ן שטעטלעך — צום טראַנספּאָרט.

...שטיי און קוק מיך איין, צו פּירט מען נישט, חלילה, ...ר טאָטן און מיינע צוויי ברידער. און אַזוי שטייען ...ן פּלאַץ, ביז 12 אַזייגער מיטאָג. אויסגעשטעלט איך ...5 גייען מיר צום באַנהאָף. ווידער די קאַמאַנדע ...לינקס״ און אַזוי גייען מיר ווי שפּסן צום טויט אין ...ער קרעמאַטאָריום.

...ונדערט מענטשן גייען אַריין אין איין וואַגאָן. און ...מט אויך מיין רייַ אַרייַנצוגיין אין דעם טויט־וואָגן. ...וואָגאָן וועלן מיר זיך שוין נישט קענען אַרויסבאַ־ ...איז זיכער אַז מיר פֿאָרן צום טויט.

...ן זענען עס 60 וואַגאָנען, זעכציק וואַגאָנען קיין ... מענטשן אַלטע און יונגע, מענער, פרויען און ...וי דער גורל פון אַלע יידן, איז אויך אונדזער גורל — ...אין טויט.

...נגעפאַקטע יידן וועלן אַנקומען אויפן אָרט פונעם פֿאַרגאָזונגס־אָנשטאָלט, זיי וועלן זיך דרייען, קרימען, ביז זיי וועלן דערשטיקט ווערן אין יסורים.

ערשט אָבט אַזייגער אין אָוונט האָט דער צוג געריכט פון אָרט. געווען אַ סך אַזעלכע וואָס האָבן געטראַכט, אפשר וועט זיי גאָלינגען זיך צו רעטעווען, נישט אָנצוקומען דאָרט וווּ דער צוג פירט. אַ פינצטערע נאַכט איז עס געווען, ס׳האָט אָבער אַרייַנגעשייגט אין וואָגאָן אַ קליין ליכטעלע פון די לעמפּלעך, וואָס די ס. ס.־מענער האָבן מיט זיך געהאַט שטייענדיק אויף דער וואָך.

די מענטשן אין וואָגאָן זענען געווען אָנגעפּאַקט ווי זשק. דאָס איז געווען אַ לאַנגע יסורימדיקע רייזע, אַ צוזאַמענגע־ דריקטע שטייענדיקע רייזע אין אַ שטייענדיקע גסיסה.

וועמענס טויט וועט דאָ זיין? ווער וועט אויסהאַלטן די נסיעה? און וואָס מאַכט עס, אַז מ׳וועט אויסהאַלטן די נסיעה?

וואָהין פֿאָרט מען דען? — שאָף צו דער שחיטה, קרב־ נות פֿאַר די ברען־אויוונס.

אָבער יעדע מינוט וואָס מען לעבט איז אַ געפונענע. און ווער וועיס וואָס עס קאָן געשען? אפשר וועלן מענטשן ניצול ווערן.

קיין באַנק צום זיצן איז נישט געווען, מ׳האָט זיך אַוועק־ געזעצט וווּ מ׳איז געשטאַנען.

די בעסטיע האָבן געקענט שלאָגן, ווי נאָר זיי האָבן דער־ הערט אַ קול וואָס אַרויסגעגעבן, אַפילו פאַר אַ הויכן קרעכץ. די מענטשן האָבן זיך געשטיקט אין זיך, פאַרביסן די ליפּן און געשלונגען די טערער. מ׳האָט נאָר געקענט פאַר־ ברעכן די הענט, קלאַפּן זיך אין קאָפּ און רייסן די האָר. אַ שטיל געשריי צום רבונו של עולם, אַ רוף צו טויטע טאַטעס, מאַמעס.

וועג מ׳האָט דערהערט, אַז מיר רירן פון אָרט, איז מיט־ אַמאָל דאָס געוויין אויסגעבראָכן מיט מער קראַפט. מ׳האָט אַזוי לאַנג געוויינט, ביז עס האָבן אויסגעפעלט טערערן. שוועריע קרעכצן האָבן זיך געריסן פון די מידע הערצער. אַ סך זענען שטיל געבליבן, פֿאַרחלשטע, נאָר קיינער האָט נישט געזען די שוואָכע מענטשן אין דער פינצטערער נאַכט, — די פאַרגליווטע אויגן וועג אַ מויל איז שטום געוואָרן אין אַ האַרץ איז שטייַן געבליבן.

אין וואָגאָן זענען געווען אַ סך קינדער וואָס האָבן זיך נישט אָפּגערוסן פון די מאַמעס.

פלוצעם דערהערט מען דאָס קול פון אַן עלטערן יידּ, פייוול ווילנער איז דאָס געווען: יידן, לאָמיר תהלים זאָגן! לאָמיר זאָגן וידוי, מ׳דאַרף זיין גרייט...

דאָס געוויין פון די פרויען איז שטאַרקער געוואָרן, די מע־ נער האָבן זיך אָנגעהויבן באַוועגן. אָבער אייַדער וואָס וועג רופט זיך אַן יוסף טויב: ער וועט אַרויסזאָגן אַ שטיקל פּאָדלאַ־ גע, אַרויסצורייסן זיך אויף דער פריי... און אַנדערע וועלן אויך קענען זיך רעטעווען. ווער ס׳וועט נאָר קענען און וועלן

און האָבן קוראָזש אַרויסצושפּרינגען פון דעם לויפנדיקן צוג. אָבער וואָס האָט ער שוין געקענט אויפטאָן מיט זיין קליין מעסערל. ער לאָזט אָבער נישט צו רו: יידן, זאָגט ער, מע קען מיר נאָך דערלעבן דעם סוף פון קריג אין אַ פּאָר וואָכן אַרום. מע מוז מיר זיך ראָטעוונען. מע מוז מיר זוכן אַן אָנדערן וועג אַרויסצושפּרינגען...

נישט וווייט פון מיר זיצט זיין פּרוי מיט אירע צוויי שיינע קינדערלעך. איר מיידלעע צעווויינט זיך, ס'טוט איר עפּעס וויי.

די מאַמע טרייסט דאָס קינד, גלעט די שיינע גילדענע הערעלעך און זאָגט צו איר: שוין נישט לאָנג וועט עס דויערן, מ'וועט קומען צו דער מומע, דאָרט וועט זי שיינע שפּילצייג באָקומען... אַ קרעכץ איז אַ דורך אַלע אַרום.

צו אונדז אָבער זאָגט די אומגלייקלעכע מאַמע גאָר עפּעס אַנדערש, גאָר אין דער שטיל: איך וועל געבן די קינדערלעך אַ ביסל סם וואָס כ'האָב מיט מיר, ווען מעמיר אַנקומען אויפן אומגליקלעכן אָרט. איך וייס, אַז אַ מאַמע טאָר אַזוינס נישט טאָן. אָבער וווּ פּאָר מיר דען? מע פּאָר מיר קיין בעלשעץ. און פלוצעס שרייט זי אויס פון איר צעבראָכן האַרץ: צו וואָס האָסטו אונדז קינדער געגעבן, איך זאָל זיי דערהרגענען? גיב איך זיי דערפאַר סם, זיי זאָלן אַ לייכטערן טויט האָבן.

און ווידער האָט דער מאַן שטיל אַרויסגעקרעכצט: אונדז אַלע, מיינע טייערע, מוז מיר זיך זאָגן, אַז מע זעמיר שוין אַלע אַלט צו אַכציק יאָר, מ'האָמיר שוין דורכגעלעבט די שיינע וועלט און מע מוז מיר שטאַרבן.

— הלואי וואָלט מיר געשטאַרבן, שריין די מענטשן, און נישט געדאַרפט האָבן אַזאַ שרעקלעכן טויט...

אַלע אין וואַגאַן האָבן אַ שרעקלעכן דורשט. די קינדער־לעך בעטן זיך ביי די מוטערס: מאַמע, ס'ברענט מיר אין האַלו. גיב מיר וואַסער.

דאָס האָט אַלעמען געשטיקט אין האַלז דער קאָלך, וואָס די דייטשן האָבן צעשיט אין וואַגאַן איידער מיר זענען אַריין. מ'איז געווען גרייט אַוועקצוגעבן אַלץ וואָס מ'האָט ביי זיך געהאַט פּאָר איין שלונג וואַסער.

די ס. ס. לייט, הערנדיק די געשרייען, האָבן אַריינגע־וואָרפן איך וואַגאַן איין פּלאָש וואַסער פּאָר 100 מענטשן. מען גיט זיי אַוועק גאָלד און געלט, אָבער וער וועט זוכה זיין צו טרינקען פון דעם וואַסער? איינער רייסט דאָס פּלעשל פון דעם צווייטנס הענט. מ'איז שוין מער קיין מענטשן נישט געווען, מ'האָט פּשוט חיה־שע געפילן באָקומען. ס'איז געוואָרן אַ געשלעג, אַבי צו קענען שטילן דעם שרעקלעכן דורשט.

און אָט קומען צו אונז די זעלבע ס. ס.־מענער מיט אַ פּאַרשלאָג: אויב מען וועט זיי אַוועקגעבן אַלץ וואָס מען האָט נאָך ביי זיך, וועלן זיי עפענען אויף 5 מינוט די פלאָמ־בירטע טיר און ווער ס'וועט פּעיק זיין אַראָפּצושפּרינגען וועט זיכער בלייבן לעבן.

מען גיט אַוועק אַלץ וואָס מ'האָט נאָך ביי זיך. זיי נעמען אַלץ צו, און מער קומען זיי נישט צו צום קליינעם פענצטערל. זיי האָבן אָפּגענאַרט. ס'איז נאָר גענוג חזוק פון זייער זייט. די מענער טראַכטן וווייטער ווי אַזוי זאָל מען זיך פּאָרט ראַטעוונען פונעם טויט. שטייט אויף פון זיין אָרט יוסף טויב, גייט צו מיט אַ פּאָר בחורים צום פאַרדראָסטקטן פענצטערל און נעמט וויידער אַרויס זיין קליין „געווער" — דאָס מעסערל. דערמיט נעמט ער זיך באַזייטיקן די דראָטן. פלוצעס הערט מען זיין אויסרוף: כ'האָב איבערגעשניטן די דראָטן. איצט, מענטשן, קאָנט איר זיך ראַטעוונען! אין דער זייט טענהט זיך אויס אַן אַלטער ייד: איך קען מיך נישט ראַטעוונען. גאָט קאָן מיך ראַטעוונען. איך בין שוין צו אַלט. קראָנק און שוואַך בין איך. ווען איך וועל אַראָפּשפּרינגען, וועל איך שוין נישט אויפשטיין, און דאָס וועט הייסן, אַז איך האָב מיר אַליין דאָס לעבן גענומען. איך וועל שוין שטאַרבן מיט דעם טויט, וואָס דער רבונו של עולם האָט פּאָר מיר אויסגעקליבן. אויב שריפה, זאָל זיין שריפה...

און וווייטער זאָגט ער: ער וויים שוין נישט וואָס ריכטיק איז און וואָס נישט ריכטיק. אָבער ווער ס'האָט כוח דעם שפּרונג צו מאַכן, זאָל ער עס טון, זאָל ער זיך ראַטעוונען. ווער ס'וויל שפּרינגען, זאָל שפּרינגען מיט אַלע כוחות און בלייבן ביי אַלע אברים, אבי נישט אַריינפאַלן אין די הענט פון די דייטשן, און דערלעבן די ישועה.

דער אַלטער מאַן, האָט אַרויסגעקוקט דורך דעם וואַך־פענצטערל צו זען, צו זענען איצט די ס. ס.־מענער אויף דער וואַך. די מענער באַקומען קוראָזש. דער ערשטער שפּרינגט אַראָפּ מענדעלע שעדליסקער. ער איז געווען קראָנק אויף טיפוס און האָט געהאַט 40 גראַד היץ. מ'האָט נישט געהערט, מען זאָל אויף אים שיסן. מיר בעטן גאָט ער זאָל בשלום צוריקקומען אין געטאָ.

איך שטיי ביי מיין קרוב פייוול ווילנער. ברכה'לע, זאָגט ער צו מיר, פּאַרוואָס ביסטו נישט צוזאַמען מיט דיינע צוויי ברידער? זיי זענען אויך אין דעם טראַנספּאָרט, אין ערשטן וואָגאָן.

איך קען זיך נישט צוהערן צו זיינע רייד — איך בין זיכער געווען, אַז זיי זענען געבליבן אין געטאָ. אַ קאָלטער שווייס האָט מיך באַשלאָגן. איך קען אים נישט ענטפערן.

איך רייס זיך צום קליינעם פענצטערל אַראָפּצושפּרינגען. לאָמיך אַפּילו בלייבן טויט אונטער די רעדער פונעם וואָגאָן, אבי נישט צוצוזען זייער ביטערן טויט אין בעלזשעץ.

פּאָר מיר שפּרינגען אַראָפּ עטלעכע מענער. איך וויל אויך זיין צווישן זיי, אָבער מען שטויסט מיך אָנטעק, מען לאָזט מיך נישט שפּרינגען. מיין ווילן איז אָבער שטאַרקער וויי זייער וויידערשטאַנד. זיי ווילן פּאָרט נישט נעמען מיין לעבן אויף זייער אחריות.

איך האָב מיך אַוועקגעשטעלט ביים פענצטערל. יוסף טויב אַבסעראוירט, צי מען זעט נישט די דייטשע וואַך, און זאָגט מיר מיטאַמאָל: קענסט שפּרינגען, איצט.

מיין האַרץ האָקט ווי מיט האַמער. איך שענק אַוועק דאָס שטיקעלע ברויט וואָס איך האָב ביי זיך און גרייט זיך צום שפּרונג. איך שטיי די ערשטע.

דער צוג לויפט גאַנץ גיך, די בחורים העלפן מיר און איך טו אַ שפּרונג. איך בין פּאַרשוווּנדן. אַנידערגעפאַלן אויפן שיינעם ווייסן שניי פון די גלייזן. באַקומען אַ גוטן שטאַרקן

קלאָפּ פון דער רעכטער זייט. איך בלייב ליגן. איך הער גוט ווי מען שרייט, אַז איך בין אַראָפּגעשפּרונגען. דאָס איז געווען 90 ק״מ פון דעמביץ.

כ׳האָב געוואָלט בלייבן טויט אונטער די רעדער פון די וואַגאָנען, נאָר גאָט האָט מיר געשענקט דאָס לעבן.

דער צוג איז ווייטער געגאַנגען, נישט געאיילט זיך. ס׳איז געווען אַ גאַנץ טונקעלע נאַכט. 4 אַ זייגער פאַרטאָג.

איך קוק נאָך די וואַגאָנען, וואָס פירן מיינע נאָענטסטע און ווייטערע אויף טויט. איך קוק און קען זיי מיט גאָר נישט נישט העלפן. דער צוג איז פאַרשוווונדן. איך לאָז זיך צוריק קיין דעמביץ, צוריק אין געטאָ. איך גיי מיט די גלייזן ביז איך קום צו דער באַן־סטאַנציע לאנצוט. איך רייס זיך דורך דורך די דייטשן און קום אַרויס פון שטאָט. אין געדאַנק לויפן מיר דורך פאַרשידענע טראַכטונגען: יעדער וואָס זעט מיך ווייס דאָך, אַז איך בין פון צוג אַראָפּגעשפרונגען.

פרימאָרגן 6 אַ זייגער קום איך צו צו אַ הויז פון קריסטן, וווּ ס׳האָט געווויינט אַ פּאָמיליע מיטן נאָמען טאַרטשאַנסקי. איך מאַך אויף די טיר און בעט ביי דער פרוי אַ ביסל וואָסער. איך פרעג זי וויפיל איז איצט דער זייגער, זאָגט זי מיר: זי זעט. אַז איך בין אַ יידיש מיידל, זאָל איך אַריין צו איר אין שטוב. זי האָט שוין עטלעכע יידן ביי זיך פאַרשטעקט. זאָל איך, חלילה, נישט מורא האָבן, נאָר אַרייַנקומען.

איך בין געווען געפאַסט אויפן טויט יעדע רגע, בין איך אַריין. די קריסטין האָט מיר געגעבן אַ סעפּאַראַט צימער און האָט צו מיר גערעדט ווי אַ מאַמע. באַלד האָט זי מיר געגעבן פרישטיק און געגרייט מיך צום וועג. איך וויל איר געבן אַלץ וואָס איך האָב ביי מיר, זאָל זי מיר נאָר געבן אַ קאָפּטיכל, איך זאָל קענען פאָרדעקן אַ ביסל מיינע יידישע אויגן. זי נעמט אַרויס פון דער שאַנק אַ ניי גרין קאָפּטיכל און זאָגט צו מיר: גרין מיינט האָפענונג. דאָס איז אַ סימן, אַז איך וועל אַהיימקומען. זי ווינטשט מיר פיל גליק אין וועג און בעט איר צו שרייבן.

אין דרויסן איז זייער קאַלט. איך גיי גיך. מיר דאָכט זיך, אַז הינטער מיר גייט אַ שטן, וואָס וויל מיר נעמען דאָס לעבן. איך זע נאָר פעלדער און וועלדער. די ערד באַדעקט מיט שניי. דער ווינט יאָגט מיך וווייטער און וווייטער און ביינאָכט קום איך אַן צו ריישע. איך שטיי פאַרן געטאָ. זאָגט צו מיר אַ גויה: דו ביסט אַ יידיש קינד, איך דערקען באַלד. דו ווילסט איצט אַריין אין געטאָ? דו ווייסט וואָס עס טוט זיך איצט אין געטאָ? מען זוכט נאָך יידן, וואָס האָבן זיך פאַרשטעקט ביי דער אויסזידלונג, מען זאָל זיי דערשיסן, און דו קענסט זיין צווישן זיי. גיי אין דאָרף, וועסט דאָרט אויבערשלאָפן די נאָכט און פרימאָרגן וועסטו קומען אין געטאָ. איך וויל און מוז זי פאָלגן און לאָז מיך גיין אין דאָרף.

איך קום אַריין אין אַ הויז און בעט דעם קריסטלעכן בעל־הבית, ער זאָל מיר דאָ לאָזן אויבערשלאָפן די נאָכט. ער פאָר־לאָזט פון מיר מיינע דאָקומענטן, וויייל ס׳איז נישט דערלויבט צו האַלטן פרעמדע מענטשן ביי זיך אין שטוב. איך גיי אין אַ צווייט הויז, אין אַ דריטס, און איך באַקום ווידער די זעלבע תשובה. איך בין געצוווּנגען צו שלאָפן אין דרויסן. איך לויף אַריין צוויישן ביימער. אין געדיכטעניש רייס איך אַראָפּ אַ צווייג פון אַ בוים און לייג זיך שלאָפן אויפן שניי מיטן צווייגל אונטערן קאָפּ. איך וויל שלאָפן און עס באַפאַלט מיך טאַקע אַ האַרטער שלאָף ביז פרימאָרגן.

ס׳איז שוין גאַנץ ליכטיק געווען. כ׳בין געווען אינגאַנצן דורכגעפרוירן. איך האָב געוואָלט טרינקען עפּעס וואַרעמס, אָבער ווו? איך האָב נאָר געקענט זיך אָנעסן מיט שניי, וואָס איז געלעגן פריי אַרום. פאָר דעם געלט וואָס איך האָב מיט־געהאַט, האָב איך אָפּילו אַ שטיקל ברויט נישט געקאָנט קויפן. איך רייס אַרויס אַ גאַנץ דורכגעפרוירענע ריב און עס מיט גרויס אָפּעטיט. איך גיי וווייטער און וווייטער דורך פעלדער און וועלדער, איך האָב נאָך זייער וווייט צו גיין אַהיים. און וויידער איז אָנגעקומען די נאַכט. און וויידער בין איך אין דרויסן. איך זוך אַ שטאַל, אַ סטאַדאָלע, אַ שייער וווּ דורכצושלאָפן די נאַכט, אָבער אַלע טירן זענען פאַרמאַכט, פאַרשלאָסן.

איך באַמערק אַ גאָר קליין קעמערל. איך באַקום זיך אַריין. איך לייג זיך שטיל אַוועק אויף אַ ביסל שטרוי און צעווויין זיך. די טרערן שטיקן מיך. צו האָב איך אַזויפיל חטאים? צו קומט מיר אַזויפיל צו ליידן? גאָט, האָב רחמנות אויף אַ יתומה, אפשר וועל איך נאָך טרעפן מיין טאַטן אַ לעבעדיקן. כ׳האָב געשלונגען די טרערן און איינגעשלאָפן אַ האַרטן שלאָף ביז פרימאָרגן.

6 אזייגער איז דער פרי גיי איך אַרויס פון קעמערל. די בעלי־בתים זענען שוין אויפגעשטאַנען פון שלאָף און גענומען זיך צו זייער טעגלעכער אַרבעט. איך גיי אַריין אין שטוב און בעט אַ ביסל וואַסער. איך קען שוין מער נישט אויסהאַלטן. די מענטשן קוקן אויף מיר ווי אויף אַ פאַרווילדערטער. זיי באַקו־מען אויף מיר רחמנות און שענקען מיר אַ ביסל הייסע מילך און אַ שטיקל ברויט.

אָבער באַלד זענען זיי דערגאַנגען, אַז איך בין אַ יידיש קינד, און הייסן מיר איך זאָל די שטוב שוין פאַרלאָזן.

איך גיב זייער טאַכטער 20 זלאָטעס, זי זאָל מיך אַרויס־פירן אויף אַ זיכערן וועג, איך זאָל וויסן וווּ וווייטער צו גיין. קינדער גיינען אין דער שולע און באַלד רופן זיי אויס: אַ גייט דאָ אַ „זשידאָוויצע״. זי איז זיכער אַנטלאָפן פון געטאָ.

דאָס בלוט איז אין מיר פאַרגליווערט געוואָרן. דאָכט זיך, איך וועל שוין נישט זוכה זיין צו קומען אין געטאָ קיין דעמביץ. אָבער וואָס מער שטערונגען איך האָב געהאַט אויפן וועג, אַלץ מער דריסטקייט איז אין מיר אויפגעקומען.

מיטוואָך פאַרנאַכט זע איך, ווי אַ גויה שייט זיך פעלד מיט אַ קליינער טאַכטער און נעמט אַרויס ריבן פון דער ערד. איך בעט זי, אפשר קען זי מיך מיטנעמען אוּן לאָזן מיר איבערשלאָפן די נאַכט אין שטאַל. די קליינע טאַכטער באַקומט אויף מיר שטאַרק רחמנות און בעט די מוטער, זי זאָל עס טון. אָבער די מוטער ענטפערט, אַז זי מוז פרעגן איר מאַן. און אַז מיר קומען צו אים דערקענט ער באַלד, אַז איך בין אַ יידיש קינד... ווי שווער עס איז צו זיין אַ יידל, האָב איך דעמאָלט געטראַכט, דער פויער פאַרלאַנגט פון מיר געלט און וווייזט מיר אַן אַ מקום מנוחה אויפן בודעם.

גאַנץ שפּעט בייַנאַכט רופט ער מיך אַראָפּ אין שטוב.

איך באַקום אַ ביסל קאַרטאָפל־זופּע און אַ שטיקל ברויט. באַלד דערנאָך לויף איך צוריק אַרויף אויפן בוידעם.

פּינף אַזייגער פאַרטאָג וועקן זיי מיך אויף פון שלאָף. דער מאַן מאַכט מיר אָן אַ גרויס שרעק, אַז אין צווייטן דאָרף שטייען ס. ס־מענער און לעגיטימירן אַלע דורכגייענדיקע. איך בעט אים ער זאָל מיר העלפן. איך וועל אים געבן 50 זלאָטע, זיין ווייב זאָל מיר דורכפירן. פאַר 200 זלאָטע איז ער מסכים. אַבער דאָס ווייב פירט מיך נאָר אַרויס פון שטוב. בייַ דער טיר בלייבט זי שטיין און גייט נישט ווייטער. זי פאַר־מאַכט די טיר און שרייט מיר נאָך: ס׳איז דאָ קיין דייטשע וואָך נישטאָ.

דער פּויער האָט בלויז געוואָלט אויסנאַרן געלט פון מיר און ס׳איז אים געלונגען. ער האָט געהאַט מזל. אָבער אויך איך האָב געהאַט מיין מזל.

דאָנערשטיק בייַ נאַכט בין איך אָנגעקומען פאַרן דעמבי־צער געטאָ. איך האָב אָבער נישט געוואָלט פּריער אַריין איידער איך האָב נישט די זיכערהייט„ אַז דער טאַטע איז נאָך דאָ. איך האָב געפרעגט באַקאַנטע גויים. וווייזט זיך אַרויס, אַז זיי האָבן טאָקע גערעדט מיטן טאַטן. ער איז אין געטאָ.

איך מוז וואַרטן ביז עס וועט שוין אין גאַנצן טונקל ווערן.

אין דער פינצטער האָב איך איבערגעשניטן עטלעכע דראָטן און בין אַריינגעקומען.

גרויס און קליין שרייען: בראָניע איז אַהיימגעקומען פון טויטן־וואָגאָן. איך שטופּ זיך דורך דורך די מענטשן און קום ענדלעך צום טאַטן.

מ׳איז שוין פריער געקומען אָנזאָגן דעם טאַטן, אַז איך בין געקומען. דער טאַטע האָט אויף מיר געוואָרט פאַרן הויז. איך בין אַרויפגעפאַלן אויף זיין האַלדז מיט גרויס געוויין, נישט געקענט זיך אָוועקרייסן. דער טאַטע האָט מיך געקושט און געלעבט ווי אַ קליין קינד.

איך האָב דעם ליבן טאַטן נישט דערקענט. ער איז אין די עטלעכע טעג עלטער געוואָרן מיט עטלעכע יאָר.

אָלע שכנים האָבן די גאַנצע צייט געהאַט געטרייסט דעם טאַטן, אַז איך וועל זיכער פון וועג צוריקומען. איצט איז עס מקויים געוואָרן.

איך האָב אָלץ געגעבן דערציילט, פון וואָגאָן און פונעם שוועָרן וועג. ערשט שפּעט בייַ נאַכט האָב איך מיך שלאָפן געלייגט און געטראַכט: זאָל שוין קומען אַ בעסערער מאָרגן פאַר די יידן.

פערל פאוסט ז״ל

22 חדשים ביי גויים באהאלטן

רעלטשע טויב מיט איר זון זענען געבליבן אין געטאָ. דאָ האָבן זיי פון פריער געהאַט זייער הויז מיטן אייער־סקלאַד. דער אייער־סקלאַד איז באַלד געוואָרן פול מיט מענטשן, על פּי רוב פון דער אַלטער שטאָט. צענדליקער משפחות האָבן זיך דאָ איינקוואַרטירט. זייערע פאַרמעגנס, די בעטגעוואָנטער מיט די קליידער, האָבן זיי פאַרשטעקט אינעם קעלער און געמיינט אַזוי אַרום אָפּצורעטעווען די לעצטע רעשטלעך. דער סוף איז געווען, אַז נאָך דער אָקציע האָבן די נאַציס אויפגע־דעקט דאָס באַהעלטעניש, אויסגעקליבן פאַר זיך די בעסטע בעטגעוואָנט און וועש און אויפן רעשט געמאַכט אַ שפּנטלעכן אויספאָרקויף. פלאָקאָטן האָבן אָנגעזאָגט, אַז עס וועט זיין אַן אויספאָרקויף פון יידישע וועש, בעטגעוואָנט, קליידער און מעבל — זענען אַראָפּגעקומען גויים פון אַלע דערפער אַרום און געקויפט פאַר ביליק געלט די יידישע פאַרמעגנס. דאָס איז שוין געווען דעמאָלט וועג איך מיט מיין מאַן האָבן זיך אויס־באַהאַלטן אין אונדזער אייגן הויז בייַ אַ גוי און ער האָט עס אונדז דערציילט. ער אַליין האָט דאָרט אויך געקויפט אַ סך זאַכן.

אין אייער־סקלאַד פון די טויבס זענען מענטשן געלעגן איינע לעבן די אַנדערע, מ׳האָט זיך קוים געקענט רירן. רעלטשע איז געווען זייער גוט צו אַלעמען. בייַ דער לעצטער אָקציע בין איך אויך געווען באַהאַלטן בייַ איר אין הויז. אפשר פופציק מענטשן זענען מיר געזעסן צווישן נעכט מיט אַ טאָג אין דער פינצטער. קינדער איז דאָרט געווען אַ גאַנצער באַרג, האָט מען זיי געגעבן שלאָף־טעטראַנק, זיי זאָלן שלאָפן און נישט טוביע מיט איר זון זענען געבליבן אין געטאָ. דאָ האָבן זיי פון פריער געהאַט זייער הויז מיטן אייער־סקלאַד. דער אייער־סקלאַד איז באַלד געוואָרן פול מיט מענטשן, על פּי רוב פון דער אַלטער שטאָט. צענדליקער משפחות האָבן זיך דאָ איינקוואַרטירט. זייערע פאַרמעגנס, די בעטגעוואָנטער מיט די קליידער, האָבן זיי פאַרשטעקט אינעם קעלער און געמיינט אַזוי אַרום אָפּצורעטעווען די לעצטע רעשטלעך. דער סוף איז געווען, אַז נאָך דער אָקציע האָבן די נאַציס אויפגע־דעקט דאָס באַהעלטעניש, אויסגעקליבן פאַר זיך די בעסטע בעטגעוואָנט און וועש און אויפן רעשט געמאַכט אַ שפּנטלעכן אויספאָרקויף. פלאָקאָטן האָבן אָנגעזאָגט, אַז עס וועט זיין אַן אויספאָרקויף פון יידישע וועש, בעטגעוואָנט, קליידער און מעבל — זענען אַראָפּגעקומען גויים פון אַלע דערפער אַרום און געקויפט פאַר ביליק געלט די יידישע פאַרמעגנס. דאָס איז שוין געווען דעמאָלט וועג איך מיט מיין מאַן האָבן זיך אויס־באַהאַלטן אין אונדזער אייגן הויז בייַ אַ גוי און ער האָט עס אונדז דערציילט. ער אַליין האָט דאָרט אויך געקויפט אַ סך זאַכן.

אין אייער־סקלאַד פון די טויבס זענען מענטשן געלעגן איינע לעבן די אַנדערע, מ׳האָט זיך קוים געקענט רירן. רעלטשע איז געווען זייער גוט צו אַלעמען. בייַ דער לעצטער אָקציע בין איך אויך געווען באַהאַלטן בייַ איר אין הויז. אפשר פופציק מענטשן זענען מיר געזעסן צווישן נעכט מיט אַ טאָג אין דער פינצטער. קינדער איז דאָרט געווען אַ גאַנצער באַרג, האָט מען זיי געגעבן שלאָף־טעטראַנק, זיי זאָלן שלאָפן און נישט וווינען. אַ סך קינדער זענען פון דעם מער נישט אויפגעקומען. מ׳האָט געהאַלטשט פון ענגשאַפט און פונעם שלעכטן ריח, וואָס האָט זיך געטראָגן אין דער לופט פון דעם שכנותדיקן אָפּטריט.

איך בין געווען די ערשטע וואָס בין פון דאָרט אַרויס. פון טריקענייש אין האַלדז איז מיר אָפּגענומען געוואָרן דאָס קול. איך האָב מיך אומגעקוקט. מ׳האָט נישט געזען קיין מענטש אין גאַס. איך בין אַריין אין אַ הויז — פּוסט, ליידיק. קיין מענטשן זענען דאָ נישט געווען. אַלץ אָפן, הפקר. אַלע אויסגעהרגעט, אַדער פאַרשיקט אין די גאַז־אויוונס.

אין עטלעכע טעג אַרום האָבן זיך באַווירן אַ פּאָר מענטשן. זיי האָבן אַבער מורא געהאַט אַרויסצוקומען אין גאַס, און געלעבט אויף די ביידעמס. דעמאָלט האָט מען שוין געהאַט פאַרשיקט אָפילו דעם יודנראַט מיט די משפחות. דער פרעזעס פונעם יודענראַט יאָסל טויב האָט באַווירן אַראָפּצושפּרינגען פונעם צוג און איז אַריין אין אַ דאָרף צו אַ באַקאַנטן גוי, וואָס האָט אים אויסבאַהאַלטן בית צו דער באַפרייונג. ער איז איצט אין פאַריז. נאָך דער באַפרייונג האָב איך אים באַגעגנט, האָט ער מיר דערציילט, אַז זיין פרוי האָט אים געראַטן אַראָפּ־צושפרינגען און זי מיט אירע צוויי קינדער וועלן נעמען סם. און אַזוי איז טאָקע געווען.

דאָ אָבער, וויל איך דערציילן, ווי אַזוי מיר זענען געראַטע־וועט געווארן.

אין געטאָ־צייט האָט מיין יינגל געטאָן צוואַנגס־אַרבעט ביי דער באַן. האָט ער גערעדט מיט איינעם אַ באַן־אַרבעטער,

וואָס איז געווען אַן איינווויינער ביי אונדז, אַז איך מיט מן מאַן וועלן אים פֿאַרשרייבן אונדזער הויז און דערפֿאַר זאָל ער אונדז נעמען צו זיך אויף אַ קורצער צייט ביז מען וועט זיך אומזען ערגיץ צו פֿאָרן, למשל קיין אונגאַרן. דער איינווויינער האָט נישט געוואָלט פֿערט. ער מוז, האָט ער געזאָגט, פֿרעגן זיין פֿרוי. צומאָרגנס האָט ער אָפּגעזאָגט, זיין פֿרוי איז נישט מסכים.

אַ צוויי וואָכן שפּעטער זוכט אָפּ דער גוי מיין ייִנגל און זאָגט צו אים, אַז איצט קען ער אונדז שוין נעמען צו זיך, וויייל זיין טאָכטער איז פֿלוצעם געפֿאַלן און געשטאָרבן, אַזוי אַז די פֿרוי זיינע מוז אַהינפֿאָרן צו פֿילנעווען די איבערגע־ בליבענע פּינף קליינע קינדער און ער בלייבט איינער אליין אין דער ווויינונג.

מיר האָבן זיך אַרויסגעגעבט פונעם געטאָ און אַריין צום גוי. אָבער אין אַ פּאָר וואָכן קומט די גויעטע אַהיים. וואָס איז? זי האָט זיך צעקריגט מיטן אייִדעם, און טרעפט אונדז אין איר דירה. די גויע רייסט זיך ביים קאָפּ, וואָס איר מאַן האָט אונדז אַריינגעלאָזט, און דערצו האָט זי נאָך מיט־ געמומען צוויי אייִנקלעך, מיידעלעך פון 7 און 9 יאָר... עס איז ווירקלעך געווען אַ גרויסע געפֿאָר. און פּאָר אַ צוגאָב, האָט נאָך געווויינט אַ געסטאָפּאָ אין דער דירה פון וועלכער

הגבאי ר' ישראל גבאי און זיין פּרוי — די עלטערן פון פּ' פּערל פאוסט

מיר זענען אַרויס, דאָס הייסט פון יענער זייט וואָנט. דאָ איז געווען אַ סכנה צו רעדן אַ וואָרט, וויייל מ'האָט אַלץ אַריינגעהערט.

די גויע יאָגט אונדז אַרויס, מיר זאָלן ש ו י ן פֿאַרלאָזן די שטוב, וויייל זי וויל נישט האָבן ביי זיך קיין יידן.

איך בעט זיך, זי זאָל אונדז איבערלאָזן ביז עס וועט נאָכט ווערן. אוּן אָזוי זיצן מיר מיט די פּעקלעך אין די הענט נאָר אַרויסצוגיין. אין דעם קומט אַריין דאָס נייניערציק שיק־ סעלע און פרעגט פֿאַרוואָס מיר זיצן אָזוי. זאָגט די גויע, אַז זי יאָגט אונדז אַרויס, אָבער דאָס קליינע שיקסעלע טוט אַ קלאָפּ מיט די הענט און זאָגט, אויף פּויליש: „באָבעשי, אַז זיי וועלן אַרויסגיין, וועט מען אונדז שיסן, וווייל זיי וועלן זיכער אויסזאָגן, אַז זיי זענען געווען ביי אונדז!" און באַלד גיט זי אַן עצה: מען זאָל נעמען די שׂאָנק וואָס ביי דער טיר און שטעלן זי אין ווינקל און דאָרט זאָלן מיר זיצן ביז מען וועט קענען אַרויס. און אָזוי זענען מיר אָפּגעזעסן אויף צוויי קליינע קלעצלעך, איך מיט מיין מאַן, צוויי און צוואַנציק חדשים.

ווי לאַנג מיר האָבן געהאָט געלט, האָבן מיר געלעבט מיט בלויז ברויט, וויייל מיר האָבן געוואָכטן, אַז באַלד וועט אונדז אונדזער זון אַרויסנעמען און מיר וועלן דאָרפן האָבן געלט. דערווייל האָט אונדז אונדזער ייִנגל צוגעשיקט מיט דעם גוי פון דער באַן אַלץ וואָס איז נאָר מעגלעך געווען צום עסן. אָבער נאָך דריי חדשים צייט, האָט עמיץ געמסרט מיין ייִנגל, אַז ער האָט גערעדט מיט אַ גוי דורך די דראָטן פון געטא, האָט מען אים באַלד אַרויסגעפירט אויפן בית־הקברות מיט דער לאָפּעטע אויפן אַקסל און ער האָט זיך אַליין געמוזט אויסגראָבן אַ גרוב און אַרייניילייגן אינעווייניק, און אָזוי האָט מען אים געשאָסן. אוּא טראָגישן טויט האָט ער נעבעך געהאָט פון די היטלעריש רוצחים.

ווי לאַנג אונדזער ייִנגל האָט געלעבט און צוגעשיקט עסן־ ווארג פּאָר אונדז, האָט דער גוי דערפון אויך גענאָסן, און אָזוי לאַנג איז ער נאָך געווען גאָנץ גוט. אָבער אַז מיין ייִנגל איז מער נישט געווען, האָבן די גויים אונדז אָנגעהויבן צו פּייניקן: זיי מוזן אונדז הרגענען! זיי ווילן אונדז נישט האָלטן, אָבער אַרויסלאָזן אונדז קענען זיי נישט, וויייל זיי זענען אין אַ סכנה. אין דער אמתן זענען זיי געווען אין גרויס געפֿאָר, וויייל מען האָט אַריינגעהערט יעדעס וואָרט דורך דער טיר. זיי האָבן אונדז נאָר צעפרעגט, וואָס פּאָר אַ טויט מיר ווילן ליבער: סמען אָדער די קעפּ אַראָפּשנייִדן, אָדער לעבעדיקערהייט באַגראָבן. מיר האָבן דערויף גאָרנישט געענטפערט. מיר האָבן געהאָפּט, אַז דער אַלמעכטיקער קען העלפן. צוויי מאָל האָט אונדז טאָקע דער גוי געפרווועט פּאָר־ סמען, אָבער דער רבונו של עולם האָט אונדז מציל געווען.

איינמאָל האָט ער אונדז געזאָגט, אַז מאָרגן וועט מען גיין זוכן יידן צווישן די קריסטן. ער האָט געהאָט אין שטוב אַ גרובע פון אַ מעטער די לענג און אַ מעטער די בריייט און טיף. האָבן מיר זיך געמוזט אַריינלייגן און ער האָט אויף דעם אַרויפגעשטעלט די שׂאָנק, צוגעדעקט די גרובע און אין אַרויס־ געגאַנגען. מיר זענען אין דער גרובע שיר נישט דערשטיקט געווארן. מיר האָבן נישט אויסגעהאַלטן, און מיין מאַן האָט געפרווועט אויפהייבן די דעק מיט די פיס, אָזוי אַז די שׂאָנק האָט זיך אַ ריר געטאָן. וווי דער גוי האָט דאָס דערהערט, האָט ער מורא באַקומען מיר זאָלן נישט מאַכן אַ געשריי, האָט ער די שׂאָנק אַוועקגערוקט. מיין מאַן איז אַרויס און איך בין געבליבן ליגן אַ האַלב טויטע. זיי האָבן מיך אַרויסגעשלעפּט און באַגאָסן מיט וואַסער, ביז איך בין וידער צו זיך געקומען.

מיר זענען וידער געזעסן הינטער דער שׂאָנק. אָבער באַלד האָבן זיך אַנגעהויבן נייע צרות. זיי האָבן געשלאָגן, נישט געגעבן צו עסן, אַפֿילו נישט קיין טרינק וואַסער. הינטער דער שׂאָנק האָבן מיר אויך געמוזט האָבן אונדזער „טואַלעטע" —

אַ קליינע פושקע פון מאַרמעלאַד האָט געמוזט געבוג זיין פאַר צוויי דערוואַקסענע מענטשן פאַר 24 שעה. נישט געוואוינט וווּ צו לאָזן דעם אורין. מיר זענען געזעסן אין אַ שיין צימער מיט מעבל און אַז די גויים זענען נישט געווען אין דער היים, האָב איך געלאָזט די אורין אין אַ וואַזע, אָבער נישט אַלעמאָל האָט מען דאָס געקענט. עס איז געווען אַן אָפּן קלאָזעט אין גאַרטן, וואָס איז באַנוצט געווארן אויך דורכן געסטאַפּא־מאַן. האָט דער גוי מורא געהאַט, טאָמער וועט דער געסטאַפּא־מאַן דערקענען אַז עס וועלן באַלד פול. האָט ער אונדז נישט געגעבן צו עסן, מיר זאָלן נישט דאַרפן די טואַלעטע. דער גוי האָט אויך רעכט געהאַט. און אַזוי זענען מיר געזעסן 22 חד־שים און געהונגערט מיט אַ פּעניצל ברויט אַזוי גרויס ווי פּיר פּינגער אין דער פרי, און צו נאַכט מיט אַ ביסל שוואַרץ קאַווע־וואַסער.

איינמאָל זאָגט דער גוי צו מיר, איך זאָל אַליין אַרויסטראָגן די טואַלעטע. איך בין געווען צופרידן צו האָבן אַליין די ערע. געגן טאָג, קומט עד צוגיין און רופט מיך איך זאָל אַרויסטראָגן די כלי. איך נעם און גיי, און קום אין קאַרידאָר. דער הייסט מיך אַנידערשטעלן די כלי און גיט מיך אַ וואַרף אַנידער אויף אַ בונט שטרוי און הויבט מיך אַן צו וועלגן. איך האָב אין אַנהייב געמיינט, אַז ער מאַכט זיך אַ שפּאַס, אָבער ער מיינט עס גאָנץ ערנסט מיך צו דערוועלגן. איך בעט אים ער זאָל מיך אָפּלאָזן, אַזוי לאַנג אַז איך האָב שוין מער קיין שטימע נישט געהאַט. איך זע, אַז עס זענען שוין מיינע לעצטע מאָמענטן, האָב איך צוזאַמענגענומען אַלע כוחות און אויסגעשריגן ש מ ע י ש ר א ל מיט אַ קול ווי פון אַ געשאָכטענעם אָקס. האָט דער גוי זיך דערשראָקן פאַר מיין קול, דערצו האָט ער מורא באַקומען, דער געסטאַפּא־מאַן וואָס האָט געווינט אין דעם זעלבן הויז זאָל נישט דערהערן. ערשט דעמאָלט האָט ער מיך אָפּגעלאָזט.

איצט האָט ער ווידער אַנגעהויבן מיט סם. צוויי מאָל האָט ער אונדז צוגעשטעלט סם, עס איז אים אָבער נישט גלונגען. ביים צווייטן מאָל, האָב איך איינגעטונקען אַ ביסל ברויט וואָס איז געווען פאַרשימלט און אויסגעדאַרט, און האָב עס אַראָפּגעשלונגען. ביז היינט האָב איך אַ אָפּגעבראָטן וווּשט. ער האָט אונדז געפּיניקט און געמוטשעט. אַז מיין מאַן האָט זיך בייאַכט אַ ביסל אויסגעצויגן אויף דער ערד און דער גוי איז צוגעקומען, ווייל ער האָט אונדז שטענדיק געפּילנעווען, האָט ער דעם מאַן מיינעם געקאָפּעט מיט די פיס און געשלאָגן. מיר האָבן געמוזט זיצן די גאַנצע נאַכט אויף די קליינע קלעצעלעך. בייטאָג פלעגן מיר אויפשטיין כדי זיך אויסצוגליכן די ביינער.

שווער צו באַשרייבן ווי אַזוי מיר האָבן דורכגעקומען די צוויי און צוואַנציק חדשים. איינמאָל האָבן מיר געהערט ווי דער גוי זאָגט צו זיין ווייב, אַז מאָרגן וועט ער מיט אונדז מאַכן אַ סוף. זי זאָל אַוועקגיין מיט די קינדער פון דער היים. פיר טעג פריער האָבן זיי אונדז נישט געגעבן צו עסן , אָפּילו נישט דערלאָנגט אַ טראָפן וואַסער. זיי האָבן אונדז געוואָלט אפשוואַכן, כדי עס זאָל זיין גרינגער אונדז צו הרגענען.

מיר האָבן נישט געווּסט, אַז די רוסן זענען שוין דעמאָלט געווען הינטער דעמביע. מיר האָבן נישט געהאַט קיין באַגריף ווי עס האָלט מיט דער קריג. אַז עס איז געקומען דער מאָרגן, הערט מען נישט קיינעם אין דער ווינונג. דער געסטאַפּא־מאַן האָט זיך שוין געהאַט אַרויסגעצויגן פון הויז. עס איז זייער שטיל אַרום. מיר רוקן אַוועק אַביסל די שאַנק און איך גיי צו דער טיר און קוק דורך דעם שליסל־לאָך. איך זע, אַז קיינער איז דאָרט נישטאָ. איך גיי צוריק צו מיין מאַן און זאָג אים: חיים, פּאָלג מיך, אפשר וועט איצט זיין אַ נס מן השמים און דער באַשעפער וועט זיך דערבאַרעמען איבער אונדז. לאָמיר אַרויסלויפן. מיין מאַן לאָזט זיך נישט זאָגן דאָס צווייטעט וואָרט און מיר גייען גיך אַרויס. פיר וואָכן פריער האָט זיך טאָקע מיין מאַן געחלומט, אַז דער הייליקער רבי ר׳ שמואל זצ״ל זאָגט צו אים: זאָלסט וויסן, אַז נאָר פיר וואָכן וועסטו דאָ נאָך זיצן.

די גויה האָט געזען ווי מיר לויפן אַרויס און האָט אונדז געוואָלט נאָכלויפן, אָבער אויפן שאָסעע איז געשאָנען היט־לעריש מיליטער. מיר זענען פונדעסטוועגן ווייטער געגאַנגען. איך פון איין זייט, מיין מאַן פון דער צווייטער. די פיס זענען אונדז געווען אייגעשרומפן אוּן אַזוי גייענדיק, זענען מיר עטלעכע מאָל געפאַלן. די סאָלדאַטן האָבן אונדז געזען, אָבער דער רבונו של עולם האָט זיי געמאַכט צו נאָרן. זיי האָבן אַוודאי געמיינט, אַז מיר זענען ציגיינער, אַזוי פאַרשווארצט זענען מיר געווען פון נישט־וואָשן זיך צוויי אוּן צוואַנציק חדשים.

מיר זענען געגאַנגען שמוציקע, אָפּגעריסענע און באַוואַק־סענע מיט האָר, און זיי זענען אונדז נאָכגעגאַנגען אוּן גע־לאַכט אָלע מאָל ווי מיר זענען געפאַלן. אַזוי האָבן מיר זיך דערנענטערט צו אַ זשיקע. זענען מיר ווייטער געגאַנגען מיטן ברעג פונעם וואַסער, ביז מיר זענען געקומען צוויישן צוויי הויכע בערגלעך, וואָס האָבן אונדז פאַרשטעלט. דאָ האָבן מיר זיך פריער גוט אָנגעטרונקען מיט וואַסער, וואָס מיר האָבן שוין אַ פאַר טעג נישט פאַרזוכט. דערנאָך האָבן מיר אויסגעשאָלן אָלץ וואָס מיר האָבן אויף זיך געהאַט, אָפּילו דאָס העמד פון לייב, און האָבן דאָס אָלץ אויסגעוואָשן אין דער זשיקע. עס איז געווען מער לייַ ווי פעדעם, ווייל שוין פיר חדשים האָבן מיר דאָס העמד נישט געביטן. די לייַ האָבן אַפּערעמען אונדזער לייב און מיר האָבן געהאַט איבעראַל פול, אָפּילו אין די שיך און זאָקן — יעדע לויז איז געווען גרויס ווי אַן אַרבע.

אַזוי זענען מיר געווען אין דער זשיקע און אויסגעגראָבן זיך קאַרטאָפל פון פעלד. דאָס איז געווען אין חודש אלול און עס איז שיין געווען אין דרויסן. איצט איז שוין געווען גוט. מיר האָבן אַטרונקען זשיקע־וואַסער און צוגעגעסן רויע קאַרטאָפל. אַז עס איז טונקל געוואָרן, האָבן מיר מער נישט געקאָנט זיצן אין דער זשיקע. אָבער ווי מיר גייען אַרויס פונעם וואַסער, דערזעט עס אַ שייגעץ, לייגט צו צוויי פינגער צום מויל און איף זיין פייף קומען צו לויפן אפשר צען שקצים און שלעפן אונדז צו דער קאָמאַנדע. דעמאָלט איז די קאָמאַנדע שוין געווען אין דאַרף, ווייל אין שטאָט איז שוין געווען אַרײַנגעדרונגען דער רוס. וועט מ׳האָט אונדז געשלעפט צו דער קאָמאַנדע, איז דער דייטשער קאָמענדאַנט געשטאַנען

אין דרוסן. ער מאַכט נישט מיט אונדז קיין שום פּראָפּאַגאַנדע, נאָר נעמט אַ סאָלדאַט מיט אַ געווער און הייסט אונדז אַפּפירן אויף אַ געוויסן פּלאַץ צו שיסן. אַ ברירה האָבן מיר געמאַט? מיר האָבן געמוזט גיין. מיר זענען שוין אַפּגעגאַנגען אַ שטיק וועג, שרייט מען אונדז נאָך: האַלאָ! דער מיטן געווער הייסט אונדז שטיין בלייבן און זאָגט: מען רופט צוריק! מען מוז צוריקגיין.

זאָגט דער קאָמענדאַנט צו אונדז: מיר זאָלן צוגיין דאָנקען דעם אָלטן פּאַרפּאַלק, וואָס איז דאָרט געשטאַנען, ווייל זיי האָבן געבעטן פּאָר אונדז, מען זאָל אונדז נישט שיסן. דאָס זענען זיכער געווען צוויי מלאכים פון הימל. דערנאָך הייסט ער אונדז זאָפּאָרט ארויסגיין פון דאָרף און ווייזט אונדז מיטן פינגער וווּ צו גיין. ס׳איז אָבער שוין געווען זייגער אכט אין אָונט און גיין ביינאַכט אַליין אין פעלד איז געווען אַ סכנה. האָבן מיר זיך געלייגט צווישן קאָרטאָפל אין פעלד און דאָרט איבערגענעטיקט.

אָבער באַלד אין דער פרי, ווי מיר גייען אַרויס אויפן וועג, טרעפן אונדז שקצים און שלעפּן אונדז ווידער צו דער קאָמאַנדע. מיר דערציילן די היטלעריסטן, אַז מיר זענען שוין דאָ געווען און מיר זענען באַפרייט געווארן, אָבער זיי ווילן נישט הערן. מען ברענגט אונדז פאָר אַ צווייטן קאָמענדאַנט, און איך דערציילּ אים ווי מיר זענען דאָ נעכטן באַפרייט געווארן דורך דעם קאָמענדאַנט. ער וויל זיך אָבער נישט מעכטיקן, נאָר שיקט אונדז אונטער צוויי הויפּט־קאָמענדאַנט. ווי מיר קומען צו, גייט ער אַראָפּ צו אונדז, ווייל מיר זענען נישט געווען אימשטאַנד ארויפצוגיין אויף די טרעפּ, און זאָגט צו אונדז: „אָבער האָבן די לויטע זי גוט פערפלעגט?״ ער הייסט אונדז שטיין, ברענגט ארויס צוויי שיינע שטיקער ברויט און דערלאַנגט עס אונדז. איך ווייל נישט נעמען און זאָג צום קאָמענדאַנט: צום טאָט בראוכט איך קיין בראָט. גלעט ער מיך ביי דער האַנט און זאָגט: „ניין, זי וועדרן ניכט ערשאָסן, נור גייען זי מיט דיזעם וועג אין דער יוּאַלד. דאָרט אָבער זינד באַוועזן־הויזער, דאָרט וועדרן זי געטייט״.

און אַזוי איז געווען. אָכט טעג און אָכט נעכט זענען מיר געלעגן יעדע נאָכט אין אַ צווייטן וואַלד, ווייל מיר האָבן מורא געהאַט, אפשר האָט מען אונדז געזען. ביז עס האָט אונדז באַגעגנט אַ פּאַטראָל פון די רויטע רוסן, וואָס האָט גענוכט ווו זענען די דייטשן. מיר האָבן זיי געוויזן דעם וועג. און דאָן האָבן זיי אונדז געפירט צו אַ יידישן אָפּיציר פון דעם רוסישן מיליטער. מיר זענען געווען באַפרייט.

בען שטיינהויער

אייַנער איז ניצול געווארן

אין יאָר 1942 בין איך מיט נאָך 29 חברים פון דעמביץ צוגעטיילט געווארן צו אַרבעטן בייַ דער בוי־פירמע פירסט־ריכטער. די אַרבעט איז געווען אַ שווערע, צוועלף שעה אין טאָג. זי איז באַשטאַנען אין טראָגן ציגל אויף אַ קאָזלע, דרייסיק ציגל אויף אַ מאָל. דערפון האָב איך באַקומען אַפּגע־ריבענע אָקסל, אַזוי אַז דאָס בלוט האָט פון מיר נערונען. איך האָב אָבער געמוזט שווייגן און אַרבעטן. ווינטער־צייט, ווען ס׳איז מיר בעסער געווארן מיט די אָקסל, האָט זיך מיר פּלוצים געמאַכט אַ געשווויר אויפן רעכטן פוס און ס׳איז מיר שווער געווען דאָס בלויזן אַרויסגיין צו דער אַרבעט.

איין טאָג וויַיס, וואָס איך האָב מיך אַפּגעליטן. יעדן טאָג בין איך געגאַנגען אין אַמבולאַנס, האָט מען מיר צוגעלייגט מים־אָחרונים־וואַסער און מ׳האָט מיר גאָרנישט געטאָלפן. דאָס האָט געדויערט איבער דריי חדשים. און אַז דער רעכטער פוס האָט זיך מיר שוין פאַרהיילט, האָט זיך מיר אין אַ קורצער צייט אַרום געמאַכט אַ געשווויר אויפן לינקן פוס. מיינע ליידן זענען געווען נישט צו באַשרייבן און דערצו האָב איך געמוזט אַליין אַרום אַרבעטן. אייַנמאָל האָב איך געבעטן דעם דאָקטאָר, דאָס איז געווען אונדזער דעמביצער י. טוי (איצט אין אַמעריקע), ער זאָל מיר געבן אַ דערלויבעניש צו בלייבן אין לאַגער אַ טאָג אַדער צוויי. איך האָב אָבער נישט געהאָט קיין פּיבער און לויט די פּאָרשריפטן פון עסטאַפּאָ האָט ער מיך נישט געקאָנט באַפרייען פון דער אַרבעט.

אַזוי האָב איך מיך אָפּגעמאַטערט ביז סוף 1942. ווען עס איז מיר ווידער בעסער געווארן, האָב איך געמיינט, שוין אפּגעקומען אַלע צרות. אָבער אַנהייב 1943, האָט זיך מיר ווידער געמאַכט אַ געשווויר אויפן לינקן פוס, נאָר אויף אַן אַנדער אָרט. אַז איך וועל דאָס אויסהאַלטן נישט קריגנדיק די עהאָרריקע מעדיצין, וואַלט איך נישט געגלייבט קיינמאָל אין מיין לעבן. איך בין ווידער געאַנגען אין אַמבולאַנס אַז מ׳האָט מיר פּאַראַנדזשירט דעם פוס און מיך אַהיימגעשיקט. אַזוי האָט עס עדויערט ביז דעם 23־טן פעברואַר 1943. ווען איך בין יענעם טאָג אַקומען אין אַמבולאַנס נאָך דער אַרבעט, האָט מיר דאָקטאָר טוי פּאַראַנדזשירט דעם פוס. ווען איך האָב שוין געהאַלטן בייַם אָוועקגיין, האָט ער מיר געהייסן בלייבן. ער איז אָוועק אין צווייטן צימער און עטלעכע מינוט שפּעטער איז ער צוריקגעקומען מיט אַ דערלויבעניש צו בלייבן דעם אָנדערן טאָג אין לאַגער. איך האָב עס גאָר נישט געוואָלט גלייבן, אַז נאָך דעם ווי ער האָט מיר אַזויפיל מאָל אפּגעזאָגט, ברענגט ער מיר איצט אַליין אַ דערלויבעניש, כאָטש איך האָב אים נישט געבעטן.

צומאָרגנס דעם 24־טן פעברואַר 1943, ווען אַלע גרופּן זענען ווי אַלע טאָג געגאַנגען צו דער אַרבעט, האָב איך נישט געהאַט דאָס מינדסטע געפיל, אַז אַ שוואַרצער וואָלקן הענגט איבער מיינע בעסטע חברים, וואָס גייען איצט אַרויס צו דער אַרבעט.

ערשט אָונטצייַט, ווען די גרופּע האָט געזאָלט צוריקומען און זי האָט זיך פּאַרשפּעטיקט, בין איך אומרויק געוואָרן. איך האָב נאָכגעפרעגט בייַ די אַנדערע גרופּן וואָס זענען צוריק־געקומען פון דער אַרבעט. זיי האָבן אָבער נישט געווווסט

וואָס צו זאָגן. ערשט אין אַ פּאָר מינוט שפּעטער, האָב איך מיך דערוווּסט, אַז די גאַנצע גרופּע איז אַרעסטירט געוואָרן דורך דער געסטאַפּאָ און באַן־פּאָליציי בעת זי איז שוין געווען אויפן וועג צוריק אין לאָדזש. אַן אימה איז מיך באַפאַלן. דערווייל איז שוין דער לאָגער־פּירער אימערגליק און דער שף פון דער פּאָליציי ביטקאָווער אויסצוגעפינען פּאָר וואָס האָט מען די מענטשן אַרעסטירט. מען האָט זיי אָפּגעפּטרט מיט פּאָרשידענע תירוצים און ביזן היינטיקן טאָג ווייס מען נישט פּאָרוואָס האָט מען זיי אַלע דערשאָסן אויף אַ פּעלד לעבן לאָדזש מיט נאָך עטלעכע יידן.

איך ווייס נישט וואָס מיט מיר האָט פּאַסירט ווען ס׳האָט זיך אַנגעהויבן די שיסעריי, נאָר אַז איך האָב מיך אויפגעכאַפּט אין דער פּרי, האָב איך מיר געפונען ביי מיין עלטערן ברודער אין שטוב, אויך אין לאָגער.

ווידער זענען די רעשט מענטשן פון לאָגער ווי געווייגלעך אַרויסגעגאַנגען צו דער אַרבעט, ווי עס וואָלט גאָרנישט פּאַסירט. מיך אָבער האָט מען געמוזט באַהאַלטן, ווייל איך בין געווען אויף דער ליסטע פון די אומגעקומענע.

אין חודש מערץ האָט זיך אָנגעהויבן די ליקווידאַציע פונעם לאָגער. דעמאָלט האָט מיך דער לאָגערפירער אימער־גליק אַרייַנגעשמוגלט אין דער גרופּע אָפּענבאַך, וווּ ס׳האָבן געאַרבעט מיינע צוויי ברידער, און נאָך דעמזעלבן חודש זענען מיר אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין ריישא אין געטאָ.

דאָ רעכן איך אויס אַ טייל פון די אומגעקומענע חברים פון 23־טן פעברואַר 1943, אויף וויפיל איך געדענק זייערע נעמען:

חיים הערבסט; משה פערציגער; לייביש פערציגער; יוסף האַשוואָלד; שלמה רייַנער; משה קירש; אלכין (פאַמיליע); יעקב סאלאמאן; יוסף אייזען; יוסף ראט; אשר וואגשאל.

דאָס זענען אַ טייל פון די מענטשן, וואָס זענען דעמאָלט אומגעקומען אויף קידוש השם ת. נ.צ.ב.ה.

אזוי זענען זיי אומגעקומען

ווען די היטלעריסטן האָבן פאַרנומען דעמביץ, האָט אויפ־געהערט צו אַרבעטן די קהילה און צוזאַמען דערמיט איז דער רב, ר׳ הערש מלך, אַ זון פון דעמביצער רבין ר׳ שמואל האַראָוויץ, געבליבן אינגאַנצן אַן פּרנסה. ער מיט דער רעביצין, — אַ טאָכטער פונעם בלאָזשעווער רבין, וואָס מ׳האָט זיך דערציילט, אַז ער זיצט אויף אַ גילדערנער שטול, און ער איז באמת געווען גאָר אַ גרויסער בעל־מופת —, צוזאַמען מיט זייערע פּיר טעכטער, לוי־טער שענהייטן, וואָס זי האָט געבוירן בנס אַכצן יאָר נאָך זייער חתונה, האָבן געלייטן פון הונגער, קעלט און שמוץ. צומאָל נישט געהאַט קיין געלט צו קויפן אַ שטיקל זייף צום וואַשן.

אין קאַלטן וואָסער, ביי די גרויסע פרעסט, האָט די רעביצין אַליין געוואַשן די העמדלעך פון די קינדער. עס איז ביי זיי אין שטוב נישט געווען אַ שטיקל האָלץ אָנצוווּארעמען אַ ביסל וואָסער, און געבן די קינדער עפּעס וואָרעמס צום טרינקען.

פּאָר היטלערס צייַטן איז דער רב ר׳ הערש מלך געווען אַ גרויסער עושר, געהאַט געלט אין די בענק, צו יעדן קינד האָט מען געהאַלטן אַ באָנדערן משרת. איז איצט דער צער געווען נאָך גרעסער. קיינער איז אַהין נישט אַריינגעקומען, וויייל מ׳האָט מורא געהאַט צו גיין איבער דער גאַס.

איך בין געווען אַ נאָענטע שכנה צו זיי און איך פלעג יאָ אַריינקומען. יעדעס מאָל איז דאָס געווען אַ גרויסע שמחה ביי זיי, וויייל איך בין נישט געקומען מיט לייַדיקע הענט. איך פלעג אויך גיין צום לאָגער־פירערס פרוי, און זי פלעג מיר געבן פּאָר די קינדער אַ ביסל צוקער, אַ ביסל גריס און דעסגלייכן.

געווען אַ סך טעג, וואָס דער רב מיט דער רעביצין האָבן געפּאַסט, וויייל דאָס שטיקל שוואַרצע ברויט האָבן זיי געדאַרפן פאַר די קינדערס וועגן. דאָס איז געווען אַזאַ מין צער וואָס קיינער קאָן זיך נישט פאָרשטעלן. עס האָט זיך עמיץ געזאָלט דערבאַרעמען און געדענקען, אַז דער רב מיט די פיר קינדער — איין צווילינג פון 5 יאָר און צוויי אַנדערע 2½ און 3¼ יאָר — אַלע, מאַטערן זיך אַזוי. עס איז געווען אַ קללה פון דער תוכחה לא עלינו.

ביז דער ערשטער אַקציע איז דער רעביצין געלונגען זיך צו באַהאַלטן מיט אַלע פיר קינדער. אָבער ווי באַלד זיי זענען אַרויס פונעם באַהעלטעניש, האָט זיי געטראָפן אַ היטלעריסט און אויס... ער האָט דער רעביצין אַרויסגעריסן די קינדער פון אָרעם און דערשאָסן אַלע, איר אין די אויגן. זי האָט אים געבעטן ער זאָל זי אויך שיסן, און ער האָט טאַקע אַזוי געטון.

דעם רב, ר׳ הערש מלך, האָבן די נאַציס פאַרברענט אין מעלין.

ביילטשע דער רעביצינס, אַזוי האָט מען גערופן דעם רבין ר׳ שמואל׳ס טאָכטער, איז געווען באַהאַלטן מיט אירס אַ מיידל מרים ביי אַ גוי. האָט ער זיי אויסגעליוועדט די דייטשן. מען האָט זיי אַרויסגעפירט אויפן בית־הקברות און דערשאָסן.

ר׳ חיים יאָקעלע, דעם רבין ר׳ שמואל׳ס זון, האָבן די דייטשן דערשאָסן צוזאַמען מיט זיין פרוי און שוויגער און דריי אַדער פיר מיידלעך. מיכלע, — איר מאַן איז געווען ראדאמישלער רב, — איז דערשאָסן געוואָרן צוזאַמען מיט אירע פינף קינדער. צו ערשט די קינדער, דערנאָך זי, מיכלע. דער רב איז לעבן געבליבן אין אַ לאָגער, איצט געפינט ער זיך אין אַמעריקע.

נחמטשע׳ן, דעם רבין ר׳ שמואל׳ס טאָכטער און אַ שנור פונעם סאַנדזער רבין, האָבן די נאַציס אַוועקגעפּירט צום

פֿאַרבראַכט. ר׳ משה׳לע האלבערשטאם, אַן איר פּינף קינדער.

עטלעכע, דאָס דעמביצער רב׳ס טאָכטער, אַן איר מאַן, וואָס איז געווען רב אין שעדליסק, מיט זייערע זעקס קינדער, אויך פֿאַרהייראַטע מיט רבנים, זענען אומגעקומען אויף קידוש השם.

אויף אַ שרעקלעכן אופן זענען געשטאָרבן צוויי זין פונעם צדיק ר׳ אַלטער פּעכטער מיט ר׳ זונדל גלאַנץ, אַן איידעם פון ר׳ ראובעלע קלוגער, און ר׳ ישראל פּייגנבוים. בעת דער אויסזידלונג האָבן זיי זיך באַהאַלטן אין אַ קעלער און גע־לאָזט זיך פֿאַרשליסן פון דרויסן. זיי זענען טאַקע ניצול גע־ווארן פון די נאַצים, אָבער נאָך דער אויסזידלונג איז נישט געבליבן פון זייערע משפּחות קיינער וואָס זאָל וויסן זיי אויפ־צושליסן, און אַזוי זענען זיי אין דער פּינצטער אויסגעאַנגען פון הונגער.

טאַנצנדיק און זינגענדיק איז געגאַנגען צו דער הריגה ר׳ יוסף לוי׳ס. זיין גאַנצע משפּחה האָט מען אַוועקגעשיקט אין דער גאַז־קאַמער: מענדל ברענער מיט פּינף קינדער, רחל ברענער מיט איר מאַן און קינד. די יינגסטע האָט מען אַרויסגענומען אַ נאַקעטע פון שפּיטאָל און אַוועקגעשיקט קיין בעלזשעץ.

מיט געזאַנג איז געגאַנגען צו דער שחיטה ר׳ דויד שוחט. צו די ס.ס. לייט, וואָס האָבן אים געשלעפּט, האָט ער געזאָגט: דעם גוף קאָנט איר נעמען, איבער מיין נשמה האָט איר נישט קיין שליטה!

ס. פּ.

קבוצת ניצולים בדמביץ
אַ גרופּע געראַטעוועטע אין דעמביץ

משה אונגער (יאקוב)

ר׳ ישראל לייב פרענקל

הינטערן פראָסטן בית־מדרש און דעם חסידישן, דאָרט ווו דאָס באָד מיטן שעכטאויז, האָבן געווינען די שיינע יידן פון דעמבין — צוויי זיידן פון תורה און עבודה — ר׳ אלטער (פעכטער) און ר׳ ראובעלע (קליגער) : ר׳ אלטער מיט כינע׳ן, מיט די זין ר׳ שמואל און ר׳ יודל, וואָס האָבן טאָג און נאַכט עוסק געווען אין לערנען, און ר׳ ראובעלע מיט זיינע פיר טעכטער, וואָס האָבן באַקומען פאַר מענער פון די שענסטע יונגעלייט אין גאַליציע. זיין יינגסטער טאָכטער, אסתרן, האָט מען געברענגט אַ חתן פון טארנע, אַ יונגיטשקן, אין גאַנצן צוואַנציק יאָר אַלט געווען צו דער חתונה — ר׳ ישראל לייב פרענקל.

אין יאָר 1931, ווען ר׳ ראובעלע איז נפטר געווארן און מען האָט אים ענגומען אין חסידישן בית־מדרש צו מאַכן דעם הספד, זענען די געשעפטן אין דעמבין פאַרמאַכט געווארן, דעסגלייכן אַלע חדרים און די תלמוד־תורה. סיי די אַלטע סיי די ניַיע שטאָט זענען געקומען אָפגעבן אים דעם לעצטן כבוד. נשים האָבן געווויינט אויפן הויכן קול און פאַרנומען די וויַיבער־שול, די מענער, בחורים און קינדער זענען געווען אין בית־מדרש און אַרום בייַ די אָפענע פענסטער. דער גבאי, שמואל העכט, האָט גאָזאָגט עטלעכע ווערטער לכבוד דעם נפטר און באַלד דערנאָך איז צוגעגאַנגען מספיד זיין ר׳ ראובעלעס יינגסטער אייידעם, ר׳ ישראל לייב, — אַ הויכער, שלאַנקער מיט אַ שוואַרצן בערדל און גרויסע שוואַרצע אויגן, וואָס האָבן געזען אַ מענטשן דורך און דורך. קוים האָט ער געעפנט דאָס מויל מיט זיין ווונדערלעכן חיתוך־הדיבור זענען אַלע מיטאַמאָל שטיל געווארן. אַלע זענען געווען געריר ט ביז אין דער טיף פון די טרויעריקע לויב־רייד. ס׳האָט זיך זייַ דעמאָלט געדאַכט, אַז ער הייבט זיי אויף הייכעניש׳ן, וואָס מענטשן דעגרייכן זעלטען וועג.

שיינע יידן פון דער אַלטער שטאָט, וואָס האָבן צום ערשטן מאָל געהערט ר׳ ישראל לייבן, האָבן אייניגעטענהט מיט שלמה יאקוב׳ן, זיין נאָענטסטן חבר, למען השם מ׳זאָל זען נוצלעך צו מאַכן דעם אויסערגעווייניליכן מענטשן און ביי שלמה יאקובן האָט געקוואָלן דאָס הארץ, אַז זיין נאָענטסטער חבר, ר׳ ישראל לייב, איז נתגלה געווארן. זיי בייַדע זענען געווען בעלזער חסידים, געהאָלטן דעם בעלזער פאַרן צדיק יסוד עולם. נאָר מיט דער צייט, האָט שלמה אַלץ מער געמומען האָפן אַז ר׳ ישראל לייב אליין איז בכוח אויפצושטעלן אַ דור יידן, וואָס די תורה זאָל פון זיי שיינען.

און שלמה יאקוב האָט נישט געשווייגן, דערציילט לייזער אַליגן און הערשל פויסטן וועגן די שבתדיקע דרשות, וואָס ר׳ ישראל לייב פלעג האַלטן אויף דער נייער שטאָט מיט אַזויפיל תורה, הכמה און וויסנשאַפט. אלא וואָס? דער שטן האָט זיך אַריינגעמישט. טרעפט זיך אַז אַ יידּ געפינט אין ר׳ ישראל לייבנס דרשה אַ וואָרט וואָס שטאָמט פון השכלה אַדער חיצונים, און ער נעמט שיטן פייער און שוועבל, באשר מן הסתם האָט ר׳ ישראל לייב פאַרזוכט פון ינער מעשה, און אַזאַ מענטש טאָר מען נישט האַרכן. אַז דער גרויסער ענו און יראַ־שמים ר׳ ישראל לייב האָט דאָס דערהערט, האָט ער שטיל אַ זאָג געטאָן : מן הסתם בין איך זינדיק, מיין מויל איז נישט ריין און נישט וועדט צו דרשענען פאַר אַזעלכע טייערע יידן, וואָס יעדער פון זיי איז טויזנט מאָל מער ווערט פון מיר. מן הסתם האָב איך געהאַט מחשבות זרות. איך וועל בלי נדר מער נישט דרשענען. און אַזוי איז פאַרבליבן.

שלמה אַליין איז געווען אַ בחור מיט אַ שאַרפן קאָפּ, פרום ביז גאָר און אַ בעל־דעת. האָט ער אַריינגענומען צוויי האָר פון זיין בערדל אין מויל אַריין און אַ זאָג געטאָן : איך האָב אַ גוטן פלאָן. דעמביץ פאַרמאָגט אַלץ, נאָר נישט קיין ישיבה. וועלן מיר שאַפן אַ ישיבה מיט ר׳ ישראל לייבן בראש. ער וועט געבן די יינגלעך אַ שיעור און ס׳וועט וואַקסן אַ דור — אַ מוסטער פאַר גאַליציע, פאַר פוילן, פאַר דער וועלט ! און טאַקע אייער זלמן, ר׳ לייזער, און אייער ראובעלע, ר׳ הערשל, וועלן האָבן וווּ צו לערנען. און די צוויי האָבן מסכים געווען און בעל־־בתים האָבן געהאַלפן דער פלאָן זאָל צושטאַנד קומען, און אין יאָר 1935, האָט זיך געעפנט די ישיבה „לומדי־תורה״, אקוראט דאָרט וווּ ס׳איז געווען דער ספאָרט־קלוב „בר כוכבא״ און דער קלוב פון פועלי־ציון און אויך די מיידלעך־שול „בית יעקב״. דאָרט האָט זיך אַנגעהויבן הערן דאָס קול פון תורה. דאָרט האָט מען גלעזרנט צוואַנציק שעה אַ טאָג, געפירט פייערדיקע שמועסן וועגן חסידות, געפילפולט זיך און פאַרטיפט אין גמרא, געשלונגען מיט דאָרשט די תורה. די שטאָלצע בחורימלעך זענען געווען ר׳ ישראל לייבס תלמידים.

נאָך די גרויסע אויפטוען פונעם ערשטן זמן האָט מען געעפנט אַ „ישיבה קטנה״, וווּ ר׳ ישראל לייב האָט געגעבן איין שיעור אוֹן יאָסע פרענקל אַ צווייטן. מען שלאָגט נישט, מען שעלט נישט, מען שרייט נישט, און מען קען דאָס בלעטל גמרא, וואָס מ׳האָט געלערנט איבער דער וואָך. מ׳האָט אַנגעהויבן דאָוונען מיט חשק. נאָכן אינדערפריאיקן שיעור האָט זיך פיין גענדאָוונט, נאָך אַ פיין דאָוונען, האָט מען דערהויבן געגעסן, נאָך אַ דערהויבן עסן האָט מען פייערדיק געלערנט און ווידער זיך אַנגעזאָפט מיט כוח צו קענען אַדורך דעם טאָג מיט עבודת השם יתברך.

ר׳ ישראל לייב פלעג אַמאָל אַוועקנעמען איינעם פון די קינדער אין אַ זייט און רעדן צו אים אַ לאַנגע צייט. מ׳האָט פאַרשטאַנען, אַז עס מוז מיט דעם בחורל זיין עפעס נישט ווי עס זאָל זיין, מ׳האָט אים אַבער מקנא געווען. נאָך אַזאַ שמועס פלעג מען נישט קענען שלעכטס טאָן.

דערביי האָט זיך גאָר שיין אַנטוויקלט די שול „בית יעקב״, געגרינדעט אין יאָר 1930 דורך אהרן יאקוב, הערש פויסט, אברהם פרענקל, הערש טויב, אַלטער בוקסבוים און משה סאַלאַמאָן. תחילת האָבן די קאָלאָטשיצער חסידים געקוקט ברוגז אויף בילדונג פאַר יידישע טעכטער. אַז זיי האָבן אַבער דערזען די צוויי הונדערט יידישע מיידלעך, וואָס האָבן זיך

געגרייט צו אַ צניעותדיק פרום יידיש לעבן, האָבן זיי געשמייכלט פון נחת.

און אָט איז אויסגעבראַכן די צווייטע וועלט־מלחמה, וואָס האָט אַלץ אָפּגעהאַקט. פרייטיק, דעם עָרשטן טאָג פון דער מלחמה, האָט מען שוין געזען דייטשע פלוגצייגן איבער דעמבין. שבת האָט מען דעמבין שטאַרק באָמבאַרדירט, און יעדער איז געלאָפֿן אויפן דאָרף. וועג די דייטשן זענען אַריין געקומען דעם 13־טן סעפּטעמבער, האָבן זיי כמעט קיינעם נישט געטראָפֿן, נישט געקענט שיסן קיין יידן אין מאָרק, ווי זיי האָבן געטאָן אין אַנדערע שטעטלעך. די יידן זענען נישט געווען. האָבן זיי אַרויסגעהאָנגען אָפּישן, אַז עס וועט קיינעם נאָרנישט פאַסירן, מען זאָל זיך אומקערן אין שטאָט. ביסלעכווייז זענען קודם גויים דערנאָך יידן צוריקגעקומען קיין דעמבין. ראש השנה האָבן זיי שוין געהאַט ווער עס זאָל קערן דעם מאָרק: דער רב, ר׳ אַלטער, זיינע זין און אַנדערע יידן מיט בערד, וואָס זיי האָבן אָבער באַלד אָפּגעשניטן. ס׳איז אַדורך עטלעכע שטילע טעג, און צו סוכות, איז שוין דאָס שטעטל פול געווען. אָבער די הייזער זענען געווען אינגאַנצן אויסגעלערט. די גוים האָבן אַלץ אויסגערויבט בעת דער באָמבאַרדירונג. כמעט יעדער גוי איז געווארן אַ גנב און רייך געווארן מיט יידישע פאַרמעגנס.

יידן האָבן גהאונגערט, נישט געקענט באַקומען קיין ברויט. די בעקערייען האָבן געמוזט ליוועריז זייער ברויט פאַר די דייטשן ימח שמם. אָבער די דייטשן האָבן קיין יידן נישט געשאָסן. וואָלטן זיי עס געטאָן, וואָלטן אַוודאי די מיינסטע יידן זיך געראָטעוועט אַנטלויפנדיק אויף דער רוסישער זייט גרעניץ, ווו ס׳איז גרינג געווארן זיך אַדורכצוכאָפּן. נאָר אַז מ׳האָט געלאָזט לעבן און טייל האָבן נאָך געקענט פירן גע־שפּטן, איז אַנשטאָט וויניקער יידן אין שטעטל געווארן מער. אַנטלאָפענע דעמביצער יידן זענען צוריקגעקומען צו זייערע משפּחות. און אַזוי ביסלעכווייז האָבן די דייטשן געמוען פלאָגן יידן און שלעפּן זיי אויף צוואַנגס־אַרבעט. יידן האָבן געקערט די גאַסן, געלאָדנט וואַגאָנען קוילן, שטיינער וכדי. די שכירות פאַר אַ וואָך אַרבעט האָט געקלעקט פאַר אייך ברויט, געקויפט אין שווארץ־האַנדל. צום נאָרמאַלן פרייז האָט מען באַקומען אַ פונט ברויט אַ וואָך פאַר אַ פערזאָן. די אייידעלע פרוי פון אהרן יאקוב, דעם גרויסן בעל־צדקה, האָט יעדע וואָך באַטיילט צענדליקער אַרעמעלייט מיט ברויט פון איר בעקעריי וואָס זי פלעגט צוגעבענען פון די דייטשן. די אַרעמעלייט זענען געווען אָמאָליקע שיינע בעלי־בתים פון שטאָט, וואָס איצט האָבן זיי געליטן הונגער.

אַזוי האָט אויסגעזען דאָס שיינע דעמבין פון אָמאָל. דאָס קולטורעלע לעבן איז אָפּגעשטאָרבן. אַלע פרווון אויפצוהאַלטן עפּעס, וואָס זאָל צוגעבן אַביסל מוט די מענטשן, זענען לכת־חילה אוממעגלעך געווען.

נאָר אין איין שטוב, אין דעם קליינעם חרובן הויז פון ר׳ ראובעלען, ווו איצט האָט געווינט דער 29־יעריקער ר׳ ישראל לייב מיט אסתרן און די דריי קינדערלעך, אפּרים, אלעזר און ראובן יהושע העשל, דאָרט האָט מען נישט געשפּירט די שוועריקייט פונעם הונגער, דעם אויסטערלישן יאוש, שרעק און טרויער. דאָרט איז געזעסן ר׳ ישראל ביי אַ שיעור מיט זיינע יונגע תלמידים, שמואל רייך, משה אונגער, אַשר און שאול יאַשעס, מענדל אָפּען, אפרים רייך, יצחק סאלאמאן און אַנדערע. זיי האָבן נישט געפּילט קיין קעלט אוּן הונגער, ס׳האָט זיי נישט געשראָקן קיין קויל פון אַ ביקס פונעם שונא. זיי‌ערע פנימלעך האָבן געפלאָמט, בפרט וועז ר׳ ישראל לייב האָט אַנגעהויבן צו געבן צו פאַרשטיין די באַזונדערע חשיבות פון דער צייט, די באַזונדערע ראָלע פון דעם יידן, וועלכער טאָר חלילה נישט עובר זיין קיין שום עבירה שבתורה, טאָקע איצט וועז דער שטן הערשט, וועז די מלאכי־חבלה כישופן און ווילן געווינען די וועלט, ווילן אומ־ברענגן אַלץ וואָס איז רוחניותדיק, אַלץ וואָס איז אייידל, אַלץ וואָס איז דער יסוד פון יידישקייט און דער יסוד פון דער וועלט.

וועז מ׳איז אַריינגעקומען צו ר׳ ישראל לייבן, האָט מען געטראָפֿן ווי צענדליקער מענטשן האָבן זיך איינגעהערט אין זיינע הייליקע דיבורים. אַ סך וואָס האָבן פאַרן קריג זיך מתרחק געווען פון יידישקייט און האָבן נאָר איינמאָל געזען ר׳ ישראל לייבן, זענען צוריקגעקומען צום מקור. יוסף פויסט און הערשל אלטמאן זענען געווארן יראים ושלמים, געשטאַנען צווישן זיי‌ערע אַמאָליקע חברים די ציוניסטן ווי זיילן פון יידישקייט.

איך אַליין, משה אונגער, אַ זון פון אהרעלע יאקוב, האָב געהאַט די זכיה אויפצוזיין מיט ר׳ ישראל לייבן אַ גאַנצע נאַכט ביים קראַנקן ירוחם קריגער. געווען איז דאָס אין חודש מערץ 1940. די נאַכט וועט איך קיינמאָל נישט פאַרגעסן. זי האָט מיר געגעבן כוח אויסצוהאַלטן אַלע צרות. אַלע ראַנגלע־נישן, אַלע מלחמות ביצרי און דורכצוהאַלטן און פאַרבלייבן אַ תלמיד פון ר׳ ישראל לייבן, וואָס איך האָף צו בלייבן ביז משיח וועט קומען, דער גואל צדק.

וועז משה־לֵע געווירק, איז אַריינגעקומען צו ר׳ ישראל לייבס שיעור און געבעטן צווי‌ע תלמידים זאָלן אויפזיין ביי־נאַכט ביי ירוחם קריגער, האָב איך מיך אַנגעזרופן, אַז איך בין גרייט צו גיין. געהאָפט, אַז קיין צווייטער תלמיד וועט עס נישט טאָן, וועט דאָך דער ראש־ישיבה אליין גיין, און אויף דעם האָב איך שוין לאַנג געוואַרט, — צו קענען זיין מיט ר׳ ישראל לייבן צוזאַמען און קענען עפּעס לערנען פון אים אַזעלכעס וואָס מען קען נישט לערנען מיט אַ רבים. — — — וכך היה.

ר׳ ישראל לייב איז געזעסן און האָט געבלעטערט אין אַ ספר, אַרויסגענומען פון דער ספרים־שאַנק, נאָר באַלד האָט אים אַרומגענומען אַ שטאַרקער שלאָף, און בלית־ברירה, האָב איך געמוזט מסכים זיין דער רבי זאָל זיך אַ ביסל צולענען זיצנדיק ביים טיש. ר׳ ישראל לייב האָט מיר צוגעזאָגט, אַז ער דאַרף נישט אַ סך צו שלאָפן, ער וועט זיך באַלד אויפוועקן.

מיט אַ צייטער אין האַרץ האָב איך מיך צוגעהערט צום קלאַפּן פונעם זייגער. געווי‌ס אַ פערטל שעה האָט דער רבי געדרימלט אוּן זיך אויפגעוועקט מיט אַ שמייכל. ער האָט זיך פאַרענטפערט הלמאי ער איז אַזאַ פעפער און קאָן זיך נישט באַהערשן. דערמאָנט, אַז גרויסע צדיקים דאַרפן נישט

שלאָפן, זיי זענען למעלה מהטבע. נאָכדעם האָט ער זיך געוואָשן די הענט און צוגעזעצט זיך צום טיש, אויפגעעפנט אַן אַלט ספר פון אר״י הקדוש און געגעבן צו פאַרשטיין אַ הייליקן מאמר „אות ברית קודש״. מיר, דעם פופצן־יעריקן יינגל, האָט דאָס הארץ געגומען קלאָפן. איך האָב מיך געפרייט וואָס דער רבי האָט אַנגעטראָפן דעם ריכטיקן ענין. דאָס איז געווען 8 אַזייגער מיט 25 מינוט, וועז ער האָט זיך אַרייַנגעלאָזט אין מסביר זיין די סודותדיקע ווערטער יסוד עולם, יסוד הבריאה, תכלית הבריאה, אוז ווי אַזוי דעם ציל צו דערגרייכן; ווי אַזוי זיך מקדש און מטהר צו זיין, מען זאָל קענען דערגרייכן מדרגות, ווערן למעלה מן הטבע, קענען דיקטירן די אברים, די געפילן און עמאָציעס, כדי נישט געטרויבלט צו ווערן. איך דעם שטיבל האָט זיך פון צייט צו צייט געהערט אַ קרעכץ פונעם קראַנקן. איך אָבער האָב פאַרגעסן וווּ איך בין, איך האָב מיך געהויבן צוואָמען מיט ר׳ ישראל לייבן אין וועלטן פון אמת, פריינטשאפט, ריינקייט, קדושה, טהרה, אייביקייט. וועז דער רבי האָט זיך אומגעקוקט איז געווען זעקס אין דער פרי, צייט זיך נעמען צו תפילת הבוקר. ר׳ ישראל לייב, האָט אַנגעהויבן מאַלן די גרויסקייט פונעם בורא מיט אַזאַ התלהבות, מיט אַזאַ ברען, מיט אַזאַ הכמה און גרויסקייט, וואָס עס איז שווער צו ברענגען אויפן פאַפּיר איינעם וואָס איז קוים זיינער אַ תלמיד. מען דאַרף האָבן זיין כוח דאָס צו טאָן, און ער איז נישטאָ, אַוועק מיט אַלע קדושים.

1941 איז אויסגעבראָכן אַ טיפוס צווישן די אַרמע לייט אין דעמביץ. צענדליקער פאַמיליעס זענען געווען קרבנות פון דער שרעקלעכער קראַנקהייט, וואָס איז געקומען פון הונגער. ר׳ ישראל לייב מיט זיין משפחה איז געווען צווישן די וואָס מ׳האָט געגומען אין שפיטאָל. די תלמידים זענען אַרומגעלאָפן פאַרצווייפלטע, געמאַכט זיך פאַרוווּרפן, אַז זיי האָבן נישט גענוג געטאָן, דער הונגער זאָל נישט זיין צו שטאַרק. איצט אָבער האָבן זיי שוין אַלץ געטאָן. עס איז אַדורך צוויי וואָכן, ביז איך האָב ווידער געזען זיין הייליקע צורה. ס׳איז דאָך נישט געווען קיין ספר אויף דער וועלט, וואָס ער האָט עס נישט געזאָלט קענען אַ חוץ ש״ס בעל־פה, און חקירה און מוסר אוז קבלה. וועז ער איז אַלט געווען פערצן יאָר איז ער געווען אין אַמסטערדאַמער ביבליאָטעק, וווּ ער איז געזעסן אַכט חדשים און געבלעטערט...

מיט מורא האָב איך געעפנט די טיר פון זונדל גלאנצ׳נס ווינונג, ווו ר׳ ישראל לייב איז געווען דעם ערשטן שבת. עס האָט מיר געשניטן דאָס הארץ, וועז כ׳האָב געזען די אויסער־לעכע שינויים פון מיין רבין, אַן דער בארד אָבער מיט די זעלבע אויגן. איך בין געבליבן שטיין בייַ דער טיר פאַרשטיי־נערט. ביז אַ. קול האָט מיך געראופן: „משה׳לע, וואָס שטייסטו פון דער ווייטנס? צי איז דאָ חלילה עפעס וואָס שיידט דיך אָפּ פון מיר? איך האָב מיך דערפרייט צו זען, אַז דער רבי האָט זיך נישט געביטן, און האָב הנאה געהאַט צו וויזן, אַז ניין, עס האָט חלילה גאָרנישט פאַסירט. כאָטש די סיטרא אהרא בושעווען אַזוי, שטייען די תלמידים זיינע אַלע ווי פעס־טונגען פון קדושה.

און ווידער האָט מען אַנגעהויבן הערן דאָס קול התורה בייַ ר׳ ישראל לייבן אין שטוב. דער רבי האָט געשפּייזט אַלע הונגעריקע מיט דעם טיערן ביסן תורה. דאָ איז מען געווען ווי אויף אַן אינזל, ווייט אַוועק פון דער שוידערלעכער ווירק־לעכקייט, פון מאַסן־עקזקוציעס, פון שרעק, פון יאוש. דאָ האָט מען געלעבט אין אַן אַנדערער וועלט.

אָבער נישט לאַנג. חול־המועד פסח 1942, האָט מען אים מיט זיין פאַמיליע געשיקט קיין ראַדעמישלע צוואַמען מיט אַנדערע אַרעמע, „אַרבעטס־אומפּעיקע״ משפחות. אונדזערע הערצער האָבן געבלוטיקט פון ווייטיק, פילנדיק אַז מען קאָן דאָ גאָרנישט העלפן, אַז עס קען זיין דאָס לעצטע מאָל, וואָס מיר זען אים — אַ געדאַנק אַ שרעקלעכער. ר׳ ישראל לייב האָט געשמייכלט: מיר וועלן אייביק זיין צוזאַמען, משה׳לע.

באַלד נאָך פסח האָב איך פון אים באַקומען אַ בריוו, איך זאָל, אויב מעגלעך, צוזאַמענשטעלן די כיתות און נישט, חלילה, אַרייַנפאַלן אין יאוש. די בריוו זענען געקומען יעדן טאָג. מיט אַזעלכע בריוו האָט מען געקאָנט לעבן יאָרן אַן עסן.

ס׳האָט זיך דערנענטערט די שרעקלעכסטע צייט. דעם 17־טן יולי 1942, האָט מען באַלעגערט דאָס גטא אין דעמביץ און אַנגעהויבן ברענגען אַהין גאַנצע שטעטלעך יידן. צווישן זיי איז אויך געווען ראדעמישלע. מ׳האָט זיי אַלע פאַרזאַמלט אויפן גלח׳ס פעלד. זיי זענען דאָרט געשטאַנען דריי טעג, ביז מ׳האָט דאָרט אַהינגעטריבן אויך די מיינסטע דעמביצער יידן. מיין מאַמע, פינף שוועסטערן: ברכה, רחמה, ברייַנדל, גיטל און בלימעלע, און איך זענען אויך דאָרט געווען. מיין ברודער שמואל האָבן די ימח־שמוניקעס געשאָסן און שלמה׳ן געלאָזן אין שטאָט ביזן 15־טן נאָוועמבער, דערנאָך האָט מען אויך אים געשיקט דאָרט וווּ זיין גאַנצע פאַמיליע איז.

אַ טאָג פאַר דער אויסזידלונג, האָט זיך ר׳ ישראל אַרויס־געגנבעט פון פעלד און געקומען צו אונדז אין שטוב, און איך האָב ווידער געהאָט די זכייה מיט אים צו רעדן. ער האָט מיר געזאָגט: מען מוז זיך שטאַרקן. די ישועה איז נאָענט. דאָס יידישע פאָלק וועט באַלד אויסגעלייזט ווערן. דאָס וואָס מען ברענגט אום אַזויפיל מענטשן איז נאָר אויף צו דערפילן די מאָס. די וועלט שטייט פאַר דער ישועה שלמה. אין לעצטן קאַמף צווישן קדושה און טהרה, מיטן שלעכטס, מיט דער טומאה, פאַלן אַ סך אומשולדיקע, אָבער וואָס מאַכט עס: מיר וועלן זיך אַלע טרעפן וועז משיח וועט קומען.

יהודה גרינשפן

מספד מר

מתוך דברים שנאמרו באזכרת־אבל שנתית.

אילו באנו לקיים את ציוויו של המקונן הגדול: „אבל יחיד עשי לך, מספד תמרורים!", ראוי היה לכל אחד מאתנו שיתייחד עם צערו וכאבו ויבכה את קרוביו־קדושיו לנפשו. אבל אם הוטל עלינו להתאבל בציבור דווקא, היתה אולי השתיקה בציבור, שבת יחדו משמימים ודוממים, הצורה הנאה ביותר והביטוי הכן ביותר ההולם את אבלנו. ברם, נראה שאין אנו יכולים לשתוק; נגזר עלינו לדבר — בחינת: „אדברה וירווח לי"...

...ודאי לא תהא זו סקירה הממצה את כל גילויי החיים שבעיירה. לא! זה יהיה, במתכוון, תיאור חד־צדדי, החושף את האורות בלבד ומתעלם מהצללים, מזכיר מעלות ומשכיח מגרעות, מגלה מעשים טובים ומסתיר רעים. שאילולא כן ראויים היינו שעורבי נחל יקרו את עינינו — כדברי החכם. ...לא נפנה אם־כן ליצרים אפלים ביחסי אנוש, שפריים דחיקת־רגלים במשא ומתן, פוליטיקניות קרתנית, הבערת אש־מחלוקת על דברים של מה בכך בבתי־כנסיות, בבתי־מדרשות וב־„שטיבלעך", בעטיים של תנאי הגלות המרה. חס לנו הפעם להיות אובייקטיביים. הסקטיגורי!..

הסקירה מקיפה פרק זמן קצר של שתי שמיטות שנים בערך בתקופה שבין שתי מלחמות עולם. בפרק זמן זה ישבו בעיירתנו, — באותו מלבן עירוני, שבין יער הארנים והאשוחים במערב לבין כרי־המרעה רחבי־ידים („לונקה") במזרח, ובין נהר „וויסלוקה" בצפון ורכס ההרים („ליסה גורה") בדרום — כחמש מאות משפחות יהודיות ז. א. כאלפיים וחמש מאות נפש בערך, שאפשר לומר: כולן היו מוכרות לכולנו. לא היתה כמעט נפש אחת מבני העיירה שלא ידענוה. ומכיוון שכן, מותר לנו אולי, אף בשעה זו, לקבוע ששום דבר לא ציין אותן במיוחד ולא היה אופייני להן בלבד. „האדם — אומר המשורר — אינו אלא תבנית נוף מולדתו", ופינת הארץ שבה נולדנו וחיינו, שום דבר מיוחד לא מצאנו בה — לא הרריאל ולא יערות עד, לא נוף מרהיב עין ולא פייסאז' שובה את הלב. קטע של טבע פשוט ותמים ירקרק ורענן בקיץ, צח וקפוא בחורף, סגריריי ומרופש בסתיו, בהיר ומלבלב באביב. וכך גם אנשינו בה — לא אדירי תורה. ואף לא חשוכי ריח תורה, וביניהם קומץ קטן של תלמידי חכמים לאמתם; לא הוגי דעות, ואף לא נבערים מדעת; לא חכמי מדינה, ואף לא משוללי חכמת חיים; לא קנאים פוגעים, וגם לא מומרים להכעיס ומרשיעים. אלא — רובם ככולם אנשים פשוטים, תמימים וממוזגים. בינונים — במובן הטוב של המלה.

ובדומה לזה היה גם ההרכב הסוציאלי. נתאר לעצמנו גוף המורכב משתי פיראמידות, שבסיסיהן חופפים זה את זה, מין אוקטאדר. בקדקדים, בשני הקצוות, שכבות דקיקות ביותר — שתי קבוצות שכל אחת מהן מנתה כמניין אנשים בלבד — שכבה של עשירים ממש ושכבה של אביונים ממש, מיוחסים מזה וחלכאים מזה; ואילו השאר כולם בני המעמד הבינוני, לא אמידים ולא עניים, אנשים מהוגנים, פשוטים וצנועים, „בעל־בתי־שע מענטשן", יראי השם ואוהבי ישראל.

וכן הדבר מבחינת עיסוקם: בקצה אחד שכבה דקה של משרתים בקודש (רבנים ורביים, דיין העיר והשוחטים, חזנים, מלמדים ושמשים), ובמקביל להם משרתים בחול ועוסקים במקצועות חופשיים (רופאים ומרפאי־שיניים, עורכי־דין ופקידים, הרוקח והמהנדסים). ובקצה השני שכבה דקה של אומנים: החייטים והסנדלרים, הנגרים והפחחים, הספרים והכליזמרים, הסבלים והבלנים, האופים ובעלי־אטליזים וחל־בנים וכיו"ב, בעלי־מקצוע שונים, שחיו מיגיע כפיהם ממש.

להדגשה מיוחדת ראויים הבודדים בעיר — נוסף על הכפריים שבסביבה, שהיו מתפללים אתנו ב„ימים נוראים" ובימי „ארצייט" — שלא ניתקו קשריהם עם הקרקע, היו בעלי שדות, חרשו, קצרו ומילאו גורן, נטעו עצים ואספו פרי; ואותם היחידים שחיבבו בעלי־חיים, גידלום ברשותם והטעימו אותנו, בילדותנו, מחלבן החם של פרות ועזים, והינו אותנו ברכיבה על גבי סוסים וסייחיהם, בנסיעה בעגלה ובפרט בעגלת חורף.

כל אלה השכבות הדקיקות שבקדקדים, ואילו בכיוון לבסיסים באות השכבות הרחבות של בעלי־עסקים — הרוב המכריע של אוכלוסיית עיירתנו. מהם יחידי סגולה שהפליאו יזמתם בשטחי כלכלה שונים, כחרשתנים, כיצואנים וכסוחרי סיטונאים, כבנאים וכקבלנים; הקימו בתי־חרושת וטחנות קמח, בנייני־מגורים ומבנים אחרים, השתתפו בסלילת כבי־שים ובוויסות נחלים, וכל זה בלא אקאדמיות למסחר וללא השכלה פוליטכנית מוסמכת ומדופלמת. אחרים — וגם הם יחי־דים — פותחים סניפים ומייצגים פירמות וטווים את החוטים המקשרים את השוק המקומי עם סחרן של הערים הגדולות; סוחרים ביערות: כורתים עציהם ומשווקים תוצרתם בפנים המדינה וחוצה לה; או נמנו על בעלי קרפיפי עצים, כלומר — חצרות מלאות מערכות קרשים ומרישים — ותילי־תילים של קורות וסוארי־עצים להסקה ולבנייה, ועל־פי־רוב נזדווגה להם, באגף אחד, גם תעשיה זעירה לרעפים. אחריהם באה הקבוצה העיקרית של הסוחרים הגדולים, הבינוניים והקטנים — סוחרי התבואות והפירות, מוכרי פחמים וסיד ונפט, בעלי חנויות למנופקטורה ולגלנטריה, למעשי ברזל ולחמרי בניין, חנויות „כל־בו" בזעיר־אנפין, למכולת ולמיני סידקית ולצורכי חייטות; סוחרי עופות ונוצות ושומן־אווזים וכל תוצרת הלול והרפת; בעלי מלונות ואכסניות, מטעמיות ומגדניות צנועות, מסעדות ומסבאות (בתי־מרזח); ספקי מצרכים למזנוני רכבות וקשרים בין העיירה לבין הערים הגדולות, המה הדחופים וה־מבוהלים, בעלי הכרטיסים החודשיים ברכבות; וכל האחרים העומסים ריחיים על צווארם (בהרבה מאוד מקרים היו נשו־תיהם עזר כנגדם, נשי חיל חרוצות וזריזות), מושכים בעול תמיד, משעה מוקדמת עד מאוחר בלילה, בחום הקיץ ובכפור

החורף, מי בחנות בבתי־אבן ומי בצריף־עץ, מי על הדוכן בשוק העירוני ומי ב„ירידים" בעיירות הסמוכות. עושים צדקה בכל עת ומפרנסים את בני ביתם, מי בקב ומי בתשעה קבים... וכולם כאחד תלויים ועומדים ומצפים לרחמי שמיים ולחסד לאומים... ועם זאת חיים לפי תומם, שמחים בחלקם ומלאי בטחון במה שיבוא לאלתר ובמה שיגיע לאחר זמן, אף ש„בטחון" זה כבר היה, כנראה, מעורער מיסודו, לפחות בתת־הכרתם של אבותינו... עדות לכך בכיותיהם ודמעותיהם בתפילות. התייפחות תדירית זו והיבבות מרעידות הלב בתפלות החג והמועד, בזמני שמחתנו, מה הסבר אחר ניתן להן, אם לא תחושת ההתמוטטות והשואה המתרגשות לבוא? מניין התוגה המהולה ב„הלל" בליל התקדש חג החירות ובשאר „ימים־טובים"? מניין האנחות והקריאות: „אוי, רבונו־של־עולם!" בפזמוני ה„הקפות" ב„שמחת תורה", ב„ברכת" הגשם והטל, המכוונות לארץ, ב„נעוצים" בסוכות ובפרט בהושענא־רבה? מה סיבה אחרת לאנקה משוועת זו, אם לא תחושת המפולת והחורבן?...

כך שלא מדעת. אבל מדעת, בשאר ימות השנה, עולם כמנהגו נוהג... חיים להם התמימים והישרים ב„בטחון", וברוח זו הם מנהלים גם את עסקיהם הציבוריים. פרנסי הקהילה העומדים על־יד ההגה אדוקים בצדקת דרכיהם ושיטותיהם ודואגים באמונה להגשימן לטובת הציבור כולו. והאופוזיציה מותחת, אמנם, לפעמים ביקורת קטלנית ומוקיעה דרכים נלוזות, בפרט בענייניים לאומיים וביחסים שבינינו לבין השלטונות, אך בדרך כלל נותנת אף היא יד ומאוחדת בעצה לפתרון הבעיות העומדות על הפרק. שכן כזאת היתה קהילתנו: נדירים מאוד היו בה פרנסים תקיפים, פוסקים על ראשי עם קודש או נוקמים ונוטרים, שהתנגותם המקניטה גורמת התמרמרות ומרי. אבל היו בה פרנסים בודדים, שכל חייהם ממש היו קודש לצורכי העדה; שזנחו עסקיהם הפרטיים ועניניי משפחותיהם ואצו תמיד להחיש ישע ולהקטין רשע (פעם בהשתדלות אל ראש העיר ואל המפקד המקומי, ה„בורמיסטש" יה„קומנדנט"; ופעם אל מושלי הנפה והמחוז, ה„סטארוסטה" ו„הוויאוודה"; וכן אל נציב־המסים ואל נציב המשטרה ואל כל מיני נוגשים גדולים וקטנים...). תמיד, תמיד היו עסקני־ציבור אלה מוכנים להגיש עזרה לכל נצרך. הנה מעשה ממסירותו של „ראש־הקהל" שלנו, שהיה גם מראשי הגבאים ב„חברה קדישא" ומראשי המדברים בכל עניין, מהעושים ומעשים: ליל שבת אחד עברה השמועה בבית־המדרש, שפלוני חולה אנוש וזקוק לרחמים רבים... ובשבת לפנות בוקר, כאשר האבות שבו מה„מקווה" והאמהות חזרו עם בקבוקי הקאווה מבית־האופה, ומן הבתים בקעו קולות ה„עוברים" על „שניים מקרא ואחד תרגום", הגיחה לפתיעת הרבים מאחת הסימטאות מרכבה רתומה לסוס אחד ובה גוף מכורבל בשמיכות. סייס יהודי מחזיק במושכות ואצלו צועד ראש הקהילה בבגדי חול וכובע פרווה חבוש לראשו. לתמהים על כך הוא משיב קצרות: מ„פירט אים קא קראקע... ברור היה: פשיטת־בגדי־שבת זו ויתור בה על תפילה בציבור, על סעודת־שבת ועל מנוחת־השבת בחיק המשפחה; פירושה — טלטולי־דרך במשך שעות ברכבת וטרדות אישפוזו של החולה ועוד ועוד... וכל זה

מקבל על עצמו באהבה ראש הקהילה ואחד אלה היה פרנסייד, דמביץ!

ולציון מיוחד ראויים נציגי היהודים במו ובפרט אלה שנימנו על תנועת־התחייה (חברי הציונים הכלליים, המזרחי וכו'). הם עמדו ותמידית נגד שונאי ישראל באומץ־לב אישי חושפים מזימות מפעפעות ארס השנאה. מפירים נים על הכבוד היהודי בפורום המעורב הזה. וצער ייזכרו החברים הללו, שהיו מעמודי־התווך הציבוריים — ואלה מחוגי האינטליגנציה שעזרו — שבהרצאותיהם באסיפות ובעצרות־עם, בעלונים ובעיתונים, קידשו לא פעם שם ישראל

ייזכרו לטובה כל עסקני הציבור האחרים גבאי שני בתי־הכנסת (בעיר החדשה והישנה המדרש („ס׳פראסטע" און „ס׳חסידישע"), שני (של הרב דמתא ושל הרב מיעדלעווע), ושלו לעך"; גבאי ה„חברה קדישא" והתלמוד־תורה, וחברת קניין־ספרים; גבאי הצדקה וגמילות־ח תיזכרנה הגבאיות של ה„חברה קדישא", הצדקניות, אמותינו הטובות, שעסקו במצוות וחסד של חיים, שבישלו מרקים בשביל חולים לבתי־מדרשות לעורר רחמים ול„בית־עלמין" ל והנה שוב מעשה שהיה: ביום שוק אחד, מא גדולים שלפני ימי אידיהם, כאשר הפדיון רב חנות־המכולת הסיטונאית מלאה גויים וגויות, שירתו את הקונים ולא מצא להם. בעלת החנו באיות שב„חברת־קדישא", ידיה מלאות עבודו פתאום בפתח החנות כמה נשים עטופות שחורי פנימה: „ח..., מ׳דארף גיין איינריסן! ר׳איז אַ ד פירכה בעלת החנות את ידיה ובקול יגונים אַ בראַך! אוי אַ פינצטערע וועלט!.." ומיד כוהרף־עין התעטפה ונעלמה... חלחלה עברה הערלים נשארו פעורי־פה ותוהים... את פשר מתפללי בתי־כנסיות ובתי־מדרשות, כאשר הקודש נפרצו פתאום והיללות של „אוי נשמה!.. אַזאַ ערלעכע נשמה!.. געוואַלד הי בעטש!.. בעטש רחמים און זייטש מתפלל!".

מי פילל ומי מילל, שנשמות יקרות וטה יהיה מי שיתפלל ומי שיילל להן?..

ואחרונים אחרונים לברכה יזכרו העסקנ ומאות חבריה של תנועת התחייה בעיירה, ושטחי פעולתה: מייסדיה, מנהיגיה וחבריה הציונית הכללית („סתם־ציונים"), על כל פלגי „דבורה", „עקיבא", „הנוער הציוני"; הסתד ו„צעירי־המזרחי ו„השומר־הדתי"; „פועלי־צ ו„פריי־היט"; „התאחדות" ו„גורדוניה" ו„בוסל ניסטים ובית"ר וטרומפלדור; „השומר־הצעיר" ו ציון"־שמאל ועוד. יזכרו לברכה ראשי הוועדי של ביה"ס העברי וגן הילדים („פרבלובקה") רותיהם — מחיי הלשון העברית בפינו, ועדי ההו

שתי הספריות היהודיות וקלובי הספורט ועוד
ברים וחברות יקרים, קטנים וגדולים, צעירים
ו הרבה ממרצם ומזמנם קודש לעניין הציוני
ה הלאומית...

ר בפרוטרוט על כל עבודת הקודש הזאת;
נעו, למשל, בהפצת השקל הציוני, ועל הפעולה
ת שנעשתה לטובת ה„קרנות" השונות; העמל
והאהבה והמסירות שגילו בהכנת אימפריזות
ות, על מזנוניהן המאוספים, שהכנסותיהן
ורות־תרבות. ויסופר שוב מקרה אופייני, שאינו
כני עירנו. לאחר שנפטר אחד מבני הפרברים,
כור העיר, נפלה שמועה, שאפשר לקבל סכום
ת מטרה לאומית בעד... נשיאת הבר־מנן עד
שם יקבלוהו לידיהם חברי ה„חברה־קדישא".
ווקא קבוצת צעירים מהמאורגנים. כל מי
שעה בפרבר העיר, ראה „הלווייה" מוזרה זו,
על כתפיהם של ארבעה צעירים, אחריה הולכים
ועמהם רק איש „חברה־קדישא" אחד בלבד...
צרתעו לשמש נושאי־מיטה...

ל והמחנה הגלחב הזה, נלהבי האידיאל הציוני
כו לראות את פרי עשייתם, התגשמות המאוויים
ות אתנו כאן בציון... אילו לפחות זכו — יחד
עיירה — למות כמות כל האדם... כלום מה
„מיתה" תיקרא .. מה היתה מיתה בדמבין

אנו זוכרים מילדותנו — כששמענו מפורש יוצא מפי גבאי־ה„חברה־קדישא": „אַלע גוטע פריינד בעטן אייך מחילה! די גאַנצע שטאָט בעט אייך מחילה!"... נחשה, איפוא, משמימים.

...בשובנו בלילות־חורף בהירים מה„חדר", כשמתחת לרגלינו השלג הצח ומעל לראשינו רקיע זרוע כוכבים נוצצים, ההינו לא פעם לחיל מאיר זה, שמיצמץ ורמז לנו סודות ותעלומות... חשבנו והסברנו אז, שנשמותיהם של טובים ויש־רים הם ...כוכב כי „יפול", סימן שברגע זה שבק מישהו חייו לכל חי... צבא־רקיע זה החונה מעל העיירה — אלה נשמותיהם של טובים וטהורים, שכבה מאור חייהם ואיווי להם את שמי העיירה למושבם...

עברו שנים ולאגדה זו נצטרפה שנייה: מעשה בבעש"ט שעבד את בוראו באשון־ליל. פתאום הגיע לאוזניו קול בכי כקול תינוק התועה בחושך ומתייפח. נכמרו רחמי הבעש"ט על התינוק הבודד ומיהר החוצה לאספו הביתה. ברם, בחוץ לא מצא כל נפש חייה... היה זה כוכב במרום שגעה בבכי על שום שעב קטנה כיסתהו. בכה הכוכב והתחנן לגילוי אורו בעולם... מיד התפלל הבעש"ט תפילה קצרה, נתפזר הענן ושוב הבהיק אורו של הכוכב. הבכי תם...

ענני־העשן של הכבשנים כיסו את אורם של מיליוני כוכבים — ביניהם של אלפי כוכבים בשמי דמביץ... הכוכבים בלילה בוכים בשמיים ההם... אין בפינו „לחש", שישיב להם את אור החיים... הבה נזכרם ונזכירם תמיד. „וכשמזכירים אותנו — קורצים לנו הכוכבים־הנשמות — חיים אנו"...

ר־בורג

בקפיצה מן הקרון

ת, 13 בנובמבר, פשטה בגיטו השמועה הרעה,
ביום א', 15 בנובמבר, יבוצע „שילוח". שני
מקום עבודה טוב והיו בטוחים שיישארו בגיטו.
י בבית־החולים, ואת אבא החבאנו בבונקר.
שבת היה לנו!

אי־שבת הקיפו שוטרים פולנים וגרמנים את
בוקר, בצאתי לעבודה בבית־החולים, היו שני
תי, שגם הם יישארו בגיטו.
מע קול רעש גדול. אנשים התרוצצו, כאילו
ראש הגסטאפו עומד בחוץ וקורא מעל נייר
5 איש, שעבדו במפעלי הרכבת — רק אלה
זכאים להישאר בחיים. שאר היהודים יושמדו.
באים הליסטים לבית החולים ופקודה בפיהם:
חולים, חייבים לעזוב את בית החולים. מה מרים
דברים, שגם עלי מוטל ללכת למות, שלא אראה
לי, את אחַי שלי.
בארבעים מעלות חום נסחבו מבית החולים.
איום, וכאן מתיצבים החולים, בכותנותיהם
משלוח. אותנו, הצעירים הבריאים, מאיצים
המשמר האיומים אל מגרש־השילוח, בו מכנ־
ים מערים ועיירות שונות — למשלוח!

עומדת אני ומסתכלת, שמא, חלילה, מובלים הנה אבא ושני אחַי. ערוכים בשורות של חמשה־חמשה אנו הולכים אל תחנת הרכבת. שוב ושוב חוזרת הפקודה „שמאל, שמאל", וכך אנחנו יוצאים, כצאן הללו למות בכבשן של בלז'ק.

מאה־מאה אנשים נכנסים לכל קרון. ומיד בא גם תורי להיכנס לקרון־המות. מן הקרון הזה בודאי לא נוכל עוד להתחמק. ברי, שאנו נוסעים למוות.

ששים קרונות היו, ששים קרונות לבלז'ק. זקנים וצעירים, גברים, נשים וילדים. כגורל כל היהודים כן גם גורלנו — נוסעים למוות.

יגיעו היהודים למכון־אדי־הרעל, יתפתלו, יתעוותו, עד שייחנקו ביסורים.

רק בשעה שמונה בערב זזה הרכבת ממקומה. היו רבים שהרהרו, אולי יצליחו למלט נפשם, שלא יגיעו לאשר מובילה הרכבת. היה לילה אפל, אבל הבהיק לתוך הקרון אור כלשהו מפנסי־היד שעם אנשי הס.ס. בעמדם על המשמר.

האנשים בקרון דחוסים כעין שקים. היה זה מסע־יסורים ארוך, נסיעה צפופה במעומד, גסיסה עומדת.

מי יימות כאן? מי יעמוד בקשיי הנסיעה? ומה יתרון בכך שיעמוד בהם?

וכי היכן נוסעים? — צאן לטבח, קרבנות לכבשן־השרפה.

אף על פי כן, כל רגע שעודך חי דומה כאילו במציאה בא לך. ומי יודע מה עלול להתרחש? אולי יינצלו אנשים.

ספסל לישיבה לא היה, אנשים ישבו באשר עמדו.

הטורפים מוכנים היו להכות, כל אימת ששמעו קול בוקע, אפילו בעוון אנחה שפרצה בקול. אנשים נאנקו בקרבם, היו נושכים שפתיהם ובולעים דמעותיהם. יכולת רק לפרוך ידיך, להטיח אגרוף בראשך, לתלוש שערך. בכי־דומם אל רבונו של עולם, קריאה אל אבא־אמא בעולם האמת.

רק נשמע שאנו זזים, פרץ הבכי בת־אחת ביתר כוח. בכו עד שאפסו הדמעות: גניחות כבדות פרצו מלבות יגעים. רבים נדמו בחוסר־אונים. אבל איש לא ראה את העלפים בחשכת הלילה, העינים ההפוכות, כשפה נאלם ולב חדל לדפוק.

בקרון היו ילדים רבים, שלא הרפו מאמותיהם.

פתאום נשמע קולו של יהודי קשיש, היה זה פייבל ווילנר: יהודים, נאמר תהלים! נאמר וידוי, צריך להיות מוכן...

בכיין של הנשים גבר, הגברים התחילו לנוע. אולם עד כה וכה הפליט יוסף טויב: הוא ינסר חתיכה מרצפת־העץ, יפרוץ החוצה וגם אחרים יוכלו להינצל. כל מי שיוכל וירצה ויהיה בו העוז לקפוץ מן הרכבת הדוהרת... אך מה יכול לפעול באולרו הקטן. ובכל זאת לא נתן מנוח: יהודים, אמר, עוד אנהנו יכולים לזכות ולראות את סוף המלחמה, בעוד שבועות אחדים. אנחנו חייבים להינצל. צריך למצוא דרך אחרת לקפוץ.

לא רהוקה ממני יושבת אשתו עם שני ילדיה היפים. הילדה פורצת בבכי, משהו כואב לה.

האם מנחמת את בתה, מלטפת את שערותיה הנאות ואומרת לה: זה לא יימשך עוד הרבה. יבואו אל הדודה, שם תקבל צעצועים יפים. אנחה עברה בכל אשר מסביבה.

אולם לנו אומרת האם האומללה משהו אחר לגמרי, בלחש, דק מן הדק: כאשר נגיע למקום האומלל אתן לילדים קצת מן הרעל, שלקחתי עמי. אני יודעת שאסור לאם לעשות כזאת. אך להיכן אנחנו נוסעים? אנחנו נוסעים אל בלז׳ץ. ופתאום היא זועקת מלבה השבור: למה נתת לנו ילדים שאהרגם? לכן אני נותנת להם רעל, שתהיה להם מיתה קלה יותר.

ושוב גנח הבעל בלחש: כולנו, יקירי, חייבים לומר לעצמנו, שכבר אנחנו בני שמונים. כבר כלו חיינו בעולם היפה ואין לנו אלא למות.

— הלואי והיינו מתים, צועקים האנשים, ולא היינו צפויים למיתה איומה כזאת.

כל אשר בקרון חשים צמאון נורא. הילדים מתחננים לאמהות: אמא, בוער לי בגרון, תני לי מים.

לפני שנכנסנו לקרון פיזרו בו הגרמנים אבקת־סיד, והיא שחנקה בגרונות האנשים. כולם היו מוכנים למסור בעד לגימת מים אחת כל מה שהיה אתם.

אנשי הס.ס., בשמעם את הזעקות, הטילו לתוך הקרון בקבוק מים, אחד למאה בני־אדם. נותנים להם כסף וזהב, אבל מי יזכה לשתות מן המים? מוציאים את הבקבוק איש מיד רעהו. כבר לא היו הללו אנשים, עלו בהם רגשי־חיות. קמה תגרת־ידים ובלבד לרוות את הצמאון הנורא.

והנה באים אלינו אותם אנשי ס.ס. בהצעה: אם יותן להם כל מה שעוד נמצא אתנו, יפתחו לחמשה רגעים את הדלת המחותמת ומי שיהיה מסוגל לקפוץ, יישאר בוודאי בחיים.

מוסרים להם איש איש כל מה שהיה עמו, הם לוקחים הכל ומעתה אינם ניגשים עוד אל האשנב הקטן. הם רימו, רק לעג היה זה מצדם.

הגברים מוסיפים להרהר, כיצד, בכל זאת, להינצל מן המוות. קם יוסף טויב ממקומו, ניגש עם בחורים אחדים אל שׂבכת־האשנב ומוציא שוב את „כלי־זינו״ הקטן — האולר. בו הוא מתחיל לסלק את חוטי הברזל. פתאום נשמעת קריאתו: חתכתי את החוטים. עכשו, בני־אדם, אתם יכולים להציל עצמכם! מן הצד משמיע יהודי זקן את טענותיו: אין אני יכול להציל את עצמי. כבר אני זקן מדי. חולה ותשוש אני. אם אקפוץ, לא אקום עוד, ונמצא שקיפדתי חיי בעצם ידי. כבר אמות באותה מיתה אשר רבונו של עולם ברר לי. אם שריפה, תהא שריפה...

ועוד הוא אומר: כבר אין הוא יודע מה ראוי ומה לא ראוי, אבל מי שכוחו עמו לקפיצה, יעשה זאת, יציל עצמו. מי שרוצה לקפוץ, יקפוץ בכל כוחותיו וייישאר שלם בגופו ולא יפול בידי הגרמנים, ויזכה לראות בישועה.

הזקן הביט בעד האשנב לראות אם אנשי הס.ס. עומדים כעת על המשמר. הגברים מגבירים אומץ. ראשון קפץ מנדלי שדליסקר. חולה־טיפוס היה והיה לו חום של 40 מעלות. לא שמענו שירו אחריו. אנחנו מתפללים לאלוהים שישוב בשלום לגיטו.

אני עומדת אצל קרובי פייבל ווילנר. ברכה׳לה — אומר הוא לי, — למה אין אַת יחד עם שני אחיך? גם הם במשלוח הזה, בקרון הראשון.

איני יכולה להקשיב לדבריו — בטוחה הייתי שנשארו בגיטו. זיעה קרה כיסתה אותי. אין בי כוח להשיב לו.

אני פורצת בכוח אל האשנב הקטן בשביל לקפוץ, ויהא שאשאר מתה תחת גלגלי הרכבת — ובלבד שלא אראה במר־מותם בבלז׳ץ. לפני קופצים גברים אחדים. גם אני רוצה להיות ביניהם. אבל דוחפים אותי הצדה. אין נותנים לי לקפוץ. אולם רצוני היה חזק מהתנגדותם. בכל זאת אינם רוצים להיות אחראים על חיי.

התיצבתי על יד האשנב. יוסף טויב צופה, אם רואים את המשמר הגרמני או לא. ופתאום הוא אומר: אַת יכולה לקפוץ, עכשיו.

לבי הלם כפטיש. אני מוסרת את פרוסת הלחם שעמי ומתכוננת לקפיצה. אני עומדת ראשונה.

הרכבת דוהרת מהר למדי, הבחורים עוזרים לי ואני קופצת. נעלמתי. נפלתי על השלג הלבן היפה שעל הפסים. נחבלתי כהוגן בצדי הימני. אני שומעת היטב, שצועקים כי קפצתי. היה זה במרחק של 90 ק״מ מדמביץ.

רציתי להישאר מתה תחת גלגלי הרכבת, אבל אלוהים זיכני בחיים.

הרכבת המשיכה דרכה, לא מיהרה. היה לילה אפל למדי. שעה 4 לפנות בוקר.

אני מביטה אחרי הקרונות המובילים למוות את הקרובים לי ביותר והרחוקים יותר, ואין אני יכולה לעזור להם בכלשהו. הרכבת נעלמה. אני פונה לאחורי, לשוב לדמביץ, חזרה לגיטו. הולכת אני עם הפסים עד שאני מגיעה לתחנת הרכבת לנצוט. אני חומקת בין הגרמנים ומגיעה אל חוץ לעיר. עוברים במוחי הרהורים שונים: הלא כל מי שרואה אותי יודע, שקפצתי מן הרכבת.

בשעה 6 בבוקר אני מגיעה אל בית של נוצרים. שם גרה משפחה בשם טרצ'אנסקי. אני פותחת את הדלת ומבקשת מעט מים, שואלת את האשה מה שעה כעת, והיא עונה: רואה היא שבחורה יהודיה אני, אכנס נא אליה, אל חדרה: היא כבר החביאה אצלה יהודים אחדים. לכן, אל אפחד, חלילה, אלא אכנס. הייתי מוכנה בלבי למות מדי רגע, ונכנסתי. הנוצריה נתנה לי חדר מיוחד ודיברה אלי כאם. מיד הגישה לי ארוחת־בוקר והכינה אותי לדרך. רציתי לתת לה כל מה שהיה עמי, רק תתן לי מטפחת ראש, שאוכל להסתיר קצת את עיני היהודיות. הוציאה מן הארון מטפחת ירוקה חדשה ואמרה לי: ירוק אומר תקוה. סימן הוא, שאשוב הביתה. היא מאחלת לי הרבה מזל בדרך ומבקשת לכתוב לה.

חוץ קר מאוד. אני הולכת מהר. נדמה לי, כי מאחורי מהלך צל המבקש לקחת את חיי. אני רואה רק שדות ויערות. האדמה מכוסה שלג. הרוח טורד אותי הלאה והלאה. ובלילה אני באה עד רישא. אני עומדת לפני הגיטו. אומרת לי גויה אחת: אַת יהודיה. אני מכירה מיד. אַת רוצה להיכנס עכשיו לגיטו? אַת יודעת מה נעשה עכשיו בגיטו? מחפשים יהודים שהסתתרו אחרי השילוח, בשביל לירותם, ואַת עלולה להיות ביניהם. לכי לכפר, שם תלוני הלילה ובבוקר תבואי לגיטו. אני רוצה, מוכרחה, לשמוע בקולה, ופונה ללכת לכפר.

אני נכנסת לאחד הבתים ומבקשת את בעל הבית הנוצרי, שירשה לי ללון כאן הלילה. הוא דורש ממני את תעודותי, שכן אסור להחזיק בבית אנשים זרים. אני נכנסת לבית שני, שלישי, ונענית באותה תשובה. אני נאלצת לישון בחוץ. אני רצה אל בין אילנות, בעבי החורש אני תולשת ענף־עץ ושוכבת לישון בשלג, הענף מתחת לראשי. אני מבקשת לישון ויורדת עלי שינה עמוקה עד הבוקר.

כבר האיר היום. הייתי קפואה כולי. רציתי לשתות משהו חם, אבל היכן? לא נשאר לי אלא לאכול שלג דיי. בכסף שהיה עמי לא יכולתי אפילו לקנות פרוסת לחם. אני עוקרת לפת קפואה עד תומה ואוכלת בתיאבון גדול.

אני מוסיפה ללכת בשדות ויערות. עוד הרבה עלי ללכת עד שאגיע הביתה. ושוב בא לילה. ושוב אני בחוץ. אני מחפשת רפת, סככה, גורן כלשהי ללינת־לילה, אך כל הדלתות סגורות, נעולות.

והנה לנגדי קובה קטנה מאוד. אני מתגנבת לתוכה. חרש אני משתרעת על מקצת קש ופורצת בבכי. הדמעות חונקות אותי. האומנם כה רבים חטאי? האם חייבת אני ביסורים מרובים כל כך? אלוהים, רחם על נערה יתומה, אולי אמצא עוד את אבי חי. בלעתי את דמעותי ונרדמתי תרדמה קשה עד בוקר.

בשעה 6 בבוקר אני יוצאת מן הקובה. בעלי־הבית כבר קמו משנתם והתחילו בעבודת יומם. אני נכנסת לחדר ומבקשת מעט מים. כבר אין בי כוח לשאת. האנשים מסתכלים בי, כאילו מטורפת אני. רחמיהם מתעוררים עלי והרי הם מזכים אותי במעט חלב חם ופרוסת לחם. אבל מיד נודע להם שיהודיה אני, ומיד הם מצוים עלי לעזוב את החדר אותו רגע.

אני נותנת לבתם 20 זהובים, שתוליכני לדרך בטוחה, כדי שאדע לאן אוסיף ללכת. ילדים הולכים לבית הספר ומיד הם קוראים: הנה זי־דוביצה (בחורה יהודית) הולכת. בודאי ברחה מן הגיטו.

דמי קפא בי. דומה שלא אזכה עוד לבוא לגיטו בדמביץ. אך ככל שרבו המכשולים בדרכי, כן קם ועלה בי אומץ־הלב.

ביום ד' לפנות ערב ראיתי גויה עומדת בשדה עם בתה הקטנה, מוציאה לפתים מן האדמה. אני מבקשת ממנה, אולי תוכל לקחתני עמה ותניח לי ללון הלילה ברפת. הבת הקטנה מרחמת עלי מאוד ומבקשת מאמה, שתעשה כן. אבל האם עונה, שמוכרחה היא לשאול אצל בעלה. וכשאנו באים אליו, הוא מכיר מיד שיהודיה אני... מה קשה הוא להיות יהודי, הרהרתי אז. האכר דורש ממני כסף ומראה לי מקום מנוחה בעליה.

מאוחר בלילה הוא קורא אותי, שארד לדירה. אני מקבלת קצת מרק תפוחי אדמה ופרוסת לחם. מיד אחרי כן אני חשה בחזרה לעליה.

בשעה חמש לפנות בוקר הם מעירים אותי משנתי. הבעל מטיל עלי אימה גדולה, כי בכפר השכן חונים אנשי ס.ס. ובודקים את ניירותיו של כל עובר ושב. אני מבקשת ממנו שיעזור לי. אתן לו חמשים זהובים, ששתו תעביר אותי בדרך. בשכר של 200 זהוב הוא נותן הסכמתו, אבל אשתו רק העבירה אותי מן הבית החוצה, נשארה עומדת בפתח ואינה זזה. היא סוגרת את הדלת וצועקת אחרי: אין כאן משמר גרמני כלל.

האכר התכוון רק להוציא ממני כסף במרמה, והצליח. מזל היה לו. אבל גם אני היה לי מזלי.

בלילו של יום חמשי הגעתי עד הגיטו בדמביץ. אבל לא חפצתי להיכנס בטרם תהיה עמי הודאות, שאבא עדיין הוא כאן. שאלתי אצל גויים מכירים, ונתברר שאמנם שוחחו עם אבא. הוא נמצא בגיטו.

אני צריכה לחכות עד שיחשך כליל. בחשכה חתכתי חוטים אחדים בגדר ונכנסתי.

גדולים וקטנים מצעקים: ברוניה שבה מקרון־המוות. אני נדחפת בינות לאנשים, ומגיעה סוף־סוף אל אבא.

כבר לפני כן באו לבשר את אבא שבאתי. אבא חיכה לי לפני הבית. נפלתי על צווארו בבכי גדול, לא יכולתי להינתק. אבא נשק לי וליטפני כלטף ילדה קטנה.

לא הכרתי את אבא אהובי. ימים אחדים הספיקו שיזדקן בכמה שנים.

השכנים ניחמו את אבא כל העת, שבודאי אשוב מהדרך. עכשיו נתקיימו הדברים.

סיפרתי הכל, בפרוטרוט, על הקרון ועל הדרך הקשה, ורק מאוחר בלילה שכבתי לישון והרהרתי: מי יתן ובא כבר מחר טוב ליהודים.

עשרים ושנים חודש במחבוא אצל גויים

רלטשה טויב עם בנה נשארו בגיטו. כאן היה להם מבת־חילה מחסן־ביצים. מחסן־הביצים נתמלא מהר אנשים, על פי רוב מהעיר הישנה. עשרות משפחות השתכנו כאן. את רכושם, כלי־המטה והבגדים, הסתירו במרתף והיו סבורים שבדרך זו הם מצילים את שארית הפליטה. הסוף היה, שלאחר ה„אקציה" גילו הנאצים את המחבוא, בחרו לצרכי עצמם את מיטב כלי המטה והלבנים, ועל השאר ערכו מכירה פומבית. כרזות בישרו, שתהיה מכירה של לבנים, כלי־מטה, בגדים ורהיטים של יהודים. נתכנסו, איפוא, גויים מכל הכפרים סביב וקנו בזיל הזול את רכוש היהודים.

דבר זה אירע בשעה שאני ובעלי כבר הסתתרנו אצל גוי בביתו שלנו, והוא שסיפר לנו על כך. גם הוא עצמו קנה שם הרבה דברים.

במחסן־הביצים של משפחת טויב היו אנשים שוכבים זה על יד זה, בקושי אפשר היה לנוע. רלטשה טובה היתה לכולם, בזמן האקציה האחרונה הסתתרתי גם אני בביתה. אולי חמשים איש ישבנו שם שני לילות ויום אחד בחשכה. ילדים היו שם — ערימה גדולה, וניתן להם שיקוי־שינה, שיירדמו ולא יצטרכו לאכול ולא יבכו. ילדים רבים לא קמו עוד מכאן. היו מתעלפים מן הצפיפות ומן הריח הרע שנישא באויר מבית־הכסא הסמוך.

הייתי הראשונה שיצאה משם. מן היובש בצוארי ניטל קולי. הסתכלתי סביבי. איש לא נראה ברחוב. נכנסתי אל אחד הבתים — שומם, ריק. אנשים לא היו כאן. הכל פתוח, מופקר. כולם נהרגו או שולחו אל כבשני־הגז.

בעוד ימים מעטים נגלו אנשים אחדים, אבל פחדו לצאת לרחוב והיו חיים בעליות־גג. אז כבר שולחו אפילו אנשי ה„יודנראט" עם משפחותיהם. ראש היהדנראט יוסף טויב הצליח לקפוץ מן הרכבת ונכנס לכפר אצל גוי מכיר שהסתירו עד השחרור. עכשיו הוא בפאריז. אחרי השחרור פגשתיו והוא סיפר לי, שאשתו יעצה לו לקפוץ והיא עם שני ילדיה יאכלו רעל. וכך הוה.

אבל כאן אני רוצה לספר כיצד ניצלנו.

בימי הגיטו עבד בני מלאכת כפיה במסלת הברזל. שוחח עם אחד, פועל רכבת שהיה מדיירינו, שאני ובעלי נרשום לזכותו את ביתנו ובמחיר זה יקח הוא אותנו אליו לזמן קצר, עד שנמצא לאן לנסוע, למשל להונגריה. הדייר לא ענה. הוא, אמר, מוכרח לשאול אצל אשתו. למחרתו סירב, אשתו אינה מסכימה.

כשבועיים אחר כך חיפש הגוי את בני ואמר לו, שעתה כבר הוא יכול לקחת אותנו אליו, כי בתו חלתה פתאום ומתה, וכך מוכרחה אשתו לנסוע לשם כדי לטפל בחמשת הילדים הפעוטים שנותרו והוא נשאר לבדו בדירה.

התחמקנו מן הגיטו ונכנסנו אל הגוי. אבל בעוד שבועות אחדים חוזרת הגויה הביתה. מה קרה? היא התקוטטה עם התנה, והנה היא מוצאת אותנו בדירתה. הגויה תולשת שער ראשה, שבעלה הכניס אותנו, ונוסף לכך עוד לקחה עמה היא שתי נכדות, ילדות בנות שבע וחמש שנים... באמת היתה צפויה סכנה גדולה, ולמרבה הסכנה גר אחד מאנשי הגסטפו בדירה שממנה יצאנו אנחנו, זאת אומרת מעבר לכותל. כאן היה מסוכן לדבר מלה, כי הכל נשמע משם.

הגויה מגרשת אותנו, שנעזוב את החדר תיכף ומיד, כי אין היא רוצה יהודים בדירתה.

אני מתחננת, שתניח לנו עד שירד הלילה. וכך אנחנו יושבים, צרורותינו בידינו, — עוד מעט ונצא. והנה נכנסת הילדה הקטנה ושואלת למה אנחנו יושבים כך. אומרת לה הגויה, שהיא מגרשת אותנו. אבל הילדה הקטנה מוחה כף אל כף ואומרת בפולנית: „סבתא, אם יצאו יירו אותנו, כי הם בודאי יגלו שהיו אצלנו!" ומיד היא משיאה עצה: יקחו את הארון שאצל הדלת ויעמידו אותו בפינה ושם נשב אנחנו עד שאפשר יהיה לצאת. וכך נשארנו יושבים, אני ובעלי, על שני גדמי עץ נמוכים עשרים ושנים חודש.

כל עוד היה לנו כסף, חיינו על לחם בלבד, שכן חשבנו, כי עוד מעט יוציא אותנו בננו ונצטרך לכסף. לפי שעה היה הבן שולח לנו ביד הגוי, פועל הרכבת, כל מה שאפשר היה מדברי מאכל. אבל לאחר שלושה חדשים הלשין מישהו על בני ששוחח עם נכרי אחד בעד גדר־התיל של הגיטו, ומיד הובילוהו לבית הקברות, המעדר על שכמו, והוא עצמו הוכרח לחפור בור ולהשתטח בו, וכך ירו בו. סוף טראגי כזה היה לו מידי הרוצחים ההיטלריסטים.

כל עוד היה בננו חי ושולח דברי מאכל בשבילנו, היה גם הגוי נהנה מכך, ועדיין היה יחסו אלינו טוב למדי. אולם, מאותה שעה שבני לא היה עוד, התחילו הגויים לענותנו: מוכרחים הם להרוג אותנו! אין הם רוצים להחזיק בנו, אבל להוציאנו אינם יכולים, שאז הם עצמם בסכנה. ואמנם היו בסכנה גדולה, מאחר שכל דיבור נשמע שם בעד הדלת. רק שאלו אותנו איזו מיתה אנחנו מעדיפים: הרעלה או כריתת הראשים או קבורה בעודנו חיים. לא ענינו על כך דבר. קוינו שהאל הכל יכול ייתכן ויעזור. ואמנם ניסה הגוי פעמיים להרעילנו, אבל רבונו של עולם הציל אותנו.

פעם אחת אמר לנו שמחר ילכו לחפש יהודים בין הנוצרים. היתה לו בחדר שוחה כרויה, מטר ארכה ומטר רחבה. הוכרחנו להיכנס לתוכה, ואחר כך העמיד הוא את הארון מעלינו. כיסה את השוחה ויצא. עוד מעט והיינו נחנקים בתוכה. לא יכולנו עוד לשאת, ובעלי ניסה להרים את המכסה ברגליו, עד שהארון זז ממקומו. משהגיע הקול לאזני הגוי, נתירא שמא נרים קול צעקה. בא והזיז את הארון. בעלי יצא ואני נשארתי שכובה מתה למחצה. הם משו אותי מתוך השוחה ושפכו עלי מים, עד ששבה רוחי.

שוב ישבנו מאחורי הארון, אבל עוד מעט התחילו צרות הדשות. הכונו, לא נתנו לאכול, אף לא מעט מים לשתות. מאחורי הארון היה עלינו גם לעשות צרכינו — קיפסה קטנה משימורי־ריבה צריכה היתה להספיק לשני אנשים מבוגרים כדי 24 שעות... לא היה לאן להטיל שתן. ישבנו בחדר יפה עם רהיטים, ובשעה שהגויים לא היו בבית, הטלתי מימי

באגרטל, אבל לא תמיד היה זה אפשרי. היה בגן בית־כסא פתוח, ששימש גם לאיש הגסטאפו. וחשש הגוי, שמא יכיר איש הגסטאפו, כי מתמלא הוא עד מהר. ובכן לא נתן לנו לאכול, שלא נצטרך ליציאה. גם היתה הצדקה עם הגוי. וכך ישבנו עשרים ושנים חודש ורעבנו בפרוסונת של לחם, גדלה כארבע אצבעות, בבוקר ולערב קצת מי־קהה שחורים.

פעם אחת אומר לי הגוי, שאוציא בעצמי את הכלי. הייתי מרוצה שיהיה הכבוד לי בעצמי. לקראת בוקר הוא קורא לי להוציא את הכלי החוצה. לקחתיו והלכתי. רק באתי למסדרון, פוקד הוא עלי להציג את הכלי ומשליך אותי על אלומת קש ומתהיל לחנקני. בתחילה הייתי סבורה, שהוא מתבדח. אבל הלה אומר ברצינות לחנק אותי. אני מתחננת אליו שירפה ממני, עד ששוב לא היה בי קול. רואה אני שבאו רגעי האחרונים, אספתי את כל כוחותי וצעקתי שמע ישראל בקול דומה לשל שור נשחט. נבהל הגוי, שמא ישמע איש הגסטאפו שגר באותו בית, ורק אז הניח לי.

עכשיו חזר והתחיל ברעל. פעמיים הגיש לנו רעל, אבל לא עלה בידו. בפעם השניה טבלתי נוגס של לחם עבש וחרב, ובלעתיו. ועד היום נשארה אצלי כוויה בוושט. הוא עינה אותנו כדי אבדן הכוחות. כאשר בעלי השתטח בלילה על הרצפה והגוי נכנס, כי תמיד היה שומר אותנו, בעט בבעלי ברגליו והכהו. אנוסים היינו לשבת כל הלילות על גדמי־העץ הקטנים. ביום היינו קמים כדי לחלץ את עצמותינו.

קשה לתאר כיצד עמדנו בעשרים ושנים חודש אלה. פעם אחת שמענו הגוי אומר אל אשתו, כי מחר יגמור אתנו, לכן עליה לצאת מן הבית עם הילדים. ארבעה ימים לפני כן לא נתנו לנו לאכול, לא הגישו אפילו כוס מים. ביקשו להתישנו, שייקל להרגנו.

לא ידענו שהרוסים כבר היו אז מאחורי דמביץ. לא היה לנו מושג כיצד נתגלגלה המלחמה. הגיע הבוקר — אין שומעים איש בדירה, איש הגסטאפו כבר הוציא חפציו מן הבית. דומיה גדולה מסביב. אנחנו מזיזים קצת את הארון ואני ניגשת אל הדלת ומציצה בחור המנעול. אני רואה, אין שם איש. אני שבה אל בעלי ואומרת לו: חיים, שמעני, אולי עכשיו יתרחש נס מן השמים והבורא ירחם עלינו. הבה נברח החוצה. בעלי אינו ממתין לדיבור שני ואנחנו יוצאים חיש מהר. אמנם ארבעה שבועות לפני כן חלם בעלי, שהרבי הקדוש ר' שמואל זצ"ל אומר לו: דע לך, כי רק ארבעה שבועות תשב עוד פה.

הגויה ראתה במנוסתנו החוצה וביקשה לרוץ אחרינו, אבל בכביש עמד צבא היטלרי. בכל זאת המשכנו והלכנו. אני מצד אחד, בעלי מצד אחר. רגלינו היו מכווצות, וכך נפלנו כמה פעמים בהליכתנו. החיילים ראו אותנו, אבל רבונו של עולם היה משטה בהם. הם חשבו בודאי שצועדים אנחנו, כדי כך נעשינו שחורים משלא התרחצנו עשרים ושנים חודש.

הלכנו בדרך מלוכלכים, לבושי־קרעים וכסוי שער, והם הלכו אחרינו וצחקו כל אימת שנפלנו. כך התקרבנו אל נחל והמשכנו ללכת לאורך שפתו עד שהגענו לבין שתי גבעות, שהסתירו אותנו. כאן רווינו תחילה מים, שלא טעמנו זה ימים אחדים. אחר כך פשטנו כל מה שהיה עלינו, אפילו הכתונת מן הגוף, וכיבסנו כל זאת בנחל. היו שם יותר כנים מחוטים, כי כבר ארבעה חדשים לא החלפנו כתונת, הכנים כרסמו בנו והיו מלאים בכל, אפילו בנעליים ובגרביים — וכל כנה בגודל של אפונה. כך ישבנו בנחל והפרנו לנו תפוחי־אדמה מן השדה. זה היה חודש אלול והיה נאה בחוץ. עכשיו כבר הוטב לנו. שתינו לרוויה מי־נחל וקינחנו בתפוחי־אדמה חיים. מאהר שהחשיך לא יכולנו עוד לשבת בנחל. אבל רק יצאנו מן המים, ראה בכך שגץ אחד, הניח שתי אצבעות לפיו ולקול צפצופו באים בריצה אולי עשרה שגצים וסוחבים אותנו אל המפקדה. אז כבר היתה המפקדה בכפר, כי לעיר כבר חדר הרוסי. כאשר סחבו אותנו אל המפקדה, עמד המפקד הגרמני בחוץ. הוא לא עשה עמנו שום פרוטוקול, אלא לוקח חייל עם רובה ומצוה להוליכנו למקום מסויים לירותנו. ברירה היתה בידינו? מוכרחים היינו ללכת. כבר ערבנו כברת־דרך, צועקים אחרינו: הלו, הלו! זה שעם הרובה מצווה עלינו לעמוד ואומר: קוראים לחזור! מוכרחים לחזור.

אומר אלינו המפקד, שניגש להדות לזוג הזקנים שעמדו שם, כי הם ביקשו עלינו, שלא יירו אותנו. בודאי היו אלה שני מלאכים משמים. אחר כך הוא מצוה עלינו לצאת מיד מן הכפר ומראה באצבע הימן ללכת. אך כבר היתה שעה שמונה בערב וללכת לבדנו בשדה בלילה היה בכך משום סכנה. השתטחנו, איפוא, בין תפוחי־האדמה בשדה ולנו שם.

אבל מיד בבוקר, בצאתנו לדרך, פוגשים בנו שגצים וסוחבים אותנו שוב אל המפקדה. אנחנו מספרים להיטלריים, שכבר היינו פה ושוחררנו, אבל הללו אינם רוצים לשמוע. מביאים אותנו לפני מפקד אחר, ואני מספרת לו כיצד שוחררנו פה אמש על ידי המפקד. אולם הוא אינו רוצה להעמיד על דעתו, אלא שולח אותנו בליווי מזויין אל המפקד הראשי. כשהגענו יורד הוא אלינו, כי לא היה בכוחנו לעלות במדרגות, והוא אומר לנו: Aber haben sie die Leute gut verpflegt! (אכן יפה הזינו אתכם האנשים!) הוא מצוה עלינו לעמוד, מביא לנו מבפנים שתי חתיכות לחם יפות ומגישן לנו. אני איני מסכימה לקחת: Zum Tod brauch ich kein Brot (למיתה איני צריכה לחם). מלטף הוא את ידי ואומר: Nein, sie werden nicht erschossen, nur gehen sie mit diesen Weg in den Wald. Dort aber sind Bauern, dort werden sie getötet (לא, לא תיירו. רק תלכו בדרך זו ליער. אבל שם יש בתי־אכרים, שם תיהרגו).

וכך היה המעשה. שמונה ימים ושמונה לילות שכבנו לילה לילה ביער אחר, שפחדנו שמא ראה אותנו מישהו. עד שפגש אותנו פטרול של הרוסים האדומים, שחיפש היכן נמצאים הגרמנים.

הראינו להם את הדרך. ואז הובילו הם אותנו אל קצין יהודי מהצבא הרוסי. היינו משוחררים.

אחד ניצל

בשנת 1942 קבעו אותי יחד עם עוד 29 חברים לעבודה במפעל־הבניה של פירסט־ריכטר. העבודה היתה קשה. שתים־עשרה שעות ביום הייתי נושא לבנים באַסלה. שלושים לבנה בבת אחת. מעבודה זו נשחק העור על כתפי והיה הדם שותת ממני. אנוס הייתי לשתוק ולעבוד. בחורף, לאחר שהוקל לי בכתפי, יצאה פתאום מורסה ברגלי הימנית וקשה היה לי עצם היציאה לעבודה.

רק אלהים יודע כמה סבלתי. יום יום הייתי מבקר במרפאה, שם שמו לי כעין מים אחרונים ולא הועיל לי כלום. הדבר נמשך שלושה חדשים וכשכבר נרפאה הרגל הימנית עלתה מורסה ברגל השמאלית. את יסורי אין לתאר כלל ונוסף לכך מוכרח הייתי לצאת יום יום לעבודה. פעם אחת ביקשתי את הרופא, היה זה הדמביצאי שלנו י. טוי (עכשיו באמריקה), שיתן לי זכות להישאר במחנה יום אחד או שניים. אילם לא קדחתי, ולפי תקנות הגסטפו לא היתה לו רשות לשחרר אותי מן העבודה.

כך התעניתי עד סוף 1942. כאשר הוטב לי שוב, חשבתי שכבר נפטרתי מכל הצרות. אך בתחילת 1943 נתחדשה שוב מורסה ברגלי השמאלית, אלא במקום אחר. בחיי לא הייתי מאמין, שאוכל לעמוד בכך מבלי לקבל את התרופה הראויה. שוב הייתי הולך כל יום למרפאה, שם היו מחבשים את הרגל ושולחים אותי הביתה. כך זה נמשך עד 23 בפברואר 1943. אותו יום, כאשר באתי למרפאה אחרי העבודה, חיבש ד"ר טוי את רגלי. בשעה שכבר עמדתי לצאת, ציווה עלי להישאר. הוא נכנס לחדר השני וכעבור רגעים אחדים חזר עם רשיון בשבילי להישאר למחרת במחנה. קשה היה לי להאמין, כי לאחר שסירב לי פעמים כה רבות, הוא בעצמו מביא לי עכשיו רשיון, אם כי לא ביקשתיו.

למחרת, 24 בפברואר, כאשר כל הקבוצות יצאו כבכל שאר הימים לעבודה, לא היתה לי תחושה כלשהי, שענן שחור תלוי על ראש חברי הטובים ביותר, היוצאים עכשיו לעבודה.

רק לעת ערב, כאשר הקבוצה הראשונה עמדה לשוב, והיא נתאחרה, נתקפתי באי־מנוחה. שאלתי אצל הקבוצות האחרות, אבל אלה לא ידעו מה. רק כמה רגעים אחרי כן נודע לי, כי הקבוצה כולה נאסרה על ידי הגסטאפו ומשטרת־הרכבת בהיותה כבר בדרך חזרה למחנה. אימה נפלה עלי. בינתיים כבר נתרגש המחנה כולו. מיד יצאו מנהל המחנה אימרגליק וראש המשטרה ביטקובר לברר על שום מה נאסרו האנשים. פטרו אותם בתואנות שונות ועד היום אין יודע בשלמה נאסרו. באותו ערב נורו כולם בשדה שליד המחנה עם עוד יהודים אחדים.

איני יודע מה קרה בשעה שהתחיל מטח היריות, אבל בהקיצי בבוקר, נמצאתי בחדרו של אחי הגדול, גם הוא במחנה.

ושוב יצאו שאירית אנשי המחנה לעבודה כרגיל, כאילו לא קרה דבר. אבל אותי צריך היה להחביא, שכן הייתי ברשימת הנספים.

בחודש מרץ התחיל היסול המחנה. אז הגניב אותי מנהל המחנה אימרגליק אל קבוצת אופנבך, שם עבדו שני אחי, ועוד באותו חודש נשלחנו לרישא אל הגיטו.

כאן אני מונה חלק מהחברים הנספים, במידה שאני זוכר שמותיהם: חיים הערבסט, משה פערציגער, יוסף ראָשוואַלד, שלמה רייזנר, יוסף אייזנן, יוסף ראָט, אשר וואַגשאַל.

זהו חלק מהאנשים שנהרגו אז על קידוש השם. ת.נ.צ.ב.ה.

מחסידי אומות העולם

הבית היה בדמביץ, סמוך לבנין הגסטפו. בתוך הבית הסתתרו 13 אנשים. מרבית הזמן בעלית הגג, מקצתו במרתף, מתחת לגרז'. אמנם היו במשך כל שנות הכיבוש הנצי מקרים של גבורה אישית, אך רק מעטים אפשר להשוות עם גבורתו של רופא פולני צעיר, ד"ר אלכסנדר מיקוליקוב ואשתו ליאוקדיה. הם סיכנו את חייהם וחיי בניהם הצעירים בשביל להוכיח שעדיין מצויים אנשים הגונים המעדיפים חיי אדם וערכי אנוש.

ד"ר מיקוליקוב אינו יכול להשיח בעצמו, שכן נהרג ביום שחרורה של דמביץ בהגישו עזרה לפצוע. ברם אחד מ־13 הניצולים א. ר., המכהן עכשיו כרב בברוקלין, הוא המביא את דבר גבורתם של הרופא ואשתו. זה שנתיים הוא מנסה להשיג אשרת־כניסה (לאה"ב) בשביל גב' מיקוליקוב, המבקשת מאוד לראות את ניצוליה, ולו זמן קצר בלבד. לאכזבתו הגדולה הוא נתקל בסירוב הממשלה בארצות הברית. הרב הצעיר, בן ה־33, נשוי ואב לשלושה ילדים, אינו מסוגל עד עצם היום הזה לדבר בלי התרגשות על כל התלאות שעברו עליו. וזה סיפורו כפי שנמסר מפיו.

הנאצים כבשו את דמביץ ב־1939 ומיד החלו ברדפיות היהודים והאינטליגנציה הפולנית. אחת מפעולותיהם הראשונות היתה הקמת מחנות ריכוז, ואח"כ גם גיטו.

ד"ר מיקוליקוב, שהיה רופא ממשלתי, לא היה ביכלתו להשלים עם ההגבלות והרדיפות שהנהיגו הנצים כלפי היהודים. באי־הצדק כלפי חלק מהאוכלוסיה חש כאילו אי־צדק כלפי הכל.

הרב, שעם פרוץ המלחמה היה נער בן 13 והתרפא אצל הרופא מלפני המלחמה, ביקש ממנו לסדרו בעבודה כלשהי על מנת להתחמק, לפחות זמנית, משילוח למחנה. תפקידו איפשר לו לרופא להעסיק את הילד כנער שליח במשך זמן מה.

בבקרו של יום ששי אחד הופיעה הגב' מיקוליקוב בגיטו וסיפרה, שנודע לה כי הגרמנים מתכוננים לחסל את היהודים

תוך ימים מספר. חיש מהר פשטה בגטו השמועה על האסון העומד להתרחש. אחוזי אימה ופחד התחילו היהודים לבנות מקלטים מתחת לבתיהם, או להימלט על נפשם. ואז אמר הרופא לנער השליח, שיש בדעתו להציל את כל משפחתו אם כי הדבר כרוך בסיכון רב.

ב־17 ביוני 1942 נודע, שוב מפי הגב׳ מיקוליקוב, כי החיסול יתחיל תוך שעות ספורות. הגב׳ מיקוליקוב מסרה לשליח מפתח מעלית גג שלה ואמרה: נסה להציל ככל האפשר יותר. במשך כמה שעות הצליח הנער להגניב לעלית הגג אחד אחד את כל משפחתו ומשפחת דודו, מלבד אחות אחת שנעדרה מהבית.

היה זה בית לא גדול, בעל שתי קומות, בקומה הראשונה גר הרופא עם משפחתו והעוזרת, בקומה השניה גם דייר, רווק, בודד. שניים אלה הטרידו מאוד את הרופא, שראה בהם גיס חמישי פוטנציאלי, שחייב הוא להיזהר מפניהם לא פחות מאשר מן הגסטפו.

באחד הימים נודע לרב, שבחוצות העיר הופיעו מודעות, כי כל המסתיר יהודי יומת. הוא פנה מיד אל הרופא ואמר לו, שאין המסתתרים יכולים לדרוש, שהוא יסכן את חייו וחיי משפחתו למענם. על כך ענה לו ד״ר מיקוליקוב: „תמיד אהיה מוכן לסכן את חיי על מנת להציל אנשים חפים מפשע״.

בלילות, בשעה שהדייר והעוזרת ישנו בחדריהם היה הרופא או אשתו מביאים להם אוכל, ומאחר שבעליה לא היו שום סידורי סניטציה, שימש להם דלי לכל הצרכים. מדי לילה ולילה היה הרופא מריק את הדלי, מבלי שתישמע אי־פעם תלונה מפיו.

ביניתיים החלו הנצים מרכזים מספר רב של יהודים מכל הסביבה, עד שמספרם הגיע כדי 12.000. לבלז׳יץ נשלחו עם תחילת האקציה 6.000. 3.000 זקנים וילדים נרצחו במקום, כך שנותרו בגטו כ־3.000 בלבד. היו אלה פועלים מובחרים.

כדי שלא לסכן עוד את חיי הרופא עזבו המסתתרים את המקלט ובחסות הלילה עברו לתוך הגיטו. למרות גילו הצעיר, היה הרב למעשה אחראי על שתי המשפחות. לפי המצב, אמנם, היה זה דבר רגיל, שילדים נתבגרו למעלה מגילם. פעם, מספר הרב, שמעתי ילדה בת 8 מרגיעה את אמה לפני השילוח למחנה, כי מכאן הדרך מובילה לגן עדן.

החיים בגיטו היו לבלתי נשוא. עבדו עבודת פרך תמורת מנת רעב של ¼ קילו לחם ליום. הגשת עזרה לאוכלוסיה היהודית היתה כרוכה בסכנת מוות, אף על פי כן היתה גב׳ מיקוליקוב מופיעה בלילות, ומביאה עמה חבילות אוכל.

באחד הימים העביר ד״ר מיקוליקוב פתק למשפחת הרב שבק־ויב יקיץ הקץ על כל היהודים בגטו, ועליהם לעבור אליו בהקדם האפשרי. כך עברו כל 13 האנשים אחד אחד, שלא לעורר חשד, אל ביתו של הרופא. 9 חדשים הסתתרו בתוך מרתף מאחורי הגרז׳. בעבודת כמה לילות הצליחו לחפור מעבר־סתרים מהמרתף אל הגרז׳, שדרכו היה הרופא מביא להם אוכל בלילות.

התנאים בתוך המרתף היו קשים מאוד, בפנים שררה אפלה גמורה. מפחד הנצים לא הודלק אפילו נר. כשירדו גשמים היה המרתף מוצף מים, פעמים עד הצוואר. לכך אמנם היה יתרון אחד: הרטיבות הרחיקה את הכנים, שלא יכלו לעמוד בכך. לא כן האנשים, הם החזיקו מעמד.

יום אחד הופיעה לפתע הגסטפו ודרשה מהרופא למסור להם את מפתח הגרז׳. בלי כל הסבר. פשוט דרשו לפנות את הגרז׳ תוך 24 שעות. אותו לילה עברו כל המסתתרים אל העליה, בה נשארו עד השחרור. כפליאה היא בעיני הרב, בחשבו כעת על התקופה הזאת, כיצד החזיקו מעמד, בתנאי מחבוא אלה. נראה, כי הרצון הכביר לזכות בשחרור ולראות את מפלתו של הצורר, הוא שנתן להם את הכוח הדרוש. המתיחות שהיו שרויים בה גרמה, אמנם, לא פעם לסכסוכים ביניהם, אלא שאביהם הלמדן וירא השמים, היה מצליח תמיד לשככם.

מקור נוסף לעידוד ששאבו היתה מסירותו הבלתי רגילה של הזוג האצילי הזה. כדי להבין את גודל הקרבן של משפחת מיקוליקוב, יש לציין, שאילו נתגלה ענין המחבוא, היו בוודאי שניהם מוצאים להורג.

ב־6 ליוני 1944 קרה מקרה שהפולנים, אשר נתעודדו מהתקדמות הצבא הרוסי, ניסו להתקומם נגד הנצים, והרגו אחד מהם. צמאי נקם החלו הגרמנים סורקים בית אחר בית בחיפוש מירדים, וכך הגיעו אל ביתו של הרופא. ואז (כדברי הרב), נתרחש דבר, שאפשר לכנותו נס של ימינו. הנצים העמידו סולם בכניסה למקום המחבוא, ואחד החל עולה במדרגות. אי־אפשר לתאר במלים את מצב האנשים שלמעלה. אחוזי אימה החלו ללחוש דברי וידוי, בדעתם שקרוב קיצם. כבר יכלו לראות אם פניו הרצחניים של הקצין הנצי, אבל אז נפל משהו למטה והוא ירד לראות מה קרה, ולא עלה עוד.

כמה ימים לפני השחרור שמעו המסתתרים קולות נפץ וירייות. היו אלה קרבות מבית לבית, וכתוצאה מכך לא היתה כנראה כל אפשרות להביא להם אוכל. השלושה עשר נשארו, איפוא, כמה ימים בלי אוכל כלל.

אין הרב יכול להיזכר כעת בדיוק, איך הגיעה אליהם בשורת השחרור. דבר אחד הוא זוכר: איך פרצו החוצה. קשה לתאר את מראה פניהם של הניצולים. מלוכלכים, נפוחים מרעב, וכמעט עוורים למחצה מן השהייה הממושכת בחשכה, לא נראו כבני־אדם.

אחרי שחרור העיר בידי הרוסים נלקחו כולם לבית חולים לטיפול ממושך. על אף מצבם הירוד, חזרו לאיתנם, וכך זכו לראות את הנצחון, שחלמו עליו כל שנות סבלם. אולם הרופא אציל הנפש, שסבל רבות כל כך בשביל לראותם חפ־שים, הוא לא זכה. הוא נהרג ביום שחרורה של העיר בהגישו עזרה לפצוע. אומר הרב: „אני זוכר מדי שנה בשנה את יום מותו״. אני מאמין בחיים אחרי המוות, ואני מאמין שד״ר מיקוליקוב תופס את המקום שהוא ראוי לו.

במותו נשארה האלמנה ללא אמצעי קיום. הניצולים העבירו לזכותה את ביתם בדמביץ, וכשעברו למחנות העקורים באוס־רטיה התחילו מיד לשלוח לה חבילות מזון, מהמנות שהיו מקבלים הם עצמם.

גם משהגיעו לארצות הברית התחילו מיד שולחים חבילות מזון, בגדים, ותרופות, שסייעו בידה לגדל את שני בניה, שאחד מהם כעת רופא והשני מהנדס.

(תורגם מעתון אנגלי בארה״ב ע״י פרומה גרוסמן־סלומון)

רוחמה באַרנשטיין

די וויג פון אונדזער יוגנט

דעמביץ, אונדזער דעמביץ, איז מער נישטאָ. אַפילו דאָס „גוטע אַרט", וואָס מיר פלעגן אַזוי ליב האָבן צו מאַכן אַ שפּאַציר אַהין, איז מער נישטאָ. העכער פינף און פערציק יאָר זענען אַריבער פון זינט כ׳האָב פאַרלאָזט די היים, דאָס הויז און די פאַבריק פון קעגנאיבער דער שול. ס׳איז נישט גרינג צו פאַרלאָזן דאָס אַלץ — טאַטע, מאַמע, שוועסטער, ברידער, דער זיידן און די באָבע, גוטע פריינד און שכנים, און טאָקע דאָס שטעטל אַליין, וווּ מיר זענען געוואָקסן, געוואָרן געזעלשאַפטלעך אַקטיוו און אפשר אויך געהאָלפן אַנדערע געפינען דעם וועג צו אַ בעסער און שענער לעבן.

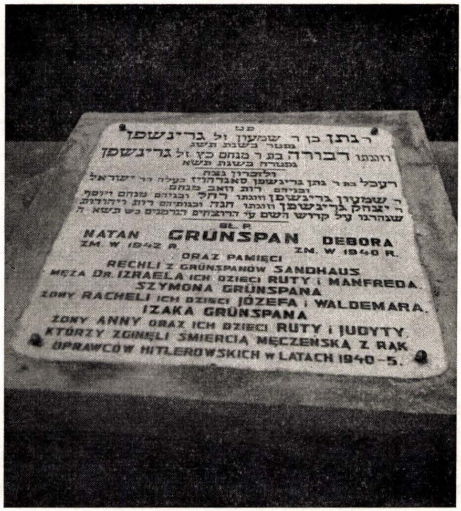
אַ סך מלהמות האָבן מיר געהאַט אויסצושטיין מיט אַזויפל תמימותדיקע פרומע יידן, און נישט ווייניקער בייזע און פינצטערע פאַנאַטיקער, וואָס האָבן אין אונדז, ציוניסטן און פועלי־ציון, געזען די סיטרא אחרא אַליין.

און דאָך — ווי ווונדערלעך זענען געווען די שבתים און ימים־טובים אין שטעטל! די שולן, די בתי־מדרשים פול מיט מענטשן. די תפילות האָבן געריסן מויערן, צעבראָכענע הערצער פון יידישע מאַמעס האָבן זיך אויפגעלייזט אין קרעכצן און טרערן, געפונען אין זיי אַ טרייסט און נחמה. ווער געדענקט נישט דאָס דאָוונען ימים נוראים בייַם רב! אומפאַרגעסלעך זענען מיר געבליבן אין זכרון די תפילות פון דעם זיידן מיינעם, ר׳ מענדל מאהלער ז״ל. זיין קול און ניגון ליגן מיר נאָך ביז היינט אין די אויערן.

ווער אין דעמביץ האָט נישט געהערט אין די נעכט דאָס אָפּריכטן הצות פון פרומע יידן, ווער האָט נישט געהערט ביי נאַכט אין דער אַלטער שטאָט דעם רוף פון שמש: „שטייט אויף, יידן, צו עבודת הבורא!" ווער האָט נישט געזען פרייטיק שפּעט פאַר שבת דאָס לויפן אין באָד אַריין, כדי צו קענען קומען אין שול צי אין בית־מדרש באַנייטע, באַרויקטע פון דעם וואָכעדיקן יריד!

נישט ווילנדיק שטייט אויף פאַר די אויגן דאָס דאָזיקע דעמביץ אין אַ ניי ליכט. די אַמאָליקע מלחמות רוקן זיך אָפּ טיפער אין זכרון, און עס בלייבט די האַרציקע היים פון אַמאָל, די וויג פון אונדזער יוגנט.

מצבת נתן ודבורה גרינשפן ובניהם שנרצחו בימי השואה: רחה ובעלה ד"ר ישראל סאנדהויז עם ילדיהם רות וזאב מנחם, שמעון ואשתו, רחל ובניהם מנחם ויוסף, יצחק ואשתו חנה ובנותיהם רות ויהודית

Memorial-Stone for Nathan and Debora Grenspan, and their children murdered by Germans: Dr. Israel Sandhaus and his wife Reha with their children Ruth and Zeew Menahem; Shimon and his wife Rahel with their children Menahem and Josef; Yitzhak and his wife Hanah with their daughters Ruth and Judith

מצבת צילה אשהיים מבית גולדפארב. בנה הרש ואשתו איטה, לייזר בן־שמואל פיילבוגן ואחותו הלה, חללי הפשע ההיטלרי בשנת 1943

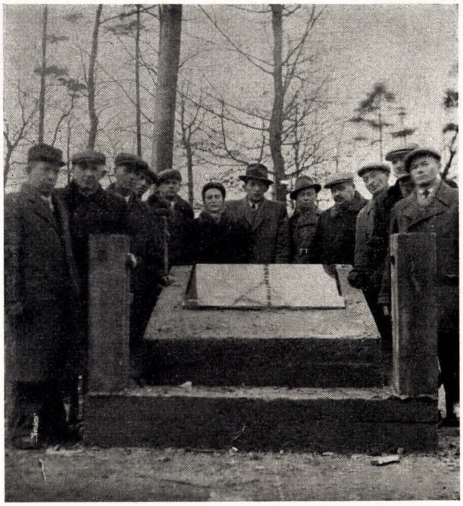
Memorial-stone for Zilla Ascheim nee Goldfarb, her son Hersch with his wife Ita, Leizer, son of Samuel Feilbogen and his sister Helena, victins of German massacres in 1943

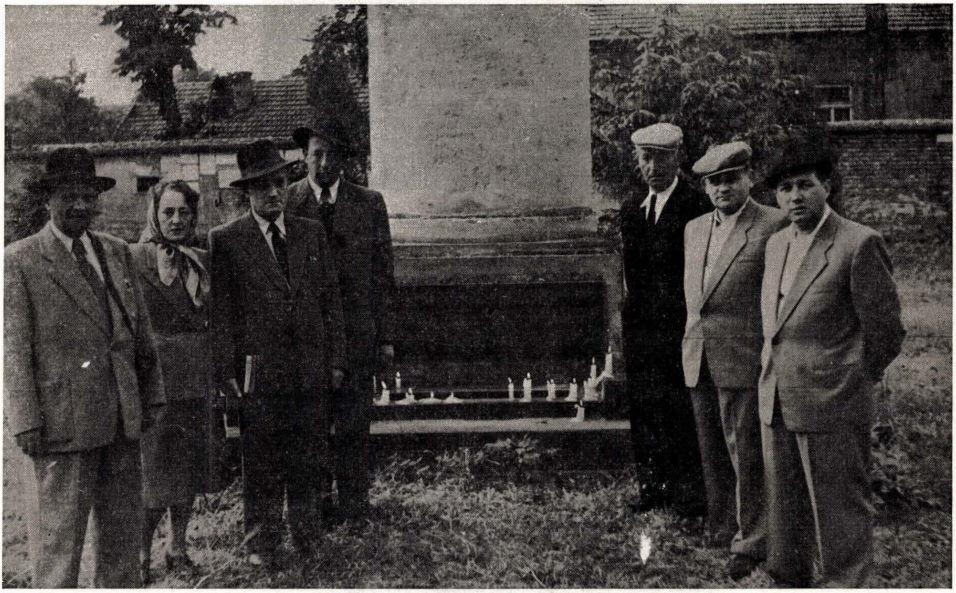

מצבת זכרון בליסה־גורא על קברם של כחמש מאות יהודים שנרצחו ביום ו' אב תש"ב

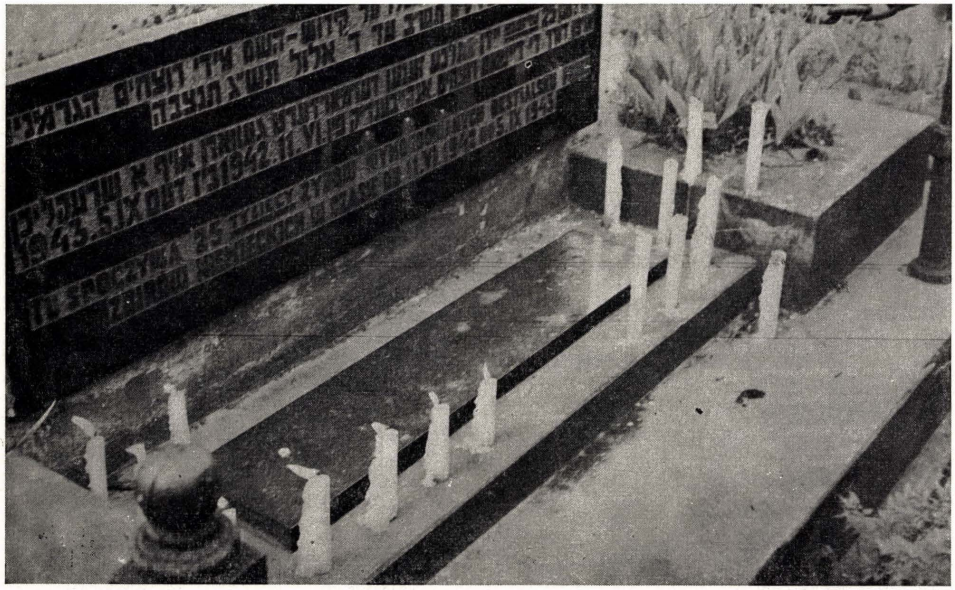
אַ מצבה אויפן קבר פון בערך פינף הונדערט קדושים. דערמאָרדעטע ו' אב תש"ב. אופּגעשטעלט דורך יהודה בר־נתן גרינשפּאַן, תל־אביב

Memorial-Stone in Lisa Gora for 500 Jews, mordered on the tenth of Ab, 5 702

בבית־הקברות בדמביץ
אויפן דעמביצער בית־הקברות
at Dembitz Cemetery

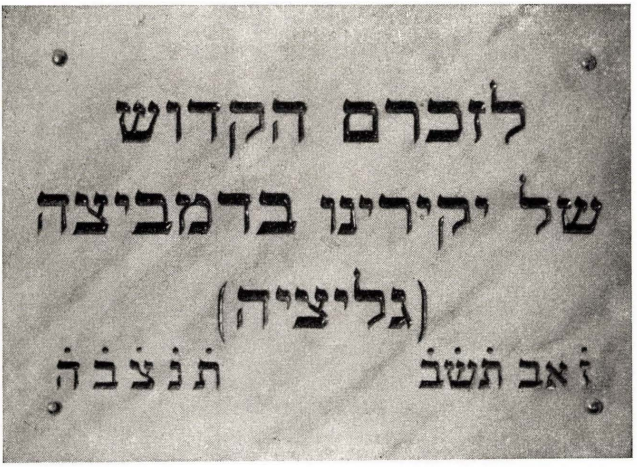

מצבת זכרון במחנה העבודה בפוסטקוב לזכר 25 אלף יהודים שנרצחו על קידוש השם מידי הרוצחים הגרמנים עד ד' אלול תש"ג
דער דענקמאָל אין אַרבעטס־לאָגער פּוסטקאָוו צום אָנדענק פון 25 טויזנט יידן וועלכע זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די דייטשע רוצחים
אָנהייבנדיק פון 11.6 1942 ביז דעם 5.6 1943
Memorial-stone at Pustkow Labour-Camp for 25000 Jews martyred by Germans until June the 11th 1942

מצבת זכרון במחנה פוסטקוב
Memorial-stone at Pustkow Camp

אַלוֹן בָּכוּת

מצבה לזכר קדושי דמבין בהר־ציון

אַ מצבה צום אָנדענק פון די דעמביצער קדושים אויפן הר־ציון אין ירושלים

Memorial-stone for Dembitz Martyrs at Mount Zion, Jerusalem

רשימת קדושי־דמביץ חללי השואה, המתפרסמת במדור הזה לוקטה מפי בני־עירנו וסביבותיה והכפרים הפזורים בתנאים קשים ביותר. השתדלנו לבל ידח מהם נידח, וכך מסרו בני־משפחות על משפחותיהם, שכנים על שכניהם ומכיריהם, ואף על פי כן לא הצלחנו לקבל תמיד ידיעות מלאות, בעיקר בנוגע לילדים והורים זקנים. במקרים מסויימים לא הצלחנו גם לקבוע את יחסי־הקרבה בין הנזכרים ברשימה, ויתכן שמלבד ההחסרות נפלו גם שגיאות. על כל אלה אנו מבקשים סליחה מן הקרובים והידידים שאולי יימצאו נפגעים. נפשות הנשכחים תהיינה צרורות בכלל הנזכרים לנצח נצחים.

*

די רשימה פון די דעמביצער קדושים, קרבנות פון דעם גרויסן אומקום, זענען צונויפגעקליבן געוואָרן צווישן אונדזערע צעוואָרפענע לאַנדסלייט, פון דער שטאָט און דאָרפישער סביבה, ביי די שווערסטע באַדינגונגען. מיר האָבן זיך באַמיט עס זאָל נישט פאַרלוירן וועדן קיין איינציקער נאָמען, און אַזוי האָבן איבערגעגעבן קרובים די נעמען פון זייערע משפחות, שכנים וועגן שכנים און באַקאַנטע. פונדעסטוועגן האָבן מיר נישט אַלעמאָל באַווייזן צו באַקומען פולע ידיעות, דער עיקר וועגן קינדער און אַלטע טאַטע־מאַמע. אין טייל פאַלן האָבן מיר נישט באַווייזן פעסטצושטעלן די פאַמיליע־צוגעהעריקייט פון די דערמאָנטע אין דער ליסטע, און ס׳קאָן זיין, אַז אויסער אויסגעלאָזטע זענען נאָך אַריינגעפאַלן טעותן. פאַר דעם אַלעם בעטן מיר אַנטשולדיקונג ביי די קרובים און פריינט, וואָס וועלן זיך אפשר געפינען באַטראָפן. די נשמות פון די פאַרגעסענע זענען צונויפגעבונדן מיט די נשמות פון די דערמאָנטע אויף אַלע אייביקייטן.

שלשלת היוחסין של רבני דמביץ ממשפחת הורוויץ

עד זמן פרוץ המלחמה הנוראה וליקוי המאורות, שקדרו הימים וירושת קדושת הדורות טבעה בים של דמים ע"י האכזרים הגרמנים ימח שמם וזכרם, בחיסול הגיטו ומרכז העבודה בדמביץ בשנת תש"ג בחודש ניסן, ה' ינקום דמם ויה' זכרם ברוך להמליץ טוב על כל ישראל להינקם מאויביהם ולזכות לראות בנחמת ציון וירושלים בביאת גואל צדק בקרוב, אמן.

האדמו"ר ואב"ד הראשון בעיר דמביץ הי' הרה"ק ר' ראובן הורוויץ בן הרה"ק ר' אליעזר, אב"ד דק"ק דזיקוב, בן הרה"ק ר' נפתלי מרופשטיץ זצ"ל בן הגה"ק ר' מנחם רובין, אב"ד דק"ק ליסקא, בן הגה"ק ר' יעקב זצ"ל, אב"ד דק"ק ליסקא.

הרה"ק ר' מנחם (רובין) ליסקר הנ"ל הי' חתן הגה"ק ר' יצחק הלוי איש הורוויץ זצ"ל, אב"ד של שלוש הקהילות הקדושות אה"ו (האמבורג, אלטונא ואנסבך), בן הגה"ק ר' יעקב הלוי איש הורוויץ זצ"ל, המפורסם בשם ר' יוקל, אב"ד גלוגא, בן הגה"ק ר' מאיר הלוי, אב"ד דק"ק טיקטין, בן הגה"ק ר' שמעלקא הלוי איש הורוויץ זצ"ל, אב"ד דק"ק טארנא, בן הגה"ק ר' יהושע ארוך, אב"ד דק"ק פרמיסלא, ולמעלה בקודש עד הרש"ל ורש"י הקדושים ועד דוד המלך ע"ה.

אחר פטירת הרה"ג הקדוש ר' ראובן זצ"ל, נתמנה תחתיו בנו הבכור הרה"ג הקדוש ר' אלתר לאב"ד דק"ק דמביץ ונפטר ר"ל אחר זמן קצר בלי בנים ונתקבל לרב אב"ד אחיו הצעיר הרה"ג ר' שמואל הורוויץ זצ"ל.

הרב ר' שמואל היה חתן הגה"צ מפריסטיק, מגזע הקדושים של הרבי אלימלך מליזענסק זצ"ל, ומגזע הרבי ר' קופל מלוקווא. הוא נפטר בשנת החמשים וארבע לחייו, ובמקומו נתמנה בנו הגה"ק הרה"צ ר' צבי אלימלך הי"ד, שנהג הרבנות עד תום קיום העיר שנחרבה ע"י האכזרים ימ"ש וזכרם.

ואלה בניו הקדושים של הגה"צ ר' שמואל זצ"ל, שנהרגו במיתות משונות ע"י הצוררים עד שנת תש"ג הי"ד:

א) בנו הרה"ג ר' צבי אלימלך, אב"ד האחרון ממשפחת הורוויץ בדמביץ, עם אשתו הרבנית הינדא בת הרה"ג הצדיק האדמו"ר מרופשטיץ ממשפחת שפירא מגזע היוחסין בלאז'וב-דינוב, עם ארבעת בנותיהם הי"ד.

ב) בנו הרה"צ ר' חיים יעקב בדמביץ עם אשתו הרבנית שרה ממשפחת אפרתים מפריסטיק עם ארבעה בנים שלהם.

ג) בתו הרבנית נחמה ובעלה הרה"צ ר' משה האלברשטם מצאנז, בן ונכד לרבנים האדמו"רים הקדושים, עם חמשת בנים הי"ד.

ד) בתו הרבנית עטל ובעלה הרה"ג הצדיק הר' שלמה אייכנשטיין, רב ואב"ד דק"ק חודורוב ושדליסק, מגזע היחוס זידצ'וב ועוד, עם שבעה בנים שלהם הי"ד.

ה) הרבנית מירל עם ששה בנים שלה הי"ד. בעלה הרה"ג הר' א. וואגשאל מרדומישלא ניצל בע"ה ודר עם משפחתו החדשה באה"ב.

ו) בתו הרבנית בילא עם שלושה בנים הי"ד ואביהם הרה"ג הצדיק ר' אברהמלי הורוויץ הי"ד, בן הרה"ג הקדוש ר' אליהו הורוויץ זצ"ל מזיולין בן הגה"ק הר' ר' נפתלי חיים זצ"ל, שקבע דירתו בארץ-ישראל ונפטר שם, בן ונכד לאדמו"רים הקדושים מדזיקוב, רופשטיץ, צאנז זכי"ע ועכ"י.

בת יחידה של הרה"צ ר' אברהמלי והרבנית בילא מדביץ, הרבנית מרת ראכיל תחי', ניצלה בחסד עליון אחר הרפתקאות נוראות שעדו עליה, שהיתה טמונה בגיטו בדמביץ בעליית בית נכרי ביחד עם משפחתה של בעלה הראשון, שנהרג במחנה הריכוז בפלאשוב הי"ד — ממשפחת וואלף ורייך מדמביץ יותר מעשרים וארבעה חודש. אחר השחרור נישאה לש"ב הרב יואל הלפרין, שהיה רב ביאסלו ורב ראשי בברגן-בלזן אחר השחרור ועתה באה"ב רב דחברות אנשי יאסלו ואנשי דמביץ בניו-יורק.

בת רביעית של הרה"ג הקדוש ר' שמואל הורוויץ זצ"ל, הרבנית מרת חוה פעריל תחי' עם בעלה הרה"ג הצדיק ר' יצחק הורוויץ, האדמו"ר ממעלין שליט"א וחמישה בניהם דרים באה"ב תלי"ת מלפני המלחמה.

הר' יואל הלפרין

אבד"ק יאסלו וברגן-בלזן מגזע רופשטיץ—צאנז—פרמישלאן—זלוטשוב, מח"ס „אוסף תקנות עגונות", ובעת חופ"ק ברוקלין, נ"י, יצו"א.

לזכר בית הרב מיעדלאווע

לזכר הורי הצה"ק אחי ואחיותי עם בניהם ובנותיהם שנספו על קידוש השם בשואה האיומה ע"י הצוררים הנצים ימשו"ז בעיר דמביץ, הלא הם:

הגה"ק מוהר"ר שלמה זלמן פרנקל זצ"ל, בהרה"צ הק' האדמו"ר אברהמלי זצ"ל מוויליפולה.

אמי מורתי הרבנית הצ' הק' מרת גיטל נ"ע בת הרב הג' ה"צ מוהר"ר אפרים פרנקל שנספתה על קידוש השם בעיר דמביץ ביום ז' לחודש מנחם-אב.

בנם הרב ר' אברהם פרנקל עם ז' הרבנית חוה, בתם תרצה, נפתלי חיים, צפורה — ועוד שלושה ילדים.

בתם הרבנית שפרהלי עם בנה יחידה הבחור אברהמלי נ"ע, ובעלה הרב אשר אנשיל זעלטנרייך.

בנם אפרים זצ"ל, מעיר מיעלעץ, גליציען.

בתם הרבנית מרת עטעל פרנקל אשת הרבי ר' מאיר הק' עם ארבעת ילדיהם מעיר דאַמבראָווע.

בתם הרבנית הק' ברריינדל פרנקל נ"ע אשת הרב ר' חיים יוסף זצ"ל בהרה"צ הק' אב"ד דעיר מאַקאָווע, עם שלושת ילדיהם הקטנים הי"ד.

בנם הרב ה"צ ר' מאיר ומשפחתו הי"ד.

בתם ה"צ פריידל ומשפחתה וילדיהם הי"ד.

בנם הבחור הרב ר' יעקב מנחם הי"ד.

הרב יהודה לייב פרנקל

רב דביה"כ „אור אמת" תל-אביב.

משפחות קדושי דמביץ זכרם לברכה

א

אַדער ליבע בעלה ובתם
אַדער וולף ומשפחתו

אַדער רויזע בת יוחנן זאַמער
משה בנה
מרים בתה

אולמאַן נפתלי
הינדה אשתו
אלימלך בנם
ואשתו

אונגער אשר, חתן ר׳ יואל גריצמאַן
העניע אשתו

איזראַעל (דער קעסלער) ומשפחתו

אייזען נפתלי
גיטל מבית מאהלר אשתו
יעקב בנם ומשפחתו
יוסף בנם ומשפחתו
טאובה זאַמער בתם
בילה גוטער בתם
סלה שטיינער בתם
הינדה־צימבלער בתם
ומשפחותיהם

אייזען יוסף, חתן יואל גריצמאַן
חיה שרה אשתו

אייל מיכל ומשפחתו

איסלער אהרן, מזאַסוב
חיה אשתו
יהושע בתם
אַדלה בתם

אַלטמאַן יעקב
חיה אשתו
מינה בתם
צבי בנם
יהושע בנם
משה בנם

אַלינג אליעזר
חיה׳לה אשתו
הרשל בנם
בלומה בתם
זלמן בנם

אַלינג רייזל־זיגמאן בתם
זאב בעלה
גיטל בתם
מירל בתם
אסתר בתם

אַלינג גיטל — וואַסערשטרום
יהושע בעלה
שרה בתם
שמואל בנם

אַלינג משה
שרה אשתו
טובה בתם
אלתר בנם

אלינג סערל—ביער
שלמה בעלה

אַלינג יחזקאל ואשתו

אַלסטער אלימלך ואשתו
לולה בתו
נחמה בתו

אַלסטער ברכה
בינה
מרים

אַסטערן מהנדס
אשתו
קובא בנם
יאנקה בתם
הלה בתם
פראניה בתם
אַלעק בנם

אַפען יחיאל מאיר
חנה אשתו
חיים בנם

אַפען שלום בנם
פרידה אשתו

אַפפעל יעקב, חתן אפרים האַקע
נטליה אשתו

אַפפעל הערש ניסן
גיטל אשתו
יעקב בנם ומשפחתו
יוסף בנם ומשפחתו
קיילה האַכהייזער בתם
יחזקאל האַכהייזער בעלה

אַפריל יעקב, מפוסטקוב
רייזל, **מבית האַלנדער**, אשתו

אַרדאַוער פייביש
ברכה אשתו
לייב בנם
אברהם בנם
יצחק בנם
שרה בתם

אשהיים הירש
רחל אשתו
וולף בנם
אשר בנם

אַשהיים שמשון ואשתו

אשהיים מאיר
צביה לבית גולדפארב, אשתו
הירש בנם
גוטה אשתו

ב

באַדנער אביגדור
חנה אשתו
ביילה בתם
משה בנם

באַלזאַם שמואל
מרים אשתו
משה בנם
יצחק בנם
רייזל בתם
רבקה בתם
רחל בתם

באלזאם חיים
צילה אשתו
הענטשע בתם
בלומה בתם

באלזאם שלמה מרדכי בנם
גיטל רחל בתו
אברהם בנו

באלזאם משה
שרה גולדה אשתו
מרים בתם
שלמה מרדכי בנם

באלזאם יחיאל מיכאל בנם
גיטל רחל אשתו
פריידל בתם
דבורה בתם
רייצ׳ה בתם
שמואל בנם

באלזאם ריבה באשה
חוה בתה

בארנשטיין שלמה
שרה אשתו
שבתי בנם ומשפחתו

בארנשטיין שלמה
זיסל, אשתו

בארנשטיין מלכה—טפלר
בארנשטיין פלה—סלפטר
בארנשטיין אננה—סגל

בארנשטיין יהודה
מרים לבית רוזנבאום אשתו וילדם

בארער אברהם ומשפחתו
איסר ומשפחתו

בוכבאום בערל
הינדה

בוכנער הערשל, חתן זישע פרעקער
לאה אשתו

בוקסבוים אלתר
בוקסבוים גאלדע, בת ר׳ שמואל פישלער, אשתו וילדיהם

בייער שרה לאה
מרים בתה
בילה בתה

בלוישטיין דב אריה
שיינדל רבקה אשתו
נחמה דרשאוויץ, בתם
דב אריה דרשאוויץ בנה

בלומענקעל יוסף ואשתו

בלייוויים הערש דוד ואשתו
פניה בתם

בעכער (מאג׳ אצל ד״ר הערציג)

בעק ראובן
גיטל בתם
חוה אשתו
צילה בתם

בעק יעקב בן ראובן
חנה אשתו
משה בנם
ליבה בתם
פייגה בתם

בער אהרן
פריידל אשתו

בער סימה בינה — הורוביץ, בתם
יצחק אלימלך בעלה

בער רבקה, בת אהרן
בראנקה בת אהרן
סלה בת אהרן

בער אלימלך בן אהרן
טאובה אשתו
אלתר בנם

בער פנחס
חנטשע אשתו
בראנקע מינגעלגרין בתם
רומעק בעלה
משה בנם
לאה בתם
אטקה ומשפחתה
דבורה, בת פנחס
מרים בת פנחס

בער שמואל יעקב
שרה אשתו
זישה בנם
נחום בנם
מרים בתם
רבקה בתם
לייב בנם
בערטא לבית קאזשענניק, אשתו
דבורה בתם
אבא בנם

בערנשטיין עזרא
שרה לבית דערפלער וילדיהם

בערל נחמיה ואשתו
לייביש בנם
נעטאַ בתם
אסתר בתם

בערל שלמה, אשתו וילדיהם

בערנשטיין אלתר ואשתו

בראַנהיים דוד
רייזל אשתו
נפתלי בנם

בראַנהיים הערש
מלכה אשתו
רודה בתם
הודעס בתם
סימה בתם
העלה בתם

בראַנהיים נפתלי בנם
אסתר אשתו
סבקה בתם

בראַס יהודה
סבינה אשתו
זיגמונד בנם

בראַס מאוריצי בנם
רוניה אשתו
טאַשקה בתם
יוסף בנם

בראַס אנדה־האווער, בת יהודה
אלה בתה

בראַס פלה—גרינשפאַן, בת יהודה
זיגמונד גרינשפאַן, בעלה

בריק חיים ואשתו

בריק אהרן ואשתו

ברענער יוסף
אשתו מבית אייל
מענדל בנם ומשפחתם
אהרן בנם
נחמה בתם
צפורה בתם
רחל בתם
פריידה בתם

ג

גאַלדבלאט יעקב
פעסל אשתו
אלישבע בתם
חוה בתם
מרים־רחל בתם
משה בנם
רחל בתם
שלמה־לייב בנם

גאָלדבלאט מיכאל
חנה אשתו
רחל בתם
יצחק בנם
חוה בתם

גאָלדבלאט משה ואשתו

גאָלדבלאַט ברוך, חתן ראָזענבלאַט
ומשפחתו

גאָלדבלום קלמן
רבקה אשתו
יוסף בנם
שמואל בנם
אבא בנם
משה בנם
ברכה בתם
צילה בתם

גאָלדבליט מרדכי
חנה
שרה
ועוד אחיות

גאָלדבערג יחזקאל
חיים גאָלדבערג בנו
אסתר אשתו
יחיאל בנם
דבורה בתם
נחמן בנם
דובה זיסל בתם

גאָלדבערג משה, בן יחזקאל
פלה אשתו
הערש בנם
דבורה בתם

גאָלדבערג מענדל
האָדעס בתו

גאָלדבערג יצחק (מלמד)
ניחה אשתו
מרים בתם
שרה בתם

גאָלדבערג שיינדל
יצחק בנה

גאָלדמאַן חנה

גאָלדמאן משה בן אברהם
הינדה בת אברהם
אסתר פרייבערגער, בת אברהם
בעלה ובתה

גאָלדפארב זליג
שרה זלאָטע אשתו
ביילה פיילבאָגען בתם
אליעזר בנה
הינדה בתה

גאָלדפארב אליעזר, בן זליג
שיינדל אשתו

גאלדפארב גיטל
פייגה
פריידה

גאלדפארב אהרן
שׂר־טשע אשתו
פייגה בתם עם בנה

גאָלדפלוס הרוקח ואשתו

גאָלדפלוס, עו"ד
גיטה אחותו

גאַנץ יצחק ואשתו

גאַנץ מענדל ומשפחתו

גאַנץ אהרן דוד ומשפחתו

גאָרן לאה
בילה

גאָרליצער פנחס
פאולה אשתו
לאָטי בתם

גזשיב פייבל ואשתו

גלאנץ זינדל
הינדה אשתו
ריבטשע בתו
ועוד בני משפחתו

גלייכער משה אשתו וילדיהם

גליקמאן מרדכי ואשתו
אברהם בנם
טובה בתם
דוד בנם

גליקמאן נתן
מרים מבית אָפען אשתו
משה־יעקב בנם

געווירץ משה
רבקה אשתו
פיניה בתם
בינה בתם
שרה בתם
מרים בתם
רחל בתם
שמואל בנם

געלב שמעון ואשתו ובתם
געלב בונם
געלב שמואל

געמביצינער גליקל
ישראל מאיר ומשפחתו
לייב ומשפחתו

געמביצינער חיים
חנה אשתו
מירל בתם
יוסף בנם
אברהם בנם

געמביצינער מנשה ומשפחתו

געמביצינער הערשל ומשפחתו

געמביצינער מאיר ומשפחתו

געמינדער לייב
ביילה אשתו
נחה קורץ בתם
משה קורץ בעלה
אריה קורץ בנם

געמינדער מינה
אריה בנה

געשווינד פיליפ
טאַנקה אשתו

גראָדער אברהם
ליפטשע אשתו
לוי בנם
וולף בנם
שלמה בנם

גרין אליהו
מלכה אשתו
פיגה בתם
לאה בתם
שרה בתם
יעקב בנם

גרין לייב
סערל אשתו
מעניע בנם

גרינבערג ירוחם
דבורה לבית קאנער אשתו
רבקה בתם
יוסף בנם

גרינשפאן יצחק
חינה אשתו
שרה בתם

גרינשפאן נתן
דבורה, מבית מאהלר, אשתו

גרינשפאן שמעון בנם
רחל, מבית סאפיר, אשתו
מענדל בנם
יוסף בנם

גרינשפאן יצחק בן נתן
חנה, מבית פאוסט, אשתו
רות בתם
יהודית בתם

גריצמאן יואל
פייגה, מבית פעפער, אשתו

גריצמאן שמואל, בן משה פעפער נ"י

ד

דאר פנחס
רחל אשתו
גיטל בתם
מרים בתם

דאר פיגה

דאר פייבל ומשפחתו.

דאר ראובן ואשתו
אידעק בנם ועוד בן

דוד ברוך
רייזל אשתו
אליעזר בנם.

דילער יעקב יצחק ואשתו ובנותיו.
שאול בנם
יוסף בנם

דעסער משה
בריינדל שטרום, בתו
אשר בנה

דערעשאוויץ חיה

דערעשאוויץ ביניש ומשפחתו

דערשאוויץ אשר בן שלמה נ"י
גיטל בת שלמה
לייב בן שלמה

דערעשאוויץ לייב
גיטל אשתו
אשר נכדם.

דערפלער פייבל ואשתו
יחיאל בנם
שמואל בנם
רבקה בתם
אברהם בנם
פנחס בנם.

דרייסיגער דוד

דריליך ישראל ואשתו

ה

האַבער דאַראַ

האַבער יואל

האַבער קאַרל

האַבער פאַול

האבער חיים לייב מבז'זניצה
רייזל אשתו
חנוך בנם
גולדה בתם
פעפקה בתם
שרה בתם
יוסף בן שרה
חיים בן שרה
ראובן בן שרה

האוזער הינדע
לייביש בנה
מאלא אשתו
ישראל יהושע בנם
רחל בתם
צילה בתם
פיגה בתם

האַלענדער בעריש
לאה אשתו
לייביש בנם
משה בנם

האַלענדער משה מפוסטקוב
חנה אשתו
אברהם בנם
פייבל בנם
טובה בתם
מנחם ישראל בנם
רבקה בתם.

האַנד אברהם
גאַלדע אשתו

האַנדעלסמאַן יוסף
גיטה, לבית קאַנער, אשתו
עמיל בנם

האַניג ראובן
מינדל אשתו

האַקע רפאל
ליבה אשתו

האקע אפרים
גוסטי אשתו
נאַרבערט בנם

האקע יצחק, ע"ד, בנם
גוסטי, אשתו

האַקע שמעון בן אפרים
הניה אשתו

האַראָוויץ צבי אלימלך הרב
הינדע אשתו הרבנית ו־3 בנות

האַראָוויץ נפתלי, הרב
ברכה בתו עם בעלה
בילה בתו עם בעלה

האַראָוויץ חיים יעקב ומשפחתו

האַראָוויץ באַלטשע
יהודה בנה
אברהם

האַראָוויץ וואַגשאַל מירל'ה
יודיל מאיר

האַראָוויץ נפתלי חיים
עטל אשתו
פייגה בלומה בתם
יוכבד בתם
חיה בתם
דבורה בתם

האַרטמאַן זלמן ראובן ואשתו
דינה בתם
בינה בתם
אהרן דוד בנם
בילה בתם
רבקה בתם

הוטנער אליעזר
רחל אשתו
ישעיהו בנם
שמואל בנם

העניג ברכה, בת שמואל העזל
הענטשע בתם
ישראל בנם

הערבסט חנינה
שרה אשתו וילדיהם

הערצבערג משה
שרה אשתו
בלומה בתם עם בעלה **שטרום**
חנה בת משה
שמואל בן משה
דוד בן משה

הערציג, ד״ר, ואשתו
לאַנעק בנם

הערשלאַג שלמה ומשפחתו
הערשלאַג יחזקאל ומשפחתו
הערשלאַג שלום ומשפחתו
הערשלאַג (אשת געצל נ״י) וילדיה

הערשעלע דער בעקער
יהודית אשתו
זלאטע בתם

ו

וואַגשאַל ביילה בת משה יוסף זאַמער
מאיר בעלה

וואַגשאַל פנחס
רבקה אשתו
ישראל בנם
לייב בנם

וואַלנער ישראל, יצחק
שלמה בנו

וואַלנער ביילה

וואַלעק מרדכי
שרה רבקה אשתו

וואַלף פנחס בן יעקב

וואַלף משה בן יעקב
רחל לבית האַראַוויץ

וואַלף יעקב

וואַלפגאַנג משה דומ״ץ
טשעק אשתו
רחל בתם ומשפחתה

וואַלפגאַנג ישראל בנם

וואַרעך ראובן
פריידל אשתו
חנה מרים בתם, אשת יצחק לאַטראַוז

דינה בת ראובן
גיטל בת ראובן

ווורצעל בודזיק
רעגינאַ אשתו

ווורצעל ארנולד ואשתו

ווולוויק לישע
פערעלע אשתו
חייטשע בתם

ווולוויק חיים

ווידערשפאַן שמעיה
אשתו
מניה בתם

ווידערשפאַן בן־ציון
פעסל אשתו

ווידערשפאַן אפרים
מאַלווינה אשתו
אהרן בנם

וויזער משה
רבקה אשתו
מאיר דוד, בנם עם משפחתו

וויזער חיים
פרל אשתו וילדיהם

ווידענבאום העגדל
מלכה בתם
פיגה בתה
צילה בתה

ווינגאַרטן ישראל
צפורה אשתו
זושקה בתם
מניה בתם
רוז׳קה בתם
מנס בנם

ווינטראוב דוד
מרים אשתו
בילה בתם
הענעק בנם

וויס משה
רייזל אשתו
מינה בתם
שרה בתם
חוה בתם

וויסלער שלמה יוסף
פייגה אשתו
חנה בתם
קלמן בנם

וויסמאַן אליהו
שרה אשתו

ווילנער אברהם חיים
שיינדל אשתו

שמחה בנם
שרה אשתו
אהרן בנם
בלומה בתם

ווילנער פייבל
טויבה אשתו
רבקה בתם
בנימין בנם

ווילנער מענדל בנם
שרה לבית טאוב אשתו
רחל בתם

ווילנער שמואל
בריינדל אשתו
טשאַרנה בתם
חנטשה בתם
אלחנן בנם

ווינד שמואל
הינדע אשתו
אהרן בנו
הערש בנו

ווינער אהרן ואשתו
שמחה בנם
שרה בתם
רוזשקה בתם

ווינער שלמה יונה

ווינער חיה מרים

ווינער ישראל

ווינער יהודה מאיר

ווינער נחמה

ז

זאַמער יוחנן
שרה אשתו
שמואל בן יוחנן
טאַשקה אשתו
שמחה בן יוחנן.

זאַמער יעקב (חתן יואל גריצמן)
פרימעט אשתו

זאַמער ראובן ואשתו
משה בנם
מינה בתם
ברונקה בתם

זאַנדערלינג עקיבא
צילה, מבית ווידערשפאַן, אשתו
עלזאַ בתם
בענאַ בנם

זיגפריד חיים

זיגפריד מענדעל

זיגפריד בנימין

זיגפריד שלום

זיגפריד אברהם

זיגפריד פישל

זיגפריד יצחק

זיגפריד רבקה

זיגפריד יענטע

זיגפריד חוה

זיגפריד רייזל

זיינוואַלד אברהם
חיה בת הערש ניסן אשתו
שתי בנות נשואות

זילבערמאַן שמואל העזל
רוחמה אשתו
שרה בתם
אברהם בנם
משה בנם

זינגער לייב
בלומה אשתו
אביגדור בנם
ישראל בנם
ראובן בנם
פנחס בנם
פעסל בתם
גיטל בתם
אברהם יעקב בנם

זינגער אשר
אשתו
רחל בתם
רבקה בתם
יחזקאל בתם

זינגער גיטל, מזאוואדע, ומשפחתה.

זיסמאַן דוד לייב
טאַשע אשתו

זיסמאַן יוסף מתתיהו
צאַרטל אשתו

זיסמאַן משה
סטעפאַ אשתו
יעקב בנם
עקיבא בנם
יואל בנם

זיסמאַן חיים

זיספעלד ליבע

זשאַבנער זליג ואשתו
יוסף בנם
וולף בנם
לייזער בנם
לאה אשתו
יעקב בן זליג
משה בן זליג ואשתו
שמואל בן זליג
משה ואשתו
פייגה

ח

חיים משה
רבקה אשתו
אלעזר בנם
יעקב בנם
זאב בנם
לאה בתם
סלקה בתם

חיים ליטמאַן אברהם
רבקה אשתו
אלעזר בנם
רפאל בנם
לאה בתם
מינה, נשואה לאַטערהאוז
חנה בתם

חיים שמואל
רבקה אשתו
חייטשע ליבע
אלחנן בנה

ט

טאַגער מרדכי יוסף
סערל אשתו
דאַבע בתם עם בעלה
פרץ בנם
פייגה בתם
יעקב בנם

טאוב יעקב
חיה אשתו
חוה בתם
שרה בתם

טאוב איידל, נשואה רעמער
יצחק רעמער בעלה
שרה רעמער בתם
יהודית בתם

טאוב נתן
איידל אשתו

טאוב משה בן נתן
מלכה אשתו
מאיר בנם
אסתר בתם

טאוב אנשל בן נתן

טאוב אהרן בן נתן
פיגה אשתו
אריה בנם
חיה בתם

טאוב יצחק בן נתן ואשתו
רנה בתם

טאוב מרים
טאוב שמעון
טאוב רינה

טאוב אשר
חומה אשתו
שלום דוד בנם
עטל בתם

טאוב פייבל
רייזל אשתו

טאוב הדסה
דוד כץ בעלה וילדיהם

טאוב מענדל
גיטל אשתו
פייגה
רוז׳קה

טאוב שרה
דוד נירענבערג בעלה ובתם

טאוב שמואל
רעלטשע אשתו
משה טוביה בנם

טאוב אנשל בן פייבל
חיה מבית אייזען אשתו
דוד בנם

טאוב הערש
איטה אשתו
משה בנם
חנה בתם
פייגה בתם
רחל בתם
דוד בנם

טאַפּעט אפרים
דבורה אשתו
שמואל בנם
חנה בתם
פנחס בנם

טאַפּעט ישעיהו
אנקה אשתו ומשפחתם

טאַפּעל אברהם
קריינדל אשתו ובתם

טאַפּעל יוסף
טריינה אשתו
נפתלי בנם
מנשה בנם
בתם

טאפעל (מאַנטעל) שרה
באַשע בתה
יוכבד בתה
פרומקה בתה

טאַפּער הערשל ומשפחתו

טהוי שמחה
שרה אשתו
דוד אהרן בנם
שמואל בנם
חייקה בתם

חוה טהוי עם בעלה מקס בער וילדם

טוכמאן יהושוע
צפרה אשתו
יחזקאל בנם
פרומה בתם

טינטענפאס יחזקאל ואשתו
יהודה בנם
ישעיהו בנם

טעוועל יהודה
פסיה אשתו
הערש בנם ומשפחתו
רייזל בתם
מניה בתם ומשפחתה
בראַנקה בתם
סלקה בתם
גיטה בתם
וולף בנם
שמואל בן יהודה
איידל, מבית סאפיר, אשתו

טענענבאום אליהו
גיטל אשתו
חיים בנם
יעקב בנם
משה בנם

טראכטענבערג אליקים
שיינדל אשתו
לייזר בנם, ועוד ילדים

טרוטינער דוד
סלה מבית קאַרנרייך אשתו
רוז׳קה בתם

טריימאן יוסף ואשתו
בלומה בתם
מאניה בתם

י

יאַכימאָוויץ יחזקאל
ביילה אשתו
אברהם בנם
חיה בתם

יאַכימאָוויץ מאיר
טעמע אשתו
יהושע בנם
חיים בנם
נתן בנם
מרים בתם
חיה בתם
בלומה בתם
גולדה בתם

יאם רבקה
יחזקאל בנה
יהודית קאַרנרייך בתה
לילה קאַרנרייך בתה
יהודה קאַרנרייך בנה

יאקוב אהרן
חנה אשתו
שמואל בנם
שלמה זלמן בנם
אסתר־ברכה בתם
רוחמה בתם
גיטל בתם
בריינדל בתם
בלומקה בתם

ל

לאבין לייב חתן ר׳ נפתלי׳ס
ריקל האַראָוויץ אשתו
משה בנם

לאוב משה
חנה אשתו
שמואל בנם
יהושוע בנם
חוה בתם

לאוב המשפחה מהעיר הישנה

לאוטערשטיין יהושוע
בילה אשתו
אברהם בנם
יוכבד בתם

לאַנגער ברוך
אסתר, לבית קאנער, אשתו
צפורה בתם
גיזלה בתם

לאַטעראהאוז ביילה מבית פרעקער אשתו

לאטעראויז אברהם בן משה ומשפחתו

לאַנדאַו גרשון ומשפחתו
לאַסט שמואל
שמעון בנו

לויפבאַן אליקום (געצל)
רחל אשתו
פנחס, ד״ר, בנם
ישראל בנם

לויפבאַן מרדכי יואל ואשתו
יהודה בנם
לאה בתם
יהודית בתם

לוסטמאַן צפורה, בת משה אשר פאַדאַוועד

לוסטגאַרטען יהושוע
דבורה אשתו
בילה בתם
נחום בנם
איטה בתם
סלה בתם

ליבענהיימער לייב
אידזשע אשתו
סידזשאַ בתם ומשפחתה
פעלאַ בתם ומשפחתה
חייקה בתם ומשפחתה
גוסטה בתם עם בעלה
שפרה בתם
אהרן בנם
רוזה אשתו

ליכט נחמן
רחל אשתו
חוה בתם
אסתר בתם
הינדה בתם
ברוך בנם

ליכטער בערל
ליכטער רבקה

לילינפעלד רחל
אייזיק בנה
ישראל מענדל בנה
אשר בנה
שפרה בתה
אהרן בנה

לישע משולם (זישע)
יוכבד אשתו
ישעיה דוד בנם ומשפחתו
יעקב בנם
שמואל נחום בנם
מינה בתם
דובה בתם
היה בתם

לישע מלכה אשתו וילדיהם
לישע דרעזל

לישע וואלף
פיגה אשתו
סערל בתם
ליבה בתם
דאבע בתם
רחל בתם
שלום בנם
ישראל בנם

לישע רייזל מבית דילער
יוכבד בתה
שלום בנה
שאול אליעזר בנה

לישנער יצחק
איטה לבית קאנער אשתו

לעדערבערג מאן ומשפחתו

לעזער פנחס
צילה מבית קהת אשתו
יחיאל בנם

לעמפל שלמה
פייגה בתו

לעפלער הינדה

לעפלער חיים

מ

מאהלער חיים, השען
רבקה אשתו

מאהלער רחל, נשואה אווערבוך
חיים אווערבוך בעלה
פלה אווערבוך בתם

מאהלער אסתר בת חיים

מאהלער יהודה בן חיים

מאהלער דינה בת חיים

מאהלער מלכה
הרש בנה

מאהלער שמואל בנה

מאהלער סַלקה בתה

מאהלער אברהם אשתו וילדיהם

מאהלער אברהם ומשפחתו

מאהלער חיים

מאהלער ראובן בן חיים
רוזשה אשתו
הינדה בתם
חייקה בתם
דושקה בתם
דוד ד״ר בנם

חנינה בן חיים
טילטשע אשתו
חיה בתם
סַלה בתם
חוה בתם
רהל בתם

מאהלער ישראל ד״ר, בן חיים
הינדע מבית ראָזענבערג אשתו

מאָזעל וואלף אשתו ובנותיהם

מאָזעל ישראל ואשתו

מאיר דוד ומשפחתו
אחיו

מאָנדערער מענדל
הניה לבית פארשטייער אשתו
הניה לבית פארסטער אשתו
העניק בנם
אברהם בנם

מאנטעל זיסמן

מילעט אברהם ד״ר
גוסטה אשתו
זיגמונד בנם
לעאָן בנם

מילער פסח, אשתו וילדים

מינץ מיכאל
ביילה אשתו
פעלא בתם
רוניה בתם
שמואל בנם

מעצגער משה
מלכה אשתו

מעצגער פייבל בן משה

מעצגער יצחק ואשתו

נ

נאַט מיכל

נאַט פיניע

נאַט באשע בעלה אליהו
לאה בתם

נאַט רייזשע, ברוך בעלה
יהודה לייב בנה

נאַט נחמן
רעגינא אשתו

נוסבאום יצחק
מלה אשתו
וולף בנם
שיינדל בתם

נייפארק שלמה
טאובה אשתו

ניישטאט אלתר
בלומה אשתו
נחום בנם ומשפחתו
יצחק בנם ומשפחתו

ניכטהויזר קרולה

ניכטהאוזער קובה
מאַריץ
בערנארד
בראָנקה
מלוה
מאליה
גיזה

ס

סאַלאַמאַן לייביש
זעלדע לבית אייל אשתו

סאַלאַמאַן משה
בינה אשתו
יעקב יהושע בנם
חוה מַטל בתם
יצחק בנם
מרים בתם

סאַלפעטער פעלאַ מבית באַרנשטיין
זיגה בנה

סאמועל יחזקאל
רויזע
יעקב
הענע

סאַמסעליק האַדעס לבית שנעפס
לאה בתה

סאנדהאוז ישראל ד״ר

סאנדהאוז רחה לבית גרינשפאן אשתו
רות בתם
פרעדעק בנם

סאנדהאוז חנוך
מינדה אשתו
שמואל בנם

סאפיר יהושע
רוזה אשתו
אהרן ואשתו
אברהם

סוחר (ראָזענבערג) יהושע
גיטל אשתו
יעקב בנם
ישראל בנם

סראַקאַ זלמן

סראַקאַ אסתר אשתו

ע

עבערט שמואל
בערטא אשתו
רייזע
אידעק
ראובן

עטינגער, הרב יצחק
חנה
הילדא

עלסטער לייב
איטה אשתו
שמעון בנם
סַלה בתם

עלסטער בלומה ומשפחתה

עלסטער אלתר
רחל אשתו

עלסטער עקיבא לייב
אסתר אשתו וילדים

עלסטער שלום ואשתו וילדים

עלסטער מיכאל
פייגה מבית גרין אשתו

עלסטער אברהם

עפשטיין ישראל מאיר
חתן נתן טאוב
חנה אשתו

עפשטיין ישראל
אדלה אשתו
יצחק בנם
לושה בתם
אברהם בנם

ערליך יוסף, חתנו של לייב ליינער
באשע אשתו וילדיהם

פ

פאַדאַוועך אליעזר
שרה אשתו
קאַפל בנם
פייגה בתם

פאַדאַוועך יוסף
עקיבא בנו
הינדע בתו

פאדאַוועך אברהם
שרה אשתו
קרעסל בתם

פאוסט גדליהו ואשתו
אברהם בנם
דב בעריש בנם

פאוסט אברהם ואשתו
יחיאל בנם
רפאל בנם

פאוסט הירש
באַלטשע לבית שעדליסקער אשתו
פייבל בנם
חיה בתם
הינדה בתם
פעסל בתם

פאוסט וולף
לאה אשתו ושלושה ילדים

פאוסט יוסף אביגדור
בנו של חיים פאוסט

פאַלאַנער זלמן
שרה אשתו
רחל בתם

פאַלאַנער ישראל
מאַלטשע אשתו
רייזל בתם

פאליק אהרן
בלומה אשתו
גולדה ועוד בת.

פאס פנחס
אשתו ושלשה ילדים

פאס אברהם ואשתו
יוסף בנם

פאַרדעס אברהם (עו״ד)

פאַרטאַנג אנשל
טובה אשתו

פאַרסטער אהרן
שרה אשתו

פאַרסטער דוד
שלמה בנו

פוטער מענדל
טאובה אשתו
וולף בנם
אסתר בתם ומשפחתה
משה בנם

פוטער וולף
מרים אשתו
לוי יצחק בנם ועוד ילדים

פוס סענדער
שרה מבית געווירץ אשתו
יהושע בנם
יהודה בנם
פייגה בתם

פוקס שרה רבקה

פייגנבאום ישראל
אַלטע אשתו

פינק אברהם
זעלדה אשתו

פינק (מורה בגימנסיה) ומשפחתו
נעטאַ אשתו

כינק יצחק
רחל אשתו
דוד בנם
מירל בתם

פינק אברהם
אסתר אשתו
רייזל בתם
סַאלה בתם
חוה בתם

פיש שלמה
רוזה אשתו
הלה בתם
יודל בנם

ד"ר פישלר זיגמונד ואשתו

פישלער שמואל
מירל אשתו

פישלער משה ומשפחתו
שלמה בנם
ליבה בתם
חנה בתם

פישעל יצחק ואשתו
יעקב בנם
בערל בנם

פלאם לייב

פלאם אברהם ואשתו
יוסף בנם
ביילה בתם

פלאנק רחל מבית קאַס
יוסף בנה
בן־ציון בנה
אברהם בנה

פייגענבאום צבי
טאַניה לבית איסלער אשתו

כעדער אברהם
חייטשע לבית שנעפס אשתו
שמואל לייב בנם

פעט בענדיט
חנה'לה אשתו

פעט מיכאל
העלאַ אשתו
דורקה בתם
וואַלף בנם

פעכטער ר' אלתר
מרים אשתו
שמואל בנם ומשפחתו
יהודה בנם ומשפחתו
שיינדל בתם

פעכטער פיניע

פעכטער ישראל מאיר

פעכטער אלחנן ומשפחתו

פעלד רחל
חנה צירל בתה
דבורה רבקה בתה

פערבער אביש
גולדה אשתו
יחזקאל בנם

פערבער אביש
איטה (לבית פריהמאן) אשתו

פערבער מענדל
גיטל אשתו
אסתר בתם
נחמה בתם
שמואל בנם
רבקה בתם

פערל ישעיהו
ברכה (לבית גרינשפאן) אשתו
חיה בתם
ברריגדל בתם
שמעון בנם ומשפחתו
אסתר בתם
רבקה בתם
משה בנם

פערלמוטער אלימלך
שיינדל אשתו

פערציגער אהרן יוסף
הענדל אשתו
יעקב בנם ועוד בן

פערציגער חיים דוד
שפרה אשתו

פערציגער לייביש ואשתו

פערציגער משה ואשתו

פריהמאן יחיאל מיכל
שרה לבית לופבאן אשתו
בת־שבע בתם
לאה בתם

פריהמאן הערש ומשפחתו

פערציגער מענדל ומשפחתו

פרידמאן פנחס ואשתו לבית שטראוס
לייביש בנם
משה בנם
רבקה בתם

פרידמאן חנה'לה

פרידמן בערל
אשתו

פרידמאן יעקב ומשפחתו

פרידמן יוסף

פרענקל הרב שלמה זלמן ומשפחתו
יעקב בנו

פרענקל ישראל לייב
אסתר בת ר' ראובן קלוגער
אשתו
אפרים ועוד ילדים

פרענקל יוסף
העניה לבית ברוק אשתו וילדיהם

פרעקער יחזקאל
לאה אשתו
דבורה בתם

פרעקער שלמה
לאה אשתו
יעקב בנם

פרעקער פתחיה ומשפחתו

פרעקער זישע

פרעקער ישכר ומשפחתו

פרעקער יוסף
מלכה אשתו
חיה בתם
גיטל בתם

פרעקער הערצל
שיינדל אשתו
מלכה בתם

צ

צאַנגער וואלף, חתנו של לייב ריינער
פייגה אשתו וילדיהם

צוגהאפט משה
שיינדל אשתו
לייביש בנם

צווייג מאיר ואשתו
יחזקאל בנם
אַנדה בתם
הערש בנם

צוקער טוביה
פייגה אשתו

צוקער (איינהאָרן) בערטאַ ובתה

צוקער אלימלך בן טוביה

צוקער משה בן טוביה

צוקערבראָט־ליטמאַן לאה

צייגער שלום
חוה אשתו
געלע בתם
אברהם בנם
רחל בתם
מרים בתם
חנה בתם
יעקב בנם

צייגער יוסף
רבקה אשתו
זעלדה בתם
שמואל בנם
יעקב בנם

צייזלער צפורה
עדה בתה
אברהם בנה

צייזלער־מאַש הילדה
ישראל מאַש בנה

ק

קאַזשענניק הערש
סאַבינא אשתו

קאַזשענניק פראניע
יעקב בעלה
מרים בתם
מיכאל בנם

קאַזשענניק יעקב
בערטא אשתו
רעניא בתם

קאַזשענניק רעניא, בת מיכאל ורייזע נ"י

קאַכאן יעקב, המלמד, ואשתו
צדוק בנם
נחמן בנם
יוסף בנם

קאלב מאנעלע

קאלב ריינער־רחל אשתו

קאלב לייביש ואשתו
יעקב בנם
מנחם בנם

קאמף איידל וילדיה

קאנאריענפאַגעל אייזיק
מנוחה אשתו

קאַנדזשעזשער הערשל ומשפחתו

קניע ישעיהו
איטה אשתו

קאַנער הירש
שרה אשתו

קאַנער מענדל

קאַנער לייביש ומשפחתו

קאַנער אברהם ומשפחתו

קאַנער שלום
פייגה אשתו לבית אולמאן

קאנער יצחק לייב
חיה אשתו
חנה בתם
יעקב בנם

קאנער רפאל ואשתו
ישראל בנם
סנדר בנם
סאַלה בתם
בילה בתם
נחמה בתם
אסתר בתם

קאַנער גימפל
גילה אשתו

קאַנער משה
רחל אשתו
גוסטה בתם
שרה בתם

קאַנער אהרן בנם
חנ"לה לבית גרינהיט אשתו

קאַנער יצחק
דבורה אשתו
פלה בתם

קאַנער מרדכי
מניה לבית ריין אשתו

קאַרנגוט שלמה
יהודית לבית פישלער אשתו
וילדיהם

קאַרנרייך מרדכי
יעקב בנו
רוזשקה בתו
העניך בנו

קאַרנרייך אביש ומשפחתו

קאַרנרייך יצחק

קאַרנרייך יוסף ומשפחתו

קאַרנרייך משה
פעלאַ אשתו וילדיהם

קאַרפיאל מענדל ואשתו

קאַרפיאל בונים ואשתו

קופפער רחל

קופפער אהרן

קופפער רבקה

קהת פנחס
פריידל אשתו
דוד בנם
פייגה בתם
שבע בתם

קהת משה
חנה מבית טאַוב אשתו
פריידל בתם
אברהם בנם

קופפערמאַן מעכטשע

קופפערמאַן זלמן
אסתר אשתו

קופפערמאַן עזריאל
שרה אשתו
אברהם בנם
יצחק בנם
יוסף בנם

קוקוק ליפא
מינדל אשתו
איידל בתם
אסתר בתם
רחל בתם
בינה בתם

קורץ מלכה
יעקב בנה

קורץ הערש לייב ומשפחתו

קורץ מלכה
יהושע בנה

קורץ יעקב

קירשענבאום מלכה לבית זילבערמאן

קלאַגסבורן דב
שרה רבקה לבית קאַנער אשתו

קלוגער ר׳ ראובן
אלטע אשת ר׳ ראובן

קליינמאן שמחה
אסתר אשתו
רחל בתם
דוד בנם

קליינמינץ פנחס
פרידה אשתו
רייזעלע ומשפחתה
רחקע
אידעק
משה

קערנער שאול
זליג בנו ומשפחתו
חנוך בנו ומשפוזתו
יונה בנו ומשפחתו
סערל אשתו
דניאל בן שאול ומשפחתו
אליהו בן שאול ומשפחתו
שרה אשתו
הנה בתם

קערנער משה בן שאול
העניא אשתו
דוד בנם

קערנער יצחק
בלומה אשתו

קראנץ יעקב (מרפא שיניים)
דורה אשתו
רותי בתם
יוסף בנם

קראנץ ישראל ואשתו

קראנץ סימה

קראנץ יעקב (קובה)

קראנץ יהודה

קריגער אהרן נפתלי
מאַלטשע אשתו

קריגער גדליהו
סערקע אשתו
מרים בתם

קריגער ביילה, נשואה ווילנער
בצלאל ווילנער בעלה

קריגער ירוחם
ברכה אשתו

קרייזווירט חיים
חנה
פפקה
קאַפל
פייגע

קרייזווירט יחזקאל
אסתר אשתו מבית יצחק גרינשפן
דבורה בתם
דוד בנם
רות בתם

קרייניק שמואל
חיה אשתו
יצחק בנם
אברהם בנם

ר

ראַזען יוסף
איטה אשתו
משה בנם
לייביש בנם
פייגה בתם

ראַזען אברהם
(שנעפס) רחטשע אשתו
יצחק בנם
סלה בתם
פייגה בתם

ראַזענבאום חיים—חמיש ואשתו
פנחס בנו
שלום בנו

ראַזענבערג שלמה חיים
שאַשע אשתו
רוזה בתם

ראַזענבערג בן־ציון ומשפחתו

ראַזענבערג עוזר ומשפחתו

ראַזענבערג משה
פריידל אשתו
חייקה בתם
אברהם בנם
יוסף בנם

ראַט יוסף
בוטשע לבית אַלסטער אשתו ובנם

ראַטה יוסף ואשתו
אשר בנם
שאול בנם
קיילע בתם

ראַנד שרה (לויס)
שמואל בנה

ראַשוואַלד הערמאַן
מאיר
יוסף

רובינשטיין ישראל, חתן לייבטשע ריינער
ומשפחתו

רייך ראובן ואשתו
אליהו בנם
דינה בתם
יהושע בנם ומשפחתו

רייך מאיר
גיטה (לבית גאַלדמאן) אשתו
יעקב בנם
אהרן בנם ובתם

רייך דוד שו״ב
מאמעלע אשתו

רייך מענדל, חתנו של משה חזן
רבקה אשתו
פייגה בתם
אסתר בתם
משה בנם
לייביש בנם

ריינער נחמה

ריינער מאיר
פייגה אשתו
שמואל בנם אשתו וילדיהם

ריינער מתתיהו ואשתו
משה בנם

ריינער ראובן בער, אשתו וילדיהם

ריינער לייבצ׳ה
נחמה בת מענדל מאהלער אשתו
יעקב בנם
שרה אשתו
נחמה חיה בתם

ריינער שלמה
אסתר אשתו
שיינדל בתם
באַשע בתם
שמואל בנם

ריינער יחיאל
חנה אשתו
וולף בנם
בינה בתם
רבקה בתם
אסתר בתם
שרה בתם
שלמה בנם
פייע בתם
שיינדל בתם

ריינער רחל

ריינער שלמה בן ישראל נ״י

ריינער נחמה אסתר בת ישראל נ״י

ריינער משה ומשפחתו

ריינער יצחק
צינה אשתו ושלושה בנים

ריינער מענדל (השען)
רויזע אשתו
חייקע בתם
משה בנם ועוד

ריינער יחיאל בנו של ישראל (גבאי)
רויזה אשתו
חיה שרה בתו

ריינער חיים בנו של ישראל (גבאי)

ריינער בלומה אשתו

ריינער וולף בנו

ריינער חיה שרה בתו

רייס אלטר
סאלקה אשתו

רינגער שמואל
לאה אשתו

רינגער חיה חוה בתם

רינגער יצחק בנם

רינגער רחל בתם

ריק משה, שמש בית הכנסת בעיר הישנה
ביילה אשתו

רעדער חיים
פיגה רוזה אשתו
אשר בנם
חנה בתם
מינדל בתם

רעדער אברהם ומשפחתו

רעכט שלום
שרה אשתו
לייבל בנם
דוד בנם
ברכה בתם

רעכט משה ומשפחתו

רעכט נתן ומשפחתו

רעמער מרדכי

רעמער שיינדל

רעמער אריה

רעמער לאה

רעמער שמעון

רעק משה
רייזל אשתו וילדיהם

ש

שאכנער אייזיק
חיה לבית לויפבאן אשתו
מנחם בנם
הניה בתם

שווארץ מאיר
צירל אשתו
ישראל בנם
בצלאל בנם
אברהם בנם
יהושע בנם
פסח בנם
מלכה בתם
פעסל בתם
פרימעט בתם
מרים בתם

שולדענפריי אהרן דוד
חינה אשתו
רויזה אניספלד בתם
בעלה ובניה
סימה בתם ובעלה
יצחק בנם
מירל בתם
חיה בתם
שמחה בנם
צילה בתם

שולדענפריי יואל
אסתר אשתו
מינה בתם
אפרים בנם
גוסטה בתם

שולדענפריי לייביש ואשתו ובניו

שולדענפריי אברהם
רייזל אשתו
מינה ומשפחתה
יעקב בנם
באַלטשע בתם

שולדענפריי סימה בת הערש

שוס מרדכי
חיה אשתו
פרידה בתם

שוס הערצקה
בילה אשתו
משה בנם
חנה בתם
רחל בתם

שוס אברהם לייב
לאה אשתו
מרדכי בנם
פריידל בתם

שוס—לאַנקער בריינדל
שלמה לאַנקער בעלה
מרים בתם
רייזל בתם

שוס יעקב
יהודית אשתו
מרדכי בנם
רבקה בתם
משה בנם

שוס אלימלך
סאַלקה לבית פרעקער אשתו
רוז׳קה בתם

שטאַרץ אברהם
רודז׳ה אשתו
שט חיה בתם
משה בנם
אהרן בנם
יעקב בנם ומשפחתו

שטאַרך שמעון

שטאַרך יהושע ומשפחתו

שטאַרך רחל, בעלה וילדים

שטאַרך (קערנער) מלכה
נפתלי בנה

שטאַף שמעון
שושנה, לבית קאַנער, אשתו
רוני בתם
מאַלטשע בתם

שטאַרץ יעקב בנם ומשפחתו
יעקב בנם ומשפחתו
יוסף בנם ומשפחתו
הערשל בנם ומשפחתו

שטאַרץ רבקה, נשואה ראַט, ובעלה
שטורם אברהם
טעמע אשתו
רבקה בתם
הינדה בתם
יוסף בנם

שטורם משה אחותו ומשפחתה

שטיגליץ מאיר
הלה אשתו

שטיינהויער וולף ואשתו
שמואל בנם
אשר בנם
מאלי בתם
משה בנם
חיים בנם

שטיינהויער נחום

שטיינהויער חנה

שטיינהויער פרץ

שטיינהויער חיה וילדים

שטיינהויער לייבי ש
זיסל אשתו
מאַלה בתם
יצחק בנם
אפרים בנם
אברהם חיים בנם
עטל בתם

שטייער הערש ואשתו
משה בנם
אלימלך בנם
פרידה בתם ומשפחתה
סַלה בתם

שטימלער טוביה, שו"ב ואשתו
יהושע בנם
מרדכי בנם
משה בנם

יעקב יצחק שו"ב,
חתנו של ר' טובי'

שטערן יהודה
פעסל אשתו
טערעסאַ בתם
יחיאל מיכאל בנם

שטראוס (מענדלסאַן) לילה

שטראוס שמעון
דינה אשתו

שטראַסבערג שלמה

שטראַסבערג בריינדל לבית טאוב, אשתו
יצחק בנם
רוזשקה בתם

שטערן אליהו ומשפחתו

שיינפעלד פייגע (יוסל'ס)
מאַטל חתנה ומשפחתו

שיינפעלד שמואל

שיינפעלד אברהם

שיינפעלד יוכבד (יעכעט)

שילאי, ר' בעריש דיין
פרידה אשתו

שילד חיים יאַסקעס ומשפחתו

שלעזינגער חיים
יוכבד אשתו

שלעזינגער פיניע בתם, נשואה ראטה, וילדיהם

שלעזינגער פריידע עטל

שלעזינגער ברכה

שלעזינגער יונה
לייטשע אשתו וילדיהם

שלעזינגער ראובן חתנם
חייטשע אשתו

שלעזינגער חיים

שנור יצחק
חיה אשתו
דבורה בתם ועוד שלוש בנות

שנייוויס הערשל ומשפחתו

שנייוויס שמואל ומשפחתו

שנייער געצל ואשתו
דאַלעק בנם
יואל בנם

שנייער העניק ומשפחתו
רעכקע
האנקע

שנעפס אביש
זעלדה אשתו
אשר חיים בנם
שרה אשתו
יצחק בנם
נפתלי בנם

שנעפס משה בן־אביש

שנעפס ברוך
שרה איידל אשתו
שמואל ראובן בנם
מרים אשתו
הלה בתם
רחל בתם

שנעפס אסתר הערשקאָוויץ, בתם
הערשקאָוויץ משה בעלה

שנעפס, נשואה מאַנע, רחטשע
הירש מאנע בעלה
דבורה מאנע בתם
הענעך מאנע בנם

שנעפס—זילבערמאַן פייגה
יצחק זילבערמאן בנה
משה זילבערמאן בנה

שנעפס הענה בת ברוך

שנעפס רבקה בת ברוך

שנעפס רחל לבית קערנער

שנעפס פיגה בתה
ילדי חיים נ"י

שנעפס שאול בנה

שעדליסקער שמואל יחזקאל
חיה אשתו

שעדליסקער לייב

שעדליסקער שרה איטה (סוזי) אשתו
מענדל בנם

שעדליסקער אברהם בן לייב
דובה אשתו
אסתר בתם
שמואל בנם
חנה בתם

שעדליסקער ישראל אהרן
חנה'לה אשתו
אברהם בנם
טאַנקאַ בתם
בלקה שיאַוויץ בתם
יוסף בעלה

שעדליסקער גדליהו
שרה אשתו
הערש בנם
בלקה בתם
רבקה בתם ועוד בת

שעכטער משה
גאַלדע אשתו
פעלא בתם

שעק אברהם
דבורה לבית טאפעט אשתו
ישראל בנם

שער יהודה
אסתר אשתו
רפאל בנם
נפתלי בנם

שראנק מרים
איידל בתה
גאַלדע בתה
ביילה בתה
חיה בתה

שראנק הירש מזאַוואַדע ואשתו
בעריש בנם
הענעך בנם

שלמה נייערק (דער בלינדער) המלמד
ואשתו
טויבע בתם

עניני־הספר — אינהאלט

מאמרים שבידיש צויינו בסימן כוכב *
אַרטיקלען אין ייִדיש זענען באַצייכנט מיט אַ שטערנדל *

בשער / דניאל לייבל 5

לתולדות היהודים בדמביץ

ד״ר נ. מ. גלבר 9
* צו דער געשיכטע פון יידן אין דעמביץ /
ד״ר נ. מ. געלבער 15

עד מלחמת העולם הראשונה

עיר ורבניה 27
השכלה וציונות 33

זכרי־הווי

* יידן אין שטאַטראַט 41
* פאַרלמענט־וואַלן 42
* געוועזן אַמאָל / רוחמה 43
* דער אָנהייב / נפתלי שנייער 47
* דעמביצער יידן / מענדל ווילנער 49
* ר׳ שלמה מאַרדקאָוויטש / נפתלי שנייער . . . 53
* לצים / נ. ש. 53
* דאָס יידישע האַרץ 55
* טעאַטער־שפיל 55
אפית מצה שמורה / יהודה פכטר 56
* בילדלעך פון דעמביץ / דניאל לייבל 57
* אין שקאָלע
* דעם רבי ר׳ ראובנס שבתים
* ביים גליטש
* צוויי וועלטן
הקסרקט 62
* צונעמענישן 62

דמויות (I)

יצחק לופבן 65
הצנוע / יוסף שפרינצק ז״ל 66
יהודה בורנשטיין 66
בקו „השחר״ / דב סדן 68

בין שתי מלחמות עולם

מלחמה וגלות 75
* חורבן אין ווידער אויפבוי 75
בחירות ראשונות לאחר המלחמה 77
קהילה בפיקוח השלטונות 78
צדע וצדקה 81
בחירות אחרונות לעיריה 82

דמויות (II)

* בענדעט פעט / ר. ב., ד. ל. 87
ד״ר פינחס לופבן / יצחק פרימן 88
* צבי וולף / ר. ב. 89
שמעיהו ווידרשפן 90
בנציון ווידרשפן / א. הבר 90
שמעון גרינשפן / י. בר־יצחק 91
רבקה דיאַמנט / הניה גרין־היישטיין

בתנועות הנוער

דבורה / רבקה פאוסט 95
הנוער הציוני / אקה זילברשץ, פנחס זומר . . . 96
נוער המזרחי / אשר סלומון 105
תנועת השומר הדתי / משה שריד, שדליסקר . . . 108
„גורדוניה״ / יהודה גרינשפן 110
„בורוכוב הצעיר״ / מניה גרינשפן 112
ארגון הספורט „בר־כוכבא״ 114

בשדה החינוך

בשדה החינוך 119
בית־הספר העברי / אברהם ווינגברג 119
בתי הספר העבריים שלי / מניה גרינשפן 123
מאיר שטיגליץ ז״ל 124
בית־יעקב / פ. סלמון־גרוסמן 124

נעורים בנכר

נעורים בנכר / יהודה גרינשפן 127
מזכרונותי / עדנה פרלברג 137

ה ש ו א ה

השמדת יהודי דמביץ / ראובן שדליסקר־שריד . . 141
* די יידן־פאַרטיליקונג אין דעמביץ 148
* אַרויסגעשפרונגען פון ווַאגאַן קיין בעלזשעץ / בראַניע אַלינג־בורג 156
* 22 חדשים ביי גויים באַהאַלטן / פערל פאַוסט ז״ל 159
* איינער איז ניצול געוואָרן / בען שטיינהויער . . 162
* אַזוי זענען זיי אומגעקומען / פ. פ. 163
* ר׳ ישראל לייב פרענקל / משה אונגער (יאַקוב) . 165
מספד מר / יהודה גרינשפן 168
בקפיצה מן הקרון... / בראַניע אַלינג־בורג 170
עשרים ושנים חודש במחבוא אצל גויים / פערל פויסט 173
אחד ניצל... / בן שטיינהואר 175
מחסידי אומות העולם 175
* די וויג פון אונדזער יוגנט / רוחמה באַרנשטיין . . 177

אלון בכות

צילומים — פאטאגראפיעס

בית־הכנסת בעיר החדשה לאחר החורבן —
די שול אין דער נייער שטאָט נאָכן חורבן 6
The Synagogue in the New Town after the Destruction
בית־המרחץ — דאָס באָד 19
The Bath-house
בית־המשפט בעיר הישנה — דאָס געריכט אין דער אַלטער שטאָט 21
The Court in the Old Town
הגמנסיה הממשלתית — די גימנאַזיע 24
Government High-School
פּנה בכּכר השוק — אַ ווינקל אין מאַרק 28
Corner in Market-Place
הדרך לתחנת הרכבת — די באַן־גאַס 29
Road to Railway Station
ר׳ ישראל ריינער 31
Rabbi Israel Reiner
בדרך מבית־הכנסת — פון שול אַ היים 31
On the way home from Synagogue
ר׳ שלמה זלמן פרענקל, הרב מידלובה — דער יאַדלאָווער רב 32
S. Z. Fraenkel, the Rabbi of Jadlove
אגודת הנשים הציוניות „דבורה״ — ציוניסטישער פרויען־
פאַריין „דבורה״ 37
Zionist Women's Circle "Deborah"
„גאולה״ עם „השחר״ — „גאולה״ מיט „השחר״ 38
"Geula" and "Hashahar" Associations
ר׳ יהודה מאַהלר 41
Jehuda Mahler
ר׳ חיים מאַהלר 41
Hayim Mahler
ר׳ נתן גרינשפּאַן 50
Nathan Gruenspan
מאחורי הגשר — הינטער דער בריק 54
Behind the Bridge
ר׳ אפרים שטיינהויער 56
Ephraim Steinhauer
יצחק לופבאַן 65
Yitzhak Laufbahn
ר׳ אליקים געצל לויפבאַן מיט אַן אייניקל 65
Elyakim Laufbahn
יהודה בארנשטיין (1905) 66
Juda Bornstein
יהודה בארנשטיין (1930) . . . . . .
Juda Bornstein
ועידת „השחר״, ריישא, תרס״ט — „השחר״־קאָנפערענץ, 1909 71
"Hashahar" Conference in Rzeszow
קבוצת חברות „דבורה״, 1908 — אַ גרופּע חברטעס פון „דבורה״ 75
Some members of "Debora"
ר׳ נפתלי אייזן 76
Naphtali Eisen
ר׳ צבי הערש טויב 78
Z. H. Taub
טוביה צוקער 78
Tobiah Zucker
ר׳ אברהם׳צי גאָלדמאַן 78
Abraham Goldman
בישיבה של „גמילות חסדים״ — אויף אַ זיצונג פון „גמילות
חסדים״ 79
Meeting of "Gemilut Hassadim"
ר׳ ברוך שנעפּס 80
Baruch Shneps
ר׳ שאול קערנער
Shaul Kerner
בינה סאַלאָמאָן 81
Bina Salomon
בית־היתומים — דאָס יתומים־הויז 81
Orphans' House
רחה סאַנדהויז־גרינשפּאַן 81
Recha Sandhaus-Gruenspan
סוזי שעדליסקער 81
Susi Siedlisker
חנה שעדליסקער 82
Hana Siedlisker
פּערל פאוסט 82
Pearl Faust
ר׳ יעקב טויב 82
Jacob Taub
ר׳ אפרים טאַפעט 83
Ephraim Taffet
ר׳ לייזער אַלינג 83
Leiser Oling
רחוב בעיר הישנה — אַ גאַס אין דער אַלטער שטאָט 83
Street in Old Town
הועד הציוני המקומי בשנות העשרים — דער ציוניסטישער
לאָקאַל־קאָמיטעט אין די צוואַנציקער יאָרן 87
Zionist Local Committee in the twenties
בענדעט פעט 87
Bendet Fett
ד״ר פּנחס לויפבאַן 88
Dr. Pinchas Laufbahn
פּנחס לויפבאַן מיט זיין ברודער ישראל 89
Pinckas Laufban with his brother Israel
צבי וואָלף 89
Hersch Wolf
שמעיה ווידערשפּאַן 90
Shma'ya Widerspan
בנציון ווידערשפּאַן 90
Benzion Widerspan
שמעון גרינשפּאַן 91
Shimon Grünspan
רבקה דיאַמאַנט־אייזן 91
Rivka Diamant-Eisen
ועד הספריה העממית בדמביץ, תרצ״ז — די ביבליאָטעק־
קאָמיסיע, תרצ״ז 95
Library Committe, 1937
„אגודת הנוער העברי״ 96, 97
"Agudat Hanoar Haivri"
„הנוער הציוני״, תרצ״ג 98, 99
"Zionist Youth", 1924
אגודת „בני ציון״, תרצ״ד 100
"Bene Zion" Ass., 1924
מפקד חנוכת הדגל — באַנייאונג פון דער פאָן 101
Consecration of Flag
שמעיה ווידרשפן בחנוכת הדגל 101
S. Widerspan at Consecration of Flag

קבוצת עולים של הנוער הציוני מדמביץ בטריאסט — א גרופע עולים פון דעמביצער „הנוער הציוני" אין טריעסט . . 104
Group of "Hanoar Hazioni" going to the Land of Israel

ביקור של מר ש. ז. שרגאי מארץ־ישראל — א באזוך פון ה' שרגאי פון ארץ־ישראל 106
Mr. S. Z. Shragai visiting Dembitz

קבוצת חברים של „צעירי המזרחי — א גרופע חברים פון „צעירי המזרחי" 106
Group of Zeire Mizrahi

מאיר ווייזער 106
Meir Weiser

ביקור של מר מלמד מא"י בצעירי המזרחי — באזוך פון ה' מלמד פון א"י 106
Mr. Melamed visiting Zeirei Hamisrachi

קבוצת „בנות ברוריה" עם צעירי המזרחי — א גרופע „בנות ברוריה" מיט „צעירי המזרחי" 106
"Benot Beruriah" with "Zeire Mizrahi"

„צעירי המזרחי" עם המורה פנחס לנדר — „צעירי המזרחי" מיטן לערער פנחס לאַנדער 107
"Zeirei Hamizrachi" with teacher P. Lander

„צעירי המזרחי" ו„השומר הדתי" נפרדים מעם עולים — געזעגענונג פון עולים 108,109
Taking leave of friends going to Palestine

אשר סלומון וצבי שדליסקר בקיבוץ הכשרה של „החלוץ המזרחי" — אין קיבוץ הכשרה פון „החלוץ המזרחי" . . 109
A. Salomon and S. Siedlisker at training Communal Farm of Hehalutz Hamizrahi

„גירדוניה" 110, 111, 112
Gordoniah

קבוצת „דרור־ברוכוב" — א גרופע „פרייהייט־בורוכוב" . 113
Deror-Borochov Group

„יונגע פועלי־ציון" 114
Young Poale Zion

מגרש הטניס של „בר־כוכבא" — דער טעניס־פלאַץ . .
"Bar-Cochba" Tennis-Court

בטיול של שבת — א שבתדיקער שפאַציר . . . . . .
Sabbath Excursion

ועדת קק"ל, תרצ"ד — נאַציאָנאַל־פאַנד־קאָמיסיע 1924 . . 116
J. N. F. Commision, 1924

בית־הספר העברי עם הועד - די העברעאישע שולע מיטן קאָמיטעט 120
Hebrew School with Committee

יוחנן זאַמער, מפעילי בית הספר וועד הקהילה — שול־טוער און מיטגליד פון וועד הקהילה . . . . . .
Johanan Sommer, member of Community Committee

המורה ווייגנברג בשיעור — דער לערער ווייגנבערג אויף א לעקציע . . . . . .
Teacher Weinberg at Lesson

בית־הספר העברי — די העברעאישע שולע 122, 123
Hebrew School

המורה שר עם תלמידיו — דער לערער שער מיט די שילער 122
Teacher Scher with pupils

מאיר שטיגליץ 124
Meir Stieglitz

קבוצת צעירים עם המורה שכטר — א גרופע יונגעלייט מיטן לערער שעכטער 124
Young people with teacher Sshaechter

שמואל זאַמער 136
Sh. Sommer

עבודת כפיה לפני פרוץ המלחמה — צוואַנגס־אַרבעט פאַרן מלחמה־אויסברוך 141
Forced labour before outbreak of war

יצחק טאפט במחנה אחר השחרור — א דעמביצער אין לאַגער נאָך דער באַפרייאונג 147
I. Taffer in Labour-Camp after Liberation

הגבאי ר' ישראל ואשתו — ר' ישראל גבאי מיטן ווייב . . 160
Synagogue Warden Rabbi Israel

קבוצת ניצולים בדמביץ — א גרופע גערעטעוועטע אין דעמביץ 164
Group of rescued Dembitzers

מצבות
Memorial Stones

תיקון: בתמונה שבע' 105 צריך להיות במקום „צעירי־המזרחי"—תורה ועבודה"—
„ביקורו של מר שרגאי מארץ ישראל", ובמקום כתובת זו בתמונה שבע' 106 צריך להיות:
„ביקורו של מר מלמד מארץ ישראל".